تفسير روح البيان

Rûhu'l Beyân

– Kur'an Meâli ve Tefsiri –

İsmail Hakkı BURSEVÎ

ERKAM YAYINLARI

CİLT 21

بسم الله الرحمن الرحيم

İSTANBUL 1436 / 2015

RÛHU’L-BEYÂN

- Kur’an Meâli ve Tefsiri -

İsmail Hakkı BURSEVÎ

21. CİLT

ERKAM
YAYINLARI

Erkam Yayın No: 518

Redaksiyon:
Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz
Abdullah Sert
Mustafa Eriş
Prof. Dr. Ömer Çelik (Mücâdele, Haşr, Mümtehine)
Prof. Dr. Mehmed Bulut (Saf, Cuma, Münâfikun)
Doç. Dr. Durak Pusmaz (Tegabün, Talak)
Prof. Dr. Zafer Erginli (Tahrim)

Tercüme (Arapça):
Abdullah Öz
İbrahim Tüfekçi

Tercüme (Farsça):
Y. Doç. Dr. Halil Baltacı

Mizanpaj & Kapak:
Altınolukgrafik / Halil Ermiş

ISBN No:
978-605-302-347-0

Yayın ve Matbaa Sertifika No: 19891
Baskı Tarihi: İstanbul / 2015

ERKAM YAYINLARI

Kitaplar'dan "Kitab'a" ulaşsın yolunuz...

İkitelli Org. San. Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3-C
Başakşehir / İstanbul Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 48
www.erkamyayinlari.com • www.kampanyakitaplari.com

Bu eserin e-kitap çevrimi **SaveAs Bilişim** tarafından yapılmıştır.
www.saveas.com.tr

سُورَةُ الْمُجَادَلَةِ

58- el-MÜCÂDELE SÛRESİ

Medine'de inmiştir; 22 âyettir.
Adını, ilk âyetinde geçen "tücâdilü" kelimesinden alır.

ZIHAR VE CEZÂSI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِۗ
وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ
مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْۜ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا الّٰٓـئ۪ي وَلَدْنَهُمْۜ
وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَراً مِنَ الْقَوْلِ وَزُوراًۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ
﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْر۪يرُ
رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۜ ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِه۪ۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَب۪يرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ
يَتَمَٓاسَّاۚ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪يناًۜ ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ
وَرَسُولِه۪ۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir.

2. İçinizden zıhâr yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır.

3. Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

4. *(Buna imkân)* bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu *(hafifletme)*, Allah'a ve Rasûlü'ne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır.

"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir." Âyetin başındaki "işitti" anlamındaki fiil, "kabul etti" anlamındaki fiilin yerine, sebep alakasından dolayı mecaz olarak kullanılmıştır. *Mücâdele* kelimesi, münâkaşa ve üstün gelmek için karşısındaki kimse ile karşı karşıya gelip konuşmak, tartışmak, nizâ ve çekişme yoluyla iş yapmak mânâsını ifâde eder. Bu fiilin aslı, "ipi

sağlam bir şekilde büktüm" anlamındaki *"cedeltü'l-hable"* sözünden alınmıştır. Sanki birbiriyle mücâdele eden iki kişiden her biri diğerini, onu fikrinden vaz geçirip kendi fikrini ona kabul ettirmek için ip büker gibi çevirmeğe çalışmaktadır. Buradaki mücâdeleden maksad, karşılıklı konuşmak ve söylediklerini tekrarlamaktır. Âyet-i kerimenin mânâsı şöyledir: Allah Teâlâ, kocası hakkında fetvâ istemek için konuşan, haklı bir yön ve kabul edilebilir bir sebep olmadığı halde kendisi hakkında kocasının zıhar konusundaki sözlerini sana tekrarlayıp duran, Allah'a yalvarıp duâ eden ve çektiği üzüntüyü açıklayan kadının duâsını kabul etmiştir.

Müfredat adlı eserde şöyle denmiştir: *Şikâyet*, *şekât* ve *şekvâ* kelimeleri, "kişinin içinde bulunduğu hâli açıklaması" mânâsına gelir. *Şikâyet* anlamındaki *şekvâ* kelimesinin aslı, içine su konulan küçük su kabı demek olan "*şekve*'yi açmak" demektir. Buna göre âyetteki "Allah'a şikâyette bulunan" cümlesinde bir istiâre vardır. Tıpkı bir kişinin, kalbindekini birine açıkladığında bunu ifâde etmek için açıkça değil de istiâre yolu ile "ona kabımdakini boşalttım, dağarcığımda ne varsa silkeledim" demesi gibi.

Keşfü'l-esrar adlı eserde şöyle ifâde edilmiştir: *İştikâ,* insanın karşılaştığı hoş olmayan durumu açıklamasıdır. *Şekvâ* ise, başkasının kendisine yaptığını açıklamasıdır.

Tâcu'l-mesadir'de *iştikâ*nın korkmak ve şikâyet etmek mânâsında olduğu kaydedilnektedir.

Kendi lehine fetvâ almak için Peygamberimiz (s.a.) ile mücâdele eden kadın, Hazrec kabilesinden **Havle binti Sa'lebe b. Mâlik b. Huzâ'a**'dır. Kocası Ubade'nin kardeşi Evs b. Samit'tir. Rivâyete göre, Havle vücud yapısı itibariyle güzel bir kadındı. Namaz kılmakta olan Havle selam verdikten sonra kocası onu cinsel ilişkide bulunmak isteğiyle dâvet eder. Havle nedense kabul etmez. Evs b. Samit titiz bir yapıya sâhib olduğundan beşerî zaaf gereği kızar ve eşine: "Sen bana annemin sırtı gibisin" diyerek zıhar yapar. İşte İslam tarihinde ilk zıhar olayı budur. *Zıhar* ve *îlâ* câhiliye döneminde yapılan boşama şekilleri olduğu için Evs bunu yaptığına pişman olur. Eşine, "zannederim ki sen benim değilsin, bana haramsın" der. Bu durum karısı Havle'ye çok ağır gelir. Hemen Peygamberimiz (s.a.)'in yanına varır. O sırada Hz. Aişe (r.a.), Rasûlullah (s.a.)'in mübarek başının bir yanını yıkamaktadır. "Ey Allah'ın Rasûlü! Kocam, oğlumun babası, amcamın oğlu, dünyada en çok sevdiğim eşim Evs b. Samit bana zıhar yaptı; ama boşama kelimesi kullanmadı. Yaptığı bu işten dolayı da pişman oldu. İkimizi birleştirecek bir çare var mıdır?" diye sorar.

Rasûlullah (s.a.): *"Hayır benim içtihadıma göre, sen ona haramsın"* buyurur. Havle, "böyle deme ey Allah'ın Rasûlü!" diye inledi ve içinde bulunduğu sıkıntısını, yalnızlığını, yakınlarının kalmadığını ve kendisinin küçük çocuklarının bulunduğunu zikrederek şöyle devam etti: "Çocuklarımı yanıma alsam aç kalacaklar, babalarına bıraksam sefil ve perişan olacaklar." Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) yine önceki sözünü tekrar ederek onun kocasına haram olduğunu söyler. Havle yine önce söylemiş olduğu sözlerini tekrar etmeye başlar. Peygamberimiz (a.s.) da ona: *"Bana göre sen eşine haramsın"* buyurur.

Havle her defasında sesini yükselterek, “Yalnızlığımla ve bu sıkıntımla beraber, eşimin bu muâmelesinden dolayı Allah’a şikâyette bulunuyorum. Eşimle uzun süre beraber kaldım, karnımda ne varsa ona boşalttım” diyor, bununla eşinin yanında yaşlandığını, bundan böyle artık doğum yapamayacağını kasdediyordu. Bunları her söylediğinde de insanların o zamanki âdetine göre Arş yönünden ilâhî emrin inmesi umuduyla başını göğe kaldırarak: “Allahım! Peygamberinin diliyle vahyini indir” diyor, sözünü tekrar etmeye ve şikâyetini Allah’a arz etmeğe devam ediyordu.

O sırada Hz. Aişe, Peygamberimiz’in mübarek başının bir tarafını yıkamış diğer tarafını yıkamağa başlamıştı ki, Cebrail (a.s.) bu dört âyet-i kerimeyi, Havle’nin duâ ve şikâyetinin kabulüne bir nişane olarak indirdi. Havle böylece zıhar meselesinin aydınlanmasına sebep oldu. Bu Âyet-i kerimede ayrıca Rasûlullah’ın ve kendisiyle tartışan Havle’nin, zıhar konusunda Allah Teâlâ’nın bir hüküm indireceğini ve Havle’nin sıkıntısını gidereceğini ümidle beklediklerine de işâret etmektedir. Çünkü mâzî fiilin başına gelen “قَدْ/kad” edatı, o işin kesinlikle vuku bulmuş olduğunu ifâde eder.[1]

“Allah sizin konuşmanızı işitir.” Yâni Allah Teâlâ sizin zıhar konusunda birbirinizle olan konuşmalarınızı, karşılıklı hitâb ve cevaplarınızı bilir. Âyet-i kerimede geçen *tehâvür* kelimesi, sözü ve cevabını tekrarlamak, karşılıklı suâl cevapla konuşmak anlamındadır. Dönmek anlamındaki *havr* masdarından alınmıştır. Bu da Rasûlullah (s.a.)’in, Havle’nin, kocasına haram olduğu hükmünü dönüp tekrar söylemesi; Havle’nin de aynı şekilde hakkında helâl hükmünün verilmesini tekrar tekrar istemesinden dolayıdır. Bir konuyu araştırırken karşılıklı konuşmaya *muhâvere* denmesi de böyledir. “*Kevr*den sonra *havr*dan Allah’a sığınırız” yâni ziyadeye ulaştıktan sonra noksana, yahut ünsiyetten sonra yalnızlığa dönmekten Allah’a sığınırız, tarzındaki duâ da bu kabildendir.

Râğıb şöyle demiştir: *Havr* ya bizzat veya fikirde tereddüd ve kararsızlıktır. Şöyle bir deyim vardır: “Kevrden sonra havre düşmekten yâni bir işe karar verdikten sonra kararsızlıktan, tereddüde düşmekten veya fazlaya kavuştuktan sonra eksiğe dönmekten Allah’a sığınırız” sözü gibi. Âyette yer alan *yesme‘u* şeklindeki muzâri kipi, konuşmanın devam etmesi nedeniyle dinlemenin devam ettiğini göstermek içindir.

Âyet-i kerîmede “senin konuşmanla o kadının konuşması” anlamında *tehâvüruhâ ve tehâvürüke* denmesi gerekirken, “ikinizin konuşması” anlamında tehâvürukümâ buyrulmuştur. Böylece tesniye muhatab zamirinde Yeryüzündekilerin en hayırlısının yanına Havle’nin de katılması hem tağlib; yâni Efendimiz’in gereği idi, hem de bunda Havle’ye iki yönden önem ve şeref bahş etmek vardı. Cümle, öncekinin sebebi durumunda müstakil bir cümledir. Havle’nin kendi lehine fetvâ verilmesini ısrarla isteyip Allah’a duâ etmekte mübalağa etmesi, Peygamberimiz’in de ona cevapla karşılık vermesi, bunların birlikte vahyin inmesini beklemekte olduklarının habercisidir. Allah Teâlâ’nın da onların durumlarını yakînen bilmesi, onlara vahiy ile cevap verileceğinin sebeplerindendir.

Keşfü'l-esrar adlı eserde şöyle denilmiştir: Bu konuşma tekrar değildir. Çünkü, ilk söz Havle'nin kocasıyle ilgili durumunu anlatmasından ibâretken, ikincisi Rasûlullah (s.a.) ile onun arasındaki konuşmaya âid bölümdür. Bu sebepledir ki, ilk fiil mâzi; ikincisi ise muzâri ile ifâde edilmiştir.

"Çünkü Allah, işitendir, bilendir." İşitilen ve görülebilen şeyleri işitip görmektedir. Allah Teâlâ son derece ilim sâhibidir. Bunun gereği olarak onların karşılıklı konuşmalarını işitir; Havle'nin başını kaldırarak yüzünü göğe çevirmesini ve duâ ile yakarışı gibi hareketlerini görür.

İmam Süheyli ne güzel demiş:

Ey kalblerde olan şeyleri görüp işiten!
Her bekleneni hazırlayan Sensin
Ey bütün zorluk ve sıkıntılarda meded umulan!
Ey kendisine korku ve şikâyetler sunulan!
Senin kapını çalmaktan başka çarem yok.
Şâyet red edersen hangi kapıyı çalayım?
Lütfundan dolayı isyan için ümidsizlik çok uzaktır,
Fazlın her şeyden çok, ihsanın pek geniştir.

Bu âyet-i kerîmede şu husus da gösterilmektedir ki, diğer yaratılmışlardan ümidi kesilen, sıkıntısını çözecek Allah'tan başka kimsesi kalmayan, duâ ve şikâyetinde samîmî olursa Allah ona bu konuda kâfidir. Kim Rabbisine zaif ve aczini daha iyi arz ederse, Allah ona lütfunu daha çok bahşeder.

Sana ümid bağlamış zayıfların duâsı
Babayiğitlerin pazusundan daha çok iş görür.

Bu âyet-i kerimede şu hususa da işâret edilmiştir: Allah Teala, O'nun Rasûlü ve vârislerinin sözüne kulak verdiği kimseye, elbette diğer insanlar tarafından öncelikle kulak verilmesi gerekir.

Rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer halifeliği zamanında bir merkebin üzerinde bu kadının yanından geçmişti. Kadın halifeyi durdurarak uzun müddet bekletmiş ve ona nasihatta bulunmuştu. "Ey Ömer" demişti, "seni Ömercik diye çağırıyorlardı küçük olduğundan, sonra Ömer dediler. Sonra da sana "Müminlerin emiri" denildi. Öyleyse Ey Ömer! Allah'tan kork, çünkü öleceğine kesin olarak inanan kişi, ibâdet ve iyilikleri yapma fırsatının kaçacağından korkar. Kesin olarak hesaba çekileceğine inanan kimse de azaptan korkar." Hz. Ömer ayakta olduğu halde onu dinliyordu. "Ey Müminlerin emiri! Bu yaşlı kadın için mi bu kadar uzun süre ayakta kaldın?" denildi. Hz. Ömer "Evet" dedi. "Vallahi sabahtan akşama kadar beni ayakta tutsaydı, farz namazlarımı kılmak için hâriç, onu dinlemeğe devam ederdim. Bu yaşlı kadının kim olduğunu biliyor

musunuz? O, Havle binti Sa'lebe'dir. Allah Teâlâ yedi kat göğün üzerinden onun sözünü işitmiştir. Sözünü Âlemlerin Rabbinin dinlediği kadının sözünü Ömer dinlemesin mi?"

Hz. Ömer'in "göklerin üstünden" sözünde geçen fevk/üst kelimesi, Allah için bir yer tesbit etmek gibi bir anlama gelmez. Çünkü Allah herşeyden yüce ve üstündür. Sonra bilinmelidir ki, bir kimse din kardeşine "Allah'tan kork!" dediğinde, muhatabının, "sen kendine bak, sen mi bana emredeceksin" tarzında cevap vermesi günahların en büyüklerindendir. Çünkü, Allah'ın ismi zikredildiği zaman, O'na tâzim ve saygı göstermek mutlaka gereklidir. Bu söz ister mümin ister inkârcı tarafından söylensin fark etmez. İnsanların en bilginleri dahi uyarılmaya ve ikaz edilmeye muhtaçtır.

Doğru bildiğin faydalı sözü
Kimse beğenmese bile söyle

Denilir ki, akıllı kişiye yakışan odur ki, arı gibi her çiçekten alıp, her derde devâ ve şifâ olan bal çıkarsın. Zira o faydalı mum gibi, özellikle de ışık saçan mum gibi olmalıdır. İlim ve hikmet arayan onu nerede ve ne durumda bulursa alır. İster ayakta, ister oturmakta olsun. Eğer kişinin bir mârifeti, bir iyiliği yoksa o mermer ve fildişi ile süslenip nakışlanmış sûretten; şayed *misk*in de kokusu yoksa o da ceylan kanından başka bir şey değildir.

اَلَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَآئِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْ ۘ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ
اِلَّا الّٓـئِي وَلَدْنَهُمْ ۘ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا ۘ وَاِنَّ اللّٰهَ
لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾

2. İçinizden zıhar yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedicidir, bağışlayandır.

"İçinizden zıhar yapanların kadınları..." Burada "Ey müminler!" hitâbı müminlere olunca, zimmîler; yâni İslâm ülkesinde bulunan gayri müslimler onlara dâhil olmayıp onların zıhar yapması sahih değildir. Çünkü zıhar keffâreti ibâdet ağırlıklıdır, zimmî ise keffâreti ödeyecek durumda değildir. Âyet-i kerimenin bu kısmı, zıharın ve dini hükmünün açıklanmasına bağımsız bir cümle ile bir başlangıçtır.

Zıhar lügat bakımından *zâhere* filinin masdarıdır. Eşine zıhar yapan erkek şöyle der: "Sen bana anamın zahrı/sırtı gibisin." Sırt vücudun bir organıdır. Bu *sırt* kelimesi kinâye olarak *karın* yerine kullanılır. Dolayısıyla erkek karısına: "Sen bana anamın karnı gibi haramsın" demiş olmaktadır. İslâmî terbiye gereği apış arasına yakın olduğu için karnın dayanağı olan *sırt*, *karın* yerine kullanılmıştır. Sonra da sırt kelimesinin arapça karşılığı olan *zahr* kelimesi söz konusu cümlede kullanıldığı için "karısına zıhar

yaptı" anlamı kasdedilmiştir. Câhiliye döneminde araplar zıhar yapılmış olan kadından kaçınıp uzak durduklarından dolayı *zâhera* fiilinde "kaçınma/uzak durma" anlamı bulunmaktadır. Çünkü onlara göre *zıhar*, *talak* yâni kadını boşamak demektir. Nitekim *yemin* mânâsına söylenmiş *îlâ* hakkındaki sözlerde de "uzaklaşma" mânâsı vardır. Ayrıca, ***"Hatırla ki İbrahim şöyle demişti: Rabbim! Bu şehri (Mekkeyi) emniyetli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!"*** (İbrahim, 14/35) âyetinde görüldüğü gibi *"vecnübnî"* fiilinde de "uzaklık" mânâsı bulunmaktadır. Zira bu fiiller içinde "uzak durma" mânâsını taşıyan *min* harfi ile geçişli kılınmışlardır. *Min* harfi ibtida/başlangıç mânâsınadır. Başlangıç aynı zamanda uzaklık mânâsına da gelir. Dolayısıyla bu gibi yerlerde *min* kendi özel mânâsında değil, *'an* mânâsında kullanılmış olmaktadır.

Daha sonraları fıkıhçılar karın, uyluk ve ferç; yâni kadının cinsel organı gibi ananın bakılması haram olan azalarını da zıharı gerektiren *zahr* kelimesi hükmüne kattılar. Bu sebeple, kişi karısına: "Sen bana anamın karnı gibisin, veya uyluğu gibisin, ya da cinsel organı gibisin" dediği takdirde ona zıhar yapmış sayılır. "Sen bana anamın eli, ayağı gibisin" demesi ise zıhar sayılmaz. Bunun gibi, evlenilmesi haram olan hala, teyze gibi kan ve neseb yakınları ile süt ve nikâh yolu ile akraba olan kadınları zıhar bakımından ana hükmüne dâhil etmişlerdir. Bir adamın karısına: "Sen bana halamın, teyzemin veya kız kardeşimin sırtı gibisin" derse yahut süt sebebiyle yakını olan bir kadın için aynı şeyi söylese ya da evlilik sebebiyle haram kadınları zikrederek aynı sözleri söylese mesela: "Sen bana oğlumun karısı gibisin veya babamın eşi gibisin" dese zıhar sayılır. Bütün bunlar aynı hükme girer. Şâyet bir erkek hanımını haram bir maddeye ve bir şeye benzetse ya da mesela şaraba, domuza, kana, lâşeye, müslüman öldürmeye, gıybete, laf getirip götürmeye, zinâya, rüşvete veya faiz yemek gibi haramlara benzetse ve bununla zıhar yapmağa niyet etse yine bütün bunlar zıhar hükmüne girer.

Bir kimse karısına: "Sen anam gibisin" deyip bundan: "Sen anam gibi iyiliğe lâyıksın" demeyi kasdetmiş ise zıhar ya da talâk sayılmaz. Ancak bununla haramlıkta annesine benzetmeyi niyet ettiği takdirde yalnız zıhar hükmünü gerektirir. Haram olması gerektiğine niyetlenirse talak sayılır. Hiçbir şeye niyetlenmesse bir şey gerekmez, boşa söylenmiş bir söz olur. Şâyet karısına: "Sen bana anam gibi haramsın" dese niyetine göre hüküm alır. Zıhar, talak veya îlâ'dan hangisine niyetlenmiş ise o hükme girer. Şâyet herhangi bir benzetme yapmadan, "Sen anamsın, kız kardeşimsin" dese zıhar olmaz. Bir şartla söylemesi hâlinde, mesela "Şâyet şu işi yaparsan, sen anamsın" dediği halde karısı da o işi yapması durumunda bu söz bâtıl sayılır, herhangi bir hükmü ifâde etmez, harama niyetlenmiş olsa bile. Şâyet bir kadın kocasına: "Sen bana anamın sırtı gibisin" dese bir hüküm ifâde etmez. Ancak Hasan Basrî, bunun bir talak sayılacağını söylemiştir.

Âyet-i kerimede "kadınları" anlamındaki *"min nisâihim"* kelimesi maksadı ifâde açısından yeterli olmasına rağmen *minküm* kelimesinin gelmesinde, Arapları azarlamayı ağırlaştırmakta olduğu gibi, zıhar konusundaki âdetlerini de kötülemektedir. Zira bu

zıhar, başka milletlerde olmadığı halde özellikle Arapların cehâlet dönemlerine âid yeminlerindendir. İslâmiyetten sonra artık bu çirkin âdeti devam ettirip cehâlet âdetlerine riâyet etmeleri onlara yakışmaz. Dolayısıyla sanki şöyle denmiş oluyor: “Sizden çirkin ve hoş olmayan âdetinize göre zıhar yapanların kadınları...” Ayrıca *minküm* ifâdesi, dini hükmün faydasının, kabul edip uymaları durumunda müminlere mahsus olduğuna işâret etmek için gelmiş de olabilir. Bu takdirde mânâ: “Ey Allah’ın sözlerini doğrulayıp emirlerine uyan müminler!” şeklinde olur. Çünkü, inkârcılar Allah’ın hitâbını dinleseler de doğru olanla amel etmezler.

Âyette geçen “kadınları” anlamındaki *min nisâihim* ifâdesinde zıharın câriyelerde geçerli olmadığına işâret vardır. Bundan dolayıdır ki, fıkıhçılara göre, zıharın gerçekleşmesi için rüknü, şartı ve ehil olma durumları vardır. Rüknü, bahsi geçen benzetmenin bulunması; şartı, benzetilen kadının nikâhlı olmasıdır. Bu sebeple zıhar câriye hakkında sahih olmaz. Ehliyet ise, keffârete ehil olmaktır. Dolaysiyle, zimmî, sabî ve mecnûnun zıharı sahih değildir. Hükmü de kadının asıl nikâhına sâhib olmakla beraber zıharın keffâretini ödemedikçe onunla cinsel ilişkide bulunmasının haram olmasıdır.

“Onların anaları değildir.” Bu cümle, âyet-i kerimenin başındaki *“اَلَّذِينَ/ellezîne”* ism-i mevsûlü için haberdir. Yâni zıhar yapan erkeklerin kadınları gerçekte anaları değildir. Bu mahza yalandır. Yâni karısına: “Sen bana anamın sırtı gibisin” diyen kimse bu sözü ile eşini anasının hükmüne katmış ve anasına benzetmiş olur. Halbuki, anası karısına benzemediğinden, her ikisinin durumları değişik olduğundan, benzetme bâtıldır. Câhiliye dönemi arapları bu benzetme ile zıhar yapılan kadının haramlığının ananın haramlığı gibi ağır bir haram ve şiddetli olduğunu ifâde etmek istiyorlardı.

Denilirse ki, zıharın mânâsı “Sen, anamın bana haram olduğu gibi haramsın” demekten ibârettir. Burada kadının, kocasının anası olduğu iddiâsı yoktur ki bu iddiâ reddedilebilsin ve haramlığın analar için olduğu sâbit olsun. Buna şöyle cevap verilebilir: Bu şekilde haram kılma, zıhar yapan kişinin, eşinin kendi anası olduğunu iddiâ etmesi hükmündedir. Yahut, “onların anaları değildir” ifâdesinden maksad, kişinin anasıyla karısı arasında hüküm bakımından bir benzerlik olmadığını bildirmektir. Özellikle de zıhar yapılan kadının, hüküm bakımından kocasının anası olmadığı kesin olarak ifâde edilmektedir.

“Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır.” Buradaki *“اِنْ / in”* harfi, nefiy için olan *“mâ”* anlamında nâfiyedir. Yâni doğrusu onların anaları, -karıları değil- gerçekte zıhar yapanları doğuran kadınlardır. Dolayısıyla bunlar, haram olmak bakımından kendilerini doğurmayan kadınlara benzemezler. Ancak, şeriatın haram hükmüne kattığı Peygamberimiz (s.a.)’in hanımları, kendilerini emziren süt anaları ile babalarının nikâhlıları bu hükümdedir. Bunlar ana gibi ikrâma ve hürmete lâyık olduklarından haram olmakta da analar hükmüne girmişlerdir. Ama eşleri olan kadınlar kocalarına analık bakımından en uzak olan kadınlardır ve hiçbir yönden analarının hükmüne girmezler.

“Şüphesiz onlar” yâni sizden eşlerine zıhar yapan erkekler bu *sözleriyle “çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar.”* Âyet metninde geçen *“inne”* ve tekid “*lâm”*ından oluşan çifte pekiştirme, bu çirkin sözü onların söylemiş olduklarını vurgulamak için değil -zaten onların böyle söylediği apaçıktır-, söyledikleri bu sözün akıl, din ve insan tabiatı yönünden çok çirkin olduğunu vurgulamak içindir. Nitekim *münker* kelimesinin nekre ve lâm-ı târifsiz gelmesi de bunu bildirmektedir. Bu sözün çirkinliği şu sebepledir ki, zıhar yapanın karısı gerçekte anası olmadığı gibi, şerîatın analar hükmüne koyduğu kadınlardan da değildir. İşte zıhar yapan erkeğin, karısını anaya benzetmesi birbirine tamtamına zıd olan iki şeyden birini diğerine katmak olur ki, bu yalan, bâtıl, gerçekten uzak, tanınmayan, mutlak mânâda çirkin bir şeydir.

“Zevr” kelimesi meyl etmek, yönelmek demektir. Bu sebeple, eğilmek, haktan ayrılmağa meyletmek olduğu için yalana *zûr* denmiştir. Denirse ki, erkeğin karısına: “Sen bana anamın sırtı gibisin” sözü, eşinden faydalanmasının artık haram olduğunu inşâ yoluyla bildirmesi olup haber değildir. İnşâ ise yalanla nitelendirilemez. Cevap olarak şöyle derim: Bu inşâ, kendisine helâl olan nikâhlısını ebediyen haram olan anasının durumuna katmayı kapsamaktadır. Helâli harama katma ise, evlilik gereklerine aykırı olduğundan dolayı yalan sayılır.

Ebûbekir Sıddık (r.a.)’den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“Size günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?”* buyurdu. Evet ey Allah’ın Rasûlü! dedik. *“Allah’a ortak koşmak ve ana babaya isyan etmektir”* buyurdu. Ayakta dayanmış olduğu yerden oturarak: *“Dikkat edin yalan söz ve yalan yere şâhidliktir. Yalan söze ve yalan yere şâhidliğe dikkat edin, yalana ve yalancı şâhidliğe dikkat edin”* buyurdu ve bu sözü o kadar tekrar etti ki, ben içimden keşke sussa, dedim.

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Câhiliye dönemi araplarının kadınlarını boşamalarının dayanağı bu çirkin ve yalan sözden ibâret olunca Allah Teâlâ bu sözü boşama kabul etmedi. Haramlığının da yalnız keffâret ödeninceye kadar sürüp sona ereceğini bildirdi. Eğer câhiliye döneminin boşama şekli olan zıharın şeriatta sınırlı bir zaman için haram olduğu kabul edilirse bu âyet-i kerime o haramlığı nesh etmiştir. Haram kılınmamış ise nesih de söz konusu olmaz. Çünkü nesih olayı sadece dinî hükümlere girer. Peygamberimiz (s.a.) de zıharla kadının kocasına haram olduğunu söylememiştir. Zıharın önceki şeriatta haram olup olmadığı belirtilmemektedir. Ancak bazı müfessirler, önceki şeriatta zıharın haramlığı mevcud olup bu âyetle nesh edildiği görüşünü benimsemişlerdir.

“Kuşkusuz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır.” Yâni Allah zıhar yapan kimsenin geçmiş günahlarını hak mezhebe göre mutlak olarak çok affedici ve bağışlayıcıdır. Mu’tezile mezhebine göre ise tevbe etmesi hâlinde günahı affedilir. Şirkin dışında olan günahların affedilmesi Allah Teala’nın dilemesine havâle edilmiştir. Cenabı Hak dilerse kul tevbe etmese de affeder, dilerse kulun tevbe etmesinden sonra affeder. Şâyet kul yaptığı günahtan tevbe etmezse, Allah dilerse kuluna günahına göre azab eder. Burada söz, zıharın yerilmesi ve çirkin görülmesi hakkında olduğundan dolayı ilgilileri

tevbeye teşvik ettiği görülmektedir.

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا ذَٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾

3. Kadınlardan zıhar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenler karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

“Kadınlardan zıhar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenler…”

Bu âyette de geçtiği üzere *“îlâ”* harfi ile *lam* harfi, ***“De ki, ortak koştuklarından hakka iletecek olan var mı? De ki: Hakka Allah iletir.”*** (Yunus, 10/35) âyetinde olduğu gibi sık sık birbirini takip ederler. Mânâ şöyle olur: “Bu çirkin sözü söyleyip de sonra bu sözle yaptıkları zıhar sebebiyle yitirdikleri kadınlarından yararlanmaya, söylediklerini düzelterek ve telâfî ederek dönmek isteyenler…” Nitekim Arapların “Yağmur bozduğuna döndü” yâni “bozduğunu düzeltti” sözü de bu kabildendir.

Âyet-i kerimede *“sonra söylediklerinden dönenler”* yâni “yitirdikleri karılarından faydalanmaya dönenler” demektir. Burada sebep, müsebbebin yâni sebep olunan şeyin yerine zikredilmiştir. Zira bir şeye dönmek, onu düzeltmenin ve ona ulaşmanın sebeplerindendir. Dolayısıyla burada mecaz-ı mürsel sözkonusu olur.

İbnü’ş-Şeyh demiştir ki: Dönüş, iki mânâda kullanılır. Birincisi önceden üzerinde bulunup da bırakmış olduğu şeye dönmek ki bu ayrılmış olduğu şeye dönmek mânâsınadır. İkincisi ise daha önce üzerinde bulunmadığı bir şeye dönmektir. Bu mânâdaki dönmek, ayrıldığı şeye dönüş olmasını gerektirmez. Bu dönüş, elde etmeye ve ulaşmaya sebep olan dönüştür ki bu, mutlak bir şeye dönüştür. Bu durumda mânâ şöyle olur: “Sonra söylediklerini telâfî etmeye, düzeltmeye ve helâl iken kadınlarının kendilerine haram olmasından dolayı hayatlarını alt üst eden bu sıkıntıyı gidermeğe dönenler.” Âyeti şöyle anlamak da mümkündür: “Zıhar sözü ile kendilerine haram kılmış oldukları kadınlarından faydalanmağa dönmek isteyenler...”

“Karılarıyla temas etmeden önce” yâni zıhar yapan erkek ve zıhar yapılan kadından her biri diğerinden cinsel ilişki, öpme, dokunma, cinsel organa şehvetle bakma gibi bir birinden faydalanmadan önce *“bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir.”* Çünkü âyette geçen *temas* kelimesi saydığımız bu fiillerin tamamını içine alır. Şâyet saydığımız bu fiillerden herhangi birini keffâret vermeden önce işleyecek olursa, haram işlemiş olduğundan erkeğin istiğfar etmesi gerekir. Keffâret ödemedikçe bir daha aynı hareketi yapamaz. Âlimler, o kişinin verdiği ilk keffâretten başka bir şeyle yükümlü olmadığını ittifakla söylemişlerdir. Keffâret ödemek durumundaki erkek, kölenin bir bölümünü hürriyete kavuşturur sonra da zıhar yaptığı karısına şehvetle dokunursa İmam **Ebû**

Hanife'ye göre o kişinin keffâretini yenilemesi gerekir. Keffâret borcu üzerinden düşmez, bilakis onu yeniden kaza eder. Tıpkı vaktinde kılamadığı bir namazın düşmeyip onu kaza etmesi gerektiği gibi. Âyet-i kerimede geçen *tahrir* kelimesi "bir insanı hürriyete kavuşturmak"tır. Bu da kölenin zıddı demektir. *Rakabe* kelimesi ise, sâhipli bulunan köle demektir. Bu kölenin mümin veya kâfir, erkek veya kadın, küçük veya büyük, doğulu veya bâtılı olması fark etmez. Yâni herhangi bir köleyi âzâd etmesi yeterlidir. Ancak mümin köleyi hürriyetine kavuşturmak iyi, mümin ve sâlih olanını hürriyete kavuşturmak ise daha iyi ve faziletlidir. Zıhar yapan erkek, niyet ederek bu köleyi âzâd etmelidir. Hizmetine ihtiyacı olduğundan dolayı âzâd etmesi gereken bu köleyi âzâd ettikten sonra buna niyet etse veya hiç niyet etmeden onu âzâd etse keffâreti geçerli olamaz. Bir köle âzâd edecek miktarda para bulsa da bu paraya ihtiyacı varsa köle âzâd etmek zorunda değildir, onun yerine oruç tutabilir. *Kevaşi* adlı eserde de böyle kaydedilmiştir.

Zıhar yapan kişinin ümmülveledi; yâni çocuğunun anası olan câriyeyi, müdebberi; yâni âzâd olması efendisinin ölümüne bağlı olan köleyi ve sözleşme bedelinden birazını ödemiş bulunan mükâtep köleyi âzâd etmesi keffâreti için yeterli değildir. Mükâteb köle, anlaşma gereği ödemek durumunda olduğu bedelin herhangi bir miktarını ödememiş ise onu âzâd etmesi keffâret için yeterli ve geçerlidir. Âzâd edilecek kölenin ciddi özürlerden sâlim olması gerekir. Âlimlerin müşterek görüşü de budur. **İmam Şafi'**ye (r.h.) göre, adam öldürme keffâretine kıyasla âzâd edilecek kölenin mümin olması şarttır. Nitekim Allah ***"Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle âzâd etmesi ve ölenin âilesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir."*** (en-Nisâ, 4/92) buyurmuştur. Bize göre ise, mutlak âyeti mukayyed âyete benzetmek, iki olayın ve hükmün aynı olması hâlinde mümkündür. Burada ise böyle değildir. Olaylar farklıdır. Dolayısıyla mutlak olan zıhar âyeti, köleyi mümin olmakla kayıtlayan adam öldürme keffâretini bildiren âyete kıyaslanamaz. Âyet-i kerimenin metnindeki *"fetahrîrü"* kelimesindeki *"fâ"* sebep bildirmekte olup, faydalarından bir tanesi de, zıhar yapmanın tekrar etmesi durumunda köle âzâd etmenin de tekrar tekrar vâcib olacağını göstermektir. Çünkü sebebin tekrarı müsebbebin de tekrar edilmesini gerektirir. Secde âyetinin ayrı iki yerde okunması gibi. Bu sebeple bir kimse karısına bir yerde veya değişik yerlerde iki veya üç kez zıhar yapacak olsa her zıhar için ayrı birer keffâret vermesi gerekir.

Bu âyet-i kerimede, kadının, zıhar yapan kocası keffâretini ödemeden kendisine yaklaşmasına izin veremeyeceğine dâir bir delil vardır. Çünkü âyet-i kerime her ikisine birden yükümlülük getirmiş ve keffâretten önce birbirlerine dokunmalarını yasaklamıştır.

Kuhestani şöyle demiştir: Kadının, zıhar yapan kocasından keffâretini ödemesini isteme hakkı vardır. Ödememesi hâlinde hâkim onu hapsederek sonra da döverek ödemeye zorlar. Aralarındaki nikâhın varlığı devam eder, haramlık ise keffâretin ödenmesiyle sona erer. Hatta zıhar yaptığı karısını boşadıktan ve iddeti bittikten sonra

ya da kadın başka bir erkekle evlenip boşandıktan sonra bu erkek tekrar bu kadınla evlenecek olursa yapmış olduğu zıharın keffâretini ödemedikçe onunla cinsel ilişkide bulunması haram olur.

Bu açıklamamdan sonra **Ebû Hanife**'ye göre zıhar keffâretini gerektiren dönüş bu kadınla cinsel ilişkide bulunmağa azmetmesidir. Erkek bu işi yapmağa karar verdiğinde keffâret ödemedikçe kendisine helâl olmaz. Zıhardan bir süre sonra ve kocası keffâret vermeden önce kadın vefat ettiği takdirde erkekten keffâret düşer. Çünkü yapmağa karar verdiği ilişkide bulunma imkânı kalmamıştır.

"Size öğütlenen" keffâret hükmü *"budur."* Âyet-i kerîmede geçen öğüt anlamındaki vaaz, korkutma ile karışık vazgeçirmek demektir. Mânâ şöyle olur: Ey müminler! Sözü edilen ve yapmaktan yasaklandığınız çirkin iş budur. Bu gibi cezâ borçları, günahları işlemekten vazgeçiren caydırıcı unsurlardır. Bu keffâretin zikredilmesinden maksad, bu hükmün meşru kılınmasının esas amacının cezâyı gerektirecek kötülüğü işlemekten uzaklaştırıp vaz geçirmek olduğunu belirtmektir. Yoksa büyük sevap olan köle âzâd ederek sevap kazanmayı temin için değildir.

Özet olarak söylemek gerekirse, dünyadaki sorumlu tutma olayında zıhar yapan ve yapmayanlar için fayda vardır. Zıhar yapanlar için keffâret verme ve durumunu düzeltme; zıhar yapmayanlar için de ihtiyatlı davranmak ve keffâret gibi cezâlara mâruz kalmaktan kaçınma gibi faydalar vardır.

Şair der ki:

Kuş, tuzakta başka bir kuşu görürse
Saçılmış tane tarafına gitmez.

Nitekim *"Allah yaptıklarınızdan haberi olandır."* Zıhar suçu ile keffâretinden ve benzeri az veya çok işlenen şeylerden haberi olandır. Yâni yaptıklarınızın içini ve dışını bilen ve size ona göre karşılığını verendir. Öyle olunca sizin için meşru kılınan hükümlere uyun ve sınırlarını ihlal etmeyin.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ
يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪يناًۜ ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ وَتِلْكَ
حُدُودُ اللّٰهِۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

4. ***(Buna imkân)*** **bulamayan kimse, hanımı ile temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu** ***(hafifletme)*****, Allah'a ve Rasûlüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azab vardır.**

“(Buna imkân) bulamayan kimse” yâni âzâd edecek köle bulamayan ve keffâret ödeme vaktinde fakir olması nedeniyle buna imkânı olmayan zıhar yapmış kişi… Ki bu âcizlik ve imkânsızlık, zıhar yapan erkeğin cinsel ilişki için karar verdiği andan başlayıp kesintisiz olarak tuttuğu iki aylık orucun son günü güneş batmasına yakın zamana kadar sürer. Dolayısıyla, bu zamanın başlayıp bitişi arasında bir köle âzâd etmekten âciz olmadıkça hakiki âcizlik ve imkânsızlık gerçekleşmez. Bu konuda ihtiyacı olan ev ve elbise dışındaki fazla giyecek ve meskene itibar edilir. Ayrıca malını kaybetmiş olan kimse, köle âzâd etme imkânına sâhib sayılır.

“Hanımıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar.” Yâni gece veya gündüz, kasden, bilerek veya yanlışlıkla hanımıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutması gerekir. Bu iki ay içerisinde Ramazan orucu ve içinde oruç tutulması haram olan beş gün orucu bulunmayacaktır. Yâni Ramazan ve kurban bayramlarının ilk günleriyle teşrik günleri bu iki ay orucun içine girmeyecektir. Bu iki ayı ve günlerini birbirinden ayırmaksızın ardarda gündüzlerini oruçlu geçirir. Şâyet bu iki ayın günlerinden birinde veya daha çoğunda yiyip içerek özürlü özürsüz oruç tutmazsa keffâret orucuna yeniden başlar. İleride de geleceği gibi kadınların hayız dolayısıyla oruca verdikleri ara hâriç önceden tutulmuş olan günlerde ara vermiş olduğundan dolayı hiçbiri keffâret orucundan sayılmaz. Şâyet zıhar yapan erkek başka bir eşi ile unutarak cinsî ilişkide bulunsa keffâret orucuna yeniden başlaması gerekmez. Ramazan veya adam öldürme keffâreti orucu tutmakta olan bir kadın hayzı dolaysiyle iftar edecek olursa keffâretini yenilemez, ancak hayzı biter bitmez ara vermeden orucunu ekler ve temizlendiği günlerde tamamlar. Zıhar yapan kişi keffâret orucuna hilallerle başlayıp tutacak olsa iki ayın hilalleri arasında tuttuğu oruç iki ay tamamlanınca bitmiş olur. İsterse bu iki ayın her ikisi otuz günden noksan olup toplam elli sekiz gün etse bile keffâret tamamlanmış olur. Hilal ile başlamayıp gün hesabıyla oruç tutacak olsa altmış gün dolmadıkça keffâreti tamamlanmış sayılmaz. Hatta elli dokuzuncu günü iftar ederek tutmayacak olursa yenibaştan altmış gün tutması vâcib olur.

“Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur.” Yâni iyileşmesi umulmayan sürekli hastalık veya yaşlılık gibi sebeplerle oruç tutmaya gücü yetmeyen kimse yaşlılık nedeniyle âciz sayılacağından altmış fakiri doyurur. Şâyet hastalığının iyileşmesine dâir ümid varsa, eşiyle birleşme ihtiyacı şiddetli olması hâlinde, tercih edilen görüşe nazaran oruç tutmaya gücü yetene kadar iyileşmeyi beklemesi gerekir. Altmış fakiri doyurmak sûretiyle keffâretini ödeyerek oruç için iyileşmeyi beklemeyecek olursa bu yolla keffâret yeterlidir. Cinsî temasa aşırı düşkünlük de mazeretten sayılır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.) bu sebepten dolayı bir bedeviye oruç yerine fidye vermesine ruhsat tanımıştır. Âyet-i kerimede geçen *it’âm* kelimesinin anlamı, keffâret ödemesi gereken kimsenin başkasını doyurmasıdır. Âyet-i kerimenin bu bölümünde keffâret konusunda, yoksulu verilen keffâret malına sâhib kılarak temlik ve ibâhânın da câiz olduğuna işâret vardır. Miskin, hiçbir şeyi olmayan kimsedir. Meskin olarak da telaffuz edilir. Yahut kendisine yetecek kadar bir şeyi bulunmayan kimse demektir. Miskin,

yoksulluğun durdurduğu, ya da hareketini azalttığı kimse demektir. *Kamusta* da ifâde edildiği gibi; zayıf ve zelil kimse demektir. **Kuhistani** *Muhtasarü'l-vikaye* şerhinde şöyle demiştir: Âyet-i kerîmede miskin kaydı getirilmiştir. Bu, keffâretin ittifakla kendilerine zekât verilmesi câiz olan kimselere de verilebileceğini göstermek içindir.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Biraz önce *Kamus*'taki açıklamada da geçtiği üzere kendilerine zekât verilebilen kimseler arasında sadakaya en lâyık olduğu için özellikle miskin zikredilmiştir. Altmış fakiri hakikaten doyurmak olabildiği gibi, hükmen de olabilir. Bir tek fakiri altmış gün doyurmak hükmen altmış fakiri doyurmak demektir. Bir tek günde bir fakire defalarca yiyecek verilmesi sahih olan görüşe göre câiz değildir. Doyurmak için her fakire fitre sadakasında olduğu gibi buğdaydan yarım, diğer yiyeceklerden bir sa' verilir. Bir sa' dört müd'dür. Yarısı ise iki müddür. Bir Müd: 0,75 Litre. Bir sa' Litre biriminden alınırsa 3 Litredir ki bu yaklaşık 2920 grama tekabül etmektedir.

Zıhar yapanın, keffâreti eşine dokunmadan önce ödemesi gerekir. Ancak yedirme sırasında eşine yaklaşması hâlinde keffâreti yeniden vermesi gerekmez. Çünkü, Allah Teâlâ yoksullara yemek yedirilirken beraberinde teması zikretmemiştir. Bu, İmam Âzam Ebû Hanife'nin görüşüdür. Diğer imamlara göre ise oruç tutmak ve köle âzâd etmek konusundaki temas kaydı yemek yedirmek üzerine hamledilmiştir. Ebû Hanife'ye göre keffâretin kâfire verilmesi de, keffâret olarak yiyecek maddelerinin kıymetinin verilmesi de câizdir. Diğer üç imamın görüşü bunun aksinedir.

Fıkıhta bu söylenenler, zıhar yapacak olanın hür olması hâlinde geçerli olan hükümlerdir. Zıhar yapan koca köle olması hâlinde, efendisi kendisine köle âzâd edecek kadar mal verse bile keffâretini oruç tutmak sûretiyle ödeyebilir, malının varlığı oruç tutarak keffâretini ödemesine engel olamaz. Şâyet efendisi bir köleyi âzâd eder ve zengin olacak kadar mal verirse, eğer onun ödenmemiş keffâreti varsa artık mal harcamak sûretiyle keffâretini öder.

"Bu (hafifletme), Allah ve Rasûlü'ne inanmanızdan dolayıdır." Yâni bu açık hükümlerin öğretilmesi ve onlara dikkatinizin çekilmesi veya bunları böyle yapmış olmamız Allah ve Rasûlü'ne îman etmeniz ve sizin için teşrî kılmış olduğu hükümlere göre amel etmeniz ve cehâlet döneminizde yaptığınız kötülükleri terk etmeniz içindir.

Denilirse ki, zıharı terketmek gerekli olduğuna göre, fıkıhçılar neden onun için fıkıhta ayrı bir bölüm ayırmışlardır? Şöyle cevab verilir: Allah Teâlâ her ne kadar zıhar yapmayı çirkin kılmış ve câhillerden zıhar yapanları ayıplamış ise de zıhar yapıp da ondan dönmek belâsına düşen gafillerin amel edecekleri hükümler koymuştur. İşte bu itibarla fıkıh âlimleri ona fıkıhta ayrı bir bölüm ayırmışlar, gereği kadar yer verip bu hükümleri açıklamışlardır. Zaten muhakkikler: "Şer'î hükümlerin çoğu câhiller içindir" demişlerdir. Şâyet insanlar kötü işlerden ve çirkin sözlerden kaçınmış olsalardı bunca dedikoduya gerek kalmazdı.

Zıharın keffâreti yemin keffâretinden daha ağır olduğu için bu âyet-i kerime zıhar hatasının yemin bozma hatasından daha büyük olduğunu göstermektedir. Âyet-i

kerimedeki *Litü'minû* fiilindeki *lam* hikmet ve maslahat (iyilik) belirtmek içindir. Çünkü bu *lam* Cenab-ı Hakk'a izâfet edilen fiilin başına gelirse maslahat ve iyilik için olur. Çünkü O, her ihtiyaçtan berîdir. Kulun yaptığı fiilin başına gelirse garaz ve sebep içindir. Zira kul mutlak mânâda muhtaçtır. Bu sebeple ehl-i sünnet olanlar bu mânâdaki maslahata garaz demezler. Çünkü örfe göre pratikte garaz, isteyenin, hoşlanmadığı bir eksiğini giderip onu tamamlamaya çalışmasıdır. Şüphesiz Allah bu gibi noksanlardan berî ve mutlak mânâda ganidir. Mutezileye göre garaz, istenip işlenen bir maksaddan ibâret olduğu için maslahata garaz derler.

"Bunlar Allah'ın hükümleridir." Yâni zıhar yapanın eşinin kendisine haram kılınması, bu kişinin imkânı olması hâlinde köle âzâd etmesi gerektiği, buna imkânı olmayanın altmış gün oruç tutabileceği, oruç tutamayacak olması hâlinde de gücü yetenin altmış yoksulu doyurması gibi terk ve ihmal edilmesi câiz olmayan hükümler, Cenab-ı Hakk'ın kulları için teşrî kıldığı vaz geçilemez, bırakılamaz ve bunlara aykırı hükümlere geçilmez ilâhî kanunlardır. Âyet metninde geçen *hudûd* kelimesi *had* kelimesinin çoğuludur. *Had* sözlükte, birinin diğerine karışmasına engel olunan iki şey arasında perde ve engel demektir. Zinâ etmek ve şarap içmek gibi günahların hadlerine (cezâlarına), benzeri filleri dönüp yapmağa mâni olduğu için bu isim verilmiştir.

Allah'ın koyduğu hükümlerin tamamı dört maddede toplanır.

1) İlave veya eksiltilmesi câiz olamayan hükümler. Farz namazların rekatları gibi.

2) Artırılması câiz iken eksiltilmesi câiz olamayan hükümler ve hadler.

3) Artırılması câiz olmadığı halde eksiltilmesi mümkün ve câiz olan hükümler.

4) Artırılıp eksiltilmesi câiz olan hükümlerdir. *Müfredat* adlı eserde de böylece kayd edilmiştir.

Bu hükümleri kabul etmeyip gereğince amel etmeyen *"Kâfirler için acı bir azap vardır."* Bu hükümleri inkâr etmek ve gereğince amel etmemek, bu tarzda ifâde buyrulması suçun ağırlığını belirtmek içindir. Nitekim Allah haccı terk edenler hakkında: ***"Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir"*** (Âl-i İmran, 3/97) buyurmaktadır. Bu tarz bir ifâde yoluyla haccı inkâr etmenin büyük bir mesuliyet olduğunu beyan buyurmuştur. Yâni terk edenler hakkında küfür kelimesinin zikredilmiş olması, bunların vücûbunu güçlendirip pekiştirmek, bu hükümle amel etmemenin ise büyük suç olduğunu belirtmek içindir. Yoksa gerçek mânâda küfür olduğu için değildir. Hâricîlerin zannettikleri gibi bu hükümleri terk etmek gerçekten küfür değildir. Bazı âlimler Peygamberimiz (s.a.)'in *"Namazı terk eden muhakkak küfre girmiştir"* hadis-i şerifinin mânâsı, yâni "küfre girmeğe yaklaşmıştır" demektir. Nitekim bir beldeye yaklaşan kimse için "girmeğe yaklaştı" anlamında "Beldeye girdi" denir.

Bürhanü'l-Kur'an adlı eserde şöyle denilmiştir: Bu sürenin açıklaması yapılan bu âyette önce "Acı bir azab vardır", sonra müteakip âyette "Kâfirler için küçük düşürücü azab vardır" buyrulmuştur. Çünkü ilk âyette küfrün zıddı ile gelmiştir ki bu îmandır. Bu sebeple onlar, kâfirlerin küfürleri sebebiyle uğradıkları cezâ olan acı bir azapla korkutulmuşlardır. Sonraki âyette ise alçaltma ve ihanet ile birlikte geldiği için azab

küçük düşürücü olarak nitelendirilmiştir.

Elîm kelimesi acı veren, elem verici demektir. Nitekim, “örneği olmadan yoktan var eden” anlamındaki Mübdi’ yerinde Bedî’ kelimesinin kullanılması gibi. Yahut, bizzat elem ve acı içinde olan, acı ve ıstırap duyan azab demektir. Bu takdirde fiil mecâzî mânâda azab kelimesine isnad edilmiş olur ki, acı ve elem o dereceye varmış ki elem ve acının şiddetinden bizzat azab kendisi acı ve ıztırab duymuş olur. Kâfirler için böyle azab verileceğinin bildirilmesi mü’minleri itâate teşvik etmek mânâsınadır.

Bu dört âyet-i kerime nâzil olunca Peygamber Efendimiz (s.a.) onları okudu ve **Evs b. Samit’e** (r.a.) *“Bir köle âzâd edebilir misin?”* buyurdu. Evs “Ey Allah’ın Rasülü, bu takdirde malımın çoğu gider” dedi. Rasûlullah (s.a.): *“İki ay arka arkaya oruç?”* buyurdu. Evs: “Ya Rasûlallah günde üç öğün yemediğim takdirde gözlerim çok az görür, geceleri gözlerimin görmeyeceğinden korkarım” dedi. Efendimiz (s.a.): *“Peki altmış fakiri doyurabilir misin?’* buyurdu. Evs: “Bana yardım edersen gücüm yeter, aksi halde doyuramam” dedi. Peygamberimiz (s.av.) bunun üzerine: *“Sana on beş sa’ (ölçek) ekin yardım ederim. Ayrıca senin için duâ ederim”* buyurdu.[2] Allah Teâlâ’nın ihsan ettiği bu bereket Evs’in çocuklarına kadar intikal etmiştir. *Aynü’l- Meânî”*de böyle kaydedilmiştir.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Belirtilen hükümlerden köle âzâd etme hükmü, zıhar yapan kişinin bu büyük isyanıyla cehennem ateşine girmeye müstehak olduğundan âzâd ettiği köle sebebiyle cehennem ateşinden kurtuluş fidyesi vermiş sayıldı. Nitekim Peygamberimiz (s.a.): *“Mümin bir köleyi hürriyetine kavuşturan kimse, kölenin her organına karşılık bir organını cehennem ateşinden âzâd eder*”[3] buyurmuştur.

Hadis-i şerifte kölenin mümin kelimesiyle kayıtlanması, mümin kölenin âzâd edilmesinin çok daha sevab olduğunu gösterir. Ve yine âzâd edilen kölenin değeri çoğunlukla altmış kişiyi doyurmak için harcanan fidye parasından daha fazladır. Mal ise aralarındaki sıkı ilgiden dolayı candan bir parça sayılır. Bu sebeple bu yolda mal harcamak, nefsi cimrilik rezilliğinden kurtarmak ve cehennemden uzaklaştırmaktır. Oruç tutma hükmüne gelince, onun aslı Ramazan orucudur. O da otuz gündür. Keffârette altmış gün tutulması zorluğu katlamak ve nefsin çilesini ağırlaştırmak, şiddetlendirmektir. Yoksulları doyurma hükmü ele alınacak olursa, oruç Cenab-ı Hakk’ın Samed sıfatıyla ahlâklanmaktır. İnsan bu imkândan mahrum olunca onun zıddı ile tedavi gerekir. O da yoksulları doyurmaktır. Zira mal fedâ etmekte, oruçta olduğu gibi nefsi eritmek vardır. İşte böylece, köle âzâd etmekten hafifletilerek oruç tutmaya, oruçtan da altmış yoksul doyurmağa geçmenin sırrı anlaşılmış olur. Doyurulacak yoksulların altmış kişi oluşunun sebebi, doyurma oruçtan bedel olmasındandır. Oruç altmış gün olunca sayıya riâyet edilerek doyurulacak yoksul sayısı da altmış olmuştur. Şöyle demek de mümkündür: Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)’ı yer tabakalarının altmış çeşidinden yaratmıştır. Bu sebeple Âdem (a.s.)’ın çocuklarından altmışının doyurulmasını emretti ki, tamamının yaratılmış oldukları bu altmış tabaka çeşidi ile denge kurulmuş oldu. Ayrıca sayının altmış olmasının bir sırrı da bu ümmetin ömrü altmış ile yetmiş yıl arasındaki bir süredir. Bu

sayıya riâyet eden kimse çoğunlukla ömrünün tamamını teşkil eden altmış yıl boyunca Allah Teâlâ'ya ibâdet etmiş gibi olur. Bu sebeple de cehennemden kurtulmuş olur. Ancak bunda vaktin fazilet ve önemine de işâret vardır. Bir ibâdet vaktinde ve yerinde yapılamadığı takdirde onun ilk fazilet derecesinde kazâ etmek mümkün değildir. İlk olgunluk derecesinden altmış derece düşük olur. İşte bu sebeple keffâret olarak altmış gün oruç tutmak veya altmış fakiri doyurmak vâcib olmuştur.

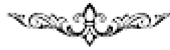
Mevlânâ Câmî şöyle demiştir:

Değerli ömürde her an eşsiz bir hazine vardır
Böyle bir hazine her an boşa gidiyor, âh âh!

Şeyh Sa'dî şöyle demiştir:

Ömrünü hayıf ve hasretle zâyi etme,
Zira fırsat azizdir, vakit de kılıç gibidir.

Âyet-i kerîme'de şuna da işâret vardır: Nefis ruhun bineği ve eşidir. Faydalanmayı keserek ruh, eşi olan nefse zıhar yapınca, bu da rûhâniyetin nefse üstün gelmesiyle olur. Sonra ilâhî hikmetin gereği olarak aralarındaki ilişki dolayısıyla ruh erkeği, karısı durumundaki nefisten faydalanmak istediğinde ruh erkeğine keffâret yolu ile bu faydalanmadan bir köle âzâd etmek gerekir. Bu da nefisten faydalanmamak ve onda tasarrufta bulunmamak sûretiyle olur. Ancak Cenab-ı Hakk'ın emri ve hikmetinin gereği nispetinde faydalanıp onda tasarruf eder; tab'ının gereği ve hevasının arzusu ile değil. Bunu yapmak ona câiz değildir. Ruh erkeğinin nefis eşiyle sıkı bir içiçeliğinden ve binekle ona binen yolcu ve gemi ile dümeni arasındaki bağlılık ve ilişkiye benzer aralarındaki zati bağlılık ve şiddetli ilişki sebebiyle bir köle âzâd edemezse nefis eşinden faydalanmadan önce ruh erkeğine ardarda iki ay oruç tutması gerekir. Yâni nefsini devamlı olarak her iki aleme iltifat etmekten ve onlara yönelmekten tutması gerekir. Kendisinde enâniyet ve benlik kalıntısı sebebiyle her iki aleme yönelmekten nefsini alıkoymaya gücü yetmezse nefis ve sıfatlarının baskısı altında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan rûhânî kuvvet yoksullarından altmış miskini doyurması gerekir. Böylece bu rûhânî kuvvetlerin ilâhî ahlâk ile ahlâklanmalarını ve rûhânî sıfatların gerçekleşmesini sağlaması icab eder.

---

[1]. İbn Kesir, IV, 319-320.
[2]. Bk. İbn Kesir, IV, 319.
[3]. Buhari, Keffaru'l-eyman 6; Müslim, Itk 23.

ALLAH ONLARIN
HEPSİNİ DİRİLTECEK

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۚ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ
اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا ۚ أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

5. Allah'a ve Rasûlüne karşı gelenler, kendilerinden öncekilerin alçaltıldığı gibi alçaltılacaklardır. Biz apaçık âyetler indirmişizdir. Kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.

6. O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şâhiddir.

"Allah'a ve Rasûlü'ne karşı gelenler," yâni onlara düşmanlık eden ve karşı gelenler… Allah dostlarına düşmanlıkta bulunmak da böyledir. Çünkü Allah dostlarına düşmanlık eden Allah'a düşmanlık etmiş olur. Zira düşmanlık edilen her iki kişiden birine olan düşmanlık ve muhâlefet aynı zamanda diğerine de yapılmış demektir. Onlardan birine karşı gelmek de diğerine karşı gelmektir. Ancak Allah Teâlâ'nın hükümlerinin zikredildiği sırada ve yerde yalnız "karşı gelme"nin zikredilerek "düşmanlık" kavramının yer almaması mânânın en güzel yerlerinden birini oluşturmaktadır. Yâni onlar, Allah ve Rasûlü'ne muhâlefet ederler, emir ve nehiylerin sınırlarını çiğnerler.

Bazı âlimlere göre âyet-i kerîmede geçen *mühâdde* kelimesi, demir anlamındaki *hadid* kelimesinden türetilmiştir. Bu da gerek gerçek demirle gerekse demir gibi katı ve şiddetli bir tartışma ve çekişme tarzında bir karşı koymak demektir. Diğer bazı âlimlere göre de âyet-i kerimedeki *yühâddûne* fiilinin anlamı, "Allah ve Rasûlü'nün koydukları hükümden başka hüküm seçip koyanlar" demektir. Burada şeriatın çizdiği sınır ve hükmüne aykırı olarak hüküm ve sınır koyup adına *kanun* ve benzeri isimler veren kötü hükümdarlara, idarecilere çok büyük bir tehdid vardır.

Zulmün temelini atan bir padişah
Kendi mülkünün duvarının dibini oyar.

Allah'a karşı gelen bu kişiler *"kendilerinden öncekilerin alçaltıldığı gibi*

alçaltılacaklardır." Yâni Nuh, Hûd, Sâlih ve diğer peygamberlerin ümmetleri gibi peygamberlere düşmanlık etmiş olan geçmiş inkârcı ümmetlerin alçaltıldıkları gibi alçaltılacaklardır.

Âyet-i kerîmede geçen *kübitû* fiilinin anlamı "rezil edilirler, alçaltılırlar" demektir.

Müfredat'da *kebt* kelimesi; "şiddetle ve küçük düşürülerek reddetmektir." *Kamusta*, *kebetehü*: O'nu yere serdi, rezil etti, kırdı parçaladı. Düşmanı hışımla reddetti, rezil etti, anlamınadır denilmiştir.

İbnü'ş-Şeyh demiştir ki: Bu âyet, Allah ve Rasûlü'ne karşı gelenlere bedduâ etmek ve ileride olacak şeyin kesinlikle gerçekleşeceğini ifâde etmek için konuyu mâzi bir fiille anlatmaktadır. Yâni Allah ve Rasûlü'ne karşı gelenler alçaltılacaklardır. Bunların içine kâfirler ve münâfıkların tamamı girer. Kâfirler açık ve gizli olarak karşı koydukları için, münâfıklar ise yalnızca gizlice karşı koyup düşmanlık ettikleri için onlara dâhil olacaklardır.

Seriyy Sakati, "Zayıf olan kimsenin güçlü ve kudretli kimseye isyan etmesine, karşı gelmesine hayret eder, şaşarım" derdi. "Bu nasıl olur?" denildiğinde ise: ***"Çünkü insan zayıf yaratılmıştır."*** (en-Nisa, 4/28) âyet-i kerimesini okurdu.

"Biz apaçık âyetler indirmişizdir." Bu cümle *kübitû* filindeki fâil olan *vav*'dan haldir. Yâni karşı koyup düşmanlık ettikleri için onlar alçaltılacaklardır. Halbuki biz onlardan önce geçen ümmetlerden Allah'a ve Peygamberine karşı gelenler ve onlara yapmış olduğumuz şeyler hakkında apaçık âyetler indirmişizdir. Yahut Peygamber (s.a.)'in doğru söylediğini ve getirdiğinin gerçek ve doğru olduğunu gösteren apaçık âyetler indirmişizdir.

Burada akla gelen şöyle bir soru vardır: *İnzal*, bir şeyi yukardan aşağıya nakletmektir. Bu durum ise ancak cisimler gibi katı varlıklarda düşünülür. Oysa âyetler, herhangi bir yer işgal etmeyen, sözden ibârettir. Bunların indirilmeleri nasıl düşünülebilir? Bu soruya şöyle cevap verilmiştir: Bu inzalden maksad, Allah Teâlâ'dan vahyi alan meleği indirip Allah'ın kullarına göndermektir. İndirmekten esas kasdedilen âyetler olduğu için *inme* fiili onlara mecâzî mânâda isnad edilir. Yahut da *indirmekt*en maksad, istiâre yolu ile *ulaştırmak* ve *bildirmek*tir.

"Kâfirler için," bu âyetleri veya îman edilmesi gereken bütün şeyleri inkâr edenler için *"küçük düşürücü bir azap vardır."* Şeref ve azametlerini, kibirlerini alıp giden bir azab vardır. *Mühîn* kelimesi küçültmek ve alçaltmak mânâsında olan *ihanet*'ten türetilmiştir. Burada ya dünyadaki alçaltılma azâbı kasdedilmiştir ki bu durumda cümle söz başı olur. Yahut âhiret azâbı kasdedilmiştir ki bu durumda cümle atıf için olur. Buna göre âyet-i kerimenin mânâsı şöyle olur: Onlar için dünyada alçaltılma azâbı ve âhirette küçük düşürücü azab vardır. Böylece onlar, her iki âlemde de azab edileceklerdir.

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Allah kâfirlere verilecek olan azâbı önce acıtıcı ve elem verici olarak, sonra da küçük düşürücü tarzında nitelendirdi. Çünkü onlara önce acı veren azab verilecek, sonra da bu sebeple küçük düşürüleceklerdir. Ancak, küçük düşürülme âhirete âid azab olunca aslında önce olmalı, acıtıcı azab ise sonra gelmeli

idi. Son görüşe göre bunun tersi olduğu söylenmiştir.

Âyet-i kerîmede şuna işâret edilmektedir: İnkârcıların karşı çıktıkları kimseler, varlıkları Allah'ın muhabbetiyle gerçekleşen ve O'nun esmâsıyla toplanan dinin yardımcıları velîlerdir. Rasûlullah'ın yardımcıları ve vârisleri olan, dinlerin hükümlerine uyan, bu hükümlerin kabul edilmesi gerektiği konusunda en güçlü deliller ve en açık burhanları, açık kerametleriyle ve üstün ilimleri yaymak sûretiyle göstermişlerdir. Nasıl olmasın ki, onların Allah'a olan dostluklarının sağlıklı olduğu ve âlimlerin Rasûlullah'a vârislikleri konusunda apaçık âyetler indirmişizdir. Onları inkâr karanlıklarının örtüleriyle perdelemek isteyenlere son derece şiddetli, kesin ve ayırmaksızın küçük düşürücü bir azap vardır.

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا اَحْصٰيهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ وَاللّٰهُ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

6. O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şâhiddir.

"O gün Allah onların hepsini diriltecek..." Âyet-i kerîmede geçen *Yevme* zarfı, büyük ve korkulacak bir gün olduğunu belirtmek üzere *hatırla* anlamındaki gizli *üzkür* fiiliyle mansub kılınmıştır. O günden maksad kıyamet günüdür. Yâni Allah onların tümünü öldükten sonra yaptıklarının karşılığını vermek üzere diriltecektir. *Cemîan* kelimesi, *yeb'asühüm*/onların hepsini diriltecek anlamındaki fiilin cemî zamirini pekiştiren tekid için olmak üzere "hepsini, diriltilmemiş bir tek kişi kalmamak üzere" demektir. Veya "bir tek durumda birleşmiş oldukları halde" anlamında olmak üzere zamirden haldir.

"Ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir." Kendilerinden çıkan kötü ve çirkin hareketleri açıklayacak veya bu yaratılma sırasında buna uygun korkunç bir tarzda, onların bu kötü hallerini herkesin gözü önünde teşhir etmek, onları mahcup etmek ve azaplarını şiddetlendirmek için tasvir edip canlandıracaktır. Aksi halde onların yaptıklarını onlara haber vermenin bir anlamı olmazdı.

"Allah onları bir bir saymıştır." Burada sanki; "çeşitli ve dağınık yerlerde işlenip gitmiş, gözle görülmeyen, herhangi bir yer işgal etmeyen amellerini onlara Allah Teâlâ nasıl haber verecek?" diye bir soru sorulmuş, bu soruya cevab olarak da şöyle buyrulmuştur: Allah onları bir bir saymıştır. Yâni onları sayı olarak kuşatıp, hiç biri kaybolmamak ve kaçmamak üzere işlemiş oldukları gibi muhafaza etmiştir.

Râğıb demiştir ki: "Ihsâ" bir şeyin sayısının kaç olduğunu bilmektir. Bu "ahsaytu: ben saydım" sözcüğünden alınmıştır. Araplar parmak sayısına itimad edip güvendiklerinden dolayı bu ifâde kullanılmıştır. Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "İhsâ" kuşatarak ve

kaydederek saymaktır. Çünkü ihsânın aslı bir şeyin sayısını kuvvetli olarak tutmakta çakıl taşlarının kullanılmasıdır. Onda kuşatmaya gerek olmadığı için saymak mânâsına olan diğer *add* kelimesinden daha hususi mânâya gelir.

“Onlar ise unutmuşlardır.” Yâni Halbuki onlar, o kötülükleri, işlediklerinde inanmadıkları için, basit gördükleri veya çok oldukları için unutmuşlardır.

“Allah her şeye şâhiddir.” O’ndan hiç bir şey gizli kalamaz. Âyette geçen *şehîd* kelimesi, şâhid yâni hazır bulunan anlamındadır. Hazır olmak anlamındaki şühûd kelimesinden alınmıştır.

Denilmiştir ki:

Allah kullarının amel, söz ve hâllerine şâhid ve karşılığını verecektir.
Kimsenin, O’nun şâhidliğini reddetmeye gücü yetmez.
Eğer şâhid yoksa hâkim, hükümden söz edemez,
Eğer hâkimin kendisi şâhid ise, durum daha zordur.

Şu da bilinmelidir ki, Allah’ın şâhid olduğu ifâde edilmesinin anlamı ilmî yönden hazır olduğu mânâsına olup, cisim yönünden değildir. O, cisme ve bir yerde bulunmağa muhtaç olmaktan münezzehtir, berîdir. Bundan dolayıdır ki, “Allah hazırdır” diyen kimsenin küfre düştüğünü söylemek doğru değildir. Bu söz Allah’ın, orada ilmi ile hazır olduğu anlamınadır. Çünkü bu ifâde Kur’ân-ı Kerim’de de mevcuddur.

ALLAH'IN BİLDİĞİNİ GÖRMÜYOR MUSUN?

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِۜ مَا يَكُونُ
مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَٓا
اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُواۚ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ
بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى
الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ
وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِۘ وَاِذَا جَٓاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ
بِهِ اللّٰهُۙ وَيَقُولُونَ فِٓى اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُۜ حَسْبُهُمْ
جَهَنَّمُۚ يَصْلَوْنَهَاۚ فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾

7. Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir.

8. Gizli konuşmaktan menedildikten sonra yine o yasaklananı yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir şekilde selamlıyorlar. Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi? derler. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir. Ne kötü dönüş yeridir orası!

"Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmüyor musun?" Âyet-i kerime'nin bu bölümü, Allah Teâlâ'nın şâhid olmasının sonsuzluğuna insanların şâhidlik etmelerini istemekte, onları buna şâhid göstermektedir. Âyetin başındaki *Hemze* ise Allah'ın şâhidliğinin sonsuzluğunu ikrar ve isbat eden inkârî hemzedir. Çünkü inkâr manen nefyidir, olumsuzu nefyetmek ise olumluyu ispat etmektir. Bu sebeple Cenab-ı Hakk'ın şâhidliğinin sonsuz olduğu görüldüğünün isbatı olur. Buradaki hitap öncelikle Rasûlullah (s.a.)'e veya hitâba elverişli herkesedir. Bu durumda âyetin mânâsı şöyle olur: "Müşâhede derecesinde yakın ve kesinlik ifâde eden ilimle bilmez misin ki, Allah Teâlâ yerde ve gökte bulunan varlıklardan her şeyi bilir. Bu varlıklar ister her ikisinde bulunmak sûretiyle olsun isterse ikisinin bir bölümünde bulunsun farketmez."

İbn Abbas (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre, bu âyet-i kerime Amr'in iki oğlu Rabîa ile Habib ve Safvân b. Ümeyye hakkında nâzil olmuştur. Bir gün aralarında konuşurlarken onlardan biri, "Allah bizim ne dediğimizi biliyor mu dersin?" dedi. Diğeri "bir kısmını biliyordur" dedi. Üçüncüleri ise, "konuştuklarımızın bir kısmını biliyorsa hepsini biliyor demektir" dedi ve doğru da söyledi. Çünkü sebepsiz olarak eşyanın bir kısmını bilen, tamamını da bilir. Çünkü sebepsiz araçsız olarak her şeyi bilmesi ve âlim olması, O'nun bütün bilinenleri de bilmesini gerektirir. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

"Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur." Mâ harfi nefyeden harftir. *Yekûnu* fiili "bulunur" ve "olur" anlamında tam fiildir. *Necvâ* kelimesi gizli konuşmak anlamında yekûnu tam fiilinin fâilidir. *Şekvâ* kelimesinin şikâyet mânâsında olması gibi. *Necva* ayrıca gizlenen, bilinmesi istenmeyen sır demektir. Hem isim hem de masdardır. *Kamus'da* böyle ifâde edilmektedir. Bu kelimenin aslı insanın çevresine göre yüksekçe bir yerde yalnız kalmasıdır. İçinde bir sır saklayan kişi sanki kimsenin görüp bilmemesi için yeryüzünün yüksekçe bir yerinde bulunuyor gibi demektir. Bu durumda âyet-i kerimenin mânâsı şöyle olur: "Gizli konuşan ve aralarında konuşmayı sır olarak saklayan üç kişinin dördüncüsü mutlaka Allah'tır. O sırra muttali olmak bakımından onların dördüncüsüdür."

Ebu'l-Hüseyn Nûri (k.s.)'un dediği gibi, Allah Teâlâ nefsi ve zât+i ile değil, ilmi ve hükmü ile onların dördüncüsüdür. Bu, hallerin genelinden istisnâ edilen müferrağ istisnâsıdır. Yâni hiç bir durum sözkonusu değil ancak Cenab-ı Hakk'ın gizlileri bilmesi hâli gerçek ve mutlaktır.

Nasrâbâdî şöyle demiştir: Cenab-ı Hakk'ın maiyyetine; yâni beraberliğine şâhid olan kimse, her türlü muhâlefetten ve ilâhî emirlere karşı gelmekten sakınır ve her çeşit kaçınılacak şeyden kaçınır. Allah ile maiyyet; yâni O'nunla beraberlik müşahede etmeyen kimse ise şüphelere ve haramları işleme hatâsına düşer.

"Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur." Yâni aralarında geçen şeyleri bilmekte Allah mutlaka onların altıncısıdır. Burada beş ve altı sayılarının özellikle zikredilmesi âyet-i kerimenin inmesine sebep olan olayın özelliği gereğidir. Çünkü, aralarında gizli konuşmak için bir araya gelen münâfıklar bazen üç, bazen de beş kişi olurlardı.

Denilmiştir ki; müşâvere etmek, karşılıklı akıl danışmak ekseriyetle üç kişiden altı kişiye kadar olan bir heyet arasında olur. Çünkü bu durumda daha az lafla daha isabetli ve doğru görüş elde etmiş olurlar. Gizli olması ve sırrın saklanması bakımından bu, daha sağlıklı bir yoldur. Bu sebeple **Hz. Ömer** (r.a.) öleceğini anlayınca hilâfet meselesini çözmeleri için altı kişilik bir şûraya bırakmıştır. Yâni halifelik seçimi altı kişinin müşâvereleri ve fikir birliği yapmaları sonucu gerçekleşecektir.

Üç sayısında ruh, sır ve kalbe; beş sayısında ise bu üçle birlikte bunlara ilave edilen nefis ve hevâya işâret vardır.

Bu açıklamadan sonra Cenab-ı Hak hükmü daha da genelleştirerek şöyle buyurdu:

“Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir.” Yâni zikredilen sayıdan daha az olan iki ve tek kişi -ki o da kendi kendine içinden konuşur- altı veya daha çok olsun. Allah ilmi ve işitmesiyle mutlaka gizli konuşanlarla beraberdir, aralarında geçenleri ve onların içinde bulundukları hâli bilir. Allah sanki onların yanındadır ve onları gözetlemektedir. Ancak Allah, cisim yönünden onlarla beraber olmaktan ve müşâhidleri bulunmaktan berîdir. Âyette geçen “Nerede bulunurlarsa bulunsunlar” ifâdesi, yerlerden hangisi olursa olsun, isterse yerin altında bulunsunlar, mânâsına gelmektedir. Çünkü Allah’ın eşyaya olan ilmi mekân yakınlığından değildir. Mekânın uzak ve yakınlığının değişmesiyle Allah’ın ilmi değişmez.

Bu ma‘iyyet zekâ ve akıl ile anlaşılmaz,
Ma‘iyyetle ilgili bir şey deme, sessizce otur.
Kulun Hakk’a yakınlığı kıyastan uzaktır,
Kendi kıyasını bu duruma esas tutma.

Bazı ârifler demişlerdir ki: Allah Hz. Muhammed (s.a.)’in ümmetinin mü’minlerini şereflendirdiği için âlemlerin Rabbi bu sûrede; “Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O’dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O’dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir” buyurdu. Ashab-ı kehfin mertebelerinin celâli ve menzillerinin kemâli hakkında ise şöyle buyurur: “***«Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir»*** diyecekler; yine: ***«Beş kişidir; altıncıları köpekleridir»*** diyecekler.” (el-Kehf, 18/22).

Dördüncü ve altıncıları ilmi ve işitmesiyle Allah olanlar ile, dördüncü ve altıncıları hayvanların en düşüğü köpek olan, Kehf ashabı arasındaki farkın ne kadar büyük olduğuna bakmak gerekir. Beraberlikten müminin nasibi şudur: Meclisinde bulunanın sâlih, çok iyi bir kişinin olduğunu bilmesi, sözünün faydalı olması ve sohbetinde boş, amel sâhifesinde ayıp sayılacak, içinde fayda bulunmayan söz söylememesidir. Allah Teâlâ’nın kullarıyla beraberliği ise, ***“Nerede olursanız O sizinle beraberdir.”*** (el-Hadid, 57/4) âyet-i kerimesinde buyurduğu gibi umumîdir. Bu açıklamadan sonra Allah Teâlâ’nın maiyyeti bazan, kullarının bir kısmına feyzine göre lutfunu ulaştırması gibi yollarla özel de olabilir.

“Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir.” Yâni dünyada yapmış olduklarını, onları rezil etmek ve azab edilmelerini gerektiren şeyleri ortaya çıkarmak için haber verecektir.

“Doğrusu Allah her şeyi bilendir.” Çünkü zâtının gereği olan bilgisi her şeyi içine alır.

Yâni onun ilminin nisbeti bütün malûmât için birdir. Gök ehlinin hallerini, yer ehlinin hallerini bildiği gibi bilir. Onun ilmi, gizli işleri, açık işleri ettiği gibi ihâta eder.

Açık ve gizli her ikisi de senin ilmin için aynıdır,
Ne bunu daha çabuk görürsün, ne de onu daha geç bilirsin.

Cenab-ı Hakk'ın her şeyi bildiğini, kendisini her şeyde murâkabe edip gözettiğini ve her şeyde O'nun ilminin yettiğini bilen kimse her şeyde O'na bir güven içinde olur ve bütün varlığı ile O'na yönelir.

İbn Atâullah şöyle der: İnsanların sana iyilikle yönelmediklerini veya sana kötülük ettiklerini bildiğin zaman, Allah Teâlâ'nın senin hakkındaki bilgisine dön. Şâyet O'nun sana âid bütün hallerini bilmesi sana kanâat vermiyor, seni tatmin etmiyorsa işte bu kanâatsizlik musîbeti, insanlardan uğrayacağın musibetten çok daha şiddetli ve büyüktür.

Cenab-ı Hakk'ın ilim ismiyle ahlâklanmak, ilmi elde edip ona ihtiyacı olanlara öğretmekle olur. Yâ Allâme'l-ğuyûb ismi celilinin zikrini, bundan dolayı kendisinde değişik bir hal meydana gelinceye dek devam ederse bilinmeyenleri konuşmaya başlar, kalplerdeki gizlileri görür ve ruhu yüce âlemde en yüksek yere terakkî eder ve kâinâtın işlerini ve olayları hakkında söz söyler.

Fıkıh âlimleri şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ ilim sıfatıyla değil zâtiyle bilendir, kudret sıfatıyla değil zâtiyle kadirdir" diyen, yâni mûtezile ve cehmiye gibi Cenab-ı Hakk'ın zâtiyle kaim sıfatlarını inkâr eden kimsenin küfrüne hükmedilir. Çünkü ilâhi sıfatları inkâr etmek küfürdür.

Rahâvî, Allah'ın birliğini ikrar ve kabul edip de inkârcı felâsife ve mutezile gibi sıfatlarını inkâr ederse o kişinin îmânı muteber ve makbul değildir, demiştir. Ancak burada mutezileye göre önemli bir husus vardır. Çünkü Mutezile kıble ehlindendir. Bu sebeple *Akâid şerhi*'nde, "kıble ehlinden olan kâfir sayılamaz" diyen âlimlerin görüşü ile: "Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyen, âhirette Cenab-ı Hakkın görülmesini mümkün görmeyen ve Ebû Bekr ile Ömer'e küfreden kimse kâfir sayılır" diyen âlimlerin görüşlerini bir araya getirmek müşkildir, fevkalade zordur.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ
وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَاِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ
بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ وَيَقُولُونَ فٖى اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿٨﴾

8. Gizli konuşmaktan menedildikten sonra yine o yasaklananı yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir şekilde selamlıyorlar. Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi? derler. Cehennem onlara yeter. Oraya

gireceklerdir. Ne kötü dönüş yeridir orası!

"Gizli konuşmaktan menedildikten sonra yine o yasaklananı yapmağa kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi?" Bu âyet-i kerime, yahûdiler ve münâfıklar hakkında nâzil olmuştur. Onlar müminleri gördüklerinde aralarında gizli konuşurlar, üçer beşer halka oluştururlar, birbirlerine göz kırparlar, işâretleşirler böylece müminleri kızdırmak isterlerdi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.) onları bu hareketten men etti, onlar ise yaptıklarını tekrarladılar. Âyet-i kerîmede hitâb Rasûlullah'adır. *"Elem tera"* fiilinin başındaki hemze onların davranışlarından dolayı hayret ve şaşkınlık ifâde etmek içindir. Muzâri fiili ile ifâde edilmiş olması ise onların bu ahlâk dışı hareketlerini tekrar ve yeniden dönüp yaptıklarını göstermek içindir.

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle demiştir: Biz aramızda konuşmakta iken bir gece Rasûlullah (s.a.) yanımıza çıka geldi. "*Bu gizli konuşmaktır, gizli konuşmaktan yasaklanmadınız mı?"* buyurdu. Biz, "Allah'a tevbe ederiz, deccal hakkında konuşuyorduk" dedik. "*Sizin adınıza daha çok korktuğum bir şeyi haber vereyim mi?"* buyurdu. Sahâbiler: "Evet ya Rasûlallah" dediler. Bunun üzerine: "O, *gizli şirktir"* buyurdu. Yâni riyâdır, gösteriş yapmaktır.[4]

Âyetteki "gizlice konuşanları" cümlesi "yasaklananı yapmağa" cümlesi üzerine atfedilmiş ve bunun dine zarar verdiği için aynı hükümde olduğu bildirilmiştir. Yâni "günah, müminlere düşmanlık, peygambere karşı gelmek için gizlice konuşanları, bunu birbirlerine tavsiye edenleri görmedin mi?" demektir. "Udvân" haksızlık ve zulüm demektir. Ma'siyet ise itâatin zıddına hareket etmektir.

"Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir şekilde selamlıyorlar." Tahiyye kelimesi hayattan haber veren *hayyake* fiilinin masdarıdır. Mânâsı: "Allah sana uzun ömür verdi" demektir. Sonra bu cümle duâ için kullanılmıştır. Daha sonra da bu her türlü duâ için kullanılmış, ancak selamda kullanılması daha yaygın hale gelmiştir. Dolayısıyla her duâ tahiyyedir. Çünkü bütün duâlar gerek dünya gerekse âhirete âid ya hayat verilmesi veya hayata sebep olması konusundadır.

"Allah'ın selamladığı bir şekilde" yâni Allah'ın seni selamlamadığı bir şekilde selamlıyorlar ve "essâmü aleyke" diyorlar. Yahûdi dilinde anlamı "ölüm senin üzerine olsun" demektir. Ancak bunu derken, "esselâmü aleyke" demiş gibi bir intiba veriyorlardı. Peygamberimiz (a.s.) da onlara "sizin üzerinize olsun" anlamındaki *"Aleyküm"*"sözü ile karşılık verirdi.[5] *Vav* harfini kullanmadan söylerdi. "Ve aleyküm" şeklinde *vav* harfini kullanarak karşılık verdiği yolundaki rivâyet hatâlıdır. *Aynü'l-meânî* adlı eserde böyle geçmektedir. Yahut "en'im sabâhen" derlerdi. Mânâsı: "Sabahın hoş, yumuşak olsun, zorluk sıkıntı olmasın" demektir ki, câhiliye dönemi selamlaşma şeklidir. Halbuki Allah Teâlâ ***"Gönderilen bütün peygamberlere salam olsun"*** (es-Saffât, 37/181) buyurmuştur.

Âlimler zimmî denilen İslâm ülkesinde mal ve can emniyeti sağlanan gayri

müslimlerin selamı alınıp alınmayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. **İbn Abbas** (r.a.), **Şa'bî ve Katade** (r.h.), "onların selamını almak vâcibdir" demişlerdir. Zira bu konudaki emrin açık hükmü bunu gerektirmektedir. **İmam Mâlik** (r.h.) ise "Onların selamını almak vâcib değildir. Şâyet alırsan *'Alayke'* demen yeterlidir" demiştir. Diğer bazı âlimler de söyle demişlerdir: "Onların selamlarını aldığında 'alâke's-selâmü' denir. Yâni Selam ismi senden yüksek olsun, demektir. Yine bazı Mâlikî âlimleri de şöyle demişlerdir: Zimminin verdiği selâma şöyle karşılık verilir: Sin harfinin esresiyle "*es-Silâmü aleyke"* yâni "taşlar senin üzerine."

"Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azab etmesi gerekmez miydi? derler." Yâni senin yanından çıktıklarında kendi aralarında: "Hz. Muhammed gerçekten peygamber ise ona bedduâya cüretimizden dolayı Allah bize azab ve gadab etmeli, bizi alçaltmalı, bizi yerle bir etmeli değil miydi?" derler. *Hellâ* harfi tahdîd yâni teşvik içindir.

"Cehennem onlara yeter." Yâni onlara azâb etmekte cehennem onlara kâfidir. *"Oraya gireceklerdir."* Yâni oraya girecekler ve bir hikmetin gereği olarak hemen azab edilmeseler bile cehennem ateşinin yakıcılığını tadacaklardır. Bundan maksad; inkâr ettikleri ve inanmadıkları için onlarla alay etmek, onları küçümsemektir. *"Ne kötü dönüş yeridir orası!"*

*Bürhanü'l-Kur'an'*da şöyle denilmiştir: *Fa* harfinde tâkib mânâsı bulunduğundan, yâni "içinde bulundukları yer olan cehennem ne kötü bir yerdir" demektir.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Onların bu sözleri yanlarındaki bilgilerinden gaflet ve aymazlık içinde bulunmalarından dolayıdır. Çünkü onlar kitab ehli idiler ve bilirler ki, bazı peygamberlerin ümmetleri kendilerine karşı gelip onlara eziyet etmiş oldukları halde Allah Teâlâ'nın bildiği bir hikmet ve maslahat gereği onlara hemen azab edilmemişdir. Sonra da Allah Rasûlullah'ın duâsını kabul buyurur.

Rivâyet edildiğine göre **Hz. Aişe** (r.anha) yahûdilerin Peygamberimiz'e söyledikleri bu sözleri işitmiş ve onlara "aleykümüssâmü" yâni "ölüm üzerinize olsun; ayıb, alçaklık ve lânet sizin üzerinize olsun" karşılığını vermişti. Peygamberimiz (a.s.):

"Ey Aişe! Bu kadar katı olma, yumuşak davran. Zira Allah her işte yumuşak davranmayı sever. Çirkinliği ve çirkin söz söylemeyi sevmez. Onlara nasıl karşılık verdiğimi duymadın mı? Onlara 'Aleyküm' dedim, ve onlar hakkındaki duâm kabul edilecektir" buyurdu.[6]

Peygamberlerin kâmil (olgun) vârislerini buna kıyas etmelidir. Onların nefesleri de çok müessirdir, onlara kötülükle saldıran, kötülüğünden dolayı kendine saldırmış olur.

Bostan'da şöyle gelmiştir:

Kâhyanın birisi bir kuyuya düşmüştü,
Öyle ki onun korkusundan erkek aslan dişiye dönerdi.
Bütün gece feryâd ve inlemekten uyuyamadı,
Birisi başına bir taş vurdu ve şöyle dedi:

Sen hiç kimsenin imdadına koştun mu ki
Bugün yardım istiyorsun?
Senin elinden inleyen canlar,
Senin kanayan yarana merhem koyar mı?
Bize yolda sen kuyu kazardın,
Sonunda kazdığın kuyuya kendin düştün.

---

[4]. İbn Kesir, IV, 323.
[5]. Buhari, İstizan 22; Müslim, Selam 6
[6]. Buhari, İstitabe 4; Müslim, Selam 10.

GİZLİ KONUŞMALAR ŞEYTANDANDIR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ
وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَيْسَ
بِضَٓارِّهِمْ شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ق۪يلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا
يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْۚ وَاِذَا ق۪يلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
مِنْكُمْۙ وَالَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿١١﴾

9. Ey îman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve Peygamber’e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvâyı konuşun. Huzuruna toplanacağınız Allah’tan korkun.

10. Gizli konuşmalar şeytandandır. Bu, îman edenleri üzmek içindir. Oysa şeytan, Allah’ın izni olmadıkça, müminlere hiçbir zarar veremez. Müminler Allah’a dayanıp güvensinler.

11. Ey îman edenler! Size “Meclislerde yer açın” denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size “Kalkın” denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

“Ey” dilleri ve kalpleriyle *“îman edenler!”* Toplantılarınızda ve kendi aranızda *“gizli konuşacağınız zaman”* yahûdî ve münâfıkların yaptıkları gibi *“günahı, düşmanlığı ve Peygamber’e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvâyı konuşun.”* Yâni müminlerin faydasına olan şeyleri ve Peygamber (s.a.)’e karşı gelmekten sakınmayı konuşun.

Sehl (r.h.) şöyle demiştir: Bunun mânâsı: Kur’ân okuyun, Allah’ı zikredin ve iyiliği emir ve kötülükten men edin, demektir.

“Huzurunda toplanacağınız Allah’tan korkun.” Müstakil olarak veya bir ortaklık hâlinde başkası değil, yalnız bir tek olan ve yaptıklarınız ve yapmadıklarınıza göre size karşılık verecek olan Allah’tan sakının. Çünkü, öldükten sonra onun tarafına toplanmış olacaksınız.

Bu âyet-i kerime göstermektedir ki, gizli konuşma ve fısıldaşma mutlak mânâda

yasaklanmamış, aksine, bazı yönlerden vâcib, müstehab ve mübah olmak üzere emredilmiştir.

Denilirse ki: Allah Teâlâ kendisinden korkulmasını nasıl emreder? Halbuki Allah son derece merhamet sâhibi Mevlâmızdır. O'na yakın olmak en tatlı arzu; O'nunla olmak ve O'nunla ünsiyet kurmak da ümidlerin en büyüğüdür. Takvâ kaçınıp uzak durmayı; haşrolunmak ise huzurunda toplanmayı ve O'na yönelmeyi gerektirir. Bu gizli soruya şöyle cevap verilir: Bu cümlede izâfet vardır. Yâni "Allah'ın azâbından veya O'nun kahrından korkun, sakının" demektir.

Ayrıca, kulun azab veya kahırdan korunmaya gücü yetseydi, ona hemen koşardı, ama buna gücü yetmez. Nitekim, ***"Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa, onu kendisinden başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır verirse (bunu da geri alacak yoktur)."*** (el-En'âm, 6/17) buyurmuştur. Allah'ın emri ise yalnız güç yetecek şeyler içindir. Zira ***"Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar"*** (el-Bakara, 2/286) buyrulmuştur. Böyle bir soru olursa ona da şöyle cevap verilir. Maksad, isyankâr kişiden çıkan isyan ve günaha sebep olan şeylerden sakınmayı sağlamaktır. Bu sebeple ilâhî hitapla şu kasdedilmiştir: Allah'ın azâbına sürükleyen, dünya ve âhirette Allah'ın kahrını gerektiren günah, düşmanlık ve bütün bunlara sebep olacak Rasûlullah'a isyandan, ona karşı gelmekten sakının. Böylece bu kötülüklere götüren sebepler yasaklanmış ve onlardan kaçınılması emredilmiştir. Yine: "Bunlardan sakınıp kaçınmak Allah'ın kulunu muvaffak kılmasıyla olur. Kul bu konuda başarılı olursa ona bu emri vermeğe de gerek kalmaz. Şâyet Allah kulunu bunda muvaffak kılmazsa kulun bu sakınmaya gücü yetmez. Emir ise kulun gücünün yettiği yerlerde güzel ve yerindedir" tarzında bir soru sorulursa şöyle cevab verilir: Allah Teala önce kuluna hakkı ve doğruyu öğretti, sonra da bir şeyi seçebilecek ve tercih edebileceği cüzî bir irâde verdi. Bu sebeple Allah'ın bir işi yaratmağa irâdesi tecellî etmeden önce kulun kendisine âid olacak bu işi seçme imkân ve iktidarını Allah ona vermiştir. Seçebilir. Bir insanın, bir işi yapıp yapmama ihtiyar ve irâdesi bulunduğunu çocuklar dâhil herkes bilir.

إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ إِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيْسَ بِضَٓارِّهِمْ شَيْـًٔا

10. Gizli konuşmalar şeytandandır. Bu, îman edenleri üzmek içindir. Oysa şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, müminlere hiçbir zarar veremez. Müminler Allah'a dayanıp güvensinler.

"Gizli konuşmalar," gelmekte olan âyetin bölümünden de anlaşıldığı gibi daha önce zikredilmiş olan günah ve düşmanlık konusundaki fısıldaşmadır. *"Şeytandandır,"* başkasından değil. Çünkü o gizli konuşmayı şeytan süsleyerek yapılmasını teşvik eder, dolayısıyla ondanmış gibi görünür. *"Bu, îman edenleri üzmek içindir."* Bu cümle ikinci haberdir. *Liyahzün* fiili de hüzün masdarından türemiştir; birinci babdan müteaddi

(geçişli) dir. Hazen masdarından alınmış dördüncü babdan gelen lazım fiil değildir. ***“Ey kullarım bu gün size korku yoktur. Sizler üzülmeyeceksiniz de”*** (ez-Zuhruf, 43/68) âyet-i kerimesinde olduğu gibi. *Liyahzüne* fiilinin mefûlu lehi kendisinden sonra gelen ellezî ism-i mevsûlüdür.

Râğıb demiştir ki: el-Hüznü ve el-Hazenü yerdeki katılık, sertlik demektir. Nefisteki huşûnet ise ondaki üzüntü ve kederin meydana gelmesidir. Ferah ve rahatlığın zıddıdır. Huşûnet (sertlik) gam (üzüntü) ile ifâde edildiği için birini üzdüğünde “Onun göğsüne huşunet verdim (onu üzdüm)” denir. Buna göre âyet-i kerimenin mânâsı şöyledir: O konuşma, müminlerin hayatlarında karşılaştıkları zorluk ve şiddetle ilgili olduğunu zannetmeleri ile şeytanın kendilerini üzmesi içindir. Yâni gazilerinin yenilmesi, yakınlarının öldürülmesi ve benzer vesveseler vererek savaşa karşı tedbir alma azimlerini kırıp usanç getirerek acı ve elem duymalarını temin etmek içindir.

Hadis-i şerifin biri şu mânâdadır: *“Üç kişi bulunduğunuzda iki kişi diğer arkadaşlarının dışında gizli konuşmasın, çünkü bu onu üzer.”*[7]

“Allah’ın izni olmadıkça, müminlere hiçbir zarar veremez.” Yâni şeytan veya gizli konuşma, Allah’ın verilmesini murad ettiği üzüntü ve vesvese hâriç, hiçbir zarar veremez. Nitekim Hz. Fatıma (r.anha) rüyâsında oğulları Hasan’la Hüseyin’in Rasûlullah’ın göndermiş olduğu deve etinin en güzel ve lezzetli yerinden yediklerini ve akabinde öldüklerini görmüştü. Ertesi gün Rasûlullah’a bunu anlatarak ne olabileceğini sordu. Efendimiz de bunu Cebrail’e sordu. Cebrail de bu konuda bir şey bilmediğini söylemesi üzerine Rasûlullah (s.a.) bu rüyânın şeytandan olduğunu anlamıştır.

*Keşşaf’*ta şöyle denilmiştir. “İllâ bi iznillah”tan maksad; ancak Allah’ın irâdesi ve meşîeti ile, o da yakınların vefat etmelerini ve mücahidlerin yenilmelerini irâde buyurmasıdır.

*el-Es’iletü’l-Mukhame’*de şu fikir yer alır: Üzüntünün sonucu ne yandadır, ona bakmak gerekir. Bana göre, üzüntünün sonu esenlik olursa gerçekte üzüntü sayılmaz. Bu usul yönünden bir inceliktir. Çünkü zararın sonucunda sevap bulunursa o gerçekte zarar değildir. Faydanın sonu da azab ise aslında o da fayda değildir.

“Mü’minler Allah’a dayanıp güvensinler.” İşlerini, Allah’a havâle etsinler. Yalnız O’na güvensinler yahûdi ve münâfıkların gizli konuşmalarına aldırış etmesinler. Çünkü, Allah onların kötülük ve zararlarından müminleri koruyacaktır.

Artık bize o serkeş düşmanımızın sözünü söyleme,
Zira bizim meclisimizden kimsenin onunla bir hesabı yoktur.

Bu âyet-i kerime şu hususlara işâret etmektedir: Şeytan nefs-i emmâreye fısıldar ve ona itiraz edip karşı gelmeyi süsler ki kalb ve ruh üzüntüye, ıstıraba ve gönül darlığına düşsün de karşı gelmenin kötü bir sonucu olarak melekût âleminde ilerleyip uçmaktan geri kalsınlar. Sır âleminde de Allah’a münâcâttan mahrum olsunlar. Ancak kalp ile ruh, Hakk’a riâyet etmeleri ve onu güçlendirmeğe çalışmaları sebebiyle korunmuşlardır.

Bundan anlaşılmaktadır ki, her itiraz nefis, tabiat ve şeytandandır. Zira bunların üçü de zulmânî ve karanlık güçlerdendir. İyiliğe her türlü uyumluluk ve muvafakat kalp, ruh ve sırda gerçekleşir. Çünkü bunlar da nûrânî ve aydınlıktan yanadırlar. Ancak, zulümden yana olan zâlimlerin karanlık yönü onlara üstün gelir veya güneş aydınlığının yoğun bir bulut karanlığına girip karardığı gibi bunların aydınlıkları zâlimlerin karanlığında gizlenmesi hâli müstesnâdır. Bu sebeple kul devamlı bir savunma ve mücadele içinde olmalıdır. Yine kul her zaman Allah’a karşı tam bir güven ve tevekkül içinde olmalıdır. Çünkü her şeyde yalnız O’nun emri geçerlidir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قٖيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا
يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْۚ وَاِذَا قٖيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا
مِنْكُمْۙ وَالَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿١١﴾

11. Ey îman edenler! Size “Meclislerde yer açın” denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size “Kalkın” denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

“Ey îman edenler! Size meclislerde yer açın denilince yer açın.” Yâni samîmî olarak inananlar! Size “Yer genişletin!” denildiğinde, bunu söyleyen kardeşlerinizden kim olursa olsun, birbirinizden uzaklaşmak sûretiyle yer açın ve bir araya yığılıp sıkışmayın. Araplar, “az öteye var” anlamında *ifsah annî* derler. “Sen dînî açıdan bir ruhsat ve genişlikten yanasın” anlamında da *ente fî feshatin min dînike* derler. “Filan kişinin ahlâkı, huyu geniştir” anlamında ise *fülânün fesîhü’l-huluk* derler. *Tefessüh* fiili *fî* harfi ile, *feseha* fiili ise *lam* ile müteaddi olur.

“Ki Allah da size genişlik versin.” Genişletilmesini istediğiniz yer, rızık, gönül, göğüs, kabir ve benzeri her şeyi genişletsin. Çünkü cezâ, amel cinsindendir.

Bu âyet-i kerime, ister Peygamberimiz’in meclisi olsun, ister bir başka meclis olsun farketmez, müslümanların hayır ve ecir için toplandıkları her türlü meclisi içine alan umûmî mânâda bir âyettir. Ashâb-ı kiram, Peygamberimiz’e daha yakın olmak arzusu ve söylediklerini daha iyi duyabilmek isteğiyle ona yakın yerde sıkışıp yığılırlardı. Yahut savaş alanlarının merkezinde toplanıp yığılırlar ve âdeta birbirini sıkıştırırlardı. Onlardan biri gelir, tehlikenin merkezinde olanlara “yer açın” der, onlar da şehid olma hırsıyla gelene yer açmak istemezlerdi. Zikir meclisi veya cuma kılmak için toplandıkları mecliste de aynı şeyler olurdu. Oysa meclistekilerden her biri daha önce gelip tuttuğu yerde oturmakta haklı olsa da, sıkıntıdan daralarak yerini terk etmeğe mecbur olmadan, sonradan gelen kardeşine yer vermelidir. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur. *“Sizden biri bir kimseyi oturduğu yerden kaldırıp yerine*

oturmasın! Fakat yer açsın ve genişletsin."[8] Başka bir rivâyette, *"Sizden biriniz, cuma günü kardeşini yerinden kaldırmasın. Ancak, yer açınız, desin"*[9] buyrulmuştur.

Anlatıldığına göre, yoksullardan biri mescide gelip zenginlerden birinin yanında boş bulduğu yere oturmak istedi. Zengin kişi kendisine yaklaşan fakirin oturmaması için elbisesini ona karşı gerdi. Peygamberimiz (s.a.) bu durumu gördü ve zengine hitâben: *"Senin zenginliğinin ona, onun fakirliğinin de sana geçmesinden mi korktun?"* buyurdu. Burada, tevâzu sâhibi olmağa, fakirlerle oturmağa, tozlu topraklı ve pejmürde de olsalar onlara geldiklerinde yer açmağa teşvik vardır.

"Size kalkın denilince de kalkın…" Adam yerinde ayağa kalkıp yükselince, *neşeze er-racülü* denir. *Neşz* kelimesi *fels* kalıbındadır. *Neşez*, yüksek yer demektir. Bu duruma göre mânâ şöyledir: Sizden sonra gelenlere yer genişletmek için kalkın denilince, kalkın. Yâni cemaat oturmakta iken kalabalığın artmasından dolayı iki kişinin birbirinden uzaklaşmasıyla yer açmak mümkün olmadığı durumlarda, "kalkın!" denilince kalkıp ayakta dikilin.

Şöyle bir mânâya geldiği de söylenmiştir: "Toplu halde ayağa kalkınız, ayakta olduğunuz halde yer açınız" denildiğinde kalkınız ve size ayakta durmak ağır gelmesin demektir. Yahut, size bir mecburiyetten dolayı "yerlerinizden kalkıp başka yere geçiniz" denildiğinde, bu emri verene uyunuz, yerlerinizden kalkarak kardeşlerinize yer açınız. Bu mânâyı şu rivâyet güçlendirmektedir: Rasûlullah (s.a.) Bedir'de bulunan sahabilere ikram ederdi. Bir defasında onlardan bir topluluk cemaate geldikleri halde onlara yer verilmedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): *"Ey filan ve filan siz kalkın"* deyip Bedir ehlinden gelenlerin sayısı kadar oturan kişilerden kaldırdı. Bunun üzerine, münâfıklar, oturmakta olan kişiyi kaldırmanın adâletli bir davranış olmadığı anlamında bir birine göz kırpıştılar. Yerinden kaldırılanlara bu durum ağır geldi. Peygamberimiz, onların yüzündeki ifâdeden hoşnudsuzluklarını anladı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerimeyi indirdi.[10] Dolayısıyla bu emri veren bizzat Rasûlullah (s.a.)' dir.

Bâzı âlimlere göre, âyet-i kerimenin *"size kalkın denilince"* bölümünün mânâsı şöyledir: Rasûlullah'ın meclisinden kalkmanız emredildiğinde kalkın ve orada oturmağa devam edip Peygamberimiz'i usandırmayın. Yahut namaza, cihâda, şehid olmağa veya bunlardan başka hayırlı işlere kalkıp gidiniz denildiğinde hemen kalkınız kabalık ve tembellik etmeyin, geri kalmayın. Bu emri veren Rasûlullah olabileceği gibi başka biri de olabilir.

"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin." Bu ifâde, önce geçen emre cevap olmak üzere gelmiştir. Yâni din kardeşlerine yer açmak ve verilen emre itâat etmek sûretiyle gereği gibi davrananları Allah Teâlâ, onlara yardımını ihsan etmek, dünyada iyilikle anmak, âhirette de cennet köşklerinde barındırmak sûretiyle yükseltsin. Çünkü tevâzu gösterenleri Allah yüceltir, kibirlenenleri de alçaltır. Buradaki yükseltilme hem şekil hem de mânevî yüksekliği içine alan mutlak mânâda bir yüksekliktir.

Burada "âlimler", îman edenlerin içine dâhil oldukları halde ayrıca "kendilerine ilim

verilenler" cümlesiyle sanki onlar ayrı bir cins imişler gibi îman edenlere atfedilmiştir. Böylece ilim sâhiplerinin şeref ve itibarlarının büyüklüğüne, mevki ve makamlarının yüksekliğine ve önemine işâret edilmiştir. Onlar, ilim ve ameli cem'etmek sûretiyle yüksek dereceler ve yüce makamlarla yüceltileceklerdir. İlim esasen yüksek bir derece olduğundan, kendisine dayalı olan amelin yüceliğini ve önemini de gerekli kılar. Bu bakımdan ilimden yoksun olan kimsenin sâlih ameli, zâhiren en yüksek dereceye ulaşmış olsa bile, yine de ilim sâhibinin ameline ulaşamaz. Bu sebeple âlimin yaptıklarına uyulur, başkasına uyulmaz. Bu ifâdeden, yüksek derecelere ulaşma bakımından, başkalarının âlimlere ortak olmadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü bağlanan kendisine bağlanılandan başkadır. **İbn Abbas** (r.a.) da böyle demektedir.

"Allah yaptıklarınızdan haberdardır." Yâni amellerinizden veya yaptığınız şeylerden haberdardır. O, bilendir. Amelinizin cinsini ve nevini, riyâ bakımından nifaka mı, yoksa ihlâsa mı dayalı olduğunu, az mı çok mu olduğunu nicelik bakımından da bilir. O'na hiçbir şey gizli kalmaz. Öyleyse O, kardeşlerinize kalkarak yer vermenizden ve bu davranışınızı ne maksad ve niyetle yaptığınızdan haberdardır. Ve bunlar Allah katında zâyi olmaz.

Bazı müfessirler, bu âyet-i kerimenin son cümlesinden, verilen bu emre uymayan veya ondan hoşlanmayan kimselere bir tehdid olduğu anlamını çıkarmışlardır.

Bu sebeple, bu emre mutlaka uymalı, gelen din kardeşlere meclislerde yer açmalı ve şerefli ve çok kıymetli ilim elde etmeğe çalışmalıdır. Bu kaçınılmaz bir görevdir. Yine bu âyet-i kerimeden, meclislerde ve toplantılarda âlime öncelik verilmesinin; diğerlerine göre neden önde olduğunun sırrı anlaşılmaktadır. Zira Allah Teâlâ onun derecelerini yüksek kılmakla âlimleri yüceltmiş ve onlara öncelik vermiştir. Bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.): *"Âlimin çok ibâdet eden bir kimseye göre üstünlüğü, on dördüncü gecesindeki ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir"*[11] buyurmuştur. Yâni bakâ billâh makamındaki âlimin, fenâ fillah olan âbide göre üstünlüğü on dördüncü gecesindeki ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir, demektir. *et-Te'vîlatü'n-Necmiyye*'de de böyle kaydedilmiştir.

Aynü'l-meânî'de şöyle denilmiştir: Söz konusu ilimden maksad mükâşefe ilmidir. Rivâyet edilen hadîs-i şerifte: *"Âlimin çok ibâdet eden üzerindeki üstünlüğü, benim ümmetimin fertlerine olan üstünlüğüm gibidir"*[12] buyrulmuştur. Diğer ilim ise muâmele ilmidir ki amele bağlıdır. Çünkü amelin makbul olması için ilme dayalı olması şarttır.

Büyüklerden biri der ki: İlimsiz ibâdet eden, değirmen çeviren merkep gibidir. Dönüp durduğu halde mesâfe alamaz. İlim nerede övülürse ondan amele bağlı ilim kasdedilir.

Ne kadar çok ilim okursan oku,
Eğer sende amel yoksa bilgisizsin.
İnsanın yüceliği ilimle olur,
Kimde ilim fazlaysa onun yüceliği de fazladır.

Herkesin kıymeti kendi bilgisi nisbetincedir,
Kişi kendi kıymetini ilmiyle arttırır.

Bazıları da şöyle demiştir:

Tecrübemle sonunda anladım ki,
Kişinin izzeti ilimle, ilmin izzeti ise mal ile olur.

Hikmet ehli bazı bilge kişiler şöyle demişlerdir: İlim elde etmeyi kaçıran kişi neyi elde etmiş ki? İlim sâhibi olan kimse ise neyi yitirmiştir, bilebilseydim. Amel ile desteklenmeyen her ilmin sonu zillettir. **Zührî** (r.h.)'den nakledildiğine göre: "İlim erdir, onu ancak erkeklerin erleri sever."[13]

Mukatil de şöyle demiştir: Mümin cennetin kapısına geldiği zaman ona, "sen âlim değilsin, amelinle cennete gir" denir. Âlime ise, "cennetin kapısında dur ve insanlara şefâat et" denir.

Ebu'd-Derdâ (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Bir meseleyi öğrenmem yüz rekat nafile namaz kılmaktan bana daha sevimlidir. Yine bir meseleyi öğretmem bin rekat nafile kılmaktan daha sevimlidir.

Ebû Zer ve **Ebû Hüreyre** (r.a.) rivâyet ederek şöyle demişlerdir: Rasûlullah (s.a.)'in şöyle dediğini işittik: "*İlim öğrenmekte iken ölen kişi şehid olduğu halde ölür. İyi bil ki, bütün merhaleler ya sâhiplerinin sayısıncadır. Bu sebeple her rabbânî âlimin çok yüksek bir derecesi vardır.*" Yahut dereceler belli bir sayıdadır. Bundan dolayıdır ki Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Âlim ile âbid arasında yüz derece vardır. Her derece arasında, besili çok hızlı bir atın düşmana karşı şahlanarak yetmiş yılda ulaşacağı mesâfe kadardır."*[14]

---

[7]. Müslim, Selâm, 2184; Tirmizi, Edeb, 2825.
[8]. Buhari, İstizan 31; Müslim, Selam 27.
[9]. Müslim, Selam 29.
[10]. İbn Kesir, IV, 324.
[11]. Ebû Davud, ilim 1; Tirmizi, ilim 19; İbn Mace, muk. 17; Müsned, V, 196.
[12]. Tirmizi, ilim, 2685; Dârimi, Mukaddime, 289.
[13].
[14]. Münavi, IV, 433.

ALLAH YAPTIKLARINIZDAN HABERDARDIR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ
صَدَقَةًۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُۜ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ
﴿١٢﴾ ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍۜ فَاِذْ لَمْ
تَفْعَلُوا وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ
وَرَسُولَهُۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

12. Ey îman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

13. Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin Allah'a ve Rasûlü'ne itâat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Ey îman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman…" Yâni ey hâlis ve samîmî bir îmanla inananlar! Rasûlullah (s.a.) ile gizli konuşmanızı gerektiren mühim bazı işleriniz için gizli konuştuğunuzda… demektir.

Bazı tefsirlerde, "gördüğünüz rüyâ hâlinin açıklanması için onunla gizli konuştuğunuzda" açıklaması yer almaktadır. Bu âyette insanların tâbi oldukları büyüklerine rüyâlarını nasıl arz edeceklerine dâir bir yol gösterilmektedir. Bundan da sâliklerin gördükleri rüyâ ve tâbir edilmesinin onlar için çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki müridin, gördüğü rüyâsını şeyhine mutlaka arz etmesi gerekir. Şeyhi tâbir etsin veya etmesin fark etmez. Çünkü Allah Teâlâ ***"Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder"*** (en-Nisa, 4/58) buyurmuştur. Bu rüyâ da müridin nezdinde bir emanettir, onu mutlaka şeyhe tevdî etmesi gerekir. Çünkü bunda onun için çok büyük bir fayda; yol almasında destek ve kuvvet vardır. Peygamberimiz (a.s.)'ın *"Rüyâ yorumlandığı gibidir"*[15] buyurduğu vechile rüyânın yorumlanmasında güçlü bir etkileyicilik vardır.

"Bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz." Yâni bu konuşmanızdan önce lâyık olanlara sadaka veriniz. **Hz. Ömer** (r.a.)'ın dediği gibi, arablara verilen en üstün meziyet şiir söyleme kabiliyetidir. Kişi ihtiyacından önce şiirini söyler, cömert ve şerefli kimseden şiirle yardım ister; alçak ve âdî kişiler de şiirle yerilir. Bu cümlede

“necvâküm” kelimesi kinâye yolu ile istiâredir. *“Beyne yedey”* lafzı da tahyıliye istiâresi olup, hayal yollu iki eli olandan istiâre olarak kullanılmıştır.

Bazı tefsirlerde şöyle açıklanmıştır: Rüyânızı, tâbir etmesi için ona arz ettiğinizde bundan önce lâyık olana bir miktar sadaka verin ki, bu sadaka sizin için bir kuvvet, işlerinizde de faydaya vesîle olsun.

Bu âyet-i kerime, halkın Rasûlullah (a.s.)’ı usandırıp üzecek kadar çok soru sordukları esnada inmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ soru sorma esnâsında sadaka vermelerini emir buyurunca, halkın çoğu sormaktan vaz geçmişti. Fakirler yoksulluğundan, zengin ise cimriliğinden dolayı sormaz olmuştu. Âyet-i kerîmede verilen emirde, Rasûlullah’a saygı, fakirlerin yararlanmasını temin, soru sormada aşırı gitmekten sakındırma olduğu gibi, bununla aynı zamanda münâfıkla samîmî olan, âhireti sevenle dünyayı sevenlerin arası ayrılmaktadır. Bu emrin vücub mu yoksa nedb mi olduğunu ifâde ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu emrin gereğini yerine getirmenin vâcib olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, “bu emir vâcib değil, yerine getirilmesi dini yönden iyi bir şeydir” diyenler de vardır. Ancak bu âyetten sonra gelen âyette ***“Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadaka vermekten çekindiniz mi?”*** buyrularak bu emir nesh edilmiştir. Bu nesh eden âyet, okunuş bakımından öncekini takib ediyorsa da nüzul bakımından ondan sonradır. Bu da nesh edici olmanın gereğidir. Zira nesh eden âyetler sonra iner. Âlimler nâsih olan âyetin, nesh edilen âyetten ne kadar sonra geldiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Günün herhangi bir bölümü kadar sonradır. Ancak açık olan görüş bu müddetin on gün olduğudur. Çünkü **Hz. Ali** (k.v.)’den rivâyet edilgine göre şöyle demiştir: “Allah’ın kitabında bir âyet vardır ki, onunla benden önce kimse amel etmemiştir, benden sonra da kimse amel etmeyecektir. Şöyle ki: Benim bir dinarım vardı da onu harcadım. Başka bir rivâyette o dinarı verip on dirhem satın aldım da bozdurdum ve Rasûlullah ile konuştuğum her gün birer dirhem sadaka veriyordum -ki bu da on gün eder.- Ve ondan güzel hasletler soruyordum.”

Kelbî, Hz. Ali (k.v.)’nin Rasûlullah (a.s.)’a sorduğu on kelime karşılığında, on dirhem sadaka verdiğini söylemistir. Söz konusu emrin neshedildiği görüşü, bunu yerine getirmenin vâcib olduğunu söyleyenlere göredir. Bu da emir devam ettiği süre içinde yalnız zenginlerin soru sordukları konusunda ittifak bulunmadığına hamledilmiştir. Bu süre de bazı rivâyetlere göre on gündür. Sürenin bu kadar az olması, ya soru sorma ihtiyacı duyulmadığından veya soru sorup sadaka vermekten çekinildiği içindir. Her iki durumda da emre muhâlefet edilmiş olması gerekmez, soru sorup sadaka vermekten çekinilmiş olsa bile.

Bazı tefsirlerde şöyle denilmiştir: Hiç kimse, sadaka vermekten sakındıklarından dolayı diğer sahabîlerin bu âyetle amel etmediklerini zannetmesin. Zira ashab-ı kiramın sadaka vermekten sakınmaları nasıl olur? Hz. Ebû Bekir’in, Hz.Osman’ın bir defada binlerce altın ve gümüş, dirhem ve dînarlarla sadaka verdikleri meşhur ve çok yaygındır. Hal böyleyken, cömert ve hayır sever kimse bir iki dinar vermekten mi sakınacak? Bu iki sahâbînin dışındakiler de böyledir. Muhtemeldir ki, geçici bir süre

içinde Rasûlullah (s.a.)'e soru sormayı gerektirecek bir durum meydana gelmemiş, onun için de sorulmamıştır. Bu durum, Rasûlullah'ın bereketli meclisinde oturmamayı ve dînî veya dünyevî konularda onunla konuşmamayı gerektirmez. Aksine onlar, gizli soru sormadan Rasûlullah'ın feyizli meclisinde oturmuşlar ve dini ve dünyayı ilgilendiren konularda onunla sohbet etmişler, konuşmuşlardır. Çünkü gizli soru sorarak konuşmak özel biri durumdur. Özel bir durumun olmaması, genel durumun olmamasını gerektirmez.

Hz.Ali (k.v.)'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime nâzil olunca Rasûlullah (s.a.) beni çağırdı ve: *"Gizli soru soranın vereceği sadakanın bir dinarla sınırlanmasına ne dersin?"* buyurdu. Ben: "Güçleri yetmez" dedim. *"Yarım dînar?"* buyurdu. Ben yine: "Güçleri yetmez" dedim. "*Öyleyse ne kadar olsun?"* buyurması üzerine ben: "Bir kaç tane arpa ağırlığında altın olsun" dedim. Rasûlullah (s.a.): "*Gerçekten sen çok zâhid olduğun için malın da azdır. Bu bakımdan sadaka miktarını senin durumuna ve gönlündeki müminlere şefkatine göre belirledim"* buyurdu.[16]

İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Hz. Ali (k.v.)'nin üç güzel hasleti vardı ki, ben bu güzel üç haslete sâhib olmayı, kızıl develere sâhib olmaya tercih ederdim. Bu üç özellik, Hz. Fatıma ile evlenmiş olması, Hayber günü sancağın kendisine verilmiş olması ve *necvâ*/gizli konuşma âyetidir.

Arapların en değerli malı olan kızıl deve deyimi, arabların değerli olan bir şeyin düşünülemeyecek kadar çok değerli olanını ifâde etmek için kullandıkları darb-ı meseldir.

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Hükümdarların ve başkanların resmî merasimlerinde ihsan dağıtmaları, *"Ey îman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka verin"* buyuran Allah'ın peygamberine verdiği eğitim ve edebinden alınmıştır.

"Bu sadaka vermeniz sizin için daha hayırlı ve daha temizdir." Ey mü minler! Sadaka vermeniz, onu vermeyip yanınızda tutmaktan daha iyi; nefisleriniz için cimri olma âdîliğinden ve şüphe kirinden temizlenmeğe daha uygundur. Cimrilik, mal sevgisinden doğar. Mal sevgisi en büyük dünya tutkunluğudur. Dünya muhabbeti ise her türlü hatânın başıdır. Âyet-i kerimenin bu kısmı buradaki emrin mendub, dini bakımdan iyi olduğunu ifâde ediyorsa da, Allah Teâlânın *"Şâyet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* buyurması vâcib olduğunu haber vermektedir. Çünkü bu ifâde sadaka verme imkânı bulamayana sadakasız gizli konuşma ve sorma ruhsatı vermektedir.

Eğer sadaka verecek bir şey bulamazsanız, bu günahı işleyen [sadaka veremeyen] kişi için Allah Teâlâ bağışlayıcıdır. Allah kuluna karşı öyle merhametlidir ki, ona kaldıramayacağı yükü yüklemez.

İşâret ehli bazı muhterem kişiler şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ bu âyet-i kerime ile irâde ehli kişileri îman, muhabbet ve irâde sâhibi olmak ve varlıklarını onlara fedâ etmek şartıyla şeyhlerine ancak sırlar, mükâşefe ilmi konusunda soru sormaları ve ilhamın açıklanmasını istemeleri yolunda eğitmiştir. İşte bu niteliklerin sağlıklı olması,

onların kalpleri için daha iyi, nefisleri için daha temizdir. İrade ve îman sâhibi olmakla beraber, bazı haklarını yerine getirmekten âciz ve kusurlu olduklarını bilirlerse, Allah Teâlâ onların kusurunu bağışlar. Zira O, kullarına karşı son derece merhametlidir. Onları büyükler derecesine ulaştırır.

Mevlânâ Câmî (r.h.) şöyle demiştir:

Ey Şeyh! Kendi varlığından bir arpa boyu azaltmadıkça
Her saat ibâdet harmanını fazlalaştırmanın ne faydası var?

ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍۜ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا
وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ
وَرَسُولَهُۜ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

13. Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin Allah'a ve Rasûlü'ne itâat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi?" Âyette geçen *işfâk* kelimesi, hoşlanılmayan bir şeyden çekinmek ve korkmak demektir. Baştaki soru ise, sorulanın var olduğunu ikrar ve ifâde içindir. Bazı kişiler, emre muhâlefet için değil, çekindiklerinden Rasûlullah (a.s.) ile gizli konuşmayı terk etmişlerdi. Muhataplar cemi oldukları için *sadakât* kelimesi çoğul olarak gelmiştir.

Bazı tefsirlerde şöyle denmiştir: Önceki âyet-i kerîmede sadaka kelimesi tekil olarak geldi ki bu, az miktarda da olsa sadakanın yeterli olacağını ifâde etmek içindir. İkinci âyet-i kerimede ise, gizli konuşanların ve konuşmaların çok olmasından dolayı çoğul olarak gelmiştir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: "Ey zenginler! Sadakalar vermekten dolayı fakir düşmekten mi korktunuz?" Sözü kısaltmak için meful olan fakr kelimesi hazfedilmiştir. "Vermekten" anlamındaki *en tükaddimû* cümlesi "vermekten dolayı" anlamındadır. Yahut "şeytan sizi fakirlikle korkuttuğundan dolayı, sadaka vermekten korktunuz mu?" mânâsınadır.

Şair şöyle demiştir:

Vakarlı ve sakin ol, sadaka vermekten korkup mala haris olma.
Çünkü bizim malımız, bizden sonraya kalacak vârisimizindir.

"Bunu yapmadığınıza," emredileni yerine getiremediğinize ve size bu zor geldiğine ve *"Allah da sizi affettiğine göre"* sizin üzerinizdeki sadaka verme yükümlülüğünü düşürüp sadaka vermemeye izin verdiğine göre.

Burada, ashâb-ı kiramın sadaka vermeden gizli konuşarak bu hüküm hakkında

herhangi bir kusurları olmamıştır ki, gerçekten tevbeleri kabul edildiği mânâsına alınsın. Çünkü onlara kolaylık için yükümlülüklerini kaldırması, onların tevbelerini kabul etmesi mânâsınadır. Bu âyette onların endişeleri, bunu yapmaktan çekindiklerini bildiği için Allah'ın bağışladığı bir günah olarak belirtilmiştir ki, Allah'ın onları bunu işleme tehlikesinden kurtarması, tevbe yerine geçmiştir.

İz edatının zarfiyet için ve fiilin mâzi olması şu mânâya gelmesi demektir: Siz bu emri geçmişte terk ettiniz, Allah da lütfu ile sizi bağışladı, öyleyse bundan böyle emredildiğiniz şekilde hareket etmeğe dikkat ediniz. *İz* harfi burada *izâ* harfi gibi, ***"Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde…"*** (el-Mümin, 40/71) âyetinde olduğu gibi istikbal için olması da mümkündür. Yahut şart mânâsına gelen *"in"* harfi anlamındadır ve önceki mânâya yakındır. Ancak şart için olan *"in"* hem gerçekleşme hem de gerçekleşmeme ihtimali olan yerlerde kullanılır.

"Artık namazı kılın, zekâtı verin" cümlesi, *"bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre"* sebep cümlesinin bir, gereğidir. Yâni sadaka vermeniz için gelen emri yapmadığınıza göre, farz olan namazı kılmağa ve zekât vermeğe devam ediniz. Diğer bütün emirlerde *"Allah'a ve Rasûlü'ne itâat edin."* Çünkü namaz ve zekât konusundaki emri yerine getirmek, önceki aksamaları telâfî etmek gibidir. Önce hususi olarak zikredilen namaz ve zekât, Allah'a itâat edilen işler cümlesinden olduklarından, gerekli faydayı tamamlamak için tekrar umumi olarak zikredilmiştir.

"Allah yaptıklarınızdan haberdardır," yapmakta olduğunuz açık ve gizli amelleri bilir, gizli olan hiçbir şey O'na gizli değildir, size ona göre karşılığını verir. Öyleyse O'nun size emrettiği şeyleri gösteriş için değil, ancak O'nun hoşnutluğunu kazanmak için yapın. Azâbından korkarak ona yalvarıp yakarın. Özellikle cuma günleri duâ edin. Sevgili Peygamberimiz'in duâlarından biri de şudur: *"Allahım! Kalbimi nifaktan, iki yüzlülükten, amelimi riyâdan, dilimi yalandan, gözümü hâin bakışlardan koru. Çünkü Sen gözlerin hâin bakışını ve kalplerin gizlediğini bilirsin."*[17]

Umumi olarak itâat edilmesi istenip emredilen ibâdetlerin arasından özellikle namaz ve zekâtın zikredilmesi onların değerlerinin büyüklüğünü ve kıymetlerinin yüceliğini göstermektedir. Çünkü namaz bedeni ibâdetlerin ve amellerin başıdır. Kıyam, rükû, secde, tahiyyatta oturma gibi bütün ibâdetleri içine aldığı gibi, Allah'a sığınma, besmele, Kur'an okuma, tesbih, tahmid, kelime-i tevhid, tekbir, Peygamberimiz'e salât ü selam ile ibâdetin özü ve beyni durumunda olan duâların hepsini içinde toplamaktadır. Bu sebepledir ki, ona *namaz* adı verilmiştir.

Namaz olarak bildiğimiz *salat* kelimesi, sözlükte duâ demektir. Namaz, kulun Allah'a arzettiği en mühim ibâdetidir. Namaz kılan kul, bu sayede yerlerde ve göklerde ibâdet edenlerin korunduğu gibi korunur. Onu terk eden korunmaktan mahrum olur. Ne mutlu namaz kılanlara! Ve ne yazık onu kılmayanlara!

Zekât da mâlî ibâdetlerin, malla yerine getirilen amellerin anasıdır. Onunla kalp cimrilik kirinden temizlenir, mal da haram pisliğinden arınır. Bundan dolayıdır ki, zekât temizlik mânâsını almıştır. Zekât sayesinde mal dünyada kendi kendine artar. Çünkü,

“Allah faizi tüketir (faize karışanın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir.” (el-Bakara, 2/216) Mal, zekât sebebiyle de âhirette sevab ve ecir bakımından artar. Çünkü, Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurur: *“Helâl maldan bir hurma miktarı bir sadaka verin, -ki Allah gerçek helâl olandan başkasını kabul etmez- Allah Teâlâ onu sizin mehrinizi veya damızlık hayvanlarınızı ürettiğiniz gibi artırır da dağ gibi oluverir*.”[18]

Bu açıklamaya göre zekât, zekâ kelimesinden türetilmiş olup artma, çoğalma mânâsındadır.

Bostan’da şöyle gelmiştir:

A benim canım, dünya karşılığı âhireti alabilirsen
Hemen al, yoksa pişman olursun.
Altın ve nimet o kimsenin işine yarar ki,
Âhiret duvarını altınla nakşeder.

---

[15]. Bk. Münavi, IV, 46.
[16]. Tirmizi, Tefsir, 3300.
[17]. Suyutî, Camiu’s-sağir, 1529.
[18]. Buhari, Zekât 8; Müslim, Zekât 63.

ONLAR GERÇEKTEN YALANCIDIRLAR

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا
مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ
عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ
جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٦﴾ لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ
أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ
لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾

14. Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar.

15. Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Gerçekten onların yaptıkları şey çok kötüdür!

16. Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah'ın yolundan alıkoydular. Bu yüzden onlara küçük düşürücü bir azap vardır.

17. Onların malları da oğulları da Allah'a karşı kendilerine bir fayda vermez. Onlar cehennem ehlidirler. Orada ebedî kalacaklardır.

18. O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlar da dünyada size yemin ettikleri gibi, O'na yemin edeceklerdir. Kendilerinin bir şey *(hakikat)* üzerinde olduklarını sanırlar. İyi bilin ki onlar gerçekten yalancıdırlar.

"Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi?"

Âyet-i kerimenin başındaki soru edatı, yahûdîleri dost edinen, onlarla nasihatleşen, öğütlerini dinleyen ve müminlerin sırlarını onlara taşıyan münâfıkların durumlarına ve şaşırtıcı hareketlerine hayreti ifâde etmektedir. Hitâb, Rasûlullah'a veya işitme ve düşünme kabiliyeti olan herkesedir. *Rüyet* kökünden gelen fiilin *ilâ* harfi ile müteaddî olması, onun görme ve bakma anlamında olduğu içindir. Yâni "görmedin mi?" demektir. *Tevellâ* fiili dost edinme anlamındaki *müvâlât* kökündendir, yoksa yüz çevirme mânâsına değildir. Gazaba uğrayanlar, ***"Allah'ın lânetlediği ve gazab ettiği"*** (el-Maide, 5/60) âyet-i kerimesinde haber verildiği gibi yahûdilerdir. Gazab, başlangıç noktasında intikam alma irâdesi bulunan nefisteki hareket demektir. Allah'a nisbetle gazab, rızânın zıddıdır. Ya da gazab intikam alma irâdesidir yahut bizzat tehdidi

gerçekleştirmektir. Yahut gazab, acıtıcı ve şiddetli bir şekilde yakalamak, sırları yırtıp yok etmek, ateş ile azab etmek veya nimeti değiştirmektir.

"Onlar," yahûdileri dost edinenler gerçekte *"ne sizdendirler ne de onlardan"* yâni ne de gazaba uğrayanlardandırlar. Çünkü onlar, yahûdilerle müminler arasında bocalayıp duran münâfıklardır. Zira onlar gerçekte kâfir iseler de durumları itibariyle yahûdi de değillerdir. Çünkü onların inandıkları gibi inanmazlar ve onlara vefakarlık etmezler. Sonuç itibariyle de onlar Yahûdiler gibi değildirler. Çünkü, münâfıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar.

"Bilerek yalan yere yemin ediyorlar." Buradaki *half* kelimesi, söz verme demektir. *Mühâlefe*, andlaşma, karşılıklı sözleşmedir. *Hilf* kelimesi aslında bazı insanların diğerlerinden söz aldıkları yemindir. Daha sonra her türlü yeminin yerine kullanılmaya başlandı. Yâni münâfıklar, "vallahi biz elbette Müslümanız" diye yemin ediyorlardı. İşte bilerek yalan yere yemin, müslüman olduklarını iddiâ etmeleridir. Bu cümle, "dost edinenler" cümlesine vav bağlacıyla bağlı olup hayret ifâde etmektedir. Fiilin muzârî olması, yeminin tekrar ettiğini ve yenilendiğini gösterir. Üzerine yemin edilen iddiâ, gamûs yemini gibi yalandır. Bile bile bir işi yaptım veya yapmadım diye yalan yere edilen yemine gamûs denir. Sâhibini günaha ve dolayısıyla cehenneme daldırıp batırdığı için bu isim verilmiştir. Onların yalan yere yaptıkları bu yeminlerine gamûs adı verilmedi, çünkü gamûs yemini geçmişe âid olan bir şeye yemin etmektir. Onların yemini ise hale âiddir. Son cümle, *yahlifüne* (yemin ediyorlar); filinin fâilinden hal olup, yaptıkları işin son derece çirkinliğini kaydetmektedir. Dolayısıyla bu yemin, bilindiği üzere çok kötü bir yalandır. Bu kayıtta yalanın, haber verenin gerçeğe uygun olmadığını bildiğine ve bilmediğine de şâmil olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan, Cahız ve Nizâm'ın da aleyhine ve reddine bir delil teşkil etmektedir.

Rivâyet edildiğine göre, bir gün Peygamberimiz (a.s.) hücrelerinden birinde bulunduğu sırada yanındakilere: *"Şimdi yanınıza kalbi bir zorbanın kalbi gibi olan ve şeytan gözü ile bakan biri girecek"* buyurdu. Biraz sonra içeriye münâfık **Abdullah b. Nebtel** girdi. Mavi gözlü idi. Peygamberimiz (a.s.) ona: *"Sen ve arkadaşların beni ne diye kötülüyorsunuz?"* diye sordu. İbn Nebtel, böyle bir şey yapmadığına dâir Allah'ın adına yemin etti. Rasûlullah (s.a.): *"Yaptın"* dedi. Arkadaşlarının yanına gitti, onlar da küfretmediklerini Allah'a yeminle söylediler. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.[19] Bu rivâyete göre yalan yere yapılan yemin, küfretmediklerini söylemeleridir.

أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا ۜ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

15. Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Gerçekten onların yaptıkları şey çok kötüdür!

"Allah onlara" bu sebeple *"çetin bir azab hazırlamıştır."* Âyet-i kerîmede geçen

azabdan maksad, bir çeşit büyük azabdır. *Çeşit* anlamı azab kelimesinin nekre olarak gelmesinden, *büyüklük* anlamı da azab kelimesinin şiddet vasfiyle nitelendirilmesinden anlaşılmaktadır.

“Gerçekten onların yaptıkları şey çok kötüdür.” Yâni onların alışkanlık hâline getirdikleri ve ısrarla devamlı yaptıkları o iş ne kötü iştir. Geçmiş zamanı ifâde eden *“kâne”* fiilinden, onların şu an yapmakta oldukları kötülükleri önceden de yaptıkları ve bunları alışkanlık hâline getirdikleri anlaşılmaktadır.

اِتَّخَذُوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٦﴾

16. Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah’ın yolundan alıkoydular. Bu yüzden onlara küçük düşürücü bir azap vardır.

“Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah’ın yolundan alıkoydular.” Yâni onlar ihtiyaç duyduklarında yaptıkları yeminlerini kalkan, müminlerin kendilerini öldürmelerinden ve mallarını almalarından koruyan ve kendilerini örten bir kalkan yaparak Allah’ın dininden insanları uzaklaştırıp engellediler. Kendi güvenlikleri ve esenlikleri için karşılaştıkları insanları İslâm’a girmekten oyalayıp, insanlara karşı müslümanları zayıf gösterdiler.

“Bu yüzden” yâni küfretmeleri ve Allah yolundan alıkoymaları sebebiyle *“onlara küçük düşürücü bir azab vardır.”* Mahşer halkı arasında kendilerini rezil ve rüsvay eden bir azab vardır. Bu, onlara verilecek azâbı başka bir vasıfla nitelendirerek ikinci bir tehdid oluşturmaktadır. Birincisinin kabir azâbı, bunun ise âhiret azâbı olduğu da söylenmiştir.

Âyet-i kerîmede geçen *eymân* kelimesinin tekili olan *yemin* kelimesi, kasem hususunda sağ taraf mânâsına da gelir. Yeminleşip andlaşan kişilerin bu esnada yaptıklarına itibarla yemin kelimesi *el*/yed yerine istiâre olarak kullanılmıştır. Âyetteki *“cünneh”* kelimesi, sâhibinin kendisini korumak için arkasına gizlendiği kalkandır. Yeminlerini kalkan edinmeleri, sorumlu tutulmaktan korunmak için ihtiyaç duyduklarında yemin etmeye hazırlıklı olmalarından ibârettir. Yoksa yemini bilfiil kullandıklarından değil. Çünkü bilfiil yemini kalkan olarak kullanmaları, geçmişte olan hâinlik ve cinâyetlerinden dolayı sorumlu tutulmalarının ardından vuku bulmuştur. Dolayısıyla, yalan yemini hazırlayıp gerektiğinde kalkan yapmağa hazır olmak, mutlaka sorumlu tutulmadan önce olması gerekir.

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاًۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِۜ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾

17. Onların malları da oğulları da Allah’a karşı kendilerine bir fayda vermez. Onlar cehennem ehlidirler. Orada ebedî kalacaklardır.

“Onların malları da oğulları da Allah’a karşı kendilerine bir fayda vermez.” Yâni Allah Teâlâ’nın azâbına karşı en ufak bir faydası olmaz. Daha önce anlatılan korunma için yalan yere yemin ediyorlar ama cehenneme girdiklerinde dünyada kendisiyle övündükleri, koruyup kolladıkları malları ve evladları onlara bir fayda vermez. Onlar, “Muhammed’in dedikleri doğru ise biz kendimizi mallarımızla ve evladımızla azaptan koruruz” derler. Allah bu âyet-i kerimeyi indirmek sûretiyle onların bu iddiâlarını yalanlamıştır. Çünkü kıyamet günü öyle bir gündür ki, o günde mal da evlad da hiçbir fayda vermez. Hiçbir kimse başka bir kimsenin kurtulmasını sağlayamaz.

“Onlar” yâni anlatılan kötü sıfatlarla nitelenenler *“cehennem ehlidirler.” Bürhânü’l-Kur’an* da şöyle denilmiştir: Bu cümlenin başına *vav* harfinin getirilmemesi, önceki cümlelere ve ***“İşte onlar Allah’ın tarafında olanlardır”*** (el-Mücadele, 58/22) âyet-i kerimesine uygun düşmesi içindir.

Yâni onlar, cehennemin yakınları ve devamlılarıdır. Yahut, azâba sürükleyen kötülükleri dünyada işlediklerinden ötürü, bunun bir ürünü ve sonucu olarak onlar o cehennemin sâhipleri olacaklardır.

“Orada ebedî kalacaklar.” Ondan ebediyen çıkmayacaklardır. Bu cümledeki münâfıklara dönen zamir, onların cehennemde ebedî kalacaklarına dâir olan isnadı güçlendirmek ve âyet sonundaki fasılaya uymak içindir. Yoksa cehennemde kalacak olanların münhasıran ve yalnız münâfıklar olduğunu sınırlamak için değildir. Çünkü münâfıkların dışında kâfirler de cehennemde ebediyen kalacaklardır.

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ
اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾

18. O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlar da dünyada size yemin ettikleri gibi, O’na yemin edeceklerdir. Kendilerinin bir şey *(hakikat)* üzerinde olduklarını sanırlar. İyi bilin ki onlar gerçekten yalancıdırlar.

“O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek...” Yâni Allah Teâlâ’nın, öldükten sonra bütün münâfıkları kabirlerinden kaldırıp hayat vereceği günü hatırla. Bu âyetteki *cemîan* kelimesi, meful zamirinden hal olup, “toplanmış oldukları halde” anlamındadır.

“Onlar da dünyada size yemin ettikleri gibi, O’na yemin edeceklerdir.” Kıyamet günü olan o büyük günde samîmî müslümanlar olduklarına dâir Allah’a yemin edeceklerdir. Nitekim ***“...Rabbimiz Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık...”*** (el-En’âm, 6/23) âyet-i kerimesi onların bu yeminlerinden bahsetmektedir. Ettikleri yalan yeminleri sebebiyle dünyada canlarını ve mallarını koruyup dünyaya âid bir takım faydalar elde ettikleri gibi, bu yalan yeminlerinin âhirette de zararlarını önleyeceğini ve

kendilerine bir fayda temin edeceğini zannederler.

"Kendilerinin bir şey (hakikat) üzerinde olduklarını sanırlar." Âyet-i kerimedeki *"yahsebûn"* fiilinin masdarı *hüsbân*dır. Hüsbân, diğeri gönlüne gelmeden birbirine zıd olan iki şeyden birine hükmetmektir. Onu öyle sanır ve zanna yakın bir şek, tereddüd hâlinde olur. Zan ise, birbirine zıd iki taraf da gönlüne ve hatırına geldiği halde, birinin diğerinden daha kuvvetli olması hâlidir.

"İyi biliniz ki onlar gerçekten yalancılardır." Daha büyüğü olamayacak kadar yalanın en büyüğünü söylemişlerdir. Çünkü, her şeyi pek çok iyi bilen Allah Teâlâ'nın huzurunda yalan söylemeye cesâret etmişlerdir. Ve yalan yeminlerinin, gafiller ve aymazlar nezdinde yalanlarını geçerli kıldığı gibi Allah katında da geçerli kılacağını zannetme hatasına düştüler. *"Elâ"* harfi tenbih için olup onların ne kadar derin münâfıklık hastalığına düşüp bunu alışkanlık hâline getirdiklerine dikkat çekmek içindir. Öyle bir hastalık ki ne hayatta ne de ölümden sonra kendilerinden ayrılabilmektedir. Nitekim, ***"Eğer (dünyaya) geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen şeylere dönecekler. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar***" (el-En'âm, 6/28) âyeti tam da böyle bir hastalıktan haber vermektedir.

---

[19]. İbn Kesir, IV, 328.

ŞEYTANIN YANDAŞLARI HEP KAYIPTADIRLAR

اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ
اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾ اِنَّ الَّذِينَ يُحَٓادُّونَ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُٓ اُولٰٓئِكَ فِي الْاَذَلّٖينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلٖي
اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزٖيزٌ ﴿٢١﴾

19. Şeytan onları etkisi altına aldı da kendilerine Allah'ı anmayı unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar.
20. Allah'a ve Peygamberine düşman olanlar, işte onlar en aşağıların arasındadırlar.
21. Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir.

"Şeytan onları etkisi altına aldı" yâni şeytan onlara üstün geldi ve onlara sâhib oldu. Çünkü onlar, şeytanın istediği her konuda ona uymaktadırlar. Öyle ki, şeytan onları kendi taraftarları arasına ve yönetimi altına almıştır. *"İstahveze"* fiili aslı üzerine, istenveka ve istasvebe fiilleri gibi kıyas hilafına gelmiştir. Kıyasa göre *istehâze* tarzında gelmesi gerekirdi. Dolayısıyla kelime, kullanılış bakımından fasih ve edebî, kıyas bakımından ise şaz yâni kurala aykırı olarak gelmiştir. Nakledildiğine göre, **Hz. Ömer** (r.a.) bu fiili *istehâze* şeklinde okumuştur.

"Kendilerine Allah'ı anmayı unutturdu." Burada masdar mefulüne muzaf kılınmıştır. Yâni şeytan onlara Allah'ı unutturmuş, bundan dolayı onlara baskın gelmiştir. Bu sebeple de onlar, Allah Teâlâ'yı kalpleriyle de dilleriyle de zikretmemektedirler.

"İşte onlar" yâni yukarıda zikredilen kötülüklerle nitelenen münâfıklar *"şeytanın yandaşlarıdır."* Yâni onun emrettiklerini yapan yandaşları ve arkadaşlarıdır. Âyette geçen *hizb* kelimesi, aynı görüşteki insanların bir bölümünü içine alan bir mezheb ve ekoldür.

"İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar." Yâni kendileri için ebedî nimeti kaçırıp karşılığında acı verici azâbı aldıkları için daha ötesi olmayan son derece ziyan ve zarara uğramış olmakla sıfatlanmışlardır.

Allah Teâlâ'nın makamlarını yükselttiği bazı meşâyıh şöyle demişlerdir: Bir kulu şeytanın etkisi altına almış olmasının belirtisi; yiyecek ve giyeceklerini düzeltmek ve süslemekle kalbini Allah'ın kendisine verdiği nimetleri düşünmekten, şükrünü îfâ etmekten engellemesidir. Yine ona gıybet, iftirâ, boş söz ve yalan söyleterek Rabbini

zikretmekten meşgul etmesidir. Ve yine saçma sapan ve boş söz dinletmek sûretiyle onu Hakk’ı duymaktan oyalamasıdır.

İşâret ehli bazı kişiler de şöyle der: Şeytan nefs-i emmarenin çorak ve tuzlu toprağında şehvet Ebû Cehil karpuzunun bitmesini istediğinde ona saldırır ve nefs-i emmâresinin arzusunu yerine getirmesi için onu aldatır. Artık nefsi, onun merkebi oluverir. Kalp şehrine saldırarak oraya tabiat karanlığını koymak sûretiyle kalbi tahrib eder. Böylece kalp gözü, zikir yolunu ve sıfatlarını göremez olur. Zikirden de perdelenen kalp artık şeytanın ve askerlerinin vatanı hâline gelir. Lânetlenen şeytan böylece onu alt etmiş olur. Bunlar Allah’ın irâdesiyle gerçekleşir. Sebebi de şeytanın aldatmasının kulu etkisi altına alması, din işini dünya işine karıştırarak süslemesi ve onu ilim yolundan saptırmasıdır. İşin inceliğini bilemeyince de şeytan onun arkadaşı olur. Böylece o, melekten ve Rahman olan Rabbinden de uzak kalır. Çünkü hak ile bâtıl birleşmez.

Yüzünü düşmana çevirirsen,
Dostun sana çok az bakar.
Bilmez misin düşmanın sarayda olduğunu görürse
Dost oraya çok az gelir.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾

20. Allah’a ve Peygamberine düşman olanlar, işte onlar en aşağıların arasındadırlar.

“Allah’a ve peygamberine düşman olanlar,” Yâni Allah ve peygamberine düşmanlık edip, emirlerine karşı gelenler, onların sınırlarını aşanlar, Allah ve peygamberine karşı tıpkı yeryüzündeki bir yer için kavgalı olduğu bir gurubu yenip o yere bir sınır çizerek hasmının geçmesini istemeyenler gibi davrananlardır. Bunu da onlar, haklı oldukları için değil güçlü, yandaş ve yardımcılarının çokluğundan yaparlar. Bu sebeple de onları gören, onların güçlülerin en güçlüsü olduklarını zanneder. Allah Teâlâ, açık olan bu aldanışı reddetmek için şöyle buyurur: *“İşte onlar”* yaptıkları düşmanlıktan dolayı en aşağılara düşen ve Haktan en uzak olanlar *“en aşağıların arasındadırlar.”* Yâni onlar, öncekilerden ve sonra gelenlerden daha aşağıda, hiç kimse tarafından görülemeyecek kadar Allah’ın yarattıklarının en aşağısındadır. Çünkü birbirine düşman taraflardan birinin aşağılığı, diğerinin izzet ve kuvveti kadardır. Allah Teâlâ’nın izzet ve kudreti hiçbir şeyle kıyaslanamayacak tarzda sonsuz olduğuna göre O’na düşmanlık edenin zillet ve aşağılığı da böyle sınırsız olur. Bu zillet dünyada esir olmak ve öldürülmek sûretiyle, âhirette ise cehennem azâbı şeklinde olacaktır. Onlar ister Fars ister Rum, ister daha büyük devletler veya hükümdarlardan olsunlar, ister herhangi inkârcılardan

veya fâsıklardan bulunsun farketmez.

كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلٖيۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزٖيزٌ ﴿٢١﴾

21. Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir.

"Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır." Âyetteki "Allah yazmıştır" anlamındaki *keteballahü* cümlesi, münâfıkların aşağıların en aşağısında olmalarının sebebini bildiren müstakil cümledir. Mânâsı; "Levh-i mahfuzda (kader levhasında) tespit edip hükmetmiştir, demektir. Yemin yerine geçen bu cümlenin cevabı da, yemine cevap tarzında olmuştur. Onlar galib gelmenin ancak çokluk ve kuvvetle olacağını zan ettiklerinden dolayı cümle hâlindeki bu cevab, tekid *lamı* ve tekid için olan şeddeli *nun* ile *"Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz"* tarzında pekiştirilmiştir. Maksad; kuvvetli bir delil ve kılıçla veya bunlardan biriyle galip gelmektir. Delille üstün gelmek bütün peygamberlerin muvaffak oldukları bir galibiyet şeklidir. Çünkü onlar dünya ve âhirette övülmüş ve en güzel sonuca ulaşmışlardır. Ancak kılıçla üstün gelmek bütün peygamberler için söz konusu değildir. Çünkü onlardan bazıları savaşla emredilmemiştir.

Zeccac şöyle der: Peygamberlerin düşmanlarına üstün gelmesi iki yolla olur: Onlardan savaş emredilerek gönderilen, savaşla galip gelmiştir. Savaşla emredilmeyen peygamber ise delille üstün gelmiştir. Delille üstün gelmenin yanısıra bir de kılıç gücüyle üstün gelinirse işte galibiyetlerin en kuvvetlisi budur.

(Allah'ın) Sana sevgisi olduğu halde,
Seni düşman elinde bırakması mümkün değildir.

Mukatil'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Müminler, "Allah Teâlâ bize Mekke, Taif, Hayber ve çevresini fethetmeye muvaffak kılarsa, bizi İran ve Bizans'a da galip kılacağını umarız" demişlerdi. Münâfıkların başı olan Abdullah b. Übey b. Selül bunun üzerine şöyle dedi: "Bizans ile İran devletlerini siz galip gelerek elde ettiğiniz bazı köyler gibi mi zannediyorsunuz? Vallahi onlar sizin zannettiğinizden çok daha fazla sayıda ve daha güçlüdürler. Bunun üzerine işte bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Bâkıllî (r.h.) şöyle demiştir: Allah Teâlâ ezelde kendi kendine şu hükmü vermiştir: Dostlarını, görülen ve görülmeyen şeytanlardan düşmanlarına karşı galip kılacağını ve onlara velîlik zafer bayrağını vereceğini vaad etmiştir. Dolayısıyla her nerede yüzlerinden Hak heybetinin nuru ve ışığının yükselmesinden ibâret olan bu sancak görünürse Allah'ın dostlarına zafer ve güç vermesiyle düşmanlar orada yenilmiş olurlar.

Ebû Bekir b. Tahir (r.h.) da şöyle der: Haktan yana olanlar için üstünlük ve galibiyet sonsuzdur. Hakk'ın sancağı, bütün sancakların önündedir. Çünkü Allah Teâlâ onları halkı için alem, yeryüzü için direk, kulları için iltica yeri ve İslâm ülkeleri için imar vesîlesi kılmıştır. Hakk'ın sancağına kötülük yapmak için saldıranı Allah, yüzüstü yere vurur ve zillete düşürür.

"Şüphesiz Allah…" Münâfıklar Allah dostlarına yaptıkları işleriyle, Allah'ın gücünün kendilerine yetmeyeceğini zannettiklerini gösterdiklerinden âyet-i kerimenin bu kısmı, Allah'ın onlara galip gelip onları kahredeceğinin sebebini pekiştirerek ifâde etmiştir. Dolayısıyla Allah, peygamberlerine yardım etmeye *"güçlüdür."* Bazı müfessirler demişlerdir ki: Güçlü mânâsına olan *kavî* zâtında, sıfatında ve fiillerinde güçsüzlük olmayan; kendisine yorgunluk, zahmet ve bitkinlik dokunmayan; kendisinde eksiklik bulunmayan; bozup düzeltmek ve sağlamlaştırmaktan âciz olamayan demektir. Aslında *kuvvet* zaafın tam zıddı olarak, bünyenin çok sağlam ve şiddetli olmasıdır. Burada Allah'a nispetle kudret kasdedilmiştir. Allah "galiptir;" irâdesine karşı konamaz, muradı engellenemez.

Kibriyânın dergâhından gelen bir hükme karşı,
Kimin tasarruf için kuvveti olur?

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: "Allah Teâlâ son derece güçlü, azîz olup âciz bulunmadığına göre ve müminlere de yardım vaad ettiği halde zaman zaman müslümanların yenilmelerinin sebebi nedir?" Bu soruyu ben şöyle cevaplandırırım: Zafer ve galibiyet çok değerli ve şerefli bir makamdır, kâfire lâyık değildir. Ancak, Allah bazan kâfirleri sıkıntıya düşürür, bazan da müminlere bu sıkıntıyı verir. Çünkü, kâfirleri devamlı olarak sıkıntı ve belâlara mâruz bırakıp müminlerden devamlı belâlarını uzak tutsaydı, îmanın hak ve gerçek, onun dışındakilerin bâtıl olduğuna dâir kesin ve zorunlu bir bilgi doğar ve böyle olması hâlinde de teklif ve yükümlü olma, sevab ve cezâ bâtıl olur, bunların bir anlamı kalmazdı. İşte bundan dolayıdır ki, Allah belâ ve sıkıntıyı bazan müminlere tattırırken bazan da küfür ehlini buna mâruz bırakır ki böylece şüpheler yerinde kalsın, mükellef de İslâm'ın sağlam ve gerçek bir din olduğunu gösteren delilleri araştırsın, bunları düşünsün ve o şüpheleri İslam'dan uzaklaştırabilsin. Bu sebeple de sevabı Allah nezdinde büyük olsun. Bazan da işlemiş olduğu bazı günahlar nedeniyle müminin dünyadaki belâ ve sıkıntıları ağırlaşır ki bu vesîleyle o günahlardan temizlensin ve gönlü arındırılsın. İnkârcıların başına felâketlerin ve sıkıntıların şiddetlenmesi, onları Cenab-ı Hakk'ın bir gazabı ve cezâlandırması kabilindendir. Mesela veba hastalığının müminler için bir rahmet, kâfirler için ise bir azab ve cezâ olduğu görülmektedir.

Geçmişteki her adâletin peşi sıra gelen bir sevap ve fazilet olduğu gibi, geçmişteki bir fazileti takib eden de bir adâlet vardır. Ancak kimi zaman adâletin ve faziletin izleri ve etkileri özellikle iç âlemde gerçekleşir de bunlar açıktan görünmezler. Kimi zaman da

bunlardan biri iç âlemde, diğeri de görünürde gerçekleşir. Bazan bir tek halde her ikisinin ilgisi değişik olur. Bazan da bir bedelin sonucu olur da gelecektekinin etki ve izi geçmiştekinin etkisi nispetinde gerçekleşir.

Allah Teâlâ gerçekten, adâletinin eserini sâfi kullarının zâhirlerinde gerçekleştirir, onların iç âlemlerinde ve bâtınlarında değil. Sonra da bunu, onların zâhirleri ve bâtınları üzerinde Allah'ın irâde buyurduğu lütuf eserleri takib eder. Böylece yeryüzü ülkelerinin yönetimini küçükken köle olarak satılmış olan ve güçsüz ve zayıf görülen **Necâşî** gibi kullarının eline teslim etmek Cenab-ı Hakk'ın muhkem kaidesi hâline gelmiştir. Bunun bir çok örnekleri arandığı takdirde bulunabilecektir.

Hâkim olan rabbimizin terbiyesinin kemalinden biri, şan ve şerefini yüceltmek istediği kimseyi olgunlaştıracak, idrak ve anlayışlarını aydınlatacak, vücudlarını temizleyip arıtacak ve eğitecek adâletinin eserlerini ve etkilerini onların zâhirlerine akıtmasıdır. Terbiye ve eğitimin faydalarını, Adem (a.s.)'dan itibaren büyüklerin durumlarını ve hayatlarını inceleyen bir kimse görmüştür ki, Allah Teâlâ'nın en güzel imtihanı sağlıkla ilgili olanıdır. Bununla imtihana tâbi tutulan büyükler bu ibtila ve imtihana sabreder, hatta bundan zevk ve lezzet alır. Çünkü bu büyük zatların şanındandır.

Bütünüyle ateş dolu bir denizde olsa,
Senin elinden gelen her ne olsa hoş olur.

Bu âyet-i kerîmede inkârcı nefislerin düşmanlarına işâret vardır. Onlar, kalpleri ve ruhları, dine karşı gelmek ve tabii arzularına uymak için zorlar. Dünya sevgisi ve şehvetlerin galibiyeti ile zikri bulunduğu levhalardan silmeğe yöneltir. Ancak, Allah Teâlâ, zikir hamleleriyle inkârcı nefislere üstün gelmeleri için kalp ve ruhlara yardım eder. Böylece inkârcı nefisler, İslam ülkelerinde (kalmalarına izin verilen gayr-i müslim zimmiler gibi zilletin en aşağısına düşerler. Bu durum, Allah Teâlâ'nın kişilerin kabiliyet sâhifelerine kalplerin ve ruhların nefislere galip gelmesini yazdığı içindir. Bu da Allah'ın fazlı keremindendir.

KURTULUŞA ERECEKLER ALLAH'IN TARAFINDA OLANLARDIR

لَا تَجِدُ قَوْماً يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَٓادُّونَ مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
وَلَوْ كَانُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيرَتَهُمْ اُولٰٓئِكَ كَتَبَ
فِي قُلُوبِهِمُ الْاِيمَانَ وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ
اُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

22. Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Rasûlü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, îman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan râzı olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır.

"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplum…" Buradaki hitap, Peygamberimiz (s.a.)'e veya her hangi bir insanadır. *"Tecidü"* fiili iki meful almaktadır. Birincisi *kavmen*, ikincisi bundan sonra gelen "Babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Rasûlü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin" cümlesidir. *"Yüvaddûne"* fiili müfâale ölçüsünde muhabbet anlamındaki *meveddet* kökünden alınmıştır. *Mevedde*/sevgi önce kalpte doğan, eseri ve izleri kalıpta; yâni bedende ortaya çıkan bir durumdur.

Allah'a ve Rasûlü'ne düşman olanlar, münâfıklar, yahûdiler, fâsıklar, zâlimler ve bidatçılardır. "Dostluk ettiğini göremez, bulamazsın" demekten maksad, aslında yapılması imkânsız değilken "bu dostluğun gerçekleşmemesi gerekir" demektir.

Şöyle demek de mümkündür: *"Allah ve âhiret gününe tam bir îman ile inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Rasûlü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin."* Yâni onlar gerçek mümin değillerdir, demektir.

Keşfü'l-esrar'da şöyle denilmiştir: İman küfürle bozulduğu gibi kâfir hükmünde olanlar da mümin olma şerefini yitirirler.

Sehl b. Abdullah Tüsteri (k.s.) şöyle demiştir: Îmânını sağlamlaştırıp tevhid temeline

dayalı dinini ihlâs temeline oturtan bir kimse bidatçı ile arkadaşlık etmez, onunla oturup yiyip içmez, onunla sohbet etmez aksine ona karşı içinde düşmanlık ve kızgınlık ortaya çıkar. Allah Teala, böyle bir bidatçıya yağcılık ve yakınlık gösterenin gönlünden sünnetleri yerine getirmenin zevk ve tadını söküp alır. Dinde olmayan şeyleri dindenmiş gibi gösteren bitatçılara, dünyada bir şeref ve itibar kazanmak veya bir menfaat sağlamak maksadıyla, sevgi gösterisinde bulunursa, Allah onu kazandığı bu şeref ve elde ettiği bu zenginlik sebebiyle zillete düşürüp alçaltır. Bu gibi kimselere güler yüz gösterenin kalplerinden îman nurunu söküp alır. Buna inanmayan bir denesin... Ancak dine zarar vermeyen normal alış veriş işlemleri, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri haram değildir; gerektiğinde bu gibi davranışlar müstehaptır.

İbnü'ş-Şeyh demiştir ki: Bu âyete göre, Allah'ın düşmanlarını dost edinmekle îman bir arada bulunmaz.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Onlarla bir arada bulunmak, bazı işlemleri yapmak ve onlarla geçinmenin câiz olduğu konusunda müctehidler görüş birliği hâlindedir. Buna rağmen haram olan bu sevginin anlamı ne olabilir? Cevab olarak deriz ki: Haram olan sevgi, onlar kâfir oldukları halde onların menfaatini ve iyiliğini istemektir. Bunun dışındaki şeyler câizdir.

Rasûlullah (s.a.) şöyle duâ ederlerdi: *"Allahım! (Haktan ayrılan) fâcir, isyancı için benim katımda bir nimet ve iyilik kılma. Çünkü bana vahyedilen âyette Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Rasûlü'ne düşmanlık edenlere dostluk ettiğini göremezsin, buyrulduğunu biliyorum."*[20]

Bundan anlaşılmaktadır ki, fâsıklar ve zâlimler Allah ve Rasûlü'ne düşman olanlarla dostluk edenlerdendir. Yâni bunlar, onlara karşı gelen ve onlara düşmanlık edenlere dâhildirler. Bu sebeple **İmam Mâlik** (r.h.) bu âyet-i kerimeyi delil göstererek Kaderiyye mezhebinden olanlara karşı düşmanlık etmenin ve onlarla oturmamanın gerektiğini söylemiştir. Kaderiye, hayır ve şerrin hiçbirinin Allah Teâlâ'nın takdiri ve meşîeti ile olmadığını, her kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu ve küfür ile isyanların Allah Teâlâ'nın kaderiyle olmadığını iddiâ etmektedirler. Bu fikirlerini ısrarla savundukları ve diğerlerini ısrarla reddettikleri için bu ismi almışlardır. Kulun îcâd etme/yoktan varetme kudreti bulunduğunu söyledikleri için bu ismi aldıkları da söylenmiştir. Hiç birinin de aslı yoktur. Bu durumda onlara Kuderiyye demek daha uygundur. Âyetteki *eb* kelimesi âbâ şeklinde cemi olarak gelmiştir. Çünkü daha önce lafzına itibarla müfred sayılan *men* kelimesi, mânâsı itibariyle cemi olduğundan kelime de âbâ şeklinde cemi gelmiştir. Hürmet itibariyle öncelikli sayılan babalar önce, sevgi bakımından daha ağırlıklı sayılan oğullar da onların peşi sıra zikredilmiştir. Sonra da diğerleri sayılmıştır.

Aşiret bir kimsenin sayısını tamamlayan akraba topluluğuna denir. Bunun sebebi, aşere/on sayısı tam bir sayı olduğundan, her toplumun aşîreti de kişinin kendileriyle çoğalıp kuvvet bulduğu yakınlarıdır. *Aşîr* kelimesi de gerek yakınlığı gerekse tanışıklığı

bakımından kişinin beraberinde yaşayan kimse demektir. *Kamus*'ta belirtildiğine göre aşîret, kişinin en yakın oğulları veya kabilesidir.

Buna göre âyetin mânâsı: Dini bütün müminler Allah ve Peygamberi'ne düşmanlık eden yakınlarına sevgi beslemezler. Durum böyle olunca yakınları olmayan Allah ve Peygamber düşmanlarını ise hiç sevmezler. Çünkü Allah'a îman dâvâsı, bu kabil kimselerin tamamını terk etmek, gerekirse işi onları öldürmeğe ve onlara kötülük yapmağa kadar götürme dâvâsıdır.

Nitekim rivâyet edildiğine göre Bedir savaşında Ebû Ubeyde babası Cerrah'ı öldürmüştür. Münâfıkların başı olan Abdullah b. Übeyy'in samîmî bir müslüman olan oğlu Abdullah bir gün Rasûlullah (s.a.)'in yanıbaşına oturmuştu. Rasûlullah (a.s.) su içmekte iken, Abdullah: "Ey Allah'ın Rasûlü! İçmekte olduğun suyundan biraz artırır mısınız?" dedi. Rasûlullah (s.a.): *"Ne yapacaksın onunla?"* buyurdu. Abdullah: "Babama içireceğim. Bu vesîleyle Allah tarafından kalbinin temizleneceğini umarım" dedi. Peygamberimiz (a.s.)'ın artırdığı suyu babasına götüren Abdullah'a babası: "Bu nedir diye sordu?" Abdullah: "Rasûlullah'ın içtiği suyun artığı, içmen için sana getirdim, belki bu vesîleyle Allah senin kalbini temizler" dedi. Babası, "ananın idrarını getirseydin ya" demesi üzerine Abdullah (r.a.): "Ey Allah'ın Rasûlü! Babamı öldürmeme izin ver" dedi. Rasûlullah (a.s.): *"Hayır, tam aksine ona yumuşak davranacak ve iyilik edeceksin"* buyurdu.

Ebû Bekir (r.a.)'ın babası **Ebû Kuhafe,** müslüman olmadan önce Rasûlullah (a.s.) hakkında kötü sözler söylemiş, Ebû Bekir (r.a.) da ona öyle bir yumruk atmış ki babası yere yuvarlanmış. Peygamberimiz (s.a.) *"Sen mi yaptın bunu?"* buyurması üzerine Ebû Bekir, "Evet, vallahi kılıcım yakınımda olsaydı onu öldürürdüm" dedi. Peygamberimiz (a.s.) *"Sakın ona saldırma"* buyurdu.

Tekmile adlı eserde, "Bu rivâyette dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Söz konusu olay yaşandığında Ebû Bekir (r.a.) babasıyla Mekke'de olması gerekir. Bu sûre ise Medine'de nâzil olmuştur" denilmektedir.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: "Bu sûrenin ilk on âyet-i kerimesi Medine'de, diğer kısmı ise Mekke-i Mükerreme'de nâzil oldu" diyenlerin görüşü düşünülürse *Tekmile* sâhibinin takıldığı nokta da ortadan kalkar. Ebû Bekir (r.a.), Bedir günü oğlu Abdurrahman'ı savaşmak üzere mübarezeye çağırmış. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) ona yerinde oturmasını emretmiş. Ebû Bekir (r.a.), "Ey Allah'ın Rasûlü! Müşriklere saldırmak için ilk giden atlı yiğitlerin içinde bulunmama müsâade buyur" demesi üzerine Peygamberimiz (s.a.): *"Ey! Ebû Bekir! Sen aramızda kal (varlığınla bizi güçlendir). Sen, benim gözüm ve kulağım durumunda olduğunu bilmez misin?"*[21] buyurdu.

Âciz kanâatime göre, Hz. Ebû Bekir'in faziletçe Hz. Ali' den üstün olduğu buradan anlaşılmaktadır. Çünkü bu söz, Rasûlullah (a.s.)'ın Hz. Ali hakkındaki *"Sen benim yanımda, Harun'un Musa nezdindeki durumundasın"*[22] sözünden daha üstündür.

Uhud savaşında Mus'ab (r.a.) kardeşi Ubeyd b. Umeyr'i öldürmüştü. Ömer (r.a.) dayısı Âsb. Hişam b. el-Muğiyra'yi Bedir günü savaşta öldürdü. Hz. Ali, Hz. Hamza,

Hz. Ubeyd b. el-Haris (r.a.) yine Bedir savaşında Rabia'nın oğulları Utbe ve Şeybe ile Velid b. Utbe'yi katletmişlerdir. Halbuki onların aşiret ve yakınlarından idiler. Bütün bunlar samîmî dindarlığın ve bağlılığın sonucudur. Nitekim Peygamberimiz (a.s.) : *"Gayretli, dinde sağlam olmak îmandan, halden hale geçip değişmek ise nifaktan, iki yüzlülüktendir. Dini gayreti olmayanın îmânı yoktur"*[23] buyurmuştur.

Süfyan Sevri (k.s.) şöyle demiştir: Onlar bu âyet-i kerimenin, maddî menfaat sağlamak amacıyla sultanın beraberinde olanlar hakkında nâzil olduğu görüşündedirler. Dolayısıyla bu âyet-i kerime, böyle fasid bir maksadla sultanların beraberinde olmaktan sakındırmaktadır.

Abdülaziz b. Ebû Davud, tavaf sırasında halife **Mansur**'a rastlamış, onu tanıyınca hemen ondan uzaklaşmış ve bu âyet-i kerimeyi okumuştur.

Hadis-i şerifte: *"Zâlimin arkasında yedi adım yürüyen muhakkak mücrim sayılmıştır"*[24] buyrulmuştur. Allah Teâlâ da: ***"Muhakkak ki biz, günahkarlara, lâyık oldukları cezâyı veririz"*** (Secde, 32/22) buyurmuştur.

"İşte onların" yâni Allah ve Rasûlü'ne düşmanlık edenleri -en yakınları da olsa- sevmeyenlerin *"kaIbine"* Allah Teâlâ *"îman yazmış"* yâni îmânı onların kalplerinde yerleştirmiştir. Bu, Allah Teâlâ'nın ta ezelde sulbleri ve rahimleri yaratmadan önce onlara bağışlamış olduğu vehbî îmandır. Bu îman ebediyen hiç bir sebeple yok olmaz. Âyet-i kerîme, amelin îman kavramı dışında bulunduğunu göstermektedir. Çünkü kalpteki yerleşik olan bölüm, kesin olarak orada sâbit ve yerleşiktir. Organların islemiş olduğu amellerden kalpte yerleşmiş olanı yoktur. Bu, aynı zamanda îman ile küfrü işlemede kulun bağımsız olduğunu söyleyen Kaderiyye mezhebinin aleyhine bir delildir.

"Ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir." Yâni onları Allah Teâlâ katındaki bir ruh ile güçlendirmiştir. Aslı, onların ellerini güçlendirmiştir, demektir. O ruh da Kur'an nurudur veya düşmana karşı Allah'ın yardımı, zaferi, yahut kalbin nurudur. Bu da gerçek hâli idrak etmek, rûhânî yüksek derecelere yükselmeye önem vermek ve değersiz tabii aleme düşmekten kurtulmaktır. Bütün bunlara hayat sebebi olduklarından dolayı ruh adı verilmiştir.

Sehl (r.h.) şöyle demiştir: Ruhun hayatı te'yid ile, nefsin hayatı da ruh iledir. Ruhun hayatı zikir ile, zikrin hayatı da zikreden kimse iledir. Zikreden zâkirin hayatı ise zikredilen Cenab-ı Hak iledir.

"Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak," yâni onları âhirette köşklerinin altından dört ırmak akan cennetlerine koyacak. Yâni su, süt, şarab ve bal nehirleri akar.

"Orada ebedî kalacaklardır." Sonsuzların sonuna kadar kalacaklar; kendilerine yokluk, zeval, ölüm, hastalık ve fakirlik yaklaşmayacak bile. Nitekim Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurur: "*Bir görevli seslenerek şunları söyler: Bu an sizler artık sağlık içinde olacak ve hiç hastalanmayacaksınız. Ebediyen yaşayacak ve hiç ölmeyeceksiniz. Gençleşecek ve öyle kalıp hiç bir zaman kocamayacaksınız. Nimete kavuşacak ve hiç*

bir zaman mahrum ve sefil olmayacaksınız."[25]

"Allah onlardan râzı olmuş" onlara kızmamış, gazab etmemiştir. Allah Teâlâ onların üzerine o anda ve gelecekte rahmetinin eserlerini akıttığı için, bu cümlenin sebep yerine geçen bağımsız bir cümle olduğu *İrşad*'da söylenmiştir.

"Onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır." Yine *İrşad* adlı tefsirde, bu cümlede müminlerin, gerek peşin ve gerekse gelecekte verilen nimetlerden dolayı ne kadar sevinç ve mutluluk içinde olacakları ifâde edilmektedir.

"İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır." Allah Teâlâ'ya mahsus oldukları ifâde buyrulmakla onlara büyük bir şeref ve kıymet verilmiş olmaktadır.

Sehl (r.a.) demiştir ki: Âyette geçen *"hizb"* kelimesi bir cemâat ve bir topluluk demektir. Onlar da kahraman bir topluluktur. Onlardan da yüksek olan sıddîklerdir.

"İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır." Hoşlanılmayan kötülüklerden kurtulanlar, sevilen ve hoşlanılan şeyleri elde ederek zafere ulaşanlar onlardır. Bunlara karşı olan şeytanın yandaşları, hüsran, rezil ve rüsvay olmaya mahkûm olanlar elbette kurtuluşa hiç bir zaman eremeyeceklerdir. Bu âyet-i kerime müminlerin; yâni Allah'ın tarafında olan askerlerin, dünya ve âhiret iyiliklerine ermek, iki neşe ile birlikte mutlu olmak zaferine kavuşacaklarını, bu zaferin sadece onlara mahsus olduğunu açıklamaktadır.

Bazı işâret ehli büyükler şöyle demişlerdir: Allah'ın taraftarları O'nun mârifet, muhabbet ve tevhid ehli olanlardır. İşte yalnız onlardır ki, imtihanlarda yenilmekten ve kahredici şeylerin tehlikelerinden Allah Teâlâ'nın yardımı ile zafere ulaşacaklardır. Onlar Allah'ı Allah ile bulmuşlar ve O'na ulaşmışlardır. Onlardan biri ortaya çıktığı zaman bâtıldan yana olanlar hezimete uğrar, yanılıp yanıltanlar paramparça olurlar. Çünkü Allah Teâlâ onların yüzlerine heybetinin nûrunu yaymış ve azameti ve sonsuz büyüklüğünün sancaklarını ellerine vermiştir. Bütün yükseklikler onlara eğilir. Allah Teâlâ onları en güzel himayesiyle korumuş, yüce kudretiyle onları aydınlatmış, nurlandırmış ve âlemlerde onların nam ve şânını yükseltmiş, kadr u kıymetlerini büyütmüş, sırlarını da gizlemiştir.

İmam Sa'lebî, Cürcânî'den o da kendi şeyhinden şöyle işitmiştir: Dâvud (a.s.) Allah Teâlâ'dan kendi hizbinin kim olduğunu sordu. Allah'dan hitap geldi ki kimin gözleri harama bakmaya kapalıysa, eli insanlara zarar vermez ve haram olan şeyi almaya uzanmaz; kalbini Allah'tan başka her şeyden temizlemişse bunlar Allah'ın hizbindendir.

Bu meyanda şöyle denmiştir;

Lâyık olmayan bir şeye gözlerini kapat
Makbul olmayan şeye el uzatma.
Gönül sayfasını taalluk tozundan yıka,
Ki kalp ehli halkasına girmene izin versinler.

Bu âyet-i kerimede, sır, hafî, kalb, nefis ve hevâya nisbetle ruhun baba durumunda

olduğuna işâret vardır. Çünkü bunların hepsi ruhun kalıpla birleşmesinden doğmaktadırlar. Ayrıca hepsinin ruhun çocukları durumunda; sırrın nefisle, kalbin heva ile kardeş olduklarına; hepsinin ruh denen bir tek asıldan meydana geldikleri için sıfatlarının hafâ ile yakınlığına işâret etmektedir. Öyleyse karanlık ve şeytanî sıfatları ile nefis ve hevâdan bağlılığını keserek kalbî, sırrî ve ruhî yönelişle ilahî hazret ve huzura yönelirse işte onlar Allah'ın iyanî, şühûdî ve gerçek îmanlarını, sırlarının ve kalplerinin levhalarına yazdığı; cemî, küllî olan şuhûd ruhu ile kendilerini güçlendirdiği kimselerdir. Bu şühûd ruhu gerçek zatî vahdeti ile nisbî; İlâhî esmanın kesretini birleştirip kendinde topladığı gibi, biri diğerini engellemeden ve ara vermeden iki şühûdu bir defada cem etmiştir. Onları devamlı olarak hikmet, hakikat, ilim ve irfanları içine alan, zâtî sıfat ve isimlerinin tecellî sularının nehirleri altlarından akan cennetlerine sokacaktır. Nasûtiyetten fânî kılmakla Allah onlardan, onlar da O'nun lâhûtiyetiyle bâki olmakla Allah'tan râzıdırlar. İşte onlar Allah'ın tarafında olanlardır, yâni O'nun zât, sıfat ve isimlerinin sırrına mazhar olmuş olanlardır. İyi biliniz ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın Kayyûm sıfat-ı celilesiyle varlıklarını devam ettirmektedirler.

İyi bil ki, dün ve âhiret birbirine bitişik birbirini takib eden iki gün olduklarından dünyaya bu gün, âhirete de yarın denilmiştir, ikisi de bu tâbirle ifâde edilmektedirler. Her ikisinin de çocukları vardır. Siz âhiretin çocuklarından olun; dünyanın çocuklarından olmayın. Bugün siz amel etme ve kazanma yurdundasınız, yarın da âhiret yurdunda olacaksınız, orada kazanma yoktur. Bugünün nimetleri kesilecek olduğu halde âhiret nimetleri devamlıdır. Bu ebrar makamında olanların hâlidir. Mukarrabun ise Allah'ın dostlarıdır, dünya ve âhiret yurtlarının değil. Onlara verilen nimetler zikredilen tecellîlerdir. Bu sebeple de onlar gerçekten Allah'ın tarafında olanlardır. Çünkü gizli ve aşikar her halde dine tam bir destek ve yardım içindedirler.[26]

---

[20]. İbn Kesir, IV, 330.

[21]. Kurtubî, Tefsir, Mücâdele 22. âyetin tefsirinde.

[22]. Buhari, Fedailu ashabi'n-Nebi, 9; Tirmizi, Menakıb 20; İbn Mace, Mukadime 11.

[23]. Deylemi, Hadis no: 4326; Acluni, II, 105.

[24]. Bk. Acluni, II, 371.

[25]. Müslim, Cennet, 2827; Tirmizî, Tefsir, 3246

[26]. Allah'ın yardımıyla Mücadele süresinin tefsiri h. 1115 yılının aylarından olan Cemâziyelahirin sonlarında m. 1703 Ekim ayında tamamlanmıştır.

سُورَةُ الْحَشْرِ

59- el-HAŞR SÛRESİ

Medine'de inmiştir.
2 - 7. âyetlerinde yahûdi kabilelerinden Nadîroğullarının sürülmeleri hakkında bilgi verdiği için bu adı almıştır.
24 âyettir.

HER ŞEY
ALLAH'I TESBİH EDER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾
هُوَ الَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ
الْحَشْرِۜ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ
اللّٰهِ فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ ف۪ي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ
يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْد۪يهِمْ وَاَيْدِي الْمُؤْمِن۪ينَ فَاعْتَبِرُوا يَٓا اُو۬لِي
الْاَبْصَارِ ﴿٢﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَٓاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَاۜ
وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ
وَمَنْ يُشَٓاقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ı tesbih etmektedir. O, üstündür, hikmet sâhibidir.

2. Ehl-i kitaptan inkâr edenleri, ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah *(O'nun azâbı)*, onlara beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sâhipleri! İbret alın.

3. Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, elbette onları dünyada *(başka şekilde)* cezâlandıracaktı. Âhirette de onlar için cehennem azâbı vardır.

4. Bu, onların Allah'a ve Peygamberine karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah'a karşı gelirse bilsin ki Allah'ın cezâlandırması çetindir.

"Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ı tesbih etmektedir." Tesbih, Allah'ın her çeşit çirkinlikten uzak ve ilahlık şanına yakışmayan her şeyden temiz ve yüce olduğuna inanmak ve itiraf etmek demektir. Tesbih, kalp, dil ve hal ile olur. Kalb ile olan tesbih, ülûhiyetine yakışmayan her şeyden Allah'ın yüce olduğuna inanmaktır. Çünkü tef'îl bâbından ve ölçüsünden gelen masdarların mânâlarından biri de, bir şeye inanmak ve ona hükmetmektir. Temcid ölçüsünde gelen ta'zim ve tevhîd gibi kelimeler de böyledir.

Tekfîr, tadlîl, tecviz, tercih de bu anlamdadır. Dil ile tesbihin mânâsı meşhur olan şekliyle Allahü ekber, lâ ilâhe illallah ve âmin demek anlamında olan O'nun yüceliğini gösteren tekbir, tehlil ve te'min kelimelerini söylemektir. İnsanlar arasında yaygın olan bu kısımdır. Üçüncüsü fiilen tesbih ise yaratılan varlıkların, yaratanın sonsuz büyüklük sıfatlarıyla sıfatlanmış olduğuna ve O'nun imkân durumundan ve ona bağlı olan şeylerden münezzeh bulunduğuna delâlet etmektir.

Tefsirciler, Kur'an-ı Kerim'deki bu gibi âyet-i kerime hakkında, "Bütün varlıkların tesbihini kapsaması için" ikinci ve üçüncü tesbih şekline göre açıkladıklarına dâir bazı tefsirler kaydetmişlerdir. Muhakkık âlimlerin çoğunluğuna göre bu tesbih yalnız işâret diliyle değil, hem işâret hem de ifâde diliyle yapılan bir tesbih olduğu görüşündedirler. Öyle olunca, Hadid sûresinin baş tarafında ve Kur'an'ın çeşitli yerlerinde geçtiği gibi akıllı ve akılsız bütün varlıklar Cenab-ı Hakk'ı tesbih ederler. "Yâni tesbih eder, övülmeye lâyık olan Allah Teâlâ'yı temiz bir şekilde över."

Gördüğün her şey onun zikriyle coşmuştur,
Bu mânâyı kulak kesilmiş bir gönül bilir.
Tesbih eden sadece gül dalındaki bülbül değildir,
Onu tevhîd eden her bir diken dildir.

Bir hadis-i şerifte: *"Ben Mekke'de bir taş bilirim, peygamber olarak gönderilmeden önce bana selâm verirdi. O taşı ben şu anda da bilirim"*[27] buyrulmuştur.

Abdullah b. Mesud (r.a.) der ki: "Biz, yenilen yemeklerin tesbihini işitirdik." Nitekim, organların ve derilerin şâhidlik yapacaklarını Kur'an bize açıkça haber vermektedir.

Mücâhid, canlı cansız bütün varlıklar, Allah Teâlâ'ya genel anlamda *"Sübhanallahi ve bihamdihi"* tarzında tesbih ederler. Ama her varlığa nisbetle tesbihler çeşit çeşittir. Her varlığın kendi yaratılışına göre özel bir tesbih şekli vardır.

Bazı büyüklerin dediği gibi, bu âlemlerin senin yapmakta olduğun zikirle meşgul olduklarını gördüğün zaman senin keşfin hayâlidir, sağlıklı ve gerçek değildir. Sen onlarda zikrin çeşitliliğine şâhid olduğunda işte sağlıklı keşif ve görüş odur.

"O, üstündür," kahredici gücün sâhibidir, galip ve üstün *"hikmet sâhibidir."* Tesbihten sonra bu iki mübarek ilâhî vasfın zikredilmesinde, tesbih etmeyi gerektiren ve ona yönelten sebebe işâret vardır. Çünkü, izzet büyüklüğün, hikmet de güzelliğin eseridir. Bu nedenle de Allah bütün kemal ve olgunluk sıfatlarıyla muttasıftır.

et-Te'vilâtü'n-Necmiye'de şöyle denmektedir: Akılların göklerinde bulunan varlıklar, mukaddimeleri tertip ve kıyasları terkip ederek, fikrî delilleri ve kesin burhanları getirerek fikir çatısını gerektirici akıllarıyla düşünüp türettikleri şeylerden Allah'ı tenzih ederler. Çünkü bunların, isteklerini elde etmelerinde bir yararı yoktur. Zira zât-ı ilâhî, sıfatların iptaline götüren aklî tenzihlerden münezzehtir. Aynı şekilde nefislerin göklerinde bulunan varlıklar da Allah'ı teşbihten; yâni yaratıklara benzerlikten tenzih

ederler. Aslında O'nun mutlak olan zât-ı ilâhîsi, aklî tenzih ve nefsî tesbihi kendinde barındırmaktadır. Nitekim, konuyla alakalı âyet-i kerimenin ***"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"*** (Şûrâ, 42/11) kısmı bu aklî tenzihi ifâde etmektedir. Yine aynı âyetin ***"O, işiten ve görendir"*** kısmı ise nefsî teşbihi ifâde etmektedir. Böylece, mutlak olan zât-ı ilahî, ahadiyet-i cem'iyyetle tenzih ile teşbihi bir defada zâtında toplamış bulunmaktadır. Çünkü bu durumda teşbih tenzihin aynı, tenzih de teşbihin aynı olmuştur. Nitekim muhakkık âriflerden biri: "Şâyet bu iki şeyi birlikte söylersen Hakk'ı göstermiş ve doğrulamış olursun. Mârifetlerde lider ve efendi olursun" demiştir.

Bu sebeple tenzih, Cenab-ı Hakk'ın "el-Bâtın"; yâni zâtının hakikati duyular ve akılla idrak edilemez olan isminin bir sonucu; teşbih de, "ez-Zâhir"; yâni varlığı bir çok delille apaçık olan isminin neticesidir. Bunu iyi anlamalıdır. O, Azizdir, teşbihsiz tenzih edilmesi imkânsız derecede zordur. Hakimdir ki O'nun hikmeti tenzihsiz benzetilmemeyi gerektirir.

Rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.) Medine'ye hicret ettiğinde, bir devlet başkanı olarak Nadîroğulları ile anlaşma yaptı. Nadiroğulları, Musa (a.s.)'ın kardeşi Harun (a.s.)'ın neslinden yahûdî bir kabiledir. **Süheylî** (r.h.), onları Harun (a.s.)'a nisbet edip dayandırmanın doğru olduğunu söyler. Çünkü Rasûlullah (s.a.) Nadiroğullarının reisi Ahtab oğlu Huyey'in kızı Safiye (r.anha)'yı, kendisine söylenen bir sözden dolayı ağlarken bulduğunda: *"Baban Harun, amcan Musa ve eşin de Muhammed (s.a.)'dir."* buyurmuştu.[28] Bu bilinen ve insanlar arasında yaygın olan bir rivâyettir. Bazı kitaplarda kaydedildiğine göre, Nadiroğulları Harun oğlu Kahin'in çocuklarındandır. Peygamberimiz (s.a.)'in gelmesini beklemek üzere Medine'ye yakın İsrailoğullarının yaşadıkları bölgede yerleştiler. Nadîr ve Kureyzaoğulları kabilelerine Kâhin' in çocukları oldukları için *el-Kahinân* denirdi. Yahûdi olmalarına rağmen bu iki kabile ile birlikte yine yahûdilerden olan Kaynukaoğulları Hicaz'ın Araplarla meskûn olan bölgenin ortasında bulunuyorlardı. Bunun sebebi ise, Yesrib ve Cuhfe'den Mekke'ye kadar geniş bölgede yerleşmiş olan Amâlika'lıların onlara saldırıyor olmalarıydı. İsrailoğulları bunları Musa (a.s.)'a şikâyet ettiler. O da Amalikalılar üzerine bir ordu göndererek tamamının katledilmesini, bir tekinin dahi bırakılmamasını emretti. Onlar da bu emri uyguladılar. Yalnız hükümdarlarının çok güzel ve sevimli olan bir oğlu bırakıldı. Sonra da Şam'a döndüler. Musa (a.s.) da bu sırada vefat etti. Bunun üzerine Şam'daki İsrailoğulları bu yahûdi kabilelerine "Siz isyan edip emre karşı geldiniz, biz sizi burada barındırmayız" dediler. Onlar da: "Amalikalılara galip geldiğimiz beldelere döner ve orada kalırız" deyip Yesrib'e döndüler. Orada yerleşip kaldılar ve çoğaldılar. Arim sel felâketinden kaçıp gelen Evs ve Hazrecliler de bu bölgeye gelip yerleştiler ve onlarla komşuluğa başladılar, İslam dini doğuncaya kadar beraber yaşadılar.

Rasûlullah (s.a.) Medine'ye hicret ettiğinde, işte bu Nadîroğulları kabilesiyle kendisinin lehine veya aleyhine olacak davranışlarda bulunmayacaklarına dâir bir antlaşma yaptı. Peygamberimiz (s.a.) Bedir savaşında zafer kazanınca, Nadiroğulları

kendi aralarında konuşup: “Tevrat’ta vasıfları zikredilen peygamberin ikbâl sancağını kimse indiremez ve ona karşı kimse zafer kazanamaz” deyip İslâm’a yakınlık gösterdiler. Uhud savaşındaki olay üzerine şüpheye düştüler ve sözleşmeyi bozdular. **Ka’b b. Eşref** kırk süvari ile Mekke’ye giderek Kâbe’nin yanında Peygamberimiz’le savaşacaklarına ve sözleşmeyi bozarak ona zarar vereceklerine dâir müşriklerle anlaştılar. Ka’b b. Eşref kendi kavmiyle Medîne’ye döndü. Kendi aralarında kararlaştırdıkları anlaşmayı Cibrîl-i Emîn (a.s.) Hz. Peygamber (s.a.)’e haber verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) Ka’b b. Eşref’in süt kardeşi olan Muhammed b. Mesleme Ensarî’ye emretti o da Ka’b’ı aldatarak bir yere götürüp öldürdü.

Olay şöyle gerçekleşti: Muhammed b. Mesleme, Kâ’b b. Eşref’e geceleyin gelerek, bir miktar hurma ödünç almak istediği gerekçesiyle dışarı çıkmasını istedi. Yanına çıkıp gelince de onu öldürüp Peygamberimiz’in yanına geldi ve durumu ona haber verdi? Peygamberimiz (a.s.) buna sevindi. Çünkü bu olay sözleşmeyi bozan yahûdilerin cesâretlerini zayıflattı, kuvvetlerini aldı.

Bazı rivâyetlere göre Peygamberimiz (s.a.) yanında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali (r.a.) ile bazı sahabiler olduğu halde, bir diyet için yardım istemek üzere Nadiroğullarının yanına gitmişti. Onlar da: “Pekiyi ey Ebu’l-Kasım! Hazırlanacak yemeğinizi siz yiyinceye kadar ihtiyacınızı almış olarak dönersiniz” dediler. Rasûlullah (a.s.) onların evlerinden birinin duvarı dibine gölgeye oturmuşlardı. Onlar baş başa kaldılar ve aralarında: “Bu adamı bir daha bu durumda bulamazsınız, içinizde bu eve çıkıp üzerine bir kaya atarak bu adamdan bizi kurtaracak biri yok mu?” dediler. Reislerinden **Amr b. Cihaş**: “İşte ben bu işin adamıyım” dedi. Bir başka önde gelenlerden biri olan **Sel’am b. Mişkem**: “Yapmayın, vallahi ona yapmak istediğiniz bu plan kendisine haber verilir, ayrıca bu onunla aramızdaki anlaşmayı bozmak sayılır” dedi.

Kayayı atmak üzere evin üzerine adam çıkınca Rasûlullah (a.s.)’a vahy ile onların hâin planları haber verildi. Rasûlullah (a.s.) bir ihtiyacını giderecekmiş görünerek ashabını oturdukları yerde bıraktı ve Medine’ye hızlıca dönüp gitti. Yanındaki ashab ilk önce ne olduğunu bilemedi ve gecikince onu aramağa çıktılar. Medine’den gelmekte olan birine sorduklarında adam: “Ben Rasûlullah’ı Medine’ye girerken gördüm” dedi. Bunun üzerine oradaki sahabiler de dönerek onun yanına geldiler. Rasûlullah (s.a.) Nadiroğullarının kendisine yapmak istedikleri şeyi haber verdi. Yahûdiler: “Yapmak istediğimiz şey ona haber verildi” dediler ve pişman oldular. Rasûlullah (a.s.) onlara Muhammed b. Mesleme’yi göndererek: “Onlara söyle, benim beldemden hemen çıksınlar, benimle beraber burada kalmasınlar. Çünkü onların köyleri Medine’nin bitişiğindedir, buradan görünüyor. Uygulamak istediğiniz çirkin tuzağı hazırladınız.” Yahûdiler bir tek harf söylemeden susup kaldılar. Münâfıkların: “Kalelerinizde oturun, biz sizi destekleyeceğiz” diye onları kışkırtmaları üzerine Rasûlullah (a.s.)’a: “Biz kesin olarak yurdumuzdan çıkmayacağız, ne yapmak istiyorsan yap” diye haber gönderdiler. Bu işi, Yahûdilerin reisi ve müminlerin anası Hz. Safiye (r.anha)’nın

babası **Hüyey b. Ahtab,** münâfıkların sözlerine aldanarak yaptı.

Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.) müminlerle onların üzerine yürüdü. **Hz. Ali** sancağı taşıyordu. Rasûlullah (s.a.) liften yuları olan bir merkeb üzerinde idi. Onların topraklarına geldi ve ikindi namazını arâzîlerinin bir kenarında kıldı. Yahûdiler kalelerinin üzerine çıkarak taşlar ve oklar atmağa başladılar, kale sokaklarını da gererek kapattılar, kalelerinin içine kapandılar. Peygamberimiz (s.a.) onları kuşatarak yirmi bir gün kuşatmayı sürdürdü. Allah onların içine bir korku düşürdü, münâfıkların da yardımından ümid kesince, barış istemek zorunda kaldılar. Rasûlullah (a.s.) ise her üç kişiye bir deve üzerine, silahları hâriç ev eşyasından dilediklerini yükleyip yurtlarını terk ederek gitmeleri dışında hiç bir dileklerini kabul etmedi. Altı yüz deveyi yükleyip kendilerini süslediler, celâdet izhar edip, defler çalıp şarkılar söyleyerek Medîne pazarından geçtiler.

Nadiroğulları Şam ve Filistin'den Eriha'ya kadar gittiler. Onlardan iki hane Ebü'l-Hukayk'ın âilesi ile Hüyey b. Ahtab Hayber'e gittiler. Bir kısmı da Kûfe'ye yakın olan Hiyra'ya gittiler. Nadiroğullarından iki kişinin dışında İslâmiyeti kabul eden olmadı. Bunlardan biri **Süfyan b. Ümeyr**, diğeri **Sa'd b. Veheb**'tir. Müslüman olmaları üzerine kaleleri ve malları kendilerine bırakıldı. Bunun üzerine de bu sûre-i celilenin başından itibaren altı âyet-i kerime nâzil oldu.

Muhammed demiştir ki: Nadiroğullarının sürülmesi hicretin üçüncü yılı Peygamberimiz (s.a.)'in Uhud savaşından dönüşünde; Kureyzaoğullarının yerlerinin fethi de, Peygamberimiz (a.s.)'ın hicretin beşinci yılı Ahzab seferinden dönüşünde olmuştur. Aralarında iki yıl vardır.

İnsanu'l-uyûn adlı eserde şöyle kaydedilmiştir: Nadiroğulları savaşı hicretin dördüncü yılındadır. *Belâ*, fethedilen yerden çıkıp ayrılmaktır. *Celv* kelimesinin aslı, örtülü bir şeyi açmak ve ortaya çıkmak demektir. Celvetiye tarikatının adı da buradan alınmıştır. İlâhî sıfatlarla açılıp ortaya çıkmak demektir. Yerinde de târif edildiği gibi *Celâ*, çıkmak anlamına gelen *huruç*'tan daha özel bir mânâ taşır. Çünkü *Celâ* ancak toplu halde çıkmak ve çıkarmakta kullanıldığı halde, *huruç* toplu ve fert hâlinde çıkmak anlamlarında kullanılır. *Celâ* âilece, çoluk çocukla çıkmak ve çıkarılmak; *huruç* ise bunun tersidir. Âilece çıkmayı gerektirmez. Bu bakımdan aralarında fark olduğu söylenmiştir.

Âlimler derler ki, zamanımızda savaş hâlinde bulunulan kimselerin bir şarta bağlanmadan yurtlarından çıkıp gitmeleri karşılığında sözleşme yapmak câiz değildir. Bu İslâm'ın ilk günlerinde idi. Sonra bu nesh edilmiştir. Zamanımızda ise, ya savaşılma veya esir edilmeleri, ya da cizye adıyla onlara vergi vermeleri şartıyla sözleşme yapılır.

هُوَ الَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ

الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ
اللّٰهِ فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ ف۪ي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ
يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْد۪يهِمْ وَاَيْدِي الْمُؤْمِن۪ينَ فَاعْتَبِرُوا يَٓا اُو۬لِي
الْاَبْصَارِ ﴿٢﴾

2. Ehl-i kitaptan inkâr edenleri, ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah *(O'nun azâbı)*, onlara beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sâhipleri! İbret alın.

"Ehl-i kitaptan inkâr edenleri, ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur." Bu âyet-i kerîme Cenab-ı Hakk'ın sonsuz kudretinin bazı eserlerini ve hikmetinin hükümlerini açıklamaktadır. Zelîl kılma ve rüsva eyleme cihetiyle de yegâne ilâh O'dur. İşte o Allah, Tevrat ehli olan Nadiroğullarının Medine'den çıkarılmasını emretti. Âyet-i kerîmede geçen *Diyâr* kelimesi *Dâr* kelimesinin çoğuludur. *Dâr* ile *beyt*, her ikisi de ev anlamına gelmesine rağmen aralarındaki fark şudur: *Dâr* kelimesi, duvarları yıkılsa da yine onun *yurt* anlamı devam ettiği halde, *beyt* kelimesi duvarları yıkıldığı takdirde beyt olma niteliği kalmaz. Çünkü *beyt*, içinde gece gündüz kalıp yaşamak için yapılmış, tavanı bulunan bir tek yönden içine girilen bir binanın adıdır. Duvarları ister dört veya üç adet olsun farketmez. Bu anlam, *suffa* kelimesi için de geçerlidir. Ancak onun girişi geniştir. Bu sebeple *beyt* ismi ona da şâmildir. "Büyût" kelimesi mesken için özel isim, "ebyât" (beyitler) kelimesi şiir içindir. "لِاَوَّلِ الْحَشْرِ/Li evveli'l-haşr" deki *lâm* harfi *ahrace* fiiline taalluk edip vakit anlamındadır. Yâni Şam'a ilk sürüldüklerinde, demektir.

Keşfü'l-esrar'da şöyle denilmiştir: "*Li evveli*" kelimesindeki *lam* sebep bildirmektedir. Yâni Şam'a sürgünleri ilk sürgün olması için, demektir. Söz konusu *Haşr* kelimesinin anlamı, bir topluluğu bir yerden çıkarıp başka bir yere sürmektir. Nadiroğulları yurtlarından hiç sürülmemiş bir yahûdi kabilesiydi. Zira onların daha önce Şam taraflarından Medine'ye gitmeleri kendi arzularıyla olmuştur. Dolayısıyla, onlar Arap Yarımadası'ndan çıkarılıp Şam'a sürülen ilk topluluktur. Buna göre âyet-i kerîmedeki *evvel* kelimesi, son anlamındaki *âhir* kelimesinin karşılığı anlamında değildir. Arap Yarımadası'na Cezire adı verilmesinin sebebi, buranın Habeşe denizi, Faris denizi, Dicle ve Fırat nehirleriyle çevrilmiş olmasıdır. Arap Yarımadası'nın başlangıcı uzunluk itibariyle Ebû Musa çukurundan Yemen'e, İhsa karşısındaki Yebrîn kumluğundan Şam ile Küfe arasındaki yer olan Semave'ye kadar genişlik itibariyle uzanır.

Veya bu onların ilk sürgünleri olup, son sürgünleri de Hz. Ömer'in, kendisine, Peygamberimiz (s.a.)'in, *"Arab Yarımadası'nda İslâm dininden başka ikinci bir din kalmayacaktır"* buyurduğu haberi ulaşınca Yahûdileri Hayber'den Şam'a sürmüş

olmasıdır. Son sürgünleri, kıyamette Mahşer günüdür. Çünkü Şam, mahşerin merkezi olacağı da söylenmiştir.

Ey müslümanlar! *"Siz onların"* bu zillet ve aşağılıkla, çok kuvvetli, kaleleri sağlam, sayıları ve hazırlıkları çok olduğundan dolayı, kendi yurtlarında *"çıkacaklarını sanmamıştınız."*

"Onlar da" yâni bu kâfirler de yakîn derecesinde kuvvetli bir zan ile -çünkü kuvvetli zan yakîn işinden veya bu durumdaki bir işten sonra oluşur- *"kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı."* Âyet-i kerimedeki *husun* kelimesi *hısn* kelimesinin çoğulu olup içine ulaşılamayan çok sağlam herhangi bir yer demektir. Kale ise, dağ üzerindeki geçişi imkânsız gibi yapılan yerdir. Bu duruma göre birincisinin anlamı ikincinin anlamından daha geneldir. Kale, mesken edinilince korur. Bedeni koruduğu için zırha "dir'un hasînetün" denir. Binicisini koruduğu için ata "فَرَسٌ حِصَانٌ /Feresün Hisanün" denir. Âyet-i kerimenin mânâsı şöyledir: *"Onlar kalelerinin kendilerini Allah'ın azâbından ve kahrından koruyacağını sanmışlardı."* Burada haber öne alınmış, cümle onlara râci zamire isnad edilmiştir. Bu da kalelerinin onları koruyacağına güvenlerinin aşırılığını ve kendi kendilerine büyük bir kuvvet ve güvenli bir yerde bulunduklarına inandıklarını göstermek içindir.

Müsned olan haberin öne alınması, müsnedün ileyh olan mübtedânın bir hususta belirginleşmesine sebep olur. Mesela قَائِمٌ زَيْدٌ "Ayaktadır Zeyd" cümlesinden Zeyd'in yalnız ayakta olup oturmadığını anlarız. Aynı şekilde âyet-i kerimeden de onların, kalelerinin kendilerini korumanın dışında bir niteliği olmadığına inandıklarını anlamak gerekir. *Husûnühüm* kelimesi mübtedâya dayanarak fâil konumunda merfu olduğunda *mâniatühüm* kelimesinin onun haberi olması da mümkündür. Nahiv kaideleri bakımından burada şöyle bir soru akla gelebilir: *Husûnuhum* ve *mâni'atühüm* kelimelerinin ikisi de zamire izâfetle mârife olduklarına göre *mani'atühüm* kelimesini mübtedâ, *husunühüm* kelimesini de haber yapmağa engel nedir? Bu soruya cevap olarak derim ki: *Mani'atühüm* kelimesi zamire muzaf ise de tahsis ifâde etmediğinden nekredir; bu sebeple mübtedâ olamaz. Ayrıca burada esas maksad, kaleler anlamındaki *husûn* kelimesinin durumunu haber vermektir.

"Ama Allah" yâni Allah'ın hükmü ve onlar için yazılmış kaderi *"onlara beklemedikleri yerden geliverdi."* Onların gönüllerinden bile geçmemişti. Bu da, onların başkanları olan Ka'b b. Eşref'in, süt kardeşinin eliyle tuzağa düşürülerek öldürülmesidir. İşte bu olay onların güçlerini zayıflatan, hâkimiyetlerini azaltan ve kalplerine korku salarak gönüllerinden güven ve huzuru silip götüren hususlardandır. Âyet-i kerimedeki "*feetâhüm*/onlara geldi" kelimesinin başındaki *fe* harfi takib için olup, başlarına gelen azâbın onlara, kalelerinde kendilerini güven içinde duymalarının hemen peşi sıra ve gecikmeksizin geldiğini göstermektedir. Veya *fe*, kendi kendilerine kibirlenip, Allah'ın sonsuz kudret ve kuvvetini dikkate almadıklarından dolayı bu felâkete uğradıklarını gösteren sebep içindir.

"O, yüreklerine korku düşürdü." Kazf, uzak düşürmek, iftirâ etmek demektir.

Buradaki *Kazf*'ten ise düşürmek, bırakmak, koymak mânâları kasdedilmiştir. *Keşşaf*'ta **Zemahşeri**, *Kazfü'r-rü'b* ifâdesinin "korkuyu yerleştirmek" anlamında olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple aslanın sıfatı olarak, "eti bir yerde sıkı sıkıya yığmak üzere atan" anlamında *mukazzif* demişlerdir *Rü'b,* korku ile dolmaktan dolayı çaresiz kalmak, kesilmek demektir. Bir havuzu su ile dolduran kimse, *ra'ibtü'l-havza* diyerek bunu ifâde eder. Bazı âlimler şöyle demişlerdir: *Rü'b*, kalbi doldurup aklı bozan, insanı çaresiz kılan, fikri karıştıran, tedbiri parçalayıp insan bedenine zarar veren korkudur. Bu açıklamaya göre âyet-i kerimenin mânâsı şöyledir: "Allah onların yüreklerine, onları çaresiz bırakan ve dolduran korku yerleştirdi." Çünkü dikkate alınan "yerleşmiş" olandır. "Çabuk silinip giden bir şey" sanki olmamış gibidir. Bu âyet-i kerime, yüreklerine bu korkunun düşürülmüş olmasının onların bazı işlere baş vurmalarına ve tedbirler almalarına sebep olduğunu göstermektedir. Özet olarak denebilir ki, bir işe ve tedbire başvurmak ancak o işi yapmayı gerektiren bir sebebin kalpte yerleşip pekişmesiyle olur. Bu sebep de ancak Allah'tan olur. Bu yolla işlerin tamamı Allah'ın yaratmasına dayanır. *Lübâb* adlı eserde de böyle kaydedilmiştir.

"Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı." Buradaki birinci cümle korku sırasındaki durumlarını açıklayan bağımsız bir cümledir. Yâni yıktıkları evlerinin enkazından olan ağaç ve taşlarla sokaklarının girişlerini kapatmak ve sürüldükten sonra müminlerin oturacakları mesken kalmaması ve kendilerine göre önemli olan taşınabilir bazı araç ve gereçleri taşımak üzere evlerini kendi elleriyle harap ediyorlardı.

İhrab ve *tahrib* kelimeleri Arapçada aynı anlamlı olup "tamirin zıddı", "mamur ve bayındır olmanın tersi" demektir. Birinin yıkıp bozduğu şeye *harrabehû* ve *ahrabehû* denir. Ancak evlerin çokluğundan dolayı fiil Ebû Amr kıraatine göre tef'il babında kullanılarak mübalağa yapılmış; yâni bununla ifâde yoğunluğu kasdedilmiştir. Yâni **Ebû Amr** *ihrab* ile *tahrib* arasında fark olduğunu belirtmiştir. Ona göre şeddeli olarak *harrabe* fiili yıkmak, bozmak ve ifsad mânâlarına gelmektedir. *Ahrabe* fiilinde ise yeri terk etmek anlamı vardır. Ebû Amr diyor ki; "Ben de şeddeli okunduğu şekli yâni *tahrib* görüşünü seçtim. Çünkü, *ihrab* bir yeri içinde oturanı bulunmayacak şekilde terk etmektir. Oysa Nadiroğulları evlerini harab olarak terk etmemişler, onu yıkarak kendileri harab etmişlerdir. Nitekim, *"hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle"* ifâdesi de bunu göstermektedir."

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: *Büyût* (evler) aynı zamanda yurtlardır. Âyet-i kerimede daha önce zikri geçtiğine uygun olarak, "yurtlarını harab ediyorlar" tarzında neden buyrulmadı? Yine, harab edilmiş olduğu halde onlar yurtlarından nasıl çıkarılmış olabilirler? Cevap şöyledir: Dâr (yurt) kelimesi, içinde bir takım evleri bulunan yer demektir. Bu görüşe göre, evlerin bir kısmı tahrib edilmiş olduğu gibi bir kısmı bırakılmış da olabilir. İşte çıkarma olayı yıkılmadan bırakılmış evlerden olabilir.

Sehl (r.h.) şöyle demiştir: "Evlerini elleriyle harab ediyorlardı" demek, "kalplerini işledikleri bid'atlarla harab ediyorlardı" demektir.

Keşfü'l-esrâr'da şöyle gelmiştir: Önce kendi din ve kalplerini bâtın cihetiyle harap ettiler. Sonra bâtının haraplığı zâhire sirâyet etti. Aynı şekilde yine evlerini de kendileri harap ettiler.

Müminler, Nadiroğullarının sığınıp yararlandıkları ve barındıkları kalelerini onlara zarar vermek, savaş alanını genişletmek ve onları çıkarmak için yıkıyorlardı. Bu yıkım işinin yahûdilere isnad edilmesi, buna kendilerinin sebep olmalarından dolayıdır. Sanki Nadiroğulları müslümanlara: "Bizim evlerimizi siz yıkın demişler" ve bu işi onlara havâle etmişlerdir. Bu, Sevgili Peygamberimiz (s.a.)'in *"Ana babasına lânet edene Allah lânet etsin"*[29] buyurması gibidir. Yine *"Büyük günahların en büyüğü bir kimsenin ana babasına sövmesidir"* buyurması üzerine "Ey Allah'ın Rasûlü bir kimse ana-babasına nasıl söver?" dediklerinde de: *"Biri ile sövüşüp onun babasına sövmesi onun da babasına sövmesi, anasına sövüp onun da onun anasına küfretmesidir"*[30] buyurması gibidir.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki, bu âyet-i kerimede inkârcıların kalelerine ve taşlara güvendiklerine, inananların ise her şeyin sâhibi ve mâliki ve çok bağışlayan Allah'a dayanmış olduklarına işâret etmektedir. Şüphe yok ki, esas güvenilmesi gerekene dayanıp güvenen kimse elbette murad ettiği için dünya ve âhiretin de bulunduğu zaferi kazanacaktır.

Allah'tan başkasına dayanmak isteyen kimse ticaretinde apaçık bir zarar ve hüsrana uğrayacaktır.

Gerçekten insan Rabbinin binasıdır, insanın kendini öldürdüğü ve kendi ölümüne sebep olduğu vâkidir. Böylece Allah'ın binasını yıkmış ve mel'un olma durumuna düşmüş oluyor. Sen buna kalp âlemini ve iç âlemini kıyasla! Çünkü kalp Allah'ın evidir, dikkat et ki, onu nefis ve şeytan yenmesin!

Hâfız şöyle demiştir:

Zaman zaman şeytanın eline geçtikten sonra,
Ben Süleyman'ın mührünü bir pula almam .

"Ey akıl sâhipleri ibret alın." Yâni ey gönül, akıl ve basiret (isabetli görüş) sâhipleri! Yahûdilerin başına gelen korkunç felâketlerden, fikirlerin kesin olarak alınmasını bildirdiği ibret dersini alın! Ve onları bu felâketlere sürükleyen küfür ve isyanlardan sakının. Bu iki gurubun hâlinden kendi durumunuza geçin? Kalelerine ve benzeri fânî ve maddi sebeplere güvenen Nadiroğulları gibi olmayın. Onların aksine yalnız Allah'a güvenin. *Aynü'l-meânî*'de, bunlarla birlikte dünyanın tamamının harap olacağından ibret alın! denilmiştir.

Ey oğul dünya ebedî kalır bir mülk değildir.
Dünyadan vefâkârlık beklenmez.

İ'tibar kelimesi Arapçada, bir şeyden diğer bir şeye geçmek mânâsına olan *ubûr* kökünden alınmıştır. Bu sebeple ibret ve ders alma olayına ibret denilmiştir. Çünkü burada gözden gayeye geçilir. Mesela "tâbir ehli" denir, zira tâbirci hayal edilenden akla yatkın olana geçer. Sözlere, lafızlara *ibareler* denilmiştir. Çünkü bu sözler ve lafızlar, anlamları, konuşanın lisanından dinleyenin aklına ve düşüncesine taşır. Yine "Mutlu kişi, başkasının hâlinden ibret ve ders alan kişidir" denir. Çünkü o, başkasının hâlinden kendi aklıyla kendi durumuna intikal etmiştir.

Bedbahtın biri tuzağa düştüğünde,
İyi bahtlılar ondan ibret alırlar.

Görme organına ve ondaki gören güce *basar* denir. Kalbin idrak gücüne *basîret* ve *basar* denir. *Müfredat'*ta ifâde edildiği gibi, görme organına hemen hemen hiç *basîret* denmez.

Bazı tefsirlerde şöyle denmiştir: *Ebsar* kelimesi *basar* kelimesinin çoğuludur. *Basar* kendisiyle mülk âleminin müşâhede edildiği baştaki gözdür. Mülk âlemi, içinde bulunulan, görülüp yaşanılan âlemdir. Hatta görenle görülen şey arasında binlerce yıllık mesâfe olsa da göz merceğindeki ışığın ve nurun görülene ulaşmasıyla onu bir anda müşâhede eder ve görür. Kalpteki basîret baştaki göz gibidir. Gayb âlemi olan melekût âlemi basiret ile müşahede edilir. Müşahede edilen levh-i mahfuzda ve en yüce âlemde olsa da durum böyledir. Hatta Allah Teâlâ'nın, kullarından birinin müşâhede etmesine ilâhî meşîetinin taalluk ettiği bir şeyi bile kul bir anda müşâhede ediverir. Bazan muhâl olan mümkün olur, görülmeyen ve sonsuz olan şeyler bile basiretle bir tür müşâhede edilir. Vicdanımızda bunu bazen hissederiz. Bütün bunlar ilâhi sanat ve fiillerden akıllara hayret veren hususlardandır.

Buradaki bazı göz kelimeleri müşahededen mecaz yapılmıştır. Çünkü çoğunlukla basar/göz müşahedeye âlet olur. Ve müşahede ölçüsünde önem kazanır. Hatta bazan müşahede olmasa basar yok hükmünde olur. Bu itibarladır ki, gözler basiretler yerine getirilmiş ve bu âyet-i kerimenin tefsirinde de, "Öğüt alınız ve ey akıl ve basiret sâhipleri! Bakınız, onların başlarına gelen felâkete bakınız" denilmiştir. Bu mânâ öğüt edinilmeye daha lâyık ve "Ey akıl sâhipleri! İbret alınız" âyet-i kerimesine daha uygundur. Çünkü *lübb* kelimesi, beşerî bulanıklıklardan sıyrılmış hâlis akıldır ve öğüt alma emrine muhatap olmaya lâyık hâlis akıllarla parlayan kalp gözüdür. Basar denilen göz diğer canlılarda, akıl saflığı ile parlamayan basiret de avamda, sıradan insanlarda bulunur. Diğer bazı âlimler, *ebsar* kelimesine hakiki mânâsını vererek, âyet-i kerimenin tefsirinde, "Ey bu olayları gözü ile gören kimse bundan öğüt al" demiştir. Ancak her iki ifâdenin anlamı birdir. Çünkü, gözle, yalın olarak sağlıklı bir basiret olmadan bakmak, öğüt almaya faydası olmaz.

Vasit adlı eserde şöyle denilmiştir: Öğüt almanın anlamı, işlere ve olaylara, bu türden başka bir şeyi görebilmek için bakmaktır.

Yahya b. Muaz (r.h.), “görmekle ibret almayan, öğüde ihtiyaç duymayan kimsedir” demiştir.

Bu âyet-i kerime ile *kıyas*ın dinî ve hukukî işlerde hüccet olduğuna delil gösterilmiştir. Çünkü, bu âyet-i kerimede bir halden başka bir hale geçmek ve aralarında aynı hükmü gerektiren ortak sebepten dolayı bu hâlin o hale hamledilerek yorumlanması emredilmiştir. Nitekim, Usûl kitaplarında da bu konu böyle açıklanır.

Bu âyet-i kerime, kitab ehli ifâdesiyle nefis yahûdilerine ve hevâ nasrânilerine de işâret etmektedir. Biz nasranileşmeyi hevâya, yahûdileşmeyi de nefse nisbet ettik. Çünkü nefsin serkeşliği diğerinden daha kötüdür. Nefse nisbetle hevâ, bedene/cisme nisbetle ruh gibidir. Bu mânâdan dolayı heva nefsin ruhudur, ona hayvânî şehvetlerin arzularını üfler. Ve onu hâviye adlı cehennem ateşine sürükler. Allah Teâlâ, ilk haşrin savaşından, ilk sadme ile onların karanlık sıfatlarının yurdundan kökünden koparıp atar. Onlar ise çirkin tabiatlarının kalelerinin, alçak ve çirkin sıfatlarından soyulmalarına mâni olacağını sanmışlardır. Ne var ki, Allah Teâlâ’nın kahır azâbı geliverdi ve nefis hevâlarının kalplerinin aralarına ayrılık korkusu düşürdü ve onlardan her biri diğerine ruhun bedene tutunmasına benzer bir şekilde birbirine tutundular da sıfatlarının yurtlarını, saptırıcı heva ve heveslerinin elleri ve ruh, sır ve kalp gücünün elleriyle, aydınlıkları onlara üstün geldiği için, harap ediyorlardı. Öyle olunca, ey gözleri Hak olanlar! Öğüt alın! Tıpkı, “Benimle görür, benimle işitir ve benimle tutar”[31] hadisi kudsisinde buyrulduğu gibi.

وَلَوْلَٓا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَٓاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِى الدُّنْيَاۜ وَلَهُمْ
فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾

3. Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, elbette onları dünyada *(başka şekilde)* cezâlandıracaktı. Âhirette de onlar için cehennem azâbı vardır.

“Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, elbette onları dünyada (başka şekilde) cezâlandıracaktı.” Yâni onların böyle şiddetli ve rezil bir şekilde vatanlarından çıkmalarını ve sürülmelerini hükmetmeseydi, Kureyzâoğullarına yaptığı gibi Allah Teâlâ Nadiroğullarını başka şekilde öldürülmek ve esir edilmekle cezâlandıracaktı. Âyetteki *levlâ* harfi imkânsızlık bildirir. Kendinden sonraki kelime de mübtedâdır. *En* harfi de *enne* den hafifletilmiş, ismi bir yere bağlı olmayan gizli bir zamir olan harftir. “Allah yazdı” cümlesi de haberidir. Cümle bütünüyle mahallen merfu olup mübtedâdır ve “Onların sürgün edilmeleri ilm-i ilâhîde veya levh-i mahfuzda yazılmış olmasaydı” mânâsınadır.

Âlimlerin bir kısmı şöyle demişlerdir: Nadiroğulları büyük günahları sebebiyle çok büyük kahra müstehak olduklarından öldürülmeye denk bir cezâ olan yurtlarından sürülmekle cezâlandırıldılar. Nitekim: ***“Eğer onlara, kendinizi öldürün yahut***

yurtlarınızdan çıkın, diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesnâ, bunu yapmazlardı." (en-Nisa, 4/66) âyet-i kerimesinde buna işâret vardır. Bununla beraber, bir süre sonra onların bir kısmının ve onlardan doğacak çoluk çocuklardan bazılarının îman edeceklerine ihtimal vardır.

"Âhirette de onlar için cehennem azâbı vardır." Bu cümle, *levlâ* edâtının cevabına bakılmaksızın başlangıç cümlesidir. Çünkü, onun üzerine atfedilmiş olsaydı âhiret azâbından kurtulmaları gerekecekti. Zira *levlâ* edâtı, şartın bulunmasından dolayı cezânın olmamasını gerektirmektedir. Cümlenin getirilmesi, onların sürülmelerine hükmedilmekle her ne kadar dünya azâbından kurtulmuşlarsa da âhiret azâbından kurtuluşlarının olmadığını belirtmek içindir.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Dünyada azaptan kurtulmuş olmaları, yurtlarından sürülmelerinin azap kabilinden olmamasını gerektirmez. Ancak, kökleri kazınıp tamamen yok edilme azâbına nisbetle bu sürgün azaptan sayılmamıştır.

Nadiroğullarının Medine'den sürülmelerinin sebebi şudur: Onlar Peygamberimiz (s.a.)'i öldürmeye kasdettiler. Onu öldürmek ise bin tane öldürme olayından daha kötüdür. Bu sebeple, her gün bin defa ölmeğe denk olan sürgün ile cezâlandırıldılar. Çünkü bir nefsin alıştığı şeylerden mahrum edilmesi ölmesi gibidir. Bu sebeple cezâ, amel cinsinden olması durumuna uygun olarak gelmiştir.

İşâret ehli bazı zatlar şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ nefis yahûdileri ve hevâ nasranileri hakkında, varlıklarının yurtlarından sıyrılma sürgününe hükmetmeseydi, dünya istek ve sevgisi içinde onlara azab ederdi. Sonunda onlar için, kendilerini hissi güzelliklerinden ve tabii alışkanlıklarından kesen ateş ile azab vardır.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۖ وَمَنْ يُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ
الْعِقَابِ ﴿٤﴾

4. Bu, onların Allah'a ve Peygamberine karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah'a karşı gelirse bilsin ki Allah'ın cezâlandırması çetindir.

"Bu," onları kuşatan ve kuşatacak olan cezâlar *"onların Allah'a ve Peygamberine karşı gelmelerinden dolayıdır."* Yâni Allah ve Rasûlü'nün emirlerine karşı gelmeleri ve yaptıkları anlatılan kötü işleri sebebiyledir. *Muşâkka* kelimesi Arapçada kişinin bir bölümde ve bir tarafta bulunması, karşısında olanın da başka bir tarafta bulunmasıdır.

"Kim Allah'a karşı gelirse bilsin ki, Allah'ın cezâlandırması çetindir." Bu cümle, cezânın kendisini tanıtmaktadır. Cezaya müstahak olana âid zamir, hazfedilmiştir. Yahut cezânın, zikredilmeden kaldırılan sebebini bildirmektedir. Yâni "Allah ona azab eder, onu cezâlandırır. Allah'ın cezâlandırması ise şiddetlidir" demektir. Böyle olunca onlar için de şiddetli cezâ vardır. Bunlar, kim olursa olsun, karşı gelenlerden oldukları için bu cezâya uğramışlardır. Şart cümlesi, bürhan delili yoluyla sebebiyeti

gerçekleştirmektedir. Bu âyet-i kerimede Allah'a ve Peygamberine karşı gelmenin azlığına ve çokluğuna göre sorumluluğu ve cezâyı gerektirdiğine işâret vardır. Bu sebeple inananlar mutlak mânâda isyandan ve günahın her çeşidinden sakınsınlar.

Dinlersen sana bir nasihat vereyim,
Eğer diken ekersen gül biçemezsin.

Bil ki, Allah ismi, celâli/kahrî ve cemâli/lütfî kısımlarına ayrılan bütün ilâhî isimleri içine alan en büyük ilâhî isimdir.

Teşâkuk/karşı gelmek, kişinin Allah'tan lütuf ve cemal istemesiyle cemâlî veya celâlî tecellîlerinden birinin kendisine verilmesine duâ etmektir. Burada bahsedilen kimse, kahır ve celâle hak kazanmış olup, lütuf ve cemale müstehak olanlardan değildir. Bu sebeple Cenab-ı Hak'tan, sonsuz ilâhî hikmetin ona verilmesini gerektirmediği bir şeyi istiyor. Bu da Allah Teâlâ'ya nisbetle câiz olmayan tahakküm kabilinden bir davranıştır. Şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi: ***"İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi, değişir (dinden yüz çevirir).*** (el-Hac, 22/11)

Hâfız şöyle demiştir:

Bu çemende kendi kendine bittim diye beni kınama
Nasıl yetiştiriyorlarsa öyle bitmekteyim.

Rasûlullah (s.a.)'e karşı gelmek ise emrettiği veya nehiy buyurduğu konuların hikmeti hususunda tartışmaktır. Beş vakit namazın sırları ve rekat sayılarının değişmesi, Kur'an'ı gizli ve âşikâr okumak, zekâtın sırları ve hükümlerinin değişmesi, haccın hükümleri ve menâsiki gibi konularda karşı gelmektir. Oysa biz mutlak mânâda ona uymak ve boyun eğmekle emrolunduk. Bu ibâdetlerin sırlarını ve mahiyetlerini bilmekle mükellef tutulmadık. Rasûlullah (s.a.) tam bir irfan, muazzam delil ve burhanına rağmen ***"... Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbıma isyan edersem elbette büyük günah azâbından korkarım"*** (Yunus, 10/15) derdi. Biz zâhire, görünüşe göre hükmederiz. Gizlileri bilen Allah'tır" buyurmuştur.

Âyet-i kerimenin ***"Allah'ın cezâlandırması çetindir"*** ifâdesinden şu anlaşılmaktadır: Cenab-ı Hak kulunu bu sayılan ibâdetlerle, gerçek sırlarını ve mahiyetlerini bilmekle yükümlü kılmadan, onları yerine getirmekle imtihan etmiştir. Azab etmekten maksad da, yormak ve onları yerine getirmeğe zorlamaktır. Yoksa, bunlarla ilgili hükümler rahmet kabilindendir, azab cinsinden değildir. Bundan dolayıdır ki, her hangi bir tevil ve yorum yapmadan "Allah bu ibâdetleri bizim için azap için farz kılmıştır" diyen kimse küfre düşmüş olur.

[27]. Müslim, fedail 2; Tirmizi, menakıb 3; Darimi, muk. 4; Müsned, V, 89, 95, 105.
[28]. İbn Sa'd, VIII, 127.
[29]. Müslim, Edahi 45.
[30]. Buhari, Edeb 4; Müslim, İman 146.
[31]. Buhari, Rikak 38.

PEYGAMBERİNE VERDİĞİ GANİMETLER

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَٓائِمَةً عَلٰٓى اُصُولِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ
وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾ وَمَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَٓا اَوْجَفْتُمْ
عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾

5. Hurma ağaçlarından, herhangi birini kesmeniz veya olduğu gibi bırakmanız hep Allah'ın izniyledir ve O'nun yoldan çıkanları rezil etmesi içindir.

6. Allah'ın, onlardan *(mallarından)* Peygamberine verdiği ganîmetler için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini dilediği kimselere karşı üstün kılar. Allah her şeye kadirdir.

"Hurma ağaçlarından, herhangi birini kesmeniz veya olduğu gibi bırakmanız hep Allah'ın izniyledir." Âyet-i kerimenin başındaki "*Mâ"* harfi, "kestiğiniz" anlamındaki "*kata'tüm"* fiiliyle mensub olup şart içindir. Hurma anlamındaki "*Lîne"* kelimesi "*el-levn"* kökünden alınmış "*hintatün"* gibi "*fi'letün"* ölçüsünde masdardır. Aslı "*livnetün*"dür. *Vav*'dan önceki harf esre bulunduğundan sarfın i'lâl kuralları gereği *vav yâ*'ya dönüştürülüp *lîne* durumu verilmiştir. Tıpkı, *Dîme* ve *Fîme* kelimelerinde olduğu gibi. Çoğulu "*elvân"* gelir. Hurma çeşitlerinin bütünü demektir. Kelimenin "*Lîn*"den alındığı da söylenmiştir. Bu, meyveleri yere yakın ve hurmaları çok güzel, pek değerli bir hurma ağacının adıdır. Kelimenin bu kökten çoğulu, "*elyân*"dır.

Râğıb *Müfredat'*ında şöyle demiştir: *Lîn* (yumuşaklık), sertlik anlamındaki *huşûnet*'in zıddıdır. Bu kelime cisimler gibi maddi varlıklarda kullanılmakta iken sonra ahlâk ve diğer mânevî varlıkların yerine istiâre olarak kullanılır olmuştur. Örnek olarak, "Filan kişi yumuşak, falan kişi serttir" denilir. Her iki kelime de duruma ve yerine göre *övme* ve *yerme*de kullanılır.

Âyet-i kerimenin: *"Hurma ağaçlarından, herhangi birini kesmeniz"* ifâdesinden maksad, yahûdilerin herhangi çeşit hurmalarından kestiğiniz demektir. *Lîne* çok güzel hurma ağacıdır. Cem-i kıllet olan *hintatün* gibi *fi'letün* ölçüsündedir. Çeşitlerinden herhangi birine mahsus değildir. Hurmaların en güzelleri olan acve ile berniye çeşidinin dışında hurma türünün tamamına birden *el-Lînetü* denir.

"Bıraktığınız" anlamındaki *"Teraktümûhâ"* kelimesindeki zamir önce geçip şart için olan "*Mâ"* harfine râcidir. Müennes (dişil) gelmesi ise "*ma"* harfinin müennes olan *Lîne* (hurma) kelimesiyle açıklanmasındandır. ***"Allah'ın insanlara açacağı herhangi***

bir rahmeti tutup hapseden olamaz" (Fâtır, 35/2) âyet-i kerimesindeki *"rahmet"* kelimesine râci olan "فَلَا مُمْسِكَ لَهَا/*felâ mümsike lehâ"* kelimesindeki "*hâ"* zamirinin müennes olması gibi. Âyet-i kerimede geçen "*Kaimeten"* kelimesi mef'ul zamirinin hâlini belirtmektedir. *Usûl*, *asl* kelimesinin çoğulu olup, dalların içinden çıkıp kollara ayrıldıkları ağaç gövdesidir. Yâni hurma ağaçlarından herhangi birini kesmeniz veya kesmek gibi bir niyetle dokunmaksızın onları olduğu gibi asılları üzerinde bırakmanız Allah'ın izni ve emriyledir. O halde bu konuda sizin için bir günah ve sorumluluk yoktur. Çünkü hurmaların kesilmesinde ve olduğu gibi bırakılma şıklarından her birinde fayda ve hikmet vardır.

"Ve O'nun yoldan çıkanları rezil etmesi içindir." Yâni İslâm dâiresinden çıkan yahûdileri zelil ve rezil etmek için hurmaların kesilmesine ve bırakılmasına izin verilmiştir. Çünkü, yahûdiler kendilerine âid olan mallarında, müminlerin diledikleri gibi hükmettiklerini, hurma ağaçlarını kesmek veya olduğu gibi bırakma hususunda arzu ettikleri gibi tasarruf ettiklerini görünce kinleri artıyor ve çaresizlikleri katlanıyordu.

Rasûlullah (s.a.) Yahûdilerin hurmalarının kesilip yakılmasını emrettiğinde Nadiroğulları yahûdileri dediler ki: "Ey Muhammed (a.s.), sen yeryüzünde fesad çıkarmayı, bozgunluk yapmayı yasaklıyordun, şimdi bu hurmaların kesilip yakılması hâli nedir?" Bu sözler Rasûl-i Ekrem (s.a.)'e ağır geldiği gibi müminlerin gönüllerinde de bu konuda bir huzursuzluk vardı. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime indi ve Rasûlullah'ın emri Allah'ın emri hâline getirilmiş oldu. Çünkü, Rasûlullah (s.a.) kendi arzusuna göre konuşmazdı.

Bu âyet-i kerime, kâfirlerin yurtlarının yıkılmasının, meyveli veya meyvesiz ağaçlarının kesilmesinin ve öfkelerinin artması için ekinlerinin yakılmasının câiz olduğuna delil olarak gösterilmiştir, Çoğulu *elvân* gelen ve iki çeşidi hâriç hurma çeşitlerinin genelini kapsayan "*Lîne"* denilen hurmaların özellikle kesilmesi, en değerli iki çeşit olan Acve ve Berniye'yi kendilerine bırakmak içindir. Şâyet, *lîne* kelimesi ile değerli hurmalar kasdedilmişse, bu takdirde yahûdileri daha çok öfkelendirmek için bu değerli hurmalar kesilmiştir. Denilmiştir ki, Acve ile Atîk adlı hurmalar Nuh (a.s.)'ın gemisine alınan çeşitlerdi. Nitekim Atîk hurmanın erkek türüdür, Acve ise her çeşit hurmanın dişisidir. Bunların kesilmesi bu sebeple yahûdilerin gücüne gitmiş ve onlara çok zor gelmişti. Bundan hareketle, *el-Levn* denildiğinde Acve ile Berniye türünün dışında Medine'de bulunan hurma çeşitlerinin hepsinin kasdedildiği anlaşılır. *Bernî* Farsçada bereketli veya iyi yük demektir. Çünkü aslı *bernîk*'tir, sonra buradan Arapçaya geçmiştir. Medine hurma çeşitlerinden biri de *Sayhanî* hurmasıdır.

İmam Nevevî'nin *Müslim şerhi*'nde, yüz yirmi çeşit hurma çeşidi bulunduğu, **Seyyid Semnuddîn**'in *Târîhü'l-Medine el-Kebir* isimli eserinde de, tesbit edilebildiği kadarıyla Medine'de yüz otuz küsür çeşit hurma bulunduğu söylenmiştir. Sorup araştırdığımız bazı kimselerin sözleri de buna uymaktadır. Bundan dolayı İmam Nevevi'nin verdiği sayıdan da fazla olduğunu gördük. Zikredilen sayıdan fazla olanların, yapılan bu tespitlerden sonra ortaya çıkmış olabileceği söylenmiştir.

Medine'nin dışındaki bazı ülkelerde, mesela Mağrip gibi yerlerde hurma çeşitleri bu sayı ile sınırlı olmayabilir. Nakledildiğine göre Fas âlimi **Muhammned b. Gâzî**, Selcumâs âlimi **İbrahim b. Hilâle** bu konuyu araştırmak bakımından o beldede hurma çeşidinin ne civarda olduğunu sordurmuş, o da ülkelerinde bulunan hurma çeşitlerinden yalnız birer örnek olmak üzere bir veya iki yük hurma çeşidi göndermiştir. Bu durum, bu fakîrin ilmine göre ***"Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız"*** (İbrahim, 14/34) âyet-i kerimesini hatırlatmaktadır. *Nesku'l-Ezhar* adlı eserde, söz konusu o ülkede *el-Betûnî* adı verilen yeşil renkte, baldan daha tatlı, çekirdeği çok küçük olan bir tür taze hurma bulunduğu da kaydedilmiştir.

Yahûdi olan Nadiroğullarının önemli beslenme kaynakları olduğu için Acve hurması en önemli servetlerindendi.

Bir hadis-i şerifte: *"Acve hurması cennettendir. Meyvesi ile de en güzel besin olarak gıdalanılır"*[32] buyrulmuştur. Rivâyet edildiğine göre Âdem (a.s.) cennetten Acve hurmasıyla inmiştir.

Buhari'de nakledilen bir hadis-i şerifte: *"Sabahları her gün yedi adet Acve hurması yiyen kimseye o gün zehir ve sihir zarar veremez"*[33] buyrulmuştur. Kalitesi yüksek olan Acve hurmasında şifa olduğu, zehirli maddeleri etkisiz hale getirmek için sabahları erken vakitte zehiri engelleyici maddeler salgıladığı açıklamaları da vardır.

Bazı kimseler de Acve hurması Sayhânî hurmasından daha iri olduğunu ve renginin siyaha çaldığını söylemişlerdir. Bu hurma Rasûlullah'ın mübarek eliyle diktiği hurma olduğunu da söylemişlerdir. Nadiroğullarının hurmalıklarında bu hurmanın bulunduğu da bilinmektedir.

İbn Abbas (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre, Âdem (a.s.) cennetten üç şeyle inmiştir: *Ase* denilen ve dünyadaki güzel kokulu bitkilerin en güzeli, *Sünbüle* denilen dünya yiyeceklerin en güzeli ve dünya meyvelerinin en güzellerinden olan Acve hurması.

Bir hadis-i şerifte: *"Acve hurması cennet ağaçlarındandır. Onda şifâ ve zehiri önlemek için sabaha karşı antikor üreten özellik vardır. Siz Bernî hurması edinin ve yeyin, çünkü o ağacında iken Allah'ı tesbih, yiyen kimse için de istiğfar eder. Bu hurmalarınızın en iyilerindendir, devadır ilaçtır, dert değildir"*[34] buyrulmuştur.

Yahûdilerin bahçelerindeki Acve hurmaları kesildiğinde, kadınları yakalarını yırttılar, şakaklarını dövdüler ve "yazık oldu" diye bağırıştılar. *İnsanu'l-uyûn'*de böyle kaydedilmiştir.

İşâret ehli bazı kimseler şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerime, Allah Teâlâ'nın emri ve bu emri gerektiren hikmeti ile kalp toprağındaki dünya sevgisinin hurma ağacını kesenlere işâret etmektedir. Bu mutlu insanlar, dünya sevgisinden, şehvetlerinden ve lezzetlerinden kesilmiş mahrumlardır. Onlar, sırrı boşaltmak, ruhu süslemek, kalbi tasfiye etmek, saflaştırmak ve nefsi temizlemekle Allah'a giden yolda yürümek üzere böyle yapmışlardır. Sonra onlar, Allah'ın izni ve sonsuz hikmetinin gereği olarak dünyayı kalp toprağında olduğu gibi bırakanlara yönelmişlerdir. Bunlar kâmil,

mükemmil, ilâhî rızâya ulaşan ve ulaştıranlardır ki, onların nezdinde dünyanın ve âhiretin bir değeri, yeri ve miktarı yoktur. Onların dış görünüşleri ve görüşleri ile iç âlemlerinin basiretleri, dünya ve âhiretin hiç birine doğru kaymamıştır. Çünkü, onlar Allah'ın zât, sıfat ve ilâhî isimleri ile meşguldürler. Nitekim onlar hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***"Onlar, ne ticaret ne de alış verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır..."*** (en-Nur, 24/37) Diğer taraftan Allah kendi yolundan çıkanları yâni mârifet ve irfan makamından çıkanları ve ne dünya ne de âhiretin kendilerine göre bir değeri, yeri ve miktarı olmayan, ne dış gözleri ne de iç âlemlerinin bakışları dünyaya da âhirete de kaymayan kullarının bulunduğunu bilmeyen kimseleri rezil etmek için böyle yapmıştır. Üstelik onlar, o Allah dostlarını dünya sevgisiyle yerdiler ve onların hayvânî şehvetleri cismânî lezzetleri sevdiklerini söylediler. İşte bu yermelerinin kötülüğü ile Allah onları zelil ve hor kılmıştır.

Hâfız şöyle demiştir:

Çok tecrübe ettik, her işin karşılığı olan bu ibâdet yurdunda
Kim dertlilerle uğraşır, onları incitirse helâk olur gider.

وَمَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْهُمْ فَمَآ اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٦﴾

6. Allah'ın, onlardan *(mallarından)* Peygamberine verdiği ganîmetler için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini dilediği kimselere karşı üstün kılar. Allah her şeye kadirdir.

"Allah'ın onlardan (mallarından) Peygamberlerine verdiği ganîmetler için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz." Bu âyet-i kerime yahûdilerin başına gelen ve gelecek olan azâbı ve yurtlarının tahribiyle hurmalarının kesilmesi gibi yapılan şeylerin açıklanmasından sonra, onlardan alınan mallar hakkında yapılacak işlemleri açıklamaya bir başlangıçtır. Âyetin başındaki *"Mâ"* harfi mevsûl için olup "koşturmadınız" anlamındaki *"Mâ evceftüm"* cümlesi haber olabilir. *"Mâ"* harfinin şartiye, *"mâ evceftüm"* cümlesinin de şarta cevap olması mümkündür.

Âyette geçen *"fey"*, dönmek, أفاء/*efâe* döndürmek anlamındadır. Âyette asıl mânâsında kullanılmıştır. Mânâ şöyledir: "Allah'ın onların mallarından Rasûlullah'a döndürdükleri; yâni dönücü kıldığı…" Dolayısıyla bu mânâda, şuna işâret vardır: Aslında bu mallar Rasûlullah'a âid olması gerekirken haksız olarak, hak etmedikleri halde onların ellerine geçmiştir. Allah da onu esas hak eden hak sâhibine döndürdü.

Çünkü Allah Teâlâ insanları kendisine ibâdet etmeleri için yaratmış, nimet ve diğer imkânları da O'na itâat için vesîle ve aracı olarak kullanmaları için bahşetmiştir. O halde, mal ve servetler, Allah'a itâat edenlere lâyıktır. Rasûlullah (s.a.) de itâat edenlerin başı ve başkanıdır. İtaat eden, onun irşadı ve aydınlatması sayesinde Allah'a itâat eder. Bu sebeple de Rasûlullah (s.a.) o mala en çok hak sâhibidir. O halde, *dönmek* bu mânâda bir şeyin ayrılmış olduğu gerçek sâhibine dönmesidir. Yaygın olan söz budur. İfadenin: "O serveti onun için oluşturdu" anlamına alınması da mümkündür. Bu durumda da *dönüş* kelimesinin mânâsı, bir şeyin ayrılmış olduğu eski durumuna dönüşmesidir. Her ne kadar bu dönüşme önceden onun olmamışsa da işin gerçeği böyledir. Âyet-i kerimenin bu kısmını bu mânâya yorumlamak için zorlamaya ihtiyaç yoktur. Birinci yorumun hilâfına olarak âyetteki *"alâ"* harfi ikinci yorumu desteklemektedir.

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: *"Allah'ın fey olarak verdiği mallar"* ifâdesindeki fey, ganîmet anlamına alınmıştır. Buna göre: "Allah'ın Rasûlüne döndürdüğü mallar" cümlesinin mânâsı, "özel olarak ona ganîmet olmak üzere verdikleri mallar" demektir.

Râgıb demiştir ki: *"Fey* ve *fey'e"* kelimelerinin anlamları, güzel ve övülen bir duruma dönmektir. Bundan hareketle kolaylıkla ve zorluksuz elde edilen ganîmete de *fey* denilmiştir.

Diğer bazı âlimlere göre, gölgeye benzetilerek ganîmete "*fey"* denilmesinin sebebi, dünyanın en değerli malının bile yok olmağa mahkûm olan gölge gibi olduğuna dikkatleri çekmek içindir. Dünyanın da gölge gibi yok olacağını vurgulamak içindir. "*Fietün"* kelimesi, omuz omuza verip birbirine dönerek destekleyen topluluk demektir.

el-Mutrizî *el-Muğrib* adlı eserde, *ganîmet* ile *fey* ve *nefl* arasındaki fark konusunda şöyle demiştir: Ebû Ubeyd'den nekledildiğine göre *ganîmet,* savaş devam etmekte iken müşriklerden zorla elde edilen mal ve sâiredir. Hükmü beşe bölünerek, beşte dördü elde eden mücâhidlere verilir. *Fey,* harp bittikten ve o yer İslam yurdu olduktan sonra onlardan elde edilen şeylerdir. Hükmü; beşe bölünmeden tamamının müslümanlara âid olmasıdır. *Nefl* ise gâzinin payına düşenden fazla olarak verilen ganîmettir. Şöyle ki, devlet başkanının ve komutanın: "Sizden biri bir düşman öldürürse onun üzerindeki malı öldürenindir" demesi yahut askeri birliğe: "Elde ettiğiniz malların dörtte biri veya yarısı sizindir" demesi sonucu askerlerin ele geçirdikleri şeylerdir. Bunlar beşe bölünmez. Devlet başkanının verdiği sözü yerine getirmesi gerekir. Çünkü başkanın sözünde durması vâcibdir.

Ali b. İsâ'dan nakledilmiştir: Ganîmet nefldden, fey de ganîmetten daha umûmi bir mânâ taşır. Çünkü fey müşriklerden alınıp müslümanlara âid olan her şeyin adıdıdır.

Ebû Bekir Râzî şöyle demiştir: Ganîmet fey sayıllır. Cizye, müşriklerden sulh yoluyla elde edilen mallar ve haraç feydir. Çünkü bütün bunlar, Allah'ın müşriklerin mallarından müslümanlara verdiği ganîmetlerdir.

İslam hukukçularına göre müşriklerin mallarından alınması helâl olan her şeye fey denir.

"Siz at ve deve koşturmuş değilsiniz" ifâdesinde geçen *evcefe* fiili, hızlı koşmak

anlamındaki *vecîf*'den alınmıştır. Araplar "deveyi koşturdum" mânâsında "evceftü'l-baîra" derler. *Kamus*'ta; *"vecîf"* at ve devenin bir çeşit koşmasıdır, denilmiştir. *"Hayl"* kelimesinin başındaki *min* harfi nefîden sonra sözün süsü için getirilmiştir. *Hayl* kelimesi süvari atlarından bir topluluktur. Tekili yoktur. Yahut tekili *hâil*'dir. Çünkü mânâsı çalımlı, kibirli yürümektir. Bu da süvâri atının yürüme şeklidir. *Kamus*'ta belirtildiği gibi çoğulu *ehyâl* ve *huyûl*'dür.

Râğıb demiştir ki: Huyelâ kelimesinin mânâsı, tekebbür, yâni büyüklenmektir. İnsanın kendisinde bir üstünlük hayal etmesinden alınmıştır. Bundan dolayı, "her ata binen kimse kendisinde bir büyüklük görür" sözünde hayl/at kelimesinin anlamı açıklanmıştır. *Hayl* kelimesi aslında at topluluğunun ve atlara binen süvari topluluğunun müşterek adıdır. Nitekim, ***"Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın..."*** (el-Enfal, 8/60) buyrulmuştur. Bu kelime hem süvâri hem de at için kullanılmaktadır. Nitekim: "Ey Allah'ın süvari kulu, atına bin" rivâyetinde atlılar kasdedilmiştir. Rasûlullah (s.a.)'in *"Salma gezen at sürüsünden zekât vermekten sizi bağışladım"* hadis-i şerifindeki *Hayl* kelimesiyle de atlar kasdedilmiştir.

Hayl denilen at iki çeşittir: Atîk ve hecîn, Atik çeşidinin ana ve babası arap atıdır. Herhangi bir ayıplanacak kusuru bulunmadığı için ona atîk adı verilmiştir. Aynı şekilde Kâbe'ye, herhangi bir hükümdarın emrine ve hizmetine düşmek ayıbından sâlim olduğu için atik adı verilmiştir. Atîk adı verilen bir at bir eve bağlandığında o eve şeytan girmez.

Hecin atı ise babası arap atı olup anası acem/yabancı attır. Aradaki fark şudur: Semer takılan ve "birzevn" adı verilen atın kemikleri "feres" denilenden daha iridir. Feresin kemikleri ise daha sert ve ağırdır. Birzevn denilen at cinsi feres denilenden daha ağır yük taşıyabilir. Feres cinsi daha hızlı koşar. Bu bakımdan atik denilen at cinsi geyiğe, birzevn cinsi ise koyuna benzetilmiştir. At insan gibi rüyâ görür. Atta dalak olmadığı söylenmiş ve onun hızlı koşmasının ve hareketliliğinin sebebinin bu olduğu bildirilmiştir.

Âyetteki *rikâb* kelimesi, yalnız develerden binileni ifâde eder. Nitekim araplar yalnız deveye binenlere "râkib"; ata binenlere "fâris" derler. Rikab kelimesinin tekili kendi lafzında yoktur. Mânâ itibariyle tekili *râhile* kelimesidir.

Müfredat'ta şöyle denilmiştir: *Rükûb* aslında insanın hayvan sırtında olmasına denir. Bazan da gemide bulunan kimse için kullanılır. Râkib, özel olarak deveye binip onu koşturan kimse olarak tanınır. Çoğulu rüküb, rükbân ve rükûb kelimeleridir. Rikâb, kelimesi binilen vâsıtaya tahsis edilmiştir.

Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: Ganîmetler için, uzak mesâfelere gitmediniz, çetin zorluklarla karşılaşmadınız ve zorlu bir savaş da yapmadınız. Çünkü, Nadiroğullarının köyleri ve mahalleleri Medine'ye iki mil mesâfede idi ki, yıldız esasına göre düzenlenen saatle yalnız bir saatlik yoldur. Ashâb-ı kiram oraya yürüyerek gitmişlerdir. Yalnız Rasûlullah (s.a.) yuları liften olan bir merkebe binmişti. İleride de bahsedileceği

gibi Efendimiz'in dışında deveye binen kimse yoktu. Bazılarının ifâdesine göre Rasûlullah (s.a.) bir deveye binmişti. Aralarında silahlı bir mücadele olmadan Nadiroğullarının yurdu barış yoluyla fethedildi. Sanki şöyle buyrulmuş olmaktadır: "Allah'ın onlardan (mallarından) Peygamberine verdiği ganîmetleri siz alın teri ve el emeği ile (yâni kedd-i yemîn ve arak-ı cebîn ile elde etmediniz."

"Fakat Allah, Peygamberlerini dilediği kimselere karşı üstün kılar." Yâni ilahî kanun gereği, peygamberlerini, onların düşmanlarından dilediği kimseler üzerine özel bir tarzda üstün kılar. Bu bakımdan Allah, peygamberini onlara mûtad olmayan bir tarzda üstün getirdi. Siz ey müslümanlar! Tehlikelerin sıkıntılarına atılmadınız ve savaşın zorluklarıyla karşılaşmadınız. O halde onların bu mallarında sizin hakkınız yoktur. Onların tasarruf hakkı Rasûlullah'a havâle edilmiştir. İstediği yerlerde harcar. Dolayısıyla bu mallar savaşla, kahren ve zorla elde edilen ganîmet malları gibi paylaştırılmaz. Müslümanların, Hayber savaşında alınan ganîmet malları gibi Nadiroğullarından elde edilen malların da paylaştırılmasını istemeleri üzerine bu âyet-i kerime nâzil olmuştur.

"Allah her şeye kadirdir." O, dilediğini yapar. Bazan, bilinen şekillerde, kimi zaman da başka yönde irâdesi gerçekleşir ve öyle yapar.

Feleğin kendi feyziyle su verip keskin kıldığı kılıç
Askerin yardımı olmadan dünyayı ele geçirir.

Bilinmeli ki, Allah'tan sâlikin kalp alanına ilâhî lütufla taşıp gelen ilâhî feyz iki kısımdır. Bir kısmı yalnız vehbî; yâni son derece hibe edici olan Allah'ın Vehhâb ism-i celilesinin hazinesinden hibe edilen, amel edenin herhangi bir ameli ve kazancı olmadan gelendir. Bu, feyz, iyi ve sâlih niyet, atını hareket ettirmek ve farz ve nafile ibâdetleri yerine getirerek sâlih amel işlemek gibi bir amele bağlanmaz. Sâlih amel işleyen sâlikin bu feyz ile irtibatı kesiktir. Bu sebeple sâlik, gelen bu kalbî feyzi, herhangi bir yönden kendisine mal edemez. Kendisinden çıkan ve organlarıyla işlemiş olduğu bir amel ve hareketine de bağlayamaz. Aksine rabbânî bir hibe tasarrufuna ve Allah'ın nimetini ihsan etmesine bırakır. Feyzin bu kısmına bu âyet-i kerime delâlet eder. Diğer kısmı ise Allah yolunda olan sâlikin ameliyle ilgilidir. Bu çeşit ilâhî feyiz Cenab-ı Hakk'ın sonsuz cömertliğini ifâde eden Cevvâd yüce isminin hazinesinden ihsan edilir. Bu kısım feyz, sâlikin kendisine, âzâlarına bağlanabilir. Bunu da bu feyzin varlığının sâlikin üzerinde tamamen görünmesi için yapar. Gelmekte olan üçüncü âyet-i kerime bu ikinci bölüme işâret eder.

Şu âyet-i kerime ise her iki kısmı içine alır: ***"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'an'ı) doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem altlarından, hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi. (Yer altı ve yer üstü servetlerden istifâde ederek refah içinde yaşarlardı.)"*** (el-Mâide, 5/66). Birinci âyet-i kerime birinci bölüm ilâhî feyze, ikinci âyet-i kerime ise ikinci bölüme işârettir.

Peygamberle de kalp elçisi kasdedilmiştir. Kalbin burada elçi olarak isimlendirilmesinin sebebi, elçiliğin ruhun huzurundan kâfir nefse ve zâlim hevaya yönelik olmasıdır. O, onları Cenab-ı Hakk'a îman etmeğe ve hidâyete dâvet etmekle görevlendirilmiştir.

---

[32]. Tirmizi, Tıb 22; İbn Mace, Tıb 8; Darimi, Rikak 115; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 301, 305; V, 31, 65, 346

[33]. Buhari, Etıme 43, Tıb 52, 56; Müslim, Eşribe 155; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 168, 177, 181.

[34]. Münavi, IV, 376-377.

PEYGAMBER
SİZE NE VERDİYSE
ONU ALIN

مَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى
الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ
الْاَغْنِيَٓاءِ مِنْكُمْۜ وَمَٓا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُواۚ
وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِۢ ﴿٧﴾ لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِر۪ينَ الَّذ۪ينَ
اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا
وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَۚ ﴿٨﴾ وَالَّذ۪ينَ تَبَوَّؤُ۫ا
الدَّارَ وَالْا۪يمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ
ف۪ي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّٓا اُو۫تُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ
بِهِمْ خَصَاصَةٌۜ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَۚ ﴿٩﴾
وَالَّذ۪ينَ جَٓاؤُ۫ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذ۪ينَ
سَبَقُونَا بِالْا۪يمَانِ وَلَا تَجْعَلْ ف۪ي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا رَبَّنَٓا اِنَّكَ
رَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿١٠﴾

7. Allah'ın, *(fethedilen)* ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganîmetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azâbı çetindir.

8. *(Allah'ın verdiği bu ganîmet malları,)* yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rızâ dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhâcirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır.

9. Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine îmânı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

10. Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce

gelip geçmiş îmanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, îman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!

“Allah’ın (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganîmetler, Allah, peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir.” Allah’ın Rasûlüne, savaşçıların hiçbir hakkı olmaksızın ganîmetler verdiğini açıkladıktan sonra bu âyette savaşsız alınan ganîmetlerin (feyin) sarf edilecek yerleri açıklanmaktadır. Bu sebeple de bu âyet-i kerime öncekine atfedilmemiştir. Önceki âyetten sanki şöyle bir soru anlaşılıyor: “Nadiroğullarının mallarından Allah’ın Peygamberine verdiklerinde savaşla ve üstün gelmekle aldığınız bir şey olmadığı için, bunlar ganîmet malları gibi paylaştırılmayacaktır. O halde bunlar nasıl paylaştırılacak?” Gizli olan bu soruya cevap olmak üzere bu âyet-i kerime nâzil oluyor.

Bürhânü’l-Kur’an adlı eserde şöyle denilmiştir: Önceki âyet-i kerimede başında atıf *vâv*’ı ile *“Vemâ efâe...”* şeklinde, onu takib eden açıklamasını yaptığımız yedinci âyet-i kerime ise *vav* bağlacı olmadan *“Mâ efâe...”* tarzında gelmiştir. Çünkü, önceki âyet-i kerime, beşinci âyete *vav* bağlacıyla atfedilmiştir. Onu takib eden yedinci âyet-i kerime ise bağımsız cümle hâlindedir. “Bu âyet-i kerime öncekinden bedeldir, onun yerini tutmaktadır” tarzındaki görüş, müfessirlerin çoğunluğuna göre red edilmiştir. Önceki âyette geçen *“Mâefâe...”* ibaresinin bu yedinci âyet-i kerimede tekrar edilmesi, mânânın daha iyi anlaşıp yerleşmesini temin içindir. Âyetteki “ehlu’l-kurâ” lâfzının zamirlerinin yerine konması, âyetin başındaki mevsûl için olan *Mâ* harfinin aynı zamanda onların akarlarını da kapsadığını bildirmek içindir. “Köyler sâhibi” anlamındaki *Ehlu’l-kura* ifâdesinden, Nadiroğullarının köyleri ve mahalleleri kasdedilmiştir.

Kâşifî demiştir ki: Ehlü’l-kurâ’dan maksad savaşla elde edilmemiş şehir ve köylerin ehline âid mal ve mülklerdir.

*Aynü’l-meâni’*de, Medine’de Kureyza ve Nadiroğullarının köyleriyle, Fedek ve Hayber toprakları kasdedildiği söylenmiştir. *İnsanü’l-uyun*’da da, Nadiroğulları ve Hayber açıklanmış; yâni bunların üç kale olduğu söylenmiştir. *Emtâ’*de kaydedildiği gibi bu üç kale; el-Keytiyye, el-Vatîh ve Selâlim’dir. Fedek’in de yarısı, demektir.

el-Kurâ kelimesi ise Safra veya Suğrâ ehli, *Vadi’l-kurâ* yâni bunun üçte biri ve *Yenbû* denilen yerler olarak açıklanmıştır.

Âlimlerin ifâdesine göre, bizden önceki şeriatlerde ganîmetler yalnız Allah’a âid olup, onlardan hiçbir şey hiç kimseye helâl değildi. Peygamberler bir yerden ganîmet aldıklarında onları bir yerde toplarlardı. Sonra da gökten inen bir ateş tarafından ganîmetler yakılır; yok edilirdi. Diğer peygamberler arasından özel olarak ganîmet malları yalnız Peygamberimiz (s.a.)’e helâl kılınmıştır. Nitekim bir hadis-i şerifte: *“Hiç kimseye helâl değilken ganîmet malları bana helâl kılındı”*[35] buyurmuştur.

Allah ve Rasülü ganîmet malları konusunda diledikleri gibi emir buyururlar. Âyet-i

kerimede Allah isminin onunla şereflenmek, bereketlenmek ve O'na ta'zim etmek için zikredildiği de söylenmiştir. Rasûlullah'ın payına düşen hissesi, onun ebediyete intikali ile düşmüş, sona ermiştir.

Hz. Ömer (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre, Nadiroğullarının malları, müslüman mücâhidlerin hiçbir emeği geçmeksizin Allah'ın Peygamberine ihsan ettiklerindendir. Bu sebeple bunlar, yalnız Rasûlullah'a âid idi. Bunlardan âilesi için yıllık harcamaları yapıyordu. Geri kalan kısmını da Allah yolunda cihâd atlarının yetiştirilmesi ve silah hazırlanması için harcıyordu.

Âyette geçen Rasûlullah (a.s.)'ın yakınları, Hâşimoğulları ile Muttaliboğullarından yoksul olanlardır. Çünkü onlara zekât haram kılınmıştı.

Ebû İsmet'in **Ebû Hanife** (r.h.)**'**den rivâyet ettiğine göre, o vakitte Hâşimoğullarına zekât verilmesi câiz değildi, bugün onlara zekât verilmesi câizdir. *Nefl* denilen ganîmet kısmından verilmesi ise ittifakla câizdir. Bunun gibi nefl kısmından zenginlere de verilmesi câizdir. *Attabi Fetvaları*'nda böyle geçmektedir. Bu rivâyet nakledildikten sonra *Muhît***'**te de aynı görüş zikredilmiştir.

Ebû Yusuf (r.h.)'ten **İbn Sâid**'in naklettiğine göre, "Hâşimoğullarının birbirilerine sadaka ve zekât vermelerinde bir sakınca görmüyorum, yine onlara ve onların âzâd ettikleri kölelerine başkalarının da zekât vermesinde bir engel görmem" demiştir. *Nihâye'*de bu görüş kaydedilmiştir.

Şerhü'l-âsâr'da **Ebû Hanife** (r.h.)'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Hâşimoğullarına sadakaların her çeşidinin verilmesi câizdir. Rasûlullah (s.a.)'in döneminde "humus" denilen ganîmet payının beşte biri, onlara verilmekte olduğundan zekât ve sadakalar, onlara haramdı. Rasûlullah (s.a.) ebediyete intikaliyle bu hisseleri düştüğünden onlara sadaka verilmesi helâl olmuştur. *et-Tahâvî'*de "bu cevaz görüşünü biz de kabul ederiz" demiştir. **İbn Melik'**in *Vikaye* şerhinde de böyledir.

"*Yetâmâ*" kelimesi "*yetim*" kelimesinin çoğuludur. Yetim, bir sabî çocuğun erginlik çağına gelmeden önce babasından mahrum olmasıdır. Diğer canlılarda bu yetimlik ana yönünden söz konusudur.

"*Mesâkîn*", "*miskîn*" kelimesinin çoğuludur. *Meskîn* de denir. Hiçbir şeyi olmayan veya kendisine yetecek bir geliri olmayan kimse demektir. Yahut "yoksulluğun hareket gücünü sınırladığı kişi", demektir. Buna göre miskin kelimesi sükûn kökünden alınmıştır. *Nun* harfi kelimenin aslından olup cemi nûnu değildir. Dolayısıyla her üç i'rabın; yâni fetha, kesre, zamme uygulanması mümkün olan bir kelimedir. *Zelil* ise çok zaîf demektir.

Âyetteki *ibn sebil* kelimesi, "malından uzak kalmış yolcu" demektir. Devamlı yolda bulunduğu için bu isim verilmiştir. Yol kesen hırsıza "yolun oğlu" anlamında *ibnü't-tarik*, çok yaşayan kimseye "gecelerin oğlu" anlamında *ibnü'l-leyalî*, su kuşuna "suyun oğlu" anlamında *ibnü'l-mâ* denildiği gibi.

Müfessirler, *fey*in paylaştırılması konusunda görüş birliği içinde değildirler. Bir kısmına göre âyetin zâhirî mânâsı dikkate alınır ve fey altıya taksim edilerek "Allah

yolunda sarfolunmak" üzere gelen pay, Kâbe'nin ve diğer mescidlerin tamir ve yararına harcanır. Kalan diğer beş aded, altıda bir paylar ise ganîmetlerin beşte birinin harcandığı beş yere harcanır. Diğer bir kısım tefsir âlimlerine göre ise, âyet-i kerimede Allah'ın ismi ululanmak için zikredilmiş olduğundan, fey beşe pay edilir ve her beşte bir payı, ganîmetin beşte birinin harcandığı yerlere harcanır. Rasûlullah (a.s.)'ın payına düşen kısım günümüzde bir görüşe göre devlet başkanına, diğer bir görüşe göre de askerlere ve sınır boylarını gözleyip korumaya harcanır. **Şâfiî** mezhebine göre doğru olan bu ikinci görüştür. Üçüncü bir görüşe göre de müslümanların yararına harcanır.

Yine bir görüşe göre fey, ganîmet malları gibi beşe bölünür. Çünkü Rasûlullah (a.s.) beşte biri böyle paylaştırır ve bunun dört payını dilediği yakınlarına, yetimlere, miskin yoksullara ve yolculara harcardı. Kalan beşte bir payı da beşe böler, bunun beşte birini kendine ayırır, geri kalan dört adet beşte bir bölümleri uygun bulduğu yerlere harcardı. Günümüzde ise, Rasûlullah'ın payı devlet başkanına veya askerlere ve ülke sınırlarını korumaya, ya da müslümanların yararına harcanır.

*et-Te'vilâtü'n-necmiyye'*de şöyle denmiştir: Söz konusu yakınlar hasep ve neseb yakınlığı ile Cenab-ı Hak yakınları olan ruh, kalp, sır ve hafî lâtîfeleridir. Yetimler kahır tecellîlerinin hamleleriyle nefsin fânî olması sonucunda kalmış olan hayvânî nefisten doğan şeylerdir. Miskinler; organlardır. Yolcu anlamındaki ibnü's-sebil; beşeri kuvvetler ve beş duyudur ki onlar his, vehim, akıl ve hayal ayağı ile hissedilmiş ve vehmedilmiş olan şeylere ve yine hayal edilmiş ve akılla algılanmış olan âlemlere yolculuk ederler.

İşâret ehli bazı zevat şöyle demiştir: *Zevi'l-kurbâ*/yakınlar Rasûlullah (s.a.)'in bazı makamlarında ona iştirak edenlerdir. Yetimler Cenab-ı Hak'tan gayri her şeyden ilgilerini kesen, Hakk'a yönelerek bulmakla yitirmek arasında Allah'a ulaşmayı isteyenler olarak kalanlardır. Mesâkîn, yaşamalarına yetecek makamlara ulaşma imkânı olmayanlar ve mânevî hallerde yerleşemeyenlerdir. İbnü's-sebîl; sonradan olmuşlardan kıdeme, kıdem sıfatının sâhibi olan Allah'a yolculuk edenlerdir.

"Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz." Bu cümle, "Allah ve Rasûlu... içindir" tarzında geçen cümlenin sebebidir. Yâni feyin taksimini bizzat Allah Teâlâ üzerine aldı ve nasıl paylaşılacağını açıkladı ki, yoksulların yaşamalarına medar olan ve hakları bulunan fey içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan ve çokluğuyla birbirine karşı öğündükleri bir servet olmasın. Buradaki hitâb ensâradır. Çünkü o dönemde muhâcirler arasında zengin olan yoktu. *Fethurrahman'*da böyle kaydedilmiştir.

Yahut âyet-i kerimenin mânâsı şöyledir: Aranızda dolaşan bir câhiliyet serveti olmasın. Çünkü cehâlet dönemi reisleri ganîmetle üstünlük taslarlar ve: "Üstün gelen soyar. Galip gelen alır" derlerdi. Güçlerine ve üstünlüklerine dayanarak ganîmeti tek başına sâhiplenirlerdi. Üstün gelip bir ganîmet alan kimse onu tek başına sâhiplenir, yoksullara ve zayıflara ondan hiçbir şey vermezdi.

Kâşifî şöyle der: *Me'âlim*'de gelmiştir ki, câhiliye ehli ganîmet elde ettiği vakit

onların ileri gelenleri bu ganîmetin dörtte birini alır, kalanları içinden de kendilerine hediye seçerek ona: “Safa” adını verir, geri kalanı halka bırakırlardı. Kavmin zenginleri geri kalan bu kısmın paylaşımında fakirlere haksızlık ederlerdi. Benî Nadîr ganîmetleri konusunda mü’minlerin ileri gelenleri de dağıtımın benzer şekilde olacağını düşündü ve dediler ki: “Ey Allah’ın Rasûlü! Siz ganîmetlerin çeyreğini ve ganîmetin safâsını alın, kalan kısmını bize bırakın ki biz de kalanı taksim edelim. Hak Sübhanehu ve Teâlâ ganîmeti Hz. Peygamber (s.a.)’e tahsis etti. Onun dağıtımını da zikredildiği şekil üzere kararlaştırdı ve şöyle buyurdu: “Ganîmetin aranızdaki zenginler arasında elden ele dolaşmasını, câhiliye döneminde olduğu gibi zenginlerin hakkı olandan fazlasını alıp azını fakirlere vermeleri veya büsbütün mahrum bırakmalarını engellemek için ganîmetin hükmünü belirledim.”

Şöyle de denilmiştir: *Dûlet*, avuçlanan bir şeyin adı olan gurfe/avuç gibi arada dolaşıp el değiştiren şeydir. Yâni *dûlet*; bir topluluğun aralarında döndürüp dolaştırdıkları şeyin adıdır. Öyle ki, bu şey bazan onun; bazan da bunun olur. Topluluk aralarında böyle döndürüp dolaştırırken Allah böyle adâletlice aralarında serveti dolaştırır. Bu durumda mânâ şöyle olur: Fey’in, zengin sınıfın aralarında döndürüp dolaştırdıkları elden ele döndürdükleri ve fakirlere hiç geçmeyen bir şey olmaması için böyle bir taksimat yapılmıştır.

Dûlet, tedâvül eden/elden ele dolaşan anlamında masdardır. Onda hazf edilmiş gizli bir kelime vardır. Bu okuyuşa göre mânâ: Aralarında tedâvül etmekte olan, tadâvüle çıkmış bir mal olmaması için, demektir. Veya hiç çıkarıp fakirlere vermedikleri, kendi aralarında dolaştırıp tuttukları bir servet olmaması için.

Ayrıca kelime *devlet* olarak okunduğunda şu anlama geldiği de söylenmiştir: Bir toplumdan başka bir topluma sevinç veren bir durumun geçmesidir. İnsana gelen sevindirici bir hâlin kendisinde de kullanılır. Bu anlamda olarak, “Bu filan kimsenin devletidir, sevinçli hâlidir” denir. Bir başka yoruma göre, *dûle* şeklinde okunduğunda zenginlerin, *devle* tarzında okununca ise fakirlerin sevinçli hâli demektir. Hadis-i şerifte, *“Yoksulların sevinçli hâlinin kıymetini bilin”*[36] buyrulmuştur. *Kevâşi* adlı eserde de böyle kaydedilmiştir.

Bu âyet-i kerimede, zenginlerle fakir arasında haksızlık ve câhiliye dönemi zulmünün olmaması için her hak sâhibine hakkının verilmesi gerektiğine işâret vardır.

Denilir ki, **Süfyan-ı Sevri** (k.s.)’nun meclisinde yoksullar hükümdarlar gibi idi. Onlar ikram edilmek, itibar ve değer verilmekte öncelikli idiler.

“Peygamber size ne verirse onu alın.” Baştaki *mâ* harfi mevsûldür, ona âid olan zamir ise hazfedilmiştir. *Îtâ* fiili vermek anlamındadır. Yâni ey müminler Peygamber (s.a.) size fey’den ne verirse onu alın. Çünkü o sizin hakkınızdır. *“Size neyi yasakladıysa onu almaktan sakının.”* Peygamberimiz (a.s.)’a karşı gelmek hususunda *“Allahtan korkun. Çünkü Allah’ın azâbı çetindir.”* Zira Allah, emrine ve yasaklarına karşı geleni cezâlandırır.

İniş sebebine bağlı kalmaksızın âyet-i kerimeyi genel mânâda anlamak daha yerinde

olur. Bu durumda mânâ şöyledir: Rasûlullah (s.a.)'ın size verdiği emir mutlak mânâda ister fey ve başka konuda, ister temel itikâdî konularda ve ister amel hususunda olsun onu alın; yâni ona sımsıkı tutunup yerine getirin. Bu sizin kaçınılmaz görevinizdir.

Onun elinden gelen her şerbeti alınız, zira sizin hayatınız ondadır. Levh'de yazılmış şeyi okuyunuz. Çünkü ihtiyacınız olan şey onun sayfasında açıklanmıştır. Onun emir ve yasağı Hak iledir. Kim onun emrini yerine getirirse necat bulur, kim de onun nehyettiği şeyden ictinab etmezse helâk olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Senin emrine ittiba eden kimse muhakkak kurtuldu,
Senin isteğinin hilafına davranan kimse helâk oldu.

Bu âyet-i kerime, Rasûlullah (a.s.)'ın yapılmasını emrettiği her şeyin aynı zamanda Allah'ın emri olduğuna delildir.

Âlimler şöyle demişlerdir: Farz-ı aynlar konusunda Rasûlullah'a uymak farz-ı ayın, farz-ı kifâye olanlar da uymak ise farz-ı kifayedir. Vâciblerde ona uymak vâcib, sünnetlerde de sünnettir. Rasûlullah (s.a.)'in fiillerinden hükümlerini bildiklerimize o hükümle uyarız. Hangi hüküm ifâde ettiğini bilmediğimiz fiillerine ise mubah olan en alt mertebeye göre amel ederiz.

Rivâyet edildiğine göre, **Abdullah b. Mes'ud** (r.a.) ihramlı olduğu halde üzerinde elbisesi olan bir adamla karşılaştı ve "üzerindeki bu elbiseyi çıkar" dedi. Adam: "Bu konuda Allah'ın kitabından bir âyet okur musun?" dedi. İbn Mes'ud (r.a.) *"Evet, Peygamber size ne verdiyse onu alın, size, neyi yasakladıysa ondan da sakının"* meâlindeki âyet-i kerimeyi okudu.

Yine **Abdullah b. Mes'ud** (r.a.)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Bedenine döğme yaptıran ve yapan kadınlara, kıllarını yolduran ve yolan, güzelleşmek için dişlerini törpületip seyrekleştiren ve Allah'ın yarattığını değiştirmeğe çalışan kadınlara Allah lânet etsin."* Bu haber, Esedoğullarından Ümmü Yakûb denilen bir kadına ulaşınca bu kadın İbn Mes'ud (r.a.)'a gelerek "Senin şöyle şöyle dediğini duydum" dedi ve aralarında şu konuşma geçti:

Abdullah b. Mes'ud (r.a.): "Allah Rasûlü'nün lânet ettiği ve Allah'ın kitabında olan bir konuda neden lânet etmeyeyim?" dedi. Kadın: "Ben Kur'an'ı baştan sona kadar okudum, ama senin söylediklerini onda bulamadım" dedi. İbn Mes'ud: "Şâyet gerçekten okumuş olsaydın onu bulurdun" dedi ve: "***Sen, Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının***, âyetini okumadın mı?" dedi. Bunun üzerine kadın: "Evet okudum" dedi. İbn Mes'ud (r.a.): "İşte Rasûlullah bu saydıklarımı yasaklamıştır" dedi.[37]

Bu sebeple, İbn Abbas (r.a.) bu âyet-i kerimeyi kabak kabuğundan yapılmış kap, yeşil toprak kap, ağaç kökünden oyulup içinde şıra yapılan bir kap ve ziftlenmiş testi kullanmaktan men etmek için okumuştur.

İmam Âzam Ebû Hanife'ye göre: Hurma ve darı şırası yapıp bu gibi kaplara koymak helâldir. Buraya konulduğu için köpürse de câizdir.

Hadis-i şerifte geçen döğme anlamındaki *veşm*: Çivit veya çivit gibi renk veren ve üç çeşidi bulunan otlardan ele yapılan döğmedir. *Kamus'*ta belirtildiğine göre; vaad kelimesi gibi başında illet harflerinden *vav* bulunan *veşm* kelimesinin anlamı, bedenin herhangi bir kısmına iğne batırarak üzerine çivit rengi veren neylic otu, çivit boyası, içyağ isi ve sürme tozu serpmek, iğnenin açtığı gözlere geçecek şekilde ovmak sûretiyle yapılan döğmedir. Yine *Kamus'*ta *nems* kelimesinin bedendeki kılları yolmak anlamında olduğu söylenmiştir. Kadınların kıllarını yolarak onları süsleyen kadın anlamındaki *nâmisa* ve *mütenemmisa* hadis-i şerifte lânetlenmiştir. *Mütenemmisa*; kıllarını yoldurarak süslenen kadın demektir. Allah'ın yarattığı şekli değiştirmeğe çalışan da onlardandır. Dişleri yontturmak ve süs için burun deldirmek de bu hükümdedir. Kadınlar için süslenmek amacıyla küpe için kulak deldirmek mubah, erkekler için böyle bir şey yapmak sakal kestirmek gibi haramdır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kur'an'dan hoşlanmayan kimseye Kur'an'la amel çok zor ve güç gelir. Ondan hoşlanan ve ona uyan kimseye de çok kolaydır. Hikmetten ibâret olan benim hadislerim de zordur ve ona uymak zor görünür. Ancak benim hadislerime tutunan ve onu belleyen kimse Kur'an ile beraber yaşamış olur. Benim hadisimi tahkir eden kimse dünya ve âhirette hüsran ve zarar içinde olur. Siz benim sözümü almakla ve sünnetime uymakla emrolundunuz. O halde benim sözüme râzı olan Kur'an'a rızâ göstermiş, benim sözümle alay ve istihzâ eden Kur'an'la istihzâ etmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ: Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan sakının"*[38] buyurmuştur.

Sehl (r.h.)'e İslam hukukundan sordular. Şöyle cevap verdi: Rasûlullah (a.s.) size gayb haberinden, Rabbimiz'in mükâşefesinden ne verdiyse onu kesinlikle alın, Allah'tan başkasını beklemek gibi şeylerden neyi yasakladıysa ondan sakının.

*et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'*de şöyle denilmiştir: Hak sâhiplerine dört mertebeden hitâb edilir ve denilir ki: Zâlim hevânızı ve inkârcı nefsinizi öldürmek yönünden mânevî gayretleriniz ve maddî yardımlarınızla meydana gelen feyizli kalp elçisinin verdiğini hüsn-i telakkî ile kabûl lütfuyla alın. Çünkü o, sizin kabiliyetinize göre verir. Size neyi yasakladıysa, itirazsız sakının. İtiraz etmek ve karşı gelmekten Allah'a sığının. Çünkü O sizi, kendine güzel bir yönelişle yönelmekten ve feyiz lütfundan mahrum edecek olursa, şunu bilin ki Allah'ın azâbı çetindir.

لِلْفُقَرَآءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ

فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ أُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الصَّادِقُونَۚ ﴿٨﴾

8. ***(Allah'ın verdiği bu ganîmet malları,)*** **yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rızâ dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhâcirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır.**

*"(Allah'ın verdiği bu ganîmet malları) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rızâ dileyen, Allah'ın dinine ve peygamberine yardım eden fakir muhâcirlerindir." "*Fakir muhâcirler" cümlesi, önceki âyette geçen "akraba ve ona atfedilenler"den bedeldir. "Allah ve Rasûlü" kelimelerinden bedel değildir. Aksi halde Peygamberin de fakirlerden sayılması gerekirdi ki, eksiklik ve yermeyi çağrıştıracağı için Peygamber (a.s.)'a fakir denmez. Çünkü, *fakr* kelimesinin asıl mânâsı, "sırt omurgasının kemiğini kırmak" demektir. Bu sebeple büyük ihtiyaç ve belâya, ağır sıkıntıya *fâkıra* adı verilmiştir. Zira bu ihtiyaç ve belâ insanı yenik düşürüp belkemiğini kırar. Allah Rasûlü'nü fakirlikle isimlendirmek uygun olmayınca, Allah Teâlâ için böyle bir şeyin söz konusu bile edilmemesi gerekir. Nitekim Allah Teâlâ, Rasülü'nü "Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım ederler" cümlesiyle fakirlerden ayırmıştır. Geriye, vatanında malı bulunan yolcuya da fakir denilemeyeceği kalıyor ki, *Telvih* ve diğer bazı eserlerde bu böyle kaydedilmiştir. **İmam Şâfiî** gibi akrabadan zengin olanlara da feyden pay verenlere göre bu cümle, yetimler ve ondan sonraki ona atfedilen kelimelerden bedeldir. **İmam Ebû Hanife** gibi akrabadan yalnız fakir olanlara feyden pay verenlere göre ise "yakınları" ve ona atfedilmiş olanlardan bedeldir. Çünkü Ebû Hanife'ye göre feyden pay verilmesi için o yakınların yoksul olmaları şarttır. "Rasûlullah'ın yakınlarına feyden pay vermek için fakir olmaları şartı Nadiroğullarının feyine mahsustur" demek açık bir yanlıştır. *İrşad* adlı kitapta da böyle belirtilir.

Mekke müşrikleri, müslümanları yurtlarından çıkmaya mecbur bıraktılar, mallarını da aldılar. Yüz kişi olan bu müslümanlar bu sebeple Mekke'den çıktılar. Aslında müslümanlar, Allah'ı ve Rasûlü'nü sevdikleri için çıkmışlardır. Bütün bu zorluklara rağmen İslam dînini tercih etmişlerdir. Öyle ki, onlardan bazı kimseler açlıktan dolayı belini doğrultabilmek için karnına taş bağlardı. Kimi de sığınacak evi ve yeri bulunmadığı için soğuktan korunmak amacıyla kışın çukur kazar ve oraya sığınırdı. Sahih olan rivâyete göre Rasûl-i Ekrem (s.a.), muhâcirlerin yoksullarıyla güne başlar ve onlara şöyle hitâb ederdi: *"Ey muhâcir yoksullar! Size müjdeler olsun, kıyamet günü size tam nur verilecek. Siz zenginlerden yarım gün önce cennete gireceksiniz. Bu da beşyüz yıl eder."*[39]

"Muhâcirler, dünyada Allah'tan bir rızık, âhirette de rızâ diledikleri halde..." Önce, yurtlarından çıkarılmış olmaları sebebiyle fey'e hak kazanmış olmakla vasıflandılar. Sonra da aynı nedenle kıymet ve itibarlarının büyük olduğu tekrar edilerek pekiştirilmektedir. Bu cümle, "*uhricû*/çıkarıldılar" fiilinin fâili durumundaki

vav'dan haldir. Onların bu durumlarının anlatılmasında yüksek bir halden daha yücesine bir ilerleyiş ve yükseliş vardır. Çünkü Allah'ın rızâsı, kullarına dünyada verdiği nimetten daha büyüktür.

"Allah'ın dinine ve peygamberine yardım eden" cümlesi, "yabteğûne/dileyenler" kelimesine atfedilmiştir. Dolayısıyla gizli bir haldir. Yâni dinini yüceltmekle Allah'a yardıma, ona itâat yolunda varlıklarını fedâ ederek Rasülü'ne yardıma niyet sûretiyle hicret ederler. Çünkü onların, inkârcılara rağmen aralarından çıkarak Medine'ye hicret etmeleri bir yardımdır, hem de en iyisinden yardımdır.

"İşte" zikredilen bu güzel sıfatlarla nitelenen muhâcirler *"doğru olanlar bunlardır."* Bunlar, doğrulukta yüksek payeye erişenlerdir. Çünkü onların doğrulukları, yaptıklarıyla apaçık ortaya çıkmıştır. Onların doğruluklarının izleri tam olarak ortada olduğu için sanki doğruluk yalnız onlarınkinden ibârettir. Doğruluk sırrın sadakasıdır; yâni sadaka sırrın mülküdür, sadâk efendinin sarayıdır. Sadîk ise Hakk'ın padişahıdır.

Doğruluğu âdet edin, zira kıyamet günü Arasat Meydanı'nda,
Doğrulardan başka Hakk'ın gadabından kurtulacak yoktur.

Mustafa (s.a.) şöyle buyurdu: *"Biz bütün âlemin önde geleni, Âdem'in soyunun en iyisiyiz. Ancak bizim için bunda övünmek yoktur. Kerem şerbetleri bizim elimize verilmiş, en şerefli hediyeler evimize gönderilmiş, nefis elbiseler bize giydirilmiş, en izzetli kumaşlar omzumuza atılmıştır. Ancak bütün bunlardan hiçbiriyle övünmeyiz."* Dediler ki; "Ey yüce kimse, sizin ihtiyarınız nedir? Sizin iftiharınız ne iledir?" Şöyle buyurdu: *"Bizim isteğimiz ve iftiharımız bir gün bir saat fırsat bulup muhâcirlerin fakirlerinden Bilâl, Suheyb, Selmân ve Ammâr gibi kimselerle oturup onlarla bir saat sohbet etmektir."*

Onun ikrâmından kalbime gelen bana hediyedir,
Fakr elbisesini giymek ihtiyarımdır benim.
Dinar ve dirhem benim ne işime yarar,
Bütün işimde Hak'la olmak, işimdir benim.

Bil ki fakr ikidir. Birisi, Allah Rasûlü (s.a.)'in kendisinden Allah'a sığındığı ve: *"Fakirlikten sana sığınırım"* dediği fakirliktir. Diğeri hakkında ise Allah Rasûlü (s.a.) *"Fakirlik iftiharımdır"* demiştir. Birisi küfre diğeri Hakk'a yakındır. Küfre yakın olan fakr kalbin fakirliğidir. Zira ilim, hikmet, ihlâs, sabır, rızâ, teslîm ve tevekkül kalpten giderilmiş, böylece kalp bu vilâyetlerde fakir kalmıştır. Yer ve gönül harâb olduğunda şeytanın mekânı olur. Şeytan oraya yerleştiğinde; şehvet, gazab, hased, şirk, şek, şüphe ve nifaktan oluşan şeytan orduları onun yüzeyine yüklenir. Fakrın işâreti şudur ki, baktığı her şeyi eğri görür, kulağı tamamıyla mecaz işitir, dili yalan söyler ve gıybet eder, ayağını lâyık olmayan yere atar. Bu fakirlik Allah Rasûlü'nün: *"Fakirlik küfre*

yaklaştı. Allahım! Fakirlik ve küfürden sana sığınırım” dediği fakirliktir. Ancak: *“Fakirlik iftiharımdır”* dediği fakirliğe gelince, bu kişinin dünyadan soyunmasıdır. Bu soyunma öyle bir hâle yaklaşır ki, haberde geldiği gibi: *“Îman üryandır, onun elbisesi takvâdır”* hakikati ortaya çıkar. Mutasavvıflar buna tecrîd derler. Zira kişi kılıcın kınından çekilip çıkarıldığı gibi insanlığın merasimlerinden mücerred olur. Nasıl ki kılıç kınında hünerini gösteremez ve yaptığı şey meydana çıkmazsa, bunun gibi kalp de insanlık kılıfında hünerini ortaya koyamaz ve ondan bir iş meydana gelmez. İnsaniyet kılıfından soyunduğunda sûretler ve sıfatlar artık onda görülmez.

Şeyh Necmüddin Kaşifî (r.h.) şöyle demiştir: Muhtaç olmak üç kısımdır. **Birincisi**; yalnız Allah'a muhtaç olmaktır, başkasına değil. Bu kısım fakirliğe *“Fakirlik benim iftihar vesîlemdir”*[40] hadisiyle işâret edilmiştir. **İkincisi**; başkasıyla birlikte Allah'a da muhtaç olmaktır. Efendimiz (a.s.)'ın *“Fakirlik nerdeyse insanı küfre sokacak kadar tehlikeli bir durumdur”*[41] hadisiyle buna işâret edilmiştir. **Üçüncüsü** ise Allah'a değil başkalarına muhtaç olmaktır. *“Fakirlik dünya ve âhirette insan için yüz karasıdır”*[42] hadis-i şerifiyle de buna işâret edilmiştir. Bu konuda zikredilen her bir hadis-i şerifte akıl sâhipleri için diğer nice parlak mânâlar vardır.

Hadis ilminde uzman olanlar: *“Fakirlik benim iftihar vesîlemdir”*[43] anlamındaki hadise itiraz etmişlerse de mânâ itibariyle sahihtir. Çünkü sahih kaynaklarda: *“Allahım! Beni yüce zâtına ihtiyaç ve fakirliğimle zenginleştir!”*[44] hadisi yer almaktadır.

Hüseyin (r.h.)'a fakirlerden sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Haklarındaki ilâhi irâdeye râzı oldukları halde Hak ile yetinip duranlardır.”

Âlimlerin bir kısmı fakirler hakkında şunları söylemiştir: Onlar her çeşit sebebi ve ilgiyi bırakarak her iki âlemde Rablerinden başka hiç bir şeye iltifat etmemişlerdir. Bu sebeple Allah onları melikler payesine yükseltmiş ve onları şereflendirmek için zenginleri onlara hizmet ettirmiştir.

et-Te'vilatü'n-Necmiyye'de şöyle denmiştir: Allah Teâlâ akrabaya bedel Allah'a hicret edenleri zikretmiştir. Yâni Rasûlullah (s.a.)'e yakın olanlar, nefis köyünden kalb ve ruh şehrine seyr ü sülük ile hicret edenlerdir. Bu hicretleri, onların nefis evlerinden ve hayvânî bâdiye ve topraklarından ilgilerini kesmek sûretiyle olmuştur. Onlar varlıklarının yurtlarından, sıfatlarının mallarından ve huylarından alınıp yegâne Hâlık ve yegâne Râzık'larına çıkarılmışlardır. Onlar, Hâlık ve Râzık'larının fazlından ve cömertliğinden O'nun varlığını ve sıfatlarının rızâ nurunu isterler. Onlar, Allah için her şeyi içine alan Cenab-ı Hakk'ın ismine mazhar olmakla Allah'a; zâhirî şeriatine ve hükümlerine mazhar olmakla da Rasülü'ne yardım ederler. Onlar zatlarında, sıfatlarında ve fiillerinde kendilerinden yana yok olmakta, böylece Allah Teâlâ'nın zât, sıfat ve fiillerinde baka billah makamlarında sâdıktırlar. Allah bizi ve sizi fazl u keremiyle onlardan kılsın.

❀

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ
وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى
أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ
الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾

9. Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine îmânı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

"Daha önce Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine îmânı yerleştirmiş olan kimseler…" Âyet-i kerime, ensarı güzel hasletlerle övmek için gelen bağımsız bir ifâdedir. Bu güzel hasletlerden bir kısmı; Mekke'den Medine'ye hicret eden muhâcirleri sevmeleri ve fey'in yalnız muhâcirlere verilmesine tam olarak ve en güzel şekliyle râzı olmalarıdır.

Ensar; Evs ve Hazrecoğullarıdır. Bu iki ismin sâhibi kişiler, Hârise'nin iki oğludurlar. Hârise, Sa'lebe'nin o da Amr'ın o da Âmir'in oğlu Hârise oğlu Hârise oğlu İmrü'l-Kays oğlu Sa'lebe oğlu Mazin b. el-Ezd b. el-Gavs b. Nit b. Mâlik b. Zeyd b. Kühlan b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rib b. Kahtan b. Amir b. Şalih Ebû Hay'dir. O da arapların aslıdır. Ensardan bir kısmına Gassân denir. Gassân, şeddâd ölçüsünde bir kelimedir. Gassân, aslında *Cühfe* denilen yere yakın bir su adıdır. Ezdoğullarından bir topluluk orada konaklayıp o sudan içtikleri için onlara Gassân adı verilmiş ve bu suya nisbet edilmişlerdir. *Bevâ* kelimesinin aslı; yerde parçaların birbirine eşit olmasıdır. Parçaların birinin diğerine uymaması anlamındaki kelimenin aksinedir. *Evve'tu lehû mekânen* sözü, "yeri onun için düzelttim" demektir.

Rivâyet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.) küçük abdest bozmak için, sürekli kalacağı bir yerde yerleşir gibi yerleşirdi.[45]

Tebevvü'l-menzil; mesken edinmek, sürekli kalmak üzere yerleşmek demektir. İçinde yerleşilen yer de ev ve mekânlar cinsinden bir yer olması gerekir.

Âyet-i kerimede geçen *ed-Dâr*/yurt kelimesinden maksad Medine'dir. İslâm'dan önceki adı Yesrib, İslâm döneminde ise Tayyibe, Tâbe (çok güzel, çok temiz) adı verilir.

İman, bu kabilden değildir. *"Yurt edinmiş ve gönüllerine îmânı yerleştirmiş olanlar..."* ifâdesinin anlamı: "Ensar, Medineyi ve îmânı yurt edinip her ikisinde de en sağlam bir şekilde yerleştiler" demektir. Burada hâl mekân yerine dönüştürülmüştür. Tebevvü kelimesi lüzum mânâsınadır, denilmiştir. Bu ifâdenin; Onlar, Medine'yi yurt edindiler ve îmanda tam bir ihlâs ve samîmiyet gösterdiler veya îmânı kabullendiler veya îmânı tercih ettiler, anlamlarına geldiği de söylenmiştir.

Fakîr (**Bursevî**)'ye göre muhtemelen bu sözün aslı: "İman yurdunu yurt edinmiş ve îmânı gönüllerine yerleştirmiş olanlar" demektir. Çünkü Medine'ye îman yurdu denir. Îmânın sığınıp insanlığa yansıması oradan olduğu için bu isim verilmiştir. Müslümanlar oraya göç edip sığındıkları için de ona ayrıca hicret yurdu denmiştir. Sadece "oraya yerleşmiş olduklarını" ifâde etmek, orasını gereği kadar övmeye yetmediği için gerçekleşen tarzda bir ifâde kullanılmıştır.

Âyet-i kerimedeki "onlardan önce" ifâdesi, "muhâcirlerin hicretinden önce" anlamındadır. Burada muzaf takdir edilmiştir. Çünkü ensar muhâcirlerden önce îman etmiş değildir. Bir kısmı hicretten önce, diğer bir kısmı da hicretten sonra îman etmişlerdir.

Bazıları demiştir ki; burada murad ensârdır. Kendi memleketlerinde îman ettiler. Hz. Peygamber (s.av.)'in gelişinden iki sene önce mescidler yaptılar. Ana kuşun yavrusunu büyütüp beslediği gibi onlar da İslâm'ı var güçleriyle destekleyip yaymağa ve güçlendirmeğe çalıştılar.

*İrşad'*da şöyle denilmiştir: Îmânın kendisine yerleşilecek yurt edinilmesini, onun lüzumunu ve onda samîmî olmayı îmânın bütün hukukunu yerine getirmek mânâsına almak da mümkündür. Îmânın haklarından biri de onun bütün şeâirini ve nişanelerini ızhar etmektir. Ensârın bu konuda muhâcirlerin önünde bulunduklarında kuşku yoktur. Çünkü Ensar îman için kalplerini açmışlar ve İslâm'ı samîmiyetle kucaklamışlardır. Ama muhâcirler kadar İslâm'ı tanımadıkları için onun bazı hükümlerini açıklamaya güçleri yetmemiştir. Ensarın bu konuda muhâcirlerin önünde olmaları düşünülemez.

Bu âyette, samîmiyet ve sadakatin yurdu olan kalp evine ve yerleşip gerçekleşmesi itibariyle de vehbî ve özel îmâna işâret vardır.

"Kendilerine göç edip gelenleri severler." Bu cümle, âyetin başında geçen ism-i mevsûlün haberidir. İman etmeyi sevdiklerinden dolayı kendilerine hicret edip gelenleri severler. Çünkü Allah ile O'nun habibi o muhâcirlerin dostlarıdır. Dostun dostu ise onlar için dosttur.

Keşfü'l-esrâr'da der ki: Bu ifâde, ensârın misafirlere olan dostluk ve muhabbetinden kinâyedir.

"Ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler." Yâni muhâcirlere verilen fey ve diğer şeylerden dolayı kendi nefislerinde bir rahatsızlık duymazlar. *Mimmâ*'daki *min* harfi min-i beyâniye yâni açıklayıcı min harfidir. Arapçada *hüz minhü hâceteke* denir ki "ihtiyacın olan şeyi al" demektir. "Kendilerinde bir rahatsızlık duymazlar" demek "bir rahatsızlık bilmezler" demektir. Çünkü, insanın kendinde rahatsızlık bulmaması ilmî bir algılama ve idraktir. Burada maksadın "bilmezler, hissetmezler" tarzında değil de "bulmazlar" tarzında ifâde edilmesinin sebebi, bunun daha mübalağalı olmasından dolayıdır. Bazıları şöyle demiştir: "Ona muhtâcın talebiyle bir talep bulmazlar" demektir. Yâni onlar, muhâcirlere verilenlerden bir şey istemedikleri gibi ihtiyaçları olan o *fey*e de göz dikmediler. İfadenin, "Onlar, Rasûlullah (s.a.)'in muhâcirleri kendilerine tercih edip öncelik vermesinden dolayı bir

rahatsızlık, kızgınlık ve en ufak bir hased hissetmediler" mânâsında olduğu da söylenmiştir.

Râğıb demiştir ki: Bir şeye muhtaç olmak, ona karşı tutkuyla birlikte yoksulluk hissi duymaktır.

"Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler." Yâni cömertliklerinden ve ikram etme arzularından dolayı her türlü geçim sebeplerinde Muhâcirleri kendilerine tercih eder ve onlara öncelik verirler. Burada mef'ül konumunda olan *Muhâcirler* kelimesi hazf edilmiştir.

Ensar, o kadar cömertçe ikramda bulundular ki, nikâhları altında iki hanımı olan bazı kişiler birini boşayıp muhâcir kardeşinden birine nikâhlıyordu.

İsâr; birinin ihtiyacı olan bir şeyi başkasına kendisinin vermesidir. Bir haberde anlatıldığına göre, cömertleri arasında cimrileri bulunmayan hiç bir toplum yoktur. Ancak ensar bundan müstesnâdır. Çünkü, onlar aralarında hiç cimri bulunmayan, tamamı cömert olan bir topluluktur.

Hasâsah kelimesi, ihtiyaç ve boşluk demektir. Aslı, evin boşlukları ve delikleri anlamındadır. İhtiyaç ve yoksulluk durumu, gerekli yer ve şeyleri ihtivâ etmesi bakımından boşluğu ve deliği bulunan eve benzetilmiştir.

Râgıb demiştir ki: Giderilmesi ve kapatılması mümkün olmayan yoksulluk "hasaseh" kelimesiyle ifâde edildi. Nitekim ağaç ve kamıştan yapılmış olup boşluk ve gediği olan eve de Araplar bu tâbiri kullanırlar. Çünkü, o evin duvarında daima gedikler görülür.

Peygamberimiz (a.s.) Nadiroğullarının ganîmet mallarını muhâcirlere paylaştırdı. Ensar'dan yoksul olan dört kişi dışında kimseye bir şey vermedi. Bu dört kişi de Ebû Dücâne, Şimak b. Hareşe, Sehl b. Huneyf ve Hâris b. es-Samme'dir (r.a.). İki kişiden başka kimseye bir şey vermediği de rivâyet edilmiştir. Onlar da Ebû Dücâne ve Sehl'dir. Haris ise Bi'r-i Maûne'de şehid edilmişti.

Peygamberimiz (s.a.) Ensar'a şöyle dedi: "İsterseniz mallarınızdan ve evlerinizden muhâcir kardeşlerinize bir kısmını bölüştürürsünüz. Böylece Nadiroğullarından alınan ganîmetlerde onlara ortak olursunuz. Dilerseniz mallarınız ve evleriniz sizin olur. Ama ganîmetlerden size bir şey taksim edilmez." Bunun üzerine Ensar: "Hayır ey Allah'ın Rasülü! Biz hem mallarımızdan muhâcir kardeşlerimize verir, hem de ganîmet konusunda onları kendimize tercih eder ve ganîmetlerde onlara iştirak etmeyiz" dediler. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.[46]

Peygamberimiz (a.s.) arazilerin bir kısmını muhâcirlere vermiş bir kısmını da ekilmek üzere kendisi için bırakmıştı. Muhâcirlere arazi verince onlardan Ensar'a âid arazileri kendilerine geri vermesini emretmişti. Çünkü muhâcirlerin artık bu arazilere ihtiyaçları kalmamıştı. Aslında onlar bu arazilerin gerçek sâhibi olmamışlardı. Ensar sadece bu arazileri onlara meyvelerinden yararlanmaları için vermişlerdi.

Ensar'ın *fey* konusunda muhâcirleri kendilerine tercih etmeleri olayına diğer konulardaki tercihleri de girer.

❀

Enes (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre; ensardan birine fakir olduğu için kesilmiş bir koyun başı hediye edilmiş, o da kendisinden daha ihtiyaçlı olduğu düşüncesiyle bir komşusuna göndermişti. O da yine bunu bir başka komşusuna hediye olarak göndermişti. Böylece komşularını kendilerine tercih ederek göndermeleri devam etti. Sonunda o koyun başı yedinci ev olarak ilk hediye edilen yoksul ensarîye dönmüştü.

Hüzeyfe el-Adevî şunları nakletmiştir: Yermük savaşında amcamın oğlunu aramaya gitmiştim. Yanımda bulunan bir miktar suyu hayatta bulduğum takdirde kendisine içiririm, diyordum kendi kendime. Bir an âniden kendimi onun yanında buldum. "Sana su içireyim" dedim. Ağır yaralı olduğu için ancak "evet" diye işâret edebildi. Tam içirecektim ki, bir başka yaralı "Ah! Su!" diye inledi. Bu iniltiyi duyan amcamın oğlu suyu ona götürmemi işâret etti. Onun yanına vardığımda Hişam b. el-As idi. Kendisine, "su vereyim mi?" diye sordum. "Evet" diye işâret edebildi. O esnada bir başkasının "Ah! Su!" diye inlediğini işittim. Hişam da o inleyen yaralıya suyu götürmemi işâret etti. Bu üçüncü yaralıya gittim ama, onun ruhunu teslim etmiş olduğunu gördüm. Ben hemen Hişam'a döndüm, o da ruhunu teslim etmişti. Amcamın oğluna hemen döndüm ama onu da ruhunu teslim etmiş olarak buldum. İşte bu durum îsârdır; başkasının hayatını kendi canına tercih etmesidir. Bu hareket, kendi malına başkasının malını tercih etmekten daha üstün olan bir îsâr, bir tercihtir.

Malımızı ve canımızı sevgiliye fedâ etmedik yazık,
Aşk yolunda bu kadar gösteremedik fedâkârlık.

Tekmile adlı eserde şöyle denilmiştir: Sahih olan şudur ki, bu âyet-i kerime **Ebû Talha** (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. O zaman Peygamberimiz (a.s.)'a bir misafir gelmişti. Ama misafire ikram edecek bir şeyi bulunmadığından, "Bu misafire ikram edecek bir kimse yok mu? Allah ona merhamet etsin!" buyurdu. Ebû Talha bunun üzerine kalktı ve misafiri evine götürdü. Hanımına, "Rasûlullah (s.a.)'in misafirine ikram edecek ne varsa getir, ikram et" dedi. Onun evinde çocukları için hazırlamış olduğu yiyecekten başka bir şey olmadığı için kadın kız çocuğunu uyuttu, ışığı söndürdü. Misafir yemeğe başlayınca onlar da yemek yermiş gibi yaptılar, ama misafir doysun diye yemediler. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.[47]

Selef-i sâlihinin kanâatleri daha gür, bereketleri daha bol idi. Oysa biz kendimizi başkalarına tercih ediyoruz. Önümüze bir sofra konduğunda, hepimiz başkasından önce ve arkadaşımızdan fazla yemek istiyoruz. Bu sebeple yemek ve yiyeceklerin bereketi yok ve çabucak bitiveriyor.

Anlatılır ki, bir hükümdarla veziri arasında şöyle bir konuşma geçer. Hükümdar der ki: "Âlimlerin ahlâkı dervişlerden daha güzel, kalpleri daha temizdir." Veziri ise, bunun aksini söyler ve "Bunları iki konuda imtihan edelim" der. Vezir hazırladığı bin dirhemi birinin eline vererek, onu görevlendirir. Gidip bu parayı medrese hocalarından faziletli ve üstün olanına vermesini tenbihler. Görevli kişi medreseye gider ve: "Sizin en üstün ve olgun olanınıza bu parayı vermekle görevliyim, kime vereyim?" diye sorar. Hocalardan hiç biri kendisinden üstün birini kabul etmez. Her biri kendisinin üstün olduğunu, "ben üstünüm" diyen diğerlerinin yalan söylediğini iddiâ eder. Bunun üzerine görevli, "ben hanginizin üstün olduğunu tespit edemedim" der ve parayı vermeden gidip durumu vezire söyler. Vezir bu kez aynı görevliyi derviş tekkesine gönderir oradaki yoksullar âlimlerin yaptıklarının tersini yaparlar.

Bu defa görevlinin eline bir kılıç verir ve: "Git onların reisinin başını kes gel" der. Görevli gider ve "reisiniz kimse boynunu vurmakla görevlendirildim" der. Tekkedeki dervişler, her biri arkadaşlarının hayatını kendi hayatına tercih ederek ve onların yaşaması için kendini fedâ ederek "başkan benim, başkan benim" der. Görevli "ben reisinizin kim olduğunu ayıramadım" der ve gidip vezire durumu bildiririr. Vezir bu kez aynı görevliyi elinde kılıçla aynı görevle âlimlerin bulunduğu medreseye gönderir. Ama âlimler fakirlerin yaptıklarının tersini yaparlar. Vezir bu durumu hükümdara karşı delil olarak gösterir.

Şunu ifâde edelim ki; zamanımız dervişlerinin, ülke ve beldelerinde örneğini verdiğimiz bu dervişlerin aksine hareket ettiklerini görmekteyiz.

Ebû Yezid Bistamî şöyle demiştir: Belhlilerden bir genç beni şu soru ile yenmiş ve mahcub etmiştir. O genç bana: "Size göre zühdün sınırı nedir?" diye sordu. Ben de: "bulduğumuzda yer, bulamadığımızda sabrederiz" dedim. Genç bu sözüme: "Bize göre bunu Belh'in köpekleri de yapar. Biz, bulamadığımız zaman şükrederiz, bulduğumuzda da başkalarını kendimize tercih ederek ikram ederiz" diye karşılık verdi.

Bu zamanda cömertlikte kemâle ermiş kimseyi bilirim
Eğer dünya değirmeninden kendisine bir ekmek gelse
Himmetinin yüceliğinden, bütün fakirliğine rağmen
Kendisinden esirger ve onu nasipsizlere dağıtır.

Avârif'te şöyle kaydedilmiştir: Tasavvufçuların ahlâkındandır ki, başkasını tercih, îsar ve ikram ederler. Onları buna yönelten sebep, yaratılışları itibariyle şefkat ve merhametlerinin, fazlalığı ve dini hükümlere kayıtsız şartsız bağlılıklarıdır. Çünkü onlar elindekilerini kullanmakta başkasını kendilerine tercih ederek ikram ederler, yoklukta da sabrederler.

Yusuf b. Hüseyin (r.h.) şöyle demiştir: Kendisini bir şeyin sâhibi gören kimsenin îsâr

etmesi doğru ve sağlıklı değildir. Çünkü bir şeyi kendisine âid ve kendisini o şeye mâlik ve sâhib görmekle herkesten çok o şeye, kendisinin lâyık olduğunu düşünür. Bu bakımdan ancak her şeyin Cenâb-ı Hakk'a âid olduğunu gören kimsenin îsârı, sağlıklı ve doğru bir îsârdır. Bu olgunluğa eren kimse ikram ettiğini, îsâr seviyesinde ikram etmiş sayılır. Böyle kimse, dünya malından bir şey eline geçtiğinde kendisini bir emanetçi veya başkasına âid olan bir şeyi elde etmiş gibi görür ve bunu sâhibine ulaştırmayı ve vermeyi bir sorumluluk addeder.

Muâz b. Cebel'i (r.a.) Mekke pazarında dolaşırken gördüler, dökülmüş sebzeleri topluyor ve şöyle diyordu: "Bu, senin rızâna uygun mülkündür. Dünya mülkü ise senin gazabını celbeder."

Ey sevgili kalk! Bir vakit meyhanede demlenelim
Âdemoğlunun mülkünü ateşe verelim
Bir araya gelelim ve sebeplere bağlı her şeyi toplayalım
Bîzârlık hâliyle bunları birbirine vurup kıralım.

"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir." Âyette geçen *vikâye*, bir şeyi ona zarar ve eziyet veren şeylerden korumaktır. *Şuh* veya *şih* hırs ile cimriliktir. Bu durumda *şuh*, nefsin iki kötü sıfatını birlikte kendinde toplayan bir kelimedir. Anlamı "hırs ile cimrilik" olan bu kelimenin nefse izafe edilmesi, cimriliğin, nefiste bulunan ve vermeme hırsını gerektiren bahillikten ibâret bir huy olması sebebiyledir. Mânâ şöyledir: Allah Teâlâ'nın yardımıyla nefsinin cimriliğinden korunan, malı sevmek ve onu Allah yolunda harcamaktan hoşlanmamak gibi nefsin kendisine dayattığı konularda ona karşı gelen kimseler, kurtuluşa erenlerdir. Bu kimseler, bütün arzularına ulaşmış, korktuklarından ve hoşlanmadıklarından kurtulmuş olurlar. *Felah*; dünya ve âhiret yurdundaki mutluluğun adıdır. Bu son cümle, bir ara cümlesi olup ensar-ı kiramı övmek için gelmiştir. İşte fütüvvet, ensar hakkında zikredilen bu sıfatlardan ibârettir.

Onların çok yüce sıfatları ve ince halleri vardır. Bu sebeple Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Ensarı sevmek îmânın; onları sevmemek de münâfıklığın alameti, belirtisidir."*[48] Yine başka bir hadis-i şerifinde, *"Allahım! Ensarı, ensar'ın çocuklarını ve torunlarını mağfiret et, onları yarlığa"*[49] buyurmuştur.

Sühreverdî *Avârif* adlı eserinde şöyle der: Sehavet/cömertlik şuhhun/cimriliğin zıddı olan ve insanın tabiatında bulunan bir huydur. Cimrilik nefis sıfatının gereklerindendir. Allah cimrilik hastalığından korunanlar; yâni Allah, yolunda harcayıp bu uğurda bol bol verenler için kurtuluşu hükmetmiştir. Onların kurtulacaklarını haber vermiştir. Peygamberimiz (s.a.) de, *"Üç şey helâk edicidir, üç şey de kurtarıcıdır..."*[50] buyurduğu hadis-i şerifinde helâk edici üç şeyden birinin kendisine uyulan cimrilik olduğuna dikkat çekmiş ve bizi uyarmıştır. Ama yalnız cimriliğin yâni kendisine uyulmayan cimriliğin mahvedici olduğunu söylememiştir. Cimriliğin helâk edici olması,

bu kötü duygunun gereğinin yerine getirilmesi, bu kötü huya uyulması sebebiyledir. O zaman bu mezmum sıfat, mahvedici olur. Yoksa cimrilik yapılmadığında ve ona uyulmadığında bu duygunun nefiste mücerred halde bulunması kötülenmemiştir. Çünkü bu hâliyle cimrilik nefsin asıl yaratılışı olan topraktan gelmektedir. Toprağın tabiatinde almak ve tutmak özelliği vardır. Dolayısıyla bu özelliğin insanoğlunda bulunması, hayret verici bir şey değildir. Bu durum onda cibillîdir, yaratılıştan gelmektedir. Hayret veren husus, sehavet ve cömertlik gibi güzel duyguların insan tabiatında bulunmasıdır. İşte bu ulvî duygu, sûfilerin, kendilerini Allah yolunda harcamaya ve îsâr yapmaya dâvet eden nefislerinde bulunmaktadır.

Sehâ denilen cömertlik, cûd denilen cömertlikten daha üstün ve tam durumdadır. *Cûd*un karşılığında bahillik/cimrilik vardır. Sehânın karşılğı olan ise *şuh*'tur. "Yalın cömertlik" olan cûd ile "yalın cimrilik" olan buhl/bahillik, âdet olan kazanma yoluyla elde edilirler. "Hırsla cimrilik" anlamına olan *şuh* ile cûd denilen cömertlikten daha tam ve olgun olan *sehâ* ise böyle değildir. Bunların ikisi de insanın yaratılışında vardır. Her sehavetli kimse aynı zamanda cûd sâhibidir. Ama her cûd sâhibi kimse sahi; yâni sehâvetli değildir. Cenab-ı Hak sehâ denilen cömertlik vasfıyla tavsif edilmez. Çünkü sehâ, insan tabiatının sonucu olan bir huydur. Allah Teâlâ böyle tabiatlardan münezzehtir. Cûd denilen ve kazanılan cömertliğe riyâ karışabilir. İnsan bu tür bir cömertliği halktan bir karşılık görmek veya Allah'tan bir sevap elde etmek için yapabilir. Sehâ ise, dünyevî ve uhrevî bir karşılık beklemekten yüce ve tertemiz olan bir nefisten kaynaklandığı için ona riyâ karışamaz. Karşılık istemek, karşılık olan bir şeyle lekeli olan cimriliği gösterir. Bu sebeple bir karşılık beklemek, sehâ denilen cömertlik huyuna karışmaz. O halde sehâ safâ ehlinin, îsâr ise nur ehlinin güzel huylarıdır.

Hasan (r.h.) şöyle demiştir: Şuh, günahları işlemektir ki itâatte cimrilik etmek bu günahlardan biridir. Bu sebeple, *şuh* kelimesiyle ilgili "bir kimsenin kendisine âid olmayan şeye göz dikmesidir" tarzında yapılan târif de buna girer.

Peygamberimiz (s.a.), *"Senin olmayan yabancı bir kadına bakman şuh denilen çirkin huydandır"* buyurmuştur. Buna göre yabancı kadına bakan kimse, o esnada, göz kapaklarını gözlerinin üzerine indirme iffetini göstermekte cimrilik eder, bu sebeple de kurtuluş bulamaz.

Rivâyete göre bir adam, **Abdullah b. Mes'ud** (r.a.)'a "Ben helâk olmuş bulunmaktan korkuyorum" dedi. İbn Mes'ud "Nedir o?" diye sorunca da adam: "Ben Allah Teâlâ'nın: *'Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir'*, buyurduğunu işittim. Ben ise *şahih*/cimri bir adamım, hemen hemen elimden hayır için hiç bir şey çıkmaz" dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ud (r.a.) "*Şuh*tan maksad, Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de zikrettiği başkasına âid olan malı haksız olarak yemek, değildir. Ancak buna bahillik denir, bahillik de çok kötü bir huydur" dedi ve *şuh* kelimesini daha başka bir şekilde târif etti.

Hakîm Tirmizî (k.s.)' den nakledildiğine göre, *şuh* denilen cimrilik, fakirlikten daha zararlıdır. Çünkü fakir ihtiyacını karşılayacak bir şey bulduğunda rahatlar. Ama *şuh*

cimriliğiyle hasta bulunan kimse, böyle değildir, o asla rahatlayamaz.

Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre o, Rasûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğunu işitmiştir: *"Allah yolunda tozlanmak ile cehennem dumanı bir kulda ebediyen birleşmez. İman ile de cimrilik ve kıskançlık bir kulun kalbinde ebediyen birleşmez."*[51]

Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Farz olan zekâtını veren, misafire ikram eden ve bir felâket anında yardımda bulunan cimrilikten berî olur."*[52]

Şuh denilen cimrilik, bahilliğin en kötüsü ve çirkinidir.

Yine bir hadis-i şerifte: Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Zulümden sakının çünkü zulüm, kıyamet günü karanlıktan ibârettir. Şuh'dan sakının çünkü şuh, hırs ve kıskançlık sizden evvelkileri helâk etmiştir. Onlar birbirlerinin kanlarını döktüler ve haramları helâl saydılar."*[53]

Hâfız *şöyle demiştir:*

Kârun hazinesini zaman yele verdi
Bunu gönlüne gizlice söyle o da altını saklamasın.
Dirhem seven bir kimse her ne kadar cömertlik lafı etse de
İhsan dilencisi onun kapısından bir şey elde edemez.
Eski bir meseldir; hayvanın tersi/gübresi
Turunç gibi meyveye benzer, fakat onda turunç kokusu yoktur.

وَالَّذِينَ جَاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ
سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِى قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا رَبَّنَا اِنَّكَ
رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾

10. Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş îmanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, îman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!

"Bunların arkasından gelenler şöyle derler:" Bunlar İslâm güç kazandıktan sonra Medine'ye gelenlerdir. Yahut iyilik ve ihsân ile ashâb-ı kiramı tâkib edenlerdir. Bunlar muhâcir ve ensarın dışında onlardan sonra kıyamete kadar gelmiş ve gelecek olan îman sâhipleridir. Bu sebeple bu âyet-i kerimenin bütün mü'minleri hükmü içine aldığı söylenmiştir. Bu durumda yalnız Medine'ye değil de varlık alanına gelenler kasdedilmiştir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Ümmetimin durumu yağmura benzer, evveli mi, sonu mu hayırlı ve iyi olduğu bilinmez."*[54]

Yâni müminler menfaat ve rahatlıkta bahar yağmuru gibidirler. Bütün halka ve her bir şeye yağmurun başı mı sonu mu daha iyidir daha faydalıdır bilmezler. Benim ümmetimin

hâli de böyledir. Bütün başları eğik, gönülleri kırık âhir zaman fakirleri ile sahabenin azizleri ve büyükleri kardeştirler. Menfaat, rahat ve şefkatte bir el gibidirler ve birdirler. Yağmura benzerler, yağmur nereye gitse fayda götürür. Hem bağ ve bahçeye hem de dikenliğe, hem reyhana hem de ümm-i gîlâna/dve dikenine faydalıdır. Benzer şekilde ehl-i İslam da başkalarına rahat ve fayda vermede, merhamette birdir ve birbirine benzerler.

Âyette geçen "derler" ifâdesi ism-i mevsûlün haberidir. Cümle olarak, kendilerinden önce gelen mü'minleri sevdikleri, kendilerinden önce îman edip hizmet etmeleri sebebiyle onların dindeki âhiret haklarına riâyet ettiklerinden dolayı sonrakileri övmek için gelmiştir. Yâni onlara şöyle diyerek duâ ederler: *"Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş îmanlı kardeşlerimizi bağışla."* Yâni bizden çıkan taşkınlıkları ve günahları bağışla, nesep kardeşliğinden çok daha güçlü ve değerli olan dinde kardeşlerimizin günahlarını da bağışla.

Adının ebedî olmasını istersen
Büyüklerin güzel adını gizleme (hürmetle yâd et)

Onlar, kendilerinden önceki müminlerin kendilerinden üstün olduklarını kabul ettikleri için onları bu sıfatlarla nitelendirdiler. Yaptıkları duâ da önce kendileri için duâ etmelerinin sebebi, meşhur olan rivâyette, bir kimsenin başkaları için yaptığı duânın makbul olması hususunda kendisinin mağfirete ve yarlığanmaya mazhar olmuş olması gerekir hükmüdür. Bunda ayrıca, isyan içinde olanların duâlarının, mağfiret olunmadan önce makbul olmadığı hükmü de getirilmiştir. Ancak nakledilen haberlere bakılınca bu yorumda belirtilen görüş gerçeği yansıtmamaktadır. Doğrusu şu olmalıdır: Duâda önceliği kendilerine vermeleri, onların kendi nefislerine diğerlerinden daha yakın olmalarındandır. Zaten istiğfar etmekte günahlarını itiraf olayı vardır. En iyisi kulun önce kendi günahını görmesidir. Bazı tefsirlerde de bu görüş belirtilmiştir.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Kişinin kendi nefsi, kendisine başkasından daha yakındır. Dolayısıyla her türlü zararı uzaklaştırmak veya bir yararı celbetmek açısından, öncelikli olanın hakkını vermiş olabilmek için, insanın önce kendisini tercih etmesi uygundur. Başkası ise öncelikli olandan yâni kendisinden sonra gelir. Yine kişinin kendi günahı, kendine göre kesinlik kazanmıştır. Başkasının günahı ise muhtemeldir ve kesin değildir. Allah Teâlâ'nın o kişiyi affetmiş olması mümkündür, ama o bunu bilmez. Ayrıca bu gibi istiğfar makamlarında önceki müslümanları öne alma gibi edebe aykırı bir durum yoktur. Çünkü bu, selef hakkında kötü zan da olabilir.

"Kalplerimizde, îman edenlere karşı hiç bir kin bırakma!" Kin, çirkin ve kötü bir huydur. Nitekim, *"Mümin kindar değildir"* şeklinde bir rivâyet vardır.

Râğıb şöyle demiştir: *el-Gill* ve *gulûl*, düşmanlık ve kin zırhına bürünmektir. Çünkü *gılâle*, iç elbiseyle üst örtü arasında giyilen elbisenin adıdır. *Hıyanet* ve *düşmanlık* kelimeleri zırh yerine kullanıldığı gibi *zırh* da istiâre olarak onların yerine kullanılır.

Âyet-i kerimede “îman edenler” mutlak olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla ashâb-ı kirâm, tâbiin ve onları tâkib eden bütün müminlere şâmildir. Ayrıca bu âyette, her ne kadar müslümana karşı kin ve hased lâyık değilse de bunun müminlerin dışındakilere, dini koruma gayretiyle yapılabileceğine işâret edilmektedir.

Şeyh Sa‘dî demiştir ki:

Gönlüm yârin sevgisiyle o derece doludur ki
Bu sebeple oraya kin sığmaz.

“Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!” Yâni merhamet ve şefkatin pek çok ve sonsuzdur. Bu sebeple de duâmızı kabul buyurmağa gerçekten yalnız sen lâyıksın.

Bu âyet-i kerime, önceden gelip geçmişlerine merhamet etmek ve istiğfar etmenin müminlerin üzerine vâcib olduğuna dâir diğer bir delildir. Özellikle ana-babalarına ve din işlerini kendilerine öğreten hocalarına...

Hz. Âişe (r.a.): “Onlar geçmiş olan müminlere istiğfar etmekle, onlar için mağfiret dilemekle emrolundular. Ama sonraki müminler tam aksine geçmişlerine sövdüler, hakaret ettiler” demiştir.

Atâ (r.a.)’den rivâyet edilen bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“Benim ashabım hakkında benim hakkımı koruyanın kıyamet günü ben de hakkını korurum. Ashabıma küfredenin üzerine Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti olsun.”*[55]

Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *“Sonra gelenler öncekilere lânet okumadığı sürece bu ümmet helâk olmaz.”*[56]

O halde râfizî, hâricî ve benzerleri yaratılmışların en şerlileri ve müm’minlerin dışında olan kimselerdir. Çünkü Allah Teâlâ müminleri üç kısma ayırmıştır: Muhâcirler, ensar ve Allah Teâlâ’nın nitelendirdiği şekilde “ihşân” ile onlara tâbi olanlar. O halde onlara bu tarzda tâbi olmayan kimseler müminlerin bu üç bölümünün dışındadırlar.

Hüccetü’l-İslâm **İmam Gazzâlî** (r.h.) şöyle demiştir: Gerek vâizlerin gerekse başkasının Hz. Hüseyin (r.a.)’in şehid edilişini rivâyet veya hikaye etmesi, ashâb-ı kirâmın aralarında geçen çekişmeleri ve husûmeti anlatması haramdır. Zira bu gibi şeyleri anlatmak, dinde önder olan bu gibi kimselere kızgınlığa ve dil uzatmaya teşvik eder. Onların arasında geçen bu çekişmeleri, onların durumlarına uygun bir tarzda yorumlamak gerekir. Açıkça anlaşılabileceği gibi, onların bu ihtilafları, başkanlık veya dünya menfaatini elde etmek için değil, içtihaddaki bir hatâdan dolayı meydana gelmiştir.

et-Terğib ve’t-Terhib’in *Fethü’l-Karîb* adlı şerhinde şöyle kaydedilmişttir: Sakın ha! Ashâb-ı kirâm arasında geçen ihtilafa karışma! Çünkü ashâb-ı kirâmın tamamı adâletli kişilerdir. Onlar, nesillerin en hayırlısı ve müçtehidleridir. İctihadında isabet edenlere iki sevap; hataya düşenlere bir sevap vardır.

Şeyh İzzüddin b. Abdisselam, dilin âfetleri bölümünde şöyle demiştir: Bâtıl ve yanlış sözlere dalmak ve günah sözler söylemek dilin belâlarındandır. Cinsel ilişki hallerinden, şarap oturumlarından, zâlimlerin yaptıkları haksızlıklardan ve sapık mezheplerden bahsetmek gibi. Ashâb-ı kirâm arasında geçen ihtihafları anlatmak da böyledir.

Ey gönül! Eğer benden bir öğüt istersen
Git de Mustafa (s.a.)'in ashabına gönlünü bağla
Onların hepsinin de şânı yücedir
Hâlini arz ederek onlardan şefâat dile.

Bâzı işâret ehli muhterem kişiler demişlerdir ki: "Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş îmanlı kardeşlerimizi bağışla" duâsının mânâsı, "Ey Rabbimiz! Varlığımızın zâlimlerini, yüce varlığının nuru ile ört. Bizden önce gelip geçmiş îmanlı kardeşlerimizin varlıklarını da yüce varlığının nuruyla ört. Onlar da nefis köyünden ruh şehrine yolculukta ve sülûkte öncü olan kalb, ruh ve sırdır. Bu sülûk, mümkün olan varlığın fânî oluşu, varlığı kendinden olan Cenab-ı Hakk'ın varlığını gerektirdiğine inanmak sûretiyle olur. Ve kalplerimize mümin kardeşlerimizin kardeşliğine karşı ikilik ve başkalık şüphesi sokma! Çünkü Allah Teâlâ: ***"Mü'minler ancak kardeştirler"*** (el-Hucurat, 49/10) buyurmuştur. Birlikte yaşayabilecek kesreti müşahede edebilen Sen, son derece şefkatlisin! Birliğin kesretle açık ve güçlü olabileceğini görene de son derece merhametlisin! Âyette *Rabbenâ* lafzının tekrarı, Allah'a karşı aczin, tevâzuun ve itâatin tam ve kâmil olduğunu göstermek içindir. Bir rivâyette: "Kendisine bir iş isabet eden kimse beş kez Rabbenâ/Rabbimiz! diyerek Allah'a sığınırsa, Allah onu korktuğundan kurtarır" denilmiştir.

Fahruddin Râzî şöyle demiştir: Duâ ederken Allah Teâlâ'yı öncelikle zikretmek aklın gereğidir. Çünkü, ruh cevherine göre Allah Teâlâ'yı ululamak ve övmek sûretiyle anmak, bakıra göre en büyük kimya gibidir. İksirin en küçük bir damlası bakır âlemine düştüğünde nasıl tamamı altın oluverir; hâlis altına dönüşürse, bunun gibi Celâl olan Allah Teâlâ'nın mârifeti iksirinden bir zerre ruh cevherine düştüğünde safilik ve bir parlaklık kazanır, aydınlığın zirvesine yükselir. Bu duruma ulaşınca ruh, gücünün en yüksek, etkileyiciliğinin de en olgun mertebesine erer. İstenen şeyin O'nun katında hazır olması, en kuvvetli ve tam bir şekilde gerçekleşir. Bundan dolayı duânın başına hamd ve övme getirilir. Kur'an'da gelen duâlar çoğunlukla Rab kelimesi ile zikredilmiştir. Bu sebeple kulun, öncelikle Allah Teâlâ'nın, kendisini yokluktan var edip bağışlarının aslı olan varlık âlemine çıkarmasını zikretmesi ve an be an Allah Teâlâ'nın kendisini eğitip terbiye etmesini düşünmesi gerekir.

Rasûlullah (s.a.)'in duâlarına gelince, çoğunun başlangıcı "Allahümme" (Allahım) kelimesiyledir. Çünkü o kelime, Allah'ın câmi isminin mazharı, bütün ilâhî isimlerin yansımasıdır. Efendimiz çoğu kere Allah'ın güzel isimlerinin ikisini bir araya getirerek

“Allahümme Rabbena” derdi. Nitekim İsa (a.s.) da: ***“Ey Allahım! Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki, bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun.”*** (el-Maide, 5/141)

Allah duâları işiten, ümid ve dilekleri kabul edendir.

---

[35]. Buhari, Teyemmüm, 335; Müslim, Salat 521.

[36]. Bk. Iraki, IV, 197.

[37]. Buhari, Tefsir (59), 4; Müslim, Libas 120.

[38]. Kenzu’l-ummal, I, 550-551

[39]. Ebû Davud, İlim 13; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 63, 69.

[40]. Acluni, II, 113.

[41]. Acluni, II, 141.

[42]. Nesai, İstiaze 15; İbn Mace, Duâ 3.

[43]. Acluni, II, 113.

[44]. Nesai, İstiaze 15; İbn Mace, Duâ 3.

[45]. Ebû Davud, Taharet 2.

[46]. İbn Sad, II, 58.

[47]. Buhari, tefsir (59), 6; edahi 61, etime 1; ahkam 38; Müslim, hac 475; lukata 19; kasame 6.

[48]. Buhari, Menakıbu’l-ensar 4; Müslim, İman 128.

[49]. Buhari, Tefsir (63), 2; Müslim, Fedailu’s-sahabe 172..

[50]. Acluni, I, 386.

[51]. Tirmizi, Fezâilu’l-cihad 8, Zühd 8; Nesâi, Cihad 8; İbn Mace, Cihad 9; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 256, 340, 342, 441, 505; Kenzu’l-Ummal, III, 7386, Feyzu’l-Kadir, V, 465/7978.

[52]. Buhari, Mezâlim 8; Müslim, Birr 56-57.

[53]. Müslim, Birr 56.

[54]. Tirmizi, Emsal 6; Müsned, III, 130.

[55]. Bk. İbn Mace, Ahkâm 27.

[56]. Deylemi, Hadis no: 7506.

MÜNÂFIKLARIN DURUMU TIPKI ŞEYTANIN DURUMU GİBİDİR

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا
أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾
لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ
وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ
رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾
لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ
بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ
قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾ كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ
أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٥﴾ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ
اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ
﴿١٦﴾ فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاؤُا
الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾

11. Münâfıkların, kitap ehlinden inkâr eden dostlarına: Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız; sizin aleyhinizde kimseye asla uymayız. Eğer savaşa tutuşursanız, mutlaka yardım ederiz, dediklerini görmedin mi? Allah, onların yalancı olduklarına şâhidlik eder.

12. Andolsun, eğer onlar çıkarılsalar, onlarla beraber çıkmazlar; savaşa tutuşmuş olsalar, onlara yardım etmezler; yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez.

13. Onların içlerinde size karşı duydukları korku, Allah'a olan korkularından daha şiddetlidir. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

14. Onlar müstahkem şehirlerde veya siperler arkasında bulunmaksızın sizinle toplu halde savaşamazlar. Kendi aralarındaki savaşları ise çetindir. Sen onları derli toplu sanırsın, halbuki kalpleri darmadağınıktır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur.

15. ***(Onların durumu)*** **kendilerinden az önce geçmiş ve yaptıklarının cezâsını tatmış olanların durumu gibidir. Onlara acıklı bir azap vardır.**

16. Münâfıkların durumu tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana "İnkâr et" der. İnsan inkâr edince de: Ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım, der.

17. Nihâyet ikisinin de sonu, içinde ebedî kalacakları ateş olacaktır. İşte bu, zâlimlerin cezâsıdır.

"Münâfıkların, kitab ehlinden inkâr eden dostlarına: Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlak biz de sizinle beraber çıkarız; sizin aleyhinizde kimseye asla uymayız." Bu âyet-i kerime, münâfıklarla inkârcılar arasında geçen yalan dolan sözlerden ve bozuk ve çirkin hallerden dolayı duyulan hayreti açıklamak için gelmiş başlangıç cümlesidir. Âyet-i kerimede geçen nifak edenler, Medine halkından olan münâfıklardır.

Râğıb demiştir ki: *Nefak* kelimesi geçilen açık yol, tünel anlamına gelir. Arab tavşanı denilen yaban faresinin ini için kullanılan *"nufekau'l-yebû'"* buradan alınmıştır. *Nafeka'l-yerbû'* ifâdesi "yaban faresi iki yüzlü olan inine girdi" demektir. Bu köklerden alınan *nifak*, "dinin bir kapısından girip diğerinden çıkmak" demektir. ***"Münâfıklar fâsıkların ta kendileridir"*** (et-Tevbe, 9/67) âyeti bu mânâya dikkat çekmiştir. Yâni "onlar şeriattan çıkmışlardır" demektir.

Âyetteki, لإخوانهم/*li-ihvâninihim* kelimesindeki *lam* tebliğ içindir. Dostlarından maksad da Nadiroğullarıdır, Onların dostluklarından ve kardeşliklerinden maksad ise, ya inkâr ve küfürde birleşmeleridir. Çünkü küfürdekiler bir tek millettir, yahut aralarındaki dostluklarıdır.

لئن أخرجتم/*Le in uhrictum*, kelimesinin başındaki lâm da kasem içindir. Bu, yemin gerçekleştikten sonra şart harfinin başına geçip veya açık olarak gelip cevâbın şart için değil, kasemin cevabı olduğunu bildiren yemin lamıdır. Bazan şart harfinin dışında da gelir.

Mânâ şöyle olur: "Ey hitâb edilen kimse! Medineli münâfıkların, inkâr eden kitab ehli dostlarına: Eğer siz yurdunuzdan ve köylerinizden çıkarılırsanız, Muhammed (s.a.) ve arkadaşları sizi çıkarırlarsa, mutlaka biz de sizinle çıkar ve aramızdaki muhabbet ve dostluğumuzun tam olmasından dolayı gittiğiniz yere beraberinizde gideriz, dediklerini görmedin mi?" Bu kısım yeminin cevabıdır. Şartın cevabı gizlidir. Çünkü şart ve yeminin cevapları benzeşince, kasem cevabı ile yetinilmiş ve şartın cevabı gizlenmiştir. Bu âyetten sonra gelmekte olan âyet-i kerimede geçen *"onlarla beraber çıkmazlar"* ve "*onlara yardım etmezler"* cümleleri de bunun gibi yemine cevaptır. Bu sebeple fiiller merfû olarak gelmiş olup meczum değillerdir. Yeminin cevabının kendisine delâlet etmesi sebebiyle şartın cevabı hazfedilmiştir. *Ebeden* kelimesi zarf olarak mensup olup

gelecekteki zamanın tamamını kapsayan bir anlam taşımaktadır. Tıpkı *ezel* kelimesinin geçmişteki zamanın tamamını kapsayan bir anlam taşıması gibi. Her iki kelime de gelecek ve geçmişle ilgili çok uzun bir zamanı ifâde etmekte kullanıldıklarından dolayı bazan çoğullarına izafe edilerek; yâni isim tamlaması yapılarak *ebedü'l-âbâd;* yâni "sonsuzların sonsuzu", *ezelü'l-âzâl*; yâni "ezellerin ezeli" denir. *Sermedî* ise hem geçmiş hem de gelecek zamanların tamamını kapsayan bir kelimedir. Yâni mâzi ve müstakbelde varlığın sonsuz olarak devam ve istimrar etmesini ifâde etmekte kullanılır.

Senin derdin ezelden gelir ta ebed gününe gider
Bir kimse böyle sermedî bir nimetin şükrünü nasıl edâ eder?

"Eğer savaşa tutuşursanız" yâni Muhammed (s.a.) ve arkadaşları sizinle savaşırlarsa *"mutlaka size yardım ederiz"* elbette size yardım eder ve sizi yüzüstü bırakmayız, derler. *"Allah, onların yalancı olduklarına şâhidlik eder."* Yâni yalan yeminlerle pekiştirilmiş sözlerinde yalancı olduklarına Allah şâhidlik eder.

لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ ۚ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ ۚ وَلَئِنْ
نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾

12. Andolsun, eğer onlar çıkarılsalar, onlarla beraber çıkmazlar; savaşa tutuşmuş olsalar, onlara yardım etmezler; yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez.

"Andolsun, eğer onlar" zorla ve horlanarak *"çıkarılsalar, onlarla beraber çıkmazlar."* Âyet-i kerimenin bu bölümü, her şeyde onları toplu olarak yalanladıktan sonra, söyledikleri her sözde ayrı ayrı ve açıklamalı olarak yalanlamaktadır.

"Savaşa tutuşmuş olsalar, onlara yardım etmezler." Nitekim aynen öyle oldu. Medine'de münâfıkların reisi Übeyy'in oğlu ve arkadaşları gizlice Nadiroğullarına: "Yerlerinizden çıkmayın, kalelerinizde kalın. Çünkü yanımda benim kabilemden ve diğer Araplardan oluşan iki bin kişilik bir kuvvet var. Size ulaşılıncaya kadar son ferdine kadar ölecekler. Kureyzaoğulları ve antlaşmalı bulunduğunuz Gatafanlılar da size destek verecekler" diye haber gönderdi. Evinde oturup haber gönderen lânetli münâfıkların reisinin bu sözü Nadiroğullarını ümidlendirdi. İleri gelenlerinden biri olan Selâm b. Mişkem, kendilerini uyarmak maksadıyla Nadiroğullarının yöneticisi olan Huyey b. Ahtab'a: "Ey Huyey! Vallahi Übeyy'in oğlunun vaadi elbette yalandır, bâtıldır, hiçbir kıymeti yoktur. Seni bir tehlikeye düşürmek ve oyuna getirip Muhammed'le savaştırmak istiyor. Kendisi de evinde oturacak ve seni yüzüstü bırakacaktır" dedi. Huyey: "Muhammed'le düşman olmak ve onunla savaşmaktan başka bir çare yok" dedi. Selam b. Mişkem: "Yemin olsun ki, bu kendi topraklarımızdan sürülmek, mallarımızın

ve şerefimizin yok olması, çoluk çocuğumuzun esir olması ve savaşçılarımızın öldürülmesidir. Bunun başka bir anlamı yoktur" dedi. Sonuç olarak sûrenin başında anlatıldığı gibi olanlar oldu.

Burada Rasûlullah (s.a.)'in nübüvvetinin gerçek olduğuna ve Kur'an'ın i'cazına apaçık delil vardır. **Birincisi**; Kur'an ilerde olacak şeyleri haber verdi ve haber verdiği gibi her şey gerçekleşti. Çünkü, âyet-i kerimenin nâzil olması söz konusu olaydan öncedir. Zaten ifâde tarzı bunu göstermektedir. Şart için olan *in* kelimesi geleceği gösterir. **İkinci** olarak Kur'an, gayptan haber vermesiyle mûcizedir.

"Yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar." Yâni yardım edeceklerini farz edip takdir etsek bile, yenilip kaçarak arkalarını çevirirler. *Edbâr* kelimesi *dübür* kelimesinin çoğuludur. *Dübür* ön tarafın zıddıdır; yanı arka taraf demektir. Sırtların çevrilmesi, "bozguna uğramak" yerine kullanılan kinâye lâfzıdır. Bozguna uğrayıp arkalarını dönerek kaçmayı bildirir.

Tacü'l-Mesadir'de tevliye kelimesinin "başını öne eğmek ve sırtını dönmek" mânâsında olduğu söylenir.

"Sonra kendilerine de yardım edilmez." Yâni bundan sonra münâfıklara yardım olunmaz. Allah onları mahveder. Yahûdilere yardım ederek küfürleri açığa çıktığı için nifakları bir fayda vermez. Yahut âyet-i kerimenin anlamı şöyledir: "Yahûdiler elbette yenilecekler sonra da onlara münâfıkların yardımları da fayda vermeyecek." Âyet-i kerimede ayrıca, Allah ve Rasûlü'ne isyan edip emirlerine karşı gelenlerin, bunlar orduları ve sultanlar bile olsalar, dünya ve âhirette kahrolacaklarına dikkat çekilmiştir.

Bu gibi kimselerin zaman zaman ellerine fırsat verilmesi, kendilerini sonuçta rezil ve rüsvaylığa götürecek istidrac kabilinden olan şeylerdir.

Serçe kartalla savaşsa,
Kanadına kanının rengini verir.

Bu âyet-i kerimede şu hususlara işâret edilmektedir: Nefsin arzu, heves ve sıfatları münâfıklar; inkârcı nefis ve onun uydusu şeyler de yahûdiler gibidir. Aralarında zat ve sıfatına âid karanlıklardan ibâret dostlukları vardır. Bu sayılanların gerçeklikleriyle ruh, sır ve kalp gerçekleri arasında karanlık ile aydınlık arasındaki zıddiyete benzer zıtlıklar vardır. Dolaysıyla nefsin arzu ve hevesleri ile sıfatları nefse ve sıfatlarına şöyle diyorlar: Şâyet ruh, sır ve kalp, -sizin varlıklarınızın karanlıklarına onların aydınlığının üstün gelmesi sebebiyle- varlık yurdundan çıkaracak olurlarsa elbette biz de beraberinizde çıkarız, sizin peşinizden biz de kalmaz ve size karşı gelmeyiz. Şâyet onlar mücâhede okları ve riyâzât kılıçlarıyla sizinle savaşırlarsa, biz de parçalayıcı hayvânî şehvetlerle size güç ve kuvvet veririz. Oysa Allah'ın izni olmadan onların hiç bir şeye güçleri yetmez. Çünkü onlar sözlerinde yalancıdırlar. Hevâ ve sıfatları, nefis ve tâbileri çıkarıldıklarında onlarla beraber çıkmazlar. Çünkü nefisle hevâ kendilikleri itibariyle aynı iseler de sıfatları itibariyle ayrıdırlar. Zeyd ve Amr'ın sıfat itibariyle ayrı olsalar

da zat itibariyle bir oldukları gibi. Bir oldukları zatları, onların insanlık yönüdür. Birinin ortadan kalkması, diğerinin de ortadan kalkmasını gerektirmez. Hevâ, kalıbın rûhâniyetinin üstün gelmesi sebebiyle bazan ruha yönelir. Bazan da kalıbın yoğunluk kazanması sebebiyle nefse meyleder. Dolayısıyla nefse devamlı olarak yardım edemez. Varlığının odunundaki zulmet ateşine üfürmekle yardım etse bile, kalp, ruh ve sır aydınlığının dalgalarının saldırıları karşısında, karanlığın aydınlığa; gecenin de gündüzden kaçarak yenildiği gibi yenilirdi. ***“(Bilinsin ki) üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah’ın tarafını tutanlardır.”*** (el-Mâide, 5/56)

لَاَنْتُمْ اَشَدُّ رَهْبَةً فٖى صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾

13. Onların içlerinde size karşı duydukları korku, Allah’a olan korkularından daha şiddetlidir. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

“Onların içlerinde” Ey müminler! *“size karşı duydukları korku, Allah’a olan korkularından daha şiddetlidir.” Rahbet* kelimesi ıstırab ve sıkıntı ile karışık üzüntü demek olup burada mechûl fiilden masdardır. Yâni korkulmak bakımından daha şiddetlidir. Âyet-i kerimedeki *siz* anlamında olan *entüm* muhatab zamiri müslümanlara râci olup hitâb onlaradır. Yâni korkanlar müslümanlar değil, münâfıklardır. O halde kendilerine hitâb edilen Müslümanlar, korkanlar değil kendilerinden korkulanlardır. Âyetin mânâsı şöyledir: “Münâfıkların sizden korkuları, kalplerindeki Allah korkularından daha şiddetlidir.”

Keşşaf’ta şöyle denilmiştir: Âyet-i kerimede *içlerinde* anlamındaki *sudûrihim* kelimesi, onların iki yüzlülük ve nifaklarına delildir. Yâni onlar görünürde Allah’tan korktuklarını açıklıyorlar, oysa siz onların içlerinde daha heybetli ve daha çok korkulacak durumdasınız. Şâyet, “sanki onlar Allah’tan o kadar korkuyorlar mı ki, O’ndan olan korkuları en şiddetli ve her şeyden çok olsun?” denilirse cevap olarak derim ki: “Onların gizlide sizden olan korkuları, size açıkladıkları Allah korkusundan daha şiddetlidir” demektir. Zira onlar Allah’tan çok korktuklarını sadece açıktan iddiâ ediyorlardı.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Onlar, müminlerden gönüllerinde Allah’ın nuru yansıdığı için korkuyorlardı. Karanlık aydınlıktan kaçtığı, hoşlanmadığı ve ona karşı koyamadığı gibi karanlıktan yana olanlar aydınlık kişilerden nefret eder, onunla bir arada bulunmaz. Karanlıktan maksadımız, şirkin, inkârın, riyânın ve iki yüzlülüğün karanlığıdır. Aydınlıktan maksadımız da tevhidin, îmânın, samîmiyet ve Allah korkusunun nurudur. Bu sebepledir ki, Allah Teâlâ: ***“Allah’tan korkun ve bilin ki, Allah muttakîlerle beraberdir”*** (el-Bakara, 2/194) buyurarak, takvâ sâhipleri ile beraber olduğunu haber verip, muhâliflerine karşı onlara yardım etmiştir.

“Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.” Yâni Allah Teâlâ’dan çok

sizden korkmaları, hiçbir şey anlamamaları sebebiyledir. Bir şey anlamıyorlar ki, Allah'ın büyüklüğünü anlayıp O'ndan gereği gibi ve hakkıyla korksunlar.

Bazı büyükler şöyle demişlerdir: Azamet sıfatı gerçekte Cenab-ı Hakk'ın sıfatı değil, O'nu bilen âriflerin kalplerinin sıfatıdır. Azamet sıfatı onların üzerinde, örtünen kimsenin üzerindeki ridâsı gibidir. Şâyet azamet sıfatı Azim olan Cenab-ı Hakk'ın sıfatı olsaydı, gördüğü her şey azamet sâhibi olur, sonra o, O'nu tanımazdı. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ, aralarında münâfıklar bulunduğu halde kıyamet günü bu ümmete tecellî eder ve Ben sizin Rabbinizim, der. Bunun üzerine onlar, Cenab-ı Hak'tan yine O'na sığınırlar. Ama münâfıklar câhilliklerinden dolayı yapmaları gereken tâzim ve ululamayı yapmazlar. O'nu tanıdıkları bir sıfatla tecellî edince O'nun azametini kalplerinde bulurlar ve O'na tâzim için secdeye kapanırlar. Cenab-ı Hak kulun kalbine tecellî edince oluşların ve olayların uyarması ondan gider ve o kalpte Cenab-ı Hakk'a ve O'nun celâline tâzimden başka bir şey kalmaz."*[57]

Bu âyet-i kerimede belirtildiğine göre, kulun her şeyden çok Allah'tan korkması onun fıkıh sâhibi olmasının belirtilerindendir. İnsanların çoğu ise görüldüğü gibi kötü durumdadır.

Peygamberimiz (s.a.): *"Allah Teâlâ hayrını, iyiliğini dilediği kimseyi dinde bilgin ve fakih kılar"*[58] buyurmuştur. Âriflerden bazısı şöyle demiştir: Hak ehline göre *fakih,* Mevlâsından başka kimseden korkmaz, murakabesini yalnız O'na yapar, O'ndan başkasına da iltifat etmez, iyiliği O'ndan başka kimseden ummaz. O'nun rızâsını elde etmek için kuşun uçması gibi uçar. Olgun insanların, yırtıcı hayvanlardan, zâlim kimselerden ve benzeri şeylerden korkuları eksik değildir. Çünkü insanın yaratılışında sabırsızlık ve feryad vardır. Bu sebeple nefisler korku huyu ile yaratılmıştır. Yokluktan sonra var olmanın lezzetine hiçbir şey denk değildir. Aynı yönden yok olmayı vehmetmenin şiddetli acısı vardır ki, onun miktarını Allah'ı bilenlerden başkası bilmez. Dolayısıyla, her nefis, yokluğun kendisine veya yakınına ulaşmasından dolayı feryad eder ve kaçar. Varlığının gitmesinden ürküp korkar.

Kâmil olan kişi, nefsi hakkında, bir pire ısırığından ne derece acı duyduğuna şâhid olduğundan, insanların en hassas olanlarındandır. Bunun için de, keşif, hal ve ilim yoluyla aslını görüp bildiğinden Allah'a olan ihtiyaç ve tevâzu ile dolu bir kişidir. İşte bunun içindir ki, bir rasûlün, nebinin ve kâmil bir velînin kendi zamanında kulluk dâvâsına aykırı düşecek bir iddiâda bulunduğu görülmemiştir.

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا اِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ اَوْ مِنْ وَرَٓاءِ جُدُرٍۜ
بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَد۪يدٌۜ تَحْسَبُهُمْ جَم۪يعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰىۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ
قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَۚ ﴿١٤﴾

14. Onlar müstahkem şehirlerde veya siperler arkasında bulunmaksızın sizinle toplu halde savaşamazlar. Kendi aralarındaki savaşları ise çetindir. Sen onları derli toplu sanırsın, halbuki kalpleri darmadağınıktır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur.

“Onlar müstahkem şehirlerde veya siperler arkasında bulunmaksızın sizinle toplu halde savaşamazlar.” Yâni yahûdi ve münâfıklar, kapı, hendek ve benzeri şeylerle sağlamlaştırılmış, insanların toplu halde yerleştikleri şehir ve siper olmaksızın yerleşim yerlerinden birinde toplu halde sizinle savaşmağa güçleri yetmez. Sizden son derece korktuklarından sizinle yüz yüze, göğüs göğüse savaşmaya cesâretleri yoktur.

Râğıb demiştir ki, *muhassana* kelimesi kaleler gibi surlarla çevrilmiş ve sağlamlaştırılmış yer demektir.

Cüdür kelimesi, duvar anlamındaki *cidar* kelimesinin çoğuludur. Bir yeri kuşatan yapıya *hâit* dendiği gibi, yüksekliği ve yumruluğu sebebiyle *cidar* denir. İkisi de duvar anlamındadır. Bunun için ağacın tomurcuk hâlinde yaprakları çıktığında *cüdüru’ş-şecer*, çocuk çiçek hastalığı çıkardığı zaman, ağacın tomurcuk hâlindeki yaprağına benzetilerek, *cüdüru’s-sabiyy* denir.

“Kendi aralarındaki savaşları ise çetindir.” Bu cümle bağımsız olarak şu hususu açıklamak için getirilen cümledir: Anlatılan korkuları, zayıflıklarından ve içlerinde bulunan bir korkudan dolayı değildir. Zira onların kendi emsallerine göre savaşları çok çetindir. Onların ve içlerindeki korkuları, Allah’ın kalplerine korku salmış olması sebebiyle size karşıdır. Allah ve Rasûlü ile savaşınca cesur kişi korkaklaşır, en güçlü olan da zillete düşer, alçalır.

*Keşfü’l-esrar’*da şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ bir milletin zaferini murad edince onların tavşanı arslanlaşır, bir toplumun kahrını dilediğinde de arslanları tavşanlaşır. Tavşana dönüşür.

Eğer mert isen mertlikten söz etme
Her binici topu çelip götüremez.

Denilirse ki, “zaten *be’s* kelimesi savaşın katılık ve şiddeti demektir. Öyleyse âyet-i kerimede be’sin şiddetli olduğuna hükmetmenin sebebi nedir?” Şöyle cevap verilir: Buradaki *be’s* ile mutlak mânâda savaş kasdedildiğinden savaşın katı ve acımasız olduğunu açıklamak amacıyla ayrıca şiddetli olduğu haber verilmiştir. Yahut, onların savaştaki katılıkları mübalağalı olmasına rağmen Allah onlara karşı müminleri güçlendirmiş ve O’nun yardımı ile müminler üstün gelmişlerdir. Dolayısıyla bu şedid kelimesi müminlerin savaştaki şiddetlerinin daha mübalağalı olduğunu ifâde etmek içindir. *Beynehüm* zarfı *şedîd* kelimesine bağlıdır. Müteallikın önce gelişi hasr; yâni bu işin yalnız onlara mahsus olduğunu bildirmek içindir. Hal veya sıfat olarak gizli olan şibh-i fiile müteallik olması da mümkündür. “Aralarındaki vâki olan savaş” veya “aralarındaki savaş şiddetli olduğu halde” demektir. Çünkü Arapların, “mârifeden sonra

gelen zarf kesinlikle hal olur" sözleri bütün dilcilerce kabul görmemiştir. Dolayısıyla bu iki durum mümkündür. Ayrıca bu durumda bazan sıfat olması tercih edilir.

Ey peygamber! Ey her aklı erip bu hitâbı işiten! *"Sen onları derli toplu"* birbirleriyle iyi geçinen birlik ve beraberlik içinde *"sanırsın, halbuki kalpleri darmadağınıktır."* Yâni onların gönülleri ve kalpleri paramparça haldedir. Aralarında bir anlaşma ve kaynaşma yoktur. Bu sebeple onlar, Allah Teâlâ'nın: ***"Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı"*** (el-Enfal, 8/63) âyet-i kerimesiyle nitelendirdiği müminlerin durumunda değillerdir. Âyetteki *şettâ* kelimesi, Farsçada "perakende, perîşan" anlamındaki *şetît* kelimesinin çoğuludur. Bu kelime, *şette, yeşüttü, şetten* ve *şetît* şeklinde türetilir ki mânâsı "parçaladı, parçalandı" demektir. Kelimenin *inşette, teşettete* halleri de böyledir. Araplar, *câû eştâten fi'n-nizâm* derler ki, "düzende darmadağınık ve paramparça olarak geldiler" demektir.

Bu âyet-i kerimede, yahûdilerle savaşmaları hususunda müminlerin kalplerine cesâret ve güç verilmekte; müminlere yakışanın ve lâyık olanın, mânen ve maddeten ittifak, birlik ve beraberlik içinde bulunmak olduğu vurgulanmaktadır. Tıpkı Peygamberimiz (s.a.) döneminde müminlerin birlik ve ittifak içinde olmaları gibi. İttifak, birlik ve kuvvettir. Ayrılık ise parçalanmak, mahvolmak ve felâkettir. Düşman olan İblis müslümanların ayrılığa düşüp parçalanmalarıyla murâdına erer.

Sehl (k.s.) demiştir ki: Hak ehli olanlar ebediyyen toplu ve birlik hâlindedirler, her ne kadar görünürde ayrı ve bedenleri farklı olsa da. Bâtıldan yana olanlar görünürde bedenleriyle bir araya gelseler ve birlik içinde olsalar da ebediyyen ayrıdırlar. Çünkü Allah Teâlâ: *"Sen onları derli toplu sanırsın, halbuki darmadağınıktırlar"* buyurmuştur.

Onların kalplerinin darmadağınık olmasının sebebi *"Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur."* Yâni onların akılları hiç bir şeye ermez ki, Hakk'ı tanıyıp ona uysunlar, kalpleri huzur bulsun ve söz birliği etsinler. Onlar bir tek yaydan atılırlar ve sapıklık çölüne düşerler. Yolların ayrı ayrı ve fenlerin farklı farklı olması gibi onların kalpleri darmadağınık olmuştur. Kalplerinin darmadağınıklığı kuvvetlerini zayıflatmaktadır. Çünkü, gönlün sağlam ve sağlıklı olması bedenin sağlamlığına götürür, sıhhatli olmasını gerektirir. Gönlün, kalbin bozukluğu da bedenin sağlıksızlığına sebeptir. Nitekim, "her kap içinde olan şeyi sızdırır" demişlerdir.

Bil ki, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de anlayışsızlık, ilimsizlik, akılsızlık ve akıl erdirmemek gibi sıfatların tamamıyla, kâfirleri yermiştir.

Râğıb demiştir ki: *Fıkıh*, zâhir ilim aracılığı ile bilinmeyen gayb ilmine ulaşmaktır. Dolayısıyla bu, bilinen fıkıh ilimden daha özel bir bilgidir. *İlim*, bir şeyi gerçek yönüyle kavramak ve algılamaktır. Bu ilim, nazari ve ameli olmak üzere iki kısma ayrıldığı gibi akla ve işitmeye dayalı olmak üzere de iki bölüme ayrılır. Akıl ise ilmi kabullenmeye hazır olan kuvvete denir. Bu güçle insanın kendisinden faydalandığı ilme de *akıl* denir. Bundan dolayıdır ki, müminlerin halifesi **Hz. Ali** (r.a.) manzum olarak şöyle demiştir:

Akıl; tabii, ve işitilmiş olmak üzere iki kısımdır.
İşitilmekle elde edilen akıl olmayınca tabii akıl fayda vermez.
Göz ışığı engelli iken güneş ışığının fayda vermediği gibi.

Birinci kısım akla Peygamberimiz (s.a.) şu hadis-i şerifiyle işâret etmiştir: *"Allah Teâlâ akıldan daha değerli ve şerefli hiçbir şey yaratmamıştır."*[59] **İkinci kısım** akla da şu mübarek sözüyle işâret etmiştir: *"Hiçbir kimse kendisini hidâyete götüren veya bir felâketten uzaklaştıran akıldan daha üstün hiçbir şey kazanmamıştır."* Bu tür akla ***"Bunları ancak, âlim olanlar akleder"*** (el-Ankebût, 39/43) âyetinde işâret edilmektedir.

Kâfirlerin akılsızlıkla yerildikleri her âyet-i kerimede de ikinci kısım akla işâret edilmiştir, birincisine değil. Aklı bulunmadığı için kuldan mükellefiyetin kalktığını bildiren her yerde de birinci kısım akla işâret edilmiştir. Hadis-i şerifte, *"Akıl, kalpte bir nurdur ki, onunla hak ile bâtılın arası ayrılır"* buyrulmuştur.

Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.)'e: "Ey Allah'ın Rasülü! Bir adamın hem aklı iyi, hem de günahı çok olabiliyor" denildi. Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurdu: *"Kazanılmış hataları ve günahları olmayan kimse yoktur. Yaratılışı akıl, tabiati yakîn olan kimseye günahları bir zarar vermez."* buyurdu. "Bu nasıl olur ey Allah'ın Rasülü?" denildiğinde de: *"Çünkü, o her hata işlediğinde beklemeden bu hatasını tevbe ve pişmanlıkla telâfi etmeğe çalışır; bu sebeple günahları affolunur ve kendisini cennete koyacak fazileti kalır"* buyurdu.

Yine **Enes** (r.a.)'den şöyle nakledilmiştir: Rasûlullah'ın huzurunda bir adamı övdüler ve iyi hasletlerini övmekte aşırı gittiler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): *"Bu adamın aklı nasıldır?"* buyurdu. Ashab (r.a.): "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz size adamın ibâdet konusundaki çalışkanlığından ve çeşitli iyilikler ettiğinden bahsettik, siz ise onun aklını soruyorsunuz, bunun sebebi nedir?" demeleri üzerine Rasûlullah (s.a.): *"Ahmak kimse ahmaklığı sebebi ile en büyük günahkarın, facirin işlediği günahtan daha büyüğünü işler. Yarın (âhirette) Allah nezdinde kullar yüksek derecelere ve O'na yakınlık mertebelere akıllarına göre yükselirler"*[60] buyurdu.

Ali b. Ubeyde şöyle dedi: Akıl padişahtır, güzel huylar da onun yönettiği halk durumundadır. Onları yönetmekte zayıf kalırsa güzel huylarda bozulma başlar. Bunu duyan bir köylü, "Bu sözün içinden bal akıyor" dedi. Bazıları da, "Akıllar tam ve kâmil olduğunda lüzumsuz şeyler azalır" demişlerdir. Çünkü akıl, sâhibini şuurlandırır ve kendisine gerekmeyen faydasız şeylerden onu alıkoyar.

Çoğalan her şey ucuzlar, yalnız akıl öyle değildir, o çoğalınca değerlenir. Köylülerden biri şöyle demiştir: Şâyet aklın cisim hâline getirilmesi mümkün olsaydı onun ışığı güneşi sönük bırakırdı. Ahmaklığın cisim hâline getirilmesi mümkün olsaydı onun karanlığı yanında gece aydınlık olurdu." Dolayısıyla akıl her şeyden daha aydınlıktır, ahmaklık ise her şeyden daha karanlıktır. "Arslan kuvveti sayesinde her dağda yaşayabildiği gibi, akıl da her bulunduğu yerde yaşar" denilmiştir. Yâni akılda arslanın

mânevî kuvveti vardır. Buna kıyasla, ahmaklıkta da tavşan ve benzeri güçsüz şeylerin aczi olduğu anlaşılır.

Kötü kimse, ters esen rüzgâr sebebiyle
Emniyette olmayan çapasız gemi gibidir.
Akıllının emniyeti akıl çapasıdır,
Akıl sâhiplerinden böyle bir akıl dilen.

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ
اَلِيمٌۚ ﴿١٥﴾

15. ***(Onların durumu)* kendilerinden az önce geçmiş ve yaptıklarının cezâsını tatmış olanların durumu gibidir. Onlara acıklı bir azap vardır.**

“(Onların durumu) Kendilerinden az önce geçmiş ve yaptıklarının cezâsını tatmış olanların durumu gibidir.” Bu cümle, “benzerleri” anlamındaki gizli mübtedânın haberidir. Yâni anılan yahûdiler, münâfıklar ve onların hayret veren nitelikleri ile garip huyları, Bedir’de müslümanlarla savaşan Mekke müşrikleri gibidir. Yahut Kaynukaoğulları gibidir. Anlatıldığı gibi onlar Nadiroğullarından önce yurtlarından çıkarılmışlardır. Kaynuka kelimesi *nun* harfinin üç harekesiyle de okunur. En yaygın olanı *nun* harfinin ötresiyle kullanıldığı ve burada yazıldığı okunuş tarzıdır. Kaynukaoğulları yahûdilerin en cesurları ve malları en çok olanlarıydı. Bedir savaşı olunca, isyanlarını açığa vurup başkaldırdılar ve hasedlerini ızhar ettiler. Nadiroğulları gibi sözleşmeyi bozdular. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) onları Medine’den çıkarıp Şam tarafına sürdü. Çünkü onların köyleri, Kaynukaoğulları tarafından yapılmıştı. Rasûlullah (s.a.) onlara bedduâ etti, bir sene geçmeden tamamı mahvolup gitti. Onların kıssaları geniş bir şekilde birinci cildde anlatılmıştı.

Âyet-i kerimedeki *karîben* zarfi *mesel* kelimesiyle nasbedilmiştir.

Mücâhid şöyle demiştir: Bedir savaşı Nadiroğulları olayından altı ay önce olmuştur. Bu, sebeple âyette *“az önce”* buyrulmuştur. O halde bu hadise, Uhud savaşından önce olmuş demektir. İki yıl önce olmuştur da denilmiştir. Buna göre Nadiroğulları savaşı hicri dördüncü yılda gerçekleşmiş olur. Çünkü Nadiroğulları savaşı Uhud savaşından sonra olmuştur. Uhud savaşı da Bedir savaşından bir yıl sonra olmuştur.

Âyette geçen *vebâl* kelimesinin tahlili konusunda farklı izahlar olmuştur. **Râğıb** demiştir ki; vebl ve vâbil kelimeleri, “ağır yağmur, deve katarı, ağırlıkları koruma” gibi anlamlara gelir.

Zararından korkulan iş için *vebal* denmiştir. Çok ağır yemek için de aynı şey söylenmiştir. *Emr* kelimesi *umûr* kelimesinin tekilidir; *evâmir* kelimesinin değil. *“Yaptıklarının cezâsını tatmış olanlar”* dan maksad, dünyada inkârlarının kötü

sonucunu tadanlardır. Bahsedilen kötü sonuç ise Bedir savaşında öldürülme azâbıdır. Bedir savaşı, hicretin ikinci yılı Ramazan ayında, Nadiroğulları savaşından önce olmuştur.

"Onlara acıklı bir azab vardır." Âhirette onlar için büyüklüğünü takdir etmeğe güç yetmeyen elem verici bir azab vardır. Bir şey yemeğe nispetle onu tatmak nasıl basit ise, onların âhirette görecekleri azaba nispetle dünyadaki öldürülme azapları o nispette hafiftir. Âyetin mânâsı şöyledir: "Bu yahûdilerin durumu dünyada ve âhirette, kendilerinden az önce geçenlerin durumu gibidir." Ancak bu durum yahûdilerin bir kısmının hâlidir. Münâfıkların durumunu ise şu âyet-i kerime dile getirmektedir:

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْۚ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ
مِنْكَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦﴾

16. Münâfıkların durumu tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana "İnkâr et" der. İnsan inkâr edince de: Ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım, der.

"Münâfıkların durumu tıpkı şeytanın durumu gibidir." Bu cümle, gizli olan ve münâfıkların durumunu açıklayan, ayrıca yahûdilere âid ikinci bir durumu ifâde eden mübtedânın ikinci haberidir. Yahûdilerin diğer halleri, münâfıkların sözlerine kanıp önce gururlanmaları, sonra da hayal kırıklığı ve ümidsizliğe uğramalarıdır. Âyet-i kerimenin nazmında, isnad edilen tarafı özellikle ve kesin olarak belirtmeden, her iki topluluğun zamirine muzaf ve gizli mübtedâya iki haberden her biri isnad edilmek sûretiyle hepsinin durumu özetlenmiştir. Şöyle ki, bunlardan her ikisi benzerini çağrıştırarak akla getirmektedir. Sanki şöyle denmiş olmaktadır: "Azaba uğramaları bakımından Yahûdiler, kendilerinden öncekiler gibidir. Anlatıldığı tarzda münâfıklar da, yahûdileri aldatarak onları savaşa sürüklemekte şeytanın benzeridirler."

"Çünkü şeytan insana: İnkâr et, der. İnsan inkâr edince de: Ben senden uzağım, der." Şeytanın "inkâr et" sözü, insanı inkâr etmesi için aldatmasından mecâz olarak kullanılmıştır. Tıpkı bir âmirin memuru emredilen şey konusunda aldatması gibi. Şeytanın iğvâsına aldanması ve arzusuna uyması sonucu insanın inkâr etmesi üzerine şeytan, bahsedilen o insana: "Ben senden uzağım. Senin Allah'a olan inkâr ve ortak koşmana râzı olmadığım halde küskün olarak seni terk ediyorum" der.

Bir şeyden uzak olmak, berî olmak mânâsında *berie, yebraü fehüve berîün* denir. Masdarı *el-bür'ü ve el-beraetü* şeklinde gelir. *Teberrî*'nin asıl mânâsı; "beraber bulunmaktan hoşlanılmayan bir şeyden kurtulmak" demektir. Âlimler şöyle demişlerdir: Âyetteki el-insan kelimesinde yer alan *târif lam*ından cins kasdedilmiş olması durumunda şeytanın "Ben senden uzağım" sözüyle kendini temize çıkarmağa çalışması kıyamet gününde olacaktır. Çünkü o, âyet-i kerimenin de haber verdiği gibi, *"çünkü ben*

âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım" demektedir. *Târif lamı* ahd için olmak üzere insan kelimesinden Ebû Cehil kasdedilmişse, bu durumda âyet-i kerimedeki "inkâr et" ifâdesi; yâni "küfür hâli üzerinde bulunmakta devam et" anlamına gelir. Sonra o küfür üzerinde sebat edince, şirk fidanı onun kalbinin zemininde muhkem oldu. *"Ben senden uzağım"* demesi olayı İblis'in Ebû Cehil'e Bedir savaşı günü: ***"Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin görmediklerinizi (melekleri) görüyorum; Allah'ın azâbı şiddetlidir, dedi."*** (el-Enfal, 8/48) sözünden ibârettir. Yâni Peygamberimiz'in yönetimindeki müslümanlarla müşrikler savaşa tutuştular. İblis, Cebrail (a.s.)'ı Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.) ile birlikte görünce ondan korktu ve perişan olup uzaklaşıp gitti. Âlimlerin bir kısmı şöyle demişlerdir: "Allah'tan korkarım" demesi lânetlenmiş şeytanın yalanlarından biridir. Çünkü gerçekten o Allah'tan korkmuş ve bu sözü doğrulukla söylemiş olsaydı, bundan sonra da sonucundan korkulacak ve tehlikeye götürecek işlere asla devam etmezdi. İnsanları aldatmak için kıyamet gününe kadar mühlet istediği halde şeytanın: "Allah'tan korkarım" demesi nasıl doğru olabilir?

Ebu'l-Leys demiştir ki: İblis "Allah'tan korkarım" sözünü istihzâ ve Ebû Cehil ile alay etmek için söylemiştir. Onu pişmanlığa ve yandım, demeye sürüklemek için demiş olması da uzak bir ihtimal değildir.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Şeytan -acil olarak kendisine mühlet verilmiş olsa da- bazı konularda Allah'ın azamet ve celâl sıfatlarının bilincine erip muâheze edilmekten korunmak için O'ndan korkmaktadır. Şüphe yok ki, Allah'ın kahrının emareleri göründüğünde O'ndan korkmayan yoktur. Şu âyet-i kerimede anlatılanların hâlini bir görsene: ***"O gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlar da dini yalnız Allah'a hâlis kılarak: Andolsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız, diye Allah'a yalvarırlar."*** (Yunus, 10/22) Nitekim, yol kesen eşkıyalar, adam öldüren kimseler bile çoğunlukla Allah'ın kendisini cezâlandıracağından korktuğu halde bu yaptıklarını yaparlar.

فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَا اَنَّهُمَا فِى النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾

17. Nihâyet ikisinin de sonu, içinde ebedî kalacakları ateş olacaktır. İşte bu, zâlimlerin cezâsıdır.

"Nihâyet ikisinin de sonu, içinde ebedî kalacakları ateş olacaktır." Yâni şeytanın ve bu insanın âkıbetleri hiç ayrılmamak üzere devamlı kalacakları cehennem olacaktır. Bu cümledeki *âkıbetühüma* lafzı *kâne* fiilinin haberi olarak nasbedilmiştir. İsmi ise

ennehümâ fi'n-nâr cümlesidir. Tersine de okunmuştur ki, bu durum daha da açıktır. *Hâlidîne fîha*, zarf-ı müstekar olan car ve mecrur da gizli zamirden haldir. *Enne*'nin haberi olarak *hâlidâni* şeklinde de okunmuştur. Ancak bu durumda *fi'n-nar* kelimesi hâlideyn zarfına bağlı olduğundan uyumsuzluk olur. "İşte bu" cehennemde ebedî olarak kalma işi, yalnız bunlara mahsus olmayıp mutlak mânâda bütün zâlimlerin cezâsıdır.

Halvette oturan câhil kimsenin hayalleri
Birbirine karıştırır sonunda küfürle din-i mübîni.
Dostunu seviyor istifâde etmek istiyorsan
Düşmanın sözünü tutmamalısın.
İyi kimselerin peşinden koşmak gerekir
Bu saâdeti isteyen herkes onu mutlaka bulmuştur.
Ama sen alçak şeytanın peşindesin
Bilmiyorum, iyilere ne zaman yetişeceksin.

Bazı tefsir sâhipleri şöyle demişlerdir: Burada zikredilen insandan maksad, İsrailoğullarından **Râhib Bersisâ**'dır.

Râhip Bersîsa fetret döneminde bir manastır yapmıştı. Bu manastırda kalmış, Allah Teâlâ'ya ibâdet etmişti. İblis bu işi engelleme konusunda başarısız olmuş, onu dalâlete düşürmek konusunda âciz kalmıştı. Bir gün şeytanları topladı ve onlara şöyle dedi: "Sizden bu adam hususunda kim bana yardım eder?" Habîs şeytanlardan birisi: "Bu işe ben yeterim, ondan istediğin şeyi elde ederim" dedi. Râhip kıyâfetleri ve elinde asâsıyla onun manastırına gitti. "Ben bir râhibim, halvet ve uzlete çekilmek istiyorum" dedi. "Sohbetinizde bulunma ve halvette Allah'a ibâdet etmemin size ne zararı olur ki?" dedi. Bersîsa onun sohbetine iltifat etmedi, ona: "Allah'ın ibâdetiyle o kadar meşgulüm ki seninle sohbete ayıracak vaktim yok" dedi. Namaza başladığında namazdan on gün boyunca ayrılmamak, oruç tuttuğunda ise on günde bir iftar yapmak Bersîsa'nın âdetiydi. Şeytan onun manastırında birlikte onunla namaza durdu. İbâdet konusundaki cehd ve gayreti, Bersîsa'nın ibâdet konusundaki gayretinin önüne geçti, öyle ki şeytan kırk günde namazdan çıkıyor ve kırk günde bir orucunu açıyordu. Sonunda Bersîsa şeytanın kendisiyle sohbet etmesine izin verdi. Zira onun ibâdetlerdeki cehd ve gayreti karşısında kendi ibâdetlerini eksik görmeye başlamıştı. Şeytan bir yıl sonra bir ara ona şöyle dedi: "Benim bir arkadaşım var, zannediyordum ki senin ibâdet ve içtihadın onunkinden fazladır. Şimdi seni görünce zannettiğim gibi olmadığını anladım, onun yanına gidiyorum." Bersîsa onun ayrılmasından rahatsız oldu, gitmemesi için ona candan dostluk gösterdi. Şeytan şöyle dedi: "Mutlaka gitmem gerek, ancak sana bir duâ öğreteyim, üstüne okuduğun her hasta ve divâneye Allah Teâlâ şifâ verir. Bu senin için, yaptığın her ibâdetten daha iyidir, hem de Allah'ın kullarına bir faydan dokunmuş olur." Bersîsa şöyle cevap verdi: "Kendi vaktim ve virdlerimden geri kalarak, insanların işleriyle meşgul olmak sebebiyle yürüdüğüm yolu terk etmek benim işim değildir."

Şeytan o duâyı öğretene kadar çok çabaladı ve sonunda bu meşguliyeti Bersîsa'nın başına sardı.

Şeytan ondan ayrılarak İblis'e geldi ve ona: "Vallâhi adam helâk oldu" dedi. Sonra gitti ifritin birisine musallat olduğunda onu boğacak hâle getirdiği gibi bir adama musallat oldu. Sonra da bu sefer bir doktor sûretinde o adamın evinin önüne geldi ve şöyle dedi: "Sizin sâhibiniz mecnûn oldu, onu tedavi ediniz. Sizin adamınıza, onun cinni rahatsızlık veriyor, eğer isterseniz onu tedavi ederim." Şeytan hasta adamı görünce şöyle dedi: "Benim onun cinine gücüm yetmez, ancak duâsıyla şifa bulacağınız birisini size tavsiye edebilirim. O manastırında ikamet eden râhip Bersîsa'dır." Adamı ona götürdüler, duâ etti ve o ifrit ondan uzaklaştı.

Sonra şeytan, İsrailoğullarının hükümdarlarından birisinin kızlarından olan bir kadının yanına gitti, kız rahatsızlanmış ve divane olmuştu. Kadın muhteşem bir güzelliğe sâhibdi ve üç kardeşi vardı. Şeytan tabip sûretinde onların yanına vardı ve kızı kendisine gösterdiler. Şeytan şöyle dedi: "Ona rahatsızlık veren habîs bir ifrit var, ben onunla başa çıkamam. Onu rahibe götürün, bu işin üstesinden ancak o gelir, duâ eder kız şifa bulur. Onlar şöyle dediler: "Korkarız ki bunu yapmaz, bize izin vermez." Şeytan dedi ki: "Onun manastırının yanına bir manastır yapıp kızı bu manastırda yatırın. Ona; 'bu bir emanettir, senin yakınına koyup gidiyoruz. Allah rızâsı ve sevabı için gözünü ondan ayırma, ona duâ et ki şifa bulsun' deyin. Kızın kardeşleri söylendiği şekilde yaptılar, râhip kendi manastırından aşağı indi, güzel kızı gördü ve kızın güzelliğinden içine bir fitne düştü. Şeytan o an kendisine şöyle vesvese verdi: "İşini gör sonra tevbe et!" zira tevbe kapısı açık, Allah'ın merhameti pek çoktur." Râhip şeytanın fermanını tutarak kızdan muradını aldı, kız hâmile kaldı. Râhip pişman oldu ve rezil olmaktan korktu. Şeytan hemen kalbine bu kızı öldürmesi ve ortadan kaldırması gerektiği fikrini soktu. İçinden "kardeşleri geldiğinde, ifrit onu götürdü derim onlar da bana inanırlar, böylece rezil olmaktan kurtulurum. Sonra da zinâ ve öldürme için tevbe ederim" diye düşündü. Bersîsa kızı öldürdü ve gömdü. Kardeşler gelip kız kardeşlerini göremediklerinde onlara; "şeytanı geldi ve onu götürdü, gücüm ona yetmedi" dedi. Onlar da kendisine inandılar ve geri döndüler.

Şeytan kardeşlerin rüyâsına girip; "râhip kardeşinizi öldürdü ve falan yere gömdü" dedi. Üç gece üst üste bu şekilde onlara göründü, böylece onlar oraya gidip öldürülmüş kardeşlerini bulunduğu yerden çıkardılar. Kardeşler, râhibi manastırından aşağı indirip manastırı harap ettiler ve onu zamanın hükümdarına götürdüler. Râhibin yaptığı iş ve günahı belli olunca padişahın emriyle onu darağacına çıkardılar. O vakit şeytan yanına geldi ve şöyle dedi: "Bütün bunları düzenleyen ve yapan benim. Eğer sana emrettiğimi kabul edersen seni buradan kurtarır, özgürlüğüne kavuştururum." Râhip; "ne emredersen yaparım." dedi. Şeytan; "bana secde et!" dedi. O bedbaht ona secde etti ve kâfir oldu. Onu bu küfrüyle birlikte astılar. O zaman şeytan şöyle dedi; "Doğrusu ben senden uzağım; Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."

Bu şeytandan maksad da, sâlih kimselere haktan yana görünerek gelen beyaz şeytandır.

Kâşifî demiştir ki: Şu talihsiz, yetmiş senelik ibâdetten sonra ebedî şakavet uçurumuna yuvarlandı.

Gâfil olma! Mert olan kimselerin merkebinin
Vesvese taşlığında izlerini gizlemişlerdir.

Zehretü'r-Riyad adlı eserde şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ Bersisâ adlı bu râhibin, iki yüz yirmi yıl, göz açıp kapayıncaya kadar hiç isyan etmemek üzere ibâdet ettikten sonra îmânını değiştirdi. Altmış bine varan talebelerinden ondan aldıkları ilmin bereketiyle havada yürürlerdi. Melekleri hayrete düşürecek kadar ibâdet etti. Hayret eden meleklere "Niçin hayret ediyorsunuz? Ben sizin gerçekten bilmediklerinizi biliyorum. İlmimde, onun küfre düşüp cehenneme gireceği ve orada ebediyen kalacağına dâir bilgi vardır" buyurdu.

İblis bunu duyunca, Barsisâ'nın onun eliyle mahvedileceğini anladı ve palas giyerek bir âbide benzeyerek Bersîsa'nın yanına geldi. Bersîsa ona, "Sen kimsin, ne istiyorsun?" dedi. Şeytan, "Ben bir âbidim, sana Allah'a ettiğin ibâdetinde yardımcı olmak üzere geldim. Bersîsa, "Allah'a ibâdet etmek isteyen kuluna dost olarak O kâfidir" dedi. Bunun üzerine iblis kalkıp ibâdete başladı ve üç gün bir şey yiyip içmeden ibâdete devam etti. Bersîsa, "ben iftar ediyor, uyuyor, yiyip içiyorum, halbuki sen yiyip içmiyorsun. Ben iki yüz yirmi yıl Allah'a ibâdet ettim ama yiyip içmeyi bırakamıyorum" dedi.

İblis: "Ben bir günah işledim, onu hatırladıkça yeme, içme ve uykumun tadı kaçıyor" dedi. Barsisâ: "Senin gibi olabilmek için çare nedir?" dedi. İblis: "Git, Allah'a isyan et, sonra tevbe et, şüphesiz ki O, merhametlidir. Ondan sonra ibâdetin tadını bulursun" dedi. Bersîsa: "Bunca yıl ibâdet ettikten sonra nasıl isyan edebilirim?" dedi. İblis: "İnsan isyan edince, günah işleyeceği zaman bir mazerete ihtiyacı olur" dedi. Bersîsa: "Hangi günahı kasdediyorsun?" dedi. "Zinâyı" dedi. Bersîsa: "Onu asla işlemem" dedi.

İblis, "bir mümini öldürmeni söylüyorum" dedi. "Hayır bunu da yapmam" dedi. İblis: "Öyleyse sarhoşluk verici şarap iç, o en basitidir, Allah sana hasım olur" dedi. "Onu nerede bulabilirim?" dedi. İblis: "Filan köye git" dedi. Bersîsa o köye gidince orada bir şarap satan güzel bir kadın gördü, ondan şarap satın alıp içti ve sarhoş oldu, o kadınla zinâ etti, o esnada da kadının kocası geldi onu vurup öldürdü.

Sonra iblis ona insan şeklinde geldi ve onu sultana götürüp içki içip zinâ ettiğini ve adam öldürdüğünü ihbar etti. Hükümdar, içkiden dolayı seksen, zinâdan dolayı yüz sopa vurdurdu. Adam öldürdüğünden de asılmasını emretti. Asıldığında, iblis yanına önceki âbid sûretinde gelerek: "Nasılsın?" dedi. Bersîsa: "Kötü arkadaşına uyanın hâli işte böyledir" dedi. İblis: "Ben seni iki yüz yirmi yıldır imtihan ediyorum, işte şimdi seni bu asılmaya kadar getirdim. Ama bu darağacından istersen indiririm" dedi.

Bersîsa: "Elbette buradan inmek isterim, hem de beni indirirsen istediğini veririm" dedi. İblis: "Öyleyse bana bir kez secde et" dedi. Bersîsa: "Bu dar ağacında sana nasıl

secde edebilirim?” dedi. “İşâretle secde et” dedi. Bersîsa secde ederek küfre düştü. *“Tıpkı şeytanın durumu gibi”* âyet-i kerimesi bunun gibileri de kapsamaktadır.

İbn-i Atiyye şöyle demiştir: Âyet-i kerimede geçen insan ile, Barsisâ adındaki âbidin kasdedilmiş olduğu görüşü zayıftır. Önceki tefsir, âyet-i kerimenin esas maksadına uygundur. Bu kıssada ise kadın fitnesinden sakındırma vardır.

Rivâyet edildiğine göre, Peygamberimiz (s.a.) bir gün Ümmü Seleme (r.anha)’nın evinde namaz kılıyordu. Ümmü Seleme’nin oğlu Ömer önünden geçmek istedi. Peygamberimiz, durması için ona işârette bulundu da Ömer b. Seleme durdu. Sonra Ümmü Seleme’nin kızı Zeynep geçmek istedi, ona da Efendimiz durması için işâret ettiyse de Zeynep dinlemeyip geçti. Peygamberimiz (s.a.) namazı bitirince Zeyneb’e baktı ve *“Aklı noksan kadınların dini de noksandır. Yusuf (a.s.)’ın arkadaşları Kürsüf’un dostları yahut özel hallerinde pamuk kullananlar kerem sâhibi kimselere üstün gelenler, alçak kimselere ise yenilenler”* buyurdu.[61]

Hidaye adlı eserin hâşiyelerinde şöyle denmiştir: **Habbazî Mevlana Hamidüddin** (r.h.) şöyle demiştir: Kürsüf, bir zâhid adıdır, bir kadın sebebiyle bir fitneye düşmüştür. **Mutrizî** de *Magrib’*de şöyle demiştir: Kürsüf, İsrailoğullarından bir zâhidin adıdır ki, geceleri ibâdetle geçirir gündüzleri de oruç tutardı. Fakat âşık olduğu bir kadın sebebiyle küfre düştü. Sonra Allah Teâlâ onun yapmış olduğu hatâyı kendisine idrak ettirdi de bu günahından tevbe etti. *Firdevs* adlı eserde de böyle kaydedilmiştir. İşte, *“Yusuf (a.s.)’ın arkadaşları, Kürsüf’ün dostları”* ifâdesi bunun için vârid olmuştur.

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: İsrailoğullarının râhipleri, nereye giderlerse takvâ ve gizlilik içinde giderlerdi. Onların iyiler arasındaki bu durumlarına insanlar hırsla hasedlik ettiler. Onlara iftirâ ederek çirkin şeyler isnad ettiler. Derken **Rahib Cüreyc** olayı meydana geldi. Cenab-ı Hak onu bu iftirâdan aklayınca bundan sonra râhibler yayıldılar ve insanlar arasında açıldılar.

Hadis-i şerifte buyrulduğuna göre Cüreyc çok ibâdet eden bir adamdı. Bir hücre edinmişti. Bir gün bu hücresinde namaz kılmakta iken anası geldi ve “Ey Cüreyc!” diye çağırdı. O da kendi kendine: “Rabbim! Ben namazdayım, anam da beni çağırıyor” dedi ve namazı tercih ederek devam etti. Anası da dönüp gitti. Ertesi gün yine anası geldi ve: “Ey Cüreyc!” diye çağırdı. O yine: “Rabbim! Bu namaz, öte yandan anam, hangisine yöneliyim?” dedi ve namaza devam etti. Bunun üzerine anası: “Allahım! Fâhişelerin yüzüne bakmak zorunda kalmadan onun ruhunu alma!” diye bedduâ etti. Bunun üzerine İsrailoğulları arasında Cüreyc’in ibâdeti konuşulur oldu. Güzelliği ile meşhur kötü bir kadın vardı. O gelip: “İstediğiniz gibi ben Cüreyc’i fitneye düşürürüm” dedi.

Peygamberimiz (s.a.)’in haber verdiğine göre, bu olay üzerine bahsi geçen kadın, Cüreyc’e yanaştı, ama Cüreyc ona hiç iltifat etmedi. Cüreyc’in hücresi civarında koyun otlatan bir çobanın yanına gelen bu kadın, kendisini ona teslim etti, çoban onunla zinâ etti ve kadın hâmile kaldı.

Doğurunca da: “Bu çocuk Cüreyc’tendir” diyerek iftirâ etti. Bunun üzerine halk Cüreyc’in üzerine geldiler, onu çıkardılar, hücresini yıktılar ve dövmeye başladılar.

Cüreyc: “Ne oluyor?” dediğinde: “Sen bu kötü kadınla zinâ ettin, bu zinânın ürünü olan çocuğunu da doğurdu” dediler. Cüreyc: “Nerde çocuk?” dedi. Çocuğu getirdiler, “beni bırakın ki, namaz kılayım” dedi ve namazını bitirince, çocuğun yanına geldi ve karnına dokunarak: “Ey çocuk! Senin baban kim?” diye sordu. Çocuk: “Benim babam filan çobandır” dedi. Bunun üzerine halk Cüreyc’e bu kez iyilikle yöneldiler, onu öpmeğe ve ona el yüz sürmeğe başladılar. Ona “yıktığımız hücreni altından yapacağız” dediler. “Hayır, onu eskiden olduğu gibi topraktan yapın yeter” dedi. Onlar da öyle yaptılar.

Yine bir gün bir sabi anasından süt emmekte iken, yanlarından ata binmiş gösterişli, üstü başı düzgün bir adam geçti. Çocuğu emziren kadın adama bakarak: “Allahım, benim oğlumu da bu adam gibi yap!” diye duâ etti. Çocuk emmeyi bırakıp o adama dönerek: “Allahım! Beni bu adam gibi yapma!” dedi. Sonra anasının memesine dönerek emmeğe devâm etti.

Hadisin ravisi **Ebû Hüreyre** (r.a.) demiştir ki: Çocuğun emmesini anlatırken Rasûlullah (s.a.)’in şehâdet parmağını mübarek ağzına alıp emerek anlattığını görüyor gibiyim.

O kadının önünden, bir câriyeyi döverek: “Sen zinâ ve hırsızlık ettin” sözleriyle hakaret edenler geçti. Câriye de: ***“Hasbiyallah ve ni’mel vekil***/Allah bana kâfidir, O, ne güzel vekildir” diyordu. Çocuğun annesi: “Allahım, benim oğlumu bu câriye gibi rezil etme” dedi, Bunun üzerine çocuk emmesini bırakarak, dövülmekte olan câriyeye baktı ve: “Allahım, beni bu kadın gibi yap!” diye duâ etti. Bunun üzerine her ikisi karşılıklı konuşmağa başladılar.

Ana çocuğuna: “Soylu ata binmiş giyimi güzel, yakışıklı adam geçti. Ben, “Allahım çocuğumu bu adama benzet” dedim. Sen ise: “Allahım, beni bu adama benzetme” demiştin. Sonra bu câriyeyi: “Sen zinâ ettin, çaldın” diye döverek yanımızdan geçirdiler. Ben Ya Rab! Çocuğumu buna benzetme dedim. Sen de: Ya Rab! Beni de bunun gibi yap”, dedin. Sebebini anlayamadım” deyince çocuk şöyle dedi: “O adam gaddar ve merhametsizin biri idi. Ya Rabbi beni böyle gaddar yapma dedim. Bu câriyeye gelince, halk ona sen zinâ ettin, çaldın, diyorlardı, oysa o zinâ etmemişti, çalmamıştı. Bundan dolayı: İlahî! Beni bunun gibi günahtan sâlim kıl, diye dilekte bulundum.”[62]

Bu hadis-i şerifte şuna işâret vardır: Müminin gözlerini dünyanın aldatıcı süslerine dikmemesi ve hakkında hayır mı, şer mi olduğunu bilmediği konuda duâ etmemesi gerekir. Aksine, günahtan uzak olmayı ve iki âlemde hayır ve iyilik ihsan edilmesini istemesi icab eder. Nitekim, bunu tavsiye mahiyetinde âyet-i kerimede: şöyle buyrulur: ***“Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz. Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azâbından koru! derler.”*** (el-Bakara, 2/201)

Sübhan olan Allah’tan mutlak mânâda af ve âfiyet dileriz.

[57]. Bkz. Buhari, Rikak 52.
[58]. Buhari, İlim 13.
[59]. Iraki, Muğni, I, 86.
[60]. Iraki, Muğni, I, 83.
[61]. Bk. İbn Mace, İkame 142.
[62]. Buhari, Mezâlim 35, Enbiya 48; Müslim, Birr 7; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 385, 433.

HERKES, YARINA NE HAZIRLADIĞINA BAKSIN

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ وَاتَّقُوا
اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ نَسُوا اللّٰهَ
فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾ لَا يَسْتَوٖٓى اَصْحَابُ
النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِۜ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾

18. Ey îman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

19. Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.

20. Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz. Cennet ehli, isteklerine erişenlerdir.

"Ey îman edenler! Allah'tan korkun." Saf bir inançla inanıp, her yaptığınız ve terk ettiğinizde Allah'tan sakının. İtâatte bulunmak sûretiyle isyan etmekten korunun. O'na şükrederek nankörlükten kaçının. Zikrederek unutmaktan korunun. O'nun fiillerinin ve sıfatlarının şühûduyla kendi sıfatlarınız ve fiillerinizle perdelenmekten sakının!

"Ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın." Buradaki *mâ* harfi şart mânâsınadır. Yâni kıyamet günü için amellerden hangisini hazırlamıştır bir baksın. Eğer hayır ve ibâdetler takdim ederse şükrünü edâ eder ve onu artırmaya çalışır. Şayed günah göndermişse ona tevbe eder ve pişman olur.

Âyet-i kerimede Allah Teâlâ âhireti yarın anlamındaki *"ğad"* kelimesiyle ifâde buyurmuştur. Yakın olduğundan ve her gelecek çok yakın bulunduğundan bu isimlendirme yapılmıştır. Yâni Cenab-ı Hak, son derece yakın olduğuna dikkat çekmek için âhiret gününü, senin içinde bulunduğun bu gününü takib eden *ğad/yarın* ismiyle adlandırmıştır.

Hasan Basrî (r.h.)'den rivâyet edildiğine göre Cenab-ı Hak, âhireti yarınmış gibi yaklaştırmağa devam etmektedir. Nitekim ***"...bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getirtiriz..."*** (Yunus, 10/24) âyet-i kerimesi de bunun bir benzeridir. Bununla da zamanın yakınlığını kasdetmektedir. Veya dünya zamanı bir gün, âhiret de o günün ertesi olan yarın gibi olduğundan âyet-i kerimede âhiret *ğad/yarın* kelimesiyle ifâde buyrulmuştur. Her ikisi için de birbirine benzeyen husûsi haller ve hükümler

bulunduğu ve ikincisi birincisini takib ettiği için böyle ifâde buyrulmuştur. Bu sebeple *ğad/yarın* tâbiri, âhiret yerine istiâre olarak kullanılmış bir kelimedir.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Âhiret yarın gibidir. Çünkü, insanlar dünyada uykudadırlar, kıyametin başlangıcı olan ölüm gelmeden önce uyanmazlar. Nitekim bu konuda bir hadis-i şerif de vârid olmuştur. Gaflet ve aymazlık içinde bulunan kimseye göre ölüm ve kıyametin her biri sabah gibidir. Tıpkı geceleyin uyumakta olana nispetle yarının sabah olduğu gibi. Bu durum, dünyanın zulmânî ve karanlık, âhiretin ise nûrâni ve aydınlık olduğunu göstermektedir. Yarın anlamındaki *ğad* kelimesinin nekre olarak gelmesi, onun büyük ve tehlikeli bir gün olmasındandır. Çok büyük olduğu için "*liğadin*" kelimesinin ifâde ettiği mânâ tam olarak bilinemez.

"Ğad" kelimesinin aslı "*ğdv"*dır. Kelimede yerine bir karşılık koymaksızın *vav*ı hazf ettiler. Buna da şâir **Lebid**'in şu sözünü mesned olarak getirdiler:

İnsanlar, yurtlardan ve orada kalanlardan başka şeye benzemezler,
Yurt halkı bir gün oraya girer, ertesi gün orası ıssızlaşıverir.

Burada *ğad* kelimesi aslî şekli ile kullanılmıştır. Lebid'in bu beyti ise ibret ve ders alınacak beyitlerdendir.

Âyet-i kerimedeki *nefs* kelimesinin nekre olarak gelmesi, tehlikelerle dolu o gün için neler hazırlayıp gönderdiklerini düşünen nefislerin çok az sayıda olmalarından dolayıdır. Sanki burada, "her bir nefis dikkat etsin de yarını için ne hazırladığına bir baksın" denmiş gibidir.

Bazıları dediler ki: Bu konuda müstakil olmak, bir şeyi az saymak anlamındadır ve bir işte tek başına kalmak anlamına da gelir. Birinci mânâya göre Allah Teâla'nın düşünen nefisleri az saymış olduğu kasdedilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."*** (Yusuf, 12/21) ve ***"Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler"*** (el-En'âm, 6/111) buyurmuştur. Bu âyetlerde sanki mübalağa için *çoğunluk tamamın* yerine ikame edilmiştir. Tefsirini yaptığımız âyette "baksın" diyerek bir kişiye emir verilmiştir. Geçerli bir görüşle ve isabetli bir bakışla işlerin sonuçlarına bakan akıllı ve olgun nefsin bulunması böyle bir ifâdenin kullanılmasına zarar vermez. İkinci mânâ alınırsa, varlık ve yokluk, az ve çok, iyilik veya kötülük ne hazırlandığını bilmekte başka bir bakış ilave etmeden tek başına olmaları ve onunla yetinmeleri kasdedilmiş olur. Bunda da bir teşvik vardır.

Benim cehâletimin, senin ilminin felek için ne farkı vardır?
Gözün görmediği yerde güzellik ya da çirkinlik olsa ne olur?

"Allah'tan korkun." Bu cümle, sözü pekiştirmek için Allah'tan korkmanın önemini belirtmek ve kula yaraşan her işin başlamasının ve bitmesinin takvâ ile olması

gerektiğine işâret etmek için tekrar edilmiştir. Yahut “Allah’tan korkun” cümlesinin ilki, îfası farz ve vâcib olan görevlerin yerine getirilmesi hususunda bir emirdir. Nitekim daha sonra gelen ve amel etmeyi emreden cümle bunu göstermektedir. İkinci cümle ise haram olan şeyleri terk etmek konusundadır. Nitekim, âyetin son cümlesindeki tehdid bunu bildirmektedir:

“Çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdadır.” Yâni günahlardan yaptıklarınızı bilir ve o günahlar sebebiyle kıyamet gününde sizi cezâlandırır.

Takvâ, işlemekten veya terk etmekten dolayı insanı günaha sokan bütün şeylerden kaçınmaktır.

*Keşfü’l-esrâr’*da buyrulmuştur ki: **Birincisi** takvânın esasına, **ikincisi** onun kemâline işârettir. **Birincisi** avâmın takvâsıdır ki haramlardan uzak durmaktır. **İkincisi** ise havâsın takvâsıdır ki Hak’tan başka her şeyden ictinab etmektir.

Bazı büyükler demişlerdir ki: Takvâ dünyada âhirette zarar verecek bütün şeylerden sakınmaktır. O halde halkın takvâsı, fiillerin zararından sakınmak, havassın takvâsı, sıfatların zararından sakınmak, ahassülhavassın takvâsı da mâsivallahtan yâni Allah’tan başka her şeyden sakınmaktır.

Takvânın esası ki bu yolun azığıdır
Allah’tan başka her şeyi terk etmektir.

Azizlerden birisi demiştir ki; dünya çömlek parçası gibidir kişi ise uykudadır. Âhiret ise uyanık haldeyken bulduğu bir mücevhere benzer. Rüyâda gördüğü çömlek parçası için muttakî olan mert değildir. Asıl mert, uyanıkken bulduğu mücevher karşısında muttakî olan kimsedir.

Sâib demiştir ki;

Amel olmaksızın nehyedilen şeylerden takvâ eteğini toplamak
Salhane köpeğinin kendini idrarından korumasına benzer.

Bu âyet-i kerimede sâlih amellerin işlenmesine teşvik vardır. Rivâyette şöyle denilmiştir: İnsanoğlu öldüğünde insanlar: “Peşinden ne bıraktı?” melekler de: “Ne hazırladı?” derler.

Mâlik b. Dinar (r.h.) şöyle demiştir: Cennetin kapısında şu cümleler yazılıdır: “Yaptığımızı bulduk, âhiret için hazırladığımızı kazandık, peşimizde bıraktığımızdan zarar ettik.” Bu bakımdan emeğin kadar yücelik kazanırsın. Yücelik isteyen ise geceleri uykusuz geçirir.

Yine Mâlik b. Dinar şöyle demiştir: Basra’da bayram namazı kılınan yere girdim. Mecnun Sa’dûn ile karşı karşıya geldim. Ona: “Nasılsın?” diye sordum. “Ey Mâlik! Hazırlığı ve azığı olmadığı halde çok uzak yolculuğa çıkmak isteyerek gece ve gündüzlerini geçiren, kullara hükmeden, âdil olan Rabbinin huzuruna çıkacak olanın hâli

nasıl olur?” dedi ve hıçkırıklarla ağladı. “Seni ağlatan nedir?” dedim. “Vallahi dünyaya olan ihtirasımdan veya ölüm korkusundan ve belâdan dolayı ağlamıyorum. Ömrümden geçip giden ve içinde iyi amelimin bulunmadığı günlerime ağlıyorum. Yemin ederim ki, azık azlığı, gidilecek yerin uzaklığı, yokuşun çok dik oluşu ve henüz yolculuğumun cennete mi, cehenneme mi olacağını bilmeyişim beni ağlatıyor” dedi. “İnsanlar senin deli olduğunu iddiâ ediyor” dedim. “Sen de dünya çocuklarının aldandığına aldandın mı? İnsanlar beni mecnun zannediyorlar, ama benim deliliğim yok. Ancak Mevlamı sevmek, benim kalbime ve kanıma karıştı ve kanımla etimin içinde akıyor. Ben O’nun aşkından şaşkın ve yüreği yanık kimseyim” dedi. “Ey Sa’dûn! Niçin insanlarla oturmuyor ve onlara karışmıyorsun?” dedim. O şu şiiri söyledi:

İnsanlardan uzak dur
Allah’a dost ol!
İnsanlarla nasıl geçinirsen geçin
Onları akrepler olarak bulursun.

et-Te’vilâtü’n- necmiyye’de şöyle denilmiştir: Ey şuhûdî, vücûdî ve gerçek îman ile îman edenler! Nefislerinizi, kemalât ile koruyunuz ve Allah’ın zat ve sıfatlarının ârif ve kâmil olan her nefis, şühûd günü olan yarını için ne hazırladığına baksın. O’ndan başkasına yönelmekten korkunuz. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Allah’a yönelip, dünyaya arkanızı çevirmenizi veya Allah’a sırt çevirip dünyaya yöneldiğinizi, hakkiyle bilir.

Âyet-i kerimedeki *nefsün* kelimesinin kapsamına cinlerin nefisleri de girer. Çünkü onlar da mükellef olanlardan sayılmıştır. Bu sebeple bir çok yerlerde târif edildiği gibi insanlar için gerekli olan takvâ ve amel, onlar için de gereklidir.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾

19. Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.

“Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın.” Yâni ey mü’minler! Yahûdi ve münâfıklardan, ölü veya diri kâfirlerden kim olursa olsun, onlar gibi olmayın.

Ellezine ism-i mevsûlü yerin ve makamın gereği olarak *ahd* için veya cins için olup ölü veya diri inkârcıların tamamı kasdedilmiştir.

Nesullahe (Allah’ı unuttular) cümlesinde muzaf hazf edilmiştir. Yâni Allah’ın haklarını unuttular, O’nu gereği gibi takdir etmediler, O’nun emir ve yasaklarına

hakkıyla ve gereği gibi riâyet etmediler. İşte bu sebeple de Allah onları kendi kendilerini unutanlar hâline getirdi. Onlar artık kendilerine faydalı şeyleri işitmez, nefislerini kurtaracak işleri yapmaz oldular. Bu durumda “unutturdu” mâzi fiili, asıl mânâsında alınmıştır. Yahut Allah Teâlâ, nefislerine unutturmuş olduğu, kıyamet günü tehlikelerinden bir kısmını gösterdi, demektir. Bu durumda da “*unutturdu*” mâzi fiili “gerçekleşecek olan” mânâsına alınmıştır.

Râğıb demiştir ki: *Nisyan*/unutma, insanın kendisine emanet edilmiş olan şeyin korumasını terk etmesidir. Bu terk etme ya kalp zayıflığından veya gaflet ve aymazlıktan yahut da bilerek ve kasden terk etmektir. Öyle terk etmek ki, onun teslim aldığı emaneti hatırlamak bile kalbinden silinmiş olur. İnsandan meydana gelen her çeşit unutmayı Allah Teâlâ yermiştir. Yerilmiş olan unutma, bilerek ve kasda dayalı olan unutmadır. Hadis-i şerifte: *“Ümmetimden hata ve unutma gibi özürler sebebiyle işlediklerinin sorumluluğu kaldırıldı”* buyrulmuştur.[63] Rasûlullah (s.a.)’in bu mübarek sözlerinde belirttiği unutma kasda dayalı olan unutma değildir. “***(O gün onlara şöyle diyeceğiz: “Bu güne kavuşmayı unutmanın cezâsını şimdi tadın bakalım!..”*** (es-Secde, 32/14) âyet-i kerimesinde belirtilen unutmanın sebebi kasıddır. Emaneti terk etmeleri de ihanet ve küçümseme yoluyla olan terk etmedir. Bu fiil Cenab-ı Hakk’a nisbet edildiğinde, korunması gereken şeyi Cenab-ı Hakk’ın onlara bırakması, emanete ihanet edip onu bırakmaları sebebiyle de onlara azab etmesidir. *Lübâb* adlı eserde de belirtildiği gibi bazan *unutma* yerine *terk* kelimesi kullanılır, ***“...Onlar Allah’ı unuttular, Allah da onları unuttu.”*** (et-Tevbe, 9/67) âyetinde olduğu gibi. Yâni unutan kimse gibi Allah’a itâati terk ettiler, Allah da onları terk etti, onlardan yardımını, hidâyet ve rahmetini kesti.

Bazı müfessirler, “Unutma hatırlamanın zıddıdır, dolayısıyla hatırlamaktan sonra olur. Çünkü unutma, bilgi meydana geldikten sonra meydana gelen *sehiv*dir. Öyleyse inkârcılar, Allah’ın hakkını hatırlıyorlar ve O’nun rablığını itiraf ediyorlar mı idi ki, sonra onu unutmuş olsunlar?” şeklinde vârid olacak soruya şöyle cevap vermişlerdir: “Evet inkârcılar misak günü Allah Teâlâ’nın: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? sualine evet cevabı vermiş ve itiraf etmişler ve yaratıldıktan sonra bu sözü unutmuşlardır. Mü’minler ise yaratıldıktan sonra bu misakı hatırlayıp itiraf etmişlerdir. Daha önce ruhlar âleminde Allah’ın hidâyetiyle bunu itiraf ettikleri gibi dünyada da bu misakın hukukuna az çok riâyet etmişlerdir.

Zünnün Mısrî (k.s.)’a: “Elestü bi Rabbiküm bezmi sırrından: “Onu hatırlıyor musun?” diye sordular. “Şu anda kulağımda imiş gibi hatırlıyorum” cevabını verdi. O: “Şu anda kulağımda imiş gibi” sözüyle o gün verdiği sözün üzerinde bulunduğunu ve ona göre hareket ettiğini göstermektedir.

Nefahât’ta zikredildiğine göre **Ali Sehl Isfahânî**’ye dediler ki: “Belî/elest gününü hatırlıyor musun?” O da: “Nasıl hatırlamam, dün gibiydi.” diye cevap verdi. **Şeyhü’l-İslâm Hâce Ensârî** buyurdu ki, bu sözde eksiklik vardır. Sûfî için dün ve yarın nasıl

mümkün olur? Bugün henüz akşam olmadı ve sûfî bugündedir.

“Allah’ı unutan gibi olmayın.” Âyet-i kerimenin bu bölümü, insanın kendini tanımasının Rabbini tanımak, Rabbini unutmasının da kendini unutmak anlamına geldiğine bir tenbih, bir uyarıdır. *Fethurrahman* adlı eserde de denildiği gibi, bu âyet-i kerimenin lafzı, kendisini bilen ve unutmayan kimsenin Rabbini bilen bir kimse olduğunu göstermektedir.

Hz. Ali (k.v.) der ki: “Nefsini bil ki, Rabbini bilesin.”

Sehl (r.h.) de der ki: “Günah işleme anında Allah’ı unuttular, Allah da onlara af dileme ve tevbe etme esnâsında kendilerini unutturdu.”

Kirlenmiş dudağımızla tevbe ederiz lâkin
İstiğfârımız çanından isyan sesi yükselir.

“Onlar yoldan çıkan kimselerdir.” Onlar unutanlar ve kendilerine kendi nefisleri unutturulmak sûretiyle rezil edilenlerdir. Yine onlar, tâattan çıkmakta ve günahkarlıkta o kadar ileri gitmişlerdir ki başkalarının günahları ve fâsıklıkları onların bu fâsıklık ve günahları yanında hiç kalır. *Hüm* zamiri, *fasikûn* kelimesinden önce geldiğinden *hasr*/sınırlama ifâde etmiş ve böyle bir mânâ anlaşılmıştır. Bu âyette kasdedilenler kâfirlerdir. Ancak Allah’ın Rab olma hakkına riâyet etmekte ve ebedî saâdetten nasibini almakta Allah’ın ahadiyet huzuruna yaklaşmanın öneminden gafil olan mü’min için de büyük bir tehlike ve şiddetli bir korku söz konusu olduğu gibi, yine bu âyet-i kerimede şu hususa bir işâret vardır: Allah’ı unutmuş olanlar, celal ve cemal sıfatlarının zuhur ettiği ve yansıdığı bütün yerlerdeki Cenab-ı Hakk’ın şühûdunun dışına çıkmışlar, bu makamlardan mahrum olmuşlar ve kendi nefislerinin şühûduna ve emrine girmişlerdir. O halde nefsinin hoşlandığı şeyleri yapmakla meşgul olan kimse, Allah ile yâni O’nun rahmet ve rızâsıyla yaşamanın güzelliklerini unutmuş ve gerçek lezzetlerden mahrum kalmış olur. Nefsinin arzu ve şehvetlerinden uzaklaşan kimse de Rabbinin tecellîleriyle bâki olur.

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ
الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾

20. Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz. Cennet ehli, isteklerine erişenlerdir.

“Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz.” Cehennem ehli, Allah’ı unutmuş olmaları sebebiyle cehennemde ebediyen kalmayı hak edenlerdir. *en-Nar* kelimesi lâm-ı târifli olduğunda cehennem için özel isim olan kelimelerdendir. Nitekim, “*es-Sa’atü”* kelimesinin kıyamete özel isim olduğu gibi. Bu sebepledir ki, “*en-Nar*” kelimesi burada olduğu gibi çoğunlukla cennetin mukabilinde zikredilir.

Şiirde de böyle gelmiştir:

Rabbinin rızâsına göre çalışırsan yurdun cennettir,
Allah'ı unutur, haddi tecavüz edersen yerin cehennemdir.
Bunlar iki yerdir, insan için başka mahal yoktur.
Böyle olunca kendin için hangisini seçeceğine dikkat et!

Âyet-i kerimede geçen *ashab* kelimesi sohbettendir. Sohbet, aslında bir şeyin diğer bir şeye az veya çok bir zaman için beraber ve yakın olmasıdır. Bu şekilde her iki şeyden biri diğerine sâhib yâni arkadaş olmuş sayılır. Bu beraberlik devamlı ve kesintisiz olursa arkadaşlık ve sohbet tam ve kâmil olur. Sâhib, âdet itibariyle arkadaşlık eden kimseye denir. Yine bazen her iki tarafa arkadaş ve arkadaşlık eden kişiye de denilir. Bundan dolayıdır ki, erkeğin eşine sâhibe/arkadaş kelimesi kinâye olarak kullanılır. Bazan da, kölesiyle devamlı beraberliğinden dolayı efendiye de sâhib denir. Nitekim Efendiye, kölesini terbiye ettiğinden dolayı *rabb* denildiği gibi. Bu sebeple, *rabbü'l-mal* dendiği gibi *sâhibü'l-mal* de denir.

Bütün bu açıklamalara göre, cennet ve cehennem ehli olanlara *ashâbü'l-cenneti* ve *ashâbü'n-nari* denmesi ya ebedî arkadaşlık ve sürekli beraberlik itibariyledir. Bu sebeple, Allah'ın dilediği belli bir zaman için azab edilecek olan günahkar müminlere *"cehennem ashabı"* denmez. Yahud, iyi veya kötü amelleri işlemeleri sebebiyle cennet ve cehenneme lâyık olanlarına, bunların bir cezâ veya mükâfat yeri olduğuna mübalağalı bir şekilde işâret etmek üzere ve onlara âid mülk olması itibariyle "cennet ve cehennem ashabı" denmiştir.

Cennet ashabı, Allah'tan korkan ve bu sebeple de cennette sonsuz olarak kalmağa hak kazanan kimselerdir. *İrşad* adlı eserde şöyle denmiştir: Âyette cehennem halkının önce zikredilmesinin sebebi, işin başında belirtilen eşitsizliğin onların kusurlarının bir sonucu olduğunu, yoksa bunun mukabilleri olan cennetliklerden kaynaklanmadığını bildirmek içindir. Eşitsizlik, fazlalık ve eksiklik bakımından birbirine zıt iki şey arasında sözkonusudur. Eşitsizliği, fazla olanın fazlalığı yönünden itibar etmek mümkün ise de, akla ilk gelen eşitsizliğe noksan olanın eksikliği açısından itibar etmektir. Nitekim, ***"Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcaklık eşit olmaz."*** (Fâtır, 35/19-21) ***"Deki: Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu? Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca bir birine benzer mi göründü? De ki Allah, her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulmaz güç sâhibidir"*** (er-Ra'd, 13/16) âyet-i kerimeleri ve benzerleri buna örnektir. Ama, ***"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*** (ez-Zümer, 39/9) âyet-i kerimesinde üstün konumdaki bilenlerin önce zikredilmesi, sıla olan fiilin ilim melekesini ifâde etmesinden olabilir. İlim melekesinden yoksun olana ilim melekelerine sâhib olan takaddüm eder.

Âlimlerin bazısı şöyle demiştir: Âyet-i kerimede cehennemliklerin önce zikredilmesi,

daha önce Allah'ı unutanların zikredilmesinden ve cehennem ehlinin çokluğundan dolayıdır. Ayrıca insanların çoğunluğunun itâat ve ibâdeti korku sebebiyledir. Bir kısmı ümidle kulluk yaparlarken, diğer bir kısmı da muhabbet sebebiyle ibâdet ederler.

Bu âyet-i kerimede, kâfirin öldürülmesinden dolayı müslümanın kısas edilmeyeceğine ve kâfirlerin, müslümanların mallarına zorla sâhib olamayacaklarına dâir bir delil yoktur. Durum, İmam Şâfiî'nin mezhebinde olduğu gibi değildir. Çünkü, eşit olmama âhiret hallerinde kasdedilmiştir. Nitekim, iki toplumun cennet ehli ve cehennem ehli olarak açıklanması da bunu göstermektedir. Âyet-i kerimenin şu kısmı da bunu ifâde etmektedir: *"Cennet ehli, isteklerine erişenlerdir."* Bu cümle yeni bir cümle olup iki gurubun birbirine nasıl denk olmadığını açıklamaktadır. *Fevz*, kurtuluşun meydana gelmesiyle zafer kazanmaktır. Yâni cennet ehli, bütün istenen şeylere ulaşmış, hoş olmayan her şeyden kurtulmuştur. Böylece onlar her iki âlemde de Cenab-ı Hakk'ın ikrâmına mazhar olmuşlardır. Cehennemlikler ise her iki âlemde de alçalmış ve hakarete uğramış kimselerdir.

Bu âyet-i kerime insanların dikkati şu hususa çekmektedir: Onlar, dünyaya olan aşırı muhabbet ve gafletleri ve şehvetlerine uymaları sebebiyle sanki cennetle cehennem ve cennetliklerle cehennemlikler arasındaki farkı bilmiyorlar. Öyle ki, bunların birbirine denk olmadığı haberine ihtiyaç duyuyorlar. Babasına âsi olan kimseye, "O senin babandır" diyerek, bunu bilmiyormuş gibi sayarak, iyilik ve itâat edilmesi gereken baba hakkı konusunda uyarmaya benzer. İşte bunun gibi, Allah Teâlâ, cehennem halkının kötü durumunu ve cennet halkının da iyi hâlini hatırlatmak sûretiyle, ibret alınması, gafletten sakınılması, günahlardan el etek çekilmesi ve duyarsız davranmaktan sakınılması gerektiği konusunda insanları uyarmaktadır.

Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Cennet ehlinden makamı en aşağıda bulunan kimse kendisine âid olan cennetlere, hanımlarına, nimetlerine, hizmetçilerine ve tahtlarına baktığında bulundukları yerin alanı bin yıllık mesâfe büyüklüğündedir. Onlardan Allah'ın en çok ikram buyurduğu kimse de sabah ve akşam Rabbinin yüzüne bakıp:* ***Yüzler vardır ki, gün ışıl ışıl parıldayacaktır,*** (Kıyamet, 75/22) *âyetini okuyacak olan kimsedir."*[64]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Cehennem halkından azâbı en hafif olan kimse iki nâlini ve bunların kayışları cehennem ateşinden olup bu iki nâlinin ateşinin şiddetinden kazan gibi beyni kaynayacak olan kimsedir. Öyle ki, kendisinden daha ağır bir azap gören kimsenin olmadığını zanneder."*[65]

Bir gece **Şeyh Hicazî**'nin, ***"Rabbinizden bir mağfiret; Allah'a ve Peygamberine inananlar için hazırlanmış olup genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun..."*** (Hadid, 57/21) âyet-i kerimesini tekrarlayarak ağladığı görüldü. Kendisine: "Normalde ağlanılmaması gereken böylesi bir âyet-i kerime mi seni ağlattı?" denilince de: "Bir ayak koyacak kadar yerim olmadıktan sonra cennetin bu kadar genişliğinin bana ne faydası var ki?" dedi.

Sehl'nin yanına hamamın en sıcak ve sıkıcı yeri olan sahanlığından bir yahûdi çul gibi, sisten simsiyah eski bir elbise içinde çıkageldi ve: "Siz dünyanın müminin zindanı, kâfirin de cenneti olduğu görüşünde değil misiniz?" dedi. Sehl açık bir ifâde ile şöyle dedi: "Sen Allah'ın azâbında olduğun takdirde bu hamamın külhanı oradaki azaba göre senin için cennet gibidir. Ben de eğer Allah'ın cennet nimetleri içinde olursam, burası, oraya göre zindandır" dedi. Onun bu sözüne hayret ettiler.

Şeyh Sa'dî (r.a.) şöyle demiştir:

Bizi dünyada aziz kıldığın gibi
Âhirette de aziz kılmanı ümid ederiz
Azizliği, hor ve hakîrliği sen verirsin
Senin aziz kıldığın, hiç kimseden hakâret görmez
Allah'ım izzetin için beni hor ve hakîr eyleme
Günahımın çokluğu sebebiyle beni utandırma.

Bazı işâret ehli zatlar şöyle demişlerdir: Cehennem ashabı, gerçekte bir takım mücadelelerin ateşinde yanmış olanlardır. Cennet ashabı ise, müşâhedeler ruhuna girmiş, arzularına kavuşmuş olanlardır. Görünürde ise, cehennem ehli, dünyaya yönelmiş bir takım hevaların ve nefislerin sâhipleridir. Cennet ashâbı ise bir takım murakabeler ve gönüllerin sâhipleridir.

Hüseyin Nûrî (k.s.) der ki: Cehennem ehli bir takım merasim ve âdet sâhipleridir. Cennet ehli ise bir takım gerçeklerin, müşahedelerin ve muayenâtın sâhipleridir.

---

[63]. Münavi, IV, 34.
[64]. Tirmizi, Cennet, 17.
[65]. Buhari, Rikak 51; Müslim, İman 364.

BİZ BU KUR'AN'I BİR DAĞA İNDİRSEYDİK

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ ۜ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

21. Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.

"Eğer biz bu Kur'anı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün." Yâni ey insanlar, size indirilen ve bir takım yüceltici fenleri kapsayan bu şânı yüce, Kur'an'ı... Yahut ey Rasûl! Sana indirilen Kur'an'ı… Ya da muhataptan hitâb-ı gaybe iltifat ile, "Muhammed'e indirilen Kur'an'ı" demektir.

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Musa (a.s.) zamanında Allah Teâlâ ilâhî kelâmı göklere yüklediğinde onun levhalarının ağırlığından dolayı, dağlar, yükünün ağırlığı sebebiyle bağıran deve gibi inlediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ her harfine birer melek gönderdi ama onlar da ilâhî kelamı taşıyamadılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Musa'ya Tevrat'ı, Hz. İsa'ya İncil'i ve Hz. Muhammed (a.s.)'a da Kur'an'ı hafifletti.

Âyetteki işâret edatından sonra işâret edilen bölümlerden tertip edilmiş bir cümleye gerek yoktur. Aksine bazı işâretlerin hakikaten, diğer bazılarının da hükmen bulunması yeterlidir. Bu âyetteki işâret isminin işâret ettiği cümle, önceki âyetteki ***"Ey îman edenler! Allah'tan korkun..."*** ifâdesi de olabilir.

Kur'an lafzı, Kur'an'ın tamamına denilebildiği gibi Kur'an'ın bir kısmına da denilebilir. Onun âyetlerinden her biri hakikaten veya sözlük itibariyle Kur'an isminde ortak oldukları; yahut onunla alakalı bulundukları için mecâzen Kur'an'ın bir kısmına Kur'an denir. Bu sebeple burada, işâret edilen kısım itibarı ile hatırlatma olur.

Âyette geçen *dağ*dan maksad, herhangi bir dağdır. Bunlar, Telûl dağının dışında altı bin altı yüz altmış üç dağdan ibârettir. *Zehretü'r-riyad* adlı eserde de böyle kaydedilmiştir. Telûl diğer tepelerden biraz yüksekçe, büyük ve uzundur, yer küresinin ekseni durumundadır. Tek başına kalırsa en yüksek durumdaki dağ demektir. Dağın sağlamlığından dolayı mânâlarına itibar edilerek sözler türetilmiştir. "Filan kişi dağ gibidir, devrilmez" denilmiştir. Bu sözle sâbit kalmak ve sağlam olmak mânâsı tasvir edilir. "Allah onun *cibilliyetini* öyle yaratmıştır" sözü de *cebel* kökünden alınmıştır. Bu sözle de tabîatını tanıtmaya çalıştığı kişinin huyunu anlatmanın zor olduğunu ifâde etmiş olmaktadır. Dağ, katılıkta ve kendisine çarpan şeylere karşı etkilenmeden dayanmakta

alem, sembol olduğu halde, Kur'an ona indirilmiş olsaydı, ey görmek şanından olan her kimse, veya ey Peygamber, sen o dağı bunun tesiriyle parça parça olmuş görürdün.

Hâşi'an kelimesi "baş eğmiş, tevâzu içinde, zelil, hor ve hakir olmuş" demek olup, *leraeytehû* cümlesindeki mansûb zamirin hâlidir. Çünkü bu görme, gözle görmek anlamındadır.

Âlimlerin bazısı şöyle demişlerdir: *Hudû* bedende, *huşû* ise ses ve görmede boyun eğmektir. Yine âlimlerin bazısına göre *huşû* iç âlemde, gönülden Hakk'a boyun eğmektir. *Hudû* ise dış âlemde O'na boyun eğmek ve itâat etmektir.

Râğıb demiştir ki, *huşû* tevâzu göstermek, itâat etmektir. Çoğunlukla organlarla ilgili kullanılan bir terimdir. Dara'at/tevâzu ve itâat ise ekseriyetle gönül ve kalpte bulunan duygularda kullanılır. Bu sebeple rivâyet edilen bir söz şöyledir: "Kalp itâatkâr olunca diğer organlar da Hakk'a boyun eğerler.

Mütesaddi'an kelimesi şu anlama gelir: Allah'a isyan etmeleri hâlinde cezâlandırmak endişesiyle Allah korkusundan o dağların, paramparça olduğunu görürdün.

Sad' kelimesi cam, demir ve benzeri sert cisimleri yarmak, anlamına gelir. *Sudâ'*, ağrıdan dolayı baştaki yarılma, demir ve camdaki yarılmadan kinâye olarak kullanılmıştır.

Âlimlere göre bu âyet-i kerimede yer alan bu tarz bir ifâde, Kur'an'ı-Kerim'in değerini ve içindeki öğütlerin etkileyiciliğini canlandırarak açıklamaktadır. Bununla insanın, kalp katılığı sebebiyle Kur'an tilâveti sırasında hayret göstermemesi kınanmakta ve Kur'an âyetlerinin yüce mânâlarını az tefekküründen dolayı insan azarlanmaktadır.

Âyetin mânâsı şöyledir: Ey insanlar! Size verildiği gibi, dağa da akıl ve şuur verilmiş, üzerine Kur'an indirilerek sizin durumunuza getirilmiş olsaydı, mutlaka baş eğer itâat ederdi. Kur'an'a gerekli saygıyı gösterememek, ondaki Allah'ın emir ve yasaklarına gereği gibi uyamamak ve Allah'ın hukukunu edâ edememek endişesiyle Allah korkusundan parça parça olurdu. Demek ki, inkârcı kâfir, dağdan daha katı yüreklidir. Bundan dolayıdır ki o, Kur'an' dan asla etkilenmemektedir. Bir mısrada şöyle söylenmiştir.

Ey kuvvetli/ağır gönül!
Sen hafif bir zerre değilsin.

Âyetteki ifâde, bir kimseye öğüt verip de sözlerin kulağına girmediğinde ve kendisine hiç tesir etmediğinde: "Şu taşa söyleseydim elbette etkilenirdi" demen gibidir. Bunun bir benzeri de **İmam Mâlik**'in, **İmam Şafiî**'ye söylediği şu sözdür: "Şâyet Ebû Hanife'yi görmüş olsaydın, o, şu direği altın yapacağına dâir sana konuşsa onun delillerini mutlaka ortaya çıkartıverirdi. Yâni işte böyle bir adam görmüş olurdun."

Yüzünün eseri olan kalbi toprak örter

Cânı senin güzel sözün kendinden geçirir
Ateş ki senin vuslat şarabını içer de
Senin lütfunla yandığını unutur.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Burada bu âyet-i kerimenin açıklamasında unutulan şu husus vardır: Allah Teâlâ bütün eşyayı gerçekte bir nevi hayat ve idrak sâhibi olarak yaratmıştır. Öyle olmasaydı, Musa (a.s.) Rabbini görmeyi istediğinde, Rabbimiz tecellî ettiğinde dağ parça parça olup dökülmezdi. Ezan okuyan müezzine sesini işiten her yaş ve kuru olan şey şâhidlik etmez ve benzeri olaylar olmazdı. Keşif sâhibi Allah dostları bu hayatı görmüşler, bundan mahrum olanlar ise gaflete düşmüşlerdir. Nitekim bu durum bir çok kez gerçekleşmiştir. Evet, kendisine tecellî edilen dağ ve üzerine Kur'an indirilen dağın durumları ile üstü örtülü olan ve kendine Kur'an indirilmeyen dağ arasında fark vardır. Birinci durumdaki dağın hayat eseri gösterdiği herkesin görebildiği bir olaydır. İkinci durum ise yalnız havassın hissedebileceği bir olaydır. Bunu böyle bil.

"Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz." Misaller kelimesi, buradaki örneğe ve Kur'an'ın diğer yerlerindeki örneklere işâret etmektedir. Yâni bu misallerle Kur'an'ın azamet ve büyüklüğü, insanın alçalabileceği durum, hem insanın hem de Kur'an'ın hayret verici nitelikleri ve Kur'an'da verilen diğer meseller ve örnekler kasdedilmiştir.

Mesel kelimesi, halk arasında yaygın gerçek bir örf iken, sonraları yaygın söze benzetilerek her hayret verici sıfat ve her garip işte istiâre olarak kullanılır olmuştur. Çünkü bu mesel de garib olmaktan hâlî değildir.

Zümer sûresinde Mekkî olduğu halde ***"Andolsun ki biz, öğüt alsınlar diye bu Kur'an'da insanlara her türlü misali verdik"*** (ez-Zümer, 39/27) âyet-i kerimesinde mâzi ile gelmiş, burada ise *nadribühâ* tarzında, sûre Medenî olduğu halde istikbal kipi ile belirtilmiştir. Zümer süresindeki incelik şu olabilir: Bu ibare, kesinlikle gerçekleşecek olan olayı, bizzat gerçekleşmiş saymak kabilindendir. Bu sûre-i celîledeki ise, olay şimdi oluyormuş gibi sayarak geçmiş olan zaman kipini gelecek zaman kalıbıyla ifâde etmektir. Veya "insanlara faydası ve iyiliğini düşünmeleri için misaller vermek bizim şânımızdandır" anlamında bütün zamanları kasdetmiş olmak için böyle ifâde edilmiştir. Bir fiilin bir hikmete ve iyiliğe dayalı olarak meydana gelmesi, onun bir sıkıntıdan ve garazdan dolayı yapılmış olmasını gerektirmez ki Allah Teâlâ'nın fiilleri bir kısım garazlar sebebiyle yapılmış olsun. Çünkü, bir işi bir garaza binaen yapmak ihtiyaçtan dolayı olurken onu hikmete binaen yapmak ise Allah'ın muhtaç olana bir lütfudur.

Bazı âlimlerin şöyle dediği nakledilmiştir: Sekiz şeyden âciz olanın diğer sekiz şeyi yerine getirmesi gerekir ki, onların faziletine ulaşabilsin:

1. Uyuduğu halde gece namazı fazileti isteyen, gündüz isyan etmesin.
2. Yiyip içtiği halde nâfile oruç sevabı dileyen dilini boş sözlerden korusun.
3. Âlimlerin faziletini dileyen tefekküre devam etsin.

4. Evinde oturduğu halde mücahid ve gazi fazileti isteyen şeytanla mücadele etsin.
5. Veremediği sadakanın faziletini isteyen ilimden bildiğini insanlara öğretsin.
6. Gidemediği hac sevabını isteyen cumaya devam etsin.
7. Çok ibâdet edenlerin faziletini isteyen insanların arasını düzeltsin.
8. Kahramanlar fazileti isteyen kendisi için istediği şeyleri kardeşi için de istesin.

Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurdu: *"Gözlerinize, ibâdetten olan nasibini veriniz."* Ey Allah'ın Rasûlü! Gözlerin ibâdetten nasîbi nedir?" dediklerinde: *"Mushafa bakmak, onun mânâlarını düşünmek ve hayret uyandıran haberlerinden ders ve ibret almaktır"* buyurdu.[66]

Mesnevî'de şöyle gelmiştir:

Gazneli Hakîm Senâî, perdeli olanlara
Ne güzel mânevî bir misal getirdi.
Kur'ân'da sözden, laftan başka bir şey görmezlerse
Sapık kimselerin bu hâline şaşılmaz.
Zira nurla dolu güneş ışığından
Körün gözü harâretten başka bir şey hissetmez.

İbn Abbas (r.a.): "Tâdîl-i erkan ve tefekkür içinde kılınan iki rekat namaz, gönlünü vermeden kılınan bir gecelik ibâdetten daha iyidir" demiştir.

Hasan Basrî (r.h.): "Sözü hikmetli olmayan kimsenin konuşması lağvdır, boştur, faydasızdır. Susması tefekkür olmayanın sükûtu sehivdir, gaflettir. Bakışı ibret ve öğüt olmayan kimsenin bakması oyundur, gaflettir" demiştir.

Ebû Süleyman (r.h.) der ki: "Dünya için düşünmek âhirete perdedir, velâyet ehli için ukubet ve azabdır. Âhiret için tefekkür hikmet getirir ve kalbi diriltir."

Süfyan b. Uyeyne'nin çok söylediği beyitlerden biri şudur:

Kişinin tefekkürü varsa
Her şeyde onun için öğüt vardır.

Tefekkür ya Yaratan hakkında veya yaratılmışlar hakkında olur. Hâlık/Yaratan hakkında tefekkür de Allah'ın sıfat ve fiilleri hakkındadır. Cenab-ı Hakk'ın zâtı hakkındaki düşünce yasaklanmıştır. Çünkü Allah Teâlâ'nın yüce zâtını Allah Teâlâ'dan başkası bilemez. Ancak O'nun azameti, sonsuz büyüklüğü, celal ve kibriyâsı itibariyle, varlığı kendinden olduğu, bakası sonsuz bulunduğu, O'nun hakkında fenâ ve imkan konularının imkânsız bulunduğu; her şey O'na muhtaç olduğu halde, O'nun hiç bir şeye muhtaç olmadığı, yâni samediyeti hakkında tefekkür câizdir, yasaklanmamıştır. Allah Teâlâ'nın sıfatlarındaki tefekkür, onların kemali itibariyledir. Şöyle ki, ilâhî ilmi bütün malûmatı, kudreti bütün kâinatı, semî sıfatı bütün işitilen şeyleri ve basîr sıfatı bütün görülebilen şeyleri kuşatmış olduğunu düşünmek gibi.

Allah Teâlâ'nın fiilleri hakkında tefekkür; onların kapsamları, çoklukları, kuvvet ve salabetleri, en tam ve kâmil mânâda meydana gelmeleri itibariyledir. Nitekim, ***"O, her an yaratma hâlindedir"*** (er-Rahman, 55/29) buyrulmuştur.Tefekkür edilen ikinci kısma yâni yaratılmış olanlara dâir düşünmeğe gelince bu, meydana gelen, bilinen maddi şeyler konusundadır. Ya da meydana gelecek olan kıyamet tehlikeleri, âhiret halleri ve sonsuza kadar gerçekleşecek olan şeyler konusundaki tefekkür gibi.

Âriflerden biri şöyle demiştir: Düşünce, ya Allah Teâlâ'nın âyetleri ve O'nun san'at kudretiyle yarattığı şeylerde olur. Bundan da mârifet doğar. Yahut Allah Teâlâ'nın azamet ve kudreti konusunda olur, bundan da hayat doğar. Yahut Allah'ın nimetleri ve O'na olan minnet ve şükran borcumuz konusunda olur, bundan da muhabbet meydana gelir. Bazan düşünce, Allah'ın vaad ettiği mükâfatlar konusunda olur ki bundan ibâdet ve tâate rağbet, ilgi ve arzu meydana gelir. Allah Teâlâ'nın azab tehdîdi, kötülüklerden uyarmak konusunda olur ki bundan günah işlemeye karşı korku doğar. Kulun Cenab-ı Allah'ın huzurunda taşkınlık yapması konusunda düşüncesinden de haya, utanma, pişmanlık ve tevbe doğar.

Önemli düşüncelerden bir kısmı şunlardır: Düşünen kimsenin, kendi başlangıcı, yaşayışı, bedeni, lisanı ve kalbi ile Rabbine olan itâati konusunda düşünmektir. Şâyet insan kendi hayatının ve işlerinin başlangıcı, ortası ve sonunu düşünmeye yöneltilseydi bunu hakkıyla yapıp tamamlayamazdı.

Bu âyet-i kerimede şuna da bir işâret vardır: Şâyet Allah Teâlâ Kur'an'ın bütünü ve ulvî varlıkların yüzlerini ve maddi varlıkların kelimelerini içine alan yönüyle insan varlığının dağına tecellî ettirseydi bu tecellî hamlesinden insan parçalanıp dağılırdı. Ayrıca, ârif olan kimsenin ilâhî hitâbın etkisi karşısında erimesi gerektiğine ve bu ümmet, himmet ve kasdlarıyla kuvvetli dağların yüklenemediği ağırlığı ve sorumluluğu yüklendiklerine işâret etmektedir. Nitekim ***"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zâlim, çok câhildir"*** (el-Ahzab, 33/72) âyet-i kerimesi bu gerçeğe işâret etmektedir.

---

[66]. Deylemi, Hadis no: 352.

EN GÜZEL İSİMLER
O'NUNDUR

هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ
الرَّح۪يمُ ﴿٢٢﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ
الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَز۪يزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُۜ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ
﴿٢٣﴾ هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰىۜ يُسَبِّحُ
لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢٤﴾

22. O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır.
23. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sâhibidir, eksiklikten münezzehtir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.
24. O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler. O galiptir, hikmet sâhibidir.

"O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır." Hüve zamiri aslında gâib, tekil erkek için ve onun yerine kullanılmak üzere konmuştur. *Hiye* zamiri de gaibe müennes tekili için konmuştur. Çoğunlukla bu *hüve* zamiri bu âyette de olduğu gibi erkeklik ve dişilik düşünülmeyen yerlerde kullanılır. Alem olduğu için burada Cenab-ı Hakk'a râcidir. Hakikaten ve hükmen müenneslik olmayan bir müfred için konulmuştur, denilebilir. *Hiye* zamiri kendisinde müenneslik ve müzekkerlik nitelikleri bulunan müfred içindir. Buradaki *hüve* zamiri mübtedâ olup haberi, hakkıyla O, mâ'bûd, zâtın celalini ve kemal sıfatlarını gösteren bu ism-i âzam ismiyle isimlenen Allah lafzıdır. Bu sebeple "Allah, Allah'tır" takdirinde olduğu için mübtedâ ile haberin bir olması gerekmez. Bunlar, bir sayılsaydı mübtedâ ile haberin bir mânâsı olmazdı. Yahut Allah ismi hüve zamirinden bedel, ism-i mevsûl sılasiyle birlikte mübtedânın haberidir. Ya da *hüve* zamiri şan zamiri, Allah lafzı mübtedâ, *"O ki, O'ndan başka tanrı yoktur*" cümlesi haberdir. Cümle olarak şan zamirinin haberidir. *Lâ* harfi tevhid kelimesinde cinsin fertlerini genel ve kapsamlı olarak nefyetmek içindir. *İlah* kelimesi ise fetha üzere mebnî, mahallen merfû mübtedâdır. İlah ile gerçek mânâdaki mâbûdun cinsi kasdedilmiş olup mutlak mânâda

hak veya bâtıl mâbud cinsi kasdedilmemiştir. Bâtıl ilahlar çok olduğu için, bu mânâdaki tâbir, tevhidi ifâde etmez. Aksi halde bu, nefyedilenden bedel olarak merfû olur. Yahut *Lâ* nefiy edatının mukadder haberinin zamirinden bedeldir.

Bazan *lâ*'nın haberi *mevcud* olarak takdir edilir ki bu takdirde tevhid, varlığı kendinden olan/vücud itibariyle düşünülür, imkân itibariyle değil. Buna göre Allah'tan başka ilahların varlığını nefyedip, yok saymanın mümkün olduğunu nefyetmeğe gerek yoktur. Bazan da *lâ*'nın haberi *mümkün* olarak takdir edilir ki bu mümkünü ispat etmek, onun vâki olmasını gerektirmez. Öyle olunca nice mümkün olan şeyler var ki, olmadığı halde bizim için takdir edilir. Bu sebeple de mutlaka bir takdir edenin olması gerektiği zannedilir. Bu durumda da söz başa döner. Bu iddiâya cevap şöyledir: *İlah*tan maksad, gerçekten ibâdete lâyık olan ilah olursa, mükelleflerin ibâdet etmelerine lâyık o ilah, Âlemlerin Rabbi'nden başkası olamaz. Bu mânâda O'ndan başka varlıklardan ülûhiyet/ilahlık reddedilir. Âlemlerin Rabbi ilah olarak kabul edilince her hâl ü kârda bütün şüpheler ortadan kalkmış olur. Eğer denilirse ki, *Lâ ilâhe illallah* diyen kimse buradaki nefyi hem Cenab-ı Hakk'a hem de diğerlerine şâmil olarak kabul ederse, istisnâ yalancı olmasına rağmen bu genel mânâdaki kapsam müşkil olur ki bundan Allah'a sığınırız. Ama buradaki nefyin yalnız Allah Teâlâ'dan başkalarına şâmil olduğunu kasdederse bu takdirde de istisnâya gerek kalmaz. Bunun cevabı da şöyledir: O kimsenin kalbindeki ikinci şık nefîydir. Eğer bu değilse o genellemeyi birinci de görüyor demektir. Çünkü bu durumda *illa* istisnâsıyla yapılan ispat sonunda daha güçlü ve pekişmiş olur. Bu durumda mânâ: "O'ndan başka ilah yoktur" demektir. Bu, mutlak mânâdaki istisnâ durumudur.

Şeyh Ebu'l-Kasım şöyle demiştir: Bu tevhid kelimesinin başlangıcı her ne kadar nefîy ise de ondan maksad aslında isbattır. "Senden başka benim için kardeş ve senden gayri benim için yardım eden yoktur" sözü, "sen benim kardeşim ve yardımcımsın" sözünden daha kuvvetli ve pekiştirilmiş bir ifâdedir. *Lâ ilâhe illah* ve *lâ ilâhe illa hû* sözlerinden her ikisi tevhid kelimesidir. Çünkü her ikisi de Kur'an'da gelmiştir. Fakat, *lâ ilahe illa'r-Rahman* sözü böyle değildir. Her ne kadar Rahman ismini Allah'tan başkasına vermek câiz değilse de bu tevhid kelimesi sayılmaz. *Hüve* zamirini başkaları için kullanmak câizdir. Evet, aslında bunun da tevhid kelimesi olması daha iyidir, ancak bu cümle tevhid kelimesi olarak tanınmamış ve yayılmamıştır. Önceki iki cümlenin aksine bu meşhur olmamıştır.

Bil ki, *Hüve* zamiri, mârifet ehline göre zat isimlerindendir. Çünkü *hüve* başka bir sözcüğe bitişmekten tecrid edildiğinde, esma-i hüsnânın delâlet ettiği bütün sıfatları zâtında toplayan Allah Teâlâ'ya işâret eder. Bu sebeple ebrara göre *hüve* zamiri de zikirden sayılır.

İmam Kuşeyri (r.h.) şöyle demiştir: *Hüve* işâret içindir. O da bu tâifeye göre gerçekliğin nihâyetinden haber vermektir. *Hüve* denildiğinde onların kalplerine Allah'tan başkası gelmez, yalnız O'nu anlarlar, okudukları her türlü açıklamaya ihtiyaç duymadan bununla iktifa ederler. Çünkü, onlar Cenab-ı Hakk'a yakın olmanın hakikati

içinde yok olmuşlardır. Onların sırlarının üzerini Hakk'ın zikri kaplamıştır. Faziletli **İmam Muhammed Ebû Bekir Razi** (r.h.) *Esmaü'l-Hüsna Şerhi'* nde şöyle demiştir: Bil ki, gerçekten bu isim zâhir ehline göre, cümlenin tamamlanması için habere ihtiyacı olan bir mübtedâdır. Tarikat ve tasavvuf ehline göre ise, gerekli mânâyı ifâde eden ve habere ihtiyacı olmayan, kendine başka bir kelime bitişmeden tamam olan bir sözdür. Çünkü, onlar Hakk'a yakınlık hakikati içinde yok olmuşlar ve Hakk'ın zikri onların sırlarını kaplamıştır.

Ârif Şeyh **İmam Ahmed Gazalî -**ki İmam Muhammed Gazzalî'nin kardeşidir- şöyle demiştir: "Kalplerin açılması Lâ ilâhe illallah sözüyledir. Ruhların açılması Allah ism-i celîliyledir. Sırların açılması hüve kelimesiyledir. Lâ ilâhe illallah kelimesi kalplerin azığıdır, Allah ismi celili ruhların azığıdır, hüve de sırların azığıdır. Böyle olunca Lâ ilâhe illallah kelime-i tevhidi kalplerin mıknatısı ve cazibesidir Allah kelamı ruhların mıknatısıdır. Hüve de sırların cazibesi ve mıknatısıdır. Kalp, ruh ve sır *hukka* denilen zarfın içindeki inci kabının içinde bulunan bir incidir." Baksanıza, Allah ona rahmet etsin, *hüve*'yi hangi dereceye koymuş!..

Meşayihden biri şöyle demiştir: Vecdin şiddetiyle kendinden geçmiş birini gördüm. Kendisine "adın nedir?" dedim. "Hüve" dedi. "Sen kimsin?" dedim. "Hüve" dedi. "Nereden geliyorsun?" dedim. "Hüve" dedi. "Hüve sözünle kimi kasdediyorsun?" dedim. O yine "Hüve" cevabını verdi. Ona ne sorduysam "Hüve" demekten başka bir şey söylemedi. "Bu sözle Allah'ı kasdediyor olmalısın" dediğimde bir çığlık kopardı ve oracıkta canı çıktı, ruhunu teslim etti. İşte sen de "Hüve" ile zikredenlerden ol, sakın karşı olanlara iltifat etme. Çünkü onlar heva ve nefis ehlindendirler. Akıl, nefis, kalp, ruhtan her birinin ikişer mânâsı vardır. Akıl; insanda bulunan ve algıladıklarını onunla algılayıp idrak ettiği bir gücün adıdır. Ayrıca, dünya ve âhiret işlerinde bedene hizmet eden, insanın hakikati olan rabbânî bir latife, ilâhî bir güzelliğin de adıdır. İnsanın bu hakikati âlim, ârif ve akıllı olmak ve yine câhil, noksan, gafil olmak gibi vasıflardır. Nefis de böyledir. İnsanda bulunan, kötü huyları içinde toplayan ve şehvetlere çağıran, hevâ ve felâketlere sebep olan bir sıfata isim olduğu gibi bilinen latîfenin adıdır. Nitekim fazilet ehli bazı kişilerin şu şiirde söyledikleri gibi:

Ey bedene hizmet eden; ne kadar da onun hizmetine koşuyorsun.
İçinde zarar ve hüsran olan yerden rüzgar istiyorsun!
Nefsine dikkat et, onun erdemlerini ikmal et.
Çünkü sen bedeninle değil nefsinle insan bulunuyorsun.

Kalb de diğerleri gibi, insanın vücudunda bulunan bir et parçasıdır. Ayrıca insandaki latifelerden birine de kalp denir. Ruh, latif cismin adı olduğu gibi, zikredilen rabbânî latifenin de adıdır.

İşte bu dört kelimenin her biri, aslında konuşan, başkasına muhatap olabilen, sevap kazanan, cezâlandırılabilen insan nefsi için kullanılabilir. Nefse tâbi olmakla da onun

bir kafesi durumundaki cesede sevap ve azap verilir. Bu durumda meydana gelen farklı kullanımlar itibârîdir. Mesela nefis, bir şeyin nefsi ve zâtı olması itibariyle nefis adını alır. Kalbe bir şeyden diğer bir şeye inkılab edip değişime uğraması itibariyle de kalp denir. Kendisine uygun olan şeyle rahatlaması ve ondan zevk alması itibariyle de ruhtur. Bunların diğer mânâlarına göre olan değişim ise hakîkîdir.

Bu açıklamadan sonra nefis, ya hevâ ve hevesine tâbi olur, bu takdirde *nefs-i emmâre* olur. Organlara aşırı bir şekilde kötülük işlemelerini emrettiği için bu vasfı alır. Bundan dolayıdır ki, nefsin zikri "Lâ ilâhe illallah" tevhid kelimesidir. Veya Allah Teâlâ ona bir insaf; yâni yaptığı kusurlarından pişmanlık duyma ve kaçırmış olduğu önemli fırsatları telâfî etme anlayışı verir de, yapmış olduğu kötülüklerden dolayı kendi kendini levmedip kötülediğinden, tenkid edip ayıpladığından dolayı *levvâme* vasfını alır. Bundan dolayı bu dâirenin zikri "Allah" ismidir. Hak yönüne inkılab ettiği, döndüğü için bu dâireye *kalp dâiresi* denir.

Nefis ayrıca Hak'ta itmînan ve huzur bulup tâatte karar kılar, ibâdetten zevk ve lezzet alır; Allah sevgisiyle O'nun emri altında bulunmaktan itmînan ve huzûr bulduğunda *mutmainne* olur. Bu dâireye *ruh dâiresi* denir. Allah'a ibâdet, kullukta ve zikrinde rahat ettiği ve O'na şükür etmekten zevk ve lezzet aldığı için bu adı alır. Bu dâirenin zikri de "*Hüve*"dir.

Büyüklerden biri şöyle demişlerdir: "Lâ ilâhe illallah" tevhid kelimesiyle yapılan zikir, lâfza-i celal ve "Hüve" ile yapılan zikirden daha faziletli ve üstündür. Çünkü tevhid zikri, nefiy ve isbatı birleştirir, ilim ve mârifetin ziyadesini içine alır. Mübtedi durumuna nispetle tevhid kelimesi, ateşiyle nefis aynasını cilalar, ortaya çıkarıp gösterir. Bu sebeple de sâliki kalp dâiresine ulaştırır. Allah kelimesi ise nuru ile kalbi aydınlatır, bu sebeple onu ruh dâiresine ulaştırır. Hüve kelimesi, ruhu parlatır da Allah'ın dilediklerini sır dâiresine ulaştırır. Sır, meşâyıhın hakikat için tercih edip seçtikleri lafızdır. O hakikat ki, şeriatin hulâsası olan tarikatin semeresidir. Tarikat, her müminin itirazsız kabul etmesi gereken bir kavramdır Tarikat ya Rasûlullah (s.a.)'in Allah Teâlâ'dan naklederek bildirdiği şu sözünden alınmıştır: *"Benimle kulum arasında bir sır vardır o sırra mukarreb hiçbir melek ve hiçbir mürsel nebi vakıf değildir."* Veya insanların çoğuna gizli olduğundan şeriatin levazımı ve gereklerinden değildir. Buna göre tarikat, Allah'ın dilediğine bağışladığı bir lütfudur. Allah, son derece büyük lütuf ve ikram sâhibidir. Allah her yarattığı yerde müşahede edilir. Şüphesiz O'ndan başka ilah yoktur.

Her zerre kendi vahdetiyle
Ârifin nazarında O'nun vahdetine şâhiddir.
Ey Câmî, gönül aynasından ikilik tozunu gider
Zira Hak tektir, iki değil.

"O, görüneni de görünmeyeni de bilir." Âyet-i kerimedeki *el-gayb* ve *eş-şehâdet*

kelimelerindeki târif lamları istiğrak için olduğundan, “O bütün gaybları, görülmeyenleri ve görülenleri bilir” anlamındadır. Yâni duyu organlarına gizli olan cevherleri ve onların durumlarını, yine duyu organlarına görünen cisimleri, arazları ve onların niteliklerini, var ve yok olan her şeyi bilendir.

Bu duruma göre gaybden maksad, bu varlık âleminden, açık olandan, dünya ve âhiretten ve benzeri şeylerden gâib olan, görülmeyen şeylerdir.

Râğıb demiştir ki: Gayb, insanların beş duyusundan, idrakinden, organları ve idrakleriyle algıladıklarından gizli olan şeylerdir.

Bilinenler, ya var olmaları mümkün olmayan veya var olmaları mümkün olan şeylerdir. Ya da yok olmaları imkânsız bulunan varlıklardır. Veya yok olmaları mümkün olan varlıklardır. Bu dört kısımdan her biri için bir takım hükümler ve özellikler vardır. Hepsi de Allah Teâlâ’nın bildiği şeylerdir.

Âyet-i kerimede gayb/görülmeyen kelimesi şehâdet/görülen kelimesinden önce zikredildi. Çünkü görülmeyen var olma bakımından görülenden öncedir. Mevcûd olması itibariyle kadim olan ilâhî ilim ona daha önce taalluk etmiştir. Bil ki, gaybı Allah Teâlâ’nın bildiğini ifâde etmek, bize nispetle onun görülmez olmasındandır, yoksa o Allah Teâlâ’ya göre görülmez değildir. Çünkü âyette: ***“Şüphesiz ki, ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah’a gizli değildir”*** (Al-i İmran, 3/5) buyrulmaktadır. Allah’a nispetle gaybın olmaması sebebiyle gayba Allah Teâlâ’nın ilminin taalluku da olmaz. Yine bütün nispetler ve izâfetler, yalnız O’nun zâtı ve hüviyeti derecesinde düşüp yok olunca, mutlak mânâda ilmî nispet de sözkonusu olamaz. Bu sebeple gayba ilâhî ilmin taalluku olmaz.

“O, Rahman ve rahimdir.” Bu âyet-i kerimenin sonunda *Hüve* zamirinin tekrar edilmesinin sebebi şudur: Bu zamirin çok şerefli bir mercii ve şânı yüce bir makamı vardır ki, onunla meşgul olan sâhib ve mâlik olur. O’ndan yüz çeviren ise mahvolur. Allah’ın rahmeti dünyada inanana da inkâr edene de bütün insanlara ve cinlere geneldir.

Yeryüzü bütün genişliği ile onun sofrasıdır.
Bu hân-ı yağmadan dost da alır, düşman da.

Nitekim Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“Ey insanlar! Dünya hazır olan nasiptir ki, ondan her iyi ve kötü yer. Âhiret ise doğru olarak yapılmış olan vaaddır. Orada âdil ve her şeye kadir olan bir Melik hüküm verir, hâkimlik eder, hakkı gerçekleştirir ve bâtılı ortadan kaldırır. Siz âhiretin çocuklarından olunuz, dünyanın çocuklarından olmayınız.”*[67]

Gerçekten her anayı kendi çocuğu izler, takib eder. Bundan dolayıdır ki, “***ya Rahmâne’d-dünya***/ey dünyanın Rahmanı” denilir. Çünkü Rahman kelimesinde harf fazlalığı, mânânın da ziyade olmasını gerektirir. Âhirete âid rahmeti müminlere mahsusdur. Bu sebeple, “***ya Rahîme’l-âhire***/ey âhiretin rahimi” denir. Bu açıklamaya göre Rahman ism-i şerifinin mânâsında, kendilerine rahmet nimeti verilenlere itibarla,

ziyâdelik vardır. Ferdlere ve nevilere itibarla da noksanlık vardır. Dünya ve âhirette Allah Teâlâ'nın rahmetinin bolluğunu haber veren bu iki mübarek ismin bu âyet-i kerimede özellikle belirtilişinde, O'nun rahmetinin gadabını geçmiş olduğuna ve sonsuzluğuna dikkati çekmek, isyankarların O'nun rahmetinden ümidlerini kesmemeleri için müjdelemek, itâat edenleri Allah Teâlâ'nın azı kabul edip karşılığında bol mükâfat verdiğinden dolayı, sevindirmek vardır.

Kulun Rahman ve Rahim isimlerinden nasibi şudur: Öncelikle gizli ve açık olarak kendisine acımak ve çok merhametli olmak. Sonra da başkalarının haklı isteklerini elde etmelerine yardımcı olmak ve onlara doğruyu göstermek sûretiyle merhamet etmek ve onlara merhamet ve şefkat gözüyle bakmak. Meşâyıhtan birinin dediği gibi:

Yavrucuğum bütün yaratılmışlara merhametli ol!
Onlara rıfk, merhamet ve şefkat gözüyle bak.
Büyüklerine hürmet, küçüklerine şefkat et,
Her yaratılanda, onu yaratanın hakkını gözet.

Zerrukî (r.h.) şöyle demiştir: Cenab-ı Hakk'ın bütün isimlerinin mânâları ile ahlâklanmak, doğrudur. Ancak, "Allah ism-i celili yalnız taalluk için olduğundan onun mânâsıyla ahlâklanmak câiz değildir. Cenab-ı Hakk'ın bütün yüce isimleri O isme râcidir. Allah'ı yalnız bu isimle bilmek, O'nu diğer güzel isimleriyle de bilmektir. Her kul için, içinde yalnız tevhid inancı ve bir tek sır olan bir kalp bulunması mutlaka gerekir. Böyle bir kalple bütün maksad ve muradlar meydana gelir.

Cüneyd (k.s)'e: "Her şeyden ilgiyi kesip Allah'a bağlanmanın yolu nedir?" diye sordular. Şöyle cevapladı: "Bunlar; günah işlemeye son veren tevbe, yapılması gerekenleri sonraya bırakma ihmalkârlığına son veren korku ve ibâdet yollarına götüren ümiddir. Nefsi emellerden uzaklaştırıp ecele yaklaştırmak sûretiyle onu değersiz görmek insanı diğer şeylerden koparıp Allah'a yöneltir." Bu kez: "Kul bunlara ne ile ulaşır?" diye sordular. "İçinde yalın tevhid olan her şeyden arınmış saf bir kalple" demiştir. Bu, son derece dikkat çekici ve hayret verecek kadar önemli bir cevaptır.

et-Te'vilatu'n-necmiyye'de şöyle denilmiştir: Bu âyet-i kerime, *el-Bâtın* ismini alan varlığın görünmez alemi ile yine *ez-Zâhir* ismini alan aynı varlığın görülen alemini içinde toplayan ilâhi hüviyete işâret etmektedir. O hüviyet, er-Rahman er-Rahîm'dir. Yâni Allah'ın birincisiyle umûmî olan Rahman sıfatının tecellîsiyle, ikincisi ile de hususi olan er-Rahîm sıfatının tecellîsiyle tecellî etmiş olduğunu göstermektedir. Allah Teâlâ, tüm itibar ve durumlardan gayrı olarak umum ve husus gözünde umum ve husus olmaktan mutlaktır.

هُوَ اللّٰهُ الَّذٖى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ

الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

23. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sâhibidir, eksiklikten münezzehtir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptırandır, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.

"O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur." Bu âyet-i kerimede de tevhide verilen önemi belirtmek için *"Hüve"* zamiri tekrar edilmiştir. Yâni O'ndan başka ibâdete lâyık hiçbir bir ilah yoktur. O öyle bir padişahtır ki celâl olan zâtı, muhtaç olmaktan münezzeh, kemâl olan sıfatları mutlak istiğnayla müstağnîdir.

"O, mülkün sâhibidir." Melik, hükümranlık ve saltanat sâhibi, demektir. Mülk, emir ve yasaklarla akıllı topluluklara tasarruf etmektir. Bu tasarruf, düşünüp konuşabilen varlıklara mahsus olan yönetimlerde geçerli olan bir tasarruftur. Bu sebeple, *Melikü'n-nas*/insanların meliki denir de Melikü'l-eşya/eşyanın meliki denmez. Bundan dolayı ***"Din gününün mâliki"*** (el-Fatiha, 1/4) anlamındaki âyet-i kerimenin anlamı, "Din günündeki mâlik" demektir. *Müfredat* adlı eserde de böyle kaydedilmiştir. Abdülmelik demekten maksad, Allah'ın dilediğiyle tasarruf ederek kendi nefsine ve diğerlerine mâlik olan ve Allah'ın dilediğiyle emreden demektir. Böyle biri, Allah'ın yaratılmışlar üzerindeki en ağır ve en ciddi kimsesidir.

İmam Gazzali (k.s.) şöyle demiştir: Kulun kendisine âid ülkesi, kalbi ve kalıbıdır. Ordusu; şehveti, hevesi ve gadabıdır. Emrindeki raiyyesi ve yönettiği halkı; lisanı, iki gözü ve iki eliyle diğer organlarıdır. Kul bunlara sâhib olup onların emrine girmediği zaman hükümranlığı, bir melikin kendi halkını yönetmesi seviyesine ulaşmış olur.

Şeyh Sa'dî (r.a.) şöyle demiştir:

Senin vücûdun iyi ve kötü ile dolu bir şehirdir,
Sen onun sultanısın, akıl da bilge veziri.
Bu şehirde başıboş alçaklar vardır,
Bunlar kibir, sevdâ ve hırstır.
Sultan kötülere meyl ü muhabbet ederse,
Akıllı insanlarda rahat ve huzur nasıl kalır?

Bir de onun başarılı yönetimine insanların hiç birine muhtaç olmaması, aksine insanların ona uzun ve kısa vadede ihtiyaç duyması eklenecek olursa o alem-i 'arzda melik sayılır. Bu, peygamberlerin rütbesidir. Çünkü onlar, âhiret hayatını mamur etmenin yolunu bulmakla Allah'tan başka her şeyden müstağni olur, hiç kimseye ihtiyaç duymazlar, aksine herkes onlara muhtaç olur. Bu sultanlıkta peygamberleri, vârisleri olan âlimler takib ederler. Âlimlerin saltanatları, Allah'ın kullarını irşad etmeğe ve aydınlatmağa güçleri yettiği ve kendileri irşada muhtaç olmaktan uzak bulundukları kadardır. Bu saltanat, kula mülkünde ve gerçek saltanatında ortağı bulunmayan gerçek

Melik Cenab-ı Hak tarafından verilmiştir. Aksi halde kulun hiç bir sûretle sultanlığı olmaz.

Nitekim âriflerden birine: "Senin melikliğin var mı?" diye sormuşlar. O da şu cevabı vermiştir: "Ben Mevlamın kuluyum, benim bir karıncam bile yok. Ben kimim ki, benim bir şeyim var, diyeyim" demiştir.

Bu söz, Allah'ın melikiyet ve mâlikiyetini tam mânâsıyla tefekküre dalmış olanın sözüdür. Bu sebeple bazı hükümdarlar, sâlih bazı kişilere, "benden ihtiyacın ne ise iste" dediklerinde: "Bunu bana mı diyorsun? Benim iki kölem var ki, onlar senin efendilerin" demiş. Melik: "Benim efendim olan senin o iki kölen kimdir?" deyince sâlih kişi: "Şehvet ve gadab" demiş. Başka bir rivâyete göre: "Hırs ve hevâ" demiş. "Onlara ben üstün geldim, onları yendim, sen ise onlara yenildin. Ben onlara melik oldum, sana ise onlar mâlik oldular" demiş. Bu söz, nefsine hakim olup onu tutabilene ve Allah'ın râzı olduğu şeylerde nefsini hizmet ettirenlere Allah'ın lütfunu ve vereceği saltanatı, burada bahsedildiği gibi söz dinleyen hükümdarlara öğüt almaları için haber vermekten ibârettir.

Hükümdarlardan biri bir şeyhe: "Bana öğüt verir misin?" demiş. O da: "Dünyada hükümdar ol ki âhirette de hükümdar olasın!" demiş. Bunun anlamı: "Dünyadan şehvetini ve hırsını kes, (hür ol!); çünkü saltanat ve zenginlik hürriyettedir" demektir.

Ebû Yezid Bistamî (k.s.) bir münacatı sırasında şöyle demiştir: "İlahî benim mülküm senin mülkünden daha büyüktür. Çünkü Allah Teâlâ Ebû Yezid'in meliki, sultanıdır. Halbuki Ebû Yezid fânîdir, ömrü sınırlıdır. Ebû Yezid ise Allah'a sâhibdir. Allah ise Bâkî ve ebedîdir."

"Melik" ism-i celilinin hassası; kalp saflığı, fânîlik idraki, kılavuz edinmek ve benzeri hallerdir. Bu ismi her gün zeval vaktinde yüz defa okumağa devam eden kişinin kalbi saflaşır, üzüntüsü gider. Sabah namazından sonra yüz yirmi bir defa okumağa devam eden kimseyi ise Allah sebepli veya sebepsiz zengin kılar.

"Eksiklikten münezzehtir." Kuddûs kelimesi, *kuds* masdarından mübalağa ölçüsünde bir kelimedir. Kuds, uzak olmak ve temiz bulunmak demektir. Kuddûs her çeşit ayıptan ve noksan olmayı gerektiren her türlü kusurdan son derece uzak ve yüce olan demektir. İbranice'de Kuddîsâ'dır. Bunun bir benzeri Sübbûh'dür. Meleklerin şu tesbihleri vardır: *"Sübbûhün, Kuddûsün, Rabbü'l-melâiketi ve'r-Ruh."*

Zemahşeri şöyle demiştir: Kurbağalar öterken şöyle derler: ***"Sübhâne'l-meliki'l-kuddüs."*** Her şeye hükümran olan, bütün ayıp ve noksanlardan yüce olan Allah'ı tesbih ederim.)

Denmiştir ki, *fe'ûl* veznindeki bütün esmâ-i hüsnânın ilk harfleri üstünlüdür. Yalnız Sübbûh ve Kuddûs bu kâideden müstesnâdır. Bu ikisinin baş harfleri çoğunlukla ötreli gelir, bazan da üstünlü olurlar.

Bazı âlimlere göre sıfatların baş harflerinin üstünlü olması azdır. İsimlerde ise çoğunlukla ilk harfleri üstünlüdür. Tennûr, semmûr, seffûd ve diğer isimler gibi.

Meşâyıhın bâzısına göre, *el-Kuds*'ün hakikatı, değişmeyi kabul etmekten yüce olmak demektir. ***"el-Arzu'l-mukaddese"***/"temiz ve mübarek yer, kutsal toprak" sözü ondan alınmıştır. Çünkü bunun dışında diğer toprakların adı değiştiği gibi kâfirin eline geçmekle bu yerin adı değişmez. Âyette Allah'ın Melik isminin hemen peşinden Kuddûs gelmiştir. Çünkü hükümdarların zulüm, insanlara cefa ve işkence etmeleri ve hüküm vermekte haddi aşmaları ile durumları değiştiği halde Allah'ın melik ismi asla değişmez. Zira Allah Teâlâ'nın hükümranlığında değişikliğe sebep olacak herhangi bir hal ârız olması mümkün değildir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın sıfatlarında bir değişikliğe sebep olacak herhangi bir durumun vukuu, imkânsızdır.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: Takdîs, temizlemek anlamındadır. Ruhu'l-kudüs, Cibril (a.s.)'dır. Çünkü o Allah katından kuds ile iner. Yâni nefislerimizi arıtan, temizleyen Kur'anla, hikmetle ve ilahî feyizle iner. Beytü'l-makdis, şirk pisliğinden temizlenmiş yer veya kendisinde günahlardan temizlenilen yer demektir. el-Arzu'l-mukaddese/Kutsal yer de bu anlamdadır. Hazîratü'l-kuds ise cennet demektir.

İmam Gazzalî (r.h.) şöyle demiştir: "el-Kuddûs"; Allah Teala'nın hiss ve duyuların ulaşabileceği, hayalin tasavvur edebileceği, dimağın ve zannın geçebileceği, kalbine gelebilecek ve düşünülebilen her türlü vasıftan yüce ve beri olduğunu bildiren güzel bir ismidir. "Ayıplardan ve eksikliklerden uzaktır" demiyorum. Çünkü böyle bir ifâde, edebe aykırı olabilir. Zira bir kimsenin: "Bu beldenin meliki kumaş dokuyucusu değildir. Melik hacamatçı değildir. Veya hükümdar ayakkabıcı, nalıncı değildir" demek edep ve nezakete aykırıdır. Çünkü bu gibi şeylerin olumsuzluğunu söylemek, aynı zamanda bunun olabileceğini de ifâde etmek olur. Bunu düşündürmekte de edep bakımından bir eksiklik bulunmaktadır. Aksine el-Kuddûs olan Allah, halkın çoğunun tam ve kemal sıfatlar olarak zannettikleri böylesi kemal vasıflardan da münezzehtir.

Zerrûkî (r.h.) şöyle demiştir: Halkın Hâlık'a yöneltttikleri her tenzih ameliyesi kendilerine âiddir. Çünkü Allah Teâlâ mutlak mânâda en güzel fiil, en şerefli isim ve en yüce sıfatlarla muttasıf olduğu için celâl ve yüceliğinde tenzihe ihtiyaç duyan ve onu gerektiren şeyleri kabul etmez. Bu sebeple bizim, O'nun el-Kuddûs olduğunu bilmekten başka bir takdîs imkânımız yoktur. Bunu böyle anlamağa çalışmalısın.

Abdü'l-Kuddûs, Allah'ın kendisini perdelenmiş ve mahrum olmuşluktan yücelttiği ve bundan dolayı Allah'tan başkasını kalbine almayan kimsedir. Onun kalbi yalnızca Hakk'ı içine alır. Nitekim hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hakk: *"Göklerim ve yerim beni içlerine alamazlar, ama kulumun kalbi beni içine alır"*[68] buyurmaktadır. Anlaşılacağı üzere Hakk'ı gönlüne alan kişi, mâsivâdan ve diğer başka şeylerden uzaklaşır. Cenab-ı Hakk'ın tecellîsi esnâsında kalbinde O'ndan başkası kalmaz. Bu sebepledir ki,

Kuddûs'ü tüm mükevvenâttan; yâni varlık ve oluşlardan uzaklaşmış kalpten başka bir şey içine alamaz.

Âlimlerden birinin beyanına göre ârif olan kimsenin Kuddûs sıfatından nasibi şudur: Cenab-ı Hakk'a ulaşmak, vuslata nâil olmak; ancak şehâdet âleminden gayb âlemine ulaşmakla, sırrı hayal edilen ve duyularla algılanan şeylerden arındırmakla, his ve hayallerin ulaşmasından temizlenmiş mârifetler ve ilâhî ilimler çevresinde dolaşmakla, fizikî lezzet ve zevklerden ve hayvânî hazların çevresinde gezinmekten niyeti temizlemekle gerçekleşeceğine kesin olarak inanmaktır. Bu sebeple, kendi varlığını, nefsini, canını Allah'a kavuşma aşkıyla O'na yöneltir. Bu zevklerin yerine O'nun mârifet ve cemalini düşünür, böylece izzet sâhibi Cenab-ı Hakk'ın huzuruna vâsıl olsun ve cennetin ortasına inebilsin.

Kuddûs isminin özelliği, *Sübbûhun, Kuddûsün, Rabbü'l-melâiketi ve'r-Ruh* tesbihini cuma namazından sonra ekmeğin üzerine yazar da bu ekmeği yerse Allah Teâlâ bu kimseye kulluk yapmayı kolaylaştırır; onu felâketlerden ve âfetlerden sâlim kılar. Bu rivâyet edilen sayı miktarınca zikirden sonra olur. *el-Erbaûn el-İdrisiyye'*de şöyle bir tesbih duâsı yer almaktadır: "Ey her âfetten temiz ve kendisine yarattıklarından hiç bir sûretle denk ve eş olmayan Kuddûs!"

Sühreverdî şöyle demiştir: Bu tesbihi kimsenin bulunmadığı yerde kırk gün yüzer defa okuyan kimseye diledikleri tamamen verilir ve kendisinde insanlara tesir etme gücü ortaya çıkar.

"O, Selâm'dır." Selâmet verendir. Her çeşit âfetten ve noksanlıktan esenlik sâhibidir. *es-Selâm* ism-i celîli, "selâmet" anlamında masdardır. Allah Teala, her türlü noksanlıklardan uzak ve beri olduğu için mubalağa ifâde eden bu isim ile sıfatlanmıştır. Yahut O, çokça selâmet ve esenlik verdiğinden dolayı bu isimle vasıflanmıştır. Bu takdire göre, kelâm kelimesinin *teklîm*/konuşma ve konuşturma anlamında olması gibi selâm da *teslîm*/selamet ve esenlik verme anlamındadır.

Ente's-Selâm yâni "Sen selamsın" tarzında söylenmiş olan sözün anlamı: "Her türlü ayıptan sâlim ve her çeşit noksandan beri ve münezzeh olan yalnız sensin" demektir. *Ve minke's-selâm;* yâni "Selam yalnız sendendir" sözünün anlamı da, "O, öyle Allah ki, selâmet ve esenlik verir de, âciz ve zayıf olanlar hoşlanılmayan şeylerden esenlik içinde olurlar. Allah onları dünya ve âhirette zorluklardan kurtarır. Müminlerin günahlarını ve ayıplarını örter de onlar kıyamet günü rezil ve rüsvay olmaktan sâlim olurlar." Yahut, Allah cennette müminlere selâm verir. Çünkü âyette: ***"Onlara merhametli Rabbin söylediği selam vardır"*** (Yasin, 36/58) buyrulmuştur.

Ve ileyke's-selâm; yâni "Selam yalnız sana döner" sözünün anlamı ise: ***"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sâhibi Rabbinin zâtı bâki kalacak."*** (er-Rahman, 55/26-27) gerçeğine işârettir.

"Ey Rabbimiz! Selam ism-i şerifinle bize hayat ver"[69] anlamındaki duânın anlamı da: "Dünya ve âhirette Allah'tan selamet ve esenlik istemektir."

İmam Gazzalî (r.h.) es-Selâm ism-i şerifiyle alakalı şöyle demiştir: O Allah ki, yüce

zâtı ayıptan, sıfatları kusur ve noksandan, fiilleri şerden sâlimdir, uzak ve beridir. Ve O, zâtına âid selbî sıfatlardan, eksiklikten münezzehtir. O, noksanlardan müsellem ve münezzehtir.

Râğıb şöyle demiştir: es-Selâm ve es-selâmetü'nün anlamı; görülen ve görülmeyen âfet ve felâketlerden âri ve berî olmaktır. Allah Teâlâ'nın es-Selâm vasfıyla sıfatlanması, O'na, yaratılmışlara gelen ayıp ve âfetlerin ulaşamaması yönündendir.

Abdüsselâm; kendisinde Cenab-ı Hakk'ın es-Selâm ism-i şerifi tecellî edip onu her türlü noksan, felâket ve ayıptan sâlim ve esenlikte kılan kimsedir. O halde kalbi aldatmaktan, kinden ve kasıddan sâlim ve temiz olan; organları günahlardan ve sakıncalı şeylerden uzak olan; *intikas* ve *in'ikasdan* yâni başını utançtan yere eğdirecek ve başkasına kötü örnek kılacak hallerden sâlim olan her kul, Allah Teâlânın huzuruna sâlim kalple gelecektir. Böyle bir kul, sıfatlarında ikilik olmayan, zat ve sıfatında benzeri bulunmayan, es-Selâm ism-i celilinin mutlak mânâda sâhibi olan Cenab-ı Hakk'a yakındır. Yukarıda bahsettiğim *intikas* kelimesiyle şunu kasdediyorum ki, kişinin aklının şehvet ve gadabına esir olmasıdır. Çünkü gerçek, bunun aksinedir. Gerçek ise, şehvet ve gadabın aklının emrinde ve itâatinde olmasıdır. Bunun aksi olunca da intikas denilen olay gerçekleşmiş olur.

Âmirin memur ve hükümdarın köle olduğu yerde esenlik ve selamet olmaz. Bir kimse, elinden ve dilinden müslümanlar sâlim olmadıkça es-selam ve İslam vasıflarıyla sıfatlanamaz. Elinden ve dilinden müslümanların sâlim olduğu kimseye "es-selam ism-i şerifine mazhar müslüman" denir.

Bu ismin hassası; musîbet, elem ve acıları def edip uşaklaştırmaktır. Bu mübarek isim hasta bir kimsenin üzerine yüz on bir kez okunduğunda eceli gelmedikçe Allah'ın izniyle hastalıktan kurtulur veya o kişinin hastalığı hafifler.

"O, el-Mü'min; emniyete kavuşturandır." ***"Allah adâleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilah yoktur"*** (Al-i İmran, 3/18) buyurmak sûretiyle kendisini bizzat kendisi birleyen, bir tek olduğunu bildirendir. Bu **Zeccâc**'ın görüşüdür. Yahut el-Mü'min ism-i şerifi, korkunun yok olması ve nefsin tatmin olması anlamından hareketle "emniyet ve güven bağışlayan" demektir.

İbn Abbas (r.a.): O, öyle Allah ki insanları zulmünden, onlara haksızlık etmekten emin ve güvenli kılan; inanan kimseleri azâbından emîn edendir. el-Mü'min kelimesi îman masdarından ism-i fâil olup, korkutmanın zıddıdır. Nitekim, ***"Allah, onları her çeşit korkudan emîn kıldı"*** (Kureyş, 106/4) âyetinde bu mânâda kullanılmıştır.

Yine **İbn Abbas** (r.a.)'dan rivâyete göre, kıyamet günü tevhid ehli olanlar cehennemden çıkarılırlar. İlk çıkarılanlar da isimleri bir peygamber ismine uygun olanlardır. Cehennemde ismi bir peygamber ismine uygun olan kimse kalmayınca Allah Teâlâ: "Siz müslümansınız ben de es-Selâm ism-i celilinin sâhibiyim. Siz mü'minlersiniz, ben de el-Mü'min ism-i şerifinin sâhibiyim" buyurur ve bu iki ismin bereketine onları cehennemden çıkarır.

Kâşifî demiştir ki; mü'minlere cehennem cezâsı konusunda güven verici veya

insanları îman ve emana çağıran bir dâvetçi ya da burhan ve mucize göstererek rasullerini tasdik edicidir.

İmam Gazzalî (r.h.) şöyle demiştir: Mutlak mânâda el-Mü'min O'dur ki O'ndan faydalanılmadıkça hiçbir güvenlik, emniyet ve emân vermek düşünülemez. Bütün güvenlikler ve güven vermeler Allah Teâlâ tarafından yararlanılarak meydana gelir. Kör olan bir kimsenin, görmediği bir yerden mahvolacağından korktuğu açıktır. Ama onun gören gözü, onu korkudan emin kılar. Eli kesik olan kişi, el olmadıkça kurtulamayacağı bir felâketten korkar. Onun sağlam eli, kendisini korktuğundan güvende kılar. Diğer bütün organlar da böyledir. el-Mü'min ism-i şerifinin sâhibi olan Allah hepsinin yaratıcısı, şekil vereni ve güçlendirenidir.

Bir insan düşünsek, tek başınadır. Düşmanları tarafından aranmakta, dar bir yere atılmış ve zayıflığından dolayı, organları hareket edememektedir. Hareket etse de yanında silahı yoktur. Silahı olsa da tek başına düşmanlarına karşı koyacak durumda değildir. Askerleri olsa da askerlerinin kırılmayacağından emin değildir. Sığınacak bir kalesi de yoktur. Bu durumda iken âniden güçsüzlüğünü gideren birisi geliyor, kendisini güçlendirip ordusu, askerleri ve silahlarla kendisine yardım ediyor, imdadına yetişiyor. Etrafına da büyük bir kale yapıyor. İşte bu kişi o zayıfa bu durumda emniyet ve eman vermiş olur. Bundan dolayı yardım eden kimseye mü'min, demek yerinde olur.

Kul asıl yaratılışında zayıftır. Dâhilî yönden açlık, susuzluk ve hastalıklara mâruz kalmağa hazırdır. Hâriçten de yakıcı felâketler, boğup yaralayıcı ve kırıp parçalayıcı âfetlere mâruz bir durumdadır. Bu korkunç ve tehlikeli durumlardan kendisine güven verecek kimse ancak, hastalığını tedavi edecek ilaçları, açlığını giderecek yemekleri ve susuzluğunu giderecek içecekleri hazırlayandır. Bundan başkası değildir. Beden savunacak, sağlığı yerinde kuvvetli uzuvlardır. Duyular kendisine yaklaşan tehlikeleri haber vermekte olan casuslardır. Bundan sonra kulun en büyük korkusu, âhiret helâkidir. Kulu bu tehlikeden koruyacak kaleyi, gerçek bir tevhid kelimesinden başka bir şey yapamaz. Allah Teâlâ da ona tevhid yolunu gösterir. Kulu tevhid kelimesine imrendiren ise bir kudsî hadiste: *"Lâ ilâhe illallah benim kalemdir. Bu kaleme giren benim azâbımdan emin olur"*[70] buyrulmuş olmasıdır. Bu âlemde emniyet içinde olan hiç kimse yoktur ki, Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu sebeplerden faydalanmasın. Bu sebeplerden faydalanmanın yolunu gösteren de yalnız Allah'tır.

Cenab-ı Hakk'ın emniyete kavuşturan anlamındaki ism-i şerifine izâfetle Abdü'l-Mü'min denince, Allah'ın kendisini cezâlandırmaktan ve azabdan emniyette kıldığı; insanların da kişilik, mal ve ırzlarından yana kendilerini emniyet içinde gördükleri ve onun zararından emin olduklarına inandıkları kimsedir. Kulun "el-Mü'min" ism-i şerifinden nasibi, bütün yaratılmışların kendisinden emin bulunmalarıdır. Hatta dininden, dünyasından ve kendi canının helâkinden korkan kişi, bu konulardaki tehlikeleri savuşturmakta ondan yardım bekler; onunla dayanışma içinde olacağını umar. Nitekim Rasûlullah (s.a.): *"Komşusu kötülüğünden emin olmayan kimse cennete giremez."*[71] buyurmuştur.

İbn Arabi (r.h.)'in *Fütuhâtı*'nın Vesâyâ bölümünde şu açıklama yer almaktadır: Eğer hiç kimseden korkmamak istersen hiç kimseyi korkutma. Bütün insanlardan emniyette olmak istersen, herkes senden emniyette olsun.

Şeyh-i Ekber (k.s.) buyurdu ki: Gençlik ve delikanlılık dönemlerimde henüz bu yola girmemiştim. Annem ve yanındaki grupla yolculuktaydım, aniden merada bir yaban eşeği sürüsü gördüm, onları avlama konusunda çok istekliydim. Çocuklarım benden bir parça uzaktaydılar, nefsime sürüyü incitmeme fikri düştü. Kalbime bunu koydum, hatırımı onlara saldırmama ve eziyeti terk etme hissiyle teskin ettim. Bindiğim at onlara doğru yönelince dizginini sıkı tuttum, mızrak da elimdeydi. Onların yanına ulaşıp aralarından geçtiğimde mızrağın ucu bazılarına değiyordu. Ancak onlar otlamakla meşguldüler, Allah'a yemin olsun ki ben aralarından geçip gidinceye kadar hiçbiri başını yerden kaldırmadı. Sonra çocuklar ve hizmetçiler geldiler, o yaban eşeği sürüsü onlardan ürktüler ve dağıldılar. Ben Allah'ın yoluna girinceye kadar bu durumu anlayamadım. Sonra muâmele makamında anladım ki benim kendi nefsimde olan emniyet hâli onlara da sirâyet etmişti.

Allah Teâlâ'nın "el-Mü'min" ismine en lâyık olan kul, kurtuluş yolunu göstererek ve Allah'ın emrettiği yoldan gitmeleri için hidâyetlerine vesîle olarak insanların Allah Teâlâ'nın azâbından emniyete kavuşmalarına sebep olan kimsedir. Bu, peygamberlerin ve âlimlerin sanatıdır. Bundan dolayıdır ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Gerçekten siz geceleyin kelebeklerin ateşe üşüştüğü gibi cehennem ateşine düşmekte birbirinizi takib ediyorsunuz. Ben ise sizi eteğinizden tutup kurtarmağa çalışıyorum."*[72]

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: "Gerçekte yalnız Allah'tan korkulmalıdır. O'ndan başka kimseden korku yoktur. O halde kullarını korkutan ve korkmanın sebeplerini yaratan O'dur. Bu durumda Cenab-ı Hakk'a güven verme fiili nasıl isnad edilir?" Bu sorunun cevabı şudur: Korku ve güven elbette O'ndandır. Çünkü korkunun da güvende olmanın da sebeplerini yaratan O'dur. Allah Teâlâ'nın korkulur olması, emniyete kavuşturan olmasını engellemez. Tıpkı lâyık olanları zillete düşürücü, dilediğini aziz ve güçlü kılmasına engel olması gibi. Aksine O, dilediğini aziz, dilediğini de zelil kılandır. İşte tıpkı bunun gibi O, hem emniyete kavuşturan, hem de korkulması gereken Allah'tır. Ancak bu âyet-i kerimede Cenab-ı Hakk'ın el-Mü'min/emniyete kavuşturan ism-i şerifi zikredilmiş, ancak O'nun korkuyu da yaratan olduğu zikredilmemiştir.

Bu yüce ismin hassası; o ismi zikreden için emniyet içinde olmak, doğruluk ve tasdikin bulunması ve genelde îmânın güçlü olmasıdır. Bundan dolayı herhangi bir konuda korkusu bulunan bir kimsenin, bu mübarek ismi otuz altı kez okuduğunda malından ve canından emniyet içinde olacağı söylenmiştir. Korkunun kuvvetli ve zayıf olmasına göre zikrin sayısı arttırılır.

"O, el-Müheymin/gözetip koruyandır." Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bu mübarek isim, iştikak itibariyle pek yüce mânâlar ifâde eden ilâhî isimlerden biridir. Bu sebeple

onun açıklamasını ve yorumunu Allah'tan başkası bilemez. Bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: "el-Müheymin", kulunu zararlı şeylerden çokça koruyup kollayandır. Bu mânâ, bir kuşun yavrularını korumak için kanadını açtığında söylenen *heymene'ttâiru*/kuş yavrusunu himaye etti sözünden alınmıştır. *İrşad*'ta Müheymin isminin "herşeyi koruyup gözeten" anlamında olduğu belirtilmektedir.

Zerrûkî, Müheymin kelimesinin sözlükte şâhid, müşâhid ve hazır demek olduğunu belirtir. Nitekim âyet-i kerimede, ***"Sana da daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere Kitabı (Kur'anı) gönderdik"*** (el-Maide, 5/48) buyrulmaktadır. Burada müheymin kelimesi "şâhid, gören ve bilen", demektir. Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: Müheymin, korkunun zıddı anlamındaki *el-emnü* masdarından alınmış müfeyyil vezninde ism-i fâil bir kelimedir. Aslı *müemmin*dir. İki hemzeli iken ikinci hemze, ikisinin bir arada bulunmaları uygun olmadığından, yâ harfine dönüştürülüp *müeymin* şeklini aldı. Sonra da birinci hemze *he* harfine dönüşüp kelime *müheymin* şekline geldi. Tıpkı Arapların eraka'l-mae/suyu akıttı sözünü, hemzeyi "he" harfine dönüştürerek *herâkehü* dedikleri gibi. Bu tahlile göre Müheymin kelimesi, mü'min anlamındadır.

Anlatıldığına göre **İbn Kuteybe**, "el-Müheymin" kelimesi konusunda, "Bu kelime, mü'min kelimesinin ism-i tasğîridir. Aslı *müeymin* iken hemze *he* harfine dönüştürülmüştür" açıklamasını yapmıştı. Bunun üzerine kendisine: "Bu söz küfre yakın bir sözdür, bunu diyen kimse Allah'tan korksun. Çünkü bunda Allah'a ta'zîmi terk vardır" denilmiştir.

İmam Gazzalî (r.h.) şöyle demiştir: Allah Teâlâ hakkında "el-Müheymin" isminin mânâsı: Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu varlıkların amellerini, rızıklarıyla ve ecelleriyle yönetip gözetmesidir. Onların üzerinde kaim olması ve onları yönetip gözetmesi demek, onların her şeyinden haberdar ve üzerlerinde hâkim olması ve korumasıdır. Bir işin aslına ve mahiyetine hâkim ve bütün yönleriyle bilen herkes, o işin koruyup kollayanıdır. Yâni o iş üzerinde müheymindir. Bir şeye yukarıdan bakıp gözeterek yaklaşmak, *ilme* ve *istilâya* yâni hâkimiyete tam ve kâmil bir kudrete bağlıdır. Hıfz ve korumak da fiile yöneliktir. İşte bütün bu mânâları kendinde toplayan, Cenab-ı Hakk'ın el-Müheymin ism-i celilidir. Bütün bunları tam ve mutlak mânâda yalnız Allah Teâlâ yüce zâtında toplayıp sâhib olabilir. Bu sebeple el-Müheymin isminin, önceki ilâhi kitaplarda da Allah'ın isimlerinden biri olduğu söylenmiştir. el-Müheymin isminin sâhibi olan Allah Teâlâ'nın kulu anlamında kullanılan Abdü'l-Müheymin, Allah'ın her şeyi murakabe ettiğine, gözettiğine müşahede ile kesin bir tarzda inanır. Dolayısıyla kendisini de kontrol eder. Üzerinde hakkı olan herkesin hakkını vermek sûretiyle başkalarının hukukunu da gözetir. Çünkü bu kul artık el-Müheymin ismi celilinin mazharı ve aynası hâline gelmiştir. Ârif olan kimsenin bu yüce isimden nasibi; kendi kalbini murakabe ve kontrol altında bulundurması, kuvvet, arzu ve organlarını koruması, şeytanın kötülüğünden sakınması ve Allah'ın kullarını gözetip kollamağa çalışmasıdır. Allah Teâlâ'nın el-Müheymin isminin sâhibi bulunduğunu bilen kimse O'nun celal sıfatı

karşısında boyun eğer, her hal ve durumda O'nu görür gibi olur. Cenab-ı Hak kendisinin her hâlini bildiğinden yakışıksız bir davranışta bulunmaktan utanır, dolayısıyla daima O'nun huzurunda murâkabe makamında bulunur.

Anlatıldığına göre **İbrahim b. Edhem** (r.h.), oturarak namaz kılmakta iken ayaklarını da uzattı. Bunun üzerine kendisine gaybdan biri seslendi: "Padişahlar işte senin oturduğun gibi otururlar." Bunun üzerine, ipekçi lakabıyla tanınan veya ottan bulamaç yaparak yemek durumunda olan İbrahim b. Edhem bir daha yalnızlıkta iki ayağını uzatıp oturmamıştır. Kendisine: "Neden ayaklarını uzatıp rahat oturmuyorsun? Sizi kimse görmüyor" denildiğinde: "Allah'la beraberlikte edebi korumak daha iyidir" cevabını verirdi.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Buna benzer bir şey de benim başıma gelmişti. Birgün Kâbe-i Muazzama'yı tavaf etmiştim. Tavaftan sonra sevgimden dolayı Makam-ı İbrahim'e sırtımı dayayarak oturmuştum. Allah tarafindan gönlüme: "Yakınlık gözünde bu uzaklık nedir?" şeklinde bir vârid geldi. Dolayısıyla böyle bir hareketin, Allah'ın huzurunda edebi terk olduğunu anladım. Bunun üzerine Mekke'de mücâvir olarak kaldığım sürece Kâbe'nin kapısı önünde, birinci safta namaz kılmağa devam ettim.

Bu yüce ismin özellikleri; kulunun iç âlemine ve sırlarına muttali ve vâkıf olmaktır. Bu yüce ismi boy abdesti alıp namazdan sonra yalnızlıkta uyanık kalble yüz kez okuyan kimse dilediğine ulaşır.

Düşünüldüğünde bu ismin mânevî bir nisbetle *Allamülğuyûb*/gaybleri iyi bilen anlamında olduğu anlaşılır.

el-Erbeun el-İdrisiyye'de belirtildiğine göre Müheymin, "bütün gayıpları bilen, dolayısiyle ilminden hiçbir şey kaçmayan ve O'na hiçbir şey zor gelmeyen Yüce Allah" demektir.

İmam Sühreverdi, bu yüce ismi okumağa devam eden kimsenin ezberleme gücü artar ve unutkanlığı gider demiştir.

"O, Azizdir; üstündür." Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bir kimse üstün ve galip geldiği zaman, "azîz oldu" denir. Mânâsı; "karşı gelinmekten ve engellenmekten yüce olan bir kudret sâhibi" demektir. Yahut bir şey çok az ve çok değerli oIduğunda "benzeri olmama" mânâsı kasdedilir; ***"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"*** (eş-Şûra, 42/11) âyet-i kerimesinde buyrulduğu gibi.

İmam Gazzâlî (r.h.) şöyle demiştir: el-Aziz; Çok değerli, hürmete lâyık, benzeri çok az olan, kendisine çok ihtiyaç duyulan ve kendisine ulaşılması çok güç olan mânâsınadır. İşte bu mânâları kendinde toplamayana el-Azîz denemez. Bundan dolayıdır ki, nice az bulunan şeyler vardır ki, değerli ve hürmete lâyık olmadığı ve faydaları çok bulunmadığı için onlara Azîz denilmez. Yine nice faydası çok, değeri büyük ve benzeri az bulunduğu halde, kendisine ulaşmak zor olmadığı için ona "Aziz" denemez. Mesela güneş gibi. Güneşin benzeri de azdır. Yer de böyledir. Her ikisinin de faydası pek çoktur, her ikisine de büyük ihtiyaç vardır. Ama yerde yürüyenler için bunlara ulaşmak zor olmadığından her ikisine de Aziz denemez. Bu sebeple Aziz denebilmesi için bu

mânâların hepsinin onda toplanması gerekir. Sonra bu mânâlardan her birinde kemal ve noksanlık vardır. Benzerinin azlığında kemal ve tamlık tekliği, birliğe dayanır. Çünkü birden daha azı yoktur. O takdirde onun dengi ve benzeri bulunması imkânsız olur. Bu ise Allah'tan başkası olamaz. Güneş varlığında her ne kadar tek görünüyorsa da benzerlerinin bulunması imkânsız değildir. Onun benzerlerinin var olması pekâla mümkündür.

Güzellik ve değerli olmakta, her şeyin her şeyde ona şiddetle muhtaç olmasında, hatta varlığında, bakâsında ve sıfatlarında kendisine şiddetle muhtaç olunmakta kemâl ve tam olmak, yalnız Allah Teâlâ'ya mahsustur.

Bu yüce isme izâfetle Aziz olan Allah'ın kulu anlamında Abdülaziz demenin mânâsı; izzet tecellîsiyle Allah Teâlâ'nın kendisini aziz kıldığı kimsedir. Dolayısıyla sonradan meydana gelmiş olanlar ona üstünlük sağlayamazlar; o onların her birinin üstesinden gelir.

Gazzalî (r.h.) şöyle demiştir: Kullardan Aziz olan kimse, Allah'ın kullarının mühim işlerinde -ki bu mühim işler âhiret hayatı ve ebedî mutluluktur- kendisine muhtaç olduğu kimsedir. Bu kimseler de şüphesiz çok az ve bilinmesi zor olan kimselerdir. Bu makam, Nebilerin makam ve rütbesidir. Onların derecelerine yakınlık kesbeden halifeler ve onların emanetlerine vâris olan âlimler bu rütbede onlara ortak olurlar. Her birinin azizliği, bu ortaklık ve elde ettikleri bu yakınlık rütbesinin yüksekliği ve halkı irşaddaki zenginlikleri kadardır.

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bu yüce isimden kulun nasibi, ahlâkını yüksek kılıp, âdî şeylere ihtiras göstererek nefsini alçaltmaması, insanlara ihtiyaç duyup el açarak küçülmemesidir.

Denildi ki: Allah Teâlâ'ya itâat ederek O'nun emrini yücelten kimse aziz olarak tanınır. Allah Teâlâ'nın emirlerini küçümseyen kimsenin ise aziz tanınması muhâl şeylerdendir.

Şeyh Ebu'l-Abbas el-Mursî (r.h.) şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki, yaratılmışlardan fayda ummaktan vaz geçmedikçe bir kimsede izzet görmedim. Allah'ın Aziz olduğunu bilen kimse bu sıfatın hiçbir mahlukta bulunduğuna inanmaz. O halde, insanlar arasında yaygın olarak aziz tanınan kimse, Allah Teâlâ'nın, gerek fânî gerek bâki bir şerefle değerli ve mevki sâhibi kıldığı kimsedir. Bundan dolayı insanların bir kısmı Allah'a itâatla, bir kısmı makamla, bir kısmı ilim, mârifet ve olgunlukla, bir kısmı atılım ve heybetle, bir kısmı da malla aziz olur. Yine insanlardan bir kısmı dünya ve âhirette aziz olur. Diğer bir kısmı yalnız dünyada aziz olup âhirette olmaz. Diğer bir kısmı tersine, yalnız âhirette aziz olup dünyada aziz olmaz. O halde insanlardan niceleri insanlar nazarında zelil olduğu halde Allah katında azizdir. Yine insanlardan niceleri insanların gözünde aziz iken, Allah nezdinde zelildir. Asıl önemli olan ise Cenâb-ı Mevlâ katında aziz olmaktır.

Ebkârü'l-efkâr adlı eserde şöyle denilmiştir: Allah Rasülü (s.a.), Aziz ismini taşıyanların bu ismini değiştirmiştir. Çünkü aziz ve üstün olmak yalnız Allah'a âiddir.

Kul olanın şiâr ve alameti, horluk ve tevâzudur.

Bu yüce ismin hassası; kişinin izzet, şeref, kıymet, varlık ve zenginlik sâhibi olmasıdır. Bunlar şekil itibariyle olabildiği gibi gerçek olarak ve mânen de olabilir. Bu yüce ismi kırk gün kırkar defa zikreden kimseye Allah Teâlâ yardım eder. Allah onu aziz ve şerefli kılar. Onu yarattıklarından hiçbir kimseye muhtaç etmez.

el-Erbeun el-İdrisiyye'de şöyle kaydedilmiştir: "Ey Aziz ve üstün olan, kendisine kuvvet yetirilemez ve gücüne ulaşılmaz olan, işinde galip bulunan ve böylece hiçbir şey kendisine eş ve denk olamayan!"

Sühreverdi (r.h.) der ki: Bu yüce ismi yedi gün aralıksız ve her gün bin defa olmak üzere okuyan kimsenin düşmanı mahvolur. Askerlerin yüzüne karşı yedi kez okuyup eliyle işâret eden kimse için düşman askerleri mağlup edilir.

"O, Cebbârdır; istediğini zorla yaptırandır." O, öyle Cebbar'dır ki, yarattığı şeyleri dilediğini yapmaya zorlayandır. Yâni onlara, istediği şeyleri zorla ve cebren yaptırabilendir. Veya onların durumlarını düzelten, iyileştirendir. Bu duruma göre el-Cebbar kelimesi üç harfli fiilden olup dört harflilerden değildir. *Cebbera* fiilinin sözlük anlamı; ikrah etti, zorladı demektir. Bu, Hicazlılardan Temimîlere göredir. Mübalağa ifâde eden fiiller, üç harfli fiillerin harflerine ilave edilen (sülasi mezîd) fiillerinden gelir diyen dilciler, bu kuralı delil göstererek el-Cebbar kelimesinin "onu zorladı" anlamındaki *ecbera* kökünden geldiğini söylerler.

el-Ferra şöyle demiştir: Cebbar ve derrâk kelimeleri dışında *ef'ale* kökünden gelen *fe'âl* ölçüsünde başka bir kelime işitmedim. Bundan dolayıdır ki, bu iki kelime ecbera ve edrake fiillerinden gelmektedir.

Râğıb demiştir ki: *Cebr* kelimesinin aslı, kahrın bir çeşidiyle bir şeyi düzeltmek ve ıslah etmektir. Yalnız bir şeyi düzeltmekte bazen **Hz.Ali** (k.v.) sözünde olduğu gibi şöyle denir: "Ey her kırılanı iyileştiren, düzelten! Ve ey her zorluğu kolaylaştıran!" Aslında *icbar*, başkalarını işlerini düzeltmeleri için zorlamaktır. Ancak, bu kelime yalnız zorlamak içinde tanınmıştır.

Kelamcıların târiflerinde, Allah Teâlâ'nın kullarını isyana zorladığını iddiâ edenlere *Mücbire* denilmiştir. Mütekaddimine göre ise onlara Cebriye adı verilir. İnsanın bir sıfatı olarak Cebbar, hak etmediği ve lâyık olmadığı yüceliklerden bir dereceye sâhib olduğunu iddiâ ederek eksikliğini giderip düzeltmeğe çalışan demektir. Ancak, bu kimseyi yermek yoluyla ona cebbar denir; başka bir maksadla asla denmez.

Allah Teâlâ hakkında bu mübarek sıfatın söylenmesi ise, kullarına nimetlerini yağdırıp akıtması yahut hastalık, ölüm, öldükten sonra dirilmek gibi Allah Teâlâ'nın dilediği işlerden herhangi birine kulu zorlaması sebebiyledir. Şüphesiz Allah Teâlâ, kullarını bu işlere ancak hikmeti gereği zorlar; başka bir sebeple zorlamaz.

O halde "el-Cebbâr"; hiç kimsenin dilemesi kendisinde geçerli olmadığı halde, herhangi kimse hakkında icbar; yâni zorlama yoluyla ilâhi meşîeti geçerli olan yalnız O'dur.

Rivâyet edildiğine göre bazı ilâhî kitaplarda şöyle yazılıdır: "Kulum sen birşey murad

edersin. Ben de bir şey murad ederim. Ama benim irâde buyurduğumdan başka bir şey olamaz. Benim dilediğime râzı olursan seni, arzu ettiğin şeylere de yetiştiririm. Şâyet benim olmasını murâd ettiğime râzı olmazsan, seni isteğinle başbaşa bırakırım, sonra yine benim olmasını dilediğimden başka bir şey olmaz."

Cebbar olan Allah'ın kulu mânâsında **Abdü'l-Cebbar** denildiğinde; her şeyin kırığını ve eksiğini giderip düzelten, kasdedilir. Çünkü gerçek olan, bu isimle durumunu düzeltmek ve bu ismin tecellîsiyle onu üstün kılarak her şeyin durumunu düzeltici kılmaktır. Cebbar isminin tecellisine mazhar olduğunu bilen kimseye gelince, her zorba onun gözünde un ufak olur. Ona muhtaç olmak vasfiyle her işte ona dönük olur. Kırılanı düzeltmek ve iyileştirmek onun işi olmakla birlikte, noksan olanı bırakmak da emellerinden biri olur. Bu sebeple O'na itâat ve inkıyâdı, teslim olup bağlanması tamamlanmış olur. Olaylara değerinden fazla önem vermekten kurtulur. Böylece kendi nefsine karşı cebbâr olan o kişi, Allah'ın kullarının kırığını iyileştirici olur.

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bu yüce isimden ârif olanın nasîbi şudur: O, kendi nefsine yönelerek faziletlerini tamamlamak sûretiyle noksanlarını giderir. Takvâ üzere olur; devamlı olarak Allah'a itâat üzere bulunması için kendini zorlar. Oruç ve cihad gibi çeşitli riyâzatlarla şehvet ve heveslerini kırarak Hak'tan başka her şeyden uzaklaşıp yücelere doğru yol alır. Bu sebeple bazı fuzûlî şeylerin peşpeşe gelmesi kendisini etkilemeyecek ve olayların değişmesi kendisini sarsmayacak tarzda huzur ve vakarla tecellî eder, süslenir. Daha ötesi, insanları irşad edip hallerini düzelterek enfüs ve âfakta daha tesirli olur.

İmam Gazzalî (r.h.) şöyle demiştir: Kullardan cebbar olan kimse, başkalarına tâbi olmak durumundan kurtulup tâbi olunan; uyulan kimse derecesine ulaşır. Kendi hayat tarzına ve davranışlarına uymaları konusunda halkı zorlamakla derecesi yükselen kimsedir. O, böylece halka faydalı olduğu halde kendisi onlardan faydalanmaz. Onları iyi yönde etkiler de onlardan etkilenmez. Kendisine tâbi olmalarını ister de onlara tâbi olmaz. Kendini düşünmekten uzaklaşır, önem vermez. Kimse onun derecesine ulaşamaz, onun kendisine uymasını da beklemez.

Öncekilerin ve sonrakilerin Efendisi Rasûlullah (a.s.) bu vasıflarla nasiplenmiştir. Çünkü şöyle buyurmuştu: *"Şâyet İmran oğlu Mûsâ hayatta olsaydı, bana tâbi olmakdan kendisini alamaz, bundan başka çaresi olmazdı. Ben Ademoğlunun efendisiyim ama iftihar etmem."*[73]

Bu yüce ismin hassası; zâlimlerin ve zorbaların zulmünden, yolculukta ve ikamette mütecavizlerin tecavüzünden korumaktır. Müsebbihat denilen sûrelerin okunmasından sonra bu isim on gün akşamlı sabahlı yirmi birer defa okunur. **Zerrukî** *"el-Esmaü'l-Hüsnâ"* şerhinde böyle zikretmiştir.

"O, Mütekebbirdir; büyüklükte eşi olmayandır." O, öyle Mütekebbir ki, muhtaç ve eksik olmayı gerektiren her şeyden yücedir. Yahut O'nun büyüklük ve azameti sonsuz olduğu apaçıktır. Tefe'ül vezni, hiç olmayan bir şeyle tekellüf/zorlamak anlamı vermek içindir. Buna göre, *tekebbera* denildiğinde "kibri izhar ediyor" ve *tesehhâ* dendiğinde

“sehâvetli ve cömerd olduğunu iddiâ ediyor” anlamı kasdedilir. Ama aslında o büyük ve cömert değildir. Bu bakımdan, olmayan bir şey ile tekellüf, Allah Teâlâ hakkında imkânsızdır. Böyle olunca el-Mütekebbir kelimesi gereği olan tarzda anlaşılır. Bu da gerçekten hiç bir zorlama olmaksızın O’nunla kaim olan fiilin tam ve en kâmil durumda bulunmasıdır. Bu mânâdan alınarak: “İbrahim’e terahhüm ettim” denildiğinde, “ona en kâmil ve tam mânâda acıdım, merhamet ettim” demek olur. O halde: “Allah Teâlâ Mütekebbirdir” denildiğinde mânâ; “Allah Teâlâ büyüklüğün en son mertebesiyle sonsuz olarak büyüktür” şeklinde olur.

Abdullah b. Ömer (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Rasûlullah’ın Medine’de minber üzerinde Rabbinden naklen şöyle dediğini işittim: *“Allah Teâlâ, kıyamet gününde gökleri ve yerleri bir araya getirip son derece büyük ve yüce olan kudret eline alır. Şöyle diyerek avucunu sıkıp açar: Ben Allahım, ben Rahmanım ben Rahimim, ben Melikim, ben Kuddüsüm, ben Selamım, ben Mü’minim, ben Müheyminim, ben Azizim, ben Cebbarım, ben Mütekebbirim, ben dünyayı, hiç bir şey değilken yaratan ve onu yokluğa iâde edecek olanım. Hani hükümdarlar, hani zâlim zorbalar nerede?”*[74]

Kahhâr’dır karşı koyanı yok, Gaffâr’dır usanması yok
Deyyân’dır dengi yok, Sultan’dır askeri yok
O’ndan başkasına şahlık nisbeti;
Satrançta bir iki ağaç parçasına “şah” adı vermek gibidir.

Râğıb der ki: Tekebbür iki yönde kullanılır. **Birincisi**, güzel işlerin gerçekten çok olması ve diğerlerinin iyiliklerinden fazla olması hâlinde kullanılır. Bu özellik sebebiyle Allah Teâlâ Mütekebbir sıfatıyle vasıflanmıştır. **İkincisi** ise böyle bir vasfa sâhib olmadığı halde buna sâhib olduğunu kendini zorlamak ve yapmacık hareketlerle göstermeye çalışmaktır. Bu, genelde insanların vasıflanabildikleri bir sıfattır. Fakat böyle bir durumda olanlar yerilmiştir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *“Büyüklük benim örtüm, azamet benim elbisemdir. Bu ikisinde benimle çekişmeğe kalkan kimseyi mahvederim.”*[75]

Âlimlerden bazıları şöyle demiştir: Mütekebbir ile Müstekbir kelimeleri arasındaki fark şudur: Mütekebbir genel bir kelime olup hem Cenab-ı Hakk’ın sıfatlarında olduğu gibi gerçek kibri ve büyüklüğü göstermeyi kapsar; hem de haksız ve bâtıl olan kibir ve büyüklenmeyi içine alır. Nitekim, ***“Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım.”*** (el-A’râf, 7/146) âyet-i kerimesinde haksız ve bâtıl yere böbürlenip büyüklenenlerden bahsedilmiştir.

Kibr, insanın kendisini başkalarından büyük olduğunu zannetmesine, tekebbür ise bu zannını gösterip açığa çıkarmasına denir. *Avârif* adlı eserde böyle belirtilmiştir.

İstikbar; bâtıl ve haksız olarak büyüklüğü açığa vurmak, büyüklük taslamaktır. Nitekim İblis hakkında ***“Yalnız İblis secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden***

oldu.” (Sad, 38/74) buyrulmuştur. Bu kelimenin Kur’an ve hadiste kullanıldığına dâir pek çok örnek bulunmaktadır.

el-Es’iletü’l-mukhame adlı eserde şöyle denilmiştir: “Tekebbür insanlar hakkında yerilmiştir. O halde Allah Teâlâ’nın yüce isimlerinden biri olan Mütekebbir’in mânâsı nedir?” sorusunun cevabı şöyledir: Allah Teâlâ’nın şanına yakışmayan şeylerden büyük, yüce ve ulu olmasıdır. Bu, kibriyâ/ululuk anlamında olup tekebbürden/büyüklenmekten değildir. Büyüklük bakımından son derece büyük olan anlamındadır. Allah Teâlâ hakkındaki kibriyâ vasfı, başkasına inkıyad edip itâatkar olması imkânsız, demektir. İşte bunun için halk hakkında bu vasıf yerilmiştir. Buna karşın tekebbür, Allah hakkında medih ve övme sıfatıdır.

Amcası Ebû Talib’in, “Rabbin sana ne kadar itâat ediyor, ey Muhammed!” demesi üzerine Peygamberimiz (s.a.) *“Sen de ey amcacığım, O’na itâat etmiş olsaydın O da sana itâat ederdi; yâni dilek ve duâlarını kabul ederdi”* buyurmuştu.[76] Bu açıklamanın ne anlama geldiği sorulacak olursa cevab olarak şöyle denilebilir: Buradaki itâat ve boyun eğme, Allah’ın emri dışında kalan, O’nun emrine itâat etmeyenler için değil, Allah’a itâat eden ve O’na boyun eğenler içindir. Yâni Allah’ın, itâatkâr olan kimsenin dilek ve duâsını kabul buyurmasıdır. Dolayısıyla bu, Allah’ın başkasına inkıyad etmeyeceği gerçeğine münafi olmaz. Şüphesiz ki Allah, kibirlenene karşı mütekebbir, kendisine mutî olana karşı da mutîdir; yâni itâatkâr kulunun duâ ve dileklerini kabul buyurur.

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Mütekebbir, başkasını kendisine göre küçük görür. Bu sebeple başkasına, efendinin kölesine baktığı gözle bakar. Bu ise mutlak olarak yalnız Allah Teâlâ için düşünülebilir. Çünkü O, her şeye nisbetle her yönden büyüklük ve ululukta tektir, eşsizdir. Bu sebeple Mütekebbir ismi Allah Teâlâ’dan başkası için ancak o kimeseyi kötülemek ve yermek için söylenir. Bunun dışında O’ndan başkası için kullanılmaz. Zira, bu kelimeyi başkasında kullanmak, kendisinde olmayan birşeyi zorlamak sûretiyle varmış gibi göstermeyi ifâde eder. Nitekim Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: *“Cennetle cehennem birbiriyle tartıştılar da cehennem: Bana kibirlenenler ve zorbalar gelip girerler, dedi. Cennet de: Bana da zayıflar ve çaresiz miskinler girerler, dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, cehenneme: Sen benim azâbımsın, dilediklerime seninle azab ederim. Cennete de: Sen benim rahmetimsin, dilediklerime seninle merhamet ederim. Her ikiniz de, sizi dolduracak kadar insanlara sâhib olacaksınız”* buyurdu.[77]

Allah Teâlâ’nın yücelik ve ululuğunu bilen kimse, tevâzu yoluna girer ve alçak gönüllü olmağa devam eder. Yine o, Allah’a boyun eğenlerin yolundan gider.

“Halkından fakir olan, fakir olmayanın yenisinden güzeldir” denilmiştir. Bu sebeple hizmetçiler için efendinin huzurunda tevâzu libasından daha güzel olan birşey yoktur.

Hikmet sâhibi bazı kişiler de şöyle dediler: Allah kulunu, nefsinin zilletini gösteren durumdan daha büyük bir şey ile aziz; çok değerli olduğunu gösteren bir şeyle de daha zelil ve alçak kılmamıştır.

Anlatıldığına göre büyüklerden biri şöyle demiştir: Tavafta bir adam gördü. Önünde iki adam insanları ondan uzaklaştırıp sağa sola sürüyorlardı. Sonra bu adamı yolda bir köprüye iki eliyle tutunmuş perişan bir vaziyette gördüm. “Bu ne haldir” diye sordum. Cevab olarak: “İnsanların tevâzu ehli ve alçak gönüllü oldukları yerde büyüklendim. Bu sebeple Allah Teâlâ beni, insanların yüceldikleri yerde alçalttı” dedi.

Mütekebbir olan Allah’ın kulu demek olan Abdü’l-Mütekebbir, Hak için tezellül edip alçalmakla kibirlenmesini silip bitiren kimsedir ki, Allah Teâlâ’nın ululuğu ve kibriyâsı kendi kibrinin yerini almıştır. Bu sebeple o, başkasına karşı Hak ile büyüklenir ve O’ndan başkasına karşı küçülmez.

İmam Gazzalî (k.s) şöyle demiştir: Kullardan mütekebbir olan kimseler, yalnız zâhid olanlardır. Ârif olanın zühdü şu anlamdadır: Sırrını Hak’tan meşgul edip, oyalayan şeyden uzak olması ve Allah’tan başka her şeye karşı büyüklenmesidir. Böylece o, hem dünya hem de âhireti küçümser. Her ikisinin de kendisini Hak’tan oyalamasına izin vermeyecek yücelikte olur. Ârifin zühdü, karşılıklı alış veriş ve muâmelelerdir. Böylece o, dünya şeyleriyle âhiret metaını satın alır. Gelecekte kat kat artarak kendisine verilmesi ihtiras ümidiyle elindeki peşin olanı gelecekteki veresiye karşılığında bırakır. İşte bu akid, selem ve mübayeadır; yâni gelecekte alacağı şey için parayı peşin verme şeklindeki alış veriş işlemidir. Yenecek ve nikâhlanılacak şeylerin kendisini kul köle hâline getirdiği kimse, gerçekten küçük ve hakir kimsedir. Diğer canlıların ortak olduğunu düşünerek her çeşit zevk ve şehveti küçümseyen kimse ise büyük insandır.

Bu yüce ismin hassası; hayır, iyilik ve bereketin ortaya çıkmasıdır. Öyle ki, eşi ile beraber olacağı gece cinsel ilişkiden önce bu ismi on kez okuyan kimseye Allah Teâlâ sâlih ve erkek bir oğlan çocuğu bağışlar.

*el-Erbeîn el-İdrisiyye’*de şöyle kaydedilmiştir: “Ey Celil ve her şey üzerine Mütekebbir olan! İşi ve emri adâlet, vaadi sıdk ve doğruluk olan!”

Sühreverdi (r.h.) şöyle demiştir: Usanmadan bu yüce ismi okumağa devam eden kimsenin Allah kıymetini yükseltir, işini güçlü kılar. Hiçbir kimse hiçbir durum ve yönde ona karşı gelmeğe güç yetiremez.

“Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.” Bu cümle, müşriklerin Allah Teâlâ’ya koştukları şirklerden O’nu tenzih etmekte, uzak saymaktadır. Allah Teâlâ’ya en küçük bir şey konusunda ortak ve şirk koşulmasının mümkün olmadığını bildiren ilâhî sıfatların sayılmasının peşi sıra, müşriklerin şirk koştukları şeylerden O’nu tenzih etmektir. Yâni Allah Teâlâ’yı gerçek tesbih ile tesbih edin. Yaratılmış olanlardan inkârcıların kendisine ortak koştukları bütün şeylerden O’nu tenzih edin, beri ve uzak sayın.

Allah Teâlâ âyet-i kerimenin bu kısmını büyüklük ve ululuğunun sonsuzluğunu açığa çıkarmak ve göstermek için getirmiştir. Yahut Allah’ın yüce sıfatlarının eserlerini gözleriyle gördükten sonra O’nun ululuk ve büyüklüğünün sonsuzluğuna aykırı olarak kendisine şirk koşmalarının ne kadar hayret verici olduğunu ifâde için böyle buyurmuştur.

et-Te'vilâtü'n-necmiyye'de şöyle denilmiştir: Bu âyet-i kerime sonuna kadar Allah Teâlâ'nın yüce zâtının birliğine ve sıfatlarının eşsizliğine ve her şeyde ezelî hikmetinin gereğine uygun olarak tasarruf ettiğine işâret etmektedir. O'nun yaratılmışlar için mümkün olan noksanlardan münezzeh ve beri olduğuna, mutlak varlığı gerçekleşmiş olması sebebiyle yok olma tehlikesinden emîn olmakla sıfatlandığına, her şeyi kendi mahiyetinde hıfzedip koruduğuna, dostlarını aziz kılıp düşmanlarını alçaltıp kahredeceğine, ululuk ve sonsuz büyüklüğünün görülen bütün varlıklara yansıdığına, mânâ itibariyle de sıfatlarında ve yüce zâtı konusunda şirk koştukları şeylerden son derece münezzeh bulunduğuna işâret etmektedir.

Baklî *Arâis* adlı eserde şöyle demiştir: Biz, onların gözle görülenlerle ve düşüncelerle Allah'a koştukları şirklerden O'nu tesbih ve tenzih ederiz.

هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰىۜ يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

24. O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler. O, galiptir, hikmet sâhibidir.

"O, Hâlık'tır; yaratandır." Yâni Allah Teâlâ, eşyayı ilâhî meşîetine/dilemesine uygun ve hikmeti gereği takdir edendir. Her ne kadar halk/yaratma kelimesi tâyin etmek, düzeltmek sûretiyle îcad etmek ve yoktan var etmek anlamında yaygın ise de kelimenin asıl anlamı "takdir etmek"tir. Nitekim araplar şeklini, büyüklük ve küçüklüğünü tâyin edip düzelten kimse için *haleka'n-n'âle* "nâlini takdir etti" derler. Bu takdir etme, ister insan ve benzerlerinin menîden yaratılması gibi bir maddeden takdir edilsin, isterse göklerin ve yerin yaratılması gibi madde dışında yoktan var edilmesi gibi olsun, müsavidir.

Herşeyi yoktan var eden Hâlık Teâlâ'nın kulu/Abdü'l-Hâlık olduğunu bilen kimse, eşyayı Cenab-ı Hakk'ın murâdına uygun olarak takdir eder. Çünkü Cenab-ı Hak ona halk ve takdir sıfatlarıyla tecellî etmiştir.

Bu yüce ismin hassası, gecenin bir saatinde veya daha fazla O'nu zikretmektir. Bu sebeple de bu yüce ismi zikredenin kalbi ve yüzü aydınlanır.

el-Erbeîn el-İdrisiyye'de şöyle geçer: O, yerdekilerin ve göktekilerin yaratıcısı, takdir edicisidir. Her şeyin dönüşü O'nadır.

Sühreverdi şöyle demiştir: Bir daha elde edilmesi ümidsiz olan yitik eşyanın bulunması için bu yüce isim beş bin defa okunur.

"O, Bâri'dir; var edendir." Eşyayı birbirine ters düşmekten uzak olarak icad edendir. *Ber'* kelimesi yarattığı şeyleri, kâmil bir sebep ve sonsuz bir hikmete göre, takdirin gerektirdiklerinden ne eksik, ne az, ne de fazla olarak var etmektir.

Bu ismin sâhibi Yüce Allah'ın kulu/Abdü'l-Bâri olduğunu bilen, ameli eksiklik,

fazlalık ve ihtilaftan uzak olan kimsedir. Bu sebeple o, Cenab-ı Hakk'ın el-Bâri' ismine münasib olmayan bir şey yapmaz. Ancak bir birine denk düşen, uyumlu, eksik veya fazla olmayan şekilde amel eder. Nitekim, ***"Rahman olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk görmezsin"*** (el-Mülk, 67/3) buyrulmuştur.

Bu yüce ismin hassası, felâketten korunmak için her gün yüzer defa olmak üzere yedi gün kesintisiz okumaktır. Hatta kabirde üzerine toprak dökülmekten esenlikte olmak için bu isim okunur. *el-Erbeîn el-İdrisiyye'*de şöyle bir ibare yer alır: "Ey hiçbir örneği ve benzeri olmayan nefisleri yaratan!"

Sühreverdi der ki: Bu mübarek ismi zikreden için zenginlik, izzet ve âfetlerden esenlik kapıları açılır. Ziftten bir tabaka üzerine yazılıp mecnun olana asıldığında ona faydası olur. İyileşmesi zor olan diğer hastalar için de böyledir.

"O, Musavvirdir; şekil veren Allah'tır." Yâni eşyanın keyfiyetini ve şekillerini dilediği gibi îcad edendir. Ana rahmindeki yavruların özel renk ve şekillerini verdirdiği gibi. O halde tasvirin mânâsı; belirli şekillerle, ayrı ayrı sûretlerle herbirine özel bir şekil vererek yaratmaktır.

Râğıb der ki: Sûret, varlıkların kendileri vâsıtasıyla diğerlerinden seçilip fark edilecek bir özellik kazanmasıdır. Bu seçilme, insan şekli gibi duyularla algılanabilen halde olur. Yahut duyularla algılanamayan ancak akılla kavranabilen *akıl* gibi şeylerdir.

Rasûlullah (s.a.)'in: *"Allah insanı kendi sûretinde yaratmıştır"*[78] hadis-i şerifindeki sûretten maksad, insana verilen, gözle görülüp, akılla idrak edilen heyet ve özelliğidir. İşte insana verilen bu özellik ile Allah onu diğer birçok yaratılmışlardan üstün kılmıştır. İnsanın Abdullah isminde olduğu gibi Allah'a izafe edilmesi, insanın sâhibinin Allah olmasındandır. Yoksa insan hâşâ Allah'a benzediğinden veya O'nun bir bölümünü oluşturduğundan değildir. Aksine Allah'ın insana bir kıymet ve şeref bahşettiğinden dolayıdır. Beytullah (Allah'ın evi), ***"O da size bir mucize olarak Allah'ın şu devesidir"*** (el-A'râf, 7/73) âyetinde geçtiği üzere Nâkatullah/Allah'ın devesi ve Ruhullah/Allah'ın ruhu ifâdelerinde olduğu gibi.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Hadis-i şerifteki *fi sûretihi* kelimesindeki zamirin mercii Allah'tır. Âdem'e râci değildir. Buradaki ilâhî sûretten maksad tertib üzere sayılan yedi adet sûbûti sıfatlar; yâni Hayat, İlim, Semi, Basar, İrade, Kudret ve Kelam sıfatlarıdır. Âdem (a.s.)'ın bu sıfatlara fiilen mazhar olmasından ibârettir. Diğer varlıklar böyle değildir. Allah Teâlâ hakkında sûret ve şekilden bahsedilmesi mecâzîdir. Bu zâhir ulemâsına göredir. Çünkü sûret kelimesi gerçekte yalnız duyularla his edilebilen, algılanan varlıklarda kullanılır. Hakikat ehline göre ise, sûret kelimesini Cenab-ı Hakk için söylemek hakiki mânâdadır. Çünkü, büyük âlem tamamiyle ilâhî varlığın fark ve tafsilâtıyla ortaya çıkmış bir sûretidir. Âdem ise O'nun cem' ve icmâlî yönden sûreti; yâni O'nun sıfatlarının bir yansımasıdır.

Ey [insan] bütün güzel sûretlerden daha güzeli sensin
Allah seni kendi sûretiyle sûretlendirsin.

Senin yüzün Allah’ı gösteren bir âyinedir
Kendini beğenen kimsenin bakmasına izin verme
Belki Hak âyine sen bir sûretsin
Aranızda ikilik evhamına yol verme
Sûret âyineden ayrı olmaz
Dikkat et sen de onunla müttehidsin
Vahdetten maksadı anlamayan
Bu nükte onun için şüpheli olur
İpliği bir bil, düğümler yüz binlerce
Bu ipliğin düğümlerini kim çözer?
Kim Câmî gibi düğüme bağlandı kaldıysa
Bu başın ipe gitmesi daha iyidir.

Özet olarak söylemek gerekirse; bu âyet-i kerimede Hâlık, kâinatın düzenini uygun bir hikmete göre takdir etmiş olan Cenab-ı Hak’tır. Bâri, bu takdir üzerine yoktan var edendir. Musavvir, olgunlukları tamamlanacak, özellikleri üzerinde düzenlenecek şekilde kâinatın görüntülerini ve sonradan yaratılan varlıkların şekillerini eşsiz bir tarzda yaratandır. Bu tanım ve açıklamalarla Hâlık, Bâri ve Musavvir sıfatları arasındaki tertib ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Tasvir’in/şekil vermenin yoktan var etmeyi/ber’i, ber’ünün/var etmenin de halk/takdir etmeyi gerektirmesi, bağlı olanın bağlı bulunduğu şeyi gerektirmesi gibidir. **İmam Gazali** (r.h.)’in dediği gibi, bazan bu yüce isimlerin müteradif olabildikleri, hepsinin de halk ve ihtira’a yönelik oldukları zannedilebilir. Halbuki böyle olması gerekmez. Aksine, her yoktan var olan, önce takdir edilmeye ihtiyaç duyar. İkinci olarak takdire uygun bir şekilde îcada; yâni yoktan var olmaya ihtiyaç duyar. Üçüncü olarak da icad edildikten sonra tasvire; yâni kendine has şekillenmeğe gerek duyar. Allah Teala mukaddir; yâni takdir edici olmak yönünden yaratıcıdır. Eşsiz bir şekilde var edici olmak itibariyle Bârî’dir, icad edicidir. En güzel tertib, düzenleme ile varlıkların şekillerini düzenlemesi yönüyle de Musavvir’dir, şekil ve sûret verendir.

Tıpkı bir bina gibi… Bina, yapılması için gerekli olan harç, kereste, kerpiç, tuğla, üzerine yapılacağı arsa, kaç bölümden ibâret olacağı, eni ve boyu ne kadar olacağı tâyin ve takdir edilecek. Bundan sonra da plan ve projesini yapacak, resimleyecek, ona şekil verecek bir mühendise ihtiyaç duyar. Sonra binanın temeli başlar. Bunu binanın kaba inşaatı takib eder. Sonra binanın ince işlerini yapacak sanatkârlara gerek duyulur. Binanın içini dışını süsleyecek bir nakkaşa ihtiyaç duyulur, nakkaş binanın içini dışını süsleyip şekil verir. İşte insanların yaptıkları bina gibi şeylerde takdir, icad ve şekil verme durumu böyledir. Allah Teâlâ’nın işleri ise böyle değildir. Allah Teâlâ hem takdir edici, hem icad edici hem de tezyin edicidir. Dolaysiyle Yaratan O’dur. Var eden O’dur. Şekil ve sûret veren O’dur. Bu sebeple Mâlik ismi Bâri isminden önce zikredilmiştir. Çünkü irâde ve takdir, kudretin tesirinden öncedir. Bâri ism-i celili de

Musavvir ism-i celilinden önce zikredilmiştir. Çünkü zâtın îcâdı, sıfatların icadından öncedir.

Rivâyete göre **Hatib b. Ebi Beltea** (r.a.), Musavvir kelimesini *vav*ın fethasiyle ve *râ*yı da nasb olarak okumuştur. Mânâsı şöyledir: O, öyle Bâri ki, şekil verilmiş olanı var edendir. Yâni şekillerin ihtilafı ve hey'etlerin uzunluk ve kısalık bakımından farklı olmasıyla O şekil verdiğini seçer.

Musavvir olan Allah'ın kulu/Abdül-Müsavvir olduğunu bilen kimse, Hakk'a uygun olanın dışında hiçbir şeye şekil vermez ve onun dışında da şekillenmez. O'nun verdiği şekle uyar. Çünkü kulun fiili Allah'ın sûret vermesinden çıkar. Bu sebeple bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bu yüce isimlerden ârif olan kimsenin nasibi, ilâhi sanatın hayret verici şeyleri içinde O'nun kudretinin üstünlüklerini düşünmekten başka bir işi tasavvur etmemek ve başka bir şey görmemektir. Böylece kul eserden müessire, yaratılmıştan Yaratıcı'ya yükselir; sanat eserinden onun Sânii'ne geçer. Öyle ki, her ne zaman bir şeye bakarsa Allah'ı orada bulur.

"Musavvir" ismin hassası; hayret verici sanat eserlerinin ve benzerlerinin ortaya çıkmasına yardımcıdır. Hatta çocuğu olmayan erkek veya kadın, oruçlu bulundukları yedi günün güneş batımından sonra ve iftar etmeden önce her gün yirmi birer defa bu ismi zikrederlerse o kısır kadının kısırlığı gider ve Allah'ın izniyle rahminde çocuk şekillenir.

"En güzel isimler O'nundur." İsimleri güzeldir. Çünkü Tâhâ 8/20'de açıklaması geçtiği gibi bu isimler güzel mânâlara delâlet eder. Hüsnâ kelimesi ism-i tafdil olup en güzel, en üstün anlamına gelir. Çünkü o, ahsen kelimesinin müennesidir; tıpkı *a'lâ* kelimesinin müennesi *ulyâ* olduğu gibi. Cenab-ı Hakk'ın yüce isimlerinin ism-i tafdil veznindeki *hüsnâ* kelimesiyle sıfatlanması, mutlak mânâda ziyadelik ifâde etmek içindir. Çünkü O'nun güzel isimlerinin başkalarına âid isimlerden her hangi birine nisbet edilmesi söz konusu değildir. Allah'ın yüce zâtının başkasına her hangi bir zata nisbet edilmediği gibi. Hadis-i şerif'te gelen rivâyete göre: *"Allah Teâlâ'nın güzel isimleri doksan dokuzdur."*[79]

Lübab adlı eserin sâhibi, **İmam Fahreddin Razî'**den naklettiğine göre o şöyle demiştir: Bazı zikir kitaplarında şu bilginin yazılı olduğunu gördüm: Allah Teâlâ'nın dört bin güzel ismi vardır. Bunlardan bini Kur'an'da ve sahih haberlerdedir. Bini Tevrat'ta, bini İncil'de ve bini Zebur'dadır.

Rasûlullah (s.a.)'in duâlarından biri şudur: *"(Allahım) Sana âid her isimle senden dilerim; o isim ki, onunla kendini adlandırdın veya onu kitabında indirdin, yahut yarattıklarından birine öğrettin, yahut da yalnız senin katında bulunan gayb ilminde onu zâtına tahsis ettin"* buyrulmuştur.[80] En meşhur, en derli toplu mânâda olanlarına nisbetle bu güzel isimler, doksan dokuz olarak kabul edilmiş olabilir. İsimlerin çokluğu müsemmânın; yâni isim sâhibinin çok olmasını gerektirmez. Çünkü, bir kişinin bir yönden baba, bir yönden dede, bir yönden dayı, diğer bir yönden de âlim olarak isimlenmesi, tek olduğu halde o kişinin böyle bir çok isim alması mümkündür.

Abdurrahman Bistami (k.s.) *Tervîhu'l-kulûb'* da şöyle demiştir: Bil ki, duâda gizli sırlardan biri, el-Kebiru'l-Müteal gibi kendileriyle zikrettiğin isimlerin elif ve lam dışındaki harflerini alarak, mesela bu örnekten Kebir ve Müteal'i, yine bunun benzeri nice büyük isimleri alarak, bu isimleri halvet ehli nezdinde muteber olan şartlara riâyet edip sessiz sakin bir yerde, eksik veya fazla olmamak kaydiyle zikredersen hemen o anda Allah'ın izniyle duân müstecâb clur. Bu, kibritü'l-ahmerdir. Yâni duâlar içinde, madenler arasında saf altın ne kadar değerli ise bu duâ da öyle değerlidir.

Duâlarda istenen sayıdan fazla olması israf, az olması ihlaldir. Zikirde isimlerdeki hususlar, anahtarın dişleri gibi önemlidir. Anahtarın dişleri eksik veya fazla olması hâlinde kapıyı açmadığı gibi, duâlara icâbet kapılarını sen buna kıyas et, sırrı anla ve inciyi kolla!

Bilmelisin ki, ârif olan zatlar isimlerde târif harflerini ve kelimenin aslını mülahaza ederler, Melâmî tarikatine mensub olanlar ise, isimlerden târif harfini atarlar. Çünkü târif harfi, kelimenin aslı üzerinde zâiddir. Âlimler şöyle demişlerdir: İsim, esas konduğu mânâya delâlet eden lafızdır. İsmi alan ise kendisine isim konulan mânâdır. İsimlendirmek de bir lafzı o mânâya isim olarak koymak veya onun hakkında o sözcüğü söylemektir.

Allah Teâlâ'ya âid güzel isimler tevkîfidir. Yâni Kur'an-ı Kerim ve sahih hadis-i şeriflerde zikredilenlerdir. Bazı âlimlere göre, o isimlerden Kur'an ve sahih hadislerde yer almayan herhangi biri Allah Teâlâ'ya isim olarak söylenemez. Bazı âlimlere göre, Allah'ın yüceliğine ve celil olan şânına yakışan her lafzın O'nun hakkında söylenmesi câizdir. Eğer O'nun yüce şanına lâyık değilse bu, O'na isim olmaz. Birinci görüştekilerin delillerinden olarak şu sözler söylenmiştir. Allah şüphesiz herşeyi künhüyle bilir; bu sebeple O'na Âlim, Alîm ve Allâm denir. Çünkü bu isimler dinde böyle gelmiştir. Ama Allah için ârif, fakih, müteyakkin ve benzeri ilim anlamındaki isimler kullanılmaz. Sonraki âlimlerin delilleri ise şu iddiâdır: Cenabı Hak'ın güzel isimleri Türkçe, Farsça, Hinduca ve diğer milletlerin diline göre söylenmektedir. Oysa bu isimler Kur'an ve sahih hadiste gelmiş değildir. Halbuki Müslümanlar da bu isimlerle Cenab-ı Hakk'ın isimlenmesinin câiz olduğunda ittifak etmişlerdir. Yine bu sonraki görüşte olan âlimlerin delillerinden biri de, ***"En güzel isimler (el-esmaül hüsna) Allah'ındır. O halde O'na güzel isimleriyle duâ edin"*** (el-A'râf, 7/80) âyetidir. İsim, kemal sıfatlarına ve celal vasıflarına delâlet etmedikçe güzel sayılmaz. Bu güzel mânâları gösteren her isim güzeldir. Bu mânâlara uymayan lafızların bir yararı yoktur. Lafzın mânâsı doğru ve güzel olunca, bu faydalı lafzı Allah Teâlâ'ya alem olacak yeni bir isim olarak kullanmaya mâni olmak doğru değildir. O'nun yüce şânına yakışmayacak bir mânâyı çağrıştıran ismi ise Cenab-ı Hakk'a isim olarak zikretmek edebe uygun değildir. Ama hoşlanılmayan bir mânâ çağrıştırmayan, güzel anlamlı bir ismi Cenab-ı Hak'a isim olarak söylemekte edebe aykırı bir şey yoktur.

"Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler." Bunlar, Allah'ın, bütün noksanlardan münezzeh olduğunu apaçık dile getirirler. *Keşfü'l-esrar* adlı eserde

şöyle denilmiştir: Bütün varlıklar O'nu ya açık ve konuşarak veya yaratılışları itibariyle kuvvetli deliller olmak sûretiyle tesbih ederler. Hal diliyle ve durumları itibariyle bu varlıkların tesbihleri konusundaki açıklama birçok kez geçmiştir. Araştırmacı ilim adamları topluluğuna göre bu tesbih, ibare yoluyladır. Bunun böyle olması, işâret yoluyla olan tesbihe aykırı değildir. Aynı şekilde işâretle olan teşbih de ibare ile yapılan tesbihe aykırı düşmez.

"O, galiptir, hikmek sâhibidir." Bütün olgunluk ve kemâlâtı yüce zâtında toplayandır. Bu olgunluklar ve kemâlât çok olmak ve kısımlara ayrılmakla beraber hepsi Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudret sıfatlarındaki kemal ve sonsuz olgunluğa döner.

İmam Gazali (r.h.) şöyle der: Hakîm, hikmet sâhibi demektir. Hikmet de en yüce ilimlerle varlıkların en değerli ve en ulusunu bilmekten ibârettir. Varlıkların en yücesi ise Allah Teâlâ'dır. İlimlerin en yücesi, son bulması düşünülemeyen, sonsuz olarak devam eden ve ezelî olan ilimdir. O halde Allah Teâlâ'yı gerçek yönüyle Allah'tan başkası bilemez. Bütün eşyayı bilip de Allah Teâlâ'yı insan gücü ölçüsünde tanımayan kimse "hikmet sâhibi" adını almağa hak kazanamaz. Kendi gücü ölçüsünde Allah'ı tanıyan kimse, sosyal ve resmi ilimlerdeki gücü zayıf, dili peltek ve bu ilimleri ifâde kabiliyeti yetersiz olsa da hikmet sâhibi sayılır. Ancak, kulun hikmetinin Allah'ın hikmetine nisbeti, kulun Allah Teâlâ'yı tanımasının Cenab-ı Hakk'ın en yüce zâtını bilmesine nisbeti gibidir. İki mârifet arasında birbiriyle kıyaslanmayacak kadar nasıl sonsuz fark ve uzaklık varsa, iki hikmet arasında da öylece sonsuz uzaklık vardır. Ne var ki, bu uzaklığa rağmen kulun bu irfan ve ilmi, ilimlerin en güzeli ve iyiliği en çok olanıdır. ***"Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sâhipleri düşünüp ibret alırlar"*** (el-Bakara, 2/269) buyrulmuştur.

Abdü'l-Hakîm, Allah'ın kendisine varlıklardaki hikmeti gösterdiği ve kendisini doğru sözlü olmaya ve doğru amel işlemeye muvaffak kıldığı kimsedir. Bu sebeple o, bir şeyde eğrilik gördüğünde mutlaka doğrultur; bir bozukluk gördüğünde mutlaka düzeltir.

Hakîm ismin hassası; belâları uzaklaştırmak ve hikmet kapısını açmaktır. Allah, bu ismi çok zikreden kimseyi, korktuğu belâlardan uzaklaştırır ve ona hikmetin kapısını açar.

Mânâlarını anladıktan ve Cenab-ı Hakk'ın bunlarla övülmeğe gerçekten hakkı bulunduğunu bildikten sonra Allah, kullarına kendisini bu yüce sıfatlarla övmeyi öğretmeyi ve O'na daha çok yaklaşmalarını istediği için Allah zâtını bu yüce sıfatlarla övmüştür.

Ebu'l-Leys tefsirinde şöyle der: Bir kimse: ***"Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir."*** (en-Necm, 53/32) buyurduğu ve yüce zâtını bizzat kendi övdüğü halde Allah Teâlâ'nın kullarının kendilerini övmekten men etmesinin hikmeti nedir? diye soracak olursa, bu sorunun iki cevabı olduğu söylenmiştir. **Birincisi**, kul her ne kadar kendisinde iyilik ve hayır bulunuyorsa da noksandır. İyilikleri eksik olunca kendisini övmesi uygun olmaz.

Allah'ın ise hâkimiyet ve kudreti tamdır, bu sebeple de övülmesi hem zorunludur, hem de O buna lâyıktır. Kullarına öğretip kendisini övmelerini temin için de yüce zâtını övmüştür. **İkinci** cevab, kulun kendisinde bazı iyi hasletler varsa da bunu Allah kendisine fazlu kereminden vermiştir. Bunlar, kulun kendi kuvveti ile elde ettiği şeyler değildir. Bu sebeple de kendisini bu güzel hasletlerle övmesi câiz değildir. Bunun benzeri şudur: Allah kullarına, bir iyilik karşılığında birinden minnet ve teşekkür beklemeyi uygun görmemiştir. Halbuki kendisi, medih konusunda anlatılan mânâdan dolayı kullarını minnet altına almıştır.

Büyüklerden bazıları şöyle demiştir: İnsanın kendi nefsini tezkiye etmesi, hatâsız olduğunu söylemesi ve övmesi öldürücü bir zehir gibidir. Bu, Allah'ın katında bulunduğu makamı bilmediğinden dolayı kendisi hakkında yalancı şâhidlik yapma kabilinden olan bir şeydir. Dînî bir maslahat bulunmadıkça bunlar câiz değildir. Nitekim Rasûlullah (a.s.): *"Ben kıyamet gününde insan oğlunun efendisiyim Ama bu efendiliğimle iftihar etmiyorum"*[81] Bunun mânâsı; "kıyamet gününde efendiniz olmaklığımla sizin üzerinize iftihar etmiyorum" demektir. İnsanın iftihar ettiği husus, Allah'a kul olmasıyladır. Şahsıyla iftihâr etmek, Allah'tan başka kimsenin hakkı değildir. Kulların iftihârı ancak rütbe ve dereceleri itibariyledir. Bu bakımdan ilim sıfatı bilgisizlik sıfatından üstündür. Yine buna benzer şeyler söylenebilir. Şurası da açıktır ki, dünyada rütbeler yok olmağa mahkûmdur. Bunlarla iftihar eden kimse yoklukla iftihar etmiş olur. Bundan dolayıdır ki, Allah Teâlâ Peygamberine şöyle söylemesini emretmiştir: ***"De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim, (şu var ki) bana, ilahınızın, sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor."*** (el-Kehf, 18/110) Böylece, diğer insanların üzerinde kendi şahsı için bir üstünlük görmediğini ifâde ettikten sonra, "bana vahy olunuyor" sözüyle, Peygamber olarak rütbesinin değerinin kendisine vahyedilmesi olduğunu bildirmesi emrediliyor.

Bil ki senin için daha iyi olan, iki konuda susmak ve bu iki konuda ki bilgiyi her şey hakkında en iyi bilgi sâhibi olan ve her şeyden haberdar bulunan Allah'a bırakmaktır:

Birincisi; âlimler arasında tartışma konusu olan, Allah'ın var olduğu sâbit olan sıfatları, O'ndan ayrı müstakil/bağımsız olarak mı mevcuddur? Yoksa bu yüce sıfatların varlığına, O'nun bunlarla sıfatlandığına, sonsuz ve kâmil sıfatlar îmandan sonra bunlar Cenab-ı Hakk'ın aynı olarak mı vardırlar?

İkincisi; meşâyıh arasında tartışılan varlık bir midir? Vahdet-i vücud hâlinde midir? Bu varlık da yalnız Allah Teâlâ mıdır? Diğer varlıklar ise gerçek varlıkları olmadığı halde O'nun âlemdeki görüntüsü, sıfatlarının bu varlıklardaki yansıması mıdır? Ya da Allah Teâlâ'nın zâtından zaid olarak O'nun varlığını gerektirdiği gibi diğer varlıkların da mevcudiyetini gerektiren ama varlıkları zorunlu olmayan diğer varlıklar da mevcut mudur?

Bu konu, meşayih ve kelamcılar arasında uzayıp giden konudur. Bu iki konuda ihtiyatlı davranmak gerektiğini şu sözler de göstermektedir: Allah Teâlâ'nın sıfatlandığı sıfatlar vâcibdir, varlıkları zorunludur, kesinlikle değişmezler. Allah Teâlâ'nın sıfatlanmadığı

şeyler ise O'nun Yüce zâtı hakkında bulunması imkânsızdır, kesinlikle var olamazlar. O halde Cenab-ı Hakk'ın zât ve sıfatları konusunda iki kişi ihtilaf edecek olursa, onlardan biri varlığı zorunlu olan bir sıfatı yok saymış, varlığı imkânsız olanı da var kabul etmiş olması kaçınılmazdır. Her ikisi de zor bir durumdur. Bundan dolayı bilinemeyen ve mübhem olan bir konuda, Kur'an ve hadiste açık olup ashabın ittifak ettikleri kısmına îman ettikten sonra susmak edebe ve İslâmi nezakete daha uygundur. Bu sebeple bir kimse, Mevlâsına ibâdetini devam ettirmek ve O'na tâatini yerine getirmekte gerekli olan ilmin dışında bir şey sormamalıdır.

Şir'a kitabının sâhibi şöyle demiştir: Bir kimse, şüphelerden, bir şeye benzemekten ve herhangi bir şeye kıyaslanmaktan yüce ve münezzeh olan Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatları konusunda tartışmaya girişmemelidir. Bir hadis-i şerifte: *"Bu ümmetin mahvolması, Rab'leri konusunda ileri geri konuşmalarındadır. Bu kıyamet alametlerindendir"*[82] buyrulmuştur.

Rasûlullah (s.a.), Aziz olan Rabbinin yüce ve beri olduğu şeyleri işittiğinde hemen secdeye kapanır, Allah'ın zâtı hakkında soran kimseye de, Haşr sûresinin sonundaki âyetlerde bildirilen şeylerin dışında bir cevap vermezdi. Bu âyetlerde, Allah'ın fiilleri ve sıfatları zikredilmektedir. Kur'an'ın bildirmediği inceliklerin bulunduğu sözler hakkında bir açıklamada bulunmazdı. Çünkü bu kabil şeyler şeytandan olup bunun zararı, fesadı ve tahribatı faydasından çoktur.

Bazı büyükler şöyle demişlerdir: İslâmi ekoller içinde filozof kelamcıların durumundan daha kötü bir topluluk yoktur. Çünkü onlar, yetersiz olan görüşlerine göre Allah'ın akılla bilinebileceğini iddiâ ederler. Cenab-ı Hak, gerek ilim gerek akılla, gerek ruh gerek sır yoluyla ve yarattıklarının vasıfları aracılığı ile bilinemez ve idrak edilemez. Çünkü Allah Teâlâ, gerek görülen beş duyu organını, gerek görülmeyen algılayıcı duyuları, bunlarla algılanabilecek şeyler dışındaki varlıkların bilinmesine araç olarak yaratmamıştır. Akıl da kuşkusuz bu duyulardan biridir. O halde Cenab-ı Hak akılla da idrak edilemez. Zira Allah Teâlâ akla sığacak, duyularla hissedilip bilinebilecek durumda değildir. İşte bütün bu açıklamalardan, Allah ve peygamberlerden öğrenmedikçe, Cenab-ı Hakk'ın zâtı ve sıfatları konusunda ileri geri konuşanların hatâsı ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Ârif olan bazı kişiler şöyle derler: Kitap ve sünnette, ilâhî sıfatlar konusundaki âyet ve hadislerde verilen bilgiyi kabulde akılların duraklamalarının sebebi; kendilerine zaâfiyet ve zevksizlik gelecek kadar geri durmaları, akıllarının kendilerini boş fikirler etrafında dolaştırması ve naslarda varid olan bu ilâhî sıfatları Cenab-ı Hakk'a nisbet etmekle yetinip durmaları gereken sınırda durmamalarıdır. Şâyet peygamberlerin, semavi kitaplardan ilâhî sıfatlar konusunda edindikleri bilgilerden aldıkları zevki, akıllar da almış ve îman ederek amel etmiş olsalardı, Allah kendilerine kapalılıkları görecek keşif verirdi. İşte bunu böyle bilmeli ve buna göre amel edilmelidir ki, âyet ve hadislerin verdikleri bilgilerden nasiplenen topluluğun bilgisi, bütün ilimleri içine alacak kadar gökyüzü gibi geniştir.

Anlatıldığına göre, *el-Milel ve'n-Nihal* adlı kitabın sâhibi faziletli ilim adamı **Muhammed eş-Şehristanî,** kelamcıların sayılı büyüklerinden ve akıllılarından idi. Onun kelam ilmi konularında çok büyük araştırmaları vardı. Genellikle onun araştırdığı konuları, onun gibi araştırıp onu geçecek kimse bulunmazdı. Bütün bu geniş konuları kesinlik kazandıktan sonra hazırladığı kitapta bir araya toplamış, sonuçta Allah Teâlâ'nın yüce zâtı konusunda hayret ve acze düşerek, bu gibi hususları Allah'a havâle eden âcizlerin mezhebine dönmüş ve "bu konuda size yaşlı kadınların dindarlığı gibi dindar olmayı tavsiye ederim. Çünkü o hediyelerin en değerlilerindendir." demiş ve şu şiiri söylemiştir:

Bu kelam konularının tamamını gerçekten dolaştım,
Bu ilim konuları arasında asil atamı koşturdum
Sonunda, şaşakalmış kimsenin elini çenesine koyduran,
Ve boşuna uğraşmaktan pişman olandan başka kimse görmedim.

Sonra da, yol varsa o da şudur, diyerek açıklamasına şöyle devam etmiştir: Kul, Hz. Muhammed (s.a.)'in getirip, dâvet ettiği ve kendisine yöneldiği şekliyle dine inanıp bağlanacak, bu itikadına aklının görüşünden en ufak bir şey sokmayacak. Gerek tenzih gerek bir benzetme buna hiçbir sey eklemeyecek. Aksine Allah'ın zâtı ve sıfatları konusunda gelen bütün âyetlere inanıp ilmini, bu âyetle yüce zâtını vasıflayan Allah'a bırakacak. İşte bu selamet ve esenlik yolu, sağlam dinin ta kendisidir.

Ashab-ı kiram ve sâlih selefimiz (r.a.) bu yolda yürümüşler, nihâyet ilmin zirvesine ulaşmışlardır. Zaten araştırıcı akıllı kimselerin varacağı nokta burasıdır. Allah'ın kendisini başarılı kıldığı kimse de bu yolda yürür, görüşü bu vadiye yönelip saflaşır. Kim ki, kendi görüş ve içtihadının verdiği sonuçla kalırsa bu, Peygamber Hz. Muhammed (s.a.)'in getirdiği görüş kesinlikle değildir. Çünkü bu kimse buraya kendi açıklaması ve görüşü ile elde ettiği sonucu sokmuş ve kendi görüş ve aklına dayanıp güvenmiştir. Eğer esenlik içinde olmayı ve sorumlu duruma düşmemeyi istiyorsanız benim size tavsiyem budur.

Bunun aksini isteyen ise, sorulardan ve sorumlu olmaktan nihâyet tehlike içinde bulunmaktan kurtulamaz. Çünkü kesin o ki, âyetleri bırakıp kendi görüşleriyle gidenler için Allah'ın dilediği şey zor bir sonuçtur. Allah'ın sıfatları konusunda delil ve dayanakları değişen akıllı kimseler gördük. Mesela Mutezile görüşündekiler Eş'ari görüşünde olanlara, onlar da Eş'ari'lere, onlar felsefecilere, felsefeciler de onlara muhâlefet etmişlerdir. Bunların her biri diğerini câhillik ve küfürle itham ediyor. Bundan anladık ki, bu ihtilaf, onların görüşlerinin değişik ve sağlam delil ve dayanak bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Ya tamamı veya bir kısmı sağlam delilden yoksunlar. Buna karşılık Peygamberlerin ikisinin dahi Allah Teâlâ'nın zâtı hakkında birbirleriyle hiç bir zaman ihtilaf etmediklerini gördük. Her biri Allah'a aynı kapıdan dâvet etmiştir. Onların ihtilafları hükümlerin küçük ayrıntılarındadır. Asla hükümlerin

temelinde değildir, usulde ihtilafları yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye Nuh'a tavsiye ettiğimizi sana vahyettiğimizi İbrahim'e Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığını bu (din) Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."*** (eş-Şûra, 42/13) Bu âyet-i kerimede peygamberlerin dinin temel görüşlerinde bir tek noktada birleştiklerini (ittifak ettiklerini) bildirmektedir. Çünkü, dini bazı teferruatta ihtilaf ettikleri bilinen bir husustur. Bu ise, dinin esasına zarar vermez. Dinin temel sayılan konularında ihtilaf olması hâlinde bu zararlı olur. Zira, dînin temel konularında peygamberler ihtilaf etmiş olsalardı aynı konuda birleşmeleri imkânsız olurdu. Çünkü, bu durumda birinin dâvet ettiği ilah diğerinin dâvet ettiğinden başka olurdu. Halbuki Allah Teâlâ: ***"İlahınız bir tek tanrıdır. Fakat âhirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri, inkârcı, kendileri de böbürlenen kimselerdir"*** (en-Nahl, 16/22) buyurmuştur. Cenab-ı Hakk'ın bu hitâbı Âdem (a.s.)'dan itibaren bütün peygamberlere ve bütün insanlara, kıyamete kadar bizim zamanımızdakiler de dâhil herkese şâmildir. **Şeyh Sadruddin** (k.s.) bu gerçeği, talebelere öğüt, meraklılarına da çok önemli bir tavsiye olmak üzere, risalesinde kaydetmiştir.

Bu açıklamadan sonra şurası da bilinmeli ki, bu sûrenin sonundaki âyetlerde zikredilen Cenab-ı Hakk'ın güzel isimlerinin şeref ve kıymetlerinden biri de, **Ebû Hüreyre** (r.a.)'ın şu rivâyetinde belirtilmiştir: Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir: "Çok sevdiğim Allah'ın Rasûlü (s.a.)'e "Allah Teâlânın en büyük ismi (ismi azam) hangisidir?" diye sordum. O da: *"Haşr süresinin sonundadır"* buyurdu.[83]

Aynü'l-Meâni, adlı eserde şöyle kaydedilmiştir: Peygamberimiz (s.a.): "Cibril'e Allah Teâlâ'nın en büyük ismi (ismi azam) hangisidir?" diye sordum. *"Onu Haşr sûresinin sonunda ara, onu çokça oku"* dedi. "Aynı soruyu kendisine tekrar sordum, bana aynı cevabı tekrar verdi" buyurdu.[84]

Rasûlullah (a.s.)'dan şöyle rivâyet edilmiştir: *"Sabahleyin üç kez, Euzü billahissemil âlimi mineşytanirracim deyip, Haşr sûresinin sonundaki üç âyet-i kerimeyi okursa, Allah Teâlâ onun için yetmişbin meleği ona duâ etmeleri için görevlendirir"*[85] buyurmuştur. Başka rivâyetlerde, *"Onu akşama kadar korurlarlar. Bu gün ölecek olursa, şehid olarak ölür. Akşam okuduğu takdirde kendisine aynı sevap ve mükâfat verilir"*[86] buyurmuştur. Bu hadis-i şerifi **Ma'kil ibn Yesar** (r.a.) rivâyet etmiştir.

Peygamberimiz (s.a.)'in bu istiâze yâni bu tarz bir Allah'a sığınma ile Haşr sûresinin sonundaki üç âyetin bir arada okunmasını tavsiye buyurmasının sebebi Allah daha iyi bilir ama şudur: Çünkü istiâzede tam bir acz ve kulluk bildirilmektedir. Haşr sûresinin sonundaki bu âyetlerde kudretin celâline ve sonsuzluğuna, ilâhî azamete ve rububiyete işâret edilmektedir.

O halde önceki durumda ucüb hastalığını kalpten temizleme, ikinci durumda kalbi

gerçek îmanla süsleme vardır. Bunların ikisinin bir araya gelmesiyle de Allah Teâlâ'nın: ***"Onlar, îman edip de takvâya ermiş olanlardır. Dünya hayatında da âhirette de onlara müjde vardır..."*** (Yunus, 10/63-64) âyet-i kerimesinde beyan buyurduğu makam gerçekleşir. Bunun sonucu olarak da bu makam sâhibi olan kimseye ***"Arşı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na îman ederler. Mü'minlerin de bağışlanmasını isterler"*** (el-Mü'min, 40/7) âyet-i kerimenin hükmüne mazhar olmak gerekir. **Molla Fenârî**'nin *Fatiha Sûresi Tefsiri'*nde böyle kaydedilmiştir

Ebû Ümame (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Haşr sûresinin sonunundaki âyet-i kerimeleri gece veya gündüz okuyan kimse, okuduğu gece veya gündüzünde vefat ederse cennete girmek hakkını kazanmış olur."*[87]

İbn Abbas (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: *"Haşr sûresini okuyan kimse için, cennet, cehennem, Arş, Kürsî, hicab, yedi kat semavat, yedi kat yerler, yerin börtü böcekleri, kuşlar, rüzgarlar, ağaçlar, yerde yürüyen canlılar, dağlar, güneş, ay ve meleklerden, duâ etmeyen hiçbir şey kalmaz. Okuduğu gün veya gecesinde vefat ettiği takdirde şehid sevabı kazanmış olarak vefat eder." Keşfü'l-esrar* adlı eserde böyle kaydedilmiştir.

Şehid olarak ölür sözünden maksad; şehidlik derecelerinden birinin sevabı kendisine verilir, demektir. Şehidliğin, yukarıda da açıklama geçtiği gibi, bir takım dereceleri vardır.[88]

---

[67]. Mecmau'z-zevaid, II, 188-189.

[68]. Suyuti, ed-Dürerü'l-münteşire I, 175.

[69]. İbn Hacer, et-Tefhîsü'l-habir II, 527.

[70]. Deylemi, hadis no: 8101.

[71]. Müslim, Îman 73.

[72]. Buhari, Rikak 26; Müslim, Fedail 17-18; Tirmizi, Edeb 82; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 390, 424; II, 244, 312, 540.

[73]. Bkz. Ahmed b. Hanbel III, 387.

[74]. Buhari, Tefsir (39), 2; Rikak 44; Tevhid 6, 19, 26, 32, 36; Müslim, Müsafirin 69; münafikin 19, 21, 23-25.

[75]. Müslim, Birr 136; Ebû Davud, Libas 29..

[76]. Kadı Abdül-Cebbar, Tesbîtü Delâilü'n-nübüvve II, 349.

[77]. Buhari, Tefsir (5), 1; Müslim, Cennet 34-36; Tirmizi, Cennet 22; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 276, 314.

[78]. Buhari, İstizan 1; Müslim, Birr 115; cennet 28; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 244, 251, 315, 323.

[79]. Buhari, Tevhid 12; Şurut 18; Müslim, Zikr 5, 6; Tirmizi, Deavat 82; İbn Mace, Duâ 10.

[80]. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 391, 456.

[81]. Tirmizi, Menakıb 1; İbn Mace, Zühd 37; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 2.

[82]. Bk. Tirmizi, Kader 1.

[83]. Kurtubi, XVIII, 48.

[84]. Bk. ed-Dûrru'l-mensur, VI, 202.

[85]. Tirmizi, Sevabu'l-Kuran 22; Darimi, Fedailu'l-Kuran 22.

[86]. Bkz. Tirmizi, Sevâbu'l-Kur'an 22.

[87]. Münavi, VI, 201.

[88]. Haşr süresinin tefsiri, bin yüz onbeş hicri yılının Receb ay'ı sonlarında, m. 1703 Aralık ayında tamamlanmış oldu.

سُورَةُ الْمُمْتَحِنَةِ

60- el-MÜMTEHİNE SÛRESİ

Adını 10. âyette geçen imtehınû kelimesinden alan bu sûre Medine’de inmiştir. 13 âyettir.

Bu sûrenin adı olan *Mümtehine* kelimesi, ***"Ey îman edenler! Mü'min kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların îmanlarını daha iyi bilir."*** (el-Mümtehine, 60/10) âyet-i kerimesinden alınmıştır. Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede müminleri imtihan etmeyi emretmiştir. Dolayısıyla onlar, *mümtehinûn* kelimesindeki hânın esresiyle okunduğunda mecâzî olarak "imtihan ediciler" demektir. Bu kelimeye *sûre* kelimesi izafe edilerek oluşturulan isim tamlaması bu sûrenin ismi hâline getirilip "Mümtehine sûresi" denilmiştir. Nitekim "Fâtihâ sûresi" denildiği gibi.

Sûre kelimesinin *Fâtiha* kelimesine izâfe edilmesi, âmmın hâssa yâni genellik ifâde eden kelimenin özellik anlatan kelimeye izâfeti kabilindendir. Bu izâfetin, *Kitâbü'l-Keşşâf* örneğinde olduğu gibi, müsemmânın kendi ismine izâfeti olma ihtimali de uzak değildir. Fâtiha kelimesi, Fâtihâ sûresinin isimlerinden biri olduğu gibi, Sûretü'l-Mümtehine şeklindeki isim tamlaması da buna kıyas edilmelidir.

Ayrıca bu ifâdenin, *el-Cemaatü'l-mümtehane* "imtihana tâbi tutulan topluluk" mânâsına gelmesi de ihtimal dahilindedir. Nitekim bunu şu söz de teyid eder: Bazen kelime *ha* harfinin üstünüyle *sûratü'l-mümtehanetü* tarzında okunur ve "imtihan edilen kadınlar" mânâsı kasdedilmiş olur. Bu durumda izâfet (isim tamlaması) özellik için olan *lam* mânâsına olur ki, "içinde imtihan edilen kadınların zikredildiği sûre" anlamı taşır. Tıpkı Sûretü'l-bakara ve benzerleri gibi. Bu kelimenin, *imtihan* mânâsında mimli masdar olması da muhtemeldir. Çünkü mimli masdarlar, meful, zaman ve mekan isimlerinin, sülâsî mezidden; yâni üç harfli fiillere harf ilavesiyle gelen fiillerden geldiklerinde aynı siğadan oldukları kaidesi meşhurdur. Buna göre sûre, İmtihan süresi anlamına gelir. Tıpkı İsrâ sûresi ve diğerleri gibi.

EĞER RIZÂMI
KAZANMAK İÇİN ÇIKMIŞSANIZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّٖى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ
بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَٓاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّۚ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ
وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْۜ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فٖى سَبٖيلٖى
وَابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتٖى تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِۗ وَاَنَا اَعْلَمُ بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ وَمَٓا
اَعْلَنْتُمْۜ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبٖيلِ ﴿١﴾ اِنْ يَثْقَفُوكُمْ
يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَٓاءً وَيَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ
الْقِيٰمَةِۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٣﴾ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَۜ ﴿٢﴾ لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْۚ يَوْمَ

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Ey îman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızâmı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamber'i de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben, sizin saklı tuttuğunuzu da, açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa *(onları dost edinirse)* doğru yoldan sapmış olur.

2. Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman kesilecekler, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatacaklardır. Zaten inkâr edivermenizi istemektedirler.

3. Kıyamet günü yakınlarınız ve çocuklarınız size fayda vermezler. Çünkü Allah aranızı ayırır. Allah, yaptıklarınızı görendir.

"Ey îman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızâmı kazanmak için çıkmışsanız, benim düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin." Bu âyet, **Hâtıb b. Ebî Beltea el-'Absî** hakkında nâzil olmuştur. Hâtıb adındaki bu zat, *Keşfü'l-esrar'*da ifâde edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) zamanında doğmuş aslen Yemen'de bir kabile olan Ezd'lilerdendir. Hâtıb'ı Ubeydullah b. Hamid b. Züheyr azâd etmiştir. Hz. Ali (r.a.), Bedir savaşında Ubeydullah'ı inkârcı olduğu halde öldürmüştü. Hâtıb, yemek satmakla geçinirdi.

Bedir'de ve Hüdeybiye'deki rıdvan bey'atında bulunan Hâtıb muhâcirlerdendir. Medine'de vefat etmiş ve cenaze namazını Hz. Osman b. Afvân (r.a.) kıldırmıştı.

Bu âyet-i kerîme ile, herkese öğüt olmak üzere, Allah Teâlâ hitâbı genelleştirmiştir. *'Adüv* kelimesi *'adâ* fiilinden *feûl* ölçüsündedir. Tıpkı *'afüv* kelimesinin *'afâ*'dan geldiği gibi. Masdar ölçüsünde olduğundan müfred için kullanıldığı gibi cemi için de kullanılmıştır. Burada bu kelime ile Kureyş inkârcıları kasdedilmiştir.

Bu olay şöyle gelişti: Rasûlullah (s.a.) hicretin sekizinci yılında Mekke fethi için hazırlıklara başlayınca Hâtıb Mekkelilere şöyle bir mektup yazdı: "Gerçekten Rasûlullah (s.a.) elinizdeki Mekke'yi almak istiyor. Korunmak için tedbirinizi alın. O, çok büyük bir ordu ile oraya yönelmiştir." Yazdığı bu mektubu, Abdülmuttaliboğullarının âzâdlılarından olan Sâre adında bir kadınla göndermiş, bunun karşılığında da on dinar ve bir elbise (bürde) vermişti. Bu kadın Mekke'den gelmişti ve şarkıcılık yapmakta idi. Mekke'den geldiğinde Peygamberimiz (s.a.) ona: *"Ne için geldin?"* diye sordu. "Bana bir şeyler vermen için geldim" demesi üzerine Peygamberimiz (a.s.): *"Kureyş gençlerinin verdiklerini ne yaptın?"* diye sordu. Sâre: "Bedir savaşında onları öldürdüğün günden beri elime ancak çok az bir şey geçmiştir" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) ona bir şeyler verdi. Sâre de yanında Hâtıb'ın verdiği mektupla Mekke'ye döndü. Bunun üzerine Cebrail (a.s.) gelip durumu Rasûlullah (a.s.)'a haber verdi. O da Ali, Ammar, Tâhâ, Zübeyr ve Mikdad ve Ebû Mersed'i (r.a.) yanına çağırdı ve: "Mekke ile Medine arasında Hâh denilen bahçeye kadar gidiniz. Orada deve hevdeci içinde bir kadın bulacaksınız. Onu hevdecten çıkararak yanındaki Hâtıb'ın yazdığı mektubu alıp gelin, kadını da bırakın gitsin. Şâyet mektubu vermeyecek olursa boynunu vurun" buyurarak onları gönderdi. Kadına oracıkta yetiştiler. Mektubu inkâr etmesi üzerine Hz. Ali (k.v.) kılıcını çekti, durumun ciddiyetini görünce kadın mektubu saç bağının içinden çıkarıp verdi.

Rivâyete göre Mekke fethedildiği gün Rasûlullah (a.s.) herkese eman vermişti; yalnız dört kişi hâriç. İşte o dört kişiden biri de bu kadındır, Efendimiz (a.s.) onun öldürülmesini emretmişti. Mektup getirilince Rasûlullah (s.a.) Hâtıb'ı çağırıp huzuruna getirtti ve: *"Bu mektubu yazmağa seni zorlayan sebep nedir?"* buyurdu. Hâtıb b. Ebi Beltea: "Ey Allah'ın Rasülü! Müslüman olduğumdan beri ben hiç inkâr etmedim, sana bey'at ettiğimden beri de kimseyi aldatmadım. Aldatmak bey'atı terk etmektir. Bey'at da, nübüvvet ve risâletini tasdik etmek ve onun emirlerini ve yasaklarını tanıyıp boyun eğmektir. Ancak ben onlardan olmadığım halde Kureyşle zorunlu bir ilişkim var. Senin beraberindeki muhâcirlerin Mekke'de kalan çoluk çocuklarını ve mallarını himaye eden, koruyup kollayan yakınları var. Benim ise Mekkeliler arasında bırakmış olduğum âile ve çocuklarımı koruyup kollayacak hiç bir yakınım yoktur. Bu mektubu yazarak onlardan bir minnetle destek kazanmak istedim. Bunu bir dinden dönüş veya bir inkâr için yapmadım. Benim mektubumun onlara hiçbir fayda vermeyeceğini de bildiğim için yazdım." Bu savunması üzerine Rasûlullah (s.a.), Hâtıb'ın doğru söylediğini tasdik edip özrünü kabul buyurdu. Hz. Ömer (r.a.): "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu münafığın boynunu

vurmama izin ver” dedi. Rasûlullah (s.a.): “Ey Ömer! Hâtıb Bedir savaşında bulunmuştur. Ne biliyorsun, Allah Teâlâ, işleyecekleri bütün hatâları kesin olarak bildiği halde, dilediğinizi yapın ben sizi bağışladım, demiş olabilir” buyurması üzerine Hz. Ömer (r.a.)’in iki gözünden yaşlar boşandı.

Bu olayda, açıklanmasında bir fayda veya gizli kalmasında bir fesad ve mahzur olması hâlinde casusların sırlarını ve bozguncuların ayıplarını ortaya çıkarmanın câiz olduğuna işâret bulunmaktadır. Ayrıca İslâmi açıdan sakıncalı bir şey işleyip ortaya çıktığında, kendisini bu mahzuru işlemeğe mecbur eden geçerli bir özür söyleyen kimsenin özrünün kabul edileceğine, özrün büyük ve saygı değer insanlar katında makbul bulunduğuna da işâret vardır.

Rivâyete göre Hâtıb, *“Ey îman edenler!”* âyetinde kendisine îman etmiş kimse olarak hitâb edildiğini işitince sevincinden bayılmıştı. Çünkü söz konusu mektubun, akidesinin sağlam olmasından dolayı kendisini îmandan çıkarmadığını öğrenmiş, ayrıca âyet-i kerîmede geçen “düşmanlarınız” tâbirinden de kendisinin samimi bir müslüman olduğunu anlamıştı. Çünkü kâfirler, münafıkların değil, hâlis müslümanların düşmanlarıdır.

Âyette geçen *vedd* kökünden alınan *meveddet*, bir şeyi sevmek ve gerçekleşmiş olmasını temenni etmektir. Kelime, bu mânâlardan her ikisinde de kullanılmaktadır. Yâni mektuplaşmakla ve onları sevdiğinizi gösteren sebeplerden benzeri şeylerle muhabbetinizi onlara ulaştırıyorsunuz. Meful olan *meveddet* kelimesindeki *ba* zâidedir. ***“Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız”*** (el-Bakara, 2/195) âyet-i kerîmesindeki *bi eydîkum* kelimesinin başındaki *ba* harfinde olduğu gibi. Yahut mânâ şöyle olur: Aranızdaki sevgiden dolayı Peygamber (a.s.)’ın haberlerini onlara ulaştırıyorsunuz. Bu takdirde bilindiği için meful hazf edilmiş olur Buna göre *ba* harfi sebep için, cümle de “dost edinmeyin” fiilinin fâilinden hal olur ki mânâ; “sevgi ulaştırmakta olduğunuz halde onları dost edinmeyin” şeklinde anlaşılır.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Müslümanlar: ***“Ey îman edenler! Yahûdileri ve hıristiyanları dost edinmeyin”*** (el-Mâide, 5/51) âyet-i kerîmesiyle Allah’ın düşmanlarını dost edinmekten mutlak olarak nehyedilmişlerdir. Burada ise bu yasağın hal ile kayıtlanması, bu hal ortadan kalktığında onları dost edinmelerinin câiz olduğu anlamına gelmez mi? Böyle bir soruya cevab olarak derim ki: Dinî kaideler ve hükümlerden onları mutlak mânâda dost edinmenin câiz olmadığı bilinince, buradaki *hal*’in bu yasağı kaldıracak nitelikte bir anlamı olmadığı elbette anlaşılacaktır.

Yine denilirse ki, düşmanlıkla muhabbet birbirine zıt olduklarından bir arada ve bir yerde bulunmadıkları halde *“Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin”* buyrulmasının sebebi nedir? Bir birine zıd olan bu iki şeyin bir arada bulundurulmasının yasaklanması, bunların bir yerde bulunmalarının mümkün olduğunu hatırlatmaz mı? Cevab olarak şöyle derim: İnkârcılar, Allah ve Rasûlü’ne düşmanlıkları sebebiyle müminlerin düşmanlarıdır. Bununla beraber, kişisel (şahsi) bazı maksadlar ve dünyaya âid bir takım işler nedeniyle aralarında bazı dostlukların, arkadaşlıkların

bulunması mümkündür. İşte Allah bunu yasaklamıştır. Böylece, çeşitli sebeplerle dâvâ arkadaşlıklarının bulunabilmesinden, birbirine zıt olan muhabbetle düşmanlık bir arada bulunmuş olmaz. *"Benim de düşmanlarım"* ifâdesiyle yetinilmeyip *"sizin de düşmanlarınız"* buyrulması, onların mürüvvet ve fütüvvetli olmadıklarını gösterir. Bu sebeple, inkârcılar müminlere düşman olsalar da olmasalar da, sırf Allah'a düşman olmaları mü'minlerin onlara karşı dost olmayıp düşman olmaları için kâfi bir sebeptir.

"Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir." Bu cümle "sevgi göstermek" fiilinin fâilinden haldir. Âyetteki gerçek (hak)tan maksad, Kur'an'dır yahut İslam dini veya Rasûlullah (s.a.)'dir.

"Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamberi de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar." Burada "Peygamberi de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar" cümlesi, önce geçen "inkâr etmişlerdir" fiilinin fâilinden haldir. Yâni "Mekke'den Peygamberi de sizi de çıkarmakta oldukları halde" demektir. Çıkarma olayı önceden gerçekleşmiş olmasına rağmen muzâri fiilin kullanılması, o çıkarma olayını şimdi olmuş gibi göz önüne getirmelerini sağlamak içindir. Böyle bir durumun şimdi de gelecekte de olmakta ve olabileceğini ifâde etmek içindir. "Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı" cümlesi, yurtlarından çıkarılmalarının sebebini belirtmektedir. Burada, *inandığınızdan* muhatab fiiliyle, muhatab olanı gaibe tercihle hitâb edilmiştir. Yâni gâib olan Peygamber'e hitâb edilmemiştir. "Bana inanmanız" buyrulmayıp, "Rabbiniz olan Allah'a inanmanız" buyrularak mütekellim sigasından/birinci şahıs kipinden gaibe geçilmesi, inanılması vâcib olanın ülûhiyet ve rubûbiyet olduğunu bildirmek içindir.

*"Eğer benim yolumda savaşmak ve rızâmı kazanmak için çıkmışsanız "*cümlesi, "dost edinmeyin" fiiline mütealliktir; mânâ itibariyle ona bağlıdır. Yâni "Eğer benim dostlarım iseniz düşmanlarımı dost edinmeyiniz" denmiş gibidir. *"Cihâden* ve *ibtiğâen"* kelimelerinin mansub olması, her ikisinin de "çıkmışsanız" fiilinin mef'ulün lehleri olması sebebiyledir. Yâni "Eğer vatanlarınızdan benim için savaşmak ve benim rızâmı kazanmak için çıkmış iseniz, onları dostlar edinmeyin ve onlara sevgi beslemeyin" demektir.

Cihad, mücâhede gibi düşmanla savaşmaktır. *Ta'rifat'*ta cihad; "Hak olan dine davet etmek" olarak târif edilir.

Müfredat'ta belirtildiğine göre cihad ve mücâhede, düşmana karşı savunmak için bütün imkanları ve gücü ortaya koymaktır. O da görünen düşmanla savaşmak, şeytanla savaşmak ve nefisle savaşmaktır. Cihad, elle olduğu gibi dille de olur. Âyet-i kerîmede geçen "rızâ ve hoşnutluk" anlamındaki *merzât* kelimesi *rızâ* kelimesi gibi masdardır. *"Benim rızâmı kazanmak.."* ifâdesinin, "Benim yolumda cihad etmek" ifâdesi üzerine atfedilmesinde, zorunlu olarak bilinen açıklama getirilmiş olmaktadır. Yâni elbette Allah rızâsı için cihad edilir. O'nun yolunda savaşmak, O'nun kelimesini ve dinini yüceltmek içindir. Başka bir maksad için değildir. Mekke'den mü'minlerin çıkarılmalarını, Allah yolunda savaşma ve O'nun rızâsını kazanma sebebine bağlamak, her ne kadar inkârcıların eziyet ve işkence etmeleri sebebiyle çıkmış olsalar da bunun,

onların Allah rızâsını elde etmek ve O'nun yolunda savaşmak arzusuyla çıkmış olmaları niyetine aykırı olmadığını göstermektedir.

"Gizli muhabbet besleyerek" cümlesi azarlama ve ayıplama yollu bir cümledir. Sanki, "bizden hangi hatâ çıktı ki, böyle azarlandık?" sormuşlar da, onlara cevab olarak, "onlara gizli muhabbet besliyorsunuz" denmiş gibidir. *Meveddet* kelimesindeki *ba* harfi müteaddî fiili güçlendirmek ve pekiştirmek için getirilmiştir. Veya *muhabbetin* sebebini haber vermek için gelmiştir. "Gizliyorsunuz" anlamındaki *tüsirrûne* fiilinin, zıddına yüklenerek *ba* harfi ile müteaddî olması da mümkündür.

"Ben, sizin saklı tuttuğunuzu da, açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim." En iyi bilenim, cümlesi *tüsirrune*/gizli, saklı tuttuğunuz fiilinden haldir. Yâni "Halbuki, düşmanlara sevgi göstermenizi, özür dilemenizi ben sizden daha iyi bilenim" demektir. Allah'ın gizli ve açık olanı bilmesinde bir fark olmayınca, gizlemekte ve özür dilemekte ne fayda olabilir?

"Sizden kim bunu yaparsa (onları dost edinirse) doğru yoldan sapmış olur." Yâni kim Allah düşmanlarına, yasaklanmış olan sevgiyi gösterirse, ebedî mutluluğa erip kurtuluşa ulaştıran, dosdoğru olan Hak yoldan sapmış olur. "Doğru yol" anlamındaki *sevâe's-sebîl* isim tamlaması, sıfatın mevsûfa izâfeti kabilindendir. "Sapıttı" anlamındaki *dalle* fiili müteaddî olup, sevâe's-sebîl/doğru yol tamlaması onun mefulüdür. Sevâe's-sebîl'in zarf olarak mansub olması da mümkündür.

Kurtubî şöyle demiştir: Bütün bu hitâb, Hâtıb'ı azarlamaktan ibâret olup onun faziletine ve Rasûlullah'a bağlılığında ve îmanda doğruluk ve sadakatini gösterir. Çünkü, itab azarlama ancak sevgiliden sevgiliye yapılır.

Bir şiirde şöyle denilir:

Azarlama ve sitem yok olup gidince sevgi de yok olur,
Azarlama ve sitem var oldukça sevgi de var olur.

İtâb, bir kimseye karşı sevgi devam etmekle beraber, onu terk edene kızgınlığını açığa vurmaktır. Âyette nefsin, şeytanın ve hevânın düşmanlığına bir işâret vardır. Çünkü bunlar, şehvetlerini gidermede ve arzu ettiklerini elde etmekte kendilerine itâat etmediklerinden dolayı Allah'ın kullarına ve O'na ibâdet etmeğe kızarlar. Nefsin düşman olmasının asıl sebebi, onu alışkanlıklarından koparman ve onu mücâhede hapsine almandır. Allah sevgisinin belirtisi ise, Allah'ın düşmanlarına buğzetmek ve onlara kızmaktır.

Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Îmanın en üstünü, Allah için sevmek ve Allah için buğz etmektir."*[89] **Ebû Hafs** (r.a.) şöyle demiştir: Nefsini seven kimse, hem Allah'ın hem de kendisinin düşmanını dost edinmiştir. Gerçekten nefis, emredildiğin şeye karşı gelir ve doğru olan Hak yoldan yüz çevirir. Kendisini sevip uyan kimseyi ilk elde mahveder.

Davud (a.s.)'ın haberlerinde nakledildiğine göre Cenab-ı Hak kendisine şöyle hitâb

buyurmuş: “Ey Davûd! Nefsine karşı düşmanca davran. Çünkü ondan başka bu ülkede bana karşı çıkan yoktur.”

*Keşfü’l-esrar’*da şöyle denilmiştir : Az bir askerle Rûm, Kayserden alınabilir. Ancak yeryüzünün bütün evliyâları bir araya gelse nefsi bir kimseden alamaz. Zira nefiste hileler çoktur. **Ahmed Hadreveyh Belhî** (r.a.) der ki; nefsimi türlü riyâzet ve mücâhedelerle yenmiştim. Bir gün nefsim gazâya gitme isteği ile doldu, nefisten ibâdete dâir bir istek olmayacağını bildiğim için bu duruma şaşırdım. Dedim ki; bu sözün altında acaba hangi hile var? Yoksa nefsim kendisine devamlı oruç tutturduğum için, artık dayanacak gücü kalmadığından sefere çıkıp orucu bozmak mı istiyor? Bunun üzerine; “ey nefis, bu sefere gitsem de orucumu bozmayacağım” dedim. “Râzıyım, tamam” dedi. Ben bu sefer; “yoksa gece namazına güç yetiremiyor da seferde uyumak mı istiyor?” diye düşünerek; “seferde gece namazımı azaltmam, hazardaki gibi kılarım” dedim. O yine “tamam, râzıyım” dedi. Sonra; “acaba bu sefere gitme sebebi insanlara karışma isteğinden olmasın? Zira halvet ve uzleti tercih etmekteyim, acaba muradı insanlarla sohbet etmek mi? diye düşündüm. Dedim ki; “ey nefis bu seferde nereye gitsem, harabelerde konaklayacağım ve hiç kimseyi göremeyeceksin. O yine; “râzıyım, olur” dedi. Artık nefse söyleyecek bir şey bulamadım, Allah’a yalvarıp onun hilesini açığa vurması için tazarruda bulundum, sonunda Allah onun hilesi konusunda bana bilgi verdi. Anladım ki bunu istemesinin sebebi, gazâda bir seferde ölmek ve bütün dünya halkının Ahmed Hadreveyh gazâda şöyle şehit oldu denmesini sağlamakmış. Dedim ki; “hem bu dünyada yaşarken münafıklık, hem de öldükten sonra ikiyüzlülük ayıplarıyla nefsi yaratan Allah’ı tesbih ederim. Nefis ne bu dünyada, ne de âhirette İslam’ın hakîkatini istiyor.” O vakit dedim ki; “ey nefs-i emmâre, Allah’a yemin olsun ki bu gazâya gitmiyorum ve sen ibâdet ve tâat altında zünnâr bağlayacaksın. Burada yaptığım riyâzât ve mücâhedeleri de arttırıyorum.”

Ben sizin saklı tuttuğunuzu da açığa vurduğunuzu da yâni enâniyet/benlik iddiânızdan ve nefsin işi olduğu gibi kulluktan açığa çıkardığınızı da en iyi bilenim, demektir. **Ebû Hüseyn el-Verrak** (r.h.) şöyle der: “İsyandan içinizde saklı tuttuğunuzu ve tâatten halk için dışınıza vurduklarınızı en iyi bilenim demektir.”

إِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُمْ
بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ ﴿٢﴾

2. Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman kesilecekler, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatacaklardır. Zaten inkâr edivermenizi istemektedirler.

“Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman kesilirler.” Ele geçirmek anlamındaki *sekaf* kelimesi bir şeyi ustalıkla, bilerek yapmak ve almak demektir. Üstün gelmektir. Daha sonraları burada olduğu gibi hazakat ve ustalık olmasa da idrak etmekte ve

almakta kullanılmıştır. Yâni şâyet sizi ele geçirirlerse, kalplerindeki düşmanlıklarını açığa vururlar. Elde etmenin hükümleri ne ise gereğini yaparlar, sizin onlara dostluk ve sevgi göstermenizin size hiçbir yararı olmaz.

"Size ellerini ve dillerini kötülükle uzatacaklardır." Yahut, sizin için çok kötü olan, sövmek, esir etmek ve öldürmek gibi kötülükleri yapacaklardır. *"Zaten inkâr edivermenizi istemektedirler."* Yâni sizin dininizden dönerek onlar gibi inkârcı olmanızı temenni ediyorlar. Nitekim bu husus, ***"Dinlerine uymadıkça yahûdiler de hıristiyanlar da asla senden râzı olmayacaklardır"*** (el-Bakara, 2/120) âyet-i kerîmesinde daha açık bir şekilde dile getirilmektedir. Âyetteki *lev* kelimesi burada masdar mânâsınadır. "İstemektedirler" anlamındaki *veddû* mâzi fiili, ele geçirmeden önce onların, müminlerin de kendileri gibi olmalarını arzu edip istediklerini bildirmek içindir. *Veddû* fiili, *yebsütû* fiiline atfedilmiştir.

لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْۚ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْۜ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٣﴾

3. Kıyamet günü yakınlarınız ve çocuklarınız size fayda vermezler. Çünkü Allah aranızı ayırır. Allah, yaptıklarınızı görendir.

"Kıyamet günü yakınlarınız ve çocuklarınız size fayda vermezler." Yâni akrabalığınız bir fayda sağlamaz. **Râğıb** demiştir ki, *rahm*; çocuğun ana karnında oluşup geliştiği kadının döl yatağıdır. Akrabalar aynı yerde üredikleri için *rahm* kelimesi akrabalık yerine istiâre olarak kullanılmıştır. Yâni akrabalıklarınız, müşriklere gösterdiğiniz dostluk ve onlara yaklaşarak himaye edilmelerini sağlamağa çalıştığınız çocuklarınız, bir yarar sağlamak veya bir zararı önlemek bakımından hiç bir etkileri olmayacaktır. *Yevme'l-kıyâme* (kıyamet günü) lafzı, *len tenfe'akum* (fayda vermez) fiilinin zarfı olup üzerinde vakfedilip ondan sonraki kelimeden okumağa başlanabilir.

"Çünkü Allah aranızı ayırır." Bu cümle, kıyamet gününde akrabanın ve çocukların fayda vermeyeceğinin sebebini açıklamaktadır. Yâni her birinizin diğerinden kaçmasına sebep olup üzerinize düşecek tehlike sebebiyle Allah Teâlâ aranızı ayıracak. Nitekim: ***"İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar"*** (Abese, 80/34-36) âyeti bu gerçeği haber verir. O halde size ne oluyor da yarın sizden kaçacak olanın hakkını korumak için Allah'ın hakkını terk ediyorsunuz?

Denildi ki, o gün akraba ile akrabayı, baba ile çocuğu birbirinden ayırır. O'na itâat edenler cennete, O'na isyan edenler de cehenneme girerler.

"Allah, yaptıklarınızı görendir." Bu sebeple de sizin yaktıklarınızın karşılığını verir. "Yaptıklarınızı görendir" ifâdesi, "yaptıklarınızdan haberdardır" ifâdesinden daha güçlü ve yoğundur. Çünkü, âyetin ifâdesi yapılan işleri sanki gözle görülmüş bir hale getiriyor. Sonra bilindiği gibi, bu söz konusu olan olaylar hep görülen şeylerdendir.

Mektub, bu mektubu taşıyana gitmek, onun götürmesi için ücretini vermek ve benzeri şeyler, gözle görülen olaylardır.

Bu âyet-i kerîmede, nefsin ve sıfatlarının ruha ve ahlâkına düşman olduğuna işâret vardır. O halde nefis, zulmâni/karanlık, alçak, yoğun ve kabadır. Ruh ve onun kuvvetleri ise, nurlu, aydınlık, yüce, latif ve şeffaftır. Şüphe yok ki, aydınlıkla karanlık arasında bir savaş vardır. Bu nedenle nefs ruha üstün gelip karanlığı ile yenmek ister ki, varlık âleminde hüküm etmek kendisine âid olsun. Bunlar elini kullanmakla yaptığı şeylerdir. Dilini kötülükte kullanmakla yapmak istediği şey ise, kötü ahlâkı övmek, iyi ahlâkı kötülemek sûretiyle yapar. O halde beden kalıbı, içinde şerefli ve değerli kimselerle rezillerin bulunduğu bir şehir gibidir. Hepsi aynı karından meydana gelir. Çünkü, iyilik ve hayra yönelik güçlerle kötülüğe yönelik kuvvetler rûhun vücud kalıbıyla birleşmesinden oluşurlar. O halde nefis ve sıfatları rezillerdendir. Bunlar, Hz. Adem ve Hz. Nuh'un isyankar oğulları olan Kabil ve Kenan meşrebi üzerindedir. Gerçekte bunların hiç biri o büyük peygamberlerin gerçek ehlinden değildirler. Ruh ve onun güçleri ise, şerefli ve değerli kimselerden olup, Habil ve onun gibi faziletli kimselerin meşrebindendirler. Bunlar gerçekten Adem (a.s.) gibi peygamberlerin ehlinden ve âilesindendir. Bu sebeple bu mensubiyet kıyamet gününde kesilir ve ruh cennette, nefis de cehennemde olur. Çünkü o zaman ilahî lütuf ve cemal ile O'nun kahrı ve celal sıfatı tecellî edecektir. Allah Teâlâ bizi de sizi de olgun, kemal ve ihsanına ulaşan bahtiyarlardan eylesin!

---

[89]. Ebû Davud, Sünnet 3.

İBRAHİM (A.S.)'DA GÜZEL BİR ÖRNEK VARDIR

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فٖٓى اِبْرٰهٖيمَ وَالَّذٖينَ مَعَهُۚ اِذْ قَالُوا
لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۘ كَفَرْنَا بِكُمْ
وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَٓاءُ اَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُٓ
اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰهٖيمَ لِاَبٖيهِ لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَٓا اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ
شَيْءٍۜ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَصٖيرُ ﴿٤﴾ رَبَّنَا
لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذٖينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَاۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزٖيزُ
الْحَكٖيمُ ﴿٥﴾

4. İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki: "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir." Şu kadar var ki, İbrahim babasına: "Andolsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez" demişti. *(O müminler şöyle dediler:)* Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır.

5. Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için deneme konusu kılma, bizi bağışla! Ey Rabbimiz! Yegâne galip ve hikmet sâhibi, ancak sensin.

"İbrahim ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır." Bu hitâb müminleredir. **Râğıb** demiştir ki, *üsve* ile *isve* kelimeleri, tıpkı *kudve* ile *kıdve* gibi, insanın başkasına uyması hâlini ifâde eder. Bu uyma durumu ister güzel ister çirkin olsun, ister sevinç ister üzüntü verici olsun fark etmez. Buradaki *üsve*'nin mânâsı, izini takib etmeğe uyulmağa ve örnek alınmağa değer gerçekten çok güzel bir haslet ve huy demektir. Âyetteki *üsvetün* kelimesi *kânet* fiilinin ismi, *lekum* kelimesi de onun haberidir. "Güzel" anlamındaki *hasenetün* kelimesi, "güzel huy" anlamındaki *üsvetün* kelimesinin sıfatı olup, genel bir anlam ifâde etmesi muhtemel olan üsve kelimesini bir güzellikle kayıtlamaktadır. Eğer *üsvetün* kelimesi genel anlamda değilse, o takdirde *hasene* kelimesi açıklayıcı mahiyette gelip onun güzelliğini övücü anlamınadır. "İbrahim'de ve onunla beraber olan mümin ashabında" cümlesi güzel huy demek olan *üsve* kelimesinin ikinci sıfatıdır. "Falan kişide benim için güzel örnek vardır" sözünde tecrîd/soyutlaştırma vardır. Çünkü bu ifâdeyle, o kişinin bizzat şahsının örnek olduğu

kasdedilmemiştir. O halde burada bir muzâfın hazf edilmiş olarak geldiği kabul edilebilir. Yâni "filan kişinin sünnetlerinde, fiillerinde ve sözlerinde güzel örnek vardır" demek olur. Mânânın; "İbrahim'in asrında yaşayan peygamberlerde güzel örnek vardır" demek olduğu da söylenmiştir. Bu görüşe yakın olarak **İbn Atiyye** şöyle demiştir: Bu görüş daha uygundur. Çünkü, "İbrahim'in Nemrud'la karşılaşması sırasında yanında mümin olan tâbileri de vardı" anlamında bir rivâyet gelmemiştir.

*Buhari'*de rivâyet edildiğine göre İbrahim (a.s.) Nemrud'un ülkesinden hicretle Sâre ile Şam'a gittiğinde ona, "yeryüzünde ikimizden başka Allah'a ibâdet eden yoktur" demişti.

"Onlar kavimlerine demişlerdi ki: Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız." Büreâ kelimesi *berî* kelimesinin çoğuludur; *zurafâ* kelimesinin *zarîf'*in çoğulu olması gibi. Yâni onlar inkârcı olan kavimlerine: "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınız putlarınızdan uzağız" demişlerdir. Öncelikle mübalağa ifâdesiyle puta tapanların kendilerinden uzak olduklarını, sonra da onların Allah'a ortak koşma işlerinden uzak olduklarını açıkladılar. Onların mabudlarından uzak olduklarını açıklamaktan maksadları, öncelikle onlara ibâdet etmekten berî olduklarını açıklamaktır. Onlardan uzak olmak; onlara arkadaşlık etmemek ve onlarla beraber olmamak demektir. Mâbudlarından uzak olmaları da ibâdet etmek şöyle dursun onlara yaklaşmamak ve onlara değer vermemek anlamına olabilir. Onlardan uzak olmaları, onların akrabası bulunmadıkları anlamında da olması muhtemeldir. Çünkü, şirk akrabalıkların arasını ayırır ve dostluk bağlarını keser.

Âyet-i kerîmenin özeti, "İbrahim (a.s.) babasından ve kavminden kâfir oldukları için uzaklaştığı gibi siz de böyle yapınız" şeklindedir. Nitekim müminler de böyle yapmışlardır.

"Sizi tanımıyoruz." Yâni sizin dininizi tanımıyoruz. Burada muzaf olan din kelimesi gizli olarak kabul edilmiştir. Bu cümlede geçen *küfr* kelimesi, inkâr edilenlerin var sayılmamasından, onları tanımamaktan mecaz olarak kullanılmıştır. Çünkü bâtıl ve bozuk olan dinin hiç bir değeri yoktur. Hak din Allah katında İslâm'dır.

"Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir." Âyetin bu cümlesindeki *bedâ* kelimesi, "açığa çıktı, belirdi" mânâsınadır. *Bâdiye* sahrâ, sonradan içine giren şeyin ortaya çıktığı, belirdiği yerdir. *Beynenâ* kelimesi *bedâ* fiilinin zarfıdır. Yâni işte bu, size karşı olan ve üzerinde bulunduğunuz şirki bırakıp bir tek olan Allah'a inanıncaya kadar terk etmeyeceğimiz tavrımızdır. Ama bir tek olan Allah'a inanır, üzerinde bulunduğunuz şirki bırakırsanız, aramızdaki düşmanlık dostluğa, öfke sevgiye, kırgınlık ve kızgınlık da muhabbete, uzaklık yakınlığa ve arkadaşlığa dönüşür. *Buğz*/kızgınlık, nefsin arzu etmediği ve önem vermediği şeyden kaçması, nefret etmesidir. *Hub*/sevgi, nefsin değer ve önem verdiği şeyi kendine doğru çekmesidir.

Kâşifî demiştir ki; bizim ve sizin aranızda kalp ve el ile düşmanlık aşikâr oldu, yâni her vakit ve devamlı olarak bizimle ve sizin aranızda kalben ve el ile muharebe ve

düşmanlık devam edecek.

Denilirse ki, Allah'a îman konusunda, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe îman etmek zorunlu olduğu halde, âyette yalnız "Bir olan Allah'a inanıncaya kadar" buyrulmasının sebebi nedir? tarzındaki soruya cevab olarak derim ki: Bir olan Allah'a îman etmek, îmanın temeli sayılan bütün gerçeklere inanmayı da gerektirir. Âyetin esas maksadı putları red ederek Allah'ın birliğini ve varlığını anlatmaktır.

Bazı âlimler şöyle der: İbrahim'in güzel örnek oluşu; Allah'a dostluğu, Allah'tan başka şeylere uzak olup onlara gönül vermemesi, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanması, yumuşak huylu ve hassas olup Allah aşkından âh edip ağlamasıdır.

İbn Ata (r.h.) şöyle demiştir: Âyetteki üsve/güzel örnekten maksad, Allah'ın dostu İbrahim'in görünürdeki değerli ahlâkını edinmektir ki o da, cömertlik, güzel ahlâk ve zor da olsa kendisine emredilen emirlere uymaktır. İç âlemine dönük ahlâkı ise bütün işlerinde ihlâs, bütün vakitlerinde Allah'a yönelmek ve O'nun zâtından başka her şeyi bir kenara atmaktır.

Peygamberimiz (s.a.)'in dış âleme yönelik örnek alınacak ahlâkı, ibâdetlerdir. Onun iç âlemine yönelik örnekliği ve sırları değil. Çünkü onun esrarına vâkıf olmaya hiç bir kimse dayanamaz, buna gücü yetmez. Zira, Rasûlullah (a.s.) Mi'rac gecesinde yerini ve Allah'ın tecellîsinin gerçekleşmesiyle durumu ümmetten ayrılmıştır.

Sen rasullerin önderi, dergâh-ı ilâhî topluluğunun başkanısın
"Lî maallah" mülkünün tahtının aydınlatıcısısın.

"Şu kadar var ki, İbrahim babasına: Andolsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek her hangi bir şeyi önlemeğe gücüm yetmez demişti." İbrahim (a.s.)'ın babası Âzer için yaptığı bu duâ cümlesi, ondan alınacak güzel örnek anlamındaki *üsvetün hasenetün*'den istisnâ edilmiştir. Çünkü İbrahim (a.s.)'ın inkârcı olan babası için istiğfar etmesi akıl ve din yönünden her ne kadar câizse de, âyet-i kerîmede de belirtildiği gibi, İbrahim (a.s.)'ın babası için mağfiret istemesi, babasının cehennemliklerden olduğu açığa çıkmadan önce olduğundan, bu konuda asla İbrahim (a.s.)'ın örnek alınması gerekmez. Zira ileride de geleceği gibi yüz çevrildiği takdirde azabı gerektirdiği için örnek alınması gereken yerlerde örnek alınması kasdedilmiştir. Nitekim ***"Kim yüz çevirirse şüphesiz Allah, zengindir, hamd'e layık O'dur"*** (el-Mümtehine, 60/6) buyrulmuştur. Bu duâ etmenin güzel örnekten istisnâ edilmesi, îman edeceği umulan kâfir için onun îmanına ve mağfiretine duâ etmek gerekmediğini anlatmaktadır. Bu hiçbir akıllı kişinin şüphe etmeyeceği bir şeydir. Ancak, bunun câiz olmadığına dâir bu istisnâ asla delil değildir.

Âyet-i kerîmedeki baba kelimesini, amca kasdedilmiştir diyerek yorumlamak hem akla hem de nakle aykırıdır. Zira Allah Teâlâ ölüden diri çıkarır. İtibar soya değil, huya ve yaşayışadır.

Hz. Ali (k.v) şöyle dediği nakledilmiştir: Kişinin şeref ve değeri ilim ve edepledir, aslı ve nesebi ile değil.

Varsa hünerini göster, cevherini değil
Gül dikenden, İbrahim de Âzer'den olmuştur.

"Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez" cümlesi, istisnâ edilen cümleyi tamamlayan kısımdır. *Le estağfiranne* fiilinin fâilinden hal olup mahallen mansubdur. Yâni "Babacığım, senin için istiğfar edeceğim, bundan başka, şâyet îman etmezsen başına gelecek azabı önlemeye gücüm yetmez" demektir. O halde burada istisnânın gelişi, yalnız istiğfârın kendisi için olup peşinden gelen cümle için geçerli değildir. Çünkü bu cümle, İbrahim (a.s.) kendisinde bulunan güzel ve iyi bir meziyeti dile getirmektedir ki bu da aczini açıklamak ve işi Allah'a havâle etmektir.

Bu âyet-i kerîmede, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.)'in üstünlüğünü apaçık gösteren bir delil vardır. Şöyle ki, Allah, Rasûlullah (s.a.)'e uyulmasını emrettiğinde mutlak olarak ona uyulmasını emretmiş ve hiçbir istisnâda bulunmadan, ***"Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının"*** (el-Haşr, 59/7) buyurmuştur. İbrahim (a.s.)'a uyulmasını emrettiği zaman ise yukarıda açıklanan istisnâda bulundu. Yine ***"Andolsun ki Rasûlullah sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."*** (el-Ahzab, 33/21) buyurarak ona uymayı mutlak olarak zikretmiş ve hiçbir şeyle bu emrini kayıtlamamıştır.

Sâib demiştir ki:

Allah vergisinin güzelliğiyle öyle kendimden geçiyorum ki
Hâfız Şirâzî'nin şiirleri gibi, birinden birini seçmek imkânsız.

(O mü'minler şöyle dediler:) "Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır." Bu cümle İbrahim (a.s.) ile beraberinde olan müminlerden nakledilen güzel örneğin devamıdır. Yâni "Yalnız sana dayandık, günahlarımızı itiraf ederek ve Sana itâat ederek yalnız sana döndük ve yöneldik, âhirette dönüş yalnız Sanadır!" demektir. Bu son cümledeki *car ve mecrur*ların öne alınması, güvenmenin, yönelmenin ve dönüşün yalnız Allah Teâlâ'ya olduğunu anlatmak içindir. İbrahim (a.s.)'ın yanındaki müminler, inkârcılara karşı gereken mücâhedeyi verdikten sonra bütün işlerinde Allah'a sığınmak için, özellikle inkârcılara karşı kendilerini savunmakta ve onların şerlerinden ve kötülüklerinden koruması için böyle söylemektedirler.

Yüzümüzü Sana döndük ve kalbimizi Sana bağladık
Her şeyden yüz çevirdik ve Seninle kaldık
Sevgiliye bağlı olmayan her şeyden kesildik, uzaklaştık

Dostun ahd ü peymânı olmayan her şeyden ayrıldık.

Nitekim bu husus sonraki âyette şöyle dile getirilmektedir:

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا ۚ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥﴾

5. Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için deneme konusu kılma, bizi bağışla! Ey Rabbimiz! Yegâne galip ve hikmet sâhibi, ancak sensin.

"Rabbimiz! Bizi inkâr edenler için deneme konusu kılma." Yâni onları bize gâlip ve hâkim kılmak sûretiyle, bize dayanamayacağımız şekilde fitne çıkarmalarına ve azab etmelerine fırsat verme! Burada geçen *fitne* kelimesi mef'ûl, *Rabbenâ* kelimesi öncekinden bedeldir. Bundan sonraki *Rabbenâ* kelimesi de böyledir. Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Rabbimiz! Bizi inkâr edenler için deneme konusu kılma; yâni bizi fakir onları zengin kılma ki, bu sebeple kendilerini doğru yolda, bizi de bâtıl yolda zannederler."

"Bizi bağışla!" Bizden sâdır olan günahlarımızı bağışla! Şâyet bizi bağışlamazsan bu durum, ayıplarımızın açığa çıkmasına ve neticede korkup kaçmak isteyeceğimiz bir felâkete sebep olur.

"Ey Rabbimiz! Yegâne gâlip ve hikmet sâhibi, ancak sensin." Bu cümlede ki *Rabbenâ* nidasının tekrarı, Cenab-ı Hakk'a yakarış ve niyâzda mübalağa ve ifâdenin yoğunluğu içindir. Böylece bu, önceki duâ ve yakarışlara bağlı ve onların devamı olur. Hikmet ve sonsuz kudretin O'na âid olduğunu ispatla Cenab-ı Hakk'ı övmeğe vesile kılmak için sonraki cümlelere başlangıç olması da mümkündür. Birinci görüşün daha kuvvetli olduğu açıktır. **Secavendî** de, *Rabbenâ* kelimesi üzerine vakfın câiz olduğunu belirten işâreti koymakla birinci görüşü tercih etmiştir. Bu işâret onun ıstılahına göre durmanın da geçmenin de câiz olduğunu göstermektedir. Bahsedilen vakıf işâreti, câiz kelimesinin baş harfi olan *Cim*'dir.

Yâni "Kendisine ilticâ edip sığınanın zelil olmadığı, O'na güvenenin ümidsizliğe düşmediği yegane gâlib olan, her yaptığında ancak sonsuz hikmet sâhibi olan yegane varlık sensin!" demektir.

İşâret ehli bazı kişiler şöyle demişlerdir: Rabbimiz! Dostlarını kendinde fânî kılarak hikmetinin bâkiliği ile güzellikle dirilten sensin. Bu takdirde, fitneden maksad, hevâ hevesler ve nefis karanlığının üstün gelmesi; mağfiretten maksad da, ahadiyet hüviyeti ile açığa çıkmış günahları vâhidiyyet sıfatlarıyla örtmektir.

ALLAH ADÂLETLİ OLANLARI SEVER

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَۜ
وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦﴾ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةًۜ وَاللّٰهُ قَدِيرٌۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٧﴾ لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ
يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُٓوا اِلَيْهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾ اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ
وَاَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْۚ
وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

6. Andolsun, onlar sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü arzu edenler için güzel bir örnektir. Kim yüz çevirirse şüphesiz Allah, zengindir, hamde lâyık olandır.

7. Olur ki Allah sizinle düşman olduklarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirir. Allah gücü yetendir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

8. Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adâletli olanları sever.

9. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır.

"Andolsun onlar" yâni İbrahim ve beraberindekiler *"sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü arzu edenler için güzel bir örnektir."* Kasemle başlayan bu cümlenin tekrar edilmesi, İbrahim (a.s.)'ın örnek alınmasını yoğun bir şekilde teşvik etmek içindir. **Tıbî**, bu ifâdeyi tahsisten sonra genellik ifâde eden anlamda kabul etmiştir.

Burhânü'l-Kur'ân adlı eserde şöyle denmiştir: Güzel örnek ifâdesi tekrar edilmiştir; çünkü birincisi sözde, ikincisi ise fiilde olduğundandır. *Fethu'r-rahman'*da da, birinci örnek Allah düşmanlarına karşı durmada, ikincisinde ise korku ve haşyet konusunda olduğu söylenmiştir.

*Keşfü'l-esrar'*da şu açıklama geçmektedir: Birinci örnek inkârcıların kendilerinden, fiil ve davranışlarından uzak durulması konusuyla ilgilidir. İkincisinde ise Hz. İbrahim ve beraberindekileri örnek alarak, onların ulaştıkları mükâfâta ulaşmaları ve onların

yönelişleri gibi âhirete yönelip işlerini âhiret işine dönüştürmeleri hususundadır.

Allah'ı arzu etmek, O'na kavuşmaya inanmaktır. Âhireti arzu etmek ise âhiretin gerçekleşeceğini tasdik etmektir. Allah'tan ve âhiret azabından korkmak demek olduğu da söylenmiştir. Çünkü havf ile recâ/korku ile ümid birbiri ile sıkı ilişkili olan kavramlardır. Recâ/ümid, içinde sevinç olan bir beklentinin meydana gelmesini gerektiren bir zandır; o şeyin olacağını sanmaktır.

Müfredat adlı eserde şöyle kaydedilmiştir: Recâ/ümid ve tama/hırs, bilinen veya zannedilen bir belirtiden hareketle sevdiğine kavuşmayı şiddetle arzu etmek ve bu yolda çalışmaktır. Havf/korku, bilinen veya zannedilen bir belirtiden hareketle hoşlanılmayan bir şeyin gelmesinden ısrarla sakınmaktır.

Bazı tefsirlerde belirtildiğine göre *recâ*, iyiliği elde etmek için ısrarla arzu ve gayret etme mânâsına gelir ki işte bu, ümid ve emeldir. *Havf*, şerrin ve kötülüğün meydana gelmesini ummak mânâsına olur ki işte bu korkudur. Veya gerek iyilik gerek kötülük bir şeyin mutlak olarak vuku bulacağını ummak mânâsına olur ki, birincisinde gerçek, son ikisinde mecaz anlamındadır. İkincisi mecâz; yâni bir şeyi zikrederek zıddını kasdetmek kabilindendir ki bu câizdir. Üçüncüsü ise özel olanı zikredip genel olanı kasdetmek kabilindendir.

Âyette geçen, "Allah'ı ve âhireti arzu edenler" ifâdesi, "sizin için" anlamındaki *leküm* ifâdesinden bedeldir. Anlattığı mânâ; Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse o örnek şahsiyetlere uymayı terk etmeyeceğini, onlara uymayı terk etmenin ise Allah'a ve âhirete inanmamanın belirtilerinden olduğunu bildirmektir. Nitekim âyet-i kerîmenin sonunda yer alan, *"Kim yüz çevirirse şüphesiz Allah, zengindir, hamde layık olandır"* cümlesi bu gerçeği haber vermektedir. Bu ifâde aynı zamanda, kâfirlerin tehdid edildiği ifâdelerin benzerlerindendir. Yâni kim, kâfirlere uzak durmakta İbrahim (a.s.) ve yanındakilere uymaktan yüz çevirir ve inkârcılarla dostluk ilişkisine girerse, şunu bilsin ki, gerçekten Allah tek ve bir olduğu halde bütün yarattıklarından, onların dostluklarından ve dînini kabul edenlerine herhangi bir kimsenin yardım etmesinden müstağnidir; hiç birine asla ihtiyacı yoktur. Allah Teâlâ ihtiyacı olduğu için onları kul edinmemiştir. İbâdetlerine ihtiyacı olduğu için onlara ibâdet ettirmemiştir. Bilakis Allah dininin koruyucusu ve mümin kullarının yardımcısıdır. O, zâtında hamd edilmeğe layık ve çok övülendir.

Sahih kudsî hadislerden biri şudur: *"Ey kullarım! Sizin bana zarar yapmağa gücünüz yetmez ki bana zarar verebilesiniz.. Bana fayda sağlamağa gücünüz yetmez ki, bana bir yararınız dokunsun.*

Ey kullarım! Şâyet sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, bütün insanlarınız ve cinleriniz içinizden kalbi en muttaki, Allah'tan en çok sakınan bir tek kişi gibi muttaki olsanız, sizin bu durumunuz benim hükümranlığımda hiç bir şey arttırmış olmaz.

Ey Kullarım! Eğer sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hep birlikte sizden en isyankâr ve günahkârınız gibi günahkâr ve isyankâr olsanız

benim hükümranlığımdan hiçbir şey eksiltmiş olmaz.

Ey kullarım! Şâyet sizin öncekileriniz ve sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz dümdüz bir alana toplanıp benden istekte bulunsanız da her birinize ayrı ayrı bütün istek ve dileklerini versem, benim katımdaki hazinemden, ancak bir dikiş iğnesinin atlas okyanusuna sokulup çıkarılması gibi hiç bir şey eksilmez.

Ey kullarım! Sizin yaptıklarınız amellerinizi ben kaydedip saklıyorum, onların karşılığını size vereceğim. Kim iyilik bulursa, hayırla karşılaşırsa Allah'a hamdetsin, bundan başka bir şey bulursa kendinden başkasını ayıplamasın."[90]

Bu kudsi hadisteki, "yapmış olduğunuz ameller"e râci *hiye* zamirinin anlamı budur: Yâni "amellerinizin karşılığı ancak benim katımda sizin için korunmaktadır, sonra onları size fazlasıyla yetecek şekilde vereceğim."

Âyet-i kerîme'de geçen *el-Hamîd* kelimesi mefûl mânâsına *feîl* veznindedir. **İmam Kuşeyrî** (r.h.) bunun fâil mânâsına olduğunu kabul etmiştir. Yâni "O, kendi zâtını övücüdür ve kullarından mü'min olanları da övücüdür" anlamına geldiğini söylemiştir. *Mişkât* adlı eserin şârihi şöyle demiştir: el-Hamîd yüce isminden kulun nasibi, Allah Teâlâ'nın yüce zâtına başka bir şey için değil yalnız hamdedip O'nun yakınlığını kazanan kulların listesine alınmak için çalışmaktır.

Şeyh Ebu'l-Kasım (r.h.) şöyle demiştir: Allah'a şükür sayılacak ve O'na şükür için yapılan hamd, mün'imi yâni nimeti vereni görmektir. Çünkü şükrün hakikati, nimeti görmekten geçip nimeti vereni görmek üzere gaybete bürünmektir.

Rivâyete göre **Dâvûd** (a.s.) Allah'a yakarışında şöyle demişti: "Ya Rabbi! Sana benim şükretmem bile yüce katından bana bir nimet olduğu halde sana hakkıyla nasıl şükredeyim?" Bunun üzerine Allah Teâlâ ona vahyederek, *"işte şimdi bana gerçekten şükretmiş oldun ey Davud!"* buyurdu.

İşâret ehli bâzı zevat şöyle demiştir: Allah'ın dostu İbrahim (a.s.)' da ve beraberindekilerde, onların duyularla algılanabilen hususlardan arındırılmış, akıl ve misal hususlarından soyutlanmış rûhî bir takım kuvvetlere sâhib olmaları bakımından güzel örnekler vardır. Bu da kavminden, yâni kötülüğü emreden nefsinden ve onun uyulan hevâsından uzak olmaktır. O halde kim, ondan bu güzel örneği alır ve buna devam edecek olursa arzu ettiği murâdına erer. Kim de, örnek almayıp yüz çevirirse, şüphesiz ki Allah bu kişinin güzel örnek almasından müstağnidir, buna ihtiyacı yoktur. Kulu O'nu övmese de Allah yüce zâtında övülmüştür.

عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذ۪ينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةًۜ وَاللّٰهُ
قَد۪يرٌۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٧﴾

7. Olur ki Allah sizinle düşman olduklarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirir. Allah gücü yetendir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

“Olur ki Allah sizinle düşman olduklarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirir.” Âyet-i kerimede bahsedilen, “düşman olduklarınız”dan maksad, akrabalarınız olan müşrikler, demektir. *‘Asâ* kelimesi burada Allah Teâlâ’ya nisbetle kesin bir vaad anlamındadır. Bu da kudretli ve büyük hükümdarların âdetinden olmak üzere gerektiğinde *‘asâ* ve *le’alle* kelimelerini kullanırlar ve yapılan bu vaadin gerçekleşeceği konusunda ihtiyacı olan kimsenin hiç bir şüphesi kalmaz.

Râğıb demiştir ki: Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’de *‘asâ* ve *le’alle* kelimelerini insanın devamlı Allah’tan ümid üzere olması gerektiğini hatırlatmak için zikretmiştir. Yoksa Allah Teâlâ’nın ümid etmesi anlamına değildir. Yâni “Allah’ın yaptığı bu vaad konusunda Allah’tan ümid üzerine bulunun” demektir. “Aranızda dostluğun oluşması”, onların da îman ederek dinde sizinle beraber olmaları şeklinde gerçekleşir. Allah Teâlâ müslümanların dini gayretlerinden dolayı babalarına, çocuklarına ve diğer yakınlarna karşı bir katılık ve aşırı düşmanlık ederek onlarla ilgilerini tamamen kestiklerini görüp bildiğinden gönüllerine sevgi ve hoşluk vermek için mü’minlere bu vaadde bulundu. Müslümanlara Mekke’yi fethetmelerini, bunun üzerine de Ebû Süfyan, Sehl b. Amr, Hâkim b. Hüzâm, Hâris b. Hişâm ve diğer bazı arapların ileri gelen müşrikleri müslüman olmalarını nasib etmek sûretiyle Allah Teâlâ bu çok değerli vaadini gerçekleştirmiş oldu. Bu kimseler müslüman olmadan önce düşmanlığın en şiddetlisini yapıyorlardı. Îman ettikten sonra da aralarındaki dostluk mükemmel mertebeye ulaştı.

“Allah gücü yetendir, Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.” Yâni kudret sâhibi olmakta sonsuzdur. Bu sebeple kalpleri döndürmeğe, halleri değiştirmeğe, dostluk ve sevgi sebeplerini kolaylaştırmağa kadirdir. Bu nedenle de müşriklerden İslâm’a girenleri bağışlar. Düşmanlık ettikleri yakınlarına karşı kalplerinde var olan düşmanlığı sevgi ve dostluğa dönüştürerek onlara merhamet eder. Bu ifâdenin, “Yakınlarınıza gönlünüzdeki meyil kalıntısından dolayı ve müşriklere karşı beslediğiniz dostluktan dolayı Allah sizi bağışlayıcıdır” mânâsına olduğu da söylenmiştir.

İbn Ata (r.h.), âyetin mânâsını şöyle tevil etmiştir: Benim kullarıma düşmanlığın her çeşidini yapmayın. Çünkü ben sizi, hayattan ölüme, ölümden sonra da dirilip haşre götürmeğe kadir olduğum gibi düşmanlıktan dostluğa taşımağa da muktedirim.

Rasûlullah (s.a.) Halid b. Velid ve Ebû Cehil’in oğlu İkrime’ye baktığında ***“Şüphesiz Allah tohumu ve çekirdeği çatlatandır, ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkarandır...”*** (el-En’am, 6/95) âyet-i kerîmesini okurdu. Çünkü bunların ikisi, ashab-ı kiramın seçkinlerinden ve hayırlılarındandı. İkisinin babaları ise Allah ve Rasûlüne en çok düşmanlık edenlerdendi. Ashaptan bazı kimseler İkrime’ye kızar, yapmış olduğu önceki işkencelerinden dolayı da babasına küfrederlerdi. Bu durum, Rasûlullah (s.a.)’in *“Ölülere söverek, hayatta olanlara eziyet etmeyiniz”*[91] hadis-i şerifindeki tâlimatıyla yasaklandı. Bunun üzerine, Allah Teâlâ bu kırgınlığı dostluğa dönüştürdü ve Allah için kardeş oldular.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyruldu: *“Bir kimse din kardeşini sevgi ile baktığında kalbinde kin diye bir şey kalmaz. Gözünü kardeşinden çevirmeden Allah onun*

geçmişteki günahlarını bağışlar."[92]

Sokrat şöyle demiştir: Karşılaştığın kimseye, sevgi sâhibi olanları iyilikle öv! Çünkü düşmanlığın başı, kötülüğü övüp anlatmak olduğu gibi, sevgi ve dostluğun başı da sevgi dolu insanları iyilikle övmektir. Yine ondan nakledildiğine göre şöyle demiştir: Düşmanın bile senden emin olmadıkça sen tam bir insan olamazsın. Ya dostun senden emin değilse durumun ne olur?

Davud (a.s.) şöyle duâ etti: Allahım! Başıma fitne olacak maldan, bana efendilik taslayacak evlâddan ve beni kocaltıp yıpratacak eşten koru! Allahım! İki gözüyle beni gözleyen, iki kulağıyla beni güden, iyilik görürse onu toprağa gömen, bir kötülük duyarsa onu uçurup insanlara duyuran komşudan sana sığınırım!

Zemahşerî'nin belâğatından; yâni onun büyük edebiyatçı olduğunu gösteren delillerden biri de şu sözüdür: Sevgi ve kardeşliğin ölçüsü sıkıntı ve şiddet zamanıdır; genişlik ve rahatlık zamanı değil.

Hâfız şöyle demiştir:

Kimseden vefâ bekleme. Yok, eğer söz dinlemezsen
Var abes yere Simurg ve kimyayı ara dur.

لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذ۪ينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدّ۪ينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ
دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُٓوا اِلَيْهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٨﴾

8. Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adâletli olanları sever.

"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkartmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz." Din uğrunda savaşmaktan maksad, dinin aleyhine, dinin yayılmasını ve toplumu aydınlatmasını önleyip onu söndürmek isteyenlerle savaşmaktır.

Yâni Allah sizi böyle davranmayanlara iyilik yapmanızı yasaklamaz. "İyilik yapmanızı" cümlesi, *ellezine* ism-i mevsûlünden kapsamlı anlamda bedeldir. Çünkü onlarla iyilik arasında, onların bütünü ve parçaları dışında bir ilişki ve içiçelik vardır. Dolayısıyla yasak olan onlara sözle, iyi ilişki ile ve mal ile iyilik etmektir. "Onlara âdil davranmanızı" cümlesi, iyilik yapmanın nasıl olacağını açıklayan bir cümledir.

Bu cümlenin anlamı da, "onlara adâlet ve hakkaniyetle muâmele ediniz; haksızlık ve zulüm etmeyiniz" demektir.

Ayrıca Allah Teâlâ mü'minlere, müşriklere bile âdil davranmalarını, onlara haksızlık ve zulüm etmekten sakınmalarını tavsiye etmekle, müslüman kardeşine haksızlık ve

zulüm yapma cüretini gösteren gafil müslümanı merhamet ederek uyarmakta ve onu bu cür'etten men etmektedir. *Keşşâf*'ta böyle geçmektedir.

Râğıb şöyle demiştir: *Kıst* kelimesi adâletten bir nasip, pay demektir. *"Çünki Allah adâletli olanları sever."* Yâni bütün işlerinde, işlemlerinde ve muâmelelerinde adâletli olanları sever. Dolayısıyla onlara adâlet gösteriniz, yiyecek ve başka şeylerden onların nasiplerini gönderiniz

Rivâyet edildiğine göre **Abdü'l-uzzâ kızı Kuteyle**, Kureyş müşrikleriyle Rasûlullah (s.a.) arasında barış andlaşması bulunduğu sırada Medine'ye gelmişti. Hz. Ebû Bekir (r.a.)'den olan kızı Esma'ya birtakım hediyeler getirmiş, ama Hz. Esma annesi Kuteyle'yi kabul etmemiş ve evine almamıştı. Bu âyet-i kerîmenin nâzil olması üzerine Rasûlullah (s.a.) ona müşrike olan anasını evine almasını, getirdiği hediyelerini kabul etmesini ve ona ikram ve iyilik etmesini emretmişti. **Kuteyle** Hz. Ebû Bekir (r.a.)'ın karısı idi, müslüman olmadan önce onu boşamıştı.

Fethürrahman adlı eserde şöyle denmektedir: Bu âyet-i kerîmeyi, ***"Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."*** (et-Tevbe, 9/5) âyeti nesh etmiştir. Âlimlerin çoğu ise bu âyetin nesh edilmediği görüşündedirler.

Rivâyet edilmiştir ki; Huzâa kabilesi Müslümanlara saldırmayacakları ve din düşmanlarına yardım etmeyecekleri konusunda Hz. Peygamber (s.a.) ile anlaşmışlardı. Allah Teâlâ onlar hakkında bu âyeti indirdi. Veya maksad, öldürme ve ihraç konusunda dahli olmayan kadınlar ve çocuklardır.

Bazı tefsirlerde, *kusût* kelimesinin "zulüm ve haddi aşmak, adâlette haktan ayrılmak" mânâsına geldiği; *kıst* kelimesi ise "adâlet yapmak" anlamında olduğu söylenmiştir. O halde *ıksat* kökünden gelen âyetteki *tuksıtû* fiilinin birinci durumda yâni kusût/zulum mânâsında ele alınırsa *hemze* izâle/giderme mânâsınadır, yâni kusûtu/zulmü izale etmek/gidermek mânâsına selb içindir. Tıpkı *eşkaytühü* kelimesindeki *hemze*nin "Ondan şikâyeti giderdim" selb ettim mânâsında olduğu gibi. O halde zulmü, haksızlığı gideren kimse âdil olmakla sıfatlanır. İksat masdarından gelen fiil ikinci; yâni "adâlet sâhibi olmak" anlamında alınırsa, fiilin hemzesi *sayrûret* için olur. Meselâ; evraka'ş-şeceru ifâdesi, "ağaç yaprak sâhibi oldu" demektir.

Âyette adâlet övülmüştür. Çünkü, kişi adâletle Allah'ın dostu olabilir. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Allah katında adâletli kişiler, er-Rahman'ın kudreti önünde (yemininde) nurdan minberler üzerindedirler. O'nun her iki yemini (kudret ve inâyeti) verdikleri hükümlerinde âdil davrananla, onların ehli ve âilesi ve yönettikleri kimselere inâyet ve yardım eder."*[93]

Hâfız şöyle demiştir:

Bir padişahın adâletle hükmettiği bir saat ömür,
Yüzyıllık ibâdet ve zühdle geçen hayatından daha kıymetlidir.

Yine **Hâfız** bir kısım meliklere şöyle seslenir:

Kılıcın ülke ırmağına akan sudur,
O halde adâlet ağacını dik, kötü isteklilerin kökünü kaz!

إِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَاَخْرَجُوكُمْ مِنْ
دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلٰى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ ۚ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ
فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

9. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır.

"Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları" ve onun nurunu söndürmeğe çalışanları, *"sizi yurdunuzdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar."* Îman edenleri yurtları olan Mekke'den çıkaranlar, Mekke halkından olan zâlimler ve ileri gelen azgınlar; onların çıkarılmalarına yardım edenler de Mekke'nin diğer müşrikleridir. *En tevellevhüm* cümlesi, ism-i mevsûlden bedel-i iştimâl olarak "Allah Teâlâ sizi yalnız onlara dostluk etmekten yasaklar" anlamındadır.

"Kim onlara dost olursa işte zâlimler onlardır." Hem dostluğu düşmanlığın yerine koydukları hem de kendilerinin azaba uğramalarına sebep oldukları için zâlimdirler. Allah düşmanlarına dostluk besleyenin hesabı ise daha büyük, böyle dostluğun sebep olduğu bozgunluk ve fesad daha da çoktur. Bu zâlimliğin ne kadar çok büyük olduğunu ifâde için haberden önce munfasıl zamiri getirilerek bir *hasr*/özelleştirme mânâsı oluşturulmuştur. Haber olan *zâlimûn* kelimesinin cemi/çoğul olarak gelmesi mübtedânın mânâsına itibarladır. Allah bizi ve sizi fânî olanı değil, bâki olanı isteyenlerden kılsın!

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Açıklaması yapılan son iki âyetin karşılaştırılmasında şöyle denilebileceği açıktır: İkinci âyetteki "onlara dostluk etmeniz" cümlesi birinci âyette de zikredilmeliydi. Veya aksine çevirerek söylenebilir. Yâni birinci âyette olduğu gibi "onlara iyilik etmeniz" cümlesi ikinci âyette de zikredilmeliydi. Yahut bu cümlelerin ikisi de her iki âyette zikredilebilirdi. Ancak, akla dayanan delillere ve birbirini güçlendiren nakle dayalı delillere göre, müslümanlara karşı savaşsın savaşmasın kâfire dostluk beslemek asla câiz değildir. İyilik yapmak ise bunun aksinedir. Müslümanlara karşı savaşmayan inkârcıya iyilik yapmak câiz ise de, müslümanlara karşı savaşan kâfire dostluk yapmak câiz olmadığı gibi iyilik yapmak da câiz değildir. Bu duruma göre, iyiliğin fiili bakımdan açıkça yapılmasının câiz olduğu bildirilen yerde dostluk yapmak zımnen yasaklanmıştır. Dostluk yapılması yasaklanan yerde iyilik yapılması da zımnen yasaklanmıştır. Müslümanlara karşı savaşan inkârcıya düşman olmanın bir sonucu olarak ona iyilik yapmak câiz değildir. Denilirse ki, kötülük yapana karşı iyilik

yapmak, iyilerin ahlâkındandır. Cevab olarak deriz ki: İyilik ülfeti gerektirir, ihsan ise dili keser ve kılıncı kırar da hak olan cihad ile mücahid arasında perde olur. Oysa Allah kelimesinin ve dinin yüceltilmesini emretmiştir.

---

[90]. Müslim, Birr 2577.

[91]. Tirmizi, Birr 51; Nesai, Kasame 23; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 300; V, 279.

[92]. Münavi, VI, 233.

[93]. Müslim, İmare 18.

İNANDIĞINIZ ALLAH'A KARŞI GELMEKTEN SAKININ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا جَٓاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّۜ
اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِا۪يمَانِهِنَّۚ فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى
الْكُفَّارِۜ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّۜ وَاٰتُوهُمْ مَٓا اَنْفَقُواۜ
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّۜ وَلَا
تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقُواۜ
ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِۜ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾ وَاِنْ
فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ اِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَاٰتُوا الَّذ۪ينَ ذَهَبَتْ
اَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَٓا اَنْفَقُواۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

10. Ey îman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların îmanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların *(kocalarının)* sarfettiklerini *(mehirleri)* geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarfettiğinizi isteyin. Onlar da sarfettiklerini istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda O hükmeder. Allah bilendir, hikmet sâhibidir.

11. Eğer eşlerinizden biri, sizi bırakıp kâfirlere kaçar, siz de *(onlarla savaşıp)* galip gelirseniz, eşleri gitmiş olanlara *(ganîmetten)*, harcadıkları kadar verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının.

"Ey îman edenler! Mü'min kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan ediniz." Önceki iki âyette kâfir olan iki grubun hükmü açıklandıktan sonra bu âyette îman ettiğini açıkça söyleyenin hükmü belirtilmektedir. Bu kadınlara, "mü'min kadınlar" denmesi, dış görünüşlerinden inanmış oldukları anlaşıldığından veya kendi dilleriyle ikrar etmelerinden; yahut îman etmek üzere geldiklerinden dolayıdır. Allah'ın ilminde îman etmiş oldukları için; yani Allah bildiği için bunlara "mü'min kadınlar" denmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Allah Teâlâ'nın bunu bilmesi, müslümanlar tarafından imtihan edilmelerine engel değildir. Yâni inkârcılar arasından hicret ederek gelen ve îman ettiklerini söyleyen kadınları, kalplerinin sözlerine uyup uymadığı; size

kuvvetli kanaat verecek bir şekilde imtihan edin.

Nakledildiğine göre, kocalarına kızan kadınlar kocalarından öfkelerini almak için: “Muhammed (a.s.)’a hicret ederim” derlermiş. Bunun için Peygamberimiz (s.a.) Mekke’den gelen kadınları imtihan etmekle emrolundu. Peygamberimiz (a.s.) bu kadınları imtihan etmek için şöyle buyururdu:

“Kendisinden başka ilah olmayan Allah’a yemin ederim ki, eşine kızdığı için hicret etmediğine, ancak gerekirse Allah sevgisinden dolayı kızması hâriç; Allah’a yemin ederim ki, bir yerden başka bir yere gezmek için hicret etmediğine; Allah’a yemin olsun bir dünya menfaati için çıkmadığına; Müslümanlardan bir erkeği sevdiği için vatanından çıkmadığına; meydana gelen bir olaydan dolayı vatanından çıkmadığına; yalnız Allah ve Peygamber sevgisiyle hicret ettiğine yemin et.”

Efendimiz (a.s.) bu tarzda yemin eden kadının mehrini kocasına iâde eder, yaptığı harcamaları öder, kocasına onu geri göndermezdi.

Süheylî şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme Ukbe İbni Ebi Muayt’ın kızı ve Abdurrahman b. Avf’ın eşi Ümmü Gülsüm hakkında nâzil olmuştur. Osman b. Affan (r.a.)’ın anne bir kızkardeşi olan Ümmü Gülsüm Abdurrahman’a İbrahim adlı bir oğlan doğurmuştu. Annesinin adı **Ervâ** idi. Bu âyet-i kerîme gösteriyor ki, yerinde yapılan imtihan güzel ve faydalıdır. Bu sebeple nikahlanan kadından zifaf gecesi kolay olan sorular sorularak İslam dini hakkında bilgi vermesi istenir. “Bilmiyorum” dediği takdirde kocasından bâin bir talakla boşanmış olur.

Ortada bir tecrübe mihengi olsa ne hoş olurdu
Böylece içi dışına uymayan ikiyüzlülerin yüzleri kararırdı.

“Allah onların îmanlarını daha iyi bilir.” Allah o kadınların kalplerinde olana dâir bilgi sâhibi olduğu için onları imtihan etmesine ihtiyaç yoktur. Fakat, insan için böyle bir imkan olmadığı için imtihan etmeğe ihtiyaç duyar. Bu cümle parantez cümlesidir.

“Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin.” Yâni imtihandan sonra elde etmeniz mümkün olan bilgi ile o kadınların mü’min olduklarını öğrenirseniz… Bu bilgi de onlara yemin ettirmekle kazanılacak kuvvetli zan ve îman etmiş olduklarını gösteren belirtilerin görülmesiyle elde edilir.

Bu zanna *ilim* denmesinin sebebi, kendisiyle amel etmenin vâcib olması bakımından ilmin yerine geçtiğini bildirmek içindir. “Öğrenirseniz” fillinde istiâre-i tebeiyye vardır. İşte bu bilgiden sonra onları kâfir kocalarına döndürmeyin, *Terciû* fiili red anlamındaki *rac’* masdarından olup *rucû*’ kökünden değildir. Bunun için müteaddi/geçişli fiil olmuştur.

“Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar.” Bu cümle, îman eden kadınların kâfir kocalarına geri gönderilmesinin yasak oluş sebebini bildirmektedir. Yâni îmanın şeref ve kıymetinden dolayı mü’min olan bir kadının inkârcı bir erkeğe varması; kâfir olan bir erkeğin de mü’min ve müslüman olan bir

kadını nikahlaması helâl olmaz. Küfrün pisliğinden dolayı âyette “helâl değildir” cümlesinin tekrar edilmesi, ya haram olma hükmünü pekiştirmek içindir. Böyle olmasaydı, helâl olmayı bir yönden nefyetmek yeterli sayılırdı. Ya da birincisi, ilk nikahın kalmadığını belirtmek, sonraki ise yeni nikahı açıklamak içindir.

“Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirlerini) geri verin.” Bu ikinci bir hükümdür. Yâni o kadınların inkârcı kocalarına verdikleri miktar kadar mehri geri verin. Âyette geçen “sarfettikleri”nden maksad mehirler olduğu şu sebepledir: Hudeybiye barış antlaşmasına göre, müşriklerden biri müslümanlara geldiği takdirde bu kimse onlara iâde edilecekti. Bunun üzerine **Haris kızı Sübey’a** müslüman oldu ve müslümanların karargâhına geldi. Peygamberimiz (a.s.) Hudeybiye’den henüz ayrılmamıştı ki, kadının Manzum kabilesinden olan kocası **Müsafir** geldi ve: “Ey Muhammed, benim karımı bana geri ver. Çünkü sen sözleşmedeki, bizden müslümanlara giden olduğu takdirde onu geri vereceğine dâir olan şartı kabul ettin” dedi. İşte bu şartın yalnız erkeklere mahsus olduğunu, kadınları kapsamadığını açıklamak üzere bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Peygamberimiz (a.s.) müslüman olup gelen bu kadına yemin teklif etti o da yemin edince, Peygamberimiz (a.s.) da kocasına sarf etmiş olduğunu geri ödedi. Bunun mehir olduğunda görüş birliği vardır. **Hz. Ömer** (r.a.) bu kadınla evlendi. Bu sözleşme gereği erkekler iâde ediliyorken, gelen kadınlar iâde edilmediler. Çünkü onlar kendilerini savunamıyor ve işkenceye sabredemiyorlardı.

Lübab adlı eserde şöyle denilmiştir: Bu emre devlet başkanı muhataptır. Beytü’l-mal’den kendisine sarf etmek için tahsis edilen dışında kalan kısmından bu durumdaki kadınların mehirleri için gereken ödemeleri yapmak durumundadırlar. Mekke’den gelip de şirk üzerinde bulunan kadınlar ise müşriklere geri verilmiştir. Müslüman erkeğin kitab ehli olan kadınla evlenmesi helâldir. Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusu olduklarından ve müslüman erkek, müslüman olmayan kimse gibi kadına haksızlık etmeyeceğinden ona bu hak verilmiştir. Çünkü o, kâfir erkeğin müslüman kadına yaptığı gibi haksızlık etmez, ezmez. Müslüman olup gelen kadınların mehirlerini önceki inkârcı kocalarına ödenmesinden maksad, Müslümanlara cömertliği tercih etmelerini, mertlik ve insanlık göstermelerini teşvik ederek müminlerin itibarını korumak için olabilir. Yoksa bir kadın nikahlandığı bir erkekle bir günün veya gecenin bir kısmında yalnız başına kaldığı takdirde ilişkiye girmeseler bile mehrin tamamına hak kazandığı yaygın olarak bilinen hususlardandır. Yine onların mehirlerini ödemekte insanları İslâm’a ısındırmak ve gönüllerini ondan yana döndürmek maksadı vardır.

Bu âyet-i kerîme, bir müslümanın velîsi bulunduğu mü’min olan bir kadını küfre sürükleyecek ölçüde bid’at sâhibi olan bir erkeğe nikahlamaktan sakınması gerektiğini de ifâde etmektedir. Böyle bid’at sâhibi bir erkekle evlendirilmiş olan bir kadını bu erkekten hâkimin ayırma yetkisi vardır. Ancak söz konusu bu erkek tevbe edip îman ve nikahını tazelemesi hâlinde evlilikleri devam eder.

Rüstağfinî, sünnet ehli kimse ile İslam’dan sapmış bir kimse arasındaki nikahlanma durumundan sorulduğunda bu nikahın câiz olmadığını söylemiştir. İtikad ve inançları

sünnet ehlinin inancı gibi olmayan ve inançlarıyla sapık olduğunu ve inkâra saptığını söylemek mümkün olan diğer sapık kollara mensub olanları sen buna kıyas etmelisin. Gerçekten çağımızda bu gibilerin sayısı çoktur.

Bazı tefsirlerde: "Zamanın kutbu olan şeyhine her müslümanın uyması vâcibdir. Onun müridlerinden olmayan kimse kâfir olur. Bu halde ölürse mü'min olarak ölmüş olmaz. Nitekim Peygamberimiz (a.s.): *'Zamanının imamını tanımadığı (halifesine bey'at etmediği) halde ölen kimse cehâlet devrinin ölümüyle ölmüş olur'* hadisinde bahsedilen imamdan maksad kutuptur. Dolayısıyla bizim şeyhimiz kutuptur. Onun kutupluğunu tanımayan kötü hal üzere ölmüş olur" iddiâsında bulunan zamanımız tasavvufçularından bir kısmının bu bid'atçılardan olmalarından endişe ediyorum.

Bunlara verilecek cevab şudur: Bu hadis-i şerifteki imamdan maksad halife ve devlet başkanıdır. Kureyşten olan kimse de bu iş ve ünvanda asıldır. Çünkü Peygamberimiz (a.s.): *"İmam Kureyş'tendir. Onların dışında kalanlar onlara tâbidirler, onların ardından gelirler."*[94] Osmanoğulları zamanındaki Kâbe şerifi gibi. Şerif bir kişidir. Osmanoğulları ise o zâtın kişileridir. Bu sebeple ***"O, seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir."*** (el-Enfâl, 8/62) âyet-i kerîmesinin sırrına mazhar olmuştur. İşte bu işâret ve inceliği anlamak gerekir. Yine söz konusu imamdan maksad, zamanımızın Peygamberidir. O da âhir zaman Peygamberi bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.)'dir. Şüphe yok ki, onu tanımayan ve tasdik etmeyen kimse cehâlet döneminin insanı gibi ölmüş olur. Şâyet imamdan maksadın işâret yolu ile kutup olduğu kabul edilse bile, şüphesiz, kutbiyet-i uzmada (büyük kutuplukta) yalancılarda bir tanesi dahi bulunmayan birtakım şartlar gerekir. Bu sebeple de onların kutup olmaları asla mümkün değildir. Kaldı ki, kutbu tanıyıp onu tasdik etmek onun yanında bulunmayı gerektirmez. Çünkü bu işin temeli bâtında yâni insanın iç âleminde ve gönlündedir. Kutupları ancak insanların pek azı bulup onlara ulaşmışlardır. Onların kutupluklarını açıklamaları hikmetin dışındadır.

Kıyamet yaklaştığında her topluluğun durumu bir değişime uğrar. Yıl yıl, ay be ay, hafta be hafta, gün be gün aralarındaki iyilerin yok olması şeklinde bu değişiklik devam eder. Çünkü kıyamet, ancak kötülerin üzerine kopacaktır. Merfu yolla rivâyet edilen bir hadis-i şerifte: *"Rabbinize kavuşuncaya kadar gelen her zaman, içinde bulunduğunuzdan daha kötü olacaktır"*[95] buyrulmuştur.

Hâfız şöyle demiştir:

Eğer sana bir gün bir gam erişirse huzursuz olma
Var şükreyle ki daha kötüsü olmaya.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Benden önce gönderilen her peygamberin yolunu takib eden ve emrine uyan havarileri (yardımcıları) mutlaka vardı. Onlardan daha sonra, yapmadıklarını söyleyen ve emredilmediklerini yapan muhâlifleri (karşı gelenleri) ortaya çıktı. Bunlara karşı eliyle savaşan kimse mü'mindir, diliyle ve*

kalbiyle bunlara karşı cihad eden kimse mü'mindir. Bunun gerisinde (bunlara kalbiyle de karşı çıkmayanda) îmandan bir zerre bile yoktur."[96] Bu hadisi *Müslim* rivâyet etmiştir.

Peygamberimiz (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Salih insanlar bir bir yok olup giderler de, arpa veya hurma çekirdeğinin kabuğu gibi kimseler kalır ki, Allah Teâlâ onlara önem vermez."*[97]

İlk değişiklik ümerâda (idarecilerde) olur. Sonra âlimlerde sonra da fakir kimselerde olur. Her sınıftan hidâyet ehli olan ve hevâ ve hevesinin peşinde gidenler olacaktır. O halde sen hidâyet ehlinden veya onlara benzemeğe çalışanlardan ol. Çünkü, bir topluma benzeyen kimse o toplumdandır. Bir toplumun inanç, gelenek ve göreneğini ve yaşayışını edinen kimse onlardan sayılır. Yine bir hadis-i şerifte: *"Bir kimse bir toplumu amellerinden dolayı benimseyip severse onların gurubunda haşredilir, onlarla hesaba çekilir, onların yaptıklarını yapmamış olsa bile"*[98] buyrulmuştur.

"Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur." Bu, söz konusu kadınlar hakkında üçüncü hükümdür. Gemi iki yanından birine meylettiğinde araplar, *cenehati's-sefinetü* derler. Sonra insanı Hak'tan saptıran günaha *günâh* ismi verilmiş ve daha sonra bütün günahlara isim olmuştur. Yâni hicret ederek gelen kadınlarla, darü'l-harpte inkârcı kocaları mevcud olsa da nikahlanıp evlenmenizde bir günah yoktur. Son cümlede geçen *izâ* edâtı yalnız zarf veya şart içindir. Cevabı hazf edilmiştir ki, ondan önce geçen, "kocalarına sarf ettiklerini ödemek gerektiği" hükmü bu cevabı göstermekte ve kocalarına verilenin, nikah esnasında kadınlara verilmesi gereken mehrin yerine geçmeyeceğini bildirmektedir. Çünkü âyetin zâhir mânâsı iki ödemeyi de gerektirmektedir. Birincisi kocalarına, diğeri de mehir olarak kadınlara verilendir.

Teysir adlı eserde şöyle kaydedilmiştir: Onların mehirlerini iltizam ettiğiniz zaman onlarla nikahlanmanızda günah yoktur demektir. Ancak, ödemenin hakikati konusunda bir bilgi gelmemiştir. Tıpkı, ***"Allah ve Rasûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"*** (et-Tevbe, 9/29) âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

İmam Âzam Ebû Hanife (r.h.) bu âyet-i kerîme ile alakalı olarak şöyle demiştir: Evli olan iki eşten biri müslüman olduğu halde veya zimmî olarak dar-i harpten hicret ettiği takdirde, diğer eş de gayr-i müslim olarak kalırsa bunların evlilikleri sona erer. Böyle hicret edip müslüman olan kadının, boşanmış zimmiye kadının ve kocası ölmüş böyle bir kadının iddet beklemesi gerekmez. Hâmile değilse hemen nikahlanması mubahtır. Çünkü Allah Teâlâ, mehirleri verildikten sonra bu kadınlarla nikahlanmanın herhangi bir günahı olmadığını bildirmiştir. İddetin bitmesi gerektiği konusunda da herhangi bir kayıt getirmemiştir. **İmam Muhammed** ve **İmam Ebû Yûsuf** bu kadının iddet beklemesi gerektiğini söylemişlerdir. *Hidaye*'de, **İmam Ebû Hanife**'nin bu görüşü, boşanan bu kadının iddet beklemesine gerek olmadığı görüş ve inancında olanlara göredir. Fakat,

kadın hâmile olduğunda doğumunu beklemek gerekir. Bu hususta Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Allah ve âhiret gününe inanan kimse (erkeklik) suyu ile başkasının ekinini sulamasın."*[99]

"Kâfir kadınları nikahınızda tutmayın." Bu cümle dördüncü hükümdür. *İmsak* fiili *be* harfi ile müteaddi (geçişli) olmuştur. *'Isam* kelimesi *ismet* kelimesinin çoğuludur. İsmet, kendisine tutunulan sözleşme veya sebeptir. *Kevâfir* kelimesi de *kâfir* kelimesinin çoğulu olup "inkârcı kadınlar" demektir. *Kevâfir*, iki gurup kadından ibârettir. Birinci gurup hicret etmeyip darü'l-harpte inkârcı olarak kalanlardır. İkincileri ise hicret etmişken dinden çıkıp kâfir kocalarına dönenlerdir. O halde âyetin mânâsı şöyle olur: "Sizinle müşrik olan kadınlar arasında hiç bir akid ve evlilik ilişkisi kalmasın."

İbn Abbas (r.a.) şöyle der: Mekke'de bir karısı olan kimse onu kendi kadınlarından saymasın. Bazı tefsir sâhiplerinin dediği gibi, sakın bu âyet-i kerîmedeki ismetten maksad, nikahtır. Şu anlama gelir: Mekke'de inkârcı bir eşi olan yahut dinden çıkıp Mekke'ye giden bir karısı bulunan kimse sakın ona kıymet vermesin ve o kadını nikahlı hanımlarından saymasın. Çünkü, memleketlerinin farklı oluşu (birinin darü'l-harpte, diğerinin daru'l-İslâm'da bulunması) onları birbirinden ayırmış, aralarındaki nikah bağını kesmiştir. Bu sebeple söz konusu bu kadının dışında dört kadınla evlenmesi câizdir. Dördüncü ile veya bu kâfir kadının kız kardeşiyle iddet beklemeksizin evlenebilir. Bu âyet-i kerîme, küfür hâlindeki ülkede kalıp müslüman olmayan, kocaları müslüman olup hicret ettikleri halde kendileri hicret etmeyen kadınlar hakkındaki dini hükme işâret etmektedir.

Nehaî'den rivâyete göre, bu âyetteki kadından maksad, müslüman iken darü'l-harbe giderek küfre giren kadındır. Buna göre, ***"Kâfir kadınları nikahınızda tutmayın"*** cümlesi, ***"Mü'min kadınlar hicret ederek size geldiği zaman..."*** cümlesi karşılığındadır. Yâni birinci cümle, müslüman olup gayri müslimlerin ülkesinden çıkıp İslam ülkesine hicret eden kadınlar hakkında; ikinci cümle ise müslüman iken İslam ülkesinden çıkıp gayr-i müslimlerin ülkesine giden ve dininden dönen mürted kadınlar hakkındaki hükmü bildirmektedir. Her iki açıklamaya göre de onların kocalarıyla aralarındaki nikah bağı ve sözleşmesi biter ve ülkelerinin ihtilafı ile aralarındaki akit bağı kesilir. O halde ismet, engellemektir. Bu âyette nikah sözleşmesi kasdedilmiştir ki, bu nikah, kocaları, o kadınları serbest bırakmaktan alıkoyan sebeptir. Yâni "memleket farkı olmadan önce aranızda var olan nikah sözleşmesini yok sayın" demektir. **Hanefiler**'e göre, kadının İslâm ülkesine ulaşmasıyla birlikte bu ayrılık; yâni nikahın sona ermesi gerçekleşmiş olur. Bu sebeple, aralarındaki ayrılık gerçekleştikten sonra ayrıca boşamaya gerek kalmaz.

Peygamberimiz (a.s.)'ın kızı Hz. Zeynep (r.a.), Ebu'l-Âs Ebu'r-Râbi'nin hanımıydı ve Medine'ye hicret ederek Rasûlullah (s.a.)'e katıldı. Eşi Ebu'l-Âs Mekke'de müşrik olarak kaldı. Sonra o da Medine'ye gelerek müslüman oldu. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.) Hz. Zeyneb'i ona tekrar verdi. İki eş beraberce müslüman olduklarında veya kitab ehli bulunan kadının kocası müslüman olduğu takdirde nikahlarının devam ettiğinde

görüş birliği vardır. Bir kadın müslüman olsa, kendisiyle cinsî ilişkisi bulunan kocası da, kadının iddeti bitmeden müslüman olursa ittifakla evlilikleri ve nikahları devam eder. Şâyet, söz konusu eşler cinsi ilişkide bulunmamışlarsa birbirinden ayrılmış sayılırlar. Üç imamın görüşüne göre bu bir nikah feshidir, talak değildir. Ebû Hanife'ye göre, kadının kocasına müslüman olması teklif edilir, eğer müslüman olursa onun nikahlı eşi sayılır. Müslüman olmazsa, İslamdan yüzçevirdiği için hâkim onları birbirinden ayırır. **Ebû Hanife** (r.h.) ile İmam Muhammed'e göre bu ayırma talak (boşama), Ebû Yûsuf'a göre ise fesih sayılır. Aralarında cinsî ilişkide bulunmuşlarsa bu durumda kadının mehir hakkı vardır. Değilse ittifakla mehir hakkı yoktur.

Müslüman olan iki eşten biri dinden dönerse İmam Ebû Hanife ile İmam Mâlik'e göre, ilişkiden önce veya sonra dinden döner dönmez gecikmeksizin ayrılıkları gerçekleşmiş olur. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed b. Hanbel, eğer bunlardan birinin irtidâd etmesi cinsî ilişkiden önce olursa nikah fesh olur (bozulur). Şâyet birinin irtidadı cinsi ilişkiden önce olmuşsa iddetin bitmesiyle aralarındaki ayrılık yâni nikahın sona ermesi gerçekleşmiş olur, demişlerdir. Eşlerden irtidad eden, henüz iddet bitmeden müslüman olursa nikahın varlığı devam eder. Aksi halde iddetin sona ermesiyle nikah bozulmuş olur. Şâyet kadın kocasıyla cinsi ilişkiden sonra irtidâd etmişse, mehir alma hakkı vardır. İlişkiden önce irtidâd etmişse hiçbir hakkı yoktur. Şâyet irtidâd eden koca ise ve bu durum ilişkiden sonra ise kadının mehrin tamamını alma hakkı vardır. İrtidâd ilişkiden önce ise ittifakla mehrin yarımını almak hakkı vardır. *Fethu'r-Rahman* adlı eserde de böyledir.

Sehl (r.h.), "Bu âyet, bid'at ehlinin hiçbir görüşüne uymayın" anlamına da gelir, demiştir.

"Sarf ettiğinizi isteyin." Bu cümle beşinci hükümdür. Yâni ey Müminler! Kâfirlere katılan eşlerinizin mehri için sarf ettiklerinizi kâfirlerden isteyin. Yâni birinizin karısı irtidâd edip darü'l-harbe katıldığında, daha önce vermiş olduğunuz mehri onunla evlenen kimseden isteyin, demektir. Bu hüküm, karşılık almak ve dengeyi sağlamakla bazı mü'minlerin gönlünü ferahlatmak için olabilir. Böyle olmasa, kerem sâhibi kimselerin buna tenezzül etmeyecekleri açıktır.

"Onlar da sarf ettiklerini istesinler." Yâni kâfirler de muhâcir olan karılarına verdikleri mehirlerinin masraflarını sizden istesinler. Her harbî/gayri müslim, Müslüman olup müslümanlarla hicret eden kadını nikahlamış olan müslümandan mehir için sarf ettiğini ister, demektir.

"Onlar da sarf ettiklerini istesinler" cümlesinin lafzî mânâsı, kâfirlerin de dînî hükümlerle muhâtab olduklarını göstermektedir. Mecâzî anlamda ise, mü'minlerin mehirleri ödemeleri için bir emirdir. Bu emir, melzûm olanı zikredip lazım olanı kasdetmek kabilindendir. Bu tıpkı, ***"Ey îman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizde bir sertlik bulsunlar"*** (et-Tevbe, 9/123) âyet-i kerîmesindeki emir gibidir. Yâni "onlara karşı sert olun" anlamındadır.

“Allah’ın hükmü budur.” Yâni bu âyette zikredilen, uyulması için Allah’ın verdiği hükümlerden bir hükümdür.

“Aranızda O, hükmeder.” Bu cümle, öncekini pekiştiren ve onunla amel edilmesini teşvik eden müstakil bir cümledir.

Fethü’r-Rahman adlı eserde şöyle denilmiştir: Daha sonra bu hüküm neshedilmiştir. Yalnız *“Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar”* hükmü hâriç. Yâni müslüman kadınların kâfirlere, kâfirlerin de müslüman kadınlara helâl olmadığını bildiren hüküm neshedilmemiştir.

“Allah bilendir, hikmet sâhibidir.” Sizin için iyi ve uygun olanı O, hakkıyla bilir, sonsuz hikmetin gerektirdiği hükümleri verir.

İbnü’l- Arabî, “Allah Teâlâ’nın bu âyet-i kerîmedeki hükmü bu zamana, bu olaya mahsustur” demiştir.

Zühri de şöyle demiştir: Şâyet Hudeybiye günü Rasûlullah (a.s.) ile Kureyş arasında yapılan barış anlaşması olmasaydı, Medine’ye gelen kadınları tutar ve mehri geri vermezdi. Nitekim bu anlaşmadan önce müslüman olup gelen kadınlara böyle yapılıyordu.

Rivâyet edildiğine göre, bu âyet-i kerîme nâzil olunca, mü’minler, hicret edip gelen kadınların müşrik kocalarına, emredildikleri mehirleri geri ödediler. Ama müşrikler, kendilerine giden kâfir kadınların, mehirlerinden müslüman olan kocalarına hiç bir şey ödemediler. Biz yanımızda size âid olan hiçbir şey olduğunu bilmiyoruz, bizim sizde bir şeyimiz varsa verin, dediler. Bunun üzerine şu âyet-i kerîme nâzil oldu:

وَاِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ اِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَاٰتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ
اَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَٓا اَنْفَقُوا ۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

11. Eğer eşlerinizden biri, sizi bırakıp kâfirlere kaçar, siz de *(onlarla savaşıp)* galip gelirseniz, eşleri gitmiş olanlara *(ganîmetten)*, harcadıkları kadar verin. İnandığınız Allah’a karşı gelmekten sakının.

“Eğer eşlerinizden biri, sizi bırakıp kâfirlere kaçar, siz de (onlarla savaşıp) galip gelirseniz,” Fevt, bir şeyin, yetişilemeyecek şekilde insandan uzaklaşmasıdır. Geçme anlamında olduğu için *ilâ* harfiyle müteaddi olmuştur. Yâni eşlerinizden biri, hiç düşünmeden, tereddüdsüzce çıkıp sizden kaçar ve kâfirlere; onların memleketine giderse, demektir. Âyet-i kerîmede “biri” anlamındaki *ahad* yerine şey’ün kelimesi kullanıldı. Bu, kaçan kadının durumunu tahkir, basitleştirmek ve kelimenin kapsamını (umûmiliğini) genişletmek içindir. Çünkü, şartı takiben gelen nekre kelimeler umûmilik ifâde eder. *Şey* kelimesi, biri anlamındaki ahad kelimesinden, kadınların bütün sınıflarını kuşatmak bakımından daha genel mânâdadır. Yâni kaçıp giden kadın hangi kadınlardan olursa olsun; ister arap, ister acem ister hürre ve ister câriye olsun... Veya

sıfat ve mevsufuna uyması için, muzaf olan kelimenin hazfi ile, “eğer eşlerinizin mehirlerinden bir şey elinizden çıkarsa” anlamında da olabilir. Burada cemi alarak gelen *zevc* kelimesiyle “kadın eş” kasdedilmiştir.

Rivâyete göre bu âyet-i kerime, Ebû Süfyan’ın kızı Ümmü’l-Hakem hakkında nâzil olmuştur. Bu kadın kaçıp irtidâd etmiş ve Sekafî onunla evlenmişti. Kureyş’ten yalnız bu kadın irtidâd etmiş, daha sonra Kureyşliler müslüman olduklarında tekrar müslüman olmuştur. Bu konuda başka bir görüş de ileride gelecektir.

Âyette geçen *fe’âkabtüm* fiili nöbet anlamındaki *ükbe* kökündendir. *Muâkabe*, nöbetleşme anlamındaki *münâvebe* demektir. “Birinin yaptığı işe karşılık diğerinin aynı işle cevab verme nöbeti geldi” anlamındaki cümle Arapçada, *Akabe’r-racülü sâhibehü fi kezâ,* cümlesiyle ifâde edilir.

Âyetin mânâsı: “Bir kâfirin karısı müslüman olarak hicret edip onu nikâhlayan müslüman erkeğin, inkârcı kocasına mehiri ödemesinden sonra, bir müslümanın kâfirlere kaçıp giden karısını almış bulunan inkârcıdan mürted karısının mehrini isteme nöbeti size gelirse…” demektir.

Kimi zaman müslümanların Mekke’den gelip müslüman olan ve kendileriyle evlenen kadınlardan dolayı inkârcılara mehirlerini ödemeleri, kimi zaman da müslümanların kadınlarının müşriklere geçmesinden ve inkârcılarla evlenmesinden dolayı, onların müslüman kocalarına mehirlerini ödemeleri konusunda müslümanlar ve kâfirler hakkındaki Allah’ın hüküm verdiği olay, sadece bir binite nöbetle binmek ve benzeri bir işi nöbetleşe yapmak olayına benzetilmiştir. Yoksa, müslümanların veya kâfirlerin her birinin ödeme yapmalarını diğerinin takib etmesi gerekmez. Çünkü, yalnız bir taraf bir çok kez ödeme yaptığı veya ödeme durumunda kaldığı halde diğer tarafın böyle bir ödeme durumunda kalmaması mümkündür. Bunun aksi de mümkündür. O halde ödeme işinde nöbetleşme söz konusu değildir.

“Eşleri gitmiş olanlara (ganîmetten), harcadıkları kadar verin.” Yâni hicret edip size gelen ve sizin kendinize nikahlamış olduğunuz kadının kâfir kocasına değil, eşi müşriklere giden müslümana harcadığı miktarı verin. Yâni eşi kâfirlere gidip evlenen ve inkârcı kocasınca mehri iâde edilmediği takdirde, kâfirlerden birinin eşi size hicret edip geldiğinde bu kadınla evlenen müslüman, vereceği mehri kadar, eşi inkârcıya gidip evlenen müslümana versin, gerekli olan budur. Bu durum, eşi kaçan kimsenin mehri karşılığı gibi olur. Bu mehrin, müslüman olup hicret eden ve müslümanla evlenen kadının kâfir kocasına verilmesi câiz değildir.

Muhâcir müslümanların kadınlarından tekrar dinden dönüp müşriklere giden kadınların toplamı altı kadından ibâret olduğu söylenmiştir. Ebû Süfyan’ın kızı Ümmü’l-Hakem, Şeddad el-Fihrî’nin oğlu İyaz’ın karısıydı. Ümeyye kızı Fatıma ki, Hz. Ömer’in kadınlarındandı. Ümmü Seleme’nin de kardeşiydi. Ukbenin kızı Berû, Şemmas b. Osman’ın karısıydı. Abduluzzâ b. Nadle’nin kızı Abde, Amr Abdûr’ün karısıydı. Ebû Cehil’in kızı Hind ki, As’ın oğlu Hişam’ın karısıydı. Cervel’in kızı Gülsüm, Hz. Ömer (r.a.)’in nikahında idi.

Keşşaf tefsirinde de ifâde edildiğine göre, Rasûlullah (a.s.) bunlara, giden eşlerinin mehirlerini ganîmet mallarından ödemiştir.

“İnandığınız Allah’a karşı gelmekten sakının.” Çünkü Allah’a îman yalnız O’ndan sakınmayı gerektirir; tağut ve cibt gibi putlardan değil. Bu âyet-i kerîmede temelde bir denge, beraberlik bulunduğuna işâret etmektedir. İyilikse iyilik görür, kötülük işlenirse kötülük görülür.

Anlatıldığına göre cehâlet döneminde iki kardeş yolculuk esnasında düz bir kayanın altındaki ağacın gölgesine konmuşlar. Tekrar yola çıkacakları sırada bu düz kayanın altından ağzında bir dinar/altın olan bir yılan çıkıp bu dinarı onlara atmış. Bunun üzerine bu yılanın bu dinarı bir hazineden alıp getirmiş olduğunu söylediler. Burada üç gün kaldılar ve her gün bu yılan onlara birer dinar getirip attı.

Kardeşlerden biri: “Bu yılanı ne zamana kadar böyle bekleyeceğiz, bunu öldürüp, hazineyi kazarak çıkarsak olmaz mı?” dedi. Diğer kardeşi engel olmak istedi ve “sakın yapma ne bilirsin, bunu yaptığın takdirde mahvolabilirsin, hazineyi de elde edemezsin” dedi. Ama o kardeşini dinlemedi, yanına bir kazma aldı ve yılanı beklemeğe koyuldu. Yılan çıkınca bir kez vurabildi ve başından yaraladı ama öldüremedi. Yılan kıvranıp üzerine geldi, adamı öldürdü ve inine girdi. Kardeşi de onu toprağa gömdü. Ertesi güne kadar da orada bekledi.

Yılan başı sarılı olarak çıktı ama beraberinde hiçbir şey yoktu. Yılana şöyle seslendi: “Ey yılan, vallahi bu olanların olmasını hiç istemedim, kardeşimi engellemek istedim, olmadı. Ama seninle bir sözleşme yapabilir miyiz? Sen bana bir zarar verme, ben de sana hiçbir zarar vermeyeyim?” Yılan hayır, dedi. Neden? “Çünkü sen kardeşinin buradaki kabrini görüp durdukça bana sonsuza kadar iyilik yapacağından emin olamam. Ben de bu baş yarası bulundukça da sana iyilik edeceğimden emin olamam da ondan” cevabını verdi.

İşte bu hikayede beraberliğin ve dengenin sırrı ve takvânın şeref ve değeri ortaya çıkmaktadır. Hazine düşkünü kardeş Allah’tan korkup iyiliğe karşı kötülük etmeseydi, yılanın yaptığından dolayı şükür etseydi, ömrü de malı da artacaktı.

Kin tutarak herkesle savaşmaktansa
Kerem göster ki âlemi hükmün altına alasın.
Bir iş yumuşaklık ve tatlılık ile hâsıl olacaksa
Sertlik ve inadçılığa ne lüzum var?”
Ey akılsız kurt bir gün
Bir kaplanın seni parçalamasından korkmuyor musun?

[94]. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 129, 183; IV, 421.
[95]. Tirmizi, 2302.
[96]. Müslim, İman 80.
[97]. Buhari, Meğazi 35; Rikak 9.
[98]. Deylemi, Firdevs III, 595.
[99]. Münavi, VI, 211.

MÜ’MİN KADINLARIN BİATI

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ
شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ
يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ
وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ
الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

12. Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana bey’at etmeye geldikleri zaman, bey’atlarını kabul et ve onlar için Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.

13. Ey îman edenler! Kendilerine Allah’ın gazab ettiği bir kavmi dost edinmeyin. Zira onlar, kâfirlerin kabirlerdekilerden *(onların dirilmesinden)* ümid kestikleri gibi âhiretten ümid kesmişlerdir.

“Ey Peygamber!” Bu ilahî hitâb, yücelten ve şeref bahşeden bir nidadır. *“İnanmış kadınlar, Allah’a hiç bir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işler işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana bey’at etmeğe geldikleri zaman...”* Yâni sana bey’at etmeyi kasdederek geldiklerinde...

Bu âyet-i kerîme Mekke fethedildiği gün nâzil olmuştur. Rasûlullah (a.s.) erkeklerle bey’ati tamamladıktan sonra kadınların bey’atini kabule başlamıştı. Bu olaya Beyat adı verilmiştir. Çünkü, bey’at eden kimse kendisini cennet karşılığında satmış oluyor. Bu sebeple, mufâale vezninde gelen *mübâyea* kelimesi *bey’* kökündendir. Alışveriş sırasında insanlar, işlemleri sağlam ve kalıcı olması için birinin elini diğerinin eli üzerine koyması, alan ve satanın âdetlerindendir. İşte buna benzetilerek, sağlam ve kalıcı olması için birbirileriyle ahidleşen kimselerin bu müahede olayına mübâyea adı verildi. O halde ümmetin Peygamberlerine mübayeası, ona itâat etmeyi ve emirlerine ve hükümlerine kesin olarak uyacaklarını ve ona yardım edeceklerini kabul etmek, bu yükümlülüğü kesin olarak yerine getirmektir. Peygamberin ümmetin bey’atini kabul etmesi ise, onlara sevab ve mükâfât vaad etmesi, onların yönetimini ve işlerini takib

etmeyi ve yapmayı yüklenmesi, görünen ve görünmeyen düşmanlarına onların üstün gelmesi için gerekli tedbirleri alması ve bu sözleşmede sebat ettikleri takdirde ve bu sözleşmenin gerektirdiği şeylere riâyet etmeleri hâlinde hesap günü onlara şefaat etmesidir. Nitekim, bir kimse sultana itâat etmeyi kesin olarak kabul ettiğinde: "Adam sultana beyat etti" denir. Sultan da, kendisine uyan kimselerin, mal ve canlarını zâlimlerden korumayı ve onların işlerini koruyup kollayacağını kendisine kaçınılmaz görev olarak yüklendiği zaman da "Sultan halkına bey'at etti" denir.

"Hiç bir şeyi Allah'a ortak koşmayacak" sözündeki "hiçbir şey"den maksad, herhangi bir şey veya ortak olacak bir şeydir. Bununla büyük şirk kasdedildiği açıktır. Hem büyük şirke hem de riyâdan ibâret olan küçük şirke şâmil olduğunu kabul etmek de mümkündür. Bu durumda âyetin mânâsı şöyledir: "Allah'tan başka asla hiçbir ilah edinmemek ve Allah rızâsından başka hiç bir şey için amel etmemek üzere bey'at etmek."

Riyakâr herkesi ma'bud edinir
Riyakâra bu yüzden müşrik dediler.

Hâfız demiştir ki;

Sanki kıyamet gününe inanamazlar da
O günün hâkiminin işinde bu hilelerde, bu düzenlerde bulunurlar.

"Hırsızlık yapmamak üzere..." Hırsızlık, bir kimsenin bir malı alma hakkı olmadığı halde gizlice almasıdır. Bunun şeriatteki târifi, "belli miktardaki bir şeyi özel bir yerden almaktır." Yâni başkasına âid olan bir malı haksız olarak asla almamaktır. Peygamberimiz (a.s.)'ın hırsıza lânet etmesi hırsızlığın ne kadar kötü bir şey olduğunu anlatmak için kâfi bir sebeptir.

"Zinâ etmemek üzere..." Zinâ, nikah akdi bulunmayan bir kadınla cinsî ilişkide bulunmaktır. Zinâ kelimesi elif med harfi olmadan okunur. Harfi medle okunursa müfaale babından olabilir. **Muzhirüddîn** şöyle demiştir: Zinâ, sözlükte bir kadının kadınlık organından haram olan cinsî ilişkide bulunmaktır. Livata ve hayvanlarla cinsi ilişkide bulunmak da bu hükme girer.

Peygamberimiz (s.a.) *"Livatayı yapan ve yaptıran öldürülür"*[100] buyurmuştur. **Hz, Ali** (k.v.)'nin her ikisini de öldürdüğü rivâyeti vardır. Hz. Ebû Bekir (r.a.) üzerlerine bir duvar yıktırmıştır. Bu tarz cezâlandırma, gördükleri bir fayda ve lüzum üzerine yapılmıştır. Peygamberimiz (a.s.) *"Eşine arka (yol) dan ilişkide bulunan lânetlenmiştir"*[101] buyurdu, Arka taraftan ama normal ön yolla ilişki mubahtır.

Lübâb adlı eserde şöyle kaydedilmiştir: Kadının hayızlı zamanında onunla cinsi yakınlıkta bulunmanın haram olduğunda görüş birliği vardır. Bu durumda, ilişkide bulunan kimsenin kefaret vermesi vâcib olduğu konusunda müslümanlar ihtilaf

etmişlerdir. Çoğunluk kefaret gerekmeyip Allah'tan af dilemesi gerektiğini söylemişlerdir. Bir kısmı da kefaretin vâcib olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Peygamberimîz (a.s.): *"Bir hayvanla cinsi ilişkide bulunan kimseyi, onunla beraber o hayvanı da öldürün!"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a.)'ya, "Hayvanın ne suçu var?" diye sorduklarında: "Bu konuda Rasûlullah'tan bir şey işitmedim. Ancak bu hâliyle bu hayvanın etinin helâl olmasını ve ondan yararlanılmasından hoşlanmıyorum" demiştir.

"Çocukları öldürmemek üzere…" Çocukları öldürmekten maksad, cehâlet döneminde, utanma ve fakirlik korkusuyla kız çocuklarını diri diri toprağa gömmektir.

Peygamberimiz (s.a.): *"Şakî (cehennemlik olandan) başka kimsenin kalbinden merhamet sökülüp alınmaz"*[102] buyurmuştur.

Hâfız demiştir ki:

Kardeşin kardeşe merhameti yoktur,
Babanın oğluna iyiliğini görmüyorum.
Kız kardeşler anneleriyle savaş ve didişmede,
Çocukların babalarına kötülük beslediğini görüyorum.

Ebulleys tefsirinde de kaydedildiği gibi, kadınların ilaç içmek sûretiyle gebeliklerini düşürmeyecekleri mânâsına olduğu da söylenmiştir. *Nisabü'l-ihtisab* adlı eserde, ana rahminde organları belirginleşen ve canlanan bir çocuğu ebenin ilaç vererek düşürmesi yasaktır, denilmiştir. Ana rahmindeki ceninin organlarının belirmesi ve canlanması yüz yirmi gün ile sınırlıdır. Ondan önce telef edilmesinde tıpkı azil gibi bir sakınca olmadığı söylenmiştir. Bunun mekruh olduğu da söylenmiştir. Çünkü, suyun varlığı hayattır. Nitekim, yasak olan Harem bölgesinde av hayvanlarının yumurtası ihramlı tarafından telef edildiğinde tazmin edilmesi ve ödenmesi gerekmektedir. Çünkü o zamanı geldiğinde bir hayattır, canlıdır. Bu sebeple av hükmündedir. Azil bunun gibi değildir. Çünkü erkek suyu (menî) rahimde aşılanmadıkça canlanması mümkün değildir. O halde onun sonucu hayat değildir, kendi başına canlanamaz.

Çocukları öldürmek fiilinin kadınlara isnad edilmesi, ya onların buna râzı olmaları veya kocalarının emri ile bunu yapmalarından dolayıdır.

Bühtân, bir yalandır ki, bühtan edileni dehşete ve hayrete düşürür. Dolayısıyla bühtan, yalanların en çirkinidir. Bühtan kelimesi *behete* fiilinden masdardır. Bir kadın eşine, bulmuş olduğu bir çocuk için: "Bu senden olan çocuğumdur" dediğinde ona bühtan etmiş; yâni kendisine âid olmayan, yapmadığı bir şeyi söyleyip isnad etmiş, onu şaşkına çevirmiş olur. Âyette bühtan kelimesinin iftira vasfı ile nitelendirilmesi, bu durumdaki kadınların yalancılıklarını pekiştirerek ifâde etmek içindir. İftira ise, yalan uydurmaktır.

Yefterinehü ifâdesi cümle olarak, bühtan kelimesinin mahallen mecrur sıfatı veya *ye'tîne* fiilinin fâilinden hal ve nasb yerindedir.

"Elleriyle ayakları arasındaki" ifâdesi, *yefterînehü* fiilindeki mansub ve hazfedilmiş

zamirden hal olan kelimeye müteallliktır. Yâni elleriyle ayakları arasındaki varlığı uydurulmuş yalan, demektir. Buradaki bühtandan maksad, müfessirlerin çoğunluğunun da görüşü olduğu gibi yalan olarak uydurulan çocuktur. Mânâ, kadınların zinâdan peydahladıkları çocuğu getirip kocalarına nisbet etmeyi yasaklamak demek değildir. Çünkü, zinâ âyet-i kerimedeki "zinâ etmemek lafzıyla zaten yasaklanmıştır. Esas maksad, bazı yerlerden bulup getirdiği çocuğu kocasına nisbet ederek âilesine katmaktan onları yasaklamaktır. O zaman, kadın bulduğu veya başka bir kadının doğurduğu çocuğu alıp, "o benim senden olan, önümdeki karnımdan ve apış aramdaki kadınlık organından doğurduğum çocuğumdur" derdi. İşte bu durumdaki çocuğun yerine kinâye olarak "iki eliyle ayakları arasında iftira edilmiş bühtan" ifâdesi kullanılmıştır. Çünkü içinde çocuğunu taşıdığı karnı elleri önünde, çıkış yeri iki ayağı arasındadır. Yâni kocalarından olmayan, buldukları çocukları getirmesinler, anlamındadır. Zira bu bir iftira ve bühtandır. Bühtan ise şirke uğratan büyük günahlardandır.

Âyet-i kerîmede, *"iyi işleri işlemekte sana karşı gelmemek"* ifâdesindeki ma'ruftan maksad, dinde iyilik ve güzellikle tanınıp emredilen işlerle dinde kötülükleri tanınıp yasaklanan kötü işler demektir. Yâni kendilerine emrettiğin güzel işlerde ve yasakladığın kötü işlerde emirlerine uysunlar ve sana karşı gelmesinler, mânâsınadır. Nitekim Allah'a itâat etmeğe uygun olarak yapılan ve terkedilen her şey ma'ruftur.

Bazı büyük müfessirlerden rivâyet edildiği gibi, bu âyette, ölü arkasından bağıra çağıra ağlamak, vah etmek, ölü sebebiyle giysileri yırtmak, saç baş yolmak, tıraş etmek, savurup saçmak, yüz tırmalamak, kadının nikahı haram olan akraba dışındaki erkeklerle konuşmayı, nikahı haram olmayan yabancı erkekle yalnız kalmakla, yanında nikahı haram yakınlarından biri bulunmadığı halde yabancı erkekle yolculuk etmek yasaklanmıştır. Bu sebeple bu, tahsisten sonra bir umumileştirmedir. Özel olarak yasaklandıktan sonra bunun bir de genel anlamda yasaklanmasıdır. Buradaki mar'ruftan maksad, münker yâni kötü olanın karşılığı da olabilir. Bu takdirde âyet-i kerîmenin önceki kısmı kötülükten yasaklayan, bu cümle ise ma'rufu yâni iyiliği emretmek için olur ki, bu takdirde âyet-i kerîme hem iyiliği emri, hem de kötülüğü nehyi içine almış olur.

Rasûlullah (a.s.) ma'ruftan başka bir şey emretmediği halde, burada ma'ruf ile emrin kayıtlanması, Allah'a isyan olan konuda hiçbir yaratılmışa itâat olmadığı, itâat edilemeyeceği gerçeğine dikkat çekmek içindir.

Çünkü bu husus, Peygamberimiz (s.a.)'e itâat etmek hakkında şart olunca, başkası hakkında öncelikle şart olmaz mı? Bu, *Aynü'l-meanî'*de belirtildiği gibi, ***"Biz her peygamberi Allah'ın izniyle ancak kendisine itâat edilmesi için gönderdik."*** (en-Nisa, 4/64) anlamındaki âyet-i kerîmedeki gibidir. O halde kötülükte idarecilere itâat etmek vâcib değildir.

"Allah'a karşı gelmemek..." denilmedi. Çünkü, Rasûlullah'a itâat eden kimse Allah'a itâat etmiş olur. Ona isyan edip karşı gelen de Allah'a isyan etmiş olur.

Âyette sayılan işlerin özellikle kadınlar için zikredilmesi, bir kısmı onlara mahsus

olmakla beraber, bu işlerin kadınlar arasında çoklukla meydana gelmesindendir. Sayılan yasaklar, en çirkin ve kötü olan önce, ondan az çirkin olan da sonraya alınmak sûretiyle düzenlenmiştir. Bunun için de kadınlar arasında en çok yaygın olan ve ortaya çıkan yasaklar öne alınmıştır.

Lübab adlı eserin sâhibi şöyle demiştir: Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede Allah'ın elçisine bey'atin niteliği konusunda dinde yasaklanan şeylerin temeli olan altı kötü ahlâk konusunu bildirdi. Cünüplükten temizlenmek, hac, oruç, zekât, namaz ve şehâdet kelimesi gibi dinde emredilen altı temel şartı zikretmedi. Çünkü, bu kötülükler her zaman ve her yerde yasaktır ve bu yasaklar süreklidir. Bu sebeple de bey'at konusunda devamlı haram olanlardan kaçınmanın şart koşulmasına dikkat çekmek daha önemlidir.

"Bey'atlarını kabul et." Bu cümle, *izâ* kelimesinin cevabı ve onun âmilidir. Başında *fâ* harfinin bulunması amel etmesini engellemez. *Bâyi'* kelimesi *mübâyea* kökünden emirdir. Yâni bu sayılan ve açık olması nedeniyle sayılmayan, fakat bey'atleşmede temel şart olan namaz, zekât, ve dinin diğer rükünlerini oluşturan ve İslâm'ın sembolü olan esaslarda o kadınların bey'atini kabul et. Bu şartlara uydukları takdirde mükâfat göreceklerine dâir kendilerine teminat vererek bey'atlerini kabul et. Pegamberimiz (a.s.) tarafından bey'atleşme, bey'at edenlere mükâfat göreceklerini vaadetmektir. Diğer tarafın bey'ati ise itâat etme yükümlülüğünü kabul etmeleridir. Kadınlarla bey'at etmenin bahsedildiği üzere "gelmeleri olayı" ile kayıtlanması, da'vet edilmedikleri halde bey'atı bizzat kendileri tam bir arzu ile isteyip geldiklerinden dolayıdır. Ayrıca onları bir an önce bey'ata teşvik içindir.

"Ve onlar için Allah'tan mağfiret iste." Bey'at etmeleri karşılığında mükâfat göreceklerine garanti vermenin yanında fazla olarak, onlar için bağışlanmalarını dile. İstiğfar; ayıplarının örtülmesini ve günahlarının yarlığanmasını istemektir.

"Şüphesiz, Allah, çok bağışlayandır, merhametlidir." Yâni Allah'ın yarlığamada, bağışlama ve merhameti pek çoktur. Bu sebeple, kadınlar bey'at ettikleri konularda vefa gösterirlerse Allah onları yarlığar ve esirger.

Büyüklerden birisi buyurdu ki: İnsanlar rahmetin îmana bağlı olduğunu söylüyorlar. Yâni kul îman etmezse rahmete müstahak olamaz. Ben ise îmanın rahmete bağlı olduğunu söylüyorum, yâni Hak Teâlâ kendi rahmetini bir kimseye bağışlamazsa o kimse îman devletine kavuşamaz.

Tevfik-i Rabbânî azizdir, herkese vermezler.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Söz konusu kadınlar için mağfiretin emredilmesi onlar hakkında Rasûlullah'ın şefâatinin makbul olduğuna bir işârettir. Bu, Allah'ın geniş ve sonsuz rahmetindendir. Bu rahmet, Fetih sûresinde bey'at eden herkes için umumileştirilmiştir. Allah'ın bütün kadın ve erkek kulları O'nun bu sonsuz rahmet, fazl u kerem denizinden kıyamete kadar fazlasıyla içip doyacak şekilde faydalanmışlar ve faydalanmaya devam edeceklerdir. Bu deniz,son derece bereketli ve coşkulu bir denizdir.

İmam Tîbî şöyle demiştir: Ğafûr sıfatındaki mübalağa keyfiyette, Ğaffâr sıfatında ise

kemiyette olabilir. Sâlih bazı kimselerin de dediği gibi, O Ğafûr'dur, çünkü senin tüm günahlarını gidermektedir. Ğafûr'dur, çünkü senin kötü işlerini meleklere unutturmaktadır. Ğafûr'dur, çünkü sana günahlarını, utanmaman için unutturmaktadır. Bu Ğafûr sıfat-ı ilâhîsinden ârif olan kimsenin nasibi, kendisine âid olan ayıplarının örtülmesini istediği gibi, kardeşinin ayıplarını örtmesidir. Ve onun iyiliklerinden başka hiç bir şeyini ifşâ etmemesi, açıklamaması, bazı kusurlarını görmezlikten gelmesi, yaptığı kötülüklerini affetmesi ve ona iyilikle karşılık vermesidir. Allah'tan, sonsuz kerem dolu ahlâkıyla bizi ahlâklandırmasını ve yüce sıfatlarıyla bizi sıfatlandırmasını dileriz. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcı ve pek çok merhamet sâhibidir.

Mekke Fethi günü Peygamberimiz (a.s.)'ın kadınlarla ne şekilde bey'atleştiği konusunda çeşitli görüşler vardır. Rivâyet edildiğine göre, erkeklerle bey'atleşmeyi bitirdikten sonra Rasûlullah (a.s.) Safâ tepesine oturup, bir kap su getirilmesini istemiş ve mübarek elini o kaba batırmıştır. Ondan sonra da kadınlar ellerini bu kaba batırarak bey'at etmişlerdir. Bunun üzerine Ebû Süfyan'ın karısı ve Utbe'nin kızı Hind, elbiseye bürünmüş olarak ve tanınmayacak şekilde geldi. Çünkü, Uhud savaşı günü Hz. Hamza (r.a.)'ın iç organlarını parçalama hareketinden dolayı Peygamberimiz'den korkuyordu. Peygamberimiz (a.s.): *"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamanız üzere sizinle bey'at ediyorum"* buyurunca, Hind başını kaldırarak, "vallahi biz putlara taptık, ama sen bizden aldığın bu bey'at şeklini erkeklerden aldığını görmedik. İslâm'ı kabul ve cihad etmeleri üzerine onların bey'atlerini aldın" dedi. Peygamberimiz (a.s.): *"Hırsızlık etmemeleri üzerine kadınların bey'atlerini kabul ederim."* buyurması üzerine Hind, "Ebû Süfyan cimri bir adamdır. Onun malından biraz şeyler aldığım olmuştur, bilmem bu bana helâl olur mu?" dedi. Ebû Süfyan, "almış olduğun sana helâl olsun" dedi. Peygamberimiz (a.s.): *"Sen Hind misin?"* buyurdu. Hind "evet, geçmiş olanları affet Ey Allah'ın elçisi! Allah da seni affetsin", dedi. O da affetti. Efendimiz, *"zinâ etmemek üzere,"* buyurdu. Hind "hür kadın hiç zinâ eder mi?" dedi. Hz. Ömer (r.a.): "Eğer Arap kadınlarının kalbi Hind'in kalbi gibi olsa hiç bir kadın elbette hiç zinâ etmezdi" dedi. Peygamberimiz (a.s.): *"Çocuklarını öldürmemek"* buyurdu. Hind, "biz onları küçük iken büyüttük, sen onları büyükken öldürdün, sen onları daha iyi bilisin" dedi. Hind'in Ebû Süfyan'dan oğlu Hanzala Bedir savaşı günü öldürülmüştü.

Bunun üzerine Hz. Ömer, arkası üstüne yaslanacak kadar güldü. Peygamberimiz de gülümseyerek: *"Hiçbir iftirada bulunmamak"* buyurunca, Hind, "vallahi iftira, bühtan, çok kötü bir iştir. Sen ise Hak ve emniyetli yolu ve güzel ahlâkı emrediyorsun" dedi. Peygamberimiz (a.s.), *"iyi işler işlemekte sana karşı gelmemek üzere"* buyurunca, Hind, "vallahi, sana herhangi bir konuda karşı gelecek bir niyetimiz olduğu halde buraya oturmadık" dedi.

Yine rivâyet edildiğine göre, Peygamberimiz (a.s.) ile kadınlar arasında alaca, asil bir kumaş parçası olduğu halde, yabancı kadın eline dokunmaktan korunmak için bir tarafından Peygamberimiz (a.s.) diğer kenarından da kadınlar tutmak sûretiyle bey'atlerini kabul etmiştir.

Yine rivâyete göre Rasûlullah (a.s.) Safâ tepesine oturup kadınların bey'ati için gerekli şartları sayıyordu. Onun biraz aşağısında oturmuş olan Hz. Ömer'in de onlarla müsafaha etmesiyle bey'at gerçekleşiyordu. Başka bir rivâyete göre, Hz. Ömer, Rasûlullah'ın emriyle Safa tepesinde ondan biraz aşağıya oturmuş, kadınlardan bey'at alırken onun adına bey'at şartlarını da tebliğ ederek bey'at gerçekleşmiştir. Yine, Peygamberimiz (a.s.) bir kadını görevlendirmiş, o da Safa tepesinde durmak sûretiyle Peygamberimiz adına kadınlardan bey'at almıştır. Bu kadın, Hz. Hatice (r.a.) validemizin kız kardeşi Hz. Fatıma (r.a.)'nın teyzesi Ümeyme (r.a.) dır. En yaygın görüş, Aişe (r.a.) validemizin söyledikleridir: "Allah'a yemin ederim ki Rasûlullah (a.s.) Allah'ın emrettiğinin dışında kadınlara karşı bir vaziyet almamıştır. Allah Rasülü'nün eli yabancı bir kadının eline hiç bir zaman değmemiştir." Kadınların bey'atini alan Rasûlullah: *"Bütün bey'at şartlarını riâyet etmeniz üzerine bey'atinizi kabul ettim"* buyururdu. Mümin kadınlar muhâcir olarak geldiklerinde Peygamberimiz (a.s.) onları bu âyet-i kerîmenin gereğince imtinan ederdi. Bu kadınlar bey'at şartlarını kabul ve ikrar ettiklerinde de "şimdi gidiniz, ben bey'atınızı kabul ettim" buyururdu.

Fakîr (Bursevî) der ki: Peygamberimiz (a.s.) bey'at esnasında erkeklerin ellerini tutmak sûretiyle bey'atleşirdi. Kadınların ellerini bu esnada tutmazdı. Çünkü, şeriatin öğreticisinin makamı ihtiyatlı olmayı, en uygun olanı yapmayı ve ümmete örnek olarak öğretmeyi gerektirir. Yoksa Hz.Ömer (r.a.)'in, bazı rivâyetlerde olduğu gibi kadınlarla müsâfahası câiz olunca Peygamberimiz'in de musâfahası câizdir. Çünkü, onun durumu Hz.Ömer'in durumundan daha üstündür ve her yönden ondan daha önemlidir Bazan Allah'ın emriyle kadınlarla erkeklerin bey'ati meşrû bir iş olur. Peygamberimiz (a.s.) yaptığı için bunun meşrûiyeti sünnetle de sâbittir. Bey'atleşme konusunda Fetih sûresinin tefsirinde sözünü ettiğimiz gibi, bazı kimselerin tevbelerini yaptırma sırasında onların îmanlarını sağlamlaştırmak ve yakîn itikad nurlarını yenilemek için bazı fakir sûfiler arasında da bu gibi bey'atleşmeler güzel bir âdet olmuştur. Bey'atleşmede bulunan bütün tarafları orada genişçe anlattık, oraya bakabilirsiniz.

et-Te'vilâtu'n-Necmiyye'de şöyle denmiştir: Bu âyet-i kerîmede ruh elçisine hitâb edilmekte ve ruh nebisinin şeriatı altına girmiş mü'min nefislere işâret edilmektedir. Ve şöyle denmektedir: Sana bu nefisler dünya süslerinden, nakışlarından, lezzet ve şehvet sevgisinden hiç bir şeyi Allah'a ortak koşmamak, uyulan heves ahlâkından ve kötü sıfatlarından hiçbir şeyi çalmamak, heva ve heves ile bir olmak ve ona uymak sûretiyle zinâ etmemek, ruhani fikir evladını ve Rabbâni ilhamları öldürmemek, muayenât ve müşâhedattan yüce mevhibelerden zühd, takvâ, tevekkül ve teslimiyetten kendilerine hiçbir şey gelmemiş olanlara "geldi, verildi" iddiâsında bulunarak elleri ve ayakları arasında bir iftira uydurarak getirmemek, çünkü bunlardan hiç biri o nefislere ulaşmamışlardır. Ve onlara emrettiğin ahlâk ve evsaftan, iyi işleri işlemekte sana karşı gelmemek üzere sana bey'at için geldiklerinde onlarla bey'at et. Yâni bey'atlerini huzurunda sıdk ve samimiyet ile kabul et ve nurlarının gölgesine girmeden önce tabii muvafakat ve dini muhalefetlerden yapmış oldukları kusurları sebebiyle onlara istiğfar

et, Allah’tan bağışlanmalarını dile.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا
مِنَ الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

13. Ey îman edenler! Kendilerine Allah’ın gazab ettiği bir kavmi dost edinmeyin. Zira onlar, kâfirlerin kabirlerdekilerden *(onların dirilmesinden)* ümid kestikleri gibi âhiretten ümid kesmişlerdir.

“Ey îman edenler! kendilerine Allah’ın gazab ettiği bir kavmi dost edinmeyin.” Buradaki *tevellî*, dostluk ve sevgi anlamınadır. “Allah’ın gazab ettiği” ifâdesi *kavmen* kelimesinin sıfatıdır. *Kad yeisü* ifâdesi de böyledir. Onlar, kendileri için âhirete âid rahmetten bir rahmet bulunmayıp tamamı gazaba uğramış kimseler oldukları için bu ifâde inkârcılar cinsinin tamamını kapsamaktadır. Gazaba uğrayanlardan maksad, yahûdiler olduğu da söylenmiştir. Çünkü, ürünlerinden bir şeyler elde etmek için yahûdilerle münasebet kuran bazı fakir müslümanlar hakkında bu âyet-i kerîme inmiştir. Çoğunluğun görüşü de budur. Nitekim Allah Teâlâ yahûdier hakkında; ***“Allah’ın lânetlediği ve azab ettiği, aralarında maymunlar, domuzlar ve tağûta tapanlar çıkardığı kimseler”*** (el-Mâide, 5/60) buyurmuştur. Âyette geçen *kavm* ifâdesi ile erkekler kasdedilmiştir. Çoğunlukla bu ifâdenin kapsamına erkeklere tâbi olmaları yoluyla kadınlar da girmektedir. Çünkü, her peygamberin ümmeti erkek ve kadınlardan oluşmaktadır.

“Zira onlar, kâfirlerin kabirlerdekilerden (onların dirilmesinden) ümid kestikleri gibi âhiretten ümid kesmişlerdir.” Ye’s kelimesi, âhireti inkâr ve ona kesin olarak inanmadıkları için ümidin kesilmesidir. *Kavmen* kelimesinden bütün inkârcıların kasdedilmesi durumunda anlaşılan mânâ budur. *Min* harfi sınırın başlangıcını bildirmek içindir. Yahut, âyetlerle mu’cizelerle güçlendirilmiş, Tevrat’ta vasıfları sayılmış Peygamber’e inanmakta inad ettikleri için âhirette nasibleri bulunmadığını bildiklerinden dolayı ümidlerini kesmişlerdir. Böyle bir mânâ ise, *kavmen* kelimesi ile yahûdiler kasdedilmiş olması hâlinde anlaşılır. Takdir edilen kelime “âhiret sevabı”dır. Yâni onlar kitap ehlidirler, kıyamet gününe inanırlar. Ancak hased ve inadlarından dolayı inkâr üzerinde israr ettiklerinden âhiret sevabından ümidlerini kesmişlerdir.

Peygamberimiz (a.s.) şöyle buyurdu: *“Ey Yahûdi topluluğu! Yazıklar olsun, Allah’tan korkunuz, kendisinden başka ilah bulunmayan Allah’a yemin ederim ki, siz elbette bilirsiniz ki, ben gerçekten Allah’ın Rasûlüyüm. Benim Hak ile size gönderilip geldiğimi de bilirsiniz, o halde müslüman olun!”*

Ashabu’l-kubur terkibinin başındaki *min* harfi *küffar* kelimesini açıklamakta, inkârcıların onlardan olduklarını beyan etmektedir. Mânâ şöyledir: Âhiretin elem verici azabı ile cezâlandıklarını ve ebedi nimetlerinden mahrum edildiklerini görüp gerçeği

kavradıklarından dolayı onlardan ölenler âhiretten ümidlerini kestikleri gibi onlar da ümidlerini kesmişlerdir. Burada onlar, âhiret konusunda tam bir ümidsizlik içinde olmakla vasıflanmışlardır.

Mukatil şöyle demiştir: Kâfir kabre konduğunda bir melek gelip çok katı bir tutum takınarak, "Rabbin kimdir, dinin nedir, peygamberin kimdir?" diye sorar. O da: "Bilmiyorum" der. Melek: "Allah seni rahmetinden uzaklaştırsın, cehennemdeki yerine bak" der. Veyl ve sübûrla; yâni yazıklar olsun sana, geberesin diye seslenerek "işte bu senindir" der. Sonra cennetin kapısını açarak "işte şurası da Allah'a îman edenler içindir. Şâyet Rabbine îman etmiş olsaydın bu cennette konaklardın" der. İşte bu durum onun için büyük bir hasret ve pişmanlık sebebi olup, bütün ümidleri kesilir, âhirette hiçbir nasibi olmadığını anlar ve cennet nimetlerinden ümidini keser.

Âyette geçen *min* harfinin *ye's* fiiline mütallik olduğu da söylenmiştir. Bu durumda mânâ şöyle olur: Ölülerinin dünyaya diri olarak gelmelerinden ümidlerini kestikleri gibi ümidsizlenirler. Gizli gelmesi gereken yerde sözün açık olarak gelmesi onların ümidsizliklerinin sebebi olan küfre işâret etmek içindir.

Kabir, ölünün kaldığı yerdir. Makbere, kabirlerin bulunduğu alandır. Âyet-i kerîmede, hasta ve illetli, pis ve necis, karanlık bedenlere işâret edilmektedir.

Kâfirler, kötü ahlâk kabirlerinden, güzel sıfatların geniş alanına çıkmaktan ümidlerini kesmişlerdir. Diğer koyu karanlıkların perdelerinden ve dar kabir sâhillerinde bulundukları bu durumdan, geniş, rahat ve aydınlık yere çıkmaktan ümidsizdirler. Bu durum Peygamberimiz (a.s.)'ın şu hadisi şerifiyle işâret buyurdukları gibidir: *"Dünyada garib gibi ol veya yolcu gibi davran. Kendini kabirde olanlardan say. Onlar, zorunlu olarak ölmeden önce kendi istekleriyle ölenlerdir."*

Bu, tam bir fenâ ile fânî olmaktır. Böylece onların bedenleri ruhlarının kabirleri gibidir. Tıpkı ölüler için içinde bulundukları kabirleri gibi.

Allah'tan tam bir mutlu bitiş ihsan etmesini, O'nun en çok hoşnut olduğu yerde defnedilmeyi, O'na en büyük müjde ile varmayı ve O'nun huzuruna en büyük şerefle durmayı nasib buyurmasını, efendilerin gerçek efendisi hürmetine diliyoruz.

Allahım, Fâtıma (r.a.)'nın çocukları yüzü suyu hürmetine
Son nefesimi îmanla verebileyim
Ey Yüce Allahım, kereminle nazar eyle
Zira kullarından sadece günah meydana gelir.
Bizi dünyada aziz kıldığın gibi
Âhirette de aziz kılmanı ümid ederiz.[103]

---

[100]. Terğib, IV, 67.
[101]. Ebû Davud, Nikah 46; İbn Mace, Nikah 29; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II,

444.

[102]. Ebû Davud, Edeb 66; Tirmizi, Birr 16; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 442.

[103]. Mümtehine sûresinin tefsiri, hicri bin yüz on beş yılının Ramazan ayı son on gününde, m. 1704 Şubat ayında tamamlanmış oldu

سُورَةُ الصَّفِّ

61- es-SAFF SÛRESİ

Adını, müminlerin saf tutarak Allah yolunda savaştıklarını bildiren 4. âyetinden almıştır;
Medine'de inmiştir; 14 âyettir.

YAPMAYACAĞINIZ ŞEYLERİ NİÇİN SÖYLÜYORSUNUZ?

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ
﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا
عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذ۪ينَ يُقَاتِلُونَ
ف۪ي سَب۪يلِه۪ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ı tesbih eder. O üstündür, hikmet sâhibidir.

2. Ey îman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?

3. Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.

4. Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever.

"Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ı tesbih eder." Göklerdeki bütün faal durumdaki yüce varlıklar ve yerde tecellîleri kabul eden varlıklar, âfâkî ve enfüsî, hiçbir varlık arasında herhangi bir ayırım olmaksızın Allah Teâlâ'yı, O'na lâyık olmayan şeylerden tenzih ve tesbih ederler. Allah Teâlâ'nın da buyurduğu gibi: ***"Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."*** (İsrâ', 17/44)

"O, üstündür, hikmet sâhibidir." Öyle galiptir ki yalnız O'nun dilediği olur. O, yaptığını hikmetinin gereği olarak yapar. O halde mutlak mânâda üstün ve hikmet sâhibi yalnız O'dur. İşte bu sebeple O'nu tesbih etmek gerekir.

Keşfü'l-esrar adlı eserde şöyle denilmiştir: Tesbihinin düzgün ve hâlis olmasını isteyen kimse kalbini nefsinin etkilerinden arındırsın. Cennetteki yaşayışının düzgün ve güzel olmasını isteyen de dinini heves ve arzularından temizlesin.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾

2. Ey îman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?

Rivâyet edildiğine göre bazı müslümanlar, Allah Teâlâ katında en sevimli olan ibâdetin hangisi olduğunu bilsek onu yerine getirmek için mallarımızı ve canlarımızı o uğurda fedâ ederdik, dediler. Cihad ile ilgili âyet inince de ondan hoşlanmadılar. Bunun

üzerine, ahde vefayı terk ettikleri için onları ayıplamak üzere bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

Âyet-i kerîme'nin mânâsı şöyledir: Neden yapmayacağınız hayır ve iyilikleri, yapacağız diyorsunuz? Gerçekte onların ayıplanma ve azarlanmaları iyi olan bir işi yapmamalarından dolayıdır. Bu âyette ayıplama ve azarlamanın onların sözlerine yöneltilmiş olması, onların yaptıkları kötülüğün, yalnız yapılacağına söz verilen hayrı işlememekten ibâret değil, aynı zamanda iyilik saymakta oldukları şey için, verilen sözü de yerine getirmemekten dolayı günahlarının katlanmış olduğuna dikkat çekmek içindir. Şâyet söylediklerinizi niçin yapmıyorsunuz? denilseydi, çirkin olanın yalnız vaad edileni terk etmekten ibâret olduğu anlaşılırdı ki, sorudan kasdedilen gerçek mânâ bu değildir. Her şeyi gerçek yönüyle bildiği için Allah Teâlâ'nın böyle bir soruyu sormağa gerek duyması imkânsızdır. Sorudan esas maksad, yapmayacağı bir iyiliği insanın kendi söylemesini ayıplamaktır. Şâyet insan, yapmadığı bir şeyi geçmişte veya şu anda yaptığını haber vermiş olsaydı, yalancı olurdu. Eğer, gelecekte bir iyiliği yapacağını vaad edip yapmayacak olursa sözünden dönmüş olurdu. Her ikisi de kötülenmiştir. *Keşşaf*'ta da ifâde edildiği gibi bu söz hem yalanı, hem de verilen sözden dönme ayıplarını kapsamaktadır. Bu durum verilen sözün bir özür nedeniyle yerine getirilmemesi gibi değildir. Bunun bir günahı yoktur.

Arâisü'l-Baklî adlı eserde şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ müridleri, ulaşmadıkları makamlara ulaşmış olduklarını iddiâ etmekten men etmektedir ki, yalan iddiâsında bulunarak Allah'ın düşmanlığına mâruz kalmasınlar ve Hak yoldan ayrılmış olmasınlar. Yine bazı hakları vermemekten, devlet büyüklerini de sakındırmaktadır. Sözlerini yerine getirmeyen ve hak sâhiplerine haklarını vermeyen kimse Hakk'a ulaşamaz. İlâhî meşiyyetin ve kudret hükümlerinin câri olduğu, izzet sâhibi Allah'ın kudretinin esiri bulunan kulun gerçekte fiili de yoktur. Bu nedenle, Allah'ın kendisine verdiği gücü dikkate almadan: "Ben yaptım, ben geldim ve ben şâhid oldum" diyen kimse Mevlâ'sını unutmuş ve kendisine âid olmayan bir şeyi haksız olarak iddiâ etmiş olur. Yaptığı bir ibâdeti kendinden gören kimsenin bu tâati isyana daha yakındır. Çünkü Allah'ın kuvvet ve imkân verdiğini unutmak mânevî körlüktür.

et-Te'vilâtü'n-Necmiyye'de şöyle denilmiştir: "Ey taklidçi mü'minler! Bedenî her çeşit lezzetleri ve her türlü hayvanî şehvetleri işlemekte olduğunuzu göre göre içinizdeki kalp dili ile övdüğünüz dünyayı dışınızdaki dille neden kötülüyorsunuz? Veya dilinizle övdüğünüz cihadı kalbinizle niçin kötülüyorsunuz? İşte sizin bu tutumunuz, Hak'tan yüz çevirip nefsinize ve dünyaya yöneldiğinizi gösterir. Âyet-i kerîme'de şöyle buyrulduğu gibi bu davranış Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.

كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

3. Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.

Âyetteki *“kebüra”* fiili güzel anlamındaki *“ni’me*” ve çirkin anlamındaki *“bi’se*” fiilleri gibi kalple işlenen fiillerdendir. Söylenen şey, yerilen durumdur. “*Makt*” kelimesi, devamlı kötülük işleyen kimseye duyulan şiddetli kızgınlığı anlatır. Cehâlet döneminde bir kimsenin, babasının boşadığı kadını nikâhlamasına, Nikâhü’l-makt yâni kızılan, kötü nikâh denirdi. Âyetteki “Allah katında” ifâdesi, “ilminde ve hikmetinde” anlamındadır. Bu söz, işlediklerinin çok kötü olduğunu açıklamaktadır. Yâni bu söz, Allah’ın hikmetine terstir ve ilminde çok buğz edilen büyük bir günahtır, demektir. Allah kime düşmanlık ederse onun için cehennem, kimi de severse cennet vardır.

Kâşifi demiştir ki, bazı âlimler nezdinde bu âyet umûmîdir, yâni kim bir söz söyler de onu kendisi yerine getirmezse bu itâba dâhildir. Yine âlimler halka hayırlı amelleri emredip de kendileri terk ederse bu hükümle karşılık göreceklerdir.

Benzerini yaptığın kötülüklerden halkı sakındırma,
Bunu yapman senin için en büyük utançtır.

Allah Teâlâ İsâ (a.s.)’a vahyederek şöyle buyurdu: “Ey Meryem oğlu! Kendine öğüt ver, şâyet kendin öğüt edinir, ondan faydalanırsan onun üzerine insanlara öğüt ver. Değilse benden utan!” Hz. Peygamber (s.a.) Mirâc gecesinde söylediklerini yapmayan kimselerin dudaklarını, ateşten makaslarla kestiklerini gördü.

Tefsir işi yapan âlime benden de ki:
Eğer amele gayret etmezsen sen câhil bir müfessirsin
İlim ağacının meyvesinin, amelden başka bir şey olduğunu bilmiyorum
Eğer ilminle amel etmiyorsan meyvesiz ağaç dalı gibisin.

Seleften biri: “Bize nasihat et” denildiğinde sükût etmiş, “Bize konuşuver” denildiğinde: “Yapmadığım şeyleri size söylememi mi istiyorsunuz! Bu sebeple de Allah’ın gazabı geliversin mi?” demiştir.

Kurtubî (r.h.) şöyle demiştir: Üç âyet-i kerîme öğütle konuşmaktan beni alıkoymuştur. Bunlar; ***(Ey bilginler!) “Sizler kitabı (Tevrat’ı) okuduğunuz, (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emr edip kendinizi unutuyor musunuz?”*** (el-Bakara, 2/44). ***“Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum.”*** (Hud, 11/88) ve ***“Ey îman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?”*** (Saf, 61/2) âyetleridir. Yapılması gereken ameli terk eden hakkında gelen tehdidler, iyiliği emr ve kötülükten men edenler hakkında da gelmiştir. Bu görevin her ikisini de ihmal eden hakkında korkulması gerekirken, ya kötülüğü emredip iyilikten men edenin durumu ne olur! Günümüzdeki insanların çoğu bu durumdadır. Bundan Allah Teâlâ’ya sığınırız.

Lübab’da şöyle denilmiştir: Bu âyet-i kerîme, içinde Allah’a itâat olan bir görevi yapacağını söyleyip bunu yüklenmiş kimsenin bu görevi ifa etmesi gerektiğini bildirir.

Çünkü bir kimse bir görevi yüklenirse, dînî açıdan da onu yerine getirmesi icab eder. Zira, yüklenilen görev “nezrim olsun ben şu kadar rekat namaz kılacağım” veya “şu kadar gün oruç tutacağım” ya da “sadaka vereceğim” diyerek ibâdet sayılan bir amel işleyeceğine dâir söz vermektir. Ya da ibâdet kabilinden bir adaktır. Bu adağın yerine getirilmesi gerektiği konusunda âlimler arasında görüş birliği vardır. Yahut mübah olan bir şeyi adamaktır. “Yitiğim gelirse Allah için sadaka vereyım”, demesi gibi, olması istenilen bir şarta bağlanmış bulunan adaktır. Ya da, “Allah beni şu kötülükten korursa sadaka vermek borcum olsun”, demek gibi olmasından korkulan şeyin kendisinden uzaklaştırılması şartına bağlanan adaktır. Bu konuda âlimlerin görüş birliği yoktur. **İmâm Mâlik** ve **İmâm Ebû Hanîfe**, “Bu adağı adayanın yerine getirmesi gerekir” demişlerdir. **İmâm Şafiî**, bir görüşünde “yerine getirmesi gerekmez”, demiştir. Bu Âyet-i kerîme’nin genel hükmü biz Hanefîlere göre bir delildir. Çünkü mutlak mânâda veya bir şartla kayıtlı anlamda, hangi yönden olursa olsun bu âyet-i kerîme söylediğini yapmayan kimseyi yermektedir.

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِهِ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾

4. Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever.

Yâni kendi rızâsı ve dinini yüceltme yolunda Allah, düşmanlarıyla savaşanları över ve onlardan râzı olur. Bu âyet-i kerîme, Allah’ın râzı olmadığı şeyleri açıkladıktan sonra, onların, cihad edeceklerini vaad etmek gibi râzı olduğu şeyleri açıklamaktadır.

Saf, ağaç ve insan gibi şeyleri düz bir çizgi üzerine sıralamaktır. Kendileri, birbirlerine kenetlenmiş saf oldukları halde savaşanları Allah sever.

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: “Taşlar diğerlerinin üzerine konarak, araları küçük taşlarla doldurulup bitiştirilir. Sonra da üzerlerine kerpiç konur. İşte buna Mekkeliler “Mersus” derler. Âyetin mânâsı şöyle olur: Allah, aralarında hiçbir boşluk ve düzensizlik olmadığı halde birbirine kenetlenmiş ve bir tek varlık hâline gelmiş yapı gibi saf bağlayarak Allah yolunda savaşan müslümanları sever. Yâni sanki onlar sağlamlıkta üzerine kurşun dökülmüş bina gibidirler. Kurşun onların savaş meydanında birbirine dayanmaları ve sâbit kadem olmalarından kinâyedir.

Rağıp şöyle demiştir: “kenetleşmiş yapı” anlamındaki “bünyânün marsûs”, kurşunla yapılmış gibi çok sağlam demektir. Bu mânâ dil âlimlerinden **Ferrâ**’nın da tercih ettiği mânâdır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.) “*Namazda birbirinize bitişip kenetlenin ki, şeytanlar aranıza girmesin.”*[104] buyurmuştur. İşte böyle yer, rahmet yeridir. Bu sebeple namazda birbirine kenetleşmiş yapı gibi boşlukları doldurup omuzları aynı hizaya getirmek mutlaka gerekir. **Süfyân**’ın, “iki kişi arasında bir ziraın üçte biri kadar bir boşluğun olması gerekir”, sözü buna aykırı değildir. *el-Makasidü’l-hasene* adlı eserde de ifâde edildiği gibi bu durum namazın dışındaki yerler için söz konusudur.

Bazı âlimlere göre, bu âyet-i kerîme'de, *Keşşâf*'ta da kaydedildiği gibi, yaya olarak düşmanla savaşmanın faziletine işâret edilmektedir. Çünkü, süvari olan savaşçıların bu şekilde yanyana gelmeleri imkânsızdır.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: "Süvari olarak savaşmanın, yayadan daha faziletli olduğuna dâir delil ganîmetten süvariye iki pay verilmesidir. Peygamberimiz'in (s.a.) birleşip kenetleşmelerini tavsiye etmesi, müslümanların o gün azı hâriç, çoğunlukla yaya olup binecek at ve benzeri şeyleri olmadığı içindir.

Saîd b. Cübeyr (r.a.) şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme, mü'minler düşmanlarıyla savaşırken nasıl davranacaklarına dâir bir ta'lim ve öğretimdir. Bu sebeple âlimler, böyle bir saftan ancak ortaya çıkan bir ihtiyaç veya kumandanın gönderdiği mektup ya da gidilecek yerde önemli bir fırsat elde etmek gibi bir fayda sağlamak için çıkılabileceğini söylemişlerdir. Bu ve benzeri düşmanla karşı karşıya savaşmanın gerektirdiği sebeplerle savaş safından çıkmakta bir sakınca bulunmadığında ihtilaf yoktur. Düşmanı yıldırıp kaçırmak, şehid olmak arzusuyla ve savaşa teşvik için de saftan çıkılabilir. Bunda riyâ, gösteriş veya Allah'ın yasaklamış olduğu şeyi yapmak söz konusu olduğundan, saftan ayrılınmaz denilmiştir. Peygamberimiz'in (a.s.) yaptığı Bedir ve Hayber savaşlarında olduğu gibi mübâreze denilen, karşı karşıya gelerek düşmanla savaşmak, ancak düşmanın isteği üzerine yapılır,.

Fethurrahman adlı eserde şöyle denilmiştir: Cihad etmenin hükmü, gücü yeten için ittifakla kifaye farzdır. Müslümanların bir kısmı yaptıklarında, diğerlerinden düşer. Genel bir savaş yapmak mecburiyeti doğduğunda ise ihtilafsız farz-ı ayındır. Bu âyet-i kerîme savaşa karşı ağır davranmaktan sakındırıyor ve savaşta müsabakaya, koşmaya teşvik ediyor. Ayrıca gerektiğinde savaş yapmanın faziletli bir görev olduğunu da göstermektedir.

Rivâyet edildiğine göre, Şam'ın doğu taraflarında bulunan Mu'te denilen yerde yapılan savaşta **Ebû Talib oğlu Ca'fer** (r.a.) şehid edilmişti. O gün kılıçlar gerçekten çalışıyordu. **Abdullah b. Revaha** da Rasûlullah (s.a.)'in görevlendirdiği kumandanlardan biri idi. Oradaki İslam mücahidlerine (savaşçılarına): "Ey burada bulunan mücahidler! İşte bu Rabbi'nizin size vaad ettiği şeydir!" dedi ve şehid oluncaya kadar savaştı. Abdullah b. Revaha, Ensar'dan ve Rasûlullah'ın (a.s.) şairi idi. *Keşfü'l-esrar*'da da ifâde edildiği gibi şehid olmadan önce, bir gün Mescid-i Nebevi'de konuşurken, Rasûlullah gelip yanlarına oturdu ve: *"Allah yanınıza oturmamı emretti,"* buyurdu. Abdullah b. Revaha'ya konuşmasına devam etmesini emretti.

Bu açıklamalardan sonra, cihad ya inkârcılar ve münâfıklar gibi açık olan düşmanlarla veya şeytan ve nefis gibi gizli olan düşmanlarla yapılır. Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Mücahid Allah'a itâatte nefsi ile savaşan kimsedir. Muhâcir ise hatâları ve günahları terk edendir*."[105] Tâatte mücâdele ve mücâhedenin en büyüğü namaz kılmaktır. Çünkü namazda fânî olmanın sırrı vardır. İnsanlara da onu kılmak zor gelir.

---

[104]. Bkz. İbn Ebî Şeybe, Musannef I, s. 308.
[105]. Tirmizî, c. 6, s. 357; Müsnedü Ahmed, c. 48, s. 480. (el.Mektebetü'ş-Şâmile).

MÛSÂ (A.S.) KAVMİNE: NİÇİN BENİ İNCİTİYORSUNUZ? DEDİ

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنٖى وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنّٖى
رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ ۖ فَلَمَّا زَاغُوا اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ ۚ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى
الْقَوْمَ الْفَاسِقٖينَ ﴿٥﴾ وَاِذْ قَالَ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنٖى اِسْرَآئٖيلَ اِنّٖى
رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ
يَاْتٖى مِنْ بَعْدِى اسْمُهُ اَحْمَدُ ۖ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا
سِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٦﴾

5. Bir zaman Mûsâ kavmine: Ey kavmim! Benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz? demişti. Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı. Allah fâsıklar topluluğunu doğru yola iletmez.

6. Hatırla ki, Meryem oğlu İsâ: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti. Fakat o, kendilerine açık delliller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler.

"Bir zaman Mûsâ kavmine: Ey kavmim! Benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz? demişti." Bu ifâdeler önceki cümlelerde geçen savaşmayı terk etmenin kötülüğünü anlatan yeni bir cümledir. Mânâ şöyledir: Savaşmaktan geri duran müminlere, Mûsâ (a.s.)'ın İsrailoğullarını zorbalara karşı savaşmak için yardıma çağırdığında söylediği şu sözü hatırlat! ***"Ey kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa kaybederek dönmüş olursunuz."*** (el-Mâide, 5/21). Buna rağmen İsrailoğulları Mûsâ'nın emrine uymadılar; aksine şiddetli bir şekilde karşı geldiler: ***"Onlar şu cevabı verdiler: Ya Mûsâ! Orada zorba bir toplum var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyeceğiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de hemen gireriz." "... Şu halde sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız, dediler."*** (el-Mâide, 5/22, 24). Bunda da ısrar ederek Mûsâ (a.s.)'a eziyetin her çeşidini yaptılar. *İrşad* adlı eserde de böyle kaydedilmiştir.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki, gerektiğinde düşmanla savaşmak Allah'ı tesbih kabilindendir. Çünkü, onlar, "Allah çocuk edindi," dediler ve putlara taptılar. Bu sebeple onlarla savaşmak, Allah Teâlâ'yı tenzih etme alanını daha da genişletmek olur. Bu nedenledir ki, Allah Teâlâ bu sûrenin başlangıcını "tesbih" ile yapmıştır. "el-Hakîm" lafzı ile savaşmanın, hikmetin gereği ve bir kazâyı diğer bir kazâ ile

karşılamaktan ibâret olduğuna, “el-Azîz” lafzı ile de Allah’ın dostlarının bildikleri gibi, savaşan mü’minlerin galip geleceklerine işâret buyurmuştur. Sonra bazı müslümanlar, sanki Allah’ın üstün geleceklerine dâir vaadine güvenmemiş gibi cihadın emredilmesinden hoşlanmadılar. Hiç hesaplarında olmayan bir yönden Allah Teâlâ’ya (haşa) nisbet etme hatasına düştüler. Bu sebeple de savaşmaktan geri durdular. Bununla da Peygamber (a.s.)’e eziyet etmiş oldular. Çünkü, ülü’l-emre (yöneticilere) karşı gelmek aynı zamanda onlara eziyet etmektir. Bu sebeple Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.)’ın bu olayı ile Peygamber (a.s.)’ın hak peygamber olduğuna, ona itâatten geri durmanın fâsıklık (büyük günah) olduğuna, fâsık olan kimsenin Allah’ın gazabına uğramış bulunduğuna işâret buyurmuştur. Çünkü, hidâyet rahmettir, ondan mahrum olmak ise gazaba mâruz kalmak demektir. Allah Teâlâ’nın gazabına, acıtıcı azâbına ve cezâsına mâruz kalmaktan yine O’na sığınırız.

Âyet-i kerîme’deki “yâ kavmi = ey kavmim” hitâbı şefkat ve yumuşaklıkla yapılmıştır. Peygamberlere ve onlara yakın olgunluktaki kimselere yakışan ifâde budur. Ezâ; incitme, insanın kendisine, bedenine, dinine veya dünyasına ulaşan zarardır. ***“Benim, Allah’ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde”*** ifâdesi, eziyetin kötü olduğunu pekiştiren ve sebebsiz bulunduğunu bildiren bir cümledir.

Âyetin anlamı şöyledir: Elimde meydana gelen mûcizeleri görerek, sizi dünya ve âhiretin iyiliklerine ulaştırmak için Allah tarafından size gönderilmiş bir peygamber olduğumu sürekli ve kesin olarak bildiğinizden dolayı bana çok saygı göstermeniz ve bana itâat konusunda birbirinizle yarış etmeniz gerekir. Çünkü bana saygı göstermeniz, Allah’a ta’zim, bana itâat etmeniz Allah’a itâat etmeniz anlamına gelir. Bu âyet-i kerîme’de, önceki ümmetlerin kendi peygamberlerine eziyet etmiş olduklarını bildirmekle bizim Peygamberimiz’i (a.s.) teselli mânâsı vardır. Belâ umûmî olunca hafiflemiş olur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “*Allah kardeşim Mûsâ’ya rahmet etsin o bundan daha çok eziyet edildiği halde sabretmişti.”*[106] Peygamberimiz (s.a.) Taif ganîmetlerini paylaştırdığında, bazı münâfıklar: “Bu paylaştırmada ne adâlet ölçüleri gözetilmiş, ne de Allah’ın rızâsı” demişlerdi. Bunu duyunca Peygamberimiz’in (a.s.) üzüntüsünden mübarek yüzü değişti ve bunları söyledi.

“Onlar yoldan sapınca, Allah da kendilerini saptırmıştı.” Mûsâ (a.s.)’ın getirmiş olduğu Hak’tan sapmaya devam ettiler ve bunda ısrar ettiler. Onlar kendi irâdelerini azgınlık ve sapıklığa yönelttikleri için Allah onların kalplerini doğruya yönelmekten ve Hakk’ı kabul etmekten mahrum etti.

Râğıb, *Müfredat* adlı eserinde şöyle der: Onlar doğruluktan ayrılınca, Allah da onlara lâyık oldukları şekilde muâmele etti. **Cafer** de, Onlar hizmete dâir emirleri terk edince, Allah kalplerinden îman nurunu söküp aldı. Şeytan için onlara giden bir yol bıraktı da onları şeytan hak yoldan saptırdı ve onları bir takım bâtıl (bozuk) mesleklere soktu, dedi.

Vâsıtî de şöyle dedi: Onlar ilimde yakînden (kesin bilgiden) sapınca, Allah da onların kalplerini saptırdı. Âlimlerin bazısı şöyle der: Onlar ibâdetten sapınca, Allah

da onların kalplerini ibâdeti irâde etmekten saptırdı.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Onlar Mûsâ (a.s.)'ın risâlet ve nübüvvetini kabul etmekten sapınca, Allah da onların kalplerini ona dost olmaktan ve onunla beraber olmaktan saptırdı. Bu sebeple onlar Mûsâ (a.s.)'ı Peygamber olarak değil de Mûsâ olarak gördüler. Bu sebeple de Cenab-ı Hakk'ı görmekten mahrum edildiler.

"Allah, fâsıklar topluluğunu doğru yola iletmez." Allah, kendisine itâat etmekten ve hak yoldan çıkan ve azgınlıkta direten kimseleri, arzu edilen hedefe ulaştıran hidâyete erdirmez. Bu kaide geneldir. Ancak, Mûsâ (a.s.)'a karşı gelenler öncelikle bu hükme girerler. Cenab-ı Hakk'ın onları fâsıklıkla nitelendirmesi şu âyet-i kerîmeleri gereğincedir: ***"Mûsâ: Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına hakim olamıyorum; bizimle, bu yoldan çıkmış toplumun arasını ayır, dedi."*** ve ***".... Artık sen, yoldan çıkmış toplum için üzülme, dedi."*** (el-Mâide, 5/25-26).

İmâm Fahreddin Râzî şöyle der: Bu âyet-i kerîme, Peygambere (s.a.) yapılan eziyetin, küfrü gerektirecek ve kalplerin hidâyetten sapmasına sebep olacak kadar büyük günah olduğunu göstermektedir. İyiliği emreden ve kötülükten meneden âlimlere yapılan eziyet de büyüklükte onun peşinden gelir. Çünkü âlimler peygamberlerin vârisleridir. Onlara eziyet etmek peygamberlere eziyet hükmündedir. Peygamberler ve velîler basiretle Allah'a dâvet ettikleri gibi, kalp elçileri de beşerî ve tabiî güçleri nisbetinde, beşerî sıfatlardan yüce rûhî ahlâka, yaratılış karanlığından Hak aydınlığına çağırırlar. O halde, zatî kabiliyet yoksunluğu nedeniyle Hak'tan ve bu dâveti kabul etmekten yüz çeviren, dünyaya yönelerek, sapıtmıştır. Bu durumda olan kimse Cenab-ı Hakk'a nereden hidâyet ve yol bulacak?

وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِى اِسْرَآئِلَ اِنِّى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ
مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِى مِنْ بَعْدِى
اسْمُهُٓ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾

6. Hatırla ki, Meryem oğlu İsâ: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti. Fakat o, kendilerine açık delilller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler.

"Hatırla ki, Meryem oğlu İsâ: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim dedi." İsâ (a.s.)'ın onlara böyle hitâb etmesi, kendisinin peygamber olduğunu tasdik etmeleri yönünde kalplerini yöneltmek içindir.

"Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir Peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti." İsâ (a.s.)'ın Tevrat'ı tasdik etmesi, İsrailoğullarının onu tasdik etmeleri için en kuvvetli gerekçelerinden biridir.

Yâni sizin dünya ve din işlerinizin iyi gitmesi için mutlaka olması gereken hükümleri tebliğ edici, benden önce gelen Tevratı tasdik edici ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak size gönderildim. Ben, benden önce gönderilen Tevrat'takilere inandım. Yâni benden önce nâzil olmuş Tevrat'ın Allah nezdinden olduğunu tasdik ettim.

Ebu'l-Leys şöyle der: Size İncil'i, Tevrat'ı okumaktayım ki, hepsinde Allah'ın birliği konusu yer alır.

Kâdî Beydâvî tefsirinde şöyle eder: İsâ (a.s.)'ın, Mûsâ (a.s.)'ın dediği gibi "Ey kavmim!" demeyişinin sebebi, neseb, baba aracılığı ile olduğu için ve İsâ (a.s.)'ın İsrailoğullarında nesebi bulunmadığından olabilir. Yoksa Meryem, İsrailoğullarındandır. İsrail, Yâkûb (a.s.)'ın lakabıdır, Meryem de onun neslindendir. Bu açıklamalardan sonra, bu âyet-i kerîme, önceki peygamberleri ve semâvî kitapları tasdik etmenin doğru ve dürüst insanların ahlâkından olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, gelip geçmiş bütün peygamberleri ve semâvî kitapları tasdik eden Muhammed ümmetini de övmüş olmaktadır. "Benden sonra gelecek peygamber" cümlesi, Tevratta müjdelenmiş olması sebebiyle Peygamberimiz'i tasdik etmenin gerektiğini bildirmektedir.

İsâ (a.s.)'ın doğumu ile Peygamberimiz'in (s.a.)'in Mekke'den Medine'ye hicret tarihleri arasında altıyüz otuz yıl vardır.

Bazı âlimler, İsâ (a.s.)'nın Peygamberimiz'i (a.s.) İsrailoğullarına müjdelemesi, peygamber olarak geldiğinde ona îman etmeleri veya o geldiğinde bunun İsâ (a.s.) için bir mucize olduğunu bilmeleri içindir, demişlerdir. Peygamberimiz'i (a.s.) müjdelemek aynı zamanda Kur'an'ı da müjdelemek ve Tevrat gibi onu tasdik etmek demektir.

Âyetteki "Ahmed" ismi ile Muhammed (a.s.) kasdedilmiştir. İsâ (a.s.) şunu demek istemektedir: Benim bildirdiğim din, Allah'ın vahyettiği bütün semâvî kitapları ve daha önce gönderdiği, daha sonra gönderecek olduğu peygamberleri tasdik etmekten ibârettir. Bu sebeple, peygamberlerin kendisiyle hüküm verdikleri semâvî kitapların ilki olan Tevrat'ı ve peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (a.s.) Efendimiz'i zikretmiştir.

Rivâyet edildiğine göre Rasûlullah'ın ashâb-ı kirâmı: Ey Allah'ın rasülü! bize kendinden haber verir misin? demeleri üzerine, Rasûlullah (s.a.): "*Ben İbrahim'in duâsı, İsâ'nın müjdesiyim. Annem bana hâmile olduğunda, Şam topraklarındaki Busra şehrinin köşklerini aydınlatan bir nurun kendisinden çıktığını görmüştür"* buyurdu.[107] Bunun gibi her peygamber kendi ümmetine bizim Peygamberimiz Muhammed (a.s.)'i müjdelemiştir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da yalnız İsâ (a.s.)'ın müjdelemiş olduğunu zikretmesi, bizim Peygamberimiz'den önceki en son peygamber olduğu içindir. *Keşfü'l-esrar*'da kaydedilmiş olduğu gibi onu müjdeleme işini her peygamberin umûmî olarak İsâ (a.s.)'a kadar yapmış olduğu açıklanmış oldu.

Bazı âlimler, İsâ (a.s.)'ın ilâhî rahmete kaldırılması olayı ile Peygamberimiz'in (s.a.) doğumu arasında yaklaşık olarak beşyüz kırk beş yıl olduğunu söylemiştir. Göğe

kaldırılmasına kadar İsâ (a.s.) otuz üç yıl yaşamıştır. Onun rahmete kaldırılmasıyla Peygamberimiz'in (s.a.)'in şerefli hicreti arasında ise beşyüz doksan sekiz yıl geçmiştir. Onun ümmeti olan nasârâ ihtilaf içinde oldukları halde Cibril (a.s.) İsâ (a.s.)'a on defa inmiştir. Bizim Peygamberimiz (s.a.)'e ise yirmi dört defa inmiştir. Ümmeti de ilâhî merhamete lâyık ve üstün meziyyetleri kendilerinde toplamış durumda idiler.

Rivâyet edildiğine göre, İsâ (a.s.)'a havârîler: Ey Allah'ın ruhu! Bizden sonra gelecek ümmet var mıdır? diye sordular. İsâ (a.s.) da: "Evet, Muhammed'in ümmeti gelecektir. Onlar hikmet sâhibi, âlim, sâlih ve iyi kimselerdir, müttakîlerdir. Dini tam anlamak bakımından peygamberler gibidirler. Az bir rızıkla Allah'tan râzı olurlar. Allah da onlardan az bir amelle râzıdır.

Âyet-i kerîme'de geçen Ahmed, bizim Peygamberimiz'in (a.s.) ismidir. **Şeyh-i Ekber** (kuddise sirruh) *Telkînü'l-ezhân* adlı kitapta şöyle demiştir: Hamdi tekrar ettiği için Muhammed, "Hamd" adlı sancağı taşıdığı için de Ahmed isimleriyle isimlenmiştir.

Râğıb şöyle der: Ahmed, Peygamberimiz (a.s.)'in ismi olduğu gibi, cisminin de Ahmed olduğuna işârettir. O ayrıca ahlâkında, fiillerinde ve sözlerinde mahmûd/övülmüş tür. İsâ (a.s.) tarafından ona âid isimlerden Ahmed ismiyle özellikle müjdelenmiş olması, onun İsâ (a.s.)'dan ve ondan öncekilerden daha çok hamd eder olmasındandır. Bu görüş, *Keşfü'l-esrar*'ın şu ifâdesine de uygundur: Ahmed kelimesindeki elif, hamd konusunda mübalağa içindir. Bunun iki yönü vardır:

a) Fâil mânâsına mübalağa içindir. Yâni peygamberlerin her biri Allah Teâlâ'ya hamd edicidirler. O ise diğerlerinden çok daha fazla hamd edicidir.

b) Mefülden mübalağa içindir. Yâni Peygamberlerin hepsi övülmeğe değer bir takım güzel hasletlere sâhib olmaları sebebiyle övülmüşlerdir. Peygamberimiz ise güzel menkıbelerinin çokluğu, üstün meziyyetleri ve güzellikleri kendisinde toplamış olduğu için mahmûd/övülmüştür.

Bu dünyaya Muhammed adında yüz bin kişi gelir de
Hiçbiri Mustafa'nın fazilet ve mertebesine ulaşamaz.

İbnü'ş-Şeyh, *Haşiyeleri'*nde şöyle der: Muhammed kelimesi, mahmûd/övülmüş anlamındaki sıfattan nakledilmiştir. Ancak bunda mübalağa ve tekrar mânâsı vardır. Peygamberimiz (s.a.) dünyada kendisine verilen hidâyetten, ilim ve hikmetten faydalanıldığından, âhirette de şefaatten dolayı övülmüştür.

İmâm Süheylî de *Kitabü't-ta'rîf ve'l-i'lâm* adlı eserinde şöyle der: Ahmed kelimesi fiilden değil, sıfattan isme nakledilmiş özel bir isimdir. O halde Ahmed kelimesinin anlamı, Aziz ve Celil olan Rabbine hamdedenlerin önde geleni demektir. Makam-ı mahmûdun da kendisinden başka kimseye açılmamış, kendisiyle Rabbisine hamd edeceği hamd makamları mânâsına geldiğini, söylemiştir. Hamd adlı sancak da böyle oluşacaktır. Muhammed ismi, Mahmûd anlamındaki mübalağa ve tekrar anlamı bulunan sıfattan nakledilmiştir. O halde mükerrem, tekrar tekrar ikram eden kimse anlamında

olduğu gibi Muhammed kelimesi tekrar tekrar hamd eden kimse demektir. Bu sebeple Muhammed ismi mânâsına her yönüyle uygun bir isimdir. Allah Teâlâ Peygamberimiz'e (a.s.) bu ismi, kendisi isimlenmeden önce vermiştir. Bu isim Pegamberimizin durumunu doğru olarak ifâde ettiği için peygamberlik isimlerinden özel bir isimdir. Bu sebeple o dünyada kendisine verilen hidâyetten ve ilim ile hikmetten yararlanıldığı için; âhirette de şefatten dolayı övülmüştür. Hamd mânâsı tekrar edilmiştir. Bu açıklamadan sonra şurası da bilinmeli ki, Rabbine hamd ettikten sonra Muhammed olmuştur. Bu sebeple Cenab-ı Hak onu peygamberlikle şereflendirmiş ve Ahmed ismi kendisine Muhammed isminden önce verilmiştir. İsâ (a.s.) "Ahmed adındaki peygamber" diye zikretti. Mûsâ (a.s.) da Rabbi kendisine "Bu Ahmed adındaki peygamber ümmetidir" buyurduğunda, "Allah'ım beni Ahmed adındaki bu peygamberin ümmetinden olma şerefine erdir," diye duâ etmiştir. Bu sebeple Peygamberimiz'in (s.a.) Ahmed adıyla anılması Muhammed olarak anılmasından öncedir. Çünkü onun Rabbine hamdetmesi diğer insanlardan önce olmuştur. Dünyaya gelip peygamber olarak gönderilince fiilen muhammed/övülmüş oldu. Şefaat konusunda da, Allah'ın kendisine açacağı hamd makamlarında Rabbine hamdederek insanların en çok hamdedenleri olacak, sonra şefaat ettiğinden dolayı övülecektir. Var olmak ve zikredilmek bakımından bu Ahmed isminin Muhammed isminden nasıl önce olduğuna dikkat edilmelidir. İlâhî hikmet bu iki ismin kendisine nasıl tahsis edildiğini ısrarla bildirmektedir. el-Hamd sûresinin nasıl yalnız kendisine indirilip, diğer peygamberlere değil de özellikle ona âid olduğuna, "Livaü'l-hamd" ve mahmûd makamı nasıl yalnız ona âid olduğuna; işlerin bitiminde sünnet ve Kur'an yönünden Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur diye duâ etmek nasıl meşru kılındığına dikkat etmelidir. Allah Teâlâ: ***"Artık aralarında adâletle hükmolunmuş ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun, denilmiştir."*** (ez-Zümer, 39/75) ve ***"Onların duâlarının sonu da şudur: Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."*** (Yunus, 10/10) buyurarak, işlerin bitiminde Allah'a hamd etmenin meşru ve gerekli olduğuna dikkatlerimizi çekmiştir. Peygamberimiz (s.a.) de yemekten ve bir şey içtikten sonra "Elhamdülillah", demeyi sünnet hâline getirmiş ve yolculuk bittikten sonra: "T*evbe ediciler ve Rabbimize hamd ediciler olarak seferden dönüyoruz"* buyurmuştur. [108] Peygamberimiz (a.s.) peygamberlerin sonuncusudur. Risâlet müessesesine artık son verildiğini, vahyin kesildiğini, kıyâmetin yaklaştığını ve dünya hayatının tamamlanmak üzere olduğunu bildirmiş: insanları uyarmıştır. Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi işlerin bitimine yakın el-Hamdü ile Allah'a duâ edilmesi meşrûdur. Onun bütün isimlerinin mânâlarını ve ona tahsis edilmiş olan hamd isminin mânâlarına benzer ve sıfatına uygundur. İsminin zikredilmesinde, onun nübüvvetine ve Allah'ın ikrâmını ona tahsis etmiş olduğuna büyük bir delil ve apaçık bir ilim vardır. O bu varlık âlemine gelmeden önce bu makamların verilmiş olması ona bir ikram ve peygamberliğini tasdik içindir. **Süheyli**'nin sözü burda bitti.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki, Ahmed isminin Muhammed isminden önce olması, insanın aklına şu hususu getiriyor. O zaman Peygamberimiz (a.s.) imkân mimiyle Ahad'den

ayrılmış olarak ruhlar âleminde bulunuyordu. Bu nedenle isminin harflerinin azlığı ruhlar âleminin gerektirdiği tam bir tecerrüd hâlinde olduğunu göstermektedir. Sonra dıştaki ayn âlemine teşrif ederek ortaya çıkıp Allah Teâlâ ona önceki elbiselerinden fazla olarak hikmetten başka bir elbise giydirince, şerefli isminin harfleri katlanarak arttı. Ayn âleminin ve dıştaki varlık âlemine gelmenin gerektirdiği gibi Muhammed (a.s.) denildi. Esrarın sonu yoktur. Allah Teâlâ'ya hamd olsun.

Şeyh-i Ekber *Mevâkiu'n-Nucûm* adlı eserinde şöyle der: Varlıktan hiç bir şeyin diğeriyle herhangi bir şekilde düzenlenmesi ve ondan bir şeyin diğerinin yanına getirilmesi ancak bu iki şey arasında görülen veya görülmeyen bir münasebetten dolayıdır. O halde her şeyde, isimle isimlenen arasında dahi bir münasebet vardır. Tasavvuf ehline yabancı olsa da **Ebû Yezîd Süheylî,** *Kitabu'l-maârif ve'l-i'lâm'*ında Peygamberimiz'in (a.s.) Muhammed ve Ahmed isimleri konusuna işâret etmiş ve onun fiilleriyle ahlâkı arasındaki ilgi ve Muhammed ile Ahmed isimlerinin mânâları konusunda konuşmuştur. Süheylî'nin görüşüne de işâret eden Şeyh-i Ekber (r.a.)' ın sözü burada son bulmuştur.

Âriflerden bazısı şöyle demiştir: Peygamberimiz'in (s.a.) hamd etmesi diğer rasullerden ve nebîlerden daha tam ve kapsamlı olduğu için Ahmed ismini almıştır. Çünkü onların hamd etmeleri fiillerin ve sıfatların tevhîdi gereğidir. Peygamberimiz'in hamd etmesi ise fiillerin ve sıfatların da tevhîdini kuşatan zât tevhîdi hasebiyledir.

*Fethürrahman'*da şöyle denilmiştir: Peygamberimiz'den başka hiç kimseye Ahmed adı verilmemiştir ve kimse bu isimle çağrılmamıştır. Muhammed ismi de böyledir. Peygamberimiz'in (a.s.) doğumundan ve dünyaya gelişinden çok az bir zaman öncesine kadar bazı kâhinler ve rahibler tarafından: "Adı Muhammed olan bir peygamber gönderilecek" diye bir haber yayıldı. Gerek araplardan gerekse diğer kimselerden bu şâyia yayılıncaya kadar bu ismi, kimse çocuklarına vermemiştir. Bu haberin yayılması üzerine bazı kimseler gelecek olan bu peygamber kendi çocukları olur umuduyla Muhammed adını verdiler. Muhammed b. Uhayha ibni Cellah el-Evsî, Muhammed b. Mesleme Ensârî, Muhammed b. Bera el-Bekrî, Muhammed b. Süfyan b. Mücaşî, Muhammed b. Hamdan el-Ca'fi ve Muhammed b. Huzatü es-Süllemî bunlardandır. Bunlar altı kişidirler. Bir yedincileri yoktur. Sonra Allah Teâlâ bu ismi alanları peygamberlik iddiâ etmekten veya onlar adına başka birinin böyle iddiâda bulunmaktan yahut bu konuda bir kuşkuya sebep olacak bir durumun meydana gelmesinden her birini himaye etmiştir. Böylece bu iki ismin mânâlarına uygun olarak Peygamberimiz'e verilmesi gerçekleşmiş oldu ve kimse de bu iki isim konusunda her hangi itirazda bulunmadı.

Peygamberimiz'in (a.s.) isimlerinin sayısı konusunda ihtilaf edilmiştir. Cenab-ı Hakk'ın bin tane esmâ-i hüsnâsı (güzel isimleri) olduğu gibi, Pegamberimizin de (a.s.) bin tane ismi vardır, denilmiştir. Çünkü Peygamberimiz (a.s.) Cenab-ı Hakk'ın rahmetine tam olarak mazhar olduğu için, cem yönünden Hak Teâlâ'nın güzel isimleri aynı zamanda Peygamberimiz'in de isimleridir. Bu makamda hikmetin gerektirdiği fark

yönünden de bir takım isimleri vardır. O halde onun isimlerinden biri "**Muhammed**"dir. Hamd'i çok olan demektir. Çünkü yerdekiler ve göklerdekiler dünya ve âhirette onu övmüşlerdir. Biri de "**Ahmed**" ismidir. Yâni hamd bakımından diğerlerinden daha büyük olan demektir. Çünkü, o Allah Teâlâ'ya başkasının yapmadığı hamdlerle hamd etmiştir. Diğer bir ismi "**el-Mukaffî**"dir. Çünkü diğer peygamberlerin peşi sıra ve onlardan hemen sonra gelmiştir. *Tekmile* adlı eserde, o peygamberlerin izini takiben gelmiştir, yâni onları takib ederek gelmiştir, denmektedir.

1- "**Nebiyyü't-tevbe**" Tevbenin nebîsi. Çünkü o, istiğfarı ve Allah'a dönüşü çok olandır. Yahut tevbe onun ümmeti için en kolay olduğundandır. Görülmez mi ki, buzağıya tapanların tevbesi ancak nefsi öldürmek sûretiyle olabiliyordu. Ya da, onun ümmeti için diğerlerine göre çok daha etkili olduğu içindir. Nitekim onun ümmetinden biri gerçekten tevbe ettiğinde sanki hiç günah işlememiş gibidir. Dünyada ve âhirette sorumlu tutulmaz. Diğer ümmetler ise âhirette değilse de dünyada sorumlu tutulurlar. İsimlerinden biri "**Nebiyyü'r-rahmeti**"=rahmet peygamberidir. Çünkü onun varlığı rahmet sebebidir. Nitekim bir hadis-i kudsî'de Cenab-ı Hak: "*Eğer sen Olmasa idin felekleri yaratmazdım"* buyurmuştur. **Kirmânî'**nin *Kitabü'l-Bürhan* adlı eserinde şöyle denilmiştir: "*Ey Muhammed! eğer sen olmasa idin kainatı yaratmazdım"* buyurarak hitâb etmiştir. Doğru olan, eğer Peygamberimiz olmasa idi Allah Âdem (a.s.)'ı yaratmazdı demekten kaçınmaktır. Her ne kadar vâizler minberlerde Peygamberimiz'in büyüklüğünü anlatmak için bu sözü söylüyorlarsa da, doğrusu Peygamberimiz'in (s.a.) gerçekten derecesi Allah katında pek yüksek olmakla beraber, her peygamberin kendisine mahsus derecesi mevkii ve makamı vardır ki, birinde olan diğerinde yoktur. Bu sebeple her peygamber kendisi için asıl olmuştur. *Tatarhâniye*'de de böyle kaydedilmiştir.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Peygamberimiz (s.a.) Rahmet nebisidir. Çünkü o, dünyada yaşadığı sürece ve sünneti devam eden her çağ için en büyük eman ve güvencedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***"Halbuki sen onların içinde iken Allah onlara azab edecek değildir. Onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azab edecek değildir."*** (el-Enfal, 8/33).

Mü'minlerin emiri **Hz. Ali** (k.v.): "*Yer yüzünde iki tane eman (güvence) vardı, biri kaldırıldı, diğeri yerinde kaldı. Kaldırılan emân, Allah'ın rasülüdür (a.s.), kalan güvence ise İstiğfar'dır"* dedi . Sonra yukarıdaki âyet-i kerîmeyi okudu.

2- "**Nebiyyü'l-melhameti**" Savaş pegamberi. Çünkü o, savaşmakla da görevli idi. Savaşla görevli olarak gönderilen nasıl rahmet olabilir? dersen, cevab olarak derim ki, diğer peygamberlerin ümmetleri mûcizeleri gördükten sonra îman etmedikleri için dünyada helâk ediliyorlardı. Peygamberimiz (a.s.) ise kılıçla gönderildi ki, inanmayanları onunla küfürden uzaklaştırsın ve onların kökü kesilecek şekilde helâk olmasınlar. Peygamberimiz'in (s.a.)'in savaş peygamberi olmasında rahmet vardır.

3- "**el-Mahî**" Çünkü o, Allah Teâlâ'nın kendisiyle küfrü veya ona uyanların

günahlarını mahv etmiştir. Onun diğer bir ismi de "**el-Hâşir**" dir. Çünkü insanlar onun peşisıra haşredileceklerdir. Onun izinden, peşinden maksad, onun çağında, onun zamanında demek olabilir. Bu durumda bu güzel ismin anlamı, insanlar onun zamanında yâni değişmeden ve neshedilmeden onun dâvetinde haşredilirler, demek olur.

4- "**el-Âkıb**" Yâni peygamberleri takib ederek geldi ve onunla artık nübüvvetin ardı kesildi. Ondan sonra artık, gerek şeriat getiren, gerekse bir önceki şeriatla amel edecek olan hiçbir peygamber gelmeyecektir.

Peygamberimiz (a.s.); "*Ey Ali! Senin bana göre durumun, Mûsâ'ya göre Harun'un durumu gibidir. Ancak benden sonra peygamber yoktur"* buyurdu.[109] Yâni örfe göre bilinen bir nebî yoktur, demektir. Allah Teâlâ'dan haber vermek anlamındaki tahkîkî haber vericiler kıyâmete kadar var olmakta devam edecektir. Şu farkla ki, bu kimselere asla nebî/peygamber demek câiz değildir. Çünkü bu durum, Cibril (a.s.) vâsıtasıyla vahiy getirilen örfi mânâda tanınan peygamber olduğu şüphesini uyandırır.

5- "**el-Fâtih**" Allah Teâlâ onunla İslâmı açmıştır.

6- "**el-Kâf**" İnsanların tamamına gönderildi, mânâsınadır denilmiş ise de bu mânâ uygun değildir. Bunun gerçek mânâsı, insanları günahlardan tutup alıkoymuştur, demektir. *Tekmile* adlı eserde de böyle kaydedilmiştir.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Kaff şeddeli olduğunda bu mânâ anlaşılır. Ama, şeddesiz olduğu takdirde birinci mânâya işâret edilmiş olduğunu anlamak mümkündür. Cenab-ı Hakk'ın "**Yâsîn!**" Yâni "(Ey insanlığın efendisi!)" buyurduğu gibi.

7- "**Sâhibü's-sâati**" Kıyâmet sâhibi, bildireni. Çünkü o kıyâmetin önü sıra, şiddetli bir azab ile insanları sakındırmak üzere gönderilmiştir.

Peygamberimiz'in (s.a.) isimlerinden bir kısmı da şunlardır: "Er-Raûf, Er-Rahîm, eş-Şâhid, el-Mübeşşir, es-Sirâc, el-Münîr, Tâhâ, Yâsîn, el-Müzemmil, el-Müddessir, Abdullah, Kasem (Hayrı kendinde toplayan), Nûn (Nur ve nasır isimlerine işârettir), el-Mütevekkil, El-Muhtar, el-Mahmud, el-Mustafa'dır. Onun güzel sıfatlarından isimleri türetildiğinde ciddi bir şekilde çoğalır.

8- "**el-Hâtem**" Yâni ahlâk ve hilkat itibariyle peygamberlerin en güzeli demektir. Yüzükle süslenildiği gibi, Peygamberimiz (a.s.) da peygamberlerin güzelliği ve süsü gibidir. Yâni Nübüvvet onunla sağlamlaştırılmış, onunla ikmal edilip olgunlaşmış olduğundan, mektub bitirilince imzalanıp mühürlendiği gibi "Hâtem" denmiştir. Hatim kelimesi ise, peygamberlerin sonuncusu demektir.

9- "**Râkibü'l-cemel**" Deveye binen demektir. Gerektiğinde deveye bindiği yaygın olarak bilindiğinden bu isimle isimlenmiştir. Ata ve gerektiğinde merkebe de bindikleri halde, özellikle deveye binmesinin vurgulanmasının sebebi ne olmalı? sorusuna cevab: Peygamberimiz (a.s.) arablardandır, başka bir milletten değildir. Nitekim "*Üç şeyden dolayı arabı severim; çünkü ben arab'ım, Kur'an arapçadır ve cennet halkının dili de arapçadır"*[110] buyurmuştur. Deveye binme âdeti de araplara mahsustur. Diğer toplumlardan birine deveye binme âdeti nisbet edilmez.

10- “**Sâhibu’l-hiraveti**” Ona bu ismi kâhin Satîh vermiştir. Hirave, “asâ” demektir. Diğer peygamberler de asâ taşıdıkları halde bu ismin Peygamberimiz’e (a.s.) verilmesinin sebebi nedir? sorusuna cevab şudur: Asâ çoğunlukla deveye vurmakta kullanılan ve buna mahsus bir araç olduğu içindir. Nitekim deveyi tavsif etmekte çok kişi böyle demiştir. Şair şöyle demiştir:

Deve çöker, sonra asa ile vurulur,

O halde ona göre ne bilinir ne de yabancıdır.

O halde onun deveye binmesi ve asâ sâhibi olması arab soyundan olmasından kinâyedir. Ayrıca, cennetteki havzı tavsif buyurdukları hadis-i şerife işâret olduğu söylenmiştir. *“İnsanları asamla ondan ayırırım”* buyurmuştur.

11- İsâ (a.s.)’ın İncil’de vermiş olduğu **Rûhu’l-Hak**’tır. Yine İsâ (a.s.) Muhammed anlamındaki “**el-Münhanâ**” ismini de vermiştir. *Tekmile* adlı eserde bu isim Süryânice’dir, denilmiştir. Onlardan biri de İbranice Himyâtî’, Rumca Muhammed anlamındaki Beraklîtes, İyi iyi anlamındaki: Mâz Mâz, Ahmed anlamındaki: Fâruklîtâ’dır. Faruklebt tarzında da rivâyet edilmiştir. Hak ile bâtılı ayıran anlamındadır. Nasrânîlerin diliyle, Hamd’in oğlu anlamında olduğu rivâyet edilmiştir. Dolayısiyle Ahmed ve Muhammed mânâları gibidir.

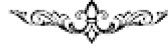
Rivâyet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Tevrat’ta benim adım Ahyed’tir. Çünkü ümmetimi cehennem ateşinden uzaklaştırırım. Zeburda adım: el-Mahî’dir. Çünkü Allah Teâlâ benimle putlara tapanları mahvetmiştir. İncildeki ismim Ahmed, Kur’an’daki ismim Muhammed’dir. Çünkü yer ve gök halkı arasında övülmüş bulunuyorum.”*

Peygamberimiz (s.a.) “*Benim beş tane adım vardır”,* buyurdu[111] ve **Muhammed, Ahmed, Mâhî, Hâşir** ve **Âkıb** isimlerini saydı ki toplam beş isimdir. Oysa sayılan isimler neden bunun çok üzerindedir? diye bir soru sorulacak olursa, şöyle derim: Bu hadis-i şerifte gelen isimlerin tahsisli olarak beşten ibâret olması diğer isimlerin bulunmasına engel değildir. Burada mübarek isimlerinin beş tane olarak belirtilmesinin sebebi: Ya bunu işiten kimsenin diğer isimlerin varlığını bildiği içindir. Sanki: “Senin bildiklerinden başka benim beş tane daha ismim vardır, demek gibidir. Yahut bu beş ismin ayrı bir üstünlük ve fazileti bulunduğundandır.” Benim çok büyük ve faziletli beş ismim daha var, demek gibidir. Ya da yaygın ve meşhur olarak tanındıklarından dolayıdır. “Benim meşhur beş ismim var,” demek gibidir. Yahut lafzın gerektirdiği diğer bazı mânâlardan dolayı olabilir. O anda kendisine bu isimlerin vahyedilmiş olabileceği de söylenmiştir. Bu beş ismin önceki ümmetlerce tanınan ve semavî kitaplarında yazılı bulunan isimler olduğu söylenmiştir. Bu konuda, Peygamberimiz’in (a.s.) önceki semavî kitaplarda bulunan isimleri beşten fazla bulunuyordu, denilmiştir. **İbn Askerî**’in *Tekmile* adlı eserinde de belirtilmiş olduğu gibi.

“Fakat o, kendilerine açık deliller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler.” Daha önceki âyetlerin de gösterdiği gibi, “*açık deliller getiren,*” müjdelenmiş ve adı Ahmed olan peygamberdir. Bazı müfessirlerin dedikleri gibi onun Hz. İsâ (a.s.) olduğunu

söylemek gerçekten uzak bir görüştür. Peygamberimiz (s.a.) bütün insanlığa gönderilmiştir. Âyetteki *“beyyinat”*tan maksad Kur’an ve benzeri açık mûcizelerdir. Âyetteki “*sihrun”*u bazı kimseler sâhirun şeklinde okumuşlardır. Bundan anlaşılıyor ki Peygamberimiz’i sihirle isimlendirmeleri mübalağa içindir.

Âyet-i kerîme’de şu hususlara da işâret vardır: İsâ’dan maksad kalbdir, İsrail ruh, oğullarından maksad da nefis, hevâsı ve diğer beşerî şer güçlerdir. Çünkü bunlar ruh ve kalıbından doğmuş, babalarının hükmünden soyutlanmıştır. Bu sebeple İsâ (a.s.) durumundaki kalp onları tabiî ve biyolojik karanlıklarından ruha âid olan aydınlığa çağırdı ve Ahmed sırrı ile müjdeledi. Çünkü Sır’ın derecesi daha yüksek olduğundan İsâ durumundaki kalpten daha çok hamd etmektedir. Sır, isimlere ve sıfatlara âid olan tecellîlerin şekillerini getirince, beşerî şer güçleri, bu var olmayan, hayal edilmiş vehim işidir, bâtıl olduğu açıktır. İşte ellerinde kesin deliller bulunan Hak’tan yana olanlarla, inkârcıların durumu da böyledir.

---

[106]. Buhârî, Humus, 19; Enbiyâ’, 27; Meğâzî, 56; Edeb, 53, 71; İsti’zân, 47; Müslim, Ekât, 140-141; Tirmizî, Menâkıb, 63.

[107]. Suyûtî, Cem’u’l-Cevâmi’, c.1, s.6001; Hindî, Kenzu’l-Ummâl, c. 11, s. 384. (el-Mektebetü’ş-Şâmile).

[108]. Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, c. 5, s. 250; İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. 7, s. 725. (el-Mektebetü’ş-Şâmile).

[109]. Ahmed, Müsned, c. 55, s. 498; Suyûtî, Cem’u’l-Cevâmi’, c.1, s. 27182; Hindî, Kenzu’l-Ummâl, c. 11, s. 607; Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr, c. 17, s. 394. (el-Mektebetü’ş-Şâmile).

[110]. Suyûtî, ed-Dürerü’l-münteşira, Hemze harfi bahsinde.

[111]. Buhârî, Menâkıb, 17; Müslim, Fadâil, 124.

YALAN UYDURANDAN DAHA ZALİM KİM OLABİLİR!

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰٓى اِلَى الْاِسْلَامِۜ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ
بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ
رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ وَلَوْ كَرِهَ
الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

7. İslâm'a çağırıldığı halde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kim olabilir! Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola erdirmez.

8. Onlar ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır.

9. Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidâyet ve hak ile gönderen O'dur.

"İslâm'a çağırıldığı halde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kim olabilir!" Yalanla iftirâ arasındaki fark şudur; iftirâ kendi sözünden yalan uydurmaktır. Yalan ise bazan gerçeğe uymayan şeyde başkasını taklid yoluyla da söylenebilir. Âyetteki İslâm kelimesi, dünya ve âhiret yurtlarında selamet, kurtuluş ve esenlik anlamındadır. Yâni dünya ve âhiret yurtlarının mutluluğuna ulaştıran İslam'a çağrıldığı halde, bu dâvete uyacak yerde, kullarını Hakk'a çağıran Allah'ın sözüne, bu sihirdir diyerek iftirâ edenden daha zâlim kim olabilir! Böyle olan kişi, her zâlimden daha zâlimdir, demektir. Allah'ın kullarını Hakk'a çağıran sözüne sihirdir demek iftirâ olduğu gibi yalan yere neseb iddiâ etmek, rüyâ konusunda ve Peygamberimiz (a.s.)'dan hadis rivâyet etme konusunda yalan söylemek de Allah'a iftirâdan sayılır.

Bilki gerçek dâvetçi Allah Teâlâdır. ***"Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir."*** (Yunus, 10/25) buyurduğu gibi Rasûlüne de şöyle emretmek sûretiyle çağırır ***"(Rasülüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekil de mücâdele et."*** (en-Nahl, 16/125).

Râbiatü'l-Cürreşî'den rivâyet edilen hadis-i şerifte şöyle demiştir: *Allah'ın Peygamberine gelindi ve: Gözlerin uyusun, kulakların dinlesin ve kalbin anlasın! denildi. Peygamberimiz (s.a.) bunun üzerine, gözlerim uyudu, iki kulağım dinledi ve kalbim de idrak etti. Bana şöyle denildi: Bir Efendi bir saray yaptı ve ikram için büyük bir ziyâfet hazırladı ve bir dâvetçi gönderdi. Bu dâvetçiye uyan, gelip bu*

saraya girdi ve ziyâfetten yedi. Sarayın sâhibi efendi ondan râzı oldu. Gönderilen dâvetçiye uymayan bu saraya giremedi ve müstesnâ ziyâfetten yiyemedi ve Efendi de ona kızdı. Rasûlullah (a.s.) buyurdu: Efendi bizzat Allah'tır, dâvetçi de Muhammed (s.a.) dır. Ev (saray), İslam dinidir, ikram için karşılıksız hazırlanan ziyâfet de cennettir."[112] Peygamberimiz'in vârislerinin dâvetleri de bu dâvete dâhildir. Çünkü, ***"Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz..."*** (Yusuf, 12/108) buyurmuştur. Dâvetçinin de ya emîr veya me'mur olması kaçınılmazdır. *Mesabih* adlı eserin ilim bölümünde **Ebû Dâvûd** ve **İbn Mâce**'nin rivâyet ettiklerine göre **Avf b. Mâlik** (r.a.) şöyle der: Halka nasihat için anlatan ya emir, ya me'mur veya kibirlenen kimsedir. Rivâyette geçen muhtal, mütekebbir yâni kendini büyük gören kimsedir. Burada kasdedilen emir, memur ve emirden izinli olmayan vâizdir. Bu nitelikte olan kimse kendini büyük gören fuzûlî ve başkanlık arayan kimsedir. Bu rivâyet yalnız hutbe konusundadır, *Mefatih* adlı eserde kayd edildiği gibi.

"Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez." Kendisine yönelmedikleri için, kurtuluşları olan felaha iletmez.

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾

8. Onlar ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır.

"Onlar ağızlarıyla" dini kötüleyerek, dil uzatarak *"Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar."* Onlar Allah'ın dinini veya kitabını ya da parlak huccetini söndürmek istiyorlar, demektir. Veya Allah'ın nurunu söndürmek için iftirâ etmek istiyorlar, demektir.

Râğıb, *Müfredat* adlı eserinde şöyle der: Allah'ın nurunu söndürmek isterler, demek Allah'ın nurunu gizlemeyi hedefliyorlar, demektir. Yine, Allah'ın nurunu söndürme amacına ulaştıracak bir fırsat elde etmek istiyorlar, demektir. Onların durumları, söndürmek için güneşin nuruna üfleyen akılsızların durumuna benzetilmiştir.

"Halbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır." Allah dinini yüceltmek ve dünyaya yaymak sûretiyle amacına ulaştıracak, tamamlanmasını istememelerine rağmen onu tamamlayacak ve kalplerindeki inkârcılık hastalıklarını arttıracaktır. Yâni bundan hoşlanmasalar da Allah bunu şüphesiz ki, yapacaktır.

Kâşifî demiştir ki: "Onların rahatsız olmaları doğruluk çerağının sönmesine tesir etmez. Bu durum, yarasanın güneşin yok olmasına tesirinin bulunmamasına benzer.

Yarasa güneş olmasın ister
Zira ancak bu şekilde yeryüzünü görebilir
Uğursuz yarasanın körlüğü artsın diye

Kudret eli her sabah güneşin mumunu aydınlatır.

Mesnevî'de şöyle gelmiştir:

A kocakarı, Hakk'ın mumuna üflüyorsun,
Hem sen yanarsın hem de başın yanar, ey ağzı kokmuş
Bir köpeğin ağzından deniz hiç pislenir mi?
Güneş üflemekle hiç söner mi?
Kim Hakk'ın mumuna üflerse
Ancak kendi ağzı yanar, o mum sönmez
Senin gibi pek çok yarasa rüyâ görürler ancak
Bu âlem güneşten hiç yetim kalır mı?
Göğe, aya doğru tüküren
O dudağın, boğazın ağzın keşke kesileydi
Şüphesiz o tükürük göğe çıkmaz, geri döner
Senin suratına gelir
Ebû Leheb'in rûhuna "Tebbet/elleri kurusun" bedduâsı yağdığı gibi
O tükürük de kıyamete kadar Rab'den senin suratına yağar.

İbnu'ş-Şeyh şöyle der: Cenab-ı Hakk'ın nurunun tamamlanması en büyük nimetlerden olunca, hangi inkârcı olursa olsun, inkârcıların ondan hoşlanmaması, nankörlüğün en büyüğü olur. Bundan dolayı, İlâhî nurun tamamlanmasından hoşlanmamak fiili, kâfirlere isnad edilmiştir. Çünkü kâfir kelimesi böyle yere daha lâyıktır.

Fakat, âyetteki "*Müşrikler istemese de"* ifâdesi, en büyük temeli tevhîd ve şirki iptal olan dînini üstün kılmak karşılığında gelmiştir. Oysa Mekkeli inkârcılar, Allah'a ortak koşmakta ısrar ve tevhidi inkâr ettikleri için ondan hiç hoşlanmazlar. Bu duruma uygun olan, kâfirlerin, Hak dinden hoşlanmamalarının sebebi şirklerine saldırmaktır.

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Peygamberimiz (s.a.)'in nübüvvetinin gerçek olduğunu apaçık ortaya koyan delilleri dilleriyle inkâr ettiler ve nefisleriyle ondan yüz çevirdiler. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, Hak dinin üstünlüğünü kabul etmekle mutlu olacak canlar, ma'rifet nurlarıyla aydınlattığı gönüller ve tasdik ile nurlandırdığı sırlar yarattı da, Hz. Ebû Bekir Sıddîk, Hz. Ömer Fârûk ve ashâb-ı kiramın büyükleri gibi kimseler, bu uğurda mallarını, canlarını cömertce fedâ ettiler. Allah onların hepsinden râzı olsun.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Rasûlullah'ın (s.a.) vârislerinin halleri her zaman ve dönemde böyle olmuştur. Alla Teâlâ onlara ezel ve kıdem nuruyla tecellî etti de inkârcılar bundan hoşlanmadılar ve onu söndürmek istediler. Ama Allah nurunu tamamladı ve tecellî ettiklerine, inkârcıları uzaklaştıran ve Allah'ın emri gelene ve hayatlarının sonuna kadar görevlerini yapacak olan dost ve kardeşler verdi.

Âyet-i kerîme'de şu hususa işâret vardır: Nefsin, kalp nurunu söndürüp bozmağa

çalışması kaçınılmazdır. Çünkü nefis ile onun hevesleri sol ele mensub, Cenab-ı Hakk'ın Celal sıfatı ve kahrının bir yansımasındandır. Ruh ile kalb ise, sağ ele mensub Cenab-ı Hakk'ın Cemal sıfatının yansımasındandır. Kudsî hadiste ifâde buyrulduğu gibi: "*Şüphesiz ki, Allah Teâlâ kudret elinin sağını Âdem (a.s.)'ın sağ tarafına dokundur da ondan bembeyaz gümüş gibi nesiller çıkardı ve işte bunlar cennetliktirler. Kudret elinin solunu da Âdem (a.s.)'ın soluna dokundurdu da ondan kömür gibi simsiyah nesiller çıkardı ve bunlar da cehennemliktirler*" buyurdu.[113] Bu nedenle nefsin kalp nurunu söndürmeğe, kalbin de nefsin ateşini söndürmeğe çalışmaları kaçınılmazdır. Her ne kadar, kalp toprağına nefis tohumu eken ve kalbi nefisle örtmeğe çalışan inkârcılar hoşlanmasalar da bu böyledir.

هُوَ الَّذ۪ٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ
كُلِّه۪ۙ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

9. Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidâyet ve hak ile gönderen O'dur.

Âyetteki "hüdâ", Kur'an veya mûcizedir. Hidâyet, doğru yola ulaşılan gerçektir. Hak din ise Cenab-ı Hakk'ın elçisi ve ümmeti için seçmiş olduğu İslam dinidir. Buradaki terkib, "yakıcı azab", sıfat tamlaması gibi, sıfatlananı kendi sıfatına izafe etmek kabilindendir. Allah Teâlâ İslam dinini, ona karşı olan bütün dinlere üstün ve yüce kılmak için göndermiştir. Müşrikler bu üstün gelmeyi istemeseler de, Allah İslam dini karşısında yenilmemiş ve kahra uğramamış hiçbir din bırakmamakla vaadini yerine getirmiştir. Bundan maksad, karşısında dinlerden hiçbir din kalmayacak demek değildir, İslamın üstün olmadığı hiçbir din olmayacak, demektir.

Secâvendî'nin *Aynü'l-meânî* adlı eserinde de belirttiği gibi, beş tane din vardır: Yahudîlik, hıristiyanlık, mecûsîlik, şirk dini ve İslam.

Süheylî, *Emâlî* adlı kitabında, Cehennem kapılarının yedi tane olmasının sebebini belirtirken şöyle der: Tefsirde de belirttiğimiz gibi yedi tane din biliyoruz. Bunlardan biri Rahman olan Allah'ın dinidir, diğer altısı ise şeytan içindir. Şeytanın dini olanlar; yahudîlik, nasranîlik, sabiîlik, puta tapıcılık, mecûsîlik ve hiçbir dinleri olmayan ve hiçbir peygamber kabul etmeyenler ki bunlar dehrîlerdir. Dehrîler ve bir peygamber kabul etmeyenler sanki hepsi aynı dindendirler. Yâni bunların tamamı altı çeşit dini oluştururlar. Yedinci sınıf tevhid dininden sayılır. Bunlar cehennemin köpekleri olan hâricîler, bütün saptırıcı bidatçılar, zâlimler, tevbe ve istiğfarsız büyük günah işlemeğe devam edenlerdir. Bunların bir kısmı hakkında gelen tehdidler gerçekleşecektir. Allah Teâlâ'nın afvedeceği kimseler de vardır. Dolayısiyle bunların tamamı bir kısmı oluştururlar. Ancak, bunların ebedî olarak cehennemde kalacaklarına dâir kesin bir hüküm yoktur. Böylece, onlar yedi sınıf olup altısı cehennemde sürekli kalacaklar, bir

sınıfi ebedî orada kalmayacaktır. Bunlar Rahman olan Allah'ın dinini ikâme için ayrılan ve şefaat sayesinde cehennemden çıkacak olanlardır. İşte bu yedi sınıfın sayısına cehennemin kapılarının sayısı bu bakımdan denk düşmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu kapıların zikredilme sebebinin bir sakındırma ve uyarma maksadına matuf olduğu böylece açığa kavuşmuş bulunmaktadır. Allah'tan af ve âfiyetler dileriz.

Bazı tefsirlerde, şirk koşmak, ilahlıkta Allah Teâlâ'ya ortak isbat etmekten ibârettir, denilmiştir. Bu ortaklık iddiâsı, ister ibâdete lâyık olduklarını kabul etmek bakımından, isterse Vâcibu'l-vucûda ortak kabul etmek bakımından olsun fark etmez. Ancak, müşriklerin çoğu, ilahlıkta ortak saydıklarını söylemezler. Çünkü, ***"Ahd olsun ki onlara, Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan, mutlaka Allah..derler.."*** (Lokman, 31/25) buyrulmuş olduğuna göre, şirk kelimesinden maksad mutlak küfürdür. Çünkü küfür, ***"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar.."*** (en-Nisâ', 4/116) âyet-i kerîmesinin ifâde ettiği şirkin dışında değildir. Bu sebeple dinde bilinen husus şudur ki, Allah, kendisine küfredilmesini bağışlamaz. Bazan şirkle, putlara tapanlar ve diğerleri kasdedilir. O halde "*müşrikler istemeseler de"* lafzıyla öncekiler kasdedilseler de ikincileri de kasdedilmiş olurlar. Çünkü onlar diğer çirkin bir vasıfla nitelendirilmişlerdir. Putlara tapanlardan diğerleri kasdedilirse öncelikle kâfirler kasdedilmiş olabilir. Çünkü, Allah'ın nurunu tamamlaması, İslam dininin dışındaki dinlerin nesh edilmesi ile olur. Kâfirlerin hiç biri de bunu istemez ve hoşlanmaz. İkinci olarak müşrikler kasdedilmiş olabilir. Çünkü, Hak dini üstün kılmak, Allah'ın kelimesini yüceltmek ve asılsız ilahlara inanmanın bozuk bir inanç olduğunu haber veren tevhid inancını yaymakla olur. Bunu en çok istemeyenler de müşriklerdir.

Necmüddini Kübra *Te'vilat'ında* şöyle der: Kalp elçisini ezelî hidâyet nuru ve bütün dinlere üstün gelen rahmet ve hak olan İslam dini ile küçük âlemin ümmetine gönderen O'dur. Küçük âlem: Büyük âleme benzeyen icmâlî iç âlem ülkesidir. Büyük âlem ise, bütün ayrıntılarıyla dış âlemdir. Allah'a başka varlıkları ortak koşan, başkalık denilen şeyleri bozuk hayal gücünün uydurmuş olduğundan habersiz olan müşrikler istemeseler de gerçek böyledir. Gerçekte varlık âleminde Allah ve O'nun yüce sıfatlarından başka bir şey yoktur.

Kemal Hucendî şöyle demiştir:

Her varlıkta onun eser ve alâmetleri vardır,
Her iki âlem mâşûklarla doludur, fakat âşık-ı sâdık nerede?

Mevlânâ Câmî şöyle demiştir:

Eğer varlık fezâsı senden ibâretse
İnsaf et de söyle, o zaman Hak nerede?
Müşahede gözünün önünde gördüğün her şey O'dur

Senin ve benim varlığım, varlık zannından başka nedir?

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Vahdet-i vucûd'u anlatan bu görüş, doğru olduğunda şuhûd ehli âlimlerinin görüş birliği yaptıkları bir konudur. Kendi varlığını göstererek, bunlardan birini bu konuda kötülemek ve ona dil uzatmak bu âlimlerin hepsine dil uzatmaktır. Bu kötülemeyi yapmak ise büyük bir cehâletin ve kalın bir perde ile perdeli bulunmanın gereğidir. Yoksa gerçek basiret sâhipleri için apaçıktır.

---

[112]. Dârimî, Mukaddime, 2.
[113]. Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, Tefsîr (7), 2; Muvatta', Kader, 2; Müsned, I, 44, 45.

AZAPTAN KURTARACAK TİCARETİ SİZE GÖSTEREYİM Mİ?

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْج۪يكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَل۪يمٍ
﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ
وَاَنْفُسِكُمْۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۙ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ
ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً
ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُۙ ﴿١٢﴾ وَاُخْرٰى تُحِبُّونَهَاۜ نَصْرٌ
مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَر۪يبٌۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣﴾

10. Ey îman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi?

11. Allah'a ve Rasûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

12. İşte bu takdirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur.

13. Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri *(bunlarla)* müjdele.

"Ey îman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak" Allah'ın sizi kurtarmasına sebep olacak *"ticareti size göstereyim mi?"* Ticaret için kayıtlayıcı bir sıfatın gelmesinin faydası, ticaretlerin bir kısmı sâhibi için karlı ve faydalı olmadığındandır. Nitekim, ***"Asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler"*** (Fâtır, 35/29) anlamındaki âyet-i kerîme'nin ifâde ettiği gibi ticaretin zararla sonuçlanması ve kesadı sâhibi için acı verici bir azab olur. Mal toplayıp yığarak saklamak, malî yönden hakkını vermemek gibi. Bu durum âhirette çok büyük bir sorumululuk ve vebaldir. İşte bu ticaret, hüsran ve zarardır. İslam hukukuna ve sünnete uygun olmayan veya Allah rızâsından başka amaçlarla yapılan işler ve ameller de böyledir. "*Acı bir azab", a*cıtıcı azab, görünürde bedene âid olduğu gibi; hasret ve sıkıntıdan ibâret, görünmeyen, ruhî de olur. Âyet-i kerîme'deki soruya karşılık, sanki mü'minler, acı veren azabdan kurtulmak için ne yapalım, nasıl hareket edelim? demiş gibi onlara şöyle cevap verildi:

تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْۜ

ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

11. Allah'a ve Rasûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

Âyette malla cihadın canla cihaddan önce getirilmesi, malın cihadda öncelikli olduğundan veya önem bakımından en düşüğünden en yükseğine geçiş içindir.

Âlimlerin bazısı malın önce zikredilmesi konusunda, "bazı kere insan canını fedâ etmekte cimirilik eder, mal olunca onunla cihad edecek insan tutulur" demişlerdir. Âyet-i kerîme'nin bu bölümü, yerine getirilmesi gerektiği bildirilmek üzere getirilen emir anlamında bir haberdir. Sanki önce emir verildi, sonra da verilmiş olduğu bildirildi. "*Allah onlara mağfiret etti, Allah onları bağışlar"* cümlelerindeki mağfiret kuvvetle umulduğu için sanki gerçekleşmiş ve meydana gelmiş gibi gösterilmiştir. "*Allah size esenlik versin; Allah size âfiyet ihsan etsin ve Allah sizi himaye etsin"* cümleleri buna kıyaslanabilir. Hadis-i şerifte de: "*Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve lisanlarınızla cihad edin!"* buyrulmuştur.[114] Dille cihad etmenin anlamı, istemedikleri, sevmedikleri şeylerle onları yermek ve kabalıklarını duyurmak, onlara güç gelecek sözler işittirmektir. Dil ile cihadın sona bırakılışı, savaş şekillerinin en zayıf ve hafifi olduğu içindir. Şöyle demek de mümkündür: Dil, insanı etkilemek bakımından ok ve kılıçtan daha ağırdır. Nitekim **Ali** (r.a.); "*Okların yaraları onulur, iyileşir ama dilin açtığı yara iyileşmez"* demiştir. Bu mânâda alınırsa, âyette bildirilen savaş şekillerinin en hafifinden en ağırına doğru yükselmek olur. Rasûlullah'ın (a.s.) izniyle şairi Hassan (r.a.) minbere oturur ve Kureyş müşriklerini hicveder, yererdi.

Bu açıklamalardan sonra ticaret, ana sermayeyi kâr etmek için kullanmaktır. Tacir, alım satım işlemlerini yapan kimsedir.

İbnu'ş-Şeyh şöyle der: Acı veren azabdan kurtulmak için Allah'a ve Rasûlüne îman ile mal ve canla cihad etme olayı, daha çok ve değerlisini elde etmek arzusuyla bir şey verip karşılığını alma anlamında ticarete benzetilmiştir. Çünkü ticaret, kâr arzusuyla bir mala karşılık diğer bir mal almaktır. Mal ve canı Allah'ın rızâsını kazanmak ve azâbından kurtulmak arzusuyla fedâ etmek bakımından âyetteki îman ile cihad buna benzetilmiştir.

Hâfız demiştir ki:

Malımızı ve canımızı sevgiliye fedâ etmedik yazık,
Aşk yolunda bu kadar gösteremedik fedâkârlık.

"Eğer bilirseniz bu" anlatılan îman ile cihaddan her ikisi *"sizin için"* her yönden mutlak olarak veya mallarınızdan ve canlarınızdan *"daha hayırlıdır."* Yâni eğer siz ilim ehlinden iseniz, çünkü câhillerin fiillerine itibar edilmez. Yahut bu anda îman ve cihad etmenin sizin için daha iyi olduğunu bilir ve inanırsanız îman ve cihadı canlarınızdan ve mallarınızdan daha çok seversiniz. Böylece kurtulur ve zafere

ulaşırsınız, demektir. Akıllı kimsenin fânî ve geçici olanı ebedî olana değiştirmesi gerekir. Çünkü bu onun için daha iyidir. Rasûlullah (a.s.)'a bir adam yularlı bir deve ile gelerek: "Ey Allah'ın Rasülü! Bu deve benim Allah yolunda bir bağışımdır", demesi üzerine, Rasûlullah (a.s.): "*Kıyâmet günü bunun karşılığında sana herbiri yularlı olmak üzere yediyüz deve verilecektir"* buyurdu.[115]

Büyüklerden birisi buyurdu: Bu ticaretin aslı şudur ki Hak'tan başkasını verir, Hakk'ı alırsın. *Nefahât*'ta **Ebû Abdullah Tüsterî**'den şöyle nekledilmiştir. Tüsterî'nin oğlu geldi ve şöyle dedi: "Bir desti yağım vardı ve bütün sermayem bundan ibâretti. Evden çıkarırken desti düştü ve kırıldı, sermayem zâyi oldu." Tüsterî dedi ki: "Ey oğul, senin sermayen babanın sermayesi gibi olsun. Allah'a yemin olsun ki babanın dünya ve âhirette Allah'tan başka hiçbir şeyi yoktur." Şeyhülislâm **Abdullah Ensârî** (k.s) buyurdu ki: "Faydanın tamam olması, onun babasının bile olmamasıyla olur. Allah'ın likâ pazarında, fayda ve sermayeyi elden çıkarmak/kaybetmek fenâ mertebesine işârettir."

Bu benlik pazarında daha ne kadar alçakta kalacaksın
Acele et ki fenâ kadehinden içip mest olasın
Her iki cihanın fayda ve sermayesinden yıka elini
Asıl fayda tamamıyla elindekileri çıkarman ve eli boş kalmandır.

Yetmiş iki guruptan oluşan bidatçılarla cihad bu âyet-i kerîme'nin kapsamına girmektedir.

"Bu kâfir, İslam kalesinin yıkılmasını ister, şu bid'atçi sünnet hisarının vîran olmasını arzular, bu şeytan kalp memleketinin karışıklığını arar, şu nefsin hevâsı senin dininin yerle bir olmasını ister. Allah Teâlâ sana bu düşmanlarından her birisiyle savaşman ve onları yenmen için bir silah vermiştir. Kâfirlerle savaşma, siyaset kılıcıyla olur, bid'at ehliyle dil ve huccet süngüsüyle, şeytanla ise Hakk'ın zikrine devam etmek ve kelime-i tevhîdin hakîkatine varmakla harp edilir. Nefsin hevâsına karşı ise mücâhede oku ve riyâzet mızrağı kullanılır. Seçkin kulların amelleri ve sâliklerin ibâdetleri tamamıyla budur. Zira bu yüzden İzzet sâhibi Rabbimiz şöyle buyurdu: ***"Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."*** (et-Tevbe, 9/41).

Büyüklerden bazıları şöyle demiştir: Ey taklîdî îman ile inananlar! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti göstereyim mi? Allah'a ve Rasûlüne inanır yâni delile dayanan kesin ve gerçek bir inançla inanırsınız, delil ile sağlam isbattan sonra, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda savaşırsınız. Çünkü malı ve canı Allah yolunda fedâ etmek ancak yakîn bir îmandan sonra olur.

Bil ki, tevhid ya dille veya gözle görmek sûretiyle olur. Sağlam inanca dayalı dil ile tevhid ehli iki kısımdır. Bir kısmı yalnız taklid durumunda kalmış, tahkik noktasına ulaşmamış olanlardır ki, mü'minlerin alt tabakasını oluştururlar. İkinci kısmı ise, akla ve nakle dayalı kesin burhanlara ve huccetlerin eteğine yapışmış olanlardır. Bunlar sırf taklid durumundan çıkmış olsalar da irfan ve şuhud ehlinin ulaştıkları gibi iyân ve keşf

aydınlığına ulaşamamışlardır. Gözle görmeğe dayalı iyânî tevhidin bir kaç derecesi vardır. Birincisi, fiillerin tevhidi, ikincisi, sıfatların tevhidi ve üçüncüsü, zâtın tevhididir. Fiillerin kendisine tecellî ettiği kimse Allah'a güvenir ve O'na sığınır. Sıfatların kendisine teccellî ettiği kimse rızâ ve teslimiyet hâline girer. Zat teccellîsine ulaşan kimse de zatta mahv ve yoklukla fânî olur.

يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّاتِ عَدْنٍ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

12. İşte bu takdirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur.

"İşte bu takdirde O, sizin günahlarınızı" dünyada *"bağışlar."* Size gösterdiğim şeyi kabul edip yapacak mısınız ki, Allah sizi bağışlasın. Bu cümleyi, önceki âyette geçen *"Size göstereyim mi?"* soru cümlesine cevab yapmak, yalnız gösterme, bağışlamayı gerektiremeyeceğinden dolayı uygun olmaktan uzaktır.

"Sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetindeki güzel meskenlere koyar." Yâni her birinizi âhirette bir cennete koyar, ayrıca her birine bir takım cennetler tahsis ederek tasarrufuna vermesi de Allah'ın lütfundan uzak değildir. Cennet lüğatte, altını örten, gölgeleyen çok sık ağaçların bulunduğu bostan, bahçedir. "*Altından"* ifâdesi, köklerinin üzerindeki ağaç gövdelerindeki dalları, altından yahut köşklerin ve sarayların altllarından akan sütten, baldan, cennet şarabından ve safi sudan oluşan nehirler akan, anlamındadır. İçine giren kimsenin bir daha herhangi bir sebeple çıkmak istemeyeceği ve ebediyyen kalacakları Adn cennetinde bulunan çok temiz evler ve çok güzel meskenlere koyacaktır.

Râğıb şöyle demiştir: Tıyb kelimesinin asıl mânâsı, duyuların tad aldıkları şeydir.

Peygamberimiz (s.a.)'e âyette geçen güzel meskenlerin mahiyetinden sorduklarında şöyle buyurdu: *"Cennette inciden yapılmış köşktür. Bu köşkte kırmızı yakuttan yapılmış yetmiş adet hane, her hanede yeşil zümrütten yapılmış yetmiş ev, her evde de yetmiş erkek ve kadın hizmetçi vardır. Cenab-ı Hak mümine bir öğünde bütün bunlara yetecek kadar bir güç verir"* buyurdu.

el-Kebir'de şöyle denmiştir: Cennetlerden maksad, görebilen kimseye verilen yiyip içeceği, gezip göreceği bahçe ve bostanlardır. Çünkü ondan sonra: *"Adn cennetindeki güzel meskenlere..."* buyruldu. Atıf yapılan şey üzerine atıf yapılan şeyden başka olması gerekir. O halde, meskenleri Adn cennetinde, gezip görecekleri manzaraların da bahçeler ve bostanlar olan cennetler olacaktır. Adn olmakla vasıflanmasının faydası, insanın içinde kalacağı mesken ve vatan edineceği hanesi yerine geçtiği içindir. Diğer cennetler ise, insanın gezip görmek ve eğlenmek, sevdiklerini görmek için gittiği

bahçeler ve bostanların yerine geçen yerlerdir.

Bazı tefsirlerde, dâru's-sevâb/Mükâfat yurdu'nun tamamının bahçeler anlamındaki cennetlerle isimlenmesi, gerek kâmil, gerek nâkıs amellerinden elde ettikleri derecelerine göre düzenlenmiş bir çok cennetleri kapsadığı içindir. Bu sebeple cennetler kelimesi çoğul ve nekre olarak gelmiştir.

Bu açıklamalardan sonra bir çok cennetleri kapsayan cennetlerin sayısı konusunda ihtilaf edilmiştir. **İbn Abbas** (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre, cennetlerin sayısı yedidir. Firdevs, Adn, Naîm, Darü'l-huld, Me'vâ, Dârü's-selâm ve İlliyyûn cennetidir. Her birinde de amellerin ve amel edenlerin durumlarına göre değişen dereceler ve mertebeler vardır. Yine ondan rivâyet edildiğine göre, cennetlerin sayısı sekizdir. Darü'l-Celal, Darü'l-Karar, Dârü's-selâm, Adn cenneti , Me'vâ, Huld, Firdevs ve Naîm.

Ebu'l-Leys şöyle der: Dört tane cennet vardır: ***Rabbisinin makamında durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır"*** (er-Rahman, 55/46) buyurulur. Yine ***"Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır"*** (er-Rahman, 55/62). Böylece dört cennet eder. 1- Huld, 2- Firdevs, 3- Me'vâ, 4- Adn'dir. Kapılarının sayısı ise rivâyetle tesbit edildiğine göre sekizdir. Cennetin bekçisine **Rıdvan** denir. Allah Teâlâ ona şefkat ve rahmet giydirmiştir. Cehennem bekçisine **Mâlik** denir. Cenab-ı Hakk'ın kendisine kızgınlık ve heybet giydirmiştir.

İmâm Gazzâlî'ye göre Cennet sayısı dörttür. Âyet-i kerîme'de geçen cennetlerin cemi olması, isimleri itibariyle değildir, ferdlere göre olabilir. İnsan vücudunda dört cennet vardır. 1- İnsanın tabiatı (biyolojik durumu) gereği olarak nimetlenmesidir. Yeme, içme ve cinsel ilişki gibi. 2- Nefsinin gereği olarak tad alması, bir şeyde yetkisini kullanması gibi. 3- Rûhî zevkleri tatmak, İlâhî mârifetler gibi. 4- Müşâhedelerle zevklenmesi ki, bu lezzetlerin en yücesidir. Çünkü bunlar yaratıcıdan gelen lezzetlerdir, diğerleri ise mahluk olmanın gereğidir.

Dersen ki, Cenab-ı Hakk'ın cehennem kapıları hakkında; ***"Cehennem'in yedi kapısı vardır . Onlardan her kapı için birer gurup ayrılmıştır"*** (el-Hicr, 15/44) buyurmuştur. Kur'anda cehennem kapılarının sayısı belirtildiği halde, cennetin kapıları sekiz iken neden zikr edilmemiştir? denirse, şöyle cevab verilir: Allah Teâlâ cennetin vasıflarından, cennete teşvik eden, imrendiren ve nimetlerinin büyük ve değerli olduğuna dikkat çekenlerini zikreder. Kapılarının sekiz veya bundan daha çok veya az olmasında, nimetlerinin mânâlarında bir fazlalık ifâde eden bir durum yoktur. Tersine, cennete bir tek kapıdan veya bin kapıdan girmiş olsalar, girmenin sevinci bakımından aynı şey olurdu. Bu sebepledir ki, cennetin bekçisinin ismi zikredilmemiştir. Çünkü, cennet halkının meleklerden filanın veya filan'ın yanında olduklarını haber vermekte cennete insanları imrendirecek bir durum yoktur. ***"Rableri onlara tertemiz bir içki içirdi"*** (İnsan, 76/21) buyurmuştur. Şüphe yok ki, bir kimsenin, hükümdarın yanında bulunduğunun, onun tarafından içirildiğinin, onun değerini anlatmak bakımından

söylenmesi, hükümdarın kapıcılarından birinin veya velîlerden birinin kerameti yanında bulunduğunun söylenmesinden daha önemlidir. Cehennemin kapılarını veya cehennem bekçisi Mâlik'in adını anmak böyle değildir. Çünkü bunda büyük korkutma vardır.

Sehl (k.s.) şöyle der: Meskenlerin en iyisi içindekilerin bütün üzüntülerini gideren ve yakınlığı ile gözlerini aydınlatandır. İşte bu yakınlık ve komşuluk, diğer komşuların üzerindedir. Âlimlerin bir kısmı şöyle der: "*güzel meskenler"* ifâdesi, Cenab-ı Hakk'ı görmek sûretiyle olur. Çünkü, meskenler dostlara kavuşmak ve âşıkın sevdiğinin yüzünü görmesiyle, sevenin sevdiğinin sohbetine ulaşmasıyla güzelleşir. Kalp meskenleri de Hakk'ın tecellîsi ve Cemaline kavuşmasıyla güzelleşir. Allah Teâlâ bizi ve sizi vusûl, lika ve baka ehlinden kılsın.

"İşte en büyük kurtuluş budur." Yâni anlatılan güzel vasıflardan cennetlere konulmak ve bağışlanmak, ötesinde daha büyüğü olmayan en büyük kurtuluştur. Bazı tefsirciler şöyle demişlerdir: Fevz, hoşlanılmayan şeyden kurtuluş ve azgınlara karşı üstünlük ve zafer elde etmek mânâsınadır. Birinci mânâ, mağfirete ermekle, cennete konulmak ve orada nimetlere kavuşturulmakla elde edilir. Büyüklüğü, kendisinden sonra acı ve elem olmayan bir kurtuluş, zaman ve yer bakımından eksiklik olmayan zafer oluşundandır. Çünkü, naîm makamında sürekli olarak eksiksiz ve tastamamdır.

Şurası da bilinmeli ki, bu âyet-i kerîme, ticaretin hem dünya, hem de âhirete âid olanı bulunduğuna işâret etmektedir. O halde dünya ticaret mevsimi, ömür süresi; insanın organları ve gücü ana sermayesidir. Kul bir yönüyle satıcı, diğer yönüyle de alıcı durumdadır. Sermayesini ölümle sona erecek olan dünyanın faydaları uğruna harcayan kimsenin ticareti kârsız, sonu hüsran ve zarar olan dünya ticaretidir. Ama daha çok dînî ilim elde etmek ve sâlih amel kazanmak için sarfetmişse kârlıdır. Hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: "*Ameller niyete göredir. Herkesin kazancı niyetine göre*dir."[116] Ömür sermayesini âhirete yönelik, hiç bir zaman sona ermeyecek olan maksadlar uğruna harcayanların ticareti geçerli ve çok kârlıdır. "*O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alış verişinizden dolayı sevinin. İşte bu (gerçekten) büyük kazançtır"* (et-Tevbe, 9/111) demeğe değer bir ticarettir. Buradaki ticaretten maksad, mal ve canı Allah yolunda fedâ etmek anlamına da olabilir. Âyet-i kerîme'de îmanın zikredilmesi, amelde asıl ve niyetlerin kabulüne vesîle olduğundandır. Ticaretin kurtarıcılıkla nitelendirilmesi ise, faydalanmanın kurtuluşa bağlı olmasındandır. Âyet-i kerîme'nin ***"sizi bağışlar"*** ifâdesi, kurtuluşun sebebini açıklamaktadır. ***"Sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere....koyar"*** ifâdesi de ticaretten elde edilen faydayı açıklamaktadır. Bununla beraber, dünya ticareti, sonlu olan dünyadaki fakirlikten kurtulmağa sebeptir. Âhirete âid ticaret ise sonsuz olan fakirlikten kurtulmağa sebeptir.

Peygamberimiz (s.a.): "*İki büyük nimet vardır, insanların çoğu onların kıymetlerini takdir etmekte aldanmıştır. Sağlık ve boş zaman"* buyurmuştur.[117] Yâni sağlık ve boş vakit nimetleri mükellef için sermaye gibidir. Bu sebeple, insanın Allah ve Rasûlüne îman ederek Allah için amel etmesi, nefsi ile savaşması gerekir ki, aldanmamış, dünya ve âhirette kâr etmiş olsun. Kârı ile birlikte sermayesini yitirmemek için de şeytan ile

alış veriş etmekten sakınması gerekir.

Hâfız demiştir ki:

Bir iş edelim, yoksa utanç meydana gelecek
Zira bu can metaını bir gün başka bir cihana çekip götüreceğiz.
Mârifet incisini elde et ki, kendinle beraber götüresin
Altın ve gümüş başkalarının nasibidir.
Ey gönül, sana bir kurtuluş yolu göstereyim, bir hayırda bulunayım
Günahla övünme, ancak zahitlik de taslama.
Mârifetleri kazanmada ahmak divâne
Paha biçilmez inciler verir, süslü boncuklar alır.
Câmî, cânını dosta fedâ et
Zira bu yolda en küçük iş, rûh fedâ etmektir.

وَاُخْرٰى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

13. Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri *(bunlarla)* müjdele.

"Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih." Yâni sizin için bu büyük nimetlere eklenecek imrendiğiniz diğer âcil bir nimet daha var. Kureyşli düşmanlarınıza ve diğerlerine karşı yardım ve çok yakın fetihtir. Burada, dünyayı âhirete tercih edenlere bir sitem ve onu sevmelerinden dolayı bir azarlama vardır.

Kureyşli düşmanlarınza ve diğerlerine karşı yardım vardır. *"Yakın bir fetih*" ifâdesi *yardım* kelimesi üzerine atfedilmiştir. Fetih çeşitleri Fetih sûresinde açıklanmıştır. Oraya bakınız.

Kâşifî demiştir ki: "Maksad Mekke'nin fethidir, ya da Rum ve Fars'ın fethidir. **İbn-i Atâ** buyurmuştur ki "nasr"dan murad tevhiddir ve "fetih" ten murad Melîk-i Mecîd'in cemâline nazar etmektir."

Bu âyet-i kerîme şuna da işâret etmektedir: Kesin delile dayalı yakînî îman ve düşmanla savaşmaktan ibâret olan küçük cihad yolunda malı ve canı gereği gibi sarf etmek, her ne kadar karlı bir ticaret ise de, bu cihadın sâhipleri henüz bir takım karşılıklar ve maksadlar peşinde olmaktan kurtulamamışlardır. Bu sebeple nefisle savaş olan büyük cihad yolunun sâlikleri için bu ticaretten başka daha kârlı ve daha üstün bir ticaret daha vardır. O da melekûtî bir te'yid ve nurlu bir keşif olan Allah'tan bir yardım ve rızâ makamını elde etme, sıfatların tecellîlerini mutalea etme ve kalp makamına yakın bir ulaşmadır.

Cenab-ı Hak, îman ile cihad'a ticaret adını verdi. Çünkü, kulların zulmânî (karanlık)

sıfatları burada Allah'ın nurânî sıfatlarıyla değişir. Allah'tan yardım ve yakın fetih'e "*seveceğiniz"* buyurdu. Çünkü gerçek muhabbet ancak kalp makamına ulaştıktan sonra olur. Bu muhabbet makamına giren kimse havassın ilk makamlarına girmiş olur. O halde yerlerden önemli olan muhabbet yeridir. Muhabbet menzilinin ehli olanlar amellerinin karşılığında bir ücret beklemeyen ihlâslı kullardır. Muhabbet menzilinden düşenler böyle değildirler. Onlar ücret karşılığında çalışan ücretlilerdir.

Âriflerden bazıları şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ'ya sevab umarak ve azâbından korkarak ibâdet eden kimsenin gerçekte mâbudu sevab ve azabdır. Cenab-ı Hak ise sadece bir vâsıtadır. Nefsin cennette nimetlenmesi ve cehennemden kurtulması için yapılan ibâdet ayıplıdır. Bu sebepledir ki, **Mevlânâ Celalüddin Rûmî** (k.s.) *Mesnevî*'sinde şöyle der:

Benim önümde sekiz cennetle yedi cehennem
Şaman önündeki put gibi apaçık ve meydandadır.

Bir Şâir de şöyle demiştir:

Herhangi bir karşılık için ibâdet etmek, şirk-i hafîdir
Ya Allah'ı arayan ol, ya da sadece âhireti iste.

Bilinmeli ki, cihad eden kendisi için cihad etmiş olur. Perdeli olmaktan kurtulup el-Melikü'l- Vehhâb olan'a ulaşır.

"Mü'minleri (bunlarla) müjdele." "De ki, Ey müminler!.." Yâni rasûllerin en olgunu! müminleri dünya ve âhiret müjdeleriyle müjdele. Onlar için dünya ve âhiret yurtlarında Allah'tan büyük ihsan ve ikram vardır. Bu âyet-i kerîme Peygamberimiz'in (s.a.) sadakatini göstermektedir. Çünkü o, gelecek günlerde gerçekleşecek olanları haber vermiştir.

Necmüddin Kübra (k.s.) *Te'vilatı'nda* şöyle der: Bu âyette, nimetlerin çokluğuna ve devamlılığına, nefis şehrinin harab olmasına alınan yardımdan sonra, kalb Mekke'sinin fethine işâret edilmekte ve nefse galip gelmeleri için yardım isteyip seven müminlere kalp Mekke'sinin fethini müjdelemektedir. Yine bu âyette, nefsânî güçlere karşı rûhânî güçlerin üstün gelmesine işâret vardır. Yine ruh askerlerinin imdadı ve melekûtî te'yidden sonra nefis beldesinin harab edildiğine de işâret vardır. Müslümanların düşmanlarına galip gelip kaleyi inkârcıların elinden kurtardıkları ve inkârcıların evlerini mü'minlerin karargahı, puthanelerini ibâdethaneleri ve kiliselerini mescidleri hâline getirerek, şirk ve küfrün izlerini sildikleri anlatılmaktadır. Allah her zaman mutlak fetih için müminlerin yardımcısıdır.

[114]. Ebû Dâvûd, Cihâd, 18; Nesâî, Cihâd, 1; Müsned, III,124.
[115]. Müslim, c.6, s. 41; Dârimî, c. 7, s. 325. (el-Mektebetü'ş-Şâmile).
[116]. Buhârî, c. 1, s. 4; Ebû Dâvûd, c. 2, s.372; İbn Mâce, c. 5, s. 625. (el-Mektebetü'ş-Şâmile).
[117]. Buhârî, c.21, s. 261; Tirmizî, c. 9, s. 73; İbn Mâce, c.5, s.593. (el-Mektebetü'ş-Şâmile).

ALLAH'IN YARDIMCILARI

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُٓوا اَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ
لِلْحَوَارِيّ۪نَ مَنْ اَنْصَار۪ٓي اِلَى اللّٰهِۜ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ
فَاٰمَنَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ وَكَفَرَتْ طَٓائِفَةٌۚ فَاَيَّدْنَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوا ظَاهِر۪ينَ ﴿١٤﴾

14. Ey îman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsâ havârîlere: Allah'a *(giden yolda)* benim yardımcılarım kimdir? demişti. Havârîler de: Allah *(yolunun)* yardımcıları biziz, demişlerdi. İsrailoğullarından bir zümre inanmış, bir zümre de inkâr etmişti. Nihâyet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldiler.

"Ey îman edenler! Allah'ın yardımcıları olun." Yâni dininin yardımcıları olun. *"Nitekim Meryem oğlu İsâ havârîlere: Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir? demişti."* Bazı tefsir âlimleri, yardımcıların varlığının bilinmesi ve onlarla teselli bulunması için sorulan sorunun gerçekten istifham için olabileceğini veya yardıma teşvik ve yönlendirmeğe de ihtimali olduğunu söylemişlerdir. Bu âyet-i kerîme'de, Allah'tan başka herkesin muhtac olmaktan ve yardım istemekten kurtulamayacağına, Allah yolunda olup vakti geldiğinde O'ndan yardım istemenin câiz olduğuna işâret edilmektedir. Gelmekte olan âyetin ifâdesinin gerektirdiği gibi bu kısmın mânâsı: Allah'ın yardımına yönelen askerlerim kimlerdir? şeklindedir.

"Havariler de Allah (yolunun) yardımcıları biziz, demişlerdi." Âyet-i kerîme'de geçen İsâ görünürde kendisine kimin yardım edebileceğini sormaktadır. Allah'a yardım edeceklerini söyleyen havârilerin cevabına uygun değildir. Yine İsâ lafzını görünürdeki mânâya almamız uygun değildir. O halde yardım edenlerin asker anlamına alınması uygun olur. Çünkü, askerler hükümdarlarına işinde ve isteklerinin yerine gelmesinde yardım ederler. Peygamberin (a.s.) maksadı ve arzusu Allah'ın dinine yardım etmektir. Bu sebeple de bu konuda kendisine kimin uyacağını ve bu işte kendisine kimin ortaklık ve yardım edeceğini sormaktadır. Mânâ şöyle olur: İsâ (a.s.), Allah'ın dini için bana kim yardımcı olacak dediğinde, havarilerin kendisine yardım ettikleri gibi siz de Allah'ın dinine yardımcı olun, demektir. Yahut ey Muhammed! İsâ'nın havârilere dediği gibi sen de onlara: Allah'ın yardımcıları olun de!.. demektir.

Havariler, İsâ (a.s.)'ın gerçek saf ve samimî dostlarıdır. Havârîler, İsâ (a.s.)'a ilk îman eden on iki adamdan ibâret idiler.

Mukâtil şöyle demiştir: Allah Teâlâ İsâ (a.s.)'a: Köye girdiğin zaman üzerinde

çamaşırcıların bulunduğu nehre gelince oradakilerden yardım iste, buyurdu. İsâ (a.s.) onlara gelince: Allah'a giden yolda bana kim yardımcı olacak? dedi. Havariler: Biz yardım ederiz dediler ve onu tasdik ederek yardım ettiler.

Kâşifî demiştir ki; "Gerçekte İsâ (a.s.)'ın dinine onun gökyüzüne ref'inden sonra yardım ettiler ve insanları Allah'a dâvet ettiler."

Havâriler, elbise ağartanlardı. Avcı oldukları da söylenmiştir. Âlimlerin bir kısmı şöyle demişlerdir: Onlara havârî adı verilmesinin sebebi, akide ve inançları saf, tereddüd ve çeşitlilikten uzak olduğu içindir. Yahut insanların nefislerini, ***"Ey ehli beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor"*** (el-Ahzab, 33/33) âyet-i kerîmesi ile işâret edilen ilim ve dini ifâdeleriyle temizleyip arındırdıkları için bu ismi almışlardır. Temsili ve benzetme olarak elbise ağartanlar oldukları söylenmiştir. İnsanların nefislerini maharetle avlayıp Hak'a götürdükleri için onlara avcılar denmiştir. Rasûlullah: "*Zübeyr, halamın oğlu ve benim yardımcımdır.*" buyurmuştur.[118] Hendek Savaşında: "*Bana bu topluluk hakkında kim bilgi getirecek?"* buyurdu. Zübeyr (r.a.) "Ben" dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.) *"Her peygameberin havarileri vardır, benim havarim de Zübeyr'dir"* buyurdu.[119] Dine yardımından dolayı Peygamberimiz (s.a.) Zübeyr (a.s.)'ı havarilere benzetmiştir. Bazı tefsir âlimleri bu hadis-i şerif, havarilerin yalnız Hz. İsâ (a.s.)'a mahsus olmadıklarını göstermektedir. Çünkü bu kelime "saf dostlar" anlamındadır. **Ma'mer** (r.a.) şöyle demiştir: Allah Teâlâ'ya hamdolsun ki, bizim Peygamberimiz'in de havarîleri vardır, güçleri ölçüsünde ona yardım etmişlerdir. Onlar da Akabe gecesi O'na bey'at eden yetmiş adamdan oluşan topluluktur.

Süheylî şöyle der: Onlara Allah'ın dîninin yardımcıları olun! denildi, onlar da ensâr ve havarîler oluverdiler. Ensar, Evs ve Hazreclilerdir. Allah onlara bu ismi verinceye kadar İslâm'dan önce bu söz kullanılmazdı. Peygamberimiz (s.a.)'in Kureyş'ten de havarîleri vardı: Dört râşid Halife ve Zübeyr, Osman b. Mazun, Hamza b. Abdilmuttalib, Cafer b. Ebi Talib ve benzerleri (Allah hepsinden râzı olsun).

"İsrailoğullarından bir zümre inanmış, bir zümre de inkâr etmişti." Yâni bir topluluk, sayı bakımından bir guruptan azdır. Nitekim Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: ***"Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onlardan her toplumundan bir gurup dinde (dînî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde (onları Allah'ın azâbı ile) korkutmak için geride kalmalıdır."*** (et-Tevbe, 9/122). Yâni bu gurup İsâ (a.s.)'a îman edip dine yardım etmek bakımından onlara emrettiği konuda itâat etmiş, diğer bir zümre de inkâr ederek onunla savaşmışlardı.

"Nihâyet biz insanları, düşmanlarına karşı destekledik." Yâni ümmetinin inananlarını inkârcılara karşı kuvetli delil ve kılıçla güçlendirdik. Bu olay İsâ (a.s.)'ın kaldırılmasından sonra olmuştur. Açık olan mânâ budur: Cenab-ı Hakk'ın düşmanı zikretmesi, inkârcıların müminlere dînî yönden düşman olduğunu bildirmesidir.

Anlatıldığına göre İsâ (a.s.) göğe kaldırılınca ümmeti üç guruba ayrıldı. Bir gurub, İsâ ilah idi de göğe yükseldi, dediler. Diğer gurub, o, Allah'ın oğluydu da Allah onu yanına yükseltti, dediler. Üçüncü gurup; İsâ, Allah'ın kulu ve elçisiydi, Allah onu yükseltti, dediler. Bunlar mümin olanlardır. Bu guruplardan her birini insanlardan birer gurup takib etti de birbirileriyle savaşa tutuştular. İnkârcı iki gurup mümin guruba galip geldiler. Peygamberimiz (s.a.) Peygamber olarak gönderilince mümin gurup inkârcı guruba üstün gelip onları yendi. İşte ***"Nihâyet biz insanları, düşmanlarına karşı destekledik."*** âyet-i kerîme'sinin bu bölümü bunu anlatmaktadır.

"Böylece üstün geldiler." Galip ve üstün geldiler. **Katade**, burhan ve huccetle galip ve üstün geldiler, mânâsınadır, demiştir. Çünkü daha önce de geçtiği gibi, rivâyet edildiğine göre mü'minler onlara, bilmiyor muydunuz, İsâ (a.s.) uyurdu, Allah Teâlâ ise uyumaz, buna ihtiyacı yoktur. İsâ yiyip içerdi, Allah Teâlâ bunlardan münezzehtir, demişlerdi.

Âyet-i kerîme'de, rûhî kuvvetlerin nefsânî kuvvetlere üstün geldiklerine de işâret edilmektedir. Çünkü rûhî kuvvetler inanmış, Allah'ın nuruyla aydınlanmışlar ve Allah'tan başka varlıklardan da sakınanlardır. Nefsanî kuvvetler inkârcı oluşların karanlıklarıyla karanlıklar içinde kalmışlar ve çeşitli ilişkilerle kirlenmişlerdir. Şüphe yok ki Allah kendisinden ittika üzere olanlar ve ihsan üzere bulunanlarla beraberdir. O halde, İslâm'ın, îmânın nuru, takvâ ve hidâyetle; şirkin, küfrün, heva ve hevesin karanlığı giderilir. Her ne kadar görünürde îman ehli inkârcılardan daha az olsalar da ancak onlar mânâda daha çokturlar. Onlar sevâd-ı âzam (büyük çoğunlukturlar) ve Cenab-ı Hakk'ın "el-Cemal" sıfatının mazharıdırlar.

Bilmeli ki, cihad daimîdir, kalıcıdır, kıyâmete kadar gerek maddede gerekse mânâda geçerlidir. Çünkü dünya, "el-Celal" ve "el-Cemal" yüce sıfatlarının ehli olanlarına şâmildir. Bu dünyada kaldıkça insan vücudu da böyledir. Öbür âleme geçince yalnız Cemal sıfatının ehli olanlar cennettedirler. Celal sıfatının ehli olanlar, cehennemdedirler. Allah Teâlâ bizi de sizi de muhafaza buyursun.[120]

---

[118]. İbn sa'd, III, 105.

[119]. Buhârî, Cihâd, 40-41; Müslim, Fadâilu's-sahâbe, 48; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Müsned, I, 89, 102, 103.

[120]. Binyüz onbeş yılının Zilhicce ortalarında, m. 1704 yılının Mayıs ayında Allah'ın yardımıyla Saff sûresinin tefsiri tamamlanmıştır

سُورَةُ الْجُمُعَةِ

62- el-CUM’A SÛRESİ

Adını, 9. âyetinde geçen “cum’a” kelimesinden alır.
Medine’de inmiştir; 11 âyettir.

PEYGAMBER GÖNDEREN O'DUR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ
الْعَزٖيزِ الْحَكٖيمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذٖى بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا
عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكّٖيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَۗ وَاِنْ كَانُوا مِنْ
قَبْلُ لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍۙ ﴿٢﴾ وَاٰخَرٖينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْۜ وَهُوَ
الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٣﴾ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتٖيهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظٖيمِ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Göklerde ve yerde olanların hepsi, mülkün sâhibi, eksiklikten münezzeh, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbih eder.

2. Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.

3. *(Peygamberi)* müminlerden henüz kendilerine katılmamış bulunan diğer insanlara da göndermiştir. O, azîzdir, hakîmdir.

4. Bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sâhibidir.

"Göklerde ve yerde olanların hepsi" canlı cansız bütün varlıklar sürekli olan tesbihlerle *"Allah'ı tesbih eder."* Göklerde bulunanlar güzel bir sana'atın eseri olan yüce varlıklardır. Yerdekiler ise aşağıda bulunan varlıklardır. Her biri de hayat ve tesbihleri bakımından Allah'a âiddirler. *"Mülkün sâhibi, eksiklikten münezzeh, aziz ve hakim olan Allah'ı tesbih ederler."* Allah azizdir, irâde buyurduğu her şeye üstün ve galip olandır. Hakîmdir, sonsuz güzellikte, üstün hikmet sâhibidir. "Melik:" "Mülkü ve idaresi dâimî ve zevalsiz bir padişah", "Kuddûs:" "Ayıp ve bozukluk yönünden pâk olan" demektir. Bu güzel isimlerin anlamları Haşir sûresinde geçmişti. Âlimlerin çoğunluğu, Melik, Kuddûs, Azîz ve Hakîm kelimelerinin, Allah isminin sıfatları olduğu görüşündedirler.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki, Allah Teâlâ'nın bu sûre-i celile'ye "tesbih" kelimesiyle başlamasının sebebi, Peygamberimiz'in (s.a.) peygamber olarak gönderildiğinden bahsedilmekte olmasındandır. Çünkü âlemin bir mürşidinin olmaması ilâhî hikmete aykırıdır ve Allah'ı ondan tenzih etmek gerekir. Ayrıca yahûdilerin, Allah'ın oğulları ve

dostları olduğu yolundaki iddiâlarını açıklamakla devam etmiş; zikir, duâ, hamd, tesbih ve benzeri hususları kapsayan hutbe dinlemeyi terk etmenin doğru olmadığını bildirmekle son bulmuştur.

Necmüddin Kübrâ'nın *Tevilât'*ında âyetin tefsiri konusunda şöyle denilmektedir: Allah'ın mukaddes zâtını, göklerde halkın anlayabildiği bütün mefhûmlar (anlaşılanlar), hâssın anladığı bütün mefhûmlar (anlaşılanlar) ve havâssın üzerindeki havâssın anladığı bütün mefhûmlar (anlaşılanlar) ile yerde avâmın, havâssın ve havâssu'l-havâssın bilebildikleri bütün bilinenler tenzih ederler, demektir.

Göklerdeki varlıkları mefhûmlar (anlaşılanlar), yerdekileri de "bilinenler" kavramı ile ifâde edişimiz, anlamanın, bilmenin üzerinde ve daha önemli olduğu içindir. Nitekim, ***"Böylece bunu (bu fetvâyı) Süleyman'a biz anlatmıştık. Biz onların her birine (hükümdarlık, peygamberlik) ve ilim verdik"*** (el-Enbiyâ', 21/79) buyrulmuştur. Süleyman (a.s.)'ın bu özel meselenin hakikatini ilim gücü sayesinde değil, anlama nurunun aydınlığı sayesinde bulmuş olması da anlamanın ilimden derece bakımından önemli olduğunu göstermektedir. O, anlayabilme nurunun giysisiyle dilediğini aziz ve güçlü kılan "Aziz", ilim elbisesi giydirmek sûretiyle dilediğini hikmetiyle şereflendiren "Hakîm"dir.

هُوَ الَّذٖى بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكّٖيهِمْ
وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢﴾

2. Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.

"Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur." Âyette geçen "*ümmî"* kelimesi arab ümmetine mensub, arablardan olan demektir. Arablar iki kısma ayrılırlar; Adnan neslinden olup, a) İsmail (a.s.)'a kadar varan Hicaz bölgesi arapları; b) Kahtan'a varan Yemen arabları. Her iki kolun da bir çok kabileleri vardır. Tefsir âlimlerine göre yaygın olan "*ümmî"* kelimesi, okuma-yazması olmayan kimse demektir. Fıkıh âlimlerine göre Kur'an'dan hiç bir şey bilmeyen kimse demektir. Ümmî, insanlarla temas hâlinde iken zorunlu olarak öğrendikleri ve annesinden öğrendiği ile kalan kimse gibidir.

Ümmî Peygamber ise, âdetleri üzere yazma bilmeyen ümmete mensub olan Nebî demektir. Âmmenin âdeti üzerine söylenmiş olduğu için "âmiyane tâbirle" denir. Bu da bunun gibidir. Ayrıca, "Ümmi Peygamber" adını almasının sebebinin, bir kitaptan okumayan, yazma bilmeyen anlamına geldiği de söylenmiştir. Hz. Peygamber, ezberine

ve bilgisine dayanmış ve Cenab-ı Hakk'ın kendisine verdiği şu te'minata güvenmiştir: ***"Sana (Kur'an'ı) okutacağız; artık Allah'ın dilediği hâriç, sen hiç unutmayacaksın."*** (el-A'lâ, 87/67). Peygamberimiz (s.a.) için okuma yazmaya ihtiyaç duymaması bir fazilet ve üstünlüktür. Ümmü'l-Kurâlı/Mekkeli olduğu için kendisine bu ismin verildiği de söylenmiştir.

Keşfü'l-esrâr adlı eserde şöyle denmiştir: Arablara ümmîler adı verilmesinin sebebi, analarının niteliği üzerinde bulundukları içindir. Analarından doğdukları gibi okuma ve yazmaları bulunmadığından, doğumlarındaki durumlarına nisbet edilmişlerdir. Çünkü okuma, yazma ve öğrenme halkın yaratıldığı durumun dışında, sonradan kazanılan bir şeydir. Arapların aslında okuma yazmaları olmadığından araplardan okuma yazması güzel olan kimseler de ümmî sayılır.

Rivâyete göre, Sakif kabilesinin öğrenmesiyle arapların yazmaya başlaması Taif'te olmuştur. Taifliler, Hiyra denilen ve Kûfe'ye yakın olan bir yerden gelmişlerdir. Hiyralılar da okuma yazmayı Enbar denilen ve Bağdatla aralarında on fersahlık mesâfe bulunan Fırat nehri üzerinde çok eski bir şehirde öğrenmişlerdir.

Peygamberimiz'in (s.a.) ashabı içinde meleklerin yıkadığı adıyla bilinen **Hz. Hanzala**'dan başka kâtip yoktu. Kâtip Hanzala adıyla çağrılırdı. Sonra yazıcılık ashâb-ı kirâm arasında yayıldı. **Muaviye b. Süfyan** ve **Zeyd b. Sâbit** gibi sahâbîler Rasûlullah'ın (s.a.) kâtipleriydi. Peygamberimiz'in (a.s.) başka kâtipleri de vardı. Peygamberimiz'in (a.s.) hayatının son yıllarında yazı yazmasını öğrenip öğrenmediği konusunda ihtilaf edilmiştir. İslâm âlimleri bu konuda iki guruba ayrılmışlardır. Bu hususta sahih bir hadis yoktur. Yazı yazma işi zihne dayalı, tabiî kuvvetle yapılabilen ve maddi bir araç olan kalemden çıkan bir sanat olunca, en yüce kalemin hizmetinde bulunduğu, levh-i mahfûz'un mushaflık ettiği, gerektiğinde ona bakabilen Peygamberin (a.s.) maddî hatta ihtiyacı yoktur. Kuran'ı okuyup bildiği halde yazmaması, Peygamberimiz (a.s.) için çok büyük bir mûcizedir. Çünkü o, kâtiplere yazı yazmayı, sanatkârlara sanatlarını öğretmekte idi. Dünya ve âhirete âid her kemali ehlinden daha iyi biliyordu.

"Ümmîlere...bir peygamber gönderen O'dur." âyetinin mânâsı: Arapların içinde, demektir. Çünkü ümmetler arasında arapların çoğunluğu okuyup yazmazlardı. Çoğunluk üstün geldiği için bu vasıf onlara verildi. Az da olsa aralarında okuyup yazanlar olduğundan "onların çoğu" denilmiştir. *"İçlerinden bir peygamber"* ifâdesi, onların içinden ve neseblerinden kendileri gibi arab ve ümmî olan biri demektir. Yaşayış durumunun onların halleriyle uyuşup örtüşmesi ve bilgilerini kitaplardan öğrenmemiş olması, onun nesebini ve her türlü hallerini bilmeleri, onlara Allah'ın bir lütfudur. Onun peygamberliği töhmetten uzaktır. Şa'yâ (a.s.)'ın kitabında zikredildiğine göre Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ki ben ümmîlerin arasından, ümmî olan bir peygamber gönderecek ve onunla peygamberlerin gönderilmelerine son vereceğim."*

Kâşifî demiştir ki, Hazret-i Peygamber'in ümmîliği konusundaki nükteler şu üç beyitte

özetlenir:

O, ümmü'l-kitâb olan Kur'ân'ın feyziyle terbiye edildi,
Bu sebeple Allah ona ümmî lakabını verdi.
Kimsenin sâhib olmadığı tâlim levhi, onun kucağındadır
Tamamiyle levh-i mahfûzun sırlarından haber verir.
El yazısı okumadıysa bunda ne zarar var?
İnsan ve cinlerin hepsi onun hattı/hükmü üzeredir.

Peygamberimiz'in (s.a.) ümmîler arasından peygamber olarak gönderilmiş olması bütün insanları umûmî olarak dâvet etmesine aykırı düşmez. İnsanların içinde özellikle ümmîlerin anılmış olmasının başka bir anlamı yoktur. Olsa bile şu ve benzeri âyet-i kerimelerde geçen insanların kâffesine gönderilmiş olduğuna dâir ifâdelerine ters düşmez: ***"Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici olarak gönderdik, fakat insanların çoğu bunu bilmezler."*** (Sebe, 34/28). Kaldı ki ümmîler arasından peygamber olarak göndermek ifâdesiyle, ümmîlere göndermek ifâdesi arasında da fark vardır. Peygamberimiz (s.a.) ümmîler arasından gönderilmiş olduğuna göre, kitab ehlinin açıklamasını yaptığımız bu âyeti delil göstererek, Hz. Muhammed (a.s.)'ın yalnız araplara gönderildiğine dâir iddiâlarını bozmaktadır. Yine bu âyetle Allah Teâlâ yahûdilerin araplara dil uzatarak, biz kitab ehliyiz, kitabımız var, siz ise ümmîsiniz/câhilsiniz kitabınız da yok, gibi sözlerini de reddetmiş oluyor.

"Kendilerine âyetlerini okuyan" ifâdesi yâni okuduğu ve bir yerden öğrendiği bilinmeyen ve kendileri gibi ümmî olduğu halde kendilerine Kur'ân okuyan, demektir. Kıraet ile tilâvet arasındaki fark şudur: Tilâvet, Kur'ân'ı arka arkaya, ders yapar gibi, vazife olarak yapılan zikirler gibi okumaktır. Kıraet, daha geneldir. Çünkü kıraet, kelime ile harfleri bir araya getirmektir, onları arka arkaya sıralamak değildir.

Âyetteki, *"onları temizleyen"* ifâdesi, onları, amellerinin ve inançlarının kirlerinden temizlenecekleri bir ortama yöneltip götüren, demektir. Bu âyet-i kerime sülûk kuralını da öğretiyor. Çünkü bu âyet-i kerimede mânevî kirlerden temizleyen gerçekte Allah Teâlâ ise de, ***"Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır"*** (en-Nisa, 4/49) âyet-i kerîmesinde buyrulduğu gibi, kâmil insan, ilâhî sıfatların tamamının mazharı ve yansımasından ibârettir. Nitekim, ***"Rasûlullah'a itâat eden gerçekte Allah'a itâat etmiş olur"*** (en-Nisa, 4/80) âyet-i kerîmesinde peygambere itâatin, gerçekte Allah'a itâat olduğunun mutlak olarak zikredilmiş olması bu mânâyı güçlendirmektedir.

"Kitabı ve hikmeti öğreten" ifâdesi *İrşad* adlı kitapta belirtildiğine göre "rasûlen" kelimesinin diğer bir sıfatıdır ve tilâvet ile birlikte olmasını gerektirmektedir. Oysa, tilâvetle öğretmek sıfatları arasına temizleyen sıfatı getirilmiştir ki, bu tezkiye (temizleme) ilim gücü yoluyla nefsi olgunlaştırmaktan ve tilâveti gerektiren ilim aracılığı ile elde edilen nazarî kuvvetle olgunlaştırmaya yönelik temizlemekten ibârettir. Çünkü, bütün bu birbirine bağlı sıfatların çok büyük nimetler olduğu ve karşılığında da

şükretmeyi gerektirdiği bildirilmektedir. Varlık düzenine riâyet edilseydi elbette onların her birinin birer nimet oldukları akla gelirdi. Bu da Kur'an'ın hangi isimle zikr edilirse edilsin her yönüyle başlı başına nimet olduğuna işârettir. Ondan bahsederken bazan âyetler, bazan da kitab ve hikmet denmesinin sırrı budur.

Bazı tefsir âlimleri şöyle demişlerdir: Onlara Kur'an ve şeriatı öğretir, demektir. Şeriat, Allah'ın kulları için kanunlaştırdığı hükümlerdir. Yahut lâfzı ve mânâsıdır, ya da Kur'an ve sünnettir. **Hasan (Basrî)**'nin de dediği gibi. Yahut **İbn Abbas**'ın (r.a.) dediği gibi kitab, yazı yazmadır. Yahut **İbn İshak**'ın dediği gibi hayır ve şerdir. Hikmet ise, **Mâlik**'in dediği gibi fıkıhtır. Yahut **A'meş**'in dediği gibi vaazdır. Yahut, şeriat hükümleri ve tarikat edeplerinin sırları, hüküm ve hikmete âid mânâların özet kitabıdır. Ancak Kur'an'ın gerçeklerini ve hikmetlerini öğretmek, anlama kabiliyetine sâhib olanlara mahsustur. Onlar da Ashâb-ı kirâm'ın önde gelenleridir. Onlardan sonra da kıyâmete kadar tâbilerinin havâssına âiddir. Ama gerek genel mânâda, gerekse özel mânâda ashâb-ı kirâm'ın öğreticisi aracısız Rasûlullah (s.a.)'dir. Tâbilerinin muallimi ise ümmetinin vârisleri ve din ehlinin olgun kişileri aracılığıyle her çağda yine Rasûlullah (a.s.)'dir. Bu öğretme usûlünden başka bir mûcize olmasaydı, ona bu bile yeterdi.

İmâm Bûsirî, *Bürde* kasidesinde şöyle der:

Yetim ve cehâlet döneminde kendisindeki bu edep ve eğitim,
Mucize olarak yetmez mi onda görülen bu ilim!

Yâni cehâlet döneminde olan ümmîdeki bu ilmin, yetim iken bildiği bu edeplere dikkat çekmesi yine mûcize olarak sana yeter.

"Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler." Âyet şu mânâdadır: Gerçek şudur ki, Peygamberimiz (a.s.) peygamber olarak gelmeden önce, okur yazar olmayanlar, benzeri görülmedik büyüklükte cehâlet pislikleri ve apaçık şirk sapıklığı içinde idiler. Bu âyet, onların kendilerini irşad edecek birine ne kadar muhtaç olduklarını açıklamakta ve Peygamberimiz'in (a.s.) bir başkasından öğrenmiş olma ihtimalini uzaklaştırmaktadır. Çünkü kendilerine peygamber gönderilmiş olanlar önceden bir sapıklık içinde olunca gönderilen peygamberin bunların birinden bunu öğrenmiş olabileceği şüphesini ortadan kaldırır.

Müfti Sa'dî şöyle der: Şurası açıktır ki, Peygamber gelmeden önce hepsinin sapıklık içinde olduğunu söylemek tağlîb kuralı gereğidir. Yoksa aralarında, Varaka b. Nevfel, Zeyd b. Nüfeyl, Kuss b. Sâide ve benzeri hidâyet içinde olanları da vardı ki, bunlar Peygamberimiz'in (a.s.) haklarında: *"Bunların her biri ayrı bir ümmet olarak diriltileceklerdir*" buyurduğu kimselerdendir.

Fakîr (**Bursevî**) der ki, Sâdi'nin bu görüşü, Peygamberimiz (a.s.)'dan önce cehâlet dönemindeki insanların hepsinin sapıklık içinde oldukları görüşüne bir itiraz ise de, önemli bir şey değildir. Mesela Varaka gibi saydığı bazı kişilerin hidâyet üzerinde

olmaları yalnız tevhid inancı içinde olmalarından ibârettir. Ama şeriatler ve dini hükümler bakımından sapıklık içinde idiler. Allah Teâlâ Peygamberimiz hakkında bile ***“Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?”*** (ed-Duha, 93/7) buyurmuştur. Peygamberliğinden önce ondan şirk sâdır olmamış; şarap içme, zinâ, eğlence ve boş şeylerle zaman geçirme gibi hususlar görülmemiş, herhangi bir kusur vâkı olmamış olmasına rağmen onun hakkında böyle buyrulmuştur. Bu sebeple yukarıda hidâyette oldukları söylenen kimselerin bir yönüyle hidâyette olmaları diğer yönüyle sapıklık içinde bulunmalarına aykırı değildir. ***“Kendilerine âyetlerini okuyan”*** (el-Bakara, 2/129) ifâdesi bu mânâyı göstermektedir. Çünkü tilâvet, hükümleri ve şeriatleri öğretmekle, nefislerin kötülüklerden arındırılması ve sapıklıktan mutlak mânâda kurtarılması sağlanmıştır. Bunu böyle bilmelidir.

وَاٰخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾

3. *(Peygamberi)* müminlerden henüz kendilerine katılmamış bulunan diğer insanlara da göndermiştir. O, azîzdir, hakîmdir.

“(Peygamberi) “müminlerden henüz kendilerine katılmamış bulunan diğer insanlara da göndermiştir.” Kendi zamanındaki ümmîler arasından onu peygamber olarak gönderdi. Diğer insanlara da onu göndermiştir demektir. Yahut onlara ve onlardan başkalarına öğretir demektir. Onlar da araplardan gelecek olanlardır. Arap olanlardan ve olmayanlardan ümmîlere peygamber göndermiştir.

Kâşifî demiştir ki: “Söylenenlerin en doğrusu şudur ki, Hz. Peygamber (s.a.)’in vefatından sonra İslam’a girmiş olanlar ve girmeye devam eden kimseler kasdedilmektedir.”

Bu durumda kıyâmete kadar arap olsun olmasın sâlih amel işleyen bütün müslümanlar bu kapsama dâhil olur. Hadis-i şerifte Peygamberimiz (a.s.): “*Şüphesiz ki, benim ümmetimden olan birtakım erkeklerin sulblerinden gelecek erkekler ve kadınlar vardır ki, hesabsız olarak cennete gireceklerdir”*buyurdu ve bu âyet-i kerîmeyi okudu. [121]

*“Kendilerine katılmamış” y*âni ümmîlere henüz katılmamış ve onların çağında olmayan, ama ileride onlara katılacak olanlardır. Bunlar onlardan sonra gelecek olan araplar ve arap olmayanlardır. Âyet-i kerîme’de ***“Ve ben, Rabbim sana (ettiğim) duâ sâyesinde hiç bedbaht olmadım.”*** (Meryem, 19/4) buyurulmuştur. ***“İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?”*** (el-İnsân, 76/1) âyet-i kerîmesinde buyrulduğu gibi geçmişe âid olan olumsuzluğunu hal ile ilgisinin kesilmesine de ihtimal vardır. Bu sebeple, “değil idi, sonra oldu.” demek mümkündür, ama, “hiç olmadı, sonra oldu” denemez. Ancak, “hiç olmadı, ama bazan olur” denebilir.

Sehl b. Sa'd es-Sâidî (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir: Peygamberimiz (s.a.): "*Ben siyah koyunları, peşinden de beyaz koyunları suladığımı rüyamda gördüm. Ey Ebû Bekr! Bu rüyâmı te'vil et (yorumla)*"[122] buyurdu. Bunun üzerine **Ebû Bekr** (r.a.) şöyle dedi: Ey Allah'ın Nebîsi! Siyahlar arab topluluğudur, beyazlar da arap olmayan insanlardır, araplardan sonra sana tâbi olacaklardır. Peygamberimiz (a.s.) "*Cebrail de böyle yorumladı.*" buyurdu. *"kendilerine henüz katılmamış olanlar"* dan maksad fazilet ve hayır yarışında onlara ulaşamayanlar, demektir. Çünkü tâbiûn, fazilet bakımından hiç bir konuda ashâb-ı kirâma ulaşamazlar. Arablar karşısında acemlerin durumu da böyledir.

Bu âyet-i kerîme Rasûlullah'ın (a.s.) bizzat insanlığa gönderilmiş bir peygamber olduğuna ve tebliğ ettiği dinin de kendi zamanındakilere ve kendilerine ulaşacak olduğu bütün insanlara huccet olduğuna delildir. Çünkü Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: ***"Çünkü bunlar ona (Kur'an'a) inanırlar. Zümrelerden hangisi onu inkâr ederse işte cehennem ateşi onun varacağı yerdir."*** (Hud, 11/17).

"O, azîzdir, hakîmdir." İzzette ve galip gelmekte sonsuz kuvvetli ve üstündür. Bu sebeple, ümmî birine bu kadar büyük işi başarma imkânı ve gücü vermiştir. Hikmet ve yaratılanların gerçek anlamdaki iyiliklerini son derece gözetir. Bunun içindir ki, Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.)'ı bütün insanların içinden seçmiştir.

ذَلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٤﴾

4. Bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sâhibidir.

"Bu, Allah'ın lutfudur." Allah'ın lütfu, Hz. Muhammed'in (a.s.) herkes içinden seçilip üstün kılınması, gerek kendi çağındaki, gerekse ondan sonra gelecek asırlardaki bütün insanların peygamberi olmasıdır.

"Onu dilediğine verir." Lütuf ve bağış olarak verdiğinde sebeplerin etkisi yoktur. Bu sadece O'nun ikrâmıdır, sebepler buna karışmaz, çarelere baş vurmakla bu lütuf elde edilmez.

"Allah büyük lütuf sâhibidir." O kadar büyük ki, O'nun lütfunun büyüklüğü yanında bütün dünya nimetleri küçük ve değersizdir.

Keşfü'l-esrâr adlı eserde şöyle denmiştir: Hz. Muhammed (a.s.)'ı insanlara peygamber olarak göndermekle ona karşı ***"Allah büyük lütuf sâhibidir."*** Ona inanmak ve bey'at etmeğe muvaffak kılmakla da halka büyük lütufta bulunmuştur.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Her asırda Hz. Muhammed (a.s.)'ın vârislerini Muhammed ümmetinden kabiliyetli olanlara göndermek ve onların irşadları doğrultusunda ümmeti amel etmekte başarılı kılmakla Allah büyük lütuf sâhibidir. Eğer insanları irşad edecek ve hakkı gösterecek kimseler olmasaydı, insanlar nereye gideceklerini bilmeyen körler gibi kalırlardı. Allah'ın lütfunun büyük olması, gaye, büyük Allah'a ulaşmak olduğu içindir. Bazı büyükler şöyle der: Allah'ın büyük lütuf sâhibi olmasının sebebi, ilâhî

esmâya âid bütün lütuflar ism-i âzam'ın yönetimi altındadır. İsm-i âzam da bütün isimlerin ahadiyetini içine almaktadır.

Rasûlullah (a.s.)'a: Ey Allah'ın Rasûlü! Zenginler bütün sevab ve mükâfatları alıp götürdüler, denildi de Rasûlullah onlara: "***Sübhanallahi ve'l-hamdü lillahi velâ ilâhe illallahü vallahü ekber. Velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm****, deyin"* buyurdu.[123] Yoksul durumda olanlar bu tesbihi okudular. Zenginler de öğrenip okuduklarında: Ey Allah'ın Rasûlü onlar da bu tesbihi okumakta bize iştirak ediyorlar denildi. Rasûlullah (a.s.*) "Bu Allah'ın lütfudur, dilediğine verir"* buyurdu.

Bazı rivâyetlere göre: Bir yoksul, *"Sübhanallahi ve'l-hamdü lillahi velâ ilahe illallahü vallahü ekber"* tesbihini samîmiyetle söyler, bir zengin de aynı tesbihi okur ve bunun yanında onbin dirhemlik sadaka verirse, yoksulun ulaştığı fazilete ve katlanmış sevabına ulaşamaz. Diğer iyilik konularındaki ameller de böyledir.

Şeyh Sa'dî demiştir ki:

Hazineden kantarla altın bağışlamak
Eli zorda olanın bir gram vermesi kadar kıymetli olmaz.

---

[121]. Suyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, c. 1, s. 7558; Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, c.12, s. 182; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c.5, s. 498. (el-Mektebetü'ş-Şâmile). İbn Kesîr, IV, 364.

[122]. Müsned, V,455.

[123]. Suyûtî, Cem'u'l-Cevâmi', c. 1, s. 12070; Hindî, Kenzu'l-Ummâl, c. 15i, s. 952; Hâkim, Müstedrek, c. 5, s. 41. (el-Mektebetü'ş-Şâmile).

KİTAP TAŞIYAN
MERKEB GİBİ OLMAYIN

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ
اَسْفَاراًۜ بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥﴾ قُلْ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَٓاءُ
لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُٓ
اَبَداً بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ
الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

5. Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez.

6. De ki: Ey yahûdiler! Bütün insanlar değil de, yalnız, kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddiâ ediyorsanız, bunda da samîmî iseniz, haydi ölümü temenni edin *(bakalım)*!

7. Ama onlar, önceden yaptıklarından dolayı ölümü asla temenni etmezler. Allah, zâlimleri çok iyi bilir.

8. De ki: Sizin kendisinden kaçtığınız ölüm, muhakkak sizi bulacaktır. Sonra da görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz de O size bütün yaptıklarınızı haber verecektir.

"Tevratla yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu" Tevratı bilip de onunla amel etmekle yükümlü tutulan yahûdiler ve sonra da onun âyetleriyle amel etmeyenler, Rasûlullah'ın (a.s.) peygamberliğinden bahseden âyetleri yalnız okumakla yetindiler. Bunların durumu, *"Ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir."* "Himar/eşek" kelimesi câhil yerine kullanılan bir hayvan ismidir. Çok câhiller için araplar, "merkeplerden daha câhil" derler. Çünkü küfür cehâletten kaynaklanmaktadır. İnkârcının merkebe benzetilmesi onu fazlasıyla küçümsemek, hakaret etmek, alay etmek ve şaşkınlığı ile azarlamak içindir. Çünkü merkep "şaşkınlık"la anılır. Öküz de şaşkın bir hayvan olarak tanınıyorsa da yük yükletmeğe uygun değildir.

Ey genç! İlim öğren, gerçekten câhil kalmak ayıptır,

Ona râzı olan ancak merkeptir.

"Ciltlerce kitap taşıyan.." yâni ciltlerce ilim kitabını taşıdığı halde onlardan yararlanmayan merkep gibidir.

Râğıb şöyle demiştir: Sifr, bir takım gerçekleri ortaya çıkarıp aydınlatan kitaptır. Âyet-i kerîme'de özellikle "esfâr" kelimesinin zikredilişi, her ne kadar Tevrat okunduğunda mânâları ortaya çıkıp içindeki hükümler anlaşılıyorsa da, câhil kişinin, kitap taşıyan merkeb gibi, onun mânâsını açıkça anlayamadığına dikkat çekmek içindir.

Kâmûs'a göre "sifr", büyük kitab veya Tevrat bölümlerinden bir bölümdür. Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme ile ilâhî kitabı kabul edip sorumluluğunu yüklenen kimsenin o kitabın mânâlarını öğrenmesi, içindekileri bilmesi ve onunla amel etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Böylece mükellef kimse, bu âyet-i kerîme'de yerilenlerin durumuna düşmekten kurtulmuş olur.

Şeyh Sa'dî (k.s) şöyle demiştir:

Kur'ân'ın nüzûlünden maksad güzel ahlâk elde etmektir,
Tazılı sûreyi tane tane okumak değildir.
Ne kadar ilim okursan oku
Sende amel yoksa câhilsin.
Üstünde birkaç kitap olan hayvan
Ne ârif olabilir ne de âlim.
O boş beyinlinin ne haberi olur
Sırtındaki odun mudur yoksa defter mi?

Kâşifî şöyle demiştir:

Allah "ciltlerle kitap taşır" buyurdu
O'ndan olmayan ilim, sırtta yük olur.
Gönül ehlinin bilgileri onları taşır götürür
Beden ehlinin bilgileriyse onlara yüktür
Bilgi gönle girerse yardımcı olur
Bilgi bedende/toprakta kalırsa bir yük olur.
Hak'tan gönülle okursan herkesi geçersin
Bedenle okursan da sadece yaprak karalarsın.

*et-Te'vilâtü'n-Necmiyye'*de şöyle kaydedilmiştir: Nefis yahûdisinin, kalp elçisinin doğruluğunu bildiren ilim ve mârifet Tevratını taşıyıp da gereklerine ve hükümlerine uymamakta benzeri, beden merkebinin değerli eşyaları, değerli kumaşları, kıymetli elbiseleri ve güzel taylesanları, kışın giyilen değerli kürkleri taşıması gibidir. Beden merkebi bunların değerini ve önemini bilmediği gibi, nefis yahûdisi de kalp elçisinin

yüksek değerini ve derecesini, makamının yüksek durumunu bilmez.

Nükteci bir zâtın anlatılan bir nüktesi ne kadar güzeldir! Bir yemek dâvetinde bulunmuş, ama kendisine kimse iltifat etmemiş, en aşağı bir yere oturtmuşlar. Oradan hemen çıkıp emanet olarak çok değerli elbise alıp giymiş ve bu toplantıya dönmüş. Onu büyüklerin giydikleri kıyâfetle gördüklerinde ona itibar etmişler ve önem vererek en yüksek yere oturtmuşlar. Yemek gelince de elbisesinin yenine: "Ye bakalım", demiş. Yazık ki, kürk, elbise ne yemekten ne de tadından anlar. Şekilcilerin gözü yalnız dış görünüşe değer vermektir, üstünlüğü ancak süste ve nakışta görürler. Bu görüş ise mânâları ve gerçekleri anlamaktan ne kadar uzaktır..

"Allah'ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür!" Yâni Allah'ın âyetlerini yalanlamış olan topluluk örnek olmak bakımından ne kötü örnektir! Onlar da Muhammed (s.a.)'in peygamberliğinin gerçek olduğuna şâhidlik eden Tevrat'taki âyetleri yalanlayan yahûdilerdir.

"Allah zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez." Yalanlamayı tasdik yerine koyanları, yahut, yahûdi ve benzerleri gibi kimselerin yardım etmek yerine düşmanlığı, mutlu olmak yerine şakaveti, hidâyeti yerine sapıklığı seçerek kendi nefislerini ebedî azaba atmak sûretiyle kendilerine zulmedenleri Allah doğru yola iletmez. Bu âyette, onların durumları eşeğin durumuna benzetilerek kötülenmiş, yaptıklarının çirkinliği ortaya konmuştur. Çünkü çirkine benzetilen çirkindir. Gerçekten Cenab-ı Hak: *"Şüphesiz ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir"* (Lokman, 31/19) buyurmuştur.

O halde câhilin ve asılsız iddiâcının sesi merkebin sesi gibi çirkindir ve daha aşağılıktır. Çünkü onların sesi zarardan başka bir şey değildir. Merkep ise yük taşır, ona kadınlar ve erkekler binerler.

Hayatü'l-hayevân adlı eserde şöyle denilmiştir: Ehlî merkebin tırnağından bir yüzük yapılır ve sar'a hastası olan biri takınırsa bir daha sara olmaz. Bundan başka merkebin diğer hayvanlara göre hem cinsiyle eşleşme gücü çok fazladır. Bu da hayvana âid biyolojik bir durumdur. İnsanda da bulunan bu kabiliyeti insan iffetle değiştirirse, anlatılan bu kötülüğe benzemekten kurtulur, selâmette kalır.

İlmiyle amel etmeyen nice âlimlerin gözünün haramda dolaştığını, evli olmalarına rağmen dini eğitimle bu şehvet duygularına hakim olmayıp düzeltmedikleri için zinâ cürmünü işledikleri görülmektedir. Şeriat ve din onların yalnız sözlerinde kalır, amellerine ve yaşayışlarına geçmez. Allah'ın düşmanlığına ve azâbına sebep olacak hareketlerden koruması için yine O'na sığınırız.

قُلْ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ هَادُٓوا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَٓاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ
فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٦﴾

6. De ki: Ey yahûdiler! Bütün insanlar değil de, yalnız, kendinizin Allah'ın

dostları olduğunuzu iddiâ ediyorsanız, bunda da samîmî iseniz, haydi ölümü temenni edin *(bakalım)*!

"De ki: Ey yahûdiler! Bütün insanlar değil de, yalnız, kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddiâ ediyorsanız,"

Yahudîler doğru yoldan sapmışlardır. **Râğıb** şöyle der: Hûd, yumuşak dönüştür. Örfte ise tevbe etmek anlamındadır. Âlimlerin bir kısmı, Yehûd kelimesi aslında ***"Şüphesiz biz sana döndük,"*** (el-A'râf, 7/156) âyetinde olduğu gibi "tevbe ettik", anlamındadır, derler. Bu duruma göre yehud bir övme ifâdesine isim olmuştur. Yahûdilerin şeriati nesh edildikten sonra övme anlamı olmamakla birlikte onların isimleri olmaya devam etti. Nitekim Nasarâ kelimesi aslında havarilerin ***"Biz Allah'ın ensarıyız"*** (yardımcılarıyız), (Âl-i İmrân, 3/52) sözlerinden alınmıştır. Sonra şeriatlerinin neshini takiben de onların ismi olmakta devam etti. Sonra da Allah Teâlâ bir çok yerde inkârcılara bu isimlerle dolaylı olarak hitâb etmiştir. Bu âyet-i kerîme de onlardan biridir. Çünkü onlar kendileriyle Allah arasında putları aracı olarak koymuşlardır.

Müminlere gelince, onlara Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'in bir çok yerinde vâsıtasız olarak hitâb etmiştir. Çünkü onlar aradaki vâsıtaları kaldırmış oldukları için Allah Teâlâ müminlerle yüce zâtı arasındaki vâsıtaları kaldırmıştır.

Râğıb der ki: Âyetteki evliyâ kelimesi, velî kelimesinin çoğuludur, sevilen, dost anlamınadır. *"Bütün insanlar değil de,"* cümlesi, yahûdi olmayanlar, demektir. Bazıları da, arab olsun olmasın müminlerdir, demişlerdir. Cenab-ı Hak bununla, yahûdilerin, ***"Biz Allah'ın çocukları ve sevgilileriyiz."*** (el-Maide, 5/l8) sözlerini kasdetmiştir. Onlar cennetin yalnız kendilerine âid olduğunu iddiâ ediyorlar ve şöyle diyorlar: ***"Yahûdiler yahut hıristiyanlar hâriç hiç kimse cennete giremiyecek, dediler"*** (el-Bakara, 2/111). Bunun üzerine onların yalanlarını ortaya çıkarmak için Allah Teâlâ Rasûlullah'a (a.s.) şöyle demesini emir buyurdu:

"Bunda samîmî iseniz, haydi ölümü temenni ediniz.(bakalım.)" Yâni Allah'tan, sizi öldürmek sûretiyle bu imtihan yurdundan çıkarıp mükâfat ve ikram yurdu olan âhirete intikal ettirmesini temennî ediniz ve *"Allah'ım! Bizi öldür",* deyiniz. Eğer siz iddiânızda samîmî iseniz, gerçek olduğundan emin iseniz, o halde ölümü temenni ediniz. Çünkü, cennetlik olduğuna kesin olarak inanmış olan kimse ona ulaşmak için üzüntülerle dolu bu dünyadan kurtulmak ister. Zira ölmeden kimse cennete kavuşamaz.

Baklî, şöyle demiştir: Allah Teâlâ bu âyetle O'nu sevdiklerini iddiâ edenleri ölümle deneyip Allah aşkının kendilerini kaplayıp da ölümü sevenleri, sözünde sâdık (doğru olanları) onların arasından çıkarıp ayırdı. Sâdık olan Allah'a ölümle kavuşmayı arzu eder, yalancı ise ondan kaçar. Bu nedenle de doğruların doğruluğu yalancıların yalanından ayrılmıştır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "*Allah'a kavuşmayı severek isteyen kimseye Allah da kavuşmaktan râzı olur. Allah'a kavuşmaktan hoşlanmayan kimseye kavuşmaktan Allah hoşnut değildir."* [124]

Cüneyd Bağdâdî (k.s.) şöyle der: Seven âşık Mevlâ'sına âşıktır. Ölümü, dünyada kalmaktan çok sever. Zira Allah'a kavuşmak ölümle olur. Bu sebeple de devamlı ölümü temennî eder.

وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُٓ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٧﴾

7. Ama onlar, önceden yaptıklarından dolayı ölümü asla temenni etmezler. Allah, zâlimleri çok iyi bilir.

"Ama onlar, önceden yaptıklarından dolayı ölümü asla temenni etmezler." Bu âyet-i kerîme yahûdilerin tutumlarından meydana gelecek olanı haber vermektedir. "Dünyada kaldıkları müddetçe" demektir. Bakara sûresinde ***"Ölümü asla temenni etmeyeceklerdir"*** (el-Bakara, 2/95) buyurulmuştur. Cennetin özel olarak onlara âid olduğuna dâir iddiâları kesin ve aşırı bir tarzda olduğu için, Allah Teâlâ olumsuzluk anlamına olan sözlerin en mübalağalısı ile reddetmiştir. Cuma sûresinde Allah'ın dostları olduklarına dâir iddiâları eksik ve tereddüdlüdür. Bu sebeple iddiâlarının red edilmesi için "lâ" kelimesiyle yetinilmiştir. *Bürhanü'l- Kur'an* adlı eserde de böyle kayd edilmiştir.

"Önceden yaptıklarından dolayı," ifâdesi, Tevratın hükümlerini bozmak ve Peygamber Hz. Muhammed'in (a.s.) sıfatını değiştirmek gibi işlemiş oldukları cehenneme girmeyi gerektiren küfür ve isyanlardan dolayı ölümü temenni etmekten kesin olarak kaçınırlar, demektir. Onlar işledikleri bu gibi isyanlar sebebiyle ölümden sonra azab edileceklerini bilirler. Âyette geçen "el" anlamındaki "yed" kelimesi, insanın organlarından her işinde baş vurduğu ve kendisine en çok ihtiyaç duyulduğundan dolayı, bazan kişinin kendisi, bazan de kudret yerine ifâde edilmiştir. Burada ise kişiler anlamındadır. Ona çok ihtiyaçları olduğu için sanki kişilerin kendileriymiş gibi bir mânâda kullanılmıştır.

"Allah zâlimleri çok iyi bilir." Bütün işlerinde zâlim olduklarını belgelemek için, zâlimler kelimesi zamir gelmesi gerekirken açıkta isim olarak getirilmiştir. Mânâ şöyledir: Allah onları, onlardan meydana gelecek olan çeşitli azapları gerektirecek zulüm ve isyanları ve onları bu azaplara sürükleyecek olan haktan kaçışlarını bilir. Gerçekten de ifâde buyurulanlar, olduğu gibi gerçekleşti ve onlardan hiçbiri ölümünü istemedi.

Hadis-i şerifte şöyle buyruldu: "*Sizden hiç biriniz ölümü temenni etmesin! İyi ve sâlih amel sâhibi kimse yaşadığı takdirde iyiliklerini artırır. Bu da onun için iyidir, hayırdır. Günahkar ise tevbe ve itâat etmek sûretiyle Allah'ın rızâsını kazanabilir."* [125]

Allah dostlarından bazılarının ölümü temenni ettikleri konusunda rivâyet edilenler ise, ayrılık ateşine yanmaktan dolayı ilâhî muhabbet ve sevgilerinin taşkınlığından ve

sabırsızlıklarından dolayıdır. Aşklarına yenik düşen meczublar hakkında söylenecek söz yoktur. Bazı şâirlerin de ifâde ettikleri gibi:

Gâfiller ölümden mühlet istediler
Âşıklar "hayır hayır çabuk olsun" dediler.
Bir gün bir ilaç satıcısı ne güzel dedi:
"Sana şifa lazımsa acı ilaç iç."

Fakat istek ve irâdesi doğru olmayan kimse, nefisle mücadele etmekten kaçar ve tabiat sığırını kesmekten korkar. İşte bu gibi kimselerin tabiî ölüm karşısında kelimelerin ve ifâdelerin açıklamaya yetmediği kadar kalbi katılaşır. Allah korusun!

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلٰى عَالِمِ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

8. De ki: Sizin kendisinden kaçtığınız ölüm, muhakkak sizi bulacaktır. Sonra da görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz de O size bütün yaptıklarınızı haber verecektir.

"De ki: Sizin kendisinden kaçtığınız ölüm, muhakkak sizi bulacaktır." İnkârınızın günahı sebebiyle cezâlandırılma korkusuyla temennî etmeğe bile cesâret edemediğiniz ölüm, onu engelleyecek hiçbir engel olmadığı halde elbette size ulaşacaktır. Siz ölümden kaçsanız da ölüm mutlaka size ulaşacaktır. Sanki, ondan kaçış onun daha çabuk ulaşmasına sebep teşkil etmektedir. Çünkü ölümden kaçan ömrünün bereketini bulamaz. Tersine ölüm yönüne kaçmış ve ölüm onu karşılayıp ona kavuşmuş olur. Şöyle bir söz söylenmiştir: Bir iş tersine döndü mü bulunan çare de felâket olur. İnsan irâdesi dışında zorunlu olarak gelen tabiî ölümden *"Sonra da görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz"* âyetinde geçen red kelimesi, bir şeyi kendisine veya hallerinden bir hale göre geri çevirmektir. Bu âyette de kendi zâtına göre geri çevirme anlamında kullanılmıştır. ***"Eğer (dünyaya) geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir"*** (el-Enam, 6/28) âyet-i kerîme'sinde olduğu gibi. Önce bulunduğu hâline göre geri çevrilmek anlamına örnek şu âyet-i kerîme'dir: ***"Ey îmân edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, sizi gerisin geriye (eski dininize) döndürürler..."*** (Âl-i İmran, 3/149) Âyette geçen *"Görüleni ve görülmeyeni bilen"*; yâni hiçbir hâliniz kendisine gizli olmayan, kendisinden başka sâhib ve hâkim bulunmayan Cenab-ı Hakk'a döndürüleceksiniz. Onların gizli halleri ve açık olan amellerinden haberdar olması itibariyle, Allah Teâlâ yüce zâtını "görüleni ve görülmeyeni bilen" sıfatıyla nitelendirmiştir. Bunun açıklamasının tamamı "Haşr sûresi" nde geçmiştir.

"O size" görülen ve görülmeyen çirkinliklerden, küfürden ve isyanlardan dolayı

cezâlandırmak sûretiyle *“bütün yaptıklarınızı haber verecektir.”* Yâni sizi yakalar ve o şerbetten tattırır, kaçmanın bir faydası olmaz.

et-Te’vilâtü’n-Necmiyye’de şöyle denilmiştir: Bu âyet-i kerîme şehvet ve lezzetleri terk etmekten ibâret olan irâdî ölüme işâret eder ki siz Rabbânî arzularınızın basitliği ve rûhânî himmetlerinizin zayıflığı sebebiyle o ölümden kaçarsınız. Ama o size ulaşacak ve sizden ayrılmayacaktır. Ancak hayvânî şehvetler denizine daldığınız ve zulmânî arzu ve iştahlarınızın helâki ile mahvolduğunuz için bunun farkında değilsiniz. Çünkü siz yeni bir yaratma hususunda şüphe içindesiniz. ***“Her yerden onlara dalgalar hücum eder”*** (Yunus, 10/22) âyetinde buyrulduğu gibi. Yâni ölüm dalgaları her iştah duyduğunuz lezzete, güzel nimete gelecek, demektir. Ve siz mutlaka haşredileceksiniz. Sonra gaybı, gizli niyetleri ve kalbe âid gizlilikleri, sırları ve aşikarı, açıkça işlenen tâat ve ibâdetleri bilene döndürüleceksiniz. ***“Sonra görüleni ve görülmeyeni bilene döndürüleceksiniz.”*** (et-Tevbe, 9/94) buyrulduğu gibi. Bu sebeple de kalbî sâlih niyetlerle veya nefse âid olan fâsid niyetlerle yaptıklarınızdan dolayı sizi mükâfatlandıracak veya cezâlandıracaktır.

Yine bu âyet-i kerîme’de, tabiî ölümden kaçmanın fayda vermediği gibi, irâdî ölümden kaçmanın da fayda vermeyeceği hususuna işâret vardır. Ancak, akıllı insan fânî olduğundan dolayı uyanık olup, Melik ve Mennân olan Allah ile bâkî olabilmek için yokluğu seçmelidir.

Şurası da bilinmeli ki, kişinin ölümden çekinmesi ve hoşlanmaması doğal olarak mâzûr görülmelidir. Çünkü bu korkuş ve kaçıştan sıyrılıp kurtulmak cidden zordur. Ancak Allah Teâlâ âşıkları bundan müstesnâdır.

Hikaye edildiğine göre, hükümdarlardan biri yeryüzünde bir seyahat için kendisine bir elbise getirilmesini istemiş. Getirilen elbiseyi giymiş ama beğenmemiş, başka bir elbise isteyip giymiş ve hoşuna gidecek olanı buluncaya kadar elbise değiştirmiş. Nihâyet hoşuna giden elbiseyi bulup giymiş. Yine yolculuk yapmak üzere bir binit istemiş, getirilen biniti beğenmemiş, başkasını istemiş. Sonunda en güzelini, hoşuna gideni bulup binerek yola çıkmış. Bu arada iblis gelip avurduna üfleyip kibirle şişirmiş. O da kendini beğenip çok büyüklenmiş. Kendisiyle birlikte bir çok atlı da yolculuğa çıkmış. Kendini beğenip kibirlendiğinden kimseye bakmağa tenezzül etmiyormuş. Derken yolda yoksul kıyâfetli bir adam kendisine gelerek selam verdi ise de almamış. Yoksul görünümlü adam: “Atının dizginini yakalamış. Kibirli adam, “atın dizginini bırak çok işim var” demiş. Adam: “Sen bana lazımsın” demiş. Hükümdar çaresiz: “Sabret ineyim,” demiş. Adam: “Hayır şimdi” deyip atın dizginini elinden almış. Hükümdar: “Söyle” demiş. Adam: “Bu bir sırdır” diyerek kendisine yaklaşmış ve gizlice: “Ben ölüm meleğiyim” demiş. Bunu duyan hükümdarın rengi değişmiş. Dili karışmış kekeleyerek: “Beni bırak da âileme, çoluk çocuğuma döneyim. İhtiyacımı karşılayıp onlarla helâlleşeyim” demiş. Adam şeklindeki melek: “Hayır vallahi çoluk

çocuğunu ebediyyen göremeyeceksin" demiş ve rûhunu alıvermiş. Hükümdar odun parçası gibi attan yuvarlanıp düşmüş.

Ölüm meleği yoluna devam ederek bu durumda yolculuk eden bir müminle karşılaşmış. Ona selam vermiş, mümin selamını almış. Melek: "Seninle bir işim var, kulağına söyleyeyim" demiş. O da: "Buyrun, söyleyin" demiş. Melek gizlice: "Ben ölüm meleğiyim" demesi üzerine mü'min: "Merhaba uzun zamandır beklediğim, hoş geldin safa geldin, Allah'a yemin ederim ki, yeryüzünde senden çok karşılaşmayı istediğim bir başkası yoktur" demiş. Melek: "Yapmak üzere çıktığın işini bitir," demiş. Mü'min: "Allah'a kavuşmaktan daha büyük ve önemli hiçbir işim yok," demiş. Melek: "Öyleyse, hangi durumda ruhunu almamı istiyorsun onu seç" demiş. Mümin: "Bunu yapabilir misin?" demiş. Melek: "Evet bununla emredildim" deyince: "O halde abdest alıp namaz kılarken secdede ruhumu alman için hazırlanmama izin ver" demiş. Melek, bu mü'minin ruhunu secdede olduğu halde almış.

Mesnevî'de şöyle gelmiştir:

Büyük adamlar âlemden göçmekten mutluyken
Bu çocuklar burada kalmaktan mutludurlar.
Şu kör kuş tatlı suyu görmediğinden
Ekşi su, önünde ona Kevser görünür.

Ölümden kaçış, akıl ve bilince dayalı olması hâlinde ya ölümden hoşlanmamak ya da bir yerden diğer yere intikal anlamında olur. Bu kaçış, dünya zevklerine dalmaktan dolayı ise yerilen bir kaçıştır. Eğer, Allah'ın huzurunda durup hesab vermek korkusundan dolayı ise mazûr sayılmıştır.

Anlatıldığına göre, **Süleyman Dârânî** şöyle demiştir: Anama ölümü sever misin? diye sordum. Hayır dedi. Neden dedim? Çünkü bir insana isyan edecek olsam onunla karşılaşmak istemem. Ya O'na isyan ettiğim halde huzuruna çıkmaktan nasıl hoşlanayım! dedi. Ölümden sonrası için hazırlanabilmek umuduyla ölümden hoşlanmamayı da buna kıyasla.

Bulunduğu dünyadan âhirete intikal anlamındaki ölümü sevmemeye akıl veya nakil bakımından bir yol yoktur. Çünkü görülen odur ki ölümden kurtuluş yoktur. Kul nerede bulunursa bulunsun mutlaka ölüm onu bulur. Fakat evleri saran ateş, taşıp gelen çok büyük ve güçlü sel, güçlü bir düşmanın, yırtıcı bir canavarın veya yer haşerelerden birinin saldırısı gibi bazı nedenlerle ölümden kaçmanın ve hoşlanmamanın mazûr sayılması gerektiği açıktır. Hatta kaçmakla emredilmiştir. Tâun ve koleradan kaçmak ise akıl ve nakledilen naslara göre câiz değildir. Akıl yönünden câiz olmaması, **İmâm Gazzâlî**'nin dediği gibi, tıpta veba'nın sebebi hava yoluyla gelen zararlı mikroplardır. Tedavi yollarının en açık ve isabetli olanı zararlıdan kaçmaktır. Bunun yasaklanmış olmadığında görüş birliği vardır. Ancak hava yoluyla gelen bu gibi hastalıkların

mikrobu insan vücudunun dış kısmına temas sûretiyle bulaşmaz. Bir ufûnet, kokuşma bulunup burundan alınan havayı uzun süre solumakla bulaşır, ciğere, kalbe, iç organlara bağırsaklara ulaşır ve zarar verir. Veba içerde uzun süre kalıp etkisini göstermedikçe açığa çıkmaz. O halde veba bulunan bir beldeden çıkmak çoğunlukla bu hastalıktan kurtarmaz. Çünkü önceden alınmış ve içerde yerleşmiş olan mikroptan kaçmakla kurtulunmaz, kişi kurtulduğunu zanneder. Dolayısıyla bu kaçış vehim kabilinden bir şey olur. Hastalıktan dolayı okunmak, afsunlamak ve bazı şeylerin uğursuz sayılması gibi. Şâyet hasta olmayanların bulundukları bölgeden çıkmalarına izin verilmiş olsaydı, orada tâun hastalığının yatağa düşürdüğü, güçlerini ve morallerini çökerttiği hasta olanlardan başka kimse kalmazdı. Dolayısıyla kendi başlarına hiçbir şey yapamayacak olan hastalara yedirip içirecek kimse kalmazdı. Bu durum sağlıklı kimselerin kurtulacakları umulduğu gibi iyileşmeleri umulan hastaların mahvolmalarına sebep olurdu. Bulundukları hastalıklı beldede kalmaları ölmelerine sebep olacak denilemediği gibi, çıkıp gittikleri takdirde kesin olarak kurtulacaklarını söylemek de mümkün değildir. Ama hasta durumda bırakılacak olanların mahvedilmiş olacakları kesindir. Halbuki müminler birbirine kenetlenmiş binalar gibi birbirine güç verirler.

Yine müminler tek vücud gibidirler. Şâyet birisinin bir organı hastalanırsa diger organların da huzuru kalmaz; aynı rahatsızlığı ve ağrıyı duyarlar. İşte bize göre hastalığın görüldüğü yerden çıkmanın yasaklanma sebebi budur. Hastalığın henüz gelmediği bir yerden hastalık olan yere ihtiyaç yokken gitmemek de tam tersine hastalık bulaşmayıp sağlıklı kalmaya vesîledir. Gitmek de yasaktır. Çıkmayı yasaklayan naklî deliller şunlardır: ***“Binlerce oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? Allah onlara: Ölün! dedi. Öldüler. Sonra onları diriltti.”*** (el-Bakara, 2/243). Bu âyet-i kerîmede, ölümden kaçmak maksadıyla insanların yurtlarından çıkmaları yerilmiş ve onların bu durumlarına hayret edilmiştir. Akıllı kimseler bundan ders alsınlar ve Allah’ın kaderinden kaçmanın mümkün olmadığına kesin olarak inansınlar. Nehyedilen, kaçmak için bulunulan yerden çıkmaktır. Oysa kaderden kaçmak hiçbir fayda sağlamaz. Hadis-i şerif’te: “*Tâundan kaçan, savaştan kaçan kimse gibidir. Orada sabreden kimseye ise bir şehid sevabı vardır”*[126] buyrulmuştur. Bir hadis-i şerif’te de şöyle buyrulmuştur: *“Şehidlerle yataklarında vefat edenler, Tâun’dan ölenler hakkında Rabbimizin huzurunda şöyle haklaşırlar. Şehidler: Bu kardeşlerimiz bizim öldürüldüğümüz gibi öldürüldüler, derler. Yataklarında ölenler de: Tâun’dan ölen kardeşlerimiz bizim gibi yataklarında öldüler, derler. Rabbimiz de şöyle buyurur: Onların yaralarına bakınız, eğer yaraları şehid olarak öldürülenlerin yaralarına benziyorsa onlar da şehidlerdendir. Baktıklarında tâundan ölenlerin yarasının şehidlerin yaralarına benzediği görülür.”*[127]

Fakîr (**Bursevî**) derim ki, Rasûlullah’ın (a.s.) hadisi şunu göstermektedir: Tâûn, cinden olan düşmanınızın süngülemesidir.[128] Şeytanın darbesi, sıkıp vurması, üfleyip

şişirmesi ve süngülemesi vardır. Cin karnın yumuşak yerinden damara süngüsünü dürttüğünde yumru bir beze çıkar ki bu, etin içinde çıkan yumrudur. O halde yok yerden çıkan şişlik şeytan süngüsü sebebiyledir. Böylece, bu hadisle, devenin karnının yumuşak yerinde çıkan yumrudur, hadislerinin mânâları arasında birlik sağlanmış olur. Tâûn hakkında açıklanması gereken hususlar Bakara sûresinin tefsirinde geçmiştir. Tâun konusunda gerekli bilgiler **Taşköprülüzâde**'nin *Risâletü'ş-Şifâ* adlı eserinde vardır, oraya bakınız.

---

[124]. Buhârî, c. 21, s. 399; Müslim, c. 8, s. 65; Tirmizî, c. 4, s. 332; Nesâî, c. 6, s. 407; İbn Mâce, c. 5, s. 649. (el-Mektebetü'ş-Şâmile).

[125]. Buhârî, Merdâ, 19.

[126]. Aclûnî, II, 108. (Ahmed, Müsned, c.29, s. 3; Suyûtî, Cem'u'l-Cevâmi', c.1, s. 15021; Hindî, Kenzu'l-Ummâl, c. 10, s. 79). (el-Mektebetü'ş-Şâmile).

[127]. Nesâî, Cihâd, 36; Müsned, IV, 128, 129.

[128]. Müsned, IV, 395; İbnu'l-Esîr, V, 163.

CUMA GÜNÜ NAMAZA ÇAĞIRILDIĞI ZAMAN

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى
ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾ فَاِذَا
قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا
اللّٰهَ كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا انْفَضُّٓوا
اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَٓائِمًاۜ قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِۜ
وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿١١﴾

9. Ey îmân edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı *(ezan okunduğu)* zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır.

10. Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.

11. Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

"Ey îmân edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmağa koşun ve alış verişi bırakın." Âyette geçen nidâ, sesin yükselmesi ve anlaşılmasıdır. Namazın nidâsı, dinde bilinen belli sözlerle olur. Namazdan maksad, âyette geçen "cuma günü" ifâdesinin gösterdiği gibi cuma namazıdır. "Cuma namazı için ezan okunduğunda" anlamındadır. Bu da Hanefîlerce sahih görüşe göre cuma namazı için okunan ilk ezandır. Çünkü îlâmın gerçekleşmesi ilk ezanla olur. O gün minberin önünde okunan ezanla değil. O zaman Rasûlullah'ın (a.s.) bir müezzini vardı. Rasûlullah minbere oturduğunda Mescid'in kapısında bu müezzin ezan okurdu. O minberden indiğinde namaz kıldırırdı. Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer (r.a.) dönemlerinde böylece devam ettiler.

Hz. Osman (r.a.) zamanında ise müslümanlar çoğaldı. Evler Mescid-i Nebevî'den uzak yerlere yapıldı. Hz. Osman cuma günü için bir müezzin daha görevlendirerek çarşıda ve Zevra denilen kendi evinin civarında insanların duymaları için ilk ezanın okunmasını emretti. Minbere oturduğunda da ikinci müezzin ezan okurdu. Minberden inince de namaz için kamet getirirdi. Sahâbîlerden kimse bunu ayıplamadı.

Nida vakti cuma gününün bir kısmıdır. Günün tamamı kasdedilmiş olmaz. Bu güne

cuma adı verilmesinin sebebi, namaz kılmak için halkın toplanmasındandır. Bu durumda bu isim İslâmîdir. Bugüne bu adı verenin Lüey oğlu Ka'b olduğu da söylenmiştir. Kureyşliler bu günde onun yanında toplandıkları için ona bu ismi vermiştir.

Başka bir görüşe göre, ensâr hicretten önce şöyle dediler: Yahûdilerin her yedi günde toplandıkları bir günleri var, hıristiyanların da aynı şekilde toplandıkları bir günleri var. O halde geliniz biz de bir gün toplanıp onda Allah'ı zikredelim ve namaz kılalım. Cumartesi yahûdilerin, pazar da hıristiyanların toplandıkları günlerdir. Bizim günümüz Urûbe olsun, deyip Sa'd b. Zürâre'nin evinde toplandılar. O da onlara iki rekat namaz kıldırdı ve zikrettirdi. Bunun üzerine bu güne cuma adını verdiler. Az oldukları için Sa'd b. Zürare onlara bir koyun kesiyor ve öğle yemeği yediriyordu. Cuma kılınan bir çok yerleşim birimlerinde namazdan sonra yemek yedirmek günümüze kadar âdet olarak kalmıştır. Ensârın bu uygulamaları üzerine Allah Teâlâ cuma âyetini indirdi. İşte İslâm'da ilk cuma budur.

Rasûlullah (a.s.) muhâcir olarak Medine'ye teşrif edip Kuba'da Rebîu'l-evvel ayının onikinci gecesinin Pazartesi günü, kuşluk vaktinde Amr b. Avf oğullarının yurdunda konaklamıştı. Bu yıldan itibaren İslâmî tarih başlamış sayılır. Burada pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri kalmıştı. Onların mescidlerini de tesis ettikten sonra cuma günü Medine'ye girmek üzere yola çıkmıştı. Sâlim b. Avf oğullarının vadisinde iken cuma namazı vakti girdi. Halk burayı mescid edindi. Rasûlullah (a.s.) burada hutbe okudu ve cuma namazı kıldırdı. Bu hutbe Medine'de okuduğu ilk hutbedir. Bu hutbede şöyle buyurdu:

"Hamd Allah'a mahsustur. O'ndan yardım ve hidâyet diler, O'na îmân eder ve asla O'nu inkâr etmem. O'nu inkâr edene düşmanlık ederim. Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun bir olduğuna ve ortağı bulunmadığına şâhidlik ederim. Ve yine, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi bulunduğuna şâhidlik ederim ki, onu Allah hidâyet, hak, nur, öğüt ve hikmetle diğer peygamberlerden sonra bir fetret, cehâlet ve sapıklık içinde olan insanlara dinden uzaklaşılmış bir zamanda, kıyâmetin ve ecelin yaklaşmış olduğu bir dönemde göndermiştir.

Kim Allah'a ve Peygamber'e itâat ederse akıllıca bir iş yapmış, hayrı bulmuş olur. Kim Allah'a ve Peygamberine isyan eder, karşı gelirse gerçekten o azmış, taşkınlık etmiş ve çok uzak ve derin bir sapıklık etmiş olur.

Size Allah'tan sakınmanızı tavsiye ederim. Gerçekten bir müslümanın diğerine yapabileceği en hayırlı tavsiye onu âhirete teşvik etmesi ve ona Allah korkusunu emretmesidir. Allah'ın kendisinden sakındırdığı şeylerden sizi ben de sakındırırım. Onunla amel edenin takvâsı ve Rabbisinden sakınması âhirette elde etmek istediğini doğrulayan bir başlangıçtır. Allah'ın rızâsından başka bir maksadı olmadan gizlide ve açıkta yaptığı işleri dolayısiyle Allah ile arasını düzelten kimsenin bu samîmiyeti dünyada iyi bir iş, âhirette iyiliğe en çok muhtac olduğu hazırlanmış rızık olur. Bunların dışında hazırlamış olduğu kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesâfe olmasını isteyecektir.

*Allah kendisine karşı gelmekten sizi sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir. O Allah ki sözünü doğrulayan, vaadini yerine getirendir. Bunda sözden dönme yoktur. O, şöyle buyurur: **“Benim huzurumda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmedici değilim.”*** (Kaf, 50/29) *O halde dünya ve âhiret işlerinizde, açıkta ve gizlide Allah’tan korkun. Kim Allah’tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfâtını artırır.* (et-Talak, 65/5). *Kim Allah’tan korkarsa büyük kurtuluşa ermiş olur. Allah’tan korkmak, O’nun düşmanlığından, azâbından ve gazabından sakınmaktır. Allah korkusu insanın yüzünü ağartır, Rabbinin rızâsını kazandırır ve derecesini yükseltir. O halde nasibinizi alınız. Allah katında taşkınlık yapmayın. O size kitabını öğretti, kendi yolunu gösterdi ki, doğru ve samîmî olanlarla yalancıları denesin ve bilinmelerini sağlasın. O halde Allah’ın size ihsan ettiği gibi siz de iyilik edin. O’nun düşmanlarına düşman olun ve Allah için gereği gibi cihad edin.*

Sizi seçip müslüman adını veren O’dur. Helâk olanın açık bir delille helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için böyle yaptı. Allah’tan başka kimsede kuvvet ve kudret yoktur. Güç ve kuvveti yalnız O verebilir. Öyle olunca Allah’ı çok zikredin ve ölümden sonrası için amel edin. Gerçekten kendisiyle Allah arasındaki işlerini güzel yapan kimsenin diğer insanlarla arasını örter ve düzeltir. Bu insanların yaptıklarına Allah’ın karşılık vermesidir. Allah onların her şeyine mâliktir. Onlar hiç bir şeye sâhib değillerdir. Allah en büyüktür. Kuvvet ve kudret ancak son derece büyük olan Allah’ındır.” [129]

Peygamberimiz’in (a.s.) hutbesi burada bitti. Bu âyet-i kerîme yahûdilerin araplara dil uzatarak, “bizim Cumartesi günümüz var, sizin böyle bir gününüz yok” anlamındaki sözlerini red etmektedir.

“Hemen Allah’ı zikretmeğe koşun.” **Râğıb** şöyle demiştir: Ezan okunduğunda hutbe dinlemek ve cuma namazını kılmak için hemen hızlıca yürüyün. Çünkü hem cuma namazını kılmak, hem de hutbe dinlemek Allah’ın zikrini kapsamaktadır. Rasûlullah’ı (a.s.), râşid halifelerini ve takvâ sâhibi müminleri anmak ve övmek, öğüt vermek, vaaz u nasihat etmek de Allah’ı zikir hükmündedir. Bunun dışında, zâlimleri ve onların ünvanlarını anıp övmek, bedduâya lâyık oldukları halde onlara duâ etmek, şeytanı anmak gibidir.

Keşşaf’ta ifâde edildiği gibi, cuma namazını kılmak ve hutbe dinlemek için yürümek zikrin derecelerindendir. **Hasan Basrî**’den şöyle dediği nakledilmiştir: Allah’a yemin ederim ki, âyette geçen “sa‘y/koşmak” ayaklarla koşmak anlamına değildir. Çünkü müslümanlar namaza sekinet ve vakarlı olarak gelmekle emredilmişlerdir. Koşarak ve telaşla namaza gelmekten men edilmişlerdir. Buradaki koşmak, kalp ve gönülle, iyi niyet ve huşû ile cumaya erken gitmek demektir.

Erken gitmek konusunda **Zemahşerî**, selefimizin zamanında, seherde ve sabah namazı vaktinde, çıraların ışığında yürüyerek namaza giden erkencilerle yollar dolup taşardı, diyerek yeterli söz söylemiştir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “*Cuma günü olduğunda, melekler ellerinde gümüşten sâhifeler ve altından kalemler olduğu halde*

mescidlerin kapısında oturur ve mescide ilk gelenden başlamak sûretiyle geliş sıralarına göre bir bir yazarlar. İmam minbere çıktığında sâhifelerini dürerler ve hutbe dinlemek için toplanırlar. İşini gücünü bırakıp namaza ilk gelen bir deve bağışlamış gibi sevap kazanır, ondan sonra gelen bir sığır bağışlamış gibi, ondan sonra gelen bir koyun bağışlamış gibi, bir tavuk, bir yumurta bağışlamış gibi buyurana kadar devam etti." [130]

Âyetteki hızlı yürüme anlamındaki sa'y ifâdesinde ağır davranmayı yasaklama, tenbellikle ve isteksizlikle değil, gönül huzuruyla gitmeyi emir vardır. Yine bir hadis-i şerifte: *"Müezzin namaz için ezan okuduğunda, şeytan kulaklarını ve kuyruğunu kısarak telaşla ve hızlı bir şekilde kaçıp uzaklaşır"* buyrulmuştur.[131] Hadis-i şerif'teki telaşla hızlı koşmak anlamındaki husâs kelimesi konusunda **Hammad b. Seleme** der ki, Ben **Asım b. Ebi'n-Nücûd**'a, Husâs ne anlama gelir? diye sordum. Eşeğin kulaklarını başına yapıştırıp kuyruğunu telaşla sağa sola savurarak hızlıca koştuğunu hiç görmedin mi? İşte husâs budur, dedi. Yine bu âyette, cumaya gönül huzuru içinde hızlı yürümeyi terkederek gitmenin şeytan işi olduğuna işâret vardır. Bu da cuma ile mükellef ve sağlam olanlara göredir. Âmâ, köle, kadın, kötürüm ve müsafir olanlara göre değildir. Çünkü bunlar cuma ile mükellef olmadıklarından kendilerine hitâb edilmiş sayılmaz. Yâni Allah Teâlâ *"Hemen koşun"* buyurmuş olmasına rağmen hastalar, âmâ ve kötürüm olanlar için cumaya sa'y, hızlıca yürüme mecburiyeti yoktur. Kadınlara ise zaten evlerinde oturmaları âyetle emredilmiştir. Köle efendisine hizmetle, müsafir de yolculukla meşguldür.

Nasrâbâdî demiştir ki, cumaları, halk ihtiyaçlarını karşılamakla, havas da zikre koşmakla meşguldürler. Çünkü onlar bilirler ki, kaderler mecralarına eksilip artmadan devam eder. Diğer bazı âlimler de, zikredilen katında zikretmek hicabdır. Allah'ın zikrine koşmak ise mahlukatın zikrettiği Cenab-ı Hak nezdinde kurbiyet makamı, yakınlık isteyen müridlerin makamıdır.

"Ve alış verişi bırakın." Az önem verdiği için filan kişi bu şeyi attı veya bıraktı, denir. Yâni alım satım, kiralama ve emek-sermaye ortaklığı gibi işlemleri bırakın, demektir. Buradaki satmak anlamındaki bey'i, muâmele kelimesinden mutlak mânâda mecazdır. Bey kelimesini hakikî mânâsına alınca onun delâletiyle ilgili diğer işler aynı hükme girmiş olur.

Bazı âlimlere göre, satmanın yasaklanması biri olmadan diğeri düşünülemediği için aralarındaki çok yakın ilgiden dolayı satın almayı da yasaklamak olur. Bu sebeple Cenab-ı Hak birini zikrederek yetinmiş ve Allah'ın zikrinden alıkoyan diğer dünya meşgalelerinin terk edilmesini emretmeyi murad etmiştir. Özellikle satınalma ve satma zikredilmiştir ki, cuma günü her bölgeden insanların toplanması dolayısiyle cuma vaktine yakın alış veriş çoğalır. Bu yüzden bu vakit, Allah'ın zikrinden ve mescide gitmekten gaflet edilen bir zaman olabileceği için, onlara, âhiret ticaretine koşun, dünya ticaretini bırakın; kendisinden daha faydalı ve daha kârlı olan Allah zikrine koşun ve faydası basit, kârı az olan dünya ticaretini bırakın, denilmiştir.

“Eğer bilmiş olsaydınız elbette bu” Allah’ın zikrine koşmanız ve alış verişi terk etmeniz, gerçek hayrı ve şerri bilmiş olsaydınız, dünya ticaretiyle uğraşmanızdan *“sizin için daha hayırlıdır.”* Çünkü âhiret menfaati daha büyük ve ebedîdir.

Rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) hutbe okuyup şöyle buyurdu: “*Şüphesiz Allah Teâlâ benim bu günümde, bulunduğum bu yerde cuma namazını size farz kıldı. Başında adâletli veya zâlim bir devlet reisi bulunduğu ve hiç bir özrü de olmadığı halde, benim hayatta bulunduğum veya âhirete intikal ettiğimden sonra terk eden kimseye Allah bereket vermesin, iki yakasını bir araya getirmesin. İyi biliniz ki, o kimsenin haccı da, orucu da makbul değildir. Tevbe edenin Allah tevbesini kabul buyurur.”*[132]

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ
وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

10. Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan isteyin. Allah’ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.

“Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın.” Kılmanız için çağrıldığınız cuma namazını kılıp bitirdiğinizde *“Allah’ın lütfundan isteyin.”* Yararlı işlerinizi görmeniz ve ihtiyaçlarınızı karşılamanız için yer yüzüne dağılın. Yâni yaşamanız için zorunlu olarak gerekli meşru ihtiyaçlarınızı karşılamak üzere işlerinizin bulunduğu yere gidin.

Akşama kadar mescidde kalması câiz, hatta müstehab iken “yeryüzüne dağılın!” emrinin anlamı nedir ? denilirse, Cevab: Bu emir yer yüzüne çeşitli meşru maksadlar için dağılmanın mübah olduğuna dâir bir ruhsat anlamındadır. Azimet ifâde etmez. Yâni namazınızın hakkını edâ ettikten sonra işleriniz için yeryüzüne dağılmanızda bir sakınca yoktur, demektir. “Allah’ın lütfu” kâr demektir. Yâni size kolay gelen, ticaretten ve meşru kazanç yollarından kendiniz ve çoluk çocuklarınız için helâl rızık arayın, demektir. Bir mahzur belirtildikten sonraki mutlak emir ibaha içindir, vücub için değildir. ***“İhramdan çıkınca avlanabilirsizin.”*** (el-Maide, 4/2) âyet-i kerîmesindeki emir gibi.

Mebsût sâhibi **İmâm Serahsî** şöyle demiştir: Buradaki emir vücûb bildirmek içindir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.)’den rivâyet edildiğine göre: “*Namazdan sonra kazanmağa çalışmak farzdan sonra farzdır”* buyurmuş[133] ve *“Namaz kılınınca artık yer yüzüne dağılın...”* âyet-i kerîmesini okumuştur. Bu emrin nedb için olduğunu bildirmek için olduğu da söylenmiştir.

Saîd b. Cübeyr’den rivâyet edildiğinie göre şöyle demiştir: Cuma’dan çıkınca satmasan da bir malın fiyatını söyle. **İbn Abbas** (r.a.)’tan nakledildiğine göre bu âyette müslümanlar dünyalık bir şey kazanmak için emredilmemişlerdir. Kendilerine emredilen hasta ziyaret etmek, cenaze namazı kılmak ve Allah yolunda kardeşlerin

sayısını arttırmaktır. **Hasan Basrî** ve **Saîd b. Müseyyeb**, bu emir, ilim öğrenmek içindir, demişlerdir.

Kâşifî şöyle demiştir: "İntişâr/dağılma, aynı zamanda mescid içinde âlimler ve vâizlerin yanına gitmek demektir." denilmiştir. Nâfile namaz kılmak olduğu da söylenmiştir. Açık olan şudur ki, bu gibi emirler, insanlara en faziletli ve en değerli işleri yapmaları konusunda yol göstermektedir. Şüphe yok ki amellerin en faziletlisi, âhiretini kazanmağa çalışırken helâlinden, meşru yolla geçimini kazanmağa çalışmak da ibâdettir. Mecbur kalındığında da farzdır.

"Allah'ı çok zikredin." Yâni O'nu hem kalple ve hem de dille her zaman zikredin. O'nu zikretmeyi yalnız namazla sınırlamayın.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki, Allah Teâlâ kullarına çok zikretmeyi emretti. Çünkü, insan büyük âleme ve onda bulunan her şeye karşılık küçük bir âlemdir. Allah Teâlâ büyük âlemi kendisine mahsus zikirle zikretmeyi emretmektedir. O halde küçük âlem olan insan da büyük âlemde yapılan zikirleri sayısınca zikretmeli ki, iki âlemin aynası karşılaşıp hem toptan hem de bütün ayrıntılarıyla örtüşüp uyuşsunlar. İnsanın büyük âlemdeki zikirler sayısınca bu kadar çok zikr etmesi için gücü yetişir mi? dersen, cevab olarak şöyle derim: Sır mertebesi tam bir şühûd ve kâmil bir huzur hâlinde olursa, evet buna gücü vardır.

Bâyezid Bistâmî'nin (k.s.) dedi ki: Çok zikir; sayı itibariyle değildir, huzur iledir. Bazan Allah Teâlâ azı çok yerine yükseltir. Hz. Osman (r.a.)'in hutbeye çıkıp şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Elhamdü lillah" dedi ve bununla yetindi. Devamla şöyle dedi: "Gerçekten Ebû Bekr ile Ömer (r.a.) bu makamda anlatmak üzere söyleyecek makaleler hazırlarlardı. Ancak siz çok konuşkan idareciden ziyade çalışkan ve faal olan bir idareciye daha çok muhtaçsınız. Yakında size bir çok hatipler gelecektir" dedi ve minberden indi. İşte bu rivâyete dayanarak **İmâm Âzam Ebû Hanîfe** (r.h.); "bir hatip hutbesinde "Elhamdülillah", "Sübhanallah" gibi zikrullah adı verilecek kadar bir hutbe ile yetinirse câizdir" demiştir. Şu sebeple câizdir ki Allah Teâlâ, kendisine yapılan zikre hutbe adını vermiştir. Hz. Osman (r.a.)'ın Ebû Bekr ile Ömer (r.a.) hakkındaki nakledilen sözleri hutbe konusunda hitâb edilen kelamdır. Çünkü Allah'a hamd ile tesbih büyük bir mânâ anlatır. Dolayısiyle Ebû Hanîfe, iki talebesinin de gürüşünü toplamış olur. **İmâm Şâfiî** (r.h.)'a göre ise bu kadar kısa olan bir hutbeden kimse öğüt alamayacağından hutbe sayılacak kadar sözün uzun olması gerekir. İlham veren Allah'a hamd olsun.

Saîd b. Cübeyr (r.a.) şöyle demiştir: Zikir Allah'a itâat etmektir. O'na itâat eden zikretmiş olur. Allah'a itâat etmeyen kimse bir çok tesbih etmiş olsa da Allah'a zikretmiş olmaz. O halde bu anlamda zikir bir çok durumlarda gerçekleşmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ ***"Onlar, ne ticaret ne de alış verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır"*** (en-Nur, 24/37) buyurmuştur. Kendisine koşulması öncelikle emredilen zikir asla içinde ticaret olmayan özel bir zikirdir. Çünkü bu zikirden maksad öncelikle emredilen hutbe

ve namazdır. Sonra da Cenab-ı Hak, bu zikri bitirip ayrıldıktan sonra her yaptığınız ve bıraktığınız işlerinizde Allah'a itâati terk etmeyiniz, buyurdu.

"Umulur ki kurtuluşa erersiniz." Böylece dünya ve âhiret yurtlarının iyiliklerine erebilirsiniz.

O'nu zikretmek, zâhir ve bâtın birliği için gerekli olduğu gibi dünya ve âhirette kurtuluşa sebeptir.

Bir an olsun Allah'ın zikrinden gâfil olma
Zira her iki âlemin hayrı zikirle elde edilir
Şevk ehlinin her vakitte yaptığı zikir
Canların güveni ve gönüllerin huzuru olur.

*et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'*de şöyle kaydedilmiştir: Ey gözle görmüşcesine kamil îmân sâhibi olanlar! Fenâ, bakâ, cem'iyyet ve vuslat namazına ermişseniz mübah olan zevklerden faydalanarak, güzel kokuları koklamak ve yer yüzünün güzel otlaklarında ve bahçelerinin güzelliklerinden yararlanmak için beşeriyet topraklarında, seyahat ediniz. Kârlı manevî ticaretleri elde ederek Allah'ın lütfundan yararlanmağa çalışın. Fânî âlemdeki zulmânî nâsûtiyetinizden Allah'ın verdiği zâhirî nimetlerden; bakâdan, O'nun nurânî lâhûtiyyetiyle bahşettiği bâtınî nimetlerden dolayı Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Umulur ki, bu zâhirî ve bâtınî nimetler sebebiyle, saf ruhlariyle ve kabiliyetli gönülleriyle Allah'a yönelmiş sadık talebeleri irşad etmek sûretiyle kurtuluşa erersiniz.

*el-Eşbâh ve'n-nezâir'*de şöyle denilmiştir: Cuma gününe âid bir takım özel hükümler vardır ki şunlardır: Cuma namazını o günde kılmak şarttır. Cuma kılabilmek için, imâmdan başka en az üç kişilik cemaatin bulunması şarttır. Cuma namazından önce hutbe okunması şarttır. Ona mahsus olan sûreyi okumak sünnettir. Kendisine cuma kılmak vâcib olan kişinin cumadan önce sefere çıkması yasaktır. Cuma günü gusletmek, güzel koku sürünmek, en güzel elbiseyi giymek, tırnakları kesmek ve fazla tüyleri gidermek sünnettir. Mescidi buhurla kokulatmak, cuma namazına erken gitmek, hatibin hutbe için minbere çıkışına kadar ibâdet ile meşgül olmak sünnettir. Cumayı geciktirmek mekruhtur. Özellikle cumadır diye oruç tutmak, yalnız cuma gecesine mahsus olmak üzere geceyi ibâdetle geçirmek mekruhtur. Kehf sûresi okumak sünnettir. **İmâm Ebû Yûsuf**'tan rivâyet edilen sahih rivâyete göre istivâ vaktinde bile nafile namaz kılmak mekruh değildir. Cuma günü haftanın en hayırlı günüdür ve müminlerin bayramıdır. Bu günde duâların makbul olduğu bir vakit vardır. Ruhlar bu günde ictima eder. Cuma günü kabirlerin ziyaret edilmesi sevaptır. Cuma günü veya gecesinde ölen kimse kabir azâbından ve fitnesinden emin olur. Cuma günü cehennem kızdırılmaz. Âdem (a.s.) cuma günü yaratılmış, bugün cennetten çıkarılmıştır. Kıyâmet de cuma günü kopacaktır. Cennet halkı cuma günü Rablerini ziyaret edeceklerdir. Bunlar gibi cumaya mahsus pek çok hükümler vardır. Arafat vakfesi cuma gününe rastlasa hac sevabı yetmişe katlanır. Çünkü Veda haccı böyle bir günde yapılmıştı. *Ikdü'd-dürer ve'l-leâlî* adlı eserde böyle

kaydedilmiştir.

وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا اِنْفَضُّوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًاۜ قُلْ
مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١﴾

11. Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

"Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar." yâni Dihye b. Huleyf el-Kelbî'nin ticaret kervanı olduğunu anladıkları ve kendisi için çok gerekli ve önemli olan şeyden insanı alıkoyan bir eğlence duyduklarında hemen dağılıp oraya giderler. Bir kimseyi önemli olan şeyden alıkoyduğu zaman, böyle alıkoydu denir. Buradaki eğlenceden maksad davul sesidir. Ona kaba eğlence denir. Dihye kervaniyle geldiğinde bilinmesi için davul çaldırırdı. **Kâşifî**'nin dediği gibi; kervan ulaştığında sevinç davulları çalınırdı. Zamanımız gemi sâhiplerinin, geldiklerini bildirmek için top atarak ilan etmeleri gibi. Yahut kervan develeri geldiğinde şehir sâkinleri onları karşılayıp davullar, defler çalarak ve alkışlamak sûretiyle karşılarlardı. Eğlenceden maksad işte budur.

Tâcü'l-Mesâdir adlı eserde de belirtildiği gibi, eğlence yerilmiş bulunduğu, ticaret ise faydalanıldığı ve kendisine ihtiyaç duyulduğundan dolayı eğlence değil de dağılıp kendisine gidilen şeyin ticaret olduğu anlaşılmıştır. Dağılıp gidenlerin içinde yalnız davul dinleyip görmek için gidenlerin de bulunduğunu göstermek için de "yahut" denilmiş olabilir. Kaba olmasına rağmen davul sesi eğlence olursa, ya çalgı ve çengi gibi şeylerin durumu ne olur!

Rivâyet edildiğine göre Dihye b. Kelbî, Medine'ye Şam'dan bir ticaret kervaniyle geldiği zaman henüz müslüman olmamıştı. O zaman Medine'de açlık, pahalılık ve sıkıntı vardı. Bu kervanda da ihtiyaç duyulan buğday, un, zeytin yağı ve benzeri bütün maddeler vardı. O esnada Rasûlullah (a.s.) cuma hutbesini okumakta idi. Mesciddekiler kervanın geldiğini anlayınca ona yetişemeyecekleri endişesiyle kalkıp gittiler. Peygamberimiz'le (a.s.) beraberinde, yalnız sekiz, onbir, on iki ya da kırk kişiden fazla kimse kalmıştı. Onlar da Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Saîd b. Zeyd, Bilal ve Abdullah b. Mesud'dur. Bir rivâyette Abdullah yerine Ammâr b. Yâsir olduğu zikredilmiştir. *Müslim* Câbir (r.a.)'in de onların arasında bulunduğunu nakletmiştir. Yine aralarında bir kadının da bulunduğu rivâyet edilmiştir. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) "*Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin edirim ki, şâyet hiç kimse kalmamak üzere hepsi çıkıp gitmiş olsalardı Allah bu vâdiyi üzerlerine ateşle*

tutuşturururdu" buyurdu.[134] *Aynü'l-Meânî'* de: "*Oturup kalanlar olmasaydı, üzerlerine taşlar yağardı"* buyurduğu nakledilmiştir.

"Seni ayakta bırakırlar." Minberde ayakta olduğun halde bırakırlar. Câbir b. Abdillah (r.a.)' den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) cuma günü ayakta olduğu halde aralarını bir oturuşla ayırdığı iki hutbe okurdu. Bundan dolayı hutbe arasında oturup iki hutbe hâlinde okunması sünnet olarak kalmıştır. Bundan dolayı cuma günü minberde vaazı oturarak yapmak câiz ise de ayakta yapmanın daha güzel olduğunu bildirmektedir. Çünkü, hutbe ile vaaz Allah'a hamd ve senayı, salavat, öğüt ve duâyı kapsadıkları için aynı kaynaktan gelir.

Üftâde (k.s.) lakabıyla meşhur olan pîrimiz şöyle demiştir: Hutbe Allah'ı zikir ve insanlara öğütten ibârettir. Allah'ın Rasûlü sürekli olarak Allah'ı zikir ederdi. Sonra insanları öğütle irşad etmek istediğinde kısa bir süre otururdu. İşte bundan dolayı fıkıhçılar hutbe arasında kısa bir süre oturup istirahat etmek gerekir, demişlerdir. Peygamberimiz (s.a.) ilk zamanlarda oturmadan tek hutbe ile yetinirdi. Bunu ya kıymeti büyük olduğu için kavuşma ile ayrılığı birleştirirdi veya bütün işleri vahye uygun ve Allah'ın emri gereği olduğu için böyle yapardı. Bu nedenle ilk zamanlar oturmakla emredilmemiş olabilir. Sonra nesih gibi bir sebeple arada kısa bir celse yapmağa başladı. Yine Rasûlullah'ın (a.s.) hutbe arasında kimi zaman oturmaması, dünyalıları irşad ettiği gibi melekler âlemini de irşad etmekte olduğunda idi. Melekût âlemindekileri irşad etmekte olduğunda bulunduğu o âlemden inmez ve oturmazdı. Hutbe okuduğu dünyalılar arasında melekût âleminden kimse bulunmadığında da melekût âleminden tenezzül edip mülk meclisinde hutbe arasında otururdu. Çünkü peygamberler topluluğu insanların anlayış derecelerine göre, akılları ve kabiliyetleri oranında konuşurlar. Peygamberimiz (s.a.) dünyalılara olan irşadından melekût âlemindekileri irşada geçmek istediğinde, "*Ey Bilal! Beni dinlendir!"* derdi.[135] Melekûttakileri irşad etmekte iken mülk ehli olanları irşada geçeceği zaman, Hz. Aişe (r.a.) validemize: "*Ey Humeyra! Benimle konuş!"* buyururdu.[136]

Şurası da bilinmeli ki, ashâb-ı kirâmın (r.a.) fazilet ve durumları gereği anlatılan tarzda meclisinden ayrılıp Peygamberimiz'i (a.s.) ayakta bırakmamaları gerekir. Âlimlerden **Mukâtil b. Hayyân** şöyle demiştir: O zaman hutbe iki bayram namazında olduğu gibi cuma namazdan sonra idi. Namaz kılınıp Peygamberimiz (a.s.), hutbeye başlayınca, üzerlerine farz olan görevi yaptıklarını, hutbeyi terk etip gitmenin bir sakıncası bulunmadığını zannettiler. İşte bu olaydan sonra hutbe namazdan önceye alınmıştır. Bu yasaklamadan sonra, burnu kanayan veya abdesti bozulan bir sahâbî şehâdet parmağını kaldırarak Peygamberimiz'den izin almadan, o da eliyle izin verdiğini işâret buyurmadan, çıkmazdı.

İmâm Süheylî şöyle demiştir: Hutbenin terk edilmesine kendileri için ruhsat veren hadis her ne kadar sahih senedle nakledilmemiş ise de, Rasûlullah'ın ashâb-ı kirâmına olan hüsn i zandan dolayı bu hadisin sahih olması gerekir. Fakîr (**Bursevî**) der ki; var

sayalım, onlar üzerlerine farz olan namazı kılarak görevlerini yaptıklarını zannettiler. Rasûlullah'ın (a.s.) meclisini bırakıp gitmek onlara nasıl yakışır? Halbuki onların durumu, başlarında kuş varmış gibi hareketsiz olarak hutbesini dinlemelerini gerektirir. Onların bu hareketleri, hataları cümlesinden olsa da bir çok fayda ve hikmetleri kapsamaktadır. Hiçbir yarar ve hikmeti olmasa bile, dünya ve üzerindekilerden hayırlı olan yalnız bu âyet-i kerîme'nin inmesine sebep olması, kulları için faydalı ilâhî irşad olması bakımından yeterli olurdu.

"De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır." Hitap azar ile dolu olduğundan Allah, Peygamberi (a.s.) aracılığıyla kullarına hitap etmiştir. Allah'ın yanındaki sevabın faydası gerçektir ve sonsuzdur. Eğlence ile ticaretin olduğu zannedilen faydası böyle değildir. O halde eğlencenin yararı gerçek olmadığı gibi ticaretin faydası da sonsuz değildir. Sonsuz olmayan şey, yok olmağa mahkum, zan kabilinden olan bir şeydir. Bundan dolayı eğlencenin ticaretten önce gelmesinin sebebi de anlaşılmış olur. Çünkü yok olan şeyler, var olanlardan öncedir.

Bakıllî şöyle demiştir: Bu âyette aynı zamanda keramet isteği ile ibâdet ve halvetle oyalanıp meşayih sohbetinden geri kalan müridlere bir uyarma vardır. Bilmezler ki, halvette kazandıkları, meşayih sohbetindeki kazançlarına göre eğlence gibidir.

Sehl (r.h.) şöyle demiştir: Bir kimseyi dünya ve âhireti Rabbisinden meşgul ederse bu onun mayasının kötülüğü ve himmetinin rezilliğindendir. Çünkü Allah Teâlâ onun için kendisine giden yolu açmış ve Rabbisine yalvarıp yakarmasına izin bahşetmiş olduğu halde, o sonsuzu ve devamlı olanı kazanmak yerine, fânî olan şeyle meşgul olmuştur. Âlimlerden biri şöyle demiştir: Kullar ve zâhidler için gelecekte Allah katında olan şey, dünyadan peşin elde ettiklerinden daha hayırlıdır. Ârifler için Allah yanındaki kalplerin varidatı ve peşin verilen hakikatler dünya ve âhirettekilerden hayırlıdır.

"Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." Çünkü, rızıkları yoktan var eden O'dur. O halde O'na koşun ve rızkı yalnız O'ndan isteyin.

Kâşifî şöyle demiştir: "Rızık vericilerin en hayırlısı Allah'tır. Yâni rızkın ulaştırılmasında vâsıta olan kimseler, bazan olur ki cimrilik ederler ve yine olur ki maslahat vaktini bilmezler. Nakledilmiştir ki, Bağdat halifelerinden birisi **Behlül**'e dedi ki: "Her gün gel senin için ayrılan rızkını buradan al da gönlün buna bağlı kalmasın." Behlül şöyle cevap verdi: "Birkaç ayıp olmasaydı böyle yapardım. Birincisi sen benim neye ihtiyacım olduğunu bilmezsin. İkincisi onun bana ne zaman lazım olduğunu da bilmezsin. Üçüncüsü bana kaç tane lazım olduğuna dâir de bilgin yoktur. Hak Teâlâ benim rızkımın kefilidir. O bütün bunları bilir ve mükemmel hikmeti sebebiyle rızkı bana ulaştırır. Öte yandan eğer sen bana kızacak olsan verdiğini benden geri alırsın. Hak Teâlâ günahımdan dolayı rızkımı benden geri almıyor."

O, varlığı yoktan var eden bir ilah'tır
Günah ve isyan sebebiyle rızık kapısını kimseye kapatmaz
Rızkı ondan iste, zira ihsan eden O'dur

Her bir kulun işini yerine getiren O'dur.

Büyüklerden birine, "Nereden yersiniz?" diye sorulduğunda, hırsızların giremediği ve börtü böceğin yiyemediği Melik'in hazinesinden, cevabını vermiştir.

Hâtim-i Esam eşine: "Ben yola çıkacağım, sana ne kadar erzak bırakayım?" diye sormuş. "Senin yola çıktığından itibaren ne kadar yaşayacağımı bildiğin miktarda azık bırak," demiş. Hâtim. "Ne kadar yaşayacağımızı bilmiyoruz ki," demiş. Bunun üzerine eşi: "Öyleyse hepsini bunları bilene bırak," cevabını vermiş. Hâtim sefere çıktıktan sonra yola çıkıp kendisini nafakasız bıraktığından dolayı üzüldüklerini bildirmek ve kendisini teselli̇̂ etmek üzere kadınlar geldiklerinde, üzülmenize gerek yok, çünkü Hâtim rızık veren değil, Allah'ın verdiği rızkı yiyendir" dedi.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: Âyetteki: "*Eğlenceden daha hayırlıdır, rızık verenlerin en hayırılısıdır"* ifâdeleleri, bulunması farz ve tekdir kabilindendir. Çünkü, eğlencede hayır olmadığı gibi, Allah'tan başka rızık veren de yoktur. Bu sebeple mânâ şöyledir: Şâyet eğlencede iyilik olsaydı, Allah katında bulunan, o iyilikle kıyaslanamayacak kadar çok daha hayırlıdır. Farz-ı muhâl Allah Teâlâdan başka rızık veren olsaydı, Allah rızık verenlerin en hayırlısı, kuvvet bakımından en kuvvetlisi, vermek bakımından en üstünüdür.

Rızık, gerek mübah gerekse sakıncalı olsun kendisinden yararlanılan şeydir. *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye'*de şöyle denilmiştir: Dînî ilmin gereği olarak, Allah'a itâat ve O'na ibâdet etmekten ibâret olan nefsin rızkını kuşattığı için, Allah Teâlâ rızık verenlerin en hayırlısıdır. Kalbin rızkı da, murâkabe ve kalbin amelleri olan zühd, takvâ, tevekkül, teslim, rızâ, bast, kabz, üns ve heybete devam etmektir. Ruhun rızkı, tecellîler, tenezzüller, müşâhedeler ve muâyenelerledir. Sırrın rızkı, başkalığı ve başkasını germeyi kaldırmakladır. Hafânın rızkı, Allah'ta fânî ve O'nunla bâkî olmakladır. O da rızkın hayırlısıdır. Allah Teâlâ da rızık verenlerin en hayırlısıdır.

Mesnevî'de şöyle gelmiştir:

Seni dostundan ayıran şeye kulak verme
Zira bunda çok büyük zarar vardır.
Bu sözde yüzde yüz kâr olsa bile kulak asma
Ey fakir, altın için hazineyi bırakma
Allah'ın tatlı sert sözler söyleyerek
Defalarca Peygamberin ashabını itâb etmesine bak.
Çünkü kıtlık senesinde davulu duyunca
Cuma namazını hemencecik bırakıverdiler.
Başkaları daha ucuza almasınlar
O alışverişle bizim kârımızı elde etmesin, dediler.
Peygamber, ibâdette sebat eden birkaç yoksulla
Öylece namazda yalnız kalakaldı.

Allah buyurdu: “Davul, eğlence ve ticaret
Allah Rasûlü’nden sizi nasıl ayırdı?
Şaşkın bir halde buğdaya koştunuz da
Peygamber’i ayakta yalnız bıraktınız.
Buğday için çürük tohum ektiniz de
Hakk’ın elçisini terk ettiniz.
Onun sohbeti oyundan da hayırlıdır maldan da
Hele bir gör, kimi terk ettin, gözünü ovuştur da bak.
Hırsınız şunu yakinen bilmenizi engelledi:
“Rızık verici benim, rızık verenlerin hayırlısı benim.”
Buğdaya kendi katından rızık veren
Senin tevekkülünü hiç zâyi eder mi?
Gökyüzünden buğday gönderenden
Buğday uğruna ayrıldın ha!

İmâm Gazzalî, *İhyaü’l-ulûmi’d-din* adlı eserinde şöyle demiştir: Cuma namazından sonra şu duânın yapılması müstehabdır: Ey gerçek mânâda ğanî, ey bütün varlıklarca övülmüş, ey yoktan var edip ortaya çıkaran, ey ölenleri dirilten, ey sonsuz rahmet sâhibi olan, ey muhabbeti yaratan ve son derece seven Allah’ım! Bana helâl rızık ihsan ederek harama, fazl u kereminle kendinden başkasına muhtaç etme! Bu duâya devam edeni Allah Teâlâ mahlûkatına muhtaç etmez ve hiç beklemediği yönden rızıklandırır, denilmiştir.

Bir hadis-i şerifte: “*Cuma günü yetmiş defa şu duâyı okuyan kimseyi iki cuma geçmeden Cenab-ı Hak zengin kılar: Allah’ım, helâl rızık ihsan ederek harama, fazlı kereminle kendinden başkasına muhtac etmeyerek beni zengin kıl!”* [137] (Enes b. Mâlik r.a. rivâyet etmiştir.) [138]

---

[129]. Beyhakî, Delâil, II, 524-525.
[130]. Dârimî, c. 4, s. 468; Nesâî, c. 3, s. 108; Ahmed, Müsned, c. 15, s. 247. (el-Mektebetü’ş-Şâmile).
[131]. Müslim, c. 2, s. 5; Ahmed, Müsned, c. 28, s. 433. (el-Mektebetü’ş-Şâmile).
[132]. İbn Mâce, c. 2, s. 287; Suyûtî, Cem’u’l-Cevâmi’,c. 1, s. 26810; Hindî, Kenzu’l-Ummâl,, c. 7, s. 721. (el-Mektebetü’ş-Şâmile).
[133]. Münâvî, IV, 270.
[134]. İbn Kesîr, IV, 367.
[135]. Ebû Dâvûd, Edeb, 78; Müsned, V, 364, 371.
[136]. Aclûnî, I, 450.
[137]. Bk. Müsned, I, 153.

[138]. 1116 yılının Safer ayının 2. gününde, m. 1704 yılının Temmuz ayında Cuma sûresinin tefsiri Allah’ın yardımıyla tamamlanmıştır.

سُورَةُ الْمُنَافِقُونَ

63- el-MÜNÂFİKÛN SÛRESİ

Medine'de inmiştir; 11 âyettir.
Münâfıkların davranışlarından söz ettiği için bu adı almıştır.

MÜNÂFIKLAR DUVARA DAYANMIŞ KÜTÜKLER GİBİDİR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ
لَرَسُولُهُ ۚ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴿١﴾ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ
جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢﴾ ذَٰلِكَ
بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٣﴾
وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ ۖ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ ۖ كَأَنَّهُمْ
خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ ۖ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ ۚ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ ۚ
قَاتَلَهُمُ اللَّهُ ۖ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Münâfıklar sana geldiklerinde: Şâhidlik ederiz ki sen Allah'ın Peygamberisin, derler. Allah da bilir ki sen elbette, O'nun Peygamberisin. Allah, münâfıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.

2. Yeminlerini kalkan yapıp Allah yolundan yan çizdiler. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!

3. Bunun sebebi, onların önce îmân edip sonra inkâr etmeleridir. Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir. Artık onlar hiç anlamazlar.

4. Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Düşman onlardır. Onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl bu hale geliyorlar?

"Münâfıklar sana geldiklerinde" şimdi veya devamlı olarak *"Şâhidlik ederiz ki sen Allah'ın peygamberisin, derler."* Nifak, dil ile îmânı açıklayıp kalple inkârı gizlemektir. O halde münâfik, inanç bakımından küfrü gizleyip, sözle îmânı açıklayan kimsedir.

Müfredât adlı eserde: Nifak, İslâm dinine bir kapıdan girip diğer kapıdan çıkmaktır. Nifak kelimesi, arapçada, tarla faresi, tilki ve keler ini anlamındadır. Bu hayvanlar inlerinin bir kapısını gizlerler. Girmiş olduğu kapıdan kendisine varıldığında gizlediği kapıyı başı ile vurarak gizlendiği inin diğer kapısı açılır ve oradan çıkar. "Nefak", "yer

altında giriş ve çıkışı olan yol, tünel” demektir.

Münâfıklar sözlerini pekiştirerek bu şehâdetlerinin samîmî bir gönülle, hâlis bir inançla, coşkun bir istek ve sevinçle yapıldığını bildirmek isterler. Bu âyet-i kerime, ***“(Bu münâfıklar) Mü’minlerle karşılaştıkları vakit: Biz de îmân ettik, derler”*** (el-Bakara, 2/14) âyetinin bir benzeridir. Bunun cevabının ***“Eğer sana hile yapmak isterlerse şunu bil ki Allah sana kâfidir”*** (el-Enfal, 8/62) âyet-i kerîmesinde olduğu gibi gizli olduğu söylenmiştir. Şâhidlik, kalp veya kafa gözünün görmesiyle elde edilen ilimden çıkan bir sözdür.

“Allah da bilir ki sen elbette, O’nun peygamberisin.” Bu cümle, münâfıkların sözünün gerçeğe uygun olduğunu tasdik ve *“Allah münâfıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir”* ifâdesi de, münâfıkların Hz. Muhammed (a.s.)’ın Rasûlullah olduğuna dâir sözlerinin yalan olduğu vehmini gideren bir itirazdır. Ayrıca bu âyette Rasûlullah’ı (s.a.) bir yüceltme vardır.

Ebu’l-Leys şöyle demiştir: *“Allah da bilir ki sen elbette, O’nun peygamberisin”* ifâdesi, onların sözlerinden başkadır. Nitekim Cenab-ı Hak: ***“Şâhid olarak Allah kâfidir. Muhammed Allah’ın elçisidir.”*** (el-Fetih, 48/28-29) buyurmuştur.

“Allah, münâfıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.” Yâni gerçekten onların yalancı olduklarına hakikî olarak şâhidlik eder. Âyette münâfıklara râci zamir gelecekken, açık isim gelmesinin sebebi, onları yermek ve onun Allah’ın peygamberi olduğunu, inanarak ve kalp huzuru ile söyledikleri konusunda yalancı olduklarına dâir verilen hükmün sebebini bildirmektir. O halde şehâdet, kalbin inancına dilin uygun olduğu şeyi haber vermek için va’z edilmiştir. Şehâdeti yalanda kullanmak mecazdır. Onun benzeri: “Ben, Elhamdülillahi Rabbi’l-âlemin’i okuyorum diyene, “Yalan söyledin” demek gibidir. Çünkü bu yalanlama, okumaya nisbetledir, okunan, Elhamdülillahi Rabbi’l-âlemin’e nisbetle değildir. Bundan dolayı, şöyle denilir: Müezzin ile alay eden küfre düşmüş olmaz, ama ezanla istihzâ eden kimse küfre düşmüş olur.

Bazı âlimler derler ki, şehâdet; hakkı açığa çıkaran, dînî kuvvetli bir delildir, ama hakkı gerektirmez. O halde şehâdet, kişinin bildiğini özel bir lafızla haber vermesidir. Bu sebeple bu âyet-i kerimede, Cenab-ı Hak, şehâdet edilmiş olan, Hz. Muhammed’in Rasûlullah olduğuna dâir sözlerini tasdik etti. Ama onların bu şehâdeti, inanarak ve samîmiyetle söylediklerini *“Allah, münâfıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir”* ifâdesiyle yalanladı.

Âyet-i kerime, kalb ve ihlâsa itibar edildiğini, ihlâs ve kurtuluşun samîmiyette olduğunu göstermektedir. Rasûlullah (a.s.) münâfıkların görünürde müslümanlıklarını kabul ederdi. Müslümanlığını açıklayıp küfrünü gizleyen zındığın dindeki hükmü şudur: Tevbe etmesi istenir ve tevbesi kabul edilir. Ancak **İmâm Ebû Hanîfe** ile **İmâm Şafiî’**ye göre münâfığın tevbesi makbul değildir.

Sehl (r.h.) şöyle demiştir: Onlar dilleriyle ikrar ve tasdik edip kalbleriyle itiraf ve kabul etmedikleri için Allah onlara münâfık adını verdi. Diliyle ikrar ve kalbiyle tasdik

eden, fakat, Allah'ın farz kıldığı rükünleri bilmemek sebebiyle veya bir özür olmaksızın yerine getirmeyen kimse iblise benzemiş olur.

Hz. Huzeyfe (r.a.)'a münâfığın kim olduğu sorulunca şöyle dedi: İslâm'ı anlatan, ama onun gereklerini yerine getirmeyen kimsedir. Bu günkü münâfık o günkünden daha tehlikelidir. Çünkü o gün münâfık amelsizliklerini gizliyordu. Bugünkü münâfık açıkça İslâm'ın gereklerini terk etmektedir. Âyette, münâfıkların dünyayı ve dünya şehvetlerini dilleriyle yerdikleri halde kalpleriyle ona yöneldikleri bildirilir. Her ne kadar risâletin keramet ve mûcize nurları onları da aydınlattığı için doğru olduğuna şâhidlik ediyorlarsa da Peygamberimiz (a.s.)'den ve ona uymaktan yüz çevirdikleri ve dünya ile şehvetlerine yöneldikleri için, *"şâhidlik ediriz ki sen Allah'ın peygamberisin"* sözünde yalancıdırlar. O halde şehâdetin gerçeği yalnız uymakla olur. Rasûlullah'ı gördüklerinde dünya ehlinin şehâdetlerini de bununla karşılaştır.

Hasan Basrî (r.h.) şöyle demiştir: "Ey insanoğlu! Seni: "*Kişi sevdiği ile beraberdir"*[139] sözü aldatmasın. Çünkü sen ebrâr/iyilerin amellerini yapmadıkça onlara katılamazsın. Gerçekten yahûdî ve nasrânîler peygamberlerini seviyorlar, ama onlarla beraber değiller. Bu da gösteriyor ki, -*İhyâu ulûmi'ddin'*de ifâde edildiği gibi-amellerin tamamına veya bir kısmına uymadan yalnız sevmek fayda vermemektedir.

Bu sebepledir ki, **Hazret-i Şeyh-i Ekber** (k.s.) şöyle demiştir: Kişi dünyada tâatla ve şer'î edeple, sevdiği ile beraberdir. Âhirette ise, gözleriyle görmüş gibi ona inanmakla ve şühûdî yakınlıkla sevdiklerinin yanında olur. Yalnız muhabbet ve sevgi bu durumda olunca, ya bütün temelleri ve asılları yıkmaya çalışmaktan ibâret olan nifakın durumuna ne dersin? O halde münâfığın iddiâ ve ameline itibar edilmez.

*et-Te'vilâtü'l-Kâşâniyye'*de şöyle denilmiştir: Münâfıklar, aslî kabiliyetlerinin îmânın aydınlığına çekmesi ve sonradan edindikleri kötü âdetlerinin, biyolojik durumlarının geliştirdiği küfre çeken kabiliyetleri arasında bocalayıp duran kimselerdir.

Onlar, risâlet hakkındaki şehâdetlerinde yalancıdırlar. Çünkü risâletin gerçek mânâsını Allah'tan başka kimse bilemez. İlimde yüksek pâyeye erenler O'nun mârifetiyle Rasûlullah (a.s.)'ı tanırlar. Çünkü Rasûlullah'ı tanımak ancak ma'rifetullah'tan sonra olur. Allah'ın bilinmesi oranında Rasûlullah'ı bilme imkânı vardır. O halde onu gerçek anlamda bilmek ancak kendi dar ilminin sınırlarından sıyrılıp Allah'ın ilmiyle gerçekleşir. Halbuki yahûdîler, kendi benlikleri ve sıfatlarıyla engellenmiş ve perdelenmişlerdir. Onlar, kendi bedenlerinin örtüleri ve karanlıklarıyla kabiliyet nurlarını söndürmüşlerdir. O halde onlar Rasûlullah'ı nereden tanısınlar ki, peygamberliğine şâhidlik edebilsinler?

Şeyh Ebu'l-Abbâs şöyle demiştir: Bir velîyi tanımak Allah'ı tanımaktan daha zordur. Çünkü, Allah kemal ve cemal sıfatlarıyla tanınmaktadır. Öyle ki, Allah'ın yarattıklarını insan kendisi yiyip içtiği gibi yiyip içmelerinden tanır. Allah Teâlâ'yı da kemal sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezzeh olmakla tanır.

❀

اِتَّخَذُوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿٢﴾

2. Yeminlerini kalkan yapıp Allah yolundan yan çizdiler. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!

"Yeminlerini kalkan yapıp Allah yolundan yan çizdiler." Yâni münâfıklar daha önce anlatılan yaptıkları yalancı yeminlerini kalkan yaparak kendilerine yönelecek olan esir edilmek ve öldürülmek gibi tehlikelerden korunmağa çalışmışlardır. Çünkü şâhidlik pekiştirilmek istenen konuda yapılınca yemin yerine geçer. **Ebû Hanîfe** (r.h.) bu âyet-i kerîme'yi delil göstererek, "eşhedü (şâhidlik ederim ki)" sözünün, "yemin ederim" demek olduğunu söylemiştir. Yemin, "sağ el" anlamındaki "yemin" kelimesinden alınmıştır. Çünkü yemin eden veya ahidleşen kimse eliyle işâret etmektedir. Gerek duyulduğunda Allah adına doğru olarak yapılan yemin câizdir. Nitekim Rasûlullah (s.a.) "*Allah'a yemin ederim ki", "Hayatım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim"* tarzında yemin etmiştir. Ancak çok önemli bir mecburiyet olmadıkça Allah Teâlâ'nın aziz ismini gelişi güzel kullanmaktan kaçınmalıdır. Yeminlerini kalkan yapmaları, -onu fiilen kullanmak için değil- gerektiğinde yemin etmek ve cezâlanmaktan korunmak üzere onu hazırlamalarından ibârettir. Çünkü yemini fiilen kalkan olarak kullanmak, geçmişte gerçekleşmiş cinâyetten dolayı cezâlanmaktan sonradır. Korunmak için kalkanı hazırlamak cezâlanmaktan öncedir ve bu cezâdan dolayıdır. Âyetin *"Allah yolundan yan çizdiler"* cümlesinin mânâsı şöyledir: Münâfıklar İslâma girmek isteyenleri ve Allah yolunda harcama yapmak isteyenleri "O peygamber değildir" diyerek vaz geçirdiler. Şüphe yok ki, onların bu alıkoymaları, fiilen şâhidlik ederiz şeklindeki yeminlerinden öncedir.

"Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!" Yâni yaptıkları ikiyüzlülük, İslâm'dan alıkoyma ve Allah Teâlâ'nın yolundan yüz çevirmeleri ne kötüdür!

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٣﴾

3. Bunun sebebi, onların önce îmân edip sonra inkâr etmeleridir. Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir. Artık onlar hiç anlamazlar.

"Bunun sebebi, onların önce îmân edip sonra inkâr etmeleridir." Münâfıkların amel bakımından insanların en kötüleri olduklarına şâhid olan söz, onların İslâm'a giren diğer insanlar gibi önce şehâdet kelimesini söylemeleri, sonra da inkâr etmeleridir. Allah'ın bu hükmü, onların amellerinin kötülüğü sebebiyledir. Bu inkârları, onların: "Eğer Muhammed'in (a.s.) dedikleri hak ise biz eşekleriz" sözleriyle ortaya çıkmıştır. Yine Tebük gazvesinde, "Bu adam İran kisrasının ve Bizans Kayser'inin köşklerinin fethedileceğini mi umuyor? Ne uzak bir hayal!" gibi küfrü gösteren sözleriyle ortaya

çıkmıştır. *Keşşaf Tefsiri'*nde de ifâde edildiği gibi bu âyetle münâfıklardan irtidad eden/dinden dönenler kasdedilmiş olabilir.

"Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir." İki yüzlülüklerinin cezâsı ve kötü işlerinin karşılığı olarak kalpleri öyle mühürlenmiştir ki, artık küfürde alışkanlık kazanmışlar ve kalplerine îmân giremez olmuştur. Gönüllerinin mühürlenmesi kendi amellerinin bir sonucu olduğundan, "kalplerimiz mühürlendi, nasıl îmân edebiliriz" deme hakları yoktur.

"Artık onlar hiç anlamazlar." Îmânın gerçek yönünü ve müminlerin anladıkları şekilde hakikatini anlamazlar. Lügat itibariyle "fıkıh," anlamaktır. İlim dilindeki anlamı ise "şerîat ve din ilmi" demektir. Her ne kadar diğer ilimler anlama yoluyla elde ediliyorsa da fıkıh, kabiliyet ve anlamak yoluyla kazanılan bilgilerin aslıdır. Bu ifâde, âsîlerin, fâsıkların bazı kötülüklerini söylemenin faydalı olacağı düşünüldüğünde, bunun yasaklanmış olan gıybetten sayılmadığını göstermektedir. Aksine bazan faydalı bile olur. Nitekim Peygamberimiz (a.s.)'in bir hadis-i şerifinde; "*Fâcirin/isyankârın kötülüklerini söyleyiniz ki, insanlar ondan korunsunlar"* buyrulmuştur.[140]

el-Makâsidu'l-Hasene adlı eserde şunlar kaydedilmiştir: Üç kişinin gıyabında kötülüklerini konuşmak haram olan gıybetten değildir. Zâlim hükümdar, işlediği haramı açıklayan fâsık ve dinde olmayan bir şeyi dindenmiş gibi gösterip insanları bu bid'ate çağıran kimse.

Kâşânî şöyle demiştir: Münâfıkların îmân edememeleri ve îmânın hakikatini anlayamamaları, kendilerinde kalmış olan yaratılış nuru ve kabiliyetlerine göre önce îmân edip sonra da inkâr etmeleri sebebiyledir. Bu nuru nefislerinin sıfatları ve rezil işlerinin perdeleriyle örttükleri için îmândan mahrum kalmışlardır. Bu kötülükleri son haddine varmış ve kazandıkları kötülükleri sebebiyle gönülleri mühürlenmiş olduğundan Rablerinden tamamen mahrum edildiler. Artık onlar peygamberliğin anlamını, tevhid ilmini ve dini asla anlayamazlar.

وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْۜ وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْۜ
كَاَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌۜ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْۜ هُمُ الْعَدُوُّ
فَاحْذَرْهُمْۜ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُۘ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

4. Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Düşman onlardır. Onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl bu hale geliyorlar?

"Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider." Fizikî yapıları bakımından dolgun, iri oldukları ve yüzleri parıldadığı için İbn Übeyy ve onun gibi münâfıkları

gördüğünde, onların görünümleri, cisimleri senin hoşuna gider, seni hayran bırakır.

"Konuşurlarsa sözlerini dinlersin." Edebî konuşmaları, dillerinin kıvraklığı ve sözlerinin tatlılığı dolayısiyle onları dinlersin. "Onların sözlerine yönelirsin", demek olduğu da söylenmiştir. **İbn Übey** iri yapılı, yüzü parlak, konuşması açık ve düzgün olan bir adam olup kendisi gibi Medine'nin önde gelen bir heyetiyle Peygamberimiz'in (a.s.) meclisinde bulunurdu. Onların iri görünümleri Peygamberimiz (a.s.)'ın ve yanındakilerin hoşlarına gider ve onların sözlerini dinlerlerdi. Yüz görünümünün parlak ve güzel olması aslında yaratılışın temizliğinden başka bir şey değildir. Bundan dolayı Peygamberimiz (s.a.) "*İyiliği yüzlerin güzelliğinde arayın!"*[141] buyurmuştur. Yâni çoğunlukla temiz sîmâlarda iyilik ve hayır umulur. Nice yüzü çirkin adamlar vardır ki, sayısız ihtiyaçları karşılarlar. Bir şâir şöyle demiştir:

Yüzünün güzelliği iyiliğini göstermektedir.
Görünümlerden hiç biri yüz güzelliğini gideremez.

Yine bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Bana bir iş için bir adam gönderdiğinizde yüzü güzel ve adı güzel olsun!"*[142] Daha sonra Peygamberimiz (s.a.) münâfıkların kalplerini kötülüğün çokluğu, kabiliyet nurlarının sönüklüğü ve sonra kazandıkları kötü durumlarının aslî özelliklerini bozduğunu görünce, onlardan umudunu kesti ve kendi hallerine bıraktı.

Rivâyet edildiğine göre hikmet sâhibi bir zat, yüzü güzel ve sevimli bir çocuk görmüş, onda keskin ve anlayışlı bir zekâ olabileceği umuduyla onu konuşturmuş, aradığını bulamayınca: "İçinde bir oturanı olaydı, bu ev ne kadar güzeldi!" demiştir.

"Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir." Yâni onlar yüksek bir yere dayanmış kütükler gibidir. Sanki duvara dayandırılmış kuru odunlar gibidir.

Rasûlullah'ın (s.a.) meclislerinde bir yere dayanarak oturmalarındaki görünümleri, faydalanma, ilim ve iyilikten yana bomboş, duvara dikilip yaslanmış kütük odunlarının karaltılarına benzetilmişlerdir. Kendisinden yararlanılan kereste ya tavanda, çatı veya duvarda ve benzeri yerlerde bulunur ve işe yarar. İşte kaba odunda bir fayda olmadığı gibi, onlarda da bir yarar yoktur. Ruhun canlılığı onlardan ayrılıp gittiği gibi, onlar da gerçek hayat kabiliyetini yitirmiş olmanın yitikliği içindedirler. İnsanlık ruhu da bu durumdadır.

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Bu âyette şu hususa da işâret edilmektedir: Büyüklerin meclislerinde veya ilmî oturumlarda bir yere dayanıp oturmak edebi terk etmektir. Bu sebepledir ki, **İmâm Mâlik** (r.h.) *Muvatta* adlı hadis kitabını okuturken, dinlemekte olan **Halife Harun Reşid**'i bir yere dayanmaktan men etmiştir.

Anlatıldığına göre **İbrahim Edhem** (k.s.) gece namaz kılmakta iken yorgun düşüp oturdu ve ayaklarını uzatmıştı. Gayptan bir ses gelerek, "sen de hükümdarların oturduğu gibi mi oturuyorsun?" denildi.

el-Harîrî, kimsenin bulunmadığı yerde bile iki ayağını uzatmazdı ve şöyle derdi:

Allah ile beraber olanın edebini koruması daha lâyıktır. İşte bu “el-Müheymin” yüce isminin mânâsını bilen kimsenin edebidir. Çünkü onun mânâsını bilen kimse, Cenab-ı Hakk’ın kendisine âid bütün hallerini bilip gördüğünü düşünür ve her zaman O’ndan haya eder. Bu hakikat, ehline göre murâkabedir. Anlamı da, Allah Teâlâ’nın her şeyden haberi olduğunu kalben bilip inanmaktır. Âyet-i kerime de buna delâlet etmektedir.

Peygamberimiz’in (s.a.) hadisinde şöyle buyurulmuştur: “K*ıyamet günü, iri kıyım besili bir adam getirilir ki, Allah katında bir sinek kanadı kadar değeri olmayacaktır.”* Bu hadis-i şerif, kemal ve eksikliğin iki küçük et parçası olan kalp ve dille olduğunu, iki büyük şeyle yâni baş ve bedenle olmadığını göstermektedir. O halde Allah Teâlâ, insanların şekillerine ve mallarına bakmaz, aksine kalplerine ve amellerine bakar. Bu nedenle nice şekil itibariyle küçük olanlar vardır ki altın değerindedir. Mü’min, azlıktan veya hastalıktan ya da zilletten boş değildir. Şüphe yok ki, azlık üzüntüyü çoğaltır ve ağırlık yapan et ve yağını eritir, hastalık da eritip kurutur.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “*Mü’min, rüzgarın salladığı yeşil yaprak gibidir. Bir doğrulup bir yıkılır. İnkârcı da çam ağacı gibidir ki, yıkılıncaya kadar ayakta kalır.”*[143] Bu hadis-i şerifte, mü’minin malıyla ve bedeniyle imtihan edildiğine, bunun günahlarına keffâret olacağına, kâfirin ise böyle olmayıp, kıyâmet günü günahlarının tamamıyla geleceğine işâret edilmektedir. Münâfıkların misali, kökünden koparılmış sağlam ve yüksek çam ağacına benzer. Böyle bir çam devrildiğinde köküyle birlikte yıkılır.

“Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar.” Yükselen her sesin onların üzerlerine düşüp zarar vereceğini sanırlar. Sayhadan maksad, yükseklere çıkan her feryâd, şehirde yükselen her bir sestir. Âlimlerden biri şöyle demiştir: Bir kimse önemli bir sebepten dolayı bağırsa, bir hayvan ipinden boşansa, bir kimse yitiğini aradığını ilan etse veya insanlar arasında bir gürültü kopsa münâfıklar, korkaklıklarından ve korkunun kalplerine yerleşmiş olmasından dolayı bunların kendilerinin üzerine geldiğini zannederler. Zaten hâin, korkak olur.

Kâşânî şöyle demiştir: Cesâret, yaratılış nûrundan oluşan yakîn inancından ve kalp temizliğinden olur. Oysa münâfıklar nefsin sıfatlarının karanlıklarına, kuşkucu ve şüpheciler gibi şehvet ve lezzetlere dalmışlardır. Bu sebeple onları korkaklık ve acz kaplamıştır. Bu ifâdede onlar için fazlasıyla küçültme ve hafife alma vardır. Allah’ın haklarında yüzlerini örten perdelerini yırtacak, kanlarını ve mallarını mübah kılacak âyetler indirmesinden sürekli korku içinde oldukları da söylenmiştir.

“Gerçek düşman onlardır.” Yâni onlar düşmanlıkta son dereceye ulaşmışlardır. Çünkü düşmanın en azılısı senin yanında olup düşmanlığı iyileşmez bir şekilde içine yerleşmiş bulunan kimsedir.

“Onlardan sakın.” Yâni onların sözüne güvenmekten ve konuşmalarına yönelmekten sakın. Yahut düşmanlarına meyletmekten ve ashabını rezil etmelerinden sakın. Çünkü onlar senin sırrını kâfirlere yayarlar.

“Allah onların canlarını alsın.” Bu, münâfıklara bir bedduâdır. Cenab-ı Hakk’ın

onlara lânet etmesi, rezil ve rüsvay kılması; horluk, hakirlik ve rezillik içinde öldürmesini istemektir. Nitekim **İbn Abbâs** (r.a.) bu cümleyi *“Allah onlara lânet etsin”* tarzında tefsir etmiştir.

Sa’dî Müftî şöyle demiştir: Burada gerçek bir talep yoktur. Aksine buradaki talep ifâdesi, onların hayırdan ve iyilikten uzaklaştırılmalarının, lânete mâruz kalmalarının kaçınılmaz olduğunu bildirmek içindir.

Tıybî de şöyle demiştir: “Allah onların canlarını alsın” sözü **İbn Abbas** (r.a.)’ın Bakara 126. âyetteki; ***“Kim inkâr ederse onu az bir süre geçindiririm”*** ifâdesini ***“Kim inkar ederse ey kadir olan Allah onu az bir süre geçindir”*** şeklinde okuması gibidir. Münâfıklara nasıl bedduâ edeceklerini, müminlere öğretmek için de olabilir. Dolayısiyle burada, bozguncuların aleyhine duâ edecek güzel yerler olduğuna işâret vardır. Allah sapıtan ve sapıttıran bid’atçıların canını alsın. Allah Teâlâ onları helâk eylesin, ya da Allah onlara lânet etsin. Çünkü onlar hasımların en kötüsü, düşmanların da en zararlısıdırlar.

Bazı âlimler de “Allah onları helâk etti” anlamında oduğununu söylemişlerdir. Bu onların atılmalarını ve kötülüklerini temennî etmeyi kapsayan bir duâdır. Bunun insanlar arasında kullanılan bir yerme ve azarlama cümlesi olduğu söylenir. Bazan arablar: “Allah canını alsın, nasıl da şiir okuyor!” derler ve hayret yerine kullanırlar.

“Nasıl bu hale geliyorlar?” Bu cümle münâfıkların durumundan bir hayret ifâdesidir. Yâni çok güçlü deliller ortaya çıktıktan sonra haktan ve nurdan içinde bulundukları zulme, sapıklık ve küfre nasıl da döndürülüyorlar! demektir.

et-Te’vilâtü’n-necmiyye’de şöyle denilmiştir: Onları dolgun şekilleri ile gördüğünde, saf ve samimî ruhtan bomboş, gösteriş ile dolu olan amellerinin cisimleri sana hayret verir. Temiz mânâdan yana soyutlanmış harfler ve seslerle konuşurlarsa, yalanlanmış, reddedilmiş sözlerini dinlersin. Onların şekilleri mânâdan soyulmuş, ruhu ve mânâsı olmayan, vehim duvarına dayanmış kütükler şeklinde hayali kuvvet durumundadır. Kahır şeklinde gürleyen her gürültünün, karşı gelme illeti ve nifak hastalığı ile kalpleri zayıflamış olduğu için aleyhlerine olduğunu zannederler. Onlar zâtî düşmanlıkları ve sıfatlarının kızgınlığı ile eksiksiz ve son derece yaman düşmandırlar. Mânâ ve madde bakımından onlardan sakın. Allah onların canını rüsvaylık ve mahrumiyetle, kötülük ve rezillik içinde alsın. Doğru olan din yolundan nasıl da ayrılıyorlar?

---

[139]. Buhari, Edeb 96.
[140]. Aclûnî, I, 114.
[141]. Bkz. Aclûnî, Keşfü’l-Hafa I, 30, 154.
[142]. Münâvî, I, 311.
[143]. Buhârî, Merdâ, 1; Müslim, Münâfikûn, 58.

ALLAH MÜNÂFIKLARI KESİNLİKLE BAĞIŞLAMAYACAKTIR

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ
يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ
تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾
هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُّوا
وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾
يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلّٰهِ
الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

5. Onlara: Gelin, Allah'ın Peygamberi sizin için mağfiret dilesin, denildiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların, büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün.

6. Onlara mağfiret dilesen de, dilemesen de birdir. Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkmış topluluğu doğru yola iletmez.

7. Onlar: Allah'ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki dağılıp gitsinler, diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münâfıklar bunu anlamazlar.

8. Onlar: Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münâfıklar bunu bilmezler.

Münâfıkların cinâyetleri ortaya çıktığında, öğüt yoluyla *"Onlara: Gelin, Allah'ın Peygamberi sizin için mağfiret dilesin, denildiği zaman başlarını çevirirler."*

*Meâlim'*de gelmiştir ki, bu âyetlerin nüzûlünden sonra İbn Übeyy'in kabilesi ona dediler ki: "Bu âyetler senin hakkında nâzil oldu, Allah Rasûlü'nün yanına git de senin için duâ edip mağfiret dilesin." O münâfık boynunu çevirdi ve şöyle dedi: "Bana îmân et dediler, ettim. Malımdan zekât vermemi teklif ettiler, verdim. Geriye sadece Muhammed'e secde etmek kaldı."

Âyetin anlamı; gelin Rasûlullah (a.s.) sizin için Allah'a duâ etsin ve lütfu ile günahlarınızı bağışlamasını ve ayıplarınızı örtmesini istesin, demektir.

Kâşânî şöyle demiştir: Onlar karanlık işlere alıştıklarından aydınlığa alışamazlar. Ona ve insânî olgunluğa karşı arzuları da olmaz. Çünkü zâtî şekilleri değişmiştir.

"Sen onların, büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün." Şeytanlık duyguları

onlara üstün geldiği, kuşkulanma duyguları kendilerini kapladığı, enaniyetle perdelendikleri için bir iyilik yapıyormuş gibi söyleyenden veya mağfiret talebinden yüz çevirirler, demektir. Bunun sabebi de, alçaklık yönüne ve dünyanın süslerine çekildiklerindendir. Bu sebeple de onların tabiatlarında yüceliklerden ve âhirete âid mânâlardan yana hiçbir yöneliş yoktur.

Kâşifî şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.)'in meclisine gitmekten yüz çevirirler.

Mesnevî'de şöyle gelmiştir:

Göklerin sûretâ yüksekliği var
Mânâ bakımından yükseklik, temiz rûhundur.
Sûretâ yücelik cisimlerindir
Ancak mânâ huzurunda cisimler, isimlerden ibârettir.

Bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Kendi görüşünü beğenen ve inadçı bir adam gördüğünde bil ki onun zarar ve ziyanı son dereceye ulaşmıştır.*"

سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾

6. Onlara mağfiret dilesen de, dilemesen de birdir. Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkmış topluluğu doğru yola iletmez.

"Onlara mağfiret dilesen de, dilemesen de birdir." İşlemiş oldukları cinâyetlerden dolayı özür dilemek üzere gelseler de durum değişmez. *Keşfü'l-Esrar'*da şöyle kaydedilmiştir: Rasûlullah (s.a.) îmân etmeleri için onları muvaffak etmesi ve günahlarından dolayı yarlığamasını Allah'tan dilemiştir.

Şöyle de denilmiştir: ***"Onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla af etmeyecektir"*** (et-Tevbe, 9/80) âyet-i kerîmesi inince Peygamberimiz (s.a.): "*O halde ben onlar için elbette yetmiş kezden fazla mağfiret dilerim*" buyurdu.[144] Bunun üzerine de Cenab-ı Hak: *"Onlara mağfiret dilesen de dilemesen de birdir"* âyet-i kerîmesini indirdi. Münâfıklar kötülük işlemekte ısrar ettikleri, özür ve mağfiret dilemekten büyüklendikleri, büyük günahlara devam ettikleri, inkârın en büyüğünü işledikleri ve insan yaratılışına uygun dosdoğru olan dinden çıktıkları için *"Allah onları kesinlikle"* ebediyyen *"bağışlamayacaktır." "Çünkü Allah yoldan çıkmış"* son derece günahkar, iyileşme ve düzelmeyi isteme sınırından çıkmış, inkâr ve iki yüzlülüğe dalmış veya haktan yana olanların dâiresinden çıkmış, bozuk ahlâklıların ve bozguncuların arasına girmiş olan *"topluluğu doğru yola iletmez."*

Âyet-i kerîme'de, münâfıkların bulanık yaratılışlarının kabalığı ve karanlık huylarının

yoğunluğu sebebiyle Allah’tan mağfiret dileme kabiliyetlerinin olmadığına işâret edilmektedir. Şâyet yarlığanmayı kabul edecek kabiliyetleri olsaydı, dünya sevgisinden, nefse ve heveslerine uymaktan çıkar, dine, Peygamber’e (s.a.) ve hidâyete uyarlar ve hayvânî şehvetlerin karanlıklarında, hayvânî huyları içinde kalmazlardı. Yine anlaşılan o ki, cezbe etkisi ne kadar büyük olursa olsun mürşid yönünden gelir. Ancak, mürid irâde ve dilek yönünden boş ise ona hiç faydası olmaz. Görülmez ki, Rasûlullah’ın (a.s.) Allah’tan mağfiret dilemesinden daha üstün bir şey olmadığı halde münâfıkların hidâyete ulaşmalarında etkili olmamıştır. Bunun aslı da ruhlar âlemine nurun kıvılcımlarının isabet etmemesidir. ***“Bir kimseye Allah nur vermemişse, artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur.”*** (en-Nur, 24/40).

Anlatıldığına göre, bir şeyh yanında kırk yıl hizmet etmiş bir müridinin köyüne uğradı, orada kırk yıldan beri davulculuk eden çok yaşlı biri vardı. Şeyh ona davulu atmasını emretti. Yaşlı davulcu davulunu hemen attı ve şeyhin peşine takıldı. Deniz sâhiline geldiklerinde Şeyh seccâdesini denizin üzerine serdi ve davulcuyla birlikte üzerine oturdular. Mürid ise sâhilde kaldı ve: “Bu nasıl olur!..” diye hayretler içinde bakakaldı. Şeyh: “Allah işte böyle hükmedip yaptı” dedi.

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوا ۗ
وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾

7. Onlar: Allah’ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki dağılıp gitsinler, diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah’ındır. Fakat münâfıklar bunu anlamazlar.

“Onlar: Allah’ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki, dağılıp gitsinler, diyenlerdir.” Onlar ensâra, muhâcirlerin fakirlerini kasdederek, Allah’ın Peygamberinin yanındakilere geçinebilecek hiç bir harcamada bulunmayın ki, ondan ayrılıp kabîlelerine ve âilelerine dönsünler diyen münâfıklardır. Bu cümle münâfıkların fâsık olmalarının yahut Cenab-ı Hakk’ın onları yarlığamayışının sebebi yerine geçen başlangıç cümlesidir. Münâfıklar inanmadıkları halde, Allah’ın elçisi demelerinin sebebi, alay etmek içindir veya çok kızdıklarındandır ya da bu vasfın Rasûlullah’ın çok yaygın lakabı olduğu içindir. Zira onun peygamberliğini kabul etmiş olsalardı, yukarda söyledikleri nakledilen sözler onlardan çıkmazdı, başka şekilde söyleyebilirlerdi. Ama Allah Teâlâ, Peygamberine ikram ve onu yüceltmek için onların söylediklerini olduğu gibi ifâde buyurdu. Kendi yaptıkları kötü işleri gözlerini perdelediği için Allah’ın yaptığını göremedikleri ve kendi ellerinde bulunan imkânları kendilerini perdelediği için, Allah Teâlâ’nın sonsuz hazinelerini göremedikleri için bunları söylediler. Cehâletlerinden dolayı kendi harcamaları olmadığı takdirde muhâcirlerin Peygamberimiz’in çevresinden dağılacaklarını zannetme hatâsına düştüler.

“Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah’ındır. Fakat münâfıklar bunu anlamazlar.” Bu cümle, rızık hazinelerinin yalnız Allah Teâlâ’ya mahsus olup dilediğine verdiği ve dilemediğine vermediği, yağmurun ve nebatâtın bu ilâhî hazinelerden olduğunu açıklamakla, onların harcamaları olmadığı takdirde fakirlerin Rasûlullah’ın (a.s.) çevresinden dağılacakları yolundaki yanlış iddiâlarını reddetmektedir.

Râğıb şöyle demiştir: *“Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah’ındır”* âyet-i kerîmesi, Allah Teâlâ’nın dilediğini îcad etme; yâni yoktan var etme kudretine sâhib olduğuna; ya da, “*Allah Teâlâ rızkı, eceli ve yaratmayı bitirip tecellîsini tamamlamıştır”*[145] *h*adis-i şerifinin hatırlattığı duruma örnek verme yoluyla işâret etmektedir. Yâni bütün bu varlıkların yaratılışlarını ezelî ilminde tamamlayıp gerçekleştirmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***“Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır.”*** (el-Hicr, 15/21). Münâfıkların anlatılan gerçeği anlayamaz olmaları, Allah Teâlâ’yı ve O’nun yüce işlerini bilmez câhiller olduklarındandır. Bu sebeple de dedikleri küfür sözlerini söylemektedirler.

Hâfız şöyle demiştir:

Kim âşık oldu da sevgili, onu görüp gözetmedi?
Ey ulu kişi, aşk derdi yoktur, derd yoksa doktor var.

Kâşifî demiştir ki:

Böylece dağılırlar, köleler efendilerinin yanına giderler.
Oğullar ise babalarına bağlanırlar/ulaşırlar.
Efendi, rızkı kendisi veriyor zanneder
Şüphesiz bu yüzden ona buna minnet eder.
O, bu konuda sebeplerden sadece birisidir
Ki eğer bu sebep ortadan kalksa başka sebepler gelir.
Allah rızkı sebepler üzerine koyar
Yine sebepler olmadan da rızkı O verir.

Hâtim-i Esam (r.h.)’a bir adam, nereden geçiniyor, ne yiyip içiyorsun? diye sordu. Hâtim: “Rabbimin hazinelerinden” cevabını verdi. Adam: ekmek sana göklerden mi indiriliyor? deyince Hâtim: “Eğer yeryüzünde Allah’ın hazineleri olmasaydı, elbette benim üzerime gökten ekmek indirilirdi. Şüphesiz Allah yeryüzünde sebepler yarattı ve ondan bir takım kapılar açtı” cevabını verdi.

Büyüklerden biri şöyle demiştir: Süt ananın hakkına saygı göstermek insanı doğuran ananın hakkını korumaktan önemlidir. Çünkü doğuran ana çocuğunu karnında emanet olarak taşımıştır. Çocuk orada oluşup anasının irâdesi dışında kanından gıdalandı. Çocuğun gıdalandığı bu kan olmasaydı anayı da hastalandırır ve ölümüne sebep olurdu.

İşte bundan dolayı cenin ana rahmindeki bebek anasına karşı minnet borçludur. Ama süt anası, onu emzirmekle çocuğun yaşamasını, hayatta kalmasını istemiştir. İşâret ettiğimiz bu mânâdan dolayı, Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.)'ın anasına kendisini emzirme imkânı vererek onun üzerinde anasından daha üstün hakkı bulunan bir kadın olmamasını sağlamıştır. Mûsâ (a.s.) büyüdü ve erginlik çağına geldi. Artık Allah'ın varlığını delil göstererek onlara tanıtma zamanı geldi. Allah onu imtihan için İsrailoğullarına yükmüş gibi gösterdi. Mûsâ, durumunun değişmesinden dolayı gönlü sıkıldı, daraldı ve: "Ey Rabbim! Beni İsrailoğullarına muhtac etme!" dedi. Allah Teâlâ Mûsâ'ya: "Ey Mûsâ! Bana ibâdet etmen için seni meşguliyetten kurtararak geçimini başkasına yüklememden râzı değil misin? diye vahyetti. Mûsâ sustu, sonra ikinci kez, Allah'tan: "Ey Rabbim! Beni İsrailoğullarına muhtac etme!" dileğinde bulundu. Allah yine ona: "Ey Mûsâ! Bir peygamber için, varlık âleminde bir tek şeyin Rabbinden başkasına âid olduğunu görmek yakışmaz. Her şey Rabbinin verdiği rızıktandır. Senin hiç kimseye minnet borcun yoktur" diye vahyetti. Mûsâ yine sustu ama sonra yine, önceki dileğini tekrarladı. Allah Teâlâ bu kez: "Ey Mûsâ! Onlara muhtac olduğun halde İsrailoğulları ile çekişirsen, ya onlara hiç muhtac etmeseydim ne olurdu?" diye vahyetti. Mûsâ (a.s.) bundan sonra bu konuda bir dilekte bulunmadı.

Allah Teâlâ kuluna rızkını, dilediği mümin veya inkârcı bir kulunun eliyle ulaştırır. Bunun tamamı güzel ve helâldir. Cenab-ı Hakk'ın bu tasarrufunda kimsenin her hangi bir etkisi ve minnet bekleme hakkı yoktur. Bu gibi durumlarda ancak câhiller minnet beklerler. Allah Teâlâ'nın velî kullarını fakirlikle imtihan etmesi, onları sevmediği, O'nun katında bir değerleri olmadığı veya onlara ihsan edip zengin etmeğe gücü olmadığı için değil, tam tersine onların dünyada insanların en zâhidleri, âhirette de ecir bakımından en zenginleri olmalarını temin için nimet ihsan ettiğinden dolayıdır. Bu nedenledir ki, Peygamberimiz (a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Muhâcirlerin fakirleri kıyâmet gününde zenginlerden kırk yıl önde olacaklardır."* Peygamberimiz (s.a.) Allah Teâlâ katındaki mevkilerinden, değerlerinden dolayı hep muhâcirlerin fakirlerine öncelik verirdi. Çünkü zenginlere her ne kadar rızık ve varlık sâhibi olmak özelliği verilmiş ise de, yoksullar rızkı veren her şeyin sâhibi olan Rezzâk'ın şühûd sâhipleri olma özelliği ile şereflenmişlerdir. Bu makama sâhib olmak zenginliğe sâhib olmak nimetinden daha önemlidir. Bu sebeple, Rezzâk olan Rabbin rızâsına sâhib olan kimseye, rızkın bolluğundan mahrum olmak bir zarar vermez.

Cüneyd (k.s.) şöyle demiştir: O'nun göklerdeki hazineleri gayblar âlemidir, yerdeki hazineleri ise kalplerdir. O halde gayblar âleminden ayrılan kalblere düşer, kalplerden ayrılan ise gayblar âlemine çıkar. Kul iki şey ile rehin durumundadır: Hizmette kusur etmek ve zillete düşmek.

Vâsitî (k.s.) şöyle demiştir: Dünyadaki olayları maddî sebeplerin sonucu olarak görüp de bu durumun kendisini ilahî yardımdan mahrum ettiğini bilmeyen kimse câhildir.

Necmüddin Kübrâ *et-Tevilâtü'n-necmiyye'*de şöyle demiştir: İrfan, hikmet ve

ilimlerden Allah’ın semavî rızıklarının hazineleri, kulların havâssı için saklanmış olup Cenab-ı Hak onları dilediği yönden rızıklandırmaktadır. Yenilen içilenlerden, giyilen giysilerden, ulaşım ve savaşlarda kullanılan ve katırlardan saklanmış yeryüzü hazineleri de Allah’ındır ki, kullarının avamı için saklanmıştır. Hiç beklemedikleri yönden onları rızıklandırmaktadır. Ancak münâfıklar kendi kabiliyetlerini bozdukları, hiç nurları bulunmadığı ve karanlık yönlerinin üstün gelmesi dolayısıyla ilahî sırları, Rabbânî irşadları ve uyarmaları anlayacak durumda değillerdir.

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا اِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ
وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

8. Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münâfıklar bunu bilmezler.

“Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı.” Rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) Huzâa kabilesinin bir kolu olan Mustalık oğulları ile Kadid denilen bölgede bir su olan Müreysî denilen yerde savaş için karşılaştığında, onları büyük bir yenilgiye uğratmış, onlardan bazıları öldürülmüş, ganîmet olarak iki bin deve, beş bin koyun elde edilmiş ve ikiyüz veya daha fazla âile esir edilmişti. Mustalık oğullarının reisi **Haris’in kızı Cüveyriye** de esirin arasında bulunuyordu. Peygamberimiz (s.a.) yirmi yaşında olan Cüveyriye’yi âzâd etmiş ve onunla evlenmişti.

Bu suyun başındaki kalabalık dolayısiyle, Hz. Ömer’e (r.a.) ücretle hizmet eden Saîd b. Gifarî’nin (r.a.) oğlu Cahcâh atını sulamak için getirmiş ve münâfıkların başkanı Übey oğlu’nun yeminli işbirlikçisi olan Sinanü’l-Cühenî ile kavga etmişti. Cahcah (r.a.) muhâcirlerden, münâfık Sinan da ensardan yardım istemişlerdi. Muhâcirlerin yoksullarından olan Ciâl (r.a.) Cahcah’a yardım etmiş ve Sinan’ı tokatlamıştı. Münâfık Sinan reisleri olan İbn Übeyy’e şikâyet edince, İbn Übeyy, Cahcah’a (r.a.) Sen de mi buradasın? Biz Muhammed’e (s.a.) tokatlanmak için mi arkadaşlık ediyoruz? Yemin olsun ki, bizim ve onların benzerleri, şu darb-ı mesel gibidir: “Besle köpeğini yesin seni.” Ama yemin olsun ki, eğer bu yolculuktan Medine’ye dönersek, elbette üstün olanlar, zelil ve alçak olanları oradan çıkaracaktır. Üstün olanla kendisini, zelil olanla da müminleri kasdediyordu. Münâfıkların başının söylediği bu sözün bütün münâfıklara isnad edilmesi bu sözü onaylamalarından dolayıdır.

Sonra münâfıkların başı kendi adamlarına karşı sözüne şöyle devam etti: “Siz kendinize ne yaptınız? Kendi yurdunuza onları soktunuz ve mallarınızı onlarla paylaştınız. İyi biliniz ki vallahi eğer siz Cial ve benzerlerine yiyeceklerinizin fazlasını vermeseydiniz sizin boyunlarınıza böyle çıkmazlar ve sizin yanınızdan hemen

dağılıverirlerdi. O halde onlara hiç bir harcama yapmayın ki, Muhammed'in (a.s.) çevresinden dağılsınlar" dedi. Erkam'ın delikanlı olan oğlu Zeyd münâfıkların başının bu sözünü duyunca: "Vallahi çok alçak ve kendi kavminin arasında sevilmeyen kimse sensin. Muhammed (a.s.) ise Rahman olan Allah'ın verdiği bir izzet ve müslümanların verdiği destekle bir kuvvet içindedir" dedi. İbn Übeyy: "Sus, ben yalnız şaka ediyordum" dedi.

Zeyd (r.a.), İbn Übbeyy'in söylediklerini Rasûlullah'a (a.s.) söyledi. Rasûlullah'ın (s.a.) rengi attı. Hz. Ömer (r.a.): "Ey Allah'ın Rasûlü izin ver bu münâfığın boynunu vurayım" dedi. Peygamberimiz (a.s.): *"Ömer! Eğer bunu yaparsan Yesrib'de bir çok kimsenin burnunu yerde sürtersin,"* buyurdu. Hz. Ömer (r.a.): "Ey Allah'ın Rasûlü! (a.s.) Eğer bu münâfığın bir muhâcir tarafından öldürülmesinden hoşlanmıyorsan ensardan birine emir buyur" dedi. Rasûlullah (a.s.): *"Bu takdirde de Muhammed arkadaşlarını öldürtüyor"* derler, buyurdu. Rasûlullah (s.a.): "*Bana ulaşan sözlerin sâhibi sen misin?"* buyurdu. İbn Übeyy, "Sana bu Kitabı indiren Allah'a yemin ederim ki, bunlardan hiçbirini ben söylemedim. Gerçekten Zeyd bir yalancıdır" dedi. Yanındaki adamları da "bu bizim bilginimiz ve büyüğümüzdür, ona karşı bir çocuğun sözüne inanma, belki böyle denildiğini vehmetmiştir" dediler.

Rivâyete göre Rasûlullah (a.s.) Zeyd (r.a.)'a: "*Belki Übeyye kızdığın için böyle dedin,"* buyurunca Zeyd: "Hayır" dedi. Efendimiz tekrar: "*Belki kulakların seni yanıltmış olabilir"* buyurdu. Zeyd yine: "Hayır" dedi. Rasûlullah (a.s.): "*Sen başkasını İbn Übey'e benzetmiş olabilirsin"* buyurdu. Zeyd yine "Hayır" dedi.

Bu âyet-i kerime inince, Rasûlullah (a.s.) Zeyd b. Erkam (r.a.)'a arkasından yetişti de kulağını hafif oğarak: "*Ey delikanlı! Kulağın çok iyi işitmiş. Şüphesiz Allah seni tasdik etti, münâfıkları da yalanladı"* buyurdu. Allah Teâlâ onların sözlerini bu cümle ile kendilerine iâde etti.

"Halbuki asıl üstünlük ancak Allah'ın, Peygamberinin ve mü'minlerindir." Yâni asıl üstünlük ve kuvvet başkalarının değil, Allah'ın ve O'nun aziz ve üstün kıldığı Peygamberinin ve mü'minlerindir. Zillet, alçaklık ve horluk da şeytan içindir ve münâfıklardan, kâfirlerden onun arkadaşları içindir.

Sâlihlerden birinin, pejmürde bir libas içinde olduğu halde kendi kendine şöyle dediği nakledilmiştir: "Sen, zilleti olmayan izzetten, fakirliği bulunmayan zenginlikten ibâret olan İslam üzere değil misin?"

Bir adam **Hz. Alî** (k.v.)'in oğlu **Hasan**'a: "İnsanlar sende kibir bulunduğunu iddiâ etme hatasına düşüyorlar" demesi üzerine Hz. Hasan (r.a.): "Bu kibirlenmek değildir, izzettir" dedi ve bu âyet-i kerîme'yi okudu.

Büyük zatlardan biri şöyle dedi: Dünyada gerçek kul olan, âhirette gerçek sultan olur. Kim dünyada, kendi uzuvlarından biri hakkında olsa bile bir şeyin sâhibi olduğunu iddiâ ederse, dünyada iddiâ ettiği şey kadar ebedî âlemdeki sultanlığından eksiltir. O halde dünyada iken Cenab-ı Hakk'ın katında hiçliğin son sınırına ulaşan kimseden daha aziz ve üstün kimse yoktur. Kendi nefsinde kendini en üstün gören kimseden ebedî âlemde

daha aşağı, daha zelil olan kimse yoktur. Dünya izzetinden kasdım, hükümdarların içinde bulundukları durum değildir. Bundan kasdım insanın kendi nefsini aziz görmesidir. Zilletten kasdım da bunun gibidir.

Vâsıtî (r.h.) şöyle demiştir: Allah'ın izzeti, O'nun irâdesi ve meşîeti olmadan hiçbir şeyin meydana gelmemesinden ibârettir. Peygamberlerin izzeti, îmânın yok olmasından emniyyet içinde olmalarıdır. Mü'minlerin izzeti ise, azâbın devamlı olmayacağından emniyet içinde olmalarıdır.

Yine şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın izzet sıfatı, azamet, sonsuz büyüklük ve kudrettir. Peygamber (s.a.)'in izzeti, nübüvvet ve şefâattir. Mü'minlerin izzeti de tevâzu, alçak gönüllülük, cömertlik ve Allah'a kulluktur. Rasûlullah (s.a.)'in: "*Ben Âdemoğlunun efendisiyim ama övünmem"*[146] hadis-i şerifi bunu göstermektedir. Yâni ben insanoğlunun efendisi olmakla iftihar etmiyorum. Allah Teâlâ'ya kul olmakla iftihar ediyorum. Benim izzetim kul olmaktadır. Çünkü Allah'a kul olmaktan başka bir şeyde izzet yoktur. Allah'a isyan etmekten başka bir şeyde de zillet yoktur, demektir.

Yine âlimlerden biri şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın izzet sıfatı, her şeyden yüce ve büyük olmasıdır. Peygamberinin izzeti, dininin diğer bütün dinlerden üstün olmasıdır. Mü'minlerin izzeti ise, yahudî ve nasrânîleri zelil görmeleridir. Nitekim, ***"Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizlersiniz."*** (Âl-i İmran, 3/139) buyurulmuştur. Yine denilmiştir ki, Allah'ın izzet sıfatı, şu âyet-i kerime'de belirtildiği gibi, velâyettir/dostluktur. ***"İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur."*** (el-Kehf, 18/44). Peygamberinin izzeti, kifâyettir/Allah'ın her şeye kâfi geldiğine inanmasıdır. ***"(Seninle) alay edenlere karşı biz sana yeteriz."*** (el-Hicr, 15/95). Müminlerin izzeti, yüceliktir. Biraz önce meâli verilen âyet-i kerime'nin gereği budur. ***"Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizlersiniz."*** (Âl-i İmran, 139).

Fakîr (**Bursevî**) derim ki: Cenab-ı Hak düzenli bir şekilde ve devamlı olarak izzet ve sonsuz kuvvetin kendisine âid olduğuna işâret etmiştir. Rasûlullah (s.a.) O'nun bu sıfatının mazharı olmuş, nûrunun yansımasıyla aydınlanmıştır. Sonra da mü'minler bu yüce sıfatta Rasûlullah'ın (a.s.) mazharı olmuşlardır. O halde Peygamberin (a.s.) şeref ve izzeti Allah Teâlâ'nın yüce izzet sıfatı aracılığıyladır. Müminlerin izzet ve şerefi de Rasûlullah (a.s.)'ın izzet ve şerefi aracılığıyladır. Müminler ister Rasûlullah'ın çağdaşı olsunlar, isterse ondan sonra kıyâmete kadarki asırlarda gelmiş bulunsunlar fark etmez. Allah'ın ezelî sıfatı olan izzet'in tamamı Allah Teâlâ'ya mahsustur. Peygamberin (a.s.) ve müminlerin izzet ve şerefi, fiil, minnet ve Allah'ın bir fazlı ve keremi olduğundan yine Allah'a mahsustur.

Kuşeyrî (k.s.) şöyle demiştir: Peygambere ve müminlere âid olan izzet ve şeref, yaratma ve sâhib olma itibariyle Allah'a mahsustur. Allah'ın izzeti ise O'nun ezelî bir sıfatıdır. O halde izzet'in tamamı Allah Teâlâ'ya mahsustur. Kuşeyrî'nin bu görüşü şu iki âyet-i kerime'nin mânâlarını birleştirmektedir: ***"Kim izzet ve şeref istiyor idiyse, bilsin ki, izzet ve şerefin hepsi Allah'ındır."*** (Fâtır, 35/10). ***"Halbuki asıl üstünlük***

ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir." (el-Münâfikûn, 63/8). İzzet ve asıl üstünlüğün yalnız Allah'ın olduğunu bilen kimsenin, hiçbir yaratılmışa başlı başına yücelik tanımaması, İslâmî edep ve eğitiminin gereğidir. Bundan dolayıdır ki Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Bir kimse bir zengine yalnız zenginliğinden dolayı tevâzu gösterirse dininin üçte ikisi gider."*

Ebû Ali Dekkâk (r.h.) şöyle demiştir: Hadis-i şerifte *"dinin üçte biri"* buyurulmuştur. Çünkü tevâzu, dil, beden ve kalp ile olmak üzere üç organla gerçekleşir. Zengine dili ve bedeni ile tevâzu gösterip, kalbi ile üstünlüğünü kabullenmeyen kimsenin dininin üçte ikisi gitmiş olur. Ama kalbiyle de büyüklüğüne inanırsa dinin tamamı gitmiş olur. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Gönülde Allah'ın büyüklüğü inancı yerleşirse, yaratılmışlar gözde küçülür. Ne zaman izzet verenin yalnız Allah olduğunu bilirsen, izzet ve şerefi yalnız O'ndan istersin. İzzet ve şeref, yalnız O'na itâat etmektedir.

Zünnûn (k.s.) şöyle demiştir: Şâyet halk bir araya gelip bir kimsenin küçük bir itâati sayesinde kazandığı şeref ve izzetten daha fazla bir şeref kazandırmağa kalksalar buna güçleri yetmezdi. Yine halk, bir kimsenin azıcık isyanı ile düştüğü zilletten daha fazla bir zillet vermeğe çalışsalar buna güçleri yetmezdi.

Âlimlerden birinden hikaye edildiğine göre şöyle demiştir: Tavafta önündeki halkı adamları tarafından uzaklaştıran bir adam görmüştüm. Daha sonra aynı adamı Bağdad'ın köprüsünde dilenip karnını doyurmağa çalışırken gördüm. Onun olup olmadığını tanımak amacıyla üzerine bakışlarımı yoğunlaştırdım. Kendisine baktığımı fark edince adam, neden sürekli olarak bana bakıyorsun? dedi. Seni tavaf esnasında depdebe içinde, önündeki halkı adamlarının uzaklaştırdığını gördüğüm birine benzettim, dedim. Adam, işte o adam benim, insanların tevâzu gösterdikleri yerde büyüklendim. Cenab-ı Hak da beni insanların yüceldiği yerde alçalttı, dedi.

"Fakat münâfıklar bunu bilmezler." Taşkın cehâletlerinden ve gururlarından dolayı hezeyanda bulunur, saçma sapan sözler söylerler.

Önceki âyet-i kerimede "Lâ yefkahûn" (anlamazlar) lafzının bu ikinci âyet-i kerimede "lâ ya'lemûn" (bilmezler) lafzıyla tamamlanması, edebiyat ve belâğatta önemli bir kâide olan ifâde tarzı değişikliği olabilir. Bunun yanında, önceki âyette onların akılsızlıkları ve anlayışsızlıkları, ikinci âyette de ahmaklıkları ve câhillikleri açıklanmaktadır.

Bürhânü'l-Kur'ân adlı eserde şöyle denilmiştir: Önceki âyet-i kerîmenin son cümlesi: ***"Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münâfıklar bunu anlamazlar"*** ifâdesi ile bitişiktir. Burada keskin zekâ ile anlayışa ihtiyaç duyulan bir kapalılık vardır. Münâfıklar ise bu zekâya sâhib değildirler. İkinci âyet-i kerîmenin son

cümlesi ise, ***"Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münâfıklar bunu bilmezler"*** ifâdesiyle bitişiktir. Şüphesiz ki Allah, dostlarını yüceltir, düşmanlarını alçaltır.

Rivâyet edildiğine göre, münâfıkların başı Abdullah b. Übey, Medine'ye girmek istediğinde, samimî bir müslüman olan oğlu **Abdullah b. Abdillah b. Übey** karşı çıkmış, kılıncını çekerek babasının Medine'ye girmesine engel olmuş ve: "Şâyet izzet ve şerefin Allah'a ve Rasûlüne âid olduğunu ikrar etmezsen elbette boynunu vururum," dedi. Münâfıkların başı olan babası: Yazıklar olsun gerçekten bunu yapar mısın? dedi. Abdullah: "Kesin olarak" dedi. İbn Übey oğlunun bu konuda ciddi olduğunu görünce: "Şâhidlik ederim ki, gerçekten izzet Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir" dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.): *"Allah Teâlâ ona itâatinden, müminlere de bağlılığından dolayı sana hayır ve mükâfat ihsan buyursun!"*[147] dedi.

Peygamberimiz (s.a.) Medine yakınlarında iken, süvariyi atından düşürecek kadar şiddetli bir rüzgar esmişti. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurdu: "*Bugün Medine'de büyük bir münâfık ölmüş olmalı."* Yâni rüzgar işte bunun için sert esmiştir buyurmuştu. Gerçekten de dediği gibi oldu. Münâfıkların sığınağı durumunda olan **Zeyd b. Rüfaa** adındaki münâfık o gün öldü. Bu adam, Kaynuka kabilesinin büyüklerindendi. Müslüman olmuş görünüyordu. **İmâm Sübkî**, *Tâiyye* adlı kasidesinde şu sözü ile buna işâret etmiştir:

Gerçekten bir rüzgar esti de haber verdi.
Bunun Medine'de büyük bir yahûdînin ölümü için olduğunu.

İbn Übey Medine'ye döndükten sonra çok geçmeden hastalanıp öldü. Oğlunun isteği üzerine Peygamberimiz (s.a.) onun için istiğifar etmiş ve cenazesine giydirilmesi için gömleğini vermişti. Bunun üzerine: ***"Onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla* affetmeyecek."** (et-Tevbe, 9/80) âyet-i kerîmesi nâzil oldu.

Rivâyet edildiğine göre, Tebük seferinden döndükten sonra ölmüştür. Büyüklerden biri şöyle demiştir: Allah Teâlâ kullarına, yaratmış olduğu varlıklara yumuşaklık ve şefkat göstermelerini, O'nun rızâsı için sabretmelerini ve Cenab-ı Hakk'ın kullarına nasıl merhamet ve şefkatle muâmele ediyorsa, onların da yaratıklarına öyle davranmalarını, onlara öğüt vererek mutluluğa götüren her sebebi göstermelerini emretmiştir. Kulun elinde ise Allah'ın emirlerini tebliğ etmekten başka bir yetki yoktur. Nitekim Cenab-ı Hak ***"Rasûle düşen (vazife) ancak duyurmadır"*** (el-Mâide, 5/99) buyurmuştur. O halde ârif olan kişiye düşen görev, bu makama ulaştıran yolu açıklamak ve onun gizli tehlikelerini göstermektir. Ama bu makamı kimseye vermek onun elinde değildir. Çünkü bu makamı vermek yalnız Allah Teâlâ'ya mahsustur. Nitekim ***"(Rasûlüm!) Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin. Bilakis Allah dilediğine hidâyet verir ve hidâyete girecek olanları en iyi O bilir."*** (el-Kasas, 28/56) buyurmuştur. Öyle

olunca, peygamberlerin ve âlimlerden onların vârislerinin görevi, yalnız tebliğ ve açıklamaktır, bundan başka bir şey değildir. Mükâfatları da kendilerine hidâyet verilen kimselerin mükâfatıdır. *"Hayra delâlet eden/iyiliği gösteren kimse hayrı işleyen gibidir."*

*et-Te'vîlâtü'n-necmiyye'*de şöyle denilmiştir: İzzet yalnız Allah'a mahsustur. Yâni gerçek kuvvet İsm-i a'zam'a mazhar olan kalp elçisi ve rûhânî kuvvet müminler içindir. Ancak, nefis münâfıkları, heves ve karanlık sıfatları, gaflete dalmış olmaları ve karanlıkta yok olup gitmiş bulunmaları sebebiyle bilmezler.

---

[144]. ed-Durru'l-Mensûr, VI, 224.
[145]. Münâvî, IV, 428-429.
[146]. Tirmizî, Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37; Müsned, III, 2.
[147]. İbn Sa'd, II, 65.

ECEL GELDİĞİNDE ASLA ERTELENMEZ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِۚ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾ وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ
مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ
قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠﴾ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا
جَٓاءَ اَجَلُهَاۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

9. Ey îmân edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.

10. Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın.

11. Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi *(ölümünü)* ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

"Ey îmân edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın." Ey gerçek îmân ile inananlar! Mallarınız ve canlarınızın ihtiyaçlarını karşılamak için uğraşmanız, onlarla hoş vakit geçirmeniz ve onları mutluluğa çıkarmak için uğraşmanız sizi mâbûdumuzu hatırlatan namaz ve diğer ibâdetler gibi Cenab-ı Hakk'ı anmaktan oyalamasın.

Âyetteki "zikrullah" ifâdesinde mecaz olarak sebep kasdedilmiş, müsebbeb zikredilmiştir. Çünkü ibâdet zikrullah için sebeptir.

Bâzı âlimler şöyle demişlerdir: Kalb ile zikir Allah korkusudur. Dil ile olan zikir de, Kur'an-ı Kerim okumak, tesbih, tehlil, tekbir ve dil ile Cenab-ı Hakk'ı ululamaktır. Din ilmini ve diğer ilimleri öğrenip öğretmektir. Bedenle zikir ise, namaz ve diğer ibâdetleri yerine getirmektir. Esas maksad, onlarla oyalanıp Allah'ı zikretmeyi bırakmaktan men etmektir.

Bazı âlimler de bunun bir kinâye olduğunu söylemişlerdir. Çünkü "sizi alıkoymasın" ifâdesinden "oyalanmasınlar" tarzındaki ifâdemize intikal etmek, lâzımdan melzûma intikaldir.

Münâfıklar ibâdetten yana bomboş mallarıyla, servetleriyle başbaşa olduklarından, Rasûlullah'ın yanındakilere hiç bir harcama yapmayın diyorlardı. Çoluk çocuklarıyla, âile ve aşiretleriyle gururlanarak, onlarla oyalanıp Allah'tan, O'na itâatten ve Rasûlü

ile yardımlaşmaktan gaflet içinde bulunuyorlardı. Bu sebeple müm'minler bu konuda onlar gibi olmaktan men edildiler.

"Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır." Yâni dünya ile oyalanıp dini ihmal ederse, en az bir zaman için de olsa Allah'tan başka şeylerle meşgul olursa, büyük ve ebedî olanı, çok küçük ve geçici olan bir şey karşılığında sattıkları için tam anlamıyla zarara uğrayanlardır.

Kâşifî demiştir ki; îmân, Allah sevgisini diğer bütün şeylerin muhabbetine tercih etmeyi iktiza eder. Hatta dünyanın ve âhiretin bütün nimetlerini kendisine sunsalar hiçbirine bakmaz.

Gönül gözünü iki âlemin nimetlerine de bağlamışız/kapatmışız
Dünya ve ukbâdan maksadımız senden başkası değildir."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: "*Güneş her doğduğunda mutlaka yanında iki melek vardır, bu iki melek, insanlar ve cinler dışında bütün yaratılmışlara işittirecek şekilde şöyle seslenirler: Ey insanlar! Rabbi'nize gelin, az olup yeterli olan, çok olup oyalayıcı olandan daha iyidir."*[148]

Bu âyet-i kerîmede tam ve görmüş gibi şuhûdî ve hakikî îmân sâhiplerine işâret edilmiştir. Allah Teâlâ onlara, sakın sâlih amellerinizin malı durumundaki namaz, oruç, zekât, hac ve amellerin bir sonucu haller durumundaki müşahede, mükâşefe, ruhanî ikram ve Rabbanî ihsanlar sizi oyalamasın. O'nun zât, sıfat ve yüce isimlerini anmaktan, amel ve haller şeklinde görünmesinden alıkoymasın. Bunları yapan kimse ise, halkla oyalanıp nimet dolayısiyle nimeti veren mun'imden mahrum olur. İşte onlar, ticaretlerinin bütün sermayelerini yitirmiş, zarardan başka kârları olmayan kimselerdir. Bu da hakikî Meşhûd'tan mahrum olmaktır.

Âlimlerden biri de bu âyet-i kerime'yi şöyle tefsir etmektedir: Ma'rifette temkîn mertebesine ulaşmayan kimsenin dünyaya dalıp çoluk çocuk ve servet sâhibi olması doğru değildir. Çünkü bunlar zikredenlerin kalplerini Allah'ın zikrinden alıkoyan şeylerdir. Ma'rifette doğru dürüst olan ve gerçekten zikredilmiş olan O'na yakın bulunan kimsenin zikri, Allah'ın onu zikretmesiyle var olmağa devam eder. Bu sebeple de çirkin tehlikelerden ve mahrum edici meşgalelerden korunmuş olur. Zayıf olan kimseler ise dünyanın üzüntüler denizinden dahi çıkamazlar. Gönülleri lezzet ve şehvetlere bulaşınca zikirleri tehlike bulanıklığından sâfileşip durulmaz.

Sehl (k.s.) şöyle demiştir: Sizi servetleriniz ve çocuklarınız farzları ilk vakitlerinde yerine getirmekten oyalamasın. Çünkü bir kimseyi dünya varlıklarından biri Allah'ın zikrinden alıkoyarsa o, zararda olanlardandır.

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ

لَوْلَٓا اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠﴾

10. Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın.

Yâni elde etmek bakımından gücünüzün bir etkisi olmadan Allah'ın bir fazlı olarak size verdiğimiz varlıklarınızın bir kısmını, ölümün belirtilerini gözünüzle görmeden, işâretlerini müşâhede etmeden önce âhirette yararlanmak üzere sermaye yapmak için Allah yolunda harcayın.

Keşşâf'ta da belirtildiği gibi, bu emrin zâhirine göre, harcanması istenenlerden maksad, farz olan zekâttır. Buradaki duruma göre ise bu emrin her çeşit hayırlı harcamalara genelleştirilmesi uygun olabilir. Âyette, fâil olan ölüm kelimesinden önce mefûl olan "sizden birinize" ifâdesinin önce gelmesi, öncelik verileni önemsemek, sonra geleni teşvik etmek içindir. Yine âyette, "size ölüm gelmeden evvel" değil de ***"herhangi birinize"*** tarzında buyrulması, ölüm onlara, birer birer gelip hepsini kuşatacağına işâret etmek içindir. *"Yakın süre"* ifâdesi, kısa bir an ve çok az başka bir zaman demektir.

Ebu'l-Leys şöyle demiştir: Ey efendim! Beni dünyaya iâde et ve uzun olmayan bir zaman için orada bırak, anlamındadır.

Aynü'l-meânî adlı eserde de şöyle denilmiştir: Dünyada te'cil ettiğin gibi, demektir. *"İyilerden olsam"* ifâdesi, *"sadaka verip"* ifâdesinin mahalline atfedilmiştir. Sanki, "Eğer beni yakın bir süreye kadar geciktirirsen, sadaka veririm" denilmiş gibidir. Bu ifâdede, sadaka vermenin iyilik ve tâat sebeplerinden olduğu bildirilmektedir. Sadaka vermemek fesad ve fâsıklık sebebi olduğu gibi.

Sadaka ile hediye arasındaki fark, sadaka merhamet yoluyla ihtiyaç sâhibi olana verilir. Hediye ise sevgiden dolayı sevgiliye verilir. Bundan dolayıdır ki, Peygamberimiz (s.a.) farz olsun, nafile olsun sadakayı değil, hediyeyi kabul ederdi.

İbn Abbas (r.a.)' ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Zekât verecek kadar malı bulunup da zekât vermeyen veya kendisini Beytullah'a ulaştıracak kadar imkânı bulup da haccetmeyen kimse ölüm anında dünyaya dönmek ister. Bunu duyan bir adam, Ey Abbas'ın oğlu! Allah'tan kork, dünyaya geri dönmek isteyecek olanlar kâfirlerdir, dedi.

İbn Abbas (r.a.), Ben sana şu Kur'ân'ı, şu âyetlerini okuyayım, dedi ve bu sûrenin 9. ve 10. âyetlerini okudu. Adam: Ey Abbas'ın oğlu! zekâtı gerektiren servet ne kadardır? dedi. İbn Abbas (r.a.) İkiyüz dirhem veya daha fazla değerdeki servettir, dedi. Soran adam: "Haccı gerektiren servet nedir?" dedi. İbn Abbas (r.a.): "Hacca gidip gelinceye dek yeteri kadar azık ve binit" dedi.

O halde bu âyet-i kerime mü'minler ve kıble ehli için inmiş olmakla beraber, kâfirlere de bir dokundurma vardır. Dünyaya tekrar dönmeyi temennî etmek yalnız kâfirlere mahsus değildir, kusurlu olan ve taşkınlıkta bulunan herkes bunu temennî edecektir.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: Bu âyet zekâtı geciktirmeden vermenin farz bulunduğuna delildir. Çünkü ölüm her an gelebilir. Diğer ibâdetler de böyledir. Vakti gelince geciktirmeden yerine getirilmelidir.

Öncelikli olan zekâtı çoğunlukla ilk farz olduğu zamanda vermek müstehabdır. Bundan dolayıdır ki, bazı müctehidler, Rasûlullah'ın: *"İlk vakitte Allah'ın rızâsı vardır."*[149] Yâni bunda Allah'ın rızâsını kazanmak için müsabaka vardır ve amel etmeyi önemsemektir, anlamındaki hadisiyle amel ederek, zekâtı ilk farz olduğu vakitte vermeyi tercih etmişlerdir. Çünkü insan vaktin sonuna yetişip yetişemeyeceğini bilemez.

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْساً اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَاۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

11. Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi *(ölümünü)* ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

"Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi (ölümünü) ertelemez." Yâni ömrünün sonu geldiğinde, ister itâat, ister isyan etmiş olsun; ister küçük, ister büyük, kim olursa olsun Allah kimseye mehil vermez. Yahut ecelden, ömrün başından sonuna kadar uzanan zaman kasdedilirse, zaman sona erdiğinde, demek olur. Ömür sona erdiğinde ona ne bir şey ekleyebilir ne de çıkarabilirler.

Şeyh Sa'dî (k.s) demiştir ki:

Bunu çabuk yap, zira zamanın dönmesiyle peymânen dolduğu an,
Sana bir lâhza aman verilmez.

Âlimlerin bir kısmı bu âyet-i kerimeden Peygamberimiz'in (s.a.) ömrünü çıkarmışlardır. Çünkü bu sûre, altmış üçüncü sûrenin başıdır. Onun dünyada yitirilmesiyle bir aldanış anlamı çıkarılsın, diye de bu sûreyi Teğâbün sûresi takib etmiştir.

Bir kısım âlimler şöyle demişlerdir: Ölüm iki kısımdır. Izdırârî/zorunlu ölüm, yaygın olarak bilinen bu kısımdır. Müsemmâ/belirlenmiş ecel ve hakkında, ***"Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler"*** (el-A'râf, 7/34) buyurulan ölümdür. Diğer ölüm de, ihtiyârî/isteğe bağlı olan ölümdür. Bu da: ***"Sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel (kıyamet) vardır."*** (el-En'âm, 6/2) âyet-i kerîmesinde belirtilmiş olan ölümdür.

Bu çeşit ölüm ancak Allah Teâlâ'yı kendileri için perdelerin açıldığı ölülerin tevhîdiyle birleyen kimse içindir, başkaları için değildir. Bu açılma bu vakit içinde olursa bunu bilen halktan olan kimsenin dışında kimseye mutluluk vermez. Perde açıldığında, ayne'l-yakîn olarak bildiğini görmüş olur. İşte o saîd/mutlu olan kimsedir.

Bu mânâdaki tevhid sâhibi olan kimse Allah yolunda öldürüldüğü için ölüdür. Allah onu berzah âlemine nakleder, ama ölü olduğundan dolayı değil. Çünkü şehid ölü değil, öldürülmüştür. İşte kendisine önem verilen bu kimse de nefisle savaşmaktan ibâret olan büyük cihadda nefsini öldürdüğü için Allah Teâlâ onu hükmen şehid olma şerefi ile mükâfatlandırır ve kendisine dünya hayatında iken berzah âleminde vekâleten bulunma görevi verir. Onun ölümü mânevîdir ve nefsine karşı gelmekten ibârettir.

"Allah, yaptıklarınızdan haberdardır." Ve sizi ona göre cezâlandıracak veya mükâfatlandıracaktır. Şâyet iyilik yaptı iseniz iyiliğinizin, kötülük yaptı iseniz kötülüğünüzün karşılığını verecektir. O halde iyilikte yarışınız ve gelecek olan şey için hazırlanınız.

Kâşânî şöyle demiştir: İmânın hükmü Allah sevgisinin her sevginin üstünde olmasıdır. O halde dünya ve diğer şeylerin sevgisi sıkı sıkıya onlara ve servetlerine bağlı bulunduğundan dolayı Allah sevgisinin üstünde olmasın ki, onların sevgisiyle Allah'ın rızâsından mahrum kalmayasınız. O takdirde de yeriniz cehennemde olur. Bu sebeple de çok çabuk yok olan yerde fıtrî kabiliyetinizi yitirir, zarar edersiniz. Sağlıklı iken ve ihtiyacınız var iken mallarınızı ve servetinizi Allah yolunda harcayarak onlardan sıyrılınız ki, kendiniz için fazilet, üstünlük ve nefsiniz için nurlu bir heyet olsun. Çünkü Allah yolunda harcamak, şâyet cömertlik ve dünya varlığından sıyrılıp kurtulmak için olursa faydalı olur. Ölüm gelip çattığı zaman ise mal artık vârislerindir, insanın kendisinin değildir, onu tasadduk etmenin bir yararı olmaz. Hasret, pişmanlık ve cehâletle ecelinin geciktirilmesini temenni etmek bir şey sağlamaz. Bu kimse îmân iddiâsında ve âhirete kesin inandığını söylemesinde doğru olsaydı, ölümün kaçınılmaz olduğuna, hikmetiyle Allah'ın belirli bir zaman için takdir etmiş olduğuna ve geciktirilmesi mümkün bulunmadığına kesin olarak inanır ve ölüm gelip çatmadan önce gerekli hazırlığını yapmış olurdu. Çünkü insan sonunun nasıl olacağını bilemez. Bunun için, "İnsanların elbisesine güvenip aldanma, sonun ne olacağı bilinmez."denilmiştir.

Miskin gönlüm her ne kadar çok şey bilirse de
Âkıbet bilgisine gelince âciz kalır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*İnsanın hayatında bir dirhem sadaka vermesi, ölüm geldiğinde vereceği sadakanın bin mislinden hayırlıdır."*[150] Diğer bir hadiste de: "*Ölmek üzere iken sadaka veren kimse doyduktan sonra elindekini hediye veren kimse gibidir"* buyurulmuştur.[151]

Ebû Hureyre (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Bir adam "Ey Allah'ın Rasûlü!Sevap bakımından en büyük sadaka hangisidir?" diye sordu. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "*Sıhhatli, dünya servetine karşı son derece istekli ve yoksulluktan korktuğun ve zenginlik emeli beslediğin halde verdiğin sadakadır. Sakın, can boğazına geldiğinde şunu filana, bunu da filana verin, diyeceğin zamana erteleme. Çünkü o mal artık vârisindir."*[152]

Yâni can boğaza gelinceye kadar, bu falanın şu filanın olur deyinceye kadar ihmal etmezsin. Zira hakikatte senin ölümünle o şey falanın/o kimselerin olur.

İmâm Gazzâlî (r.h.) **Abdullah Müzenî**'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "İsrailoğullarından biri bir çok mal ve servet biriktirmişti. Ölmek üzere iken, mallarımın çeşitlerinden bana getirin göreyim, dedi. Bunun üzerine kendisine atlarından, develerinden ve sair servetinden bir çok şeyler getirildi. Onlara bakınca ayrılık hasretiyle ağladı. Ölüm meleği gelip ağladığını görünce: "Neden ağlıyorsun? Sana bu serveti ve zenginliği veren Cenab-ı Hak'a yemin ederim ki, ruhunu bedeninden ayırmadıkça ben evinden çıkmayacağım" dedi. Adam: "Ne olur, bana bu malımı hayır yolunda dağıtacak kadar mühlet ver" dedi. Ölüm meleği: "Yazık ki, sana verilen mühlet artık bitmiştir, bunu ecelin gelmeden yapsaydın ya!" dedi ve ruhunu aldı.

Sultan Veled'den bir şiir:

Dünyayı bırak, zira bu dünya senin değildir
Şu an aldığın nefes senin isteğinle değildir
Dünya malını biriktirdinse mutlu olma
Şu kendisine dayandığın can, senin değildir.

Bu âyet-i kerîme'de şu hususa işâret edilmektedir: Hakikî varlığa ulaşabilmek için, rûhânî irâdeyle yaratılış ve mecâzî olan varlığı fedâ etmek gerekir. Bunu da, irâde dışı olan tabiî ölüm gelmeksizin yapmalı ki, ebedî hayatın bulunmadığı cehâlet ölümüyle ölmek durumunda kalınmasın. Çünkü nefis, câhil olmaya, Rabbini bilmemekte devam eder. Şüphe yok ki, gerçekten güzel hayat ma'rifetullah'ta; yâni Allah'ı bilmektedir. Bu da ancak nefsin, tabiatın, kalp hayatının ve ruhun ölümü ile elde edilir. İradeye bağlı bu ölümden yararlanamayan kimse, tabiî ölüm anında dünyaya dönmeyi temennî eder ki, kendi irâde ve isteğiyle mecâzî varlığını fedâ edebilsin ve gerçek varlığı kabul edebilmek için sâlihlerden olabilsin.

Mutlak varlığı kabul edebilmek için izâfî varlığı fedâ etmeğe hazır olan ve nurlu şeriat hükümlerinden hakkını ve nasibini alma ve aydınlık tarikatın eğitim ve edeplerinin şuuruna erme zamanı gelmiş olan herkesin, perde ve perdelenme üzerinde durması mümkün değildir. Nitekim, belli süresini doldurmuş olan ana rahmindeki cenin, ruh üflenme zamanı geldiğinde, elbette ruhun nuruyla aydınlanıp parlayacaktır. Ancak Allah korusun, onu bu durumdan engelleyecek sonradan bir felâket gelecek olursa o zaman ruhun aydınlığı ile parlayamaz. İmkan varlığınızı fedâ edip hakkânî, vücûbî varlığı elde etmek gibi amellerinizden Allah Teâlâ gereği gibi haberdardır. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın: ***"Kıyamet koptuğu zaman; Ki onun oluşunu yalanlayacak hiçbir kimse yoktur"*** (el-Vâkıa, 56/1-2) buyurduğu gibi.

Allah Teâlâ bizi de sizi de varlığını Allah için fedâ edenlerden ve Allah Teâlâ'nın sonsuz cömertliğinden, fazl u kereminden feyiz alıp faydalananlardan eylesin ve başka şeylerden kendisine yüz çevirmeye muvaffak kılarak hayatımızı hayırla bitirenlerden

eylesin.[153]

---

[148]. Terğîb, II, 172.
[149]. Tirmizî, Salât, 13.
[150]. Deylemî, hadis no: 7847.
[151]. Ebû Dâvûd, Itk, 15; Tirmizî, Vesâyâ, 7; Nesâî, Vesâyâ, 1; Müsned, VI, 448.
[152]. Müslim, Zekât, 93; Nesâî, Zekât, 60; Vesâyâ, 1; İbn Mâce, Vesâyâ, 4; Müsned, II, 231, 250, 415, 447.
[153]. Yardımı sonsuz Allah'ın inâyetiyle, Münâfikûn sûresinin tefsiri, bin yüz on altı yılının aylarından olan Rabîu'l-evvel'in başlarında, m. 1704 yılının Ağustos ayında tamamlanmıştır.

Dokuzuncu cilt tamamlanmış olup, İnşaallah, başında Teğâbün sûresi olan onuncu cilt bu cildi takib edecektir.

سُورَةُ التَّغَابُنِ

64- et-TEĞÂBÜN SÛRESİ

Medine'de inmiştir; 18 âyettir.
Adını, dokuzuncu âyette geçen ve aldanma,
kâr-zarar mânâsına gelen "teğâbün" kelimesinden alır.

MÜLK O'NUNDUR,
HAMD O'NADIR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُۘ
وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ
وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْۚ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿٣﴾
يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَۜ
وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾ اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُۘ
فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَأْت۪يهِمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُٓوا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَاۘ فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى
اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿٦﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur. Hamd O'nadır. O herşeye kadirdir.

2. Sizi yaratan O'dur. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mümindir. Allah yaptıklarınızı görendir.

3. Gökleri ve yeri yerli yerince yarattı. Sizi şekillendirdi ve sûretlerinizi de güzel yaptı. Dönüş ancak O'nadır.

4. Göklerde ve yerde olanları bilir. Sır olarak söylediklerinizi ve açığa vurduklarınızı da bilir. Allah kalplerde olanı bilendir.

5. Daha önce inkâr edenlerin haberi size ulaşmadı mı? İşte onlar *(dünyada)* yaptıklarının cezâsını tattılar. Onlar için acı bir azap da vardır.

6. *(O azâbın sebebi)* şu ki, onlara peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi, fakat onlar: 'Bir beşer mi bizi doğru yola götürecekmiş?' dediler, inkâr ettiler ve yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir, hamde lâyıktır.

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder." Göklerde bulunan rûhânî ve yerde bulunan cismânî varlıklardan hepsi Allah'ı tesbih eder. O'nu kibriyâsına lâyık

olmayan şeylerden sürekli olarak tenzih ederler. Buradaki "tesbih"ten maksad; ya Allah'ın varlığına işâret etmek sûretiyle olan tesbihtir. Tesbîhü'l-işâra ki bu O'nun varlığına delâlet etmek sûretiyle olur. Buna varlıkların kendi lisan-ı halleriyle tesbih etmeleri de diyoruz. Bu takdire göre tesbih etmek bütün canlılara ve cansızlara şâmil olur. Ya da tesbîhü'l-ibâre'dir ki bu da subhanellah demekten ibârettir. Bu takdirde de ehlullaha göre yine hem canlılara hem de cansızlara şâmildir.

Ehlullahtan birisi anlatıyor: Büyük bir denizde balıkların Yüce Allah'ı tesbih ettiklerini duydum, şöyle diyorlardı: "Azıkların, rızıkların, hayvanların ve bitkilerin Rabbi olan el-Kuddûs, el Melik olan Yüce Allah'ı tesbih ederim." Yaş ve kuru her nesnede hayat olmasaydı, Peygamber (s.a.) bunların ezan okuyan müezzine kıyamet günü şehâdet edeceklerini haber vermezdi.[154] Yüce Allah'ın ve O'nun peygamberinin huzurunda nice yaratık vardır ki; Allah'ı bilmek, O'na itâat etmek ve O'nun hakkını yerine getirmek zorundadırlar. Ancak bunların bazıları îman etmişler, O'nu tasdik etmişler: Yüce Allah'ın kendi nefsine izafe ettiği şeylerle, O'nun peygamberinin kendisine izafe ettiklerini kabul etmişlerdir. Bazıları da bunları kabul etmemiş, kulak vermemiş meseleyi olduğunun aksine te'vil etmişlerdir. Onların bunu yaparken maksadları "mü'minlerden olmak"tır. Fakat onlar aslında yalanlayanlardandır. Çünkü onlar rablerinin kendilerine öğrettiğine îman edeceklerine, kendi hislerini ve duygularını tercih etmişlerdir. Rablerinin öğrettiğine îman etmeleri gerekirdi. Çünkü bu öğretilenleri kendi gözleriyle bizzat görmüş değillerdi.

Âriflerden biri bu âyeti şöyle anlamıştır: Senin varlığın, Yüce Allah'ı, senin tercihi ve seçimin olmaksızın tesbih eder. Ve sen varlığının O'nu tesbih etmesinden gafil bulunursun. Çünkü senin varlığın her an O'nun varlığı ile kaimdir. Senin varlığın O'nun var etmesi ile var olmaya muhtaçtır. Senin kalbin ve dilin bizden başkası ile meşgul olursa onları bundan uzaklaştır. Aslında varlık ancak O'nun emri ve dilemesi ile hareket edebilir. Bu hareket el-Kıdem dâvetçisinin çağrılarına; bütün isteklerine uymak demektir. Bu da O'nu takdis etmenin özüdür. Fakat bu gerçeği ancak vahdâniyeti bilen kişi anlayabilir.

"Mülk O'nundur. Hamd O'nadır." Daim ve asla zâil olmayacak olandır. "Mülk O'nundur" Burada ifâde buyrulan "mülk" kudretin kemali ve yapılan tasarrufların geçerli olması demektir.

"Gerçek hükümdarlık; yeri, göğü ve bu ikisinin arasındakileri yaratan Allah'ındır."

"Hamd O'nadır"; yâni hamd edenlerin hamdleri O'nadır. Hamd demek Yüce Allah'ı güzel vasıflarla, sayısız fiillerle zikretmek sûretiyle övmek demektir. Bu âyet-i kerimede, "lehu'l-hamd" diye, car ile mecrurun yâni "lehu" kelimesinin "hamd" kelimesinden önce getirilmesi, hamdin sadece O'na mahsus olduğunu pekiştirme ve bütün kuşkuların ortadan kaldırılması içindir. Çünkü arapçada "lam" harf-i cerri, ister başa getirilerek söylensin, ister sona getirilmek sûretiyle ifâde olunsun "ihtisas" ifâde etmek içindir.

Buna göre âyetin mânâsı; "mülk ve hamd O'nundur. O'ndan başkasının değildir"

demek olur. Çünkü herşeyi ilk kez yaratan O'dur, ayakta tutan O'dur. Herşeyi gözeten, dilediği gibi tasarruf eden O'dur. Nimetlerin öz olarak asıllarını ve kısımlarını veren O'dur. Şâyet O, kullarına nimet vermemiş olsaydı hiçbir kimse nimet adına en küçük bir nesneyi bile veremezdi. Şu halde mü'minler O'nun verdiği nimetlere karşılık hamdederler. Önünde de sonunda da hamd O'nundur. Buna karşılık başkasının mülkü ise kendinden değildir, başkası o mülkü Yüce Allah'ın yüce katından ödünç olarak almıştır, O'nun imkân vermesi ile elde etmiştir. Başkasına hamd etmek, demek, Allah'ın nimetini o kimsenin elinde cereyan ediyor kabul etmek demektir. İnsanoğlunun mülkü vardır, beşer hamd sâhibi de olur, ancak bütün bunlar sadece şeklîdir, yoksa gerçek anlamda insanoğlunun mülkü de yoktur o hamd sâhibi de değildir.

O'ndan başkasına şahlık nisbeti;
Satrançta bir iki ağaç parçasına "şah" adı vermek gibidir."

"O herşeye kadirdir." Çünkü kudreti gerektiren zâtının herşeye nisbet edilmesi eşittir. O yoktan var etmeye, yok etmeye, hasta etmeye, hastalıktan iyileştirmeye, aziz etmeye, zelil kılmaya, beyaz ve siyah etmeye ve bunlardan başka ve buna benzer sayısız şeyleri yapmaya kadirdir.

Âriflerden biri der ki: Allah'ın kudreti yaratmaya elverişli bir kudrettir. Kulun kudreti ise kesbe; yâni kazanmaya elverişlidir. Allah Teâlâ'nın kadir olduğunu bilen kişi, emirlerine aykırı davranırsa O'nun vereceği cezânın şiddetinden korkar. Kulun ihtiyacını dilediği esnada, O'nun nimetinin ve rahmetinin latifelerini umması Allah'a itâatı vesîlesi ile olmaz, tam tersine Yüce Allah'ın sırf keremi ve lutfu sayesinde olur.

et-Te'vilatu'n-necmiyye'de şöyle denir: O'nun noksan sıfatlardan münezzeh olan mukaddes zâtını, benzeri ve zıddı olmaktan, şekli ve eşi bulunmaktan, göklerdeki rûhânî güçlerle yeryüzündeki cismânî güçler tesbih ederler. Mutlak varlık O'nundur, mukayyed varlık dünyasında zuhûr etmesi nimetine hamd O'na âiddir. O'nun mutlak hüviyyeti mutlak olarak zuhur etmeye kadir olduğu gibi mukayyed olarak zuhur etmeye de kadirdir. O'nun mutlak varlığı bizatihî bu iki zuhur edişten de münezzehtir. Bu iki ortaya çıkış iki itibarî nisbetten ibârettir.

هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾

2. Sizi yaratan O'dur. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mümindir. Allah yaptıklarınızı görendir.

"Sizi" benzersiz ve bütün ilmî ve amelî kemâlâtın esaslarını kapsayan bir yaratışla "*yaratan O'dur. Böyle iken kiminiz kâfir"* yâni bazınız ya da sizden bazıları yaratılışının gereği olarak inkârı seçmiş ve onu kazanmıştır. Buna münâfık da dâhildir

çünkü o kendini gizleyen bir kâfirdir. O halde tümünüze gerekli olan; yaratma ve yoktan var etme nimeti ile bunlardan kaynaklanan diğer bütün nimetlere şükür ederek îmânı tercih etmenizdir. Yüce Allah fırsat verdiği halde sizler bunu yapmadınız, tam tersine parçalara bölündünüz, dağıldınız.

Fethu'r-Rahman'da şöyle denir: Küfür kâfirin, îman da mü'minin fiilidir. Küfür ve îman, Peygamber Efendimiz'in (s.a.): *"Her doğan fıtrat üzere doğar"*[155] hadisleri ve Yüce Allah'ın ***"(Rasûlüm!) Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir"*** (er-Rum, 30/30) âyeti gereği kulun kazancıdır. Şu halde her iki zümrenin tercih ve kazancı söz konusudur. Ve iki zümrenin de tercih ve kazancı Yüce Allah'ın takdir ve dilemesi iledir. Mü'min Yüce Allah'ın kendisini yaratmasının ardından îmânı tercih eder. Çünkü Yüce Allah o kulun böyle davranmasını dilemiş, bunu yapmasını takdir etmiş ve ilmi buna göre tecellî etmiştir. Kâfir de Yüce Allah kendisini yarattıktan sonra küfrü tercih eder. Çünkü Allah u Teâlâ böyle takdir buyurmuştur, ilmi böyle tecellî etmiştir. Bu değerlendirme ehl-i sünnetin değerlendirmesidir.

Bu âyet-i kerime dehrîleri ve tabiatçıları reddetmektedir. Çünkü onlar Yüce Allah'ın yaratıcılığını inkâr etmektedirler. Hâlik nesneleri yoktan var edendir, onları daha önce benzeri olmaksızın yaratandır.

Rivâyete göre bir sünnî, bir mu'tezili ile kader meselesini tartışırlar. Mu'tezili ağacın dalından bir elma koparարak sünnîye der ki:

"– Bu elmayı dalından koparan ben değil miyim?" Sünnî cevap verir:

"– Eğer elmayı dalından koparan sen isen, o zaman onu eski yerine yapıştır bakalım."

Bu cevap üzerine mu'tezili söyleyecek söz bulamaz ve susar kalır. Burada sünnî mu'tezilîyi susturabilmiştir. Zira yoktan var eden kudret, zıddına da elverişli olmak zorundadır. Eğer parçayı bütünden ayırmak bir kimsenin kudreti dâhilinde ise elmayı dalından koparmak o parçayı yerine iâde etmek de o kişinin kudreti dâhilinde olmalıdır.

Yüce Allah'ın yaratmada, yoktan var etmede bir başına ve tek olduğunu bilen kimsenin, kulun kâsib olduğunu inkâr etmemesi, emir ve nehiyle imtihana çekilme hususunda şeriatın sergisini dürmemesi, bu nedenle kulun Yüce Allah'a karşı elinde bir delili olacağına inanmaması edebdendir.

Anlatılır ki; büyüklerden birisi meleklerin ***"yeryüzünde fesad çıkaracak insanı mı halife kılıyorsun?"*** (el-Bakara, 2/30) şeklindeki sözlerindeki cesâretlerine hayret eder. Sonra, onlar bundan sorumlu değiller ki, onları konuşturan O'dur, der.

Bu zâtın o sözü Yahya b. Muaz Râzî'ye ulaşınca, Yahya: "Doğru söylemiş. Melekleri konuşturan O'dur. Ama sonuna bak, onları nasıl susturmuş" der. Böylece Yahya b. Muaz yaratma fiilinin sırf Hak Teâlâ tarafından gerçekleşmiş olmasının, kulların üzerinden kınanmanın düşmesi için bir mazeret teşkil etmeyeceğini beyan eder.

"Kiminiz mü'mindir" îmânı tercih ile kesbetmiştir. Büyük günah işleyen ve tevbe etmeyen kimse ile bid'atı kendisini küfre götürmeyen bid'atçi de mü'min kavramına dâhildir. Bu âyet-i kerimede, önce kâfirin ifâde edilmiş olması azarlama makamına

böylesinin daha uygun olmasından ve kâfirlerin insanlar içinde daha çoğunlukta bulunmasındandır. Bu nedenle Yüce Allah haşr günü şöyle der:

“– Ey Âdem! Cehennem heyetini çıkar. Yâni cehenneme gönderilecek olan cehennemlikleri ayır.” Âdem der ki:

“– Cehennem heyetinin sayısı kaçtır? Yüce Allah cevap verir:

“– Her bin kişiden dokuzyüz doksandokuz kişidir.” Kur’an bu konuda şöyle der: ***“Fakat insanların çoğu inanmazlar.”*** (Hud, 11/17) ***“Kullarımdan şükreden azdır.”*** (Sebe, 34/13)

Rivâyet olunur ki, **Hz. Ömer** (r.a.):

“Ya Rabbi beni az’lardan kıl” diye duâ eden bir adama rastlar ve sorar:

“– Nedir bu duâ?” Adam cevap verir:

“– Ben Yüce Allah’ın ***‘Kullarımdan şükreden azdır’*** (Sebe, 34/13) buyurduğunu işittim. Ben de rabbimin beni o azlardan kılmasını niyâz ediyorum.” Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.):

“– Herkes Ömer’den daha âlim” der.

Fakîr (**Bursevî**)’ye göre Hz. Ömer’in bu sözü; nefsi kırma, kendinde ilim ve mârifeti eksik görme, mükemmele göre bunları kendisinde az bulma kabilindendir. Hz. Ömer’in dinde ve mârifette kemal mertebesinde olması ve bu hâlinin hilâfet kapısında yaralanmasına kadar varması ile bu söyledikleri çelişmez. Yoksa mesele habis **Tusi**’nin, eseri *Kitabu’t-tecrid’*de ifâde ve istidlal ettiği gibi değildir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulur: *“Dikkat edin! Âdemoğulları çeşit çeşit tabakalar hâlinde yaratılmışlardır. Bazıları vardır mü’min olarak dünyaya gelir, mü’min yaşar ve mümin olarak ölür, bazıları vardır kâfir doğar, kâfir yaşar ve kâfir olarak ölür.”*[156]

Buradan hareketle bazılar der ki: “Öyle kimseler vardır ki Allah’ı taleb etmiştir, ancak O onları bırakmıştır, bazıları vardır O’ndan kaçmıştır, ancak O, onlara yetişmiştir.”

İbrahim Havvâs (k.s) şöyle demiştir; “tecrid hâlindeyken bir sahrâya gittim, başında külahıyla köşede oturmuş ağlayıp inleyen bir ihtiyar gördüm:

“– Sen kimsin?” diye sordum,

“– Ebû Merre’yim” dedi.

“– Neden ağlıyorsun?” dedim,

“– Ağlamaya benden daha lâyık bir kimse var mı? Kırk bin senedir bu kapıda hizmet etmekteyim, ufuk-i a‘lâda benden daha ileri giden kimse yoktur. Şimdi ilâhî takdîr ve gaybın hükmüne bak ki beni ne hâle getirdi.”

Ebû Merre şöyle dedi: “Ey Havvâs, dikkat et, gayret ve ibâdetlerinden dolayı sana gurur gelmesin. Zira bunlar onun inâyet ve ihtiyarıyla olur, kulun gayret ve ibâdetiyle değil. Bana Âdem’e secde etmemle ilgili bir emir geldi, etmedim. Âdem’e “ağacın meyvesinden yeme” şeklinde emir geldi, ancak o yedi. Âdem’in işinde inâyet

olduğundan özrünü kabul ettiler ve zilleti onun hesabından kaldırdılar. Benim işimde ise Hakk'ın inâyeti olmadığından, eskiden yaptığım bütün ibâdetleri zillet saydılar."

Ehil değilse vuslata insan,
"Günahtır" bütün yaptığı ihsan.

İşte Şeyh Sa'di'nin sözünün sırrı buradan anlaşılır:

O'nun inâyetinin gölgesinde olan kimsenin
Günahı ibâdet, düşmanı dosttur.

"Allah yaptıklarınızı" mutlak olarak *"görendir."* O yaptıklarınızı görür ve size karşılığını verir. O halde size fayda verecek îmânı ve itâatı tercih edin, sizi helâk edecek küfürden, inkârdan ve isyandan kaçının.

Kâsım (r.h) bu âyeti şöyle anlar: Yüce Allah onlara zürriyet hâlinde iken hitâb etti ve ezelde "kâfirler" ve "mü'minler" diye isimlendirdi. Sonra da onları dünyada hayat sahnesine çıkardığı zaman verdiği isme uygun olarak ortaya çıkardı. Onların kaderlerini tâyin etti ve onların yaptıkları iyiliği ve kötülüğü bildiğini haber verdi.

Bilmek gerekir ki Yüce Allah bilir, fakat hilm sâhibidir ve takdir eder, fakat aynı zamanda mağfiret eder. Ne var ki sevabıkın uzaklaştırdığını, vesîleler O'na yaklaştıramaz. Azmi kendisini engelleyen kimseye çabası fayda vermez.

Anlatırlar ki; büyüklerden birisine yahûdilerden birinin öldüğü zaman kendi memleketinden götürülüp Beytül-makdis'te toprağa verilmesini vasiyet ettiği haber verilir. O bilge kişi, bu adam ezelî takdirle boy mu ölçüşüyor, bilmiyor mu ki yüce firdevslere/cennetlere bile defnedilse, cehennem boyundurukları ile gelecek ve onu kendine çekecektir, der. İnsanlar dört kısımdır.

1- **Ashabu's-sevâbık**: Düşünceleri kendileri hakkında Yüce Allah'ın takdiri ne ise ebediyen ona bağlıdır. Çünkü bilirler ki ezelî hüküm kulların iktisapları, amelleri ile değişmez.

2- **Ashabu'l-avâkıb**: Bunlar sürekli olarak kendileri hakkında verilmiş olan hükümleri inkâr edenlerdir. Herşey âkıbetine göredir. Âkibet de kapalıdır. Bu nedenle denilmiştir ki; bu vakitlerin duruluğu sizi aldatmasın. Çünkü onların altında üstü kapalı âfetler vardır.

3- **Ashabu'l-vakt**: Bunlar sevâbıkı da levâhıkı da yâni avâkıbı da düşünmeyenlerdir. Bunlar vakti gözetmekle ve mükellef tutuldukları şeyleri edâ etmekle meşguldürler. Bu nedenle denilmiştir ki; "Ârif vaktini değerlendiren kişidir, sûfi mâzisi/geçmişi de, müstakbeli de olmayan kişidir."

*Mesnevî'*de şöyle gelmiştir:

Ey arkadaş, sûfî vaktin oğludur

Yarın deyip durmak, yolun şartlarından değildir.

4- **Hakk zikrinin galib olduğu kimseler**: Bunlar vakti gözetmeyi bir yana bırakmışlar, vakti takdir edenle meşguldürler.

Tefsirini yaptığımız âyet-i kerimede, Yüce Allah'ın nisbetlerden ve izâfelerden mutlak olan hüviyetine işâret vardır. "Allah sizi yaratmıştır" demek sizin cinsiyetiniz, şahsiyetiniz ve nev'iniz hakkında herhangi bir kayda bağlı kalmayarak sizi yaratmıştır. "Sizlerden" yâni bu belirtilenler içinden bazıları kâfirdir, mutlak hakkı mukayyed halk ile setrederler. Bunlar "tefrika"ya kaildirler. Çünkü kınayanın kınamasını savmak isterler. Bu belirtilenler içinde mü'min vardır ki halk arasında hakkın zuhur ettiğine inanır. Ve bu halkı hak ile setreder de "cem'iyet"e kail olur. Amacı hakikatleri keşfedenlerle ünsiyet peyda etmektir. Yüce Allah kınayanın kınamasını savmak için hak içinde hakkı, tâlib ve vâcid ile ünsiyet peyda etmek için, halkı hak ile setretme fiilinizi görür.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْۚ
وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿٣﴾

3. Gökleri ve yeri yerli yerince yarattı. Sizi şekillendirdi ve sûretlerinizi de güzel yaptı. Dönüş ancak O'nadır.

"Gökleri ve yeri yerli yerince" dini ve dünyevî maslahatları ihtivâ apaçık bir hikmetle *"yarattı."* Âyet-i kerimede yer alan "gökler" ile "yer"den maksad, yedi gök ve yedi yerdir. Çünkü Kur'an'da bazı âyetlerde bu gerçek açıkça yer alır. Yüce Allah şöyle buyurur: ***"birbiriyle ahenktar yedi göğü yaratmıştır"*** (el-Mülk, 67/3) Bir başka âyet-i kerimede şöyle buyurulur: ***"Allah yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır."*** (et-Talak, 65/12)

"Yaratılış ve yapıları büyük olmasına rağmen bu gibi yerlerde Arş ve Kürsî'nin zikredilmeyişinin sebebi acaba nedir?" diye bir soru akla gelecek olursa buna şöyle cevap verilebilir: Arş ve Kürsî semadandır. Çünkü sema demek felek demektir. Felek, şeffaf ve âlemi kuşatan bir cisimdir. Arş ve Kürsî kuşatıcı olarak feleklerin en genişidir. Ancak eserleri zâhir ve gözle görülür değildir. Oysa gökler, yeryüzü ve bu ikisi arasında bulunan yaratıklar böyle değildirler. Çünkü bunlar, mükellef olan muhataplara daha yakındırlar. Ne durumda oldukları insanlarca bilinmektedir. Etki ve menfaatleri gözle görülmektedir. Bu nedenle derler ki; güneş meyveleri olgunlaştırır, ay renklendirir, yıldızlar tatlandırır. Bundan başka sayısız değişiklik bu cisimlerde daha belirgindir. Bunlar Yüce Allah'ın kudret ve azametini daha belirgin biçimde gösterirler. Yüce Allah şöyle buyurur: ***"O her an bir iştedir"*** (er-Rahman, 55/29)

Bu işlerin ekserisi göklerden ve yeryüzünden ibâret olan kâinat ve fesad âlemindedir.

Çünkü gökler ve yeryüzü Arş'ın ve Kürsî'nin aksine- unsuriyâttandır. Oysa Arş ve Kürsî tabîiyyattandır. Bu nedenle de Arş ve Kürsî fânî değillerdir.

"Sizi şekillendirdi ve sûretlerinizi de güzel yaptı." Bu âyette geçen "fa" harfi tefsir içindir. Buna göre âyet-i kerimenin mânâsı; Allah sizi en güzel biçimde şekillendirdi ve en güzel biçimde yarattı. Size zâhirî ve bâtınî güçler verdi ki gizli ve açık bütün kemâlât bu güçlerden kaynaklanır. O sizi yaratıklarının sıfatlarının saf ve durusu ile süsledi, benzersiz yarattığı yaratıkların özelliklerinin karışımını sizlere verdi. Bu yaratmada sizleri bütün yaratıklarına bir nümune kıldı. Sizin güzel bir biçiminiz var ve siz en güzel şekle sâhibsiniz, demek olur.

Bu nedenle insan -şekli diğer sûretler içinde en güzeli olduğu için- şeklinin bulunduğu durumdan başka olmasını istemez. İnsanın boyunun uzun olması, vücud yapısının dik olması, bedeninin mutedil olması hep onun güzel biçimini oluşturan unsurlardandır. Bazı kimselerin çirkin olması, insanın biçimde yaratılmış olması kaidesini zedelemez. Çünkü güzellik, hem yaratılışta ve hem de ahlâkta güzellik olmak üzere mertebelere ayrılır. Hikmet erbabının dediği gibi iki şey vardır ki bunların sonu ve sınırı yoktur. Bunlar; güzellik ve beyan/ifâde gücüdür. Ve sizler mânâ güzelliğine ve mükemmel özelliklere sâhibsiniz.

Dışarıdan şekerin yardımı yoksa ne dert?
İçinde bir Mısır var ve onun şekeristânı sensin.
Putperestler gibi çocuk sûret ve cemâlperest olmuşsun
Yusuf gibi güzelsin, lakin kendine nazar etmiyorsun.
Allah'a yemin olsun ki kendi güzelliğini âyinede görsen
Kendi kendinin putu olursun, başka kimseye bakmazsın.

İtibar edilen mânevî güzelliktir. Çünkü Yüce Allah Âdem'i kendi sûretinde; yâni ilâhî biçimde yaratmıştır. İlâhî sûret demek onun yüce sıfatları ve esmâ-i hüsnâsıdır. Yoksa fizikî güzellik kâfirde de vardır.

Uzun boy değil doğru yol lâzımdır,
Yoksa kâfir de sûret bakımından bizim gibidir.

Evet, güzel bir hayat sürme ve hoş bir ahlâk kâfirde de vardır. Mesela Nûşirevan'ın adâleti gibi. Fakat itibar edilmesi gereken, en güzel bir gidişat olan îmâna eşlik eden ve îmanla beraber olan güzelliktir.

Büyüklerden birisi der ki: Kendisinde adâlet sıfatı olan herkes meliktir. Her ne kadar Yüce Allah kendisini halife tâyin etmese de o kimse meliktir. Çünkü halifeler içinde Yüce Allah'ın ilâhî bir emri olmaksızın bizatihi kendisi bu mertebeyi ihraz eden, yönettiği halk üzerinde, hakka istinad etmek sûretiyle adâlete göre idare eden kimseler vardır. Nitekim Peygamber (s.a.): *"Ben âdil bir melik zamanında dünyaya*

geldim.”[157] buyurmuştur. O (s.a.) bununla Kisrâ’yı kasdediyordu. Peygamber (s.a.) Kisrâ’ya melik adını vermiş ve kendisini âdil olarak nitelemiştir. Bilindiği üzere Kisrâ’nın bu adâleti Allah katından indirilmiş bir şeriata dayalı değildi, fakat o perde arkasından hakkın nâibiydi. Bizim bu adâlete göre halkı yöneten ifâdemize göre, Fir’avn ve benzeri Yüce Allah’ın çizdiği hududlarla çekişen, peygamberleri ile mücadele sûretiyle aslında O’nunla mücadele eden kimseler gibi adâleti uygulamayanlar hüküm dışına çıkarlar. Çünkü bu insanlar peygamberler gibi Allah’ın halifeleri olmadıkları gibi naibleri de değillerdir. Tam tersine onlar şeytanların kardeşleridir.

Hüseyin (r.h) der ki; sûretlerin en güzeli “kün” yâni ol, zilletinden âzâd edilen, tasvirini Hakk’ın bizatihi kendisinin üstlendiği, kendisine ruhundan üfürdüğü, sıfatının şâhid ve delillerini giydirdiği, ta’lim ile dudaklarını süslediği, mukarreb melekleri secde ettirdiği, civarında iskân ettiği, bâtınını mârifetle, zâhirini çeşit çeşit hizmetle bezediği sûretlerdir. *“Sûretlerinizi güzel yaptı”* âyet-i kerimesindeki “sûret” kelimesinin çoğul getirilmesinin sebebi insanların nev’ileri dikkate alındığı içindir. Çünkü bir Rum’un biçimi bir Hintli’nin sûreti gibi değildir. Diğer insan çeşitleri için de aynı şeyi söylemek mümkündür. “Sûret” kelimesinin tekil getirilmesi durumunda bunun sebebi gâyet açıktır, açıklamaya gerek yoktur.

“Dönüş ancak O’nadır.” Yâni tekrar diriliş esnasında dönüş O’nadır. Ne başlı başına ne de ortaklaşa olarak O’ndan başkasına değildir. O halde bu güç ve duyguları yaratılış gayelerinde kullanmak sûretiyle içinizi ve vicdanınızı güzelleştirin ki size nimeti ile mukabele etsin; yoksa intikamı ile değil... Nice güzel sûretler vardır ki âhirette çirkin olacaktır. Çünkü dünyada iken çirkin bir hayat sürmüş ve içinde kötülükler beslemiştir. Ve nice çirkin yüzler vardır ki, dünyada iken iyi bir hayat sürmesi ve içinde kötülük beslememesi yüzünden âhirette güzel olacaktır.

Mânâ ehli için sûret noksanlığından ne gam,
Cân Rum’dan olduktan sonra beden varsın Habeş’ten olsun.

Sâbittir ki kıyamet günü kâfirin azı dişi Uhud dağı kadar olacaktır. Vücudu ise üç günlük mesâfe kadar büyüyecektir. Vücudunun yapısı çirkinleşecek, üst dudağı kalınlaşacak başının ortasına varacak, alt dudağı sarka sarka göbeğine inecektir. Cennetliklere gelince onların yüzlerinin aydınlığı tıpkı dolunay gecesi ay ışığı gibi parlak olacaktır. Ya da gökte en parlak yıldız gibi olacaktır. Vücudları kılsız, sakalları bıyıkları çıkmamış, gözler sürmeli, yaşları otuz üç olacaktır. Ne mutlu ilâhî hakikati ve sırları idrak ve müşahede edecek olan letâfet ehline. Ne yazık cismânî taraflarının üstün gelmesi sebebiyle rûhâniyattan uzaklaşan ehl-i kesâfete.

Bil ki Yüce Allah külliyatın tecellî ettiği semaları ve cüziyyatın ortaya çıktığı yeryüzünü, bu ikisindeki hakkın mazhariyeti ve zuhuru ile bütün hepsini istidadına göre yarattı, yoksa kendi hasebine göre değil. Ve Yüce Allah insanoğlunun biçimlerinin zuhur ettiği sahnede kendi hasebine göre tecellî etti. Yâni bütün isim ve sıfatlarla birlikte

tecellî etti. Bu nedenle Yüce Allah bu âyette, *“Sûretlerinizi de güzel yaptı”* buyuruyor. Bu şu demektir: Allah sizin sûretlerinizi bütün mazhariyetlerin birliğinin tecellî ettiği odak nokta kıldı. Bu “mazhariyet”ler, tüm semavi ve ulvi mezâhirle ve yeryüzüne âid süfli mezâhiri bir arada toplar. Nitekim Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: *“Allah Âdem’i kendi biçiminde yaratmıştır.”*[158] Yâni Peygamber (s.a.) bu hadis-i şerifte yaratmanın her çeşidini ifâde eden halk ismini getirmiştir. Bununla yukarda sözünü ettiğimiz cem’iyyete işâret etmiştir. Şu halde insanın âkıbeti ve dönüp varacağı nokta bütün hüviyetleri kendinde toplayan hüviyettir. Fakat insanın fertleri arasında tecellî etme ve etmeme açısından fiil ve kuvvet yönünden farklılıklar vardır. Şu halde hicab ehlinin/gönlünde Hakk’ın tecellîsine mâni olan kimsenin, keşf ehlinin/madde âleminin ötesinde gayb âlemiyle ilgili hususlara vâkıf olan kimsenin kemalâtını iddiâ etmesi mümkün değildir. Çünkü zikrettiğimiz farklılık vardır. Varlığının toprağında gaib olan ilâhî hazinenin gömülü bulunduğundan habersiz insana hayretler olsun! Oysa bu hazineyi elde eden asla fakir olmaz, bir insan özü elde etme imkânı varken kabukla nasıl olur da yetinir? Zirveye kolayca çıkma imkânı varken nasıl olur da çukurda durup kalır?

Bu şehirde öyle gönül çelici şekerler var ki;
Tarîkat doğanları bile sinek mertebesine kanâat ettiler.

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ
وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

4. Göklerde ve yerde olanları bilir. Sır olarak söylediklerinizi ve açığa vurduklarınızı da bilir. Allah kalplerde olanı bilendir.

“Göklerde ve yerde olanları” yâni küllî ve cüz’î olan her şeyi, açık ve kapalı durumları bilir. Allah kendi aranızda gizlediğiniz şeyleri ve açığa vurduğunuz şeyleri bilir. Âyetin başında geçen “göklerde ve yerde olanları bilir” ifâdesi “kendi aranızda gizlediğiniz şeyleri de açığa vurduğunuz şeyleri de bilir” ifâdesine şâmil olduğu halde ayrıca zikredilmiş olması, cezâ ve mükâfatın bunlar üstüne gerçekleşeceği içindir. Bu âyet-i kerimede hem vaadin hem de tehdidin vurgusu ve iyice pekiştirilmesi vardır.

Burhânu’l-Kur’an’da denir ki: Sûrenin başında geçen “göklerde ve yerde” ifâdesinin dördüncü âyette tekrar edilmesi yeryüzündekilerle göklerdekilerin tesbihlerinin, kesrette/çoklukta, kıllette/azlıkta, mâsiyet ve itâata yakınlık ve uzaklıkta farklı farklı olmalarına bağlı olarak tesbihlerinin farklı olmasındandır.

“Açığa vurduklarınız ve gizlice söyledikleriniz” de aynen böyle farklı farklıdır. Çünkü açığa vurulanla gizlice söylenen şey birbirinin zıddıdır. Ancak bu âyette “gökler de olanla yerde olan” ifâdesi tekrar edilmemiştir. Çünkü hiçbiri Yüce Allah’ın ilmi açısından farklı değildir. Bir tek cinstir. Ona hiçbir şey gizli kalmaz.

“Allah kalplerde olanı bilendir” Yâni Allah Teâlâ, insanların kalplerinde bulunan ve asla oradan ayrılmayan gizlilikleri kuşatandır. Kalpten hiç ayrılmayanı bildiğine göre, sizlerin birbirinize sır olarak açtıklarınızla açıktan açığa söyledikleriniz O’na nasıl olur da gizli kalır?

“Allah Teâlâ kalplerdeki düşünce ve fikirlerin hepsini bilicidir.”

İnsanın kalbinde bulunan ve asla hiç kimseye açmadığı şeye “zatu’s-sudûr” “sâhibetu’s-sudûr” denmesi bunların kalpte bulunması ve orada biriktirilip toplanmış olması dolayısı iledir.

Bu âyette en açıktan en gizliye doğru bir yükselme görüyoruz. Çünkü önce Yüce Allah’ın göklerde ve yerlerde olanı bildiği ifâde edildi. Sonra insanoğlunun ağzından gizlice sır olarak çıkanları ve açıktan söylediklerini bildiği vurgulandı. Bunun ardından insanın ağzından gizli veya açık hiçbir biçimde henüz çıkmayan tam tersine kalbinde saklı olan düşünceleri de bildiği belirtildi. Bu âyet-i kerimede lafza-i celalin açıkça ifâde edilmesinin sebebi, hükmün illetine işâret etmek ve bütün bunlarda Yüce Allah’ın bir başına ortaksız olmasını vurgulamak içindir. Dördüncü âyette geçen “İlim”den önce birinci âyette “Allah’ın kudret”inin vurgulanmasının sebebi ise yaratıkların O’nun kudretine bizatihî delâlet etmeleri, ilmine ise yapılarındaki ortak nokta ile bazı açık özellikleri sadece bazılarının taşıması dolayısı iledir. Mesela; gök yükseklikte yeryüzü alçaklıkta birbirinden farklı olarak O’nun ilmine delâlet etmektedirler. Bu varlıklar Yüce Allah’ın ilmine delâlet ederken, bazı açık özellikleri ile diğerlerinden farklı oldukları gibi bazı gizli özellikleri ile de farklı olabilirler. Ve bu özellikleriyle O’nun ilmine delâlet edebilirler. Mesela göğün hareketli ve yeryüzünün sakin olması gibi. Örnekler arttırılabilir. Çünkü kelamcıların Yüce Allah’ın ilmini isbat ederken izledikleri iki yol vardır. Birincisi; Yüce Allah’ın fiili muhkemdir yâni sağlam olup noksandan hâlîdir, birçok hikmet ve maslahata dayalıdır. Şu halde fiili muhkem olan herkes âlimdir. İkincisi, Yüce Allah kasdı ve ihtiyarı ile fâildir. Çünkü bazı mümkünleri bazı noktalara tahsis eder, derler.

Böyle bir tahsis ise ancak ilimle tasavvur olunabilir. Yukardaki âyette geçen *“sır olarak söyledikleriniz”* ifâdesi filozof ve kelâmcı olmak üzere zâhir âlimlerine ve onların nazari olan fikrî ilimlerine ve bu ilimlerdeki bozuk ve değersiz maksadlarına işâret etmektedir. Aynı âyette yer alan *“açığa vurduklarınız”* ifâdesi ise meşayih ve sûfî bâtın âlimlerine, onların mârifetlerine zevk ve keşiflerle dolu mevâcidlerine ve bunlardan ortaya çıkan kerametlerine işâret etmektedir. *“Allah kalplerde olanı bilendir”,* yâni Allah herkesin amelinin kalplerinden ne şekilde çıktığını bilir. O ameller, kalplerden organlara çıkarken riyâ ile mi, ihlâsla mı, hakk üzere mi, bâtıl olarak mı çıkıyor bunları bilir.

اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُۘ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ

عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٥﴾

5. Daha önce inkâr edenlerin haberi size ulaşmadı mı? İşte onlar *(dünyada)* yaptıklarının cezâsını tattılar. Onlar için acı bir azap da vardır.

Ey kâfirler! *"daha önce"* yâni sizden önce... "Daha önce" ifâdesi, 'sizden önce' anlamına gelebileceği gibi, 'şu andan önce, şu isyandan ve şu düşmanlıktan önce' anlamlarına da gelebilir. Bu takdirde dilbilgisine göre "مِنْ قَبْلُ/min kablu" ifâdesi "size ulaşmadı mı" âyetinin zarfi olmuş olur.

"İnkâr edenlerin haberi" yâni Nuh kavminin ve onlardan sonra gelen ve inkârda ısrarlı olan milletlerin haberi *"size ulaşmadı mı?"* Âyetin başında yer alan hemze soru edatıdır, "lem" ise inkâr mânâsına olup burada tahkik yâni tasdik ve teyid etme anlamınadır.

"İşte onlar (dünyada) yaptıklarının cezâsını tattılar." Bu âyetteki "tattılar" ifâdesi, yukarda geçen "inkâr edenler" fiiline atfedilmiştir. "Tatmak" her ne kadar az bir şeyi tatmak olarak yaygın ise de çok şey için kullanılır. Arapçada *"vebal"* demek, herhangi bir işten sonuçlanan ve ortaya çıkan şiddet ve ağırlıktır. "*Vebl*" ve "*vâbil*", ağır yâni iri damlalı yağmur, bunun mukabili 'et-tal' hafif yağmur demektir. Âyette yer alan "emruhum" kelimesi ile kasdedilen onların inkârlarıdır. 'Emr' kelimesinin çoğulu 'umûr'dur. İnkârın böyle emr kelimesiyle ifâde edilmesinin sebebi, onun büyük ve korkunç bir şey, büyük bir cinâyet olduğuna işâret etmek içindir. Buna göre âyetin mânâsı, onlar dünyada inkârlarının sonucu olan zarar ve ukubeti hiç beklemeksizin tattılar ve yenilecek nesnelerin tadına bakan kimsenin tattığı gibi tattılar demek olur.

"Sonunda kendi yüklerinin ağırlığını, sonlarının ne kadar zor olacağını, dünyada küfür içinde olmalarının zararının sarsar rüzgârına gark olmak, âhiret gününün azâbının ise buna benzer cezâlar olduğunu anladılar.

Âyet-i kerimede "zevk"; yâni tatmak kelimesinin getirilmesinin sebebi, peşinen tadına bakılan şeyin ilerde âhirette görecekleri azaba oranla hakir değersiz bir şey olduğuna işâret etmek üzere bir sembol olması dolayısı iledir. Bu nedenle Yüce Allah; *"onlar için"* âhirette *"acı",* yâni son derece elem verici *"bir azap da vardır."* buyurmaktadır. Bu âyet-i kerimede onların dünyada iken başlarına gelen azâbın günahlarına keffâret olmayacağı haberi vardır. Çünkü dünyada çektikleri günahlarına keffâret olmuş olsaydı, âhirette azab edilmezlerdi. Oysa mü'minler bunun tam tersidir. Çünkü mü'minlerin dünyada iken başlarına gelen elem, acı ve musibetler sahih olarak bizlere kadar ulaşan haberlere göre günahlarına keffâret olacaktır.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَأْت۪يهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُٓوا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَاۘ فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿٦﴾

6. *(O azâbın sebebi)* şu ki, onlara peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi,

fakat onlar: Bir beşer mi bizi doğru yola götürecekmiş? dediler, inkâr ettiler ve yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir, hamde lâyıktır.

"O azâbın sebebi şu ki," yâni onların dünyada tattıkları ve âhirette de tadacakları azâbın sebebi; *"onlara peygamberleri apaçık deliller"* mucizeler *"getirmişlerdi,"* "Beyyinât" kelimesinin başındaki "B" harfi ya mülabese/birlikte bulunma anlamına ya da fiili müteaddî kılmak için getirilmiştir. *"Fakat onlar: Bir beşer mi bizi doğru yola götürecekmiş? dediler."* "Acaba bizim gibi olan insanlar, bize yol mu gösterecek?"

Âyetin mânâsını açarsak; zikredilen bütün kavimler kendilerine mucizelerle gelen peygamberleri hakkında, peygamberlerin beşer cinsinden olabileceğini inkâr ederek ve kendilerine peygamber olarak bir insanın gelmiş olmasından dolayı hayret ifâde ederek dediler ki; "bizim gibi bir beşer mi, bir âdemoğlu mu bizi dine veya Allah'a ya da O'na yakınlaşmaya götürecekmiş?" Nitekim Semud kavmi şöyle demişti: ***"Aramızdan bir beşere mi uyacağız?"*** (el-Kamer, 54/24) Ve böylece onlar bir peygamberin beşer olabileceğini inkâr etmişler, buna karşılık bir mâbûdun taş olmayacağını kabul etmemişlerdi.

Yüce Allah kavimlerin bu tavırlarına âid durumu kısaca ifâde etmiş, bu sözü bütün kavimlere isnad etmiştir. Bu âyette "beşer" kelimesi ile beşer cinsi kasdedilmiş ve kelimeye sıfat getirilirken çoğul getirilmiştir. Nitekim Yüce Allah şu âyette de burada olduğu gibi hitâbı ve emri mücmel, kısa olarak getirmiştir. ***"Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiyin, güzel işler yapın"*** (el-Müminun, 23/51)

Bu âyet-i kerimede "beşer kelimesinin" merfu olması arap dilbilgisi kurallarına göre gizli bir fiilin öznesi olması dolayısı iledir. Bu gizli fiili "beşer" kelimesinden sonra gelen "yehdûnenâ" fiili açıklamaktadır. Dolayısı ile burada dilbilgisi kurallarına göre "iştiğal" denen olay vardır. Kelime dilbilgisi açısından, bu cümle isim cümlesidir, beşer kelimesi mübtedâ/ özne ondan sonrası haberdir yüklem şeklinde tahlil etmekten daha uygundur. Çünkü soru edatı arapça dilbilgisi kurallarına göre fiilin cümlede zâhir/açık ya da muzmer/gizli olmasını gerektirmektedir.

Kâşâni der ki: İnkârcılar nefislerinin sıfatları yüzünden nur'u göremeyince; oysa bu nur sayesinde peygamberler kıyaslanamayacak biçimde onlardan üstün oluyorlardı... Yine onlar peygamberlerin sadece insan olma özelliklerini görünce, onların hidâyete ve doğru yola götürebileceklerini inkâr ettiler. Çünkü her ârifin ma'rufunu ancak o niteliği taşıyan kimseler bilebilirler. Kemal-i nur, ancak fıtrî nur ile birlikte bulunur. Kemali ancak kâmil olanlar anlar. Bu nedenle derler ki; Allah'ı Allah'tan başkası bilemez. Her arayan matlubunu herhangi bir şekilde bulur. Böyle olmasaydı O'nun tarafına teveccüh mümkün olmazdı.

Herhangi bir şeyi tasdik eden, doğrulayan da böyledir. Çünkü o da nefsinde bulunan o özellikten dolayı onu tasdik etmektedir. Buna göre inkârcıların nefislerinde fıtri nur adına asla hiçbir şey olmadığı için, nur nâmına kemali bilemediler ve inkâr ettiler. Haktan hiç birşeyi bilemediler. Böyle bir talebleri de olmadı ki hidâyete ihtiyaç

duysunlar. Buna ihtiyaç duymadıkları için de hidâyeti inkâr ettiler.

Âriflerden biri der ki: Evliyanın makamını bilmek Allah'ı bilmekten daha zordur. Çünkü Allah kemali, cemali, celali ve kahrı ile maruftur, bilinmektedir. Oysa veliyy-i kâmil böyle değildir. O zaaf manzaraları ile dopdoludur. Herkes gibi yemek yer, içer, idrar yapar, zuhur eden bir kerameti de yoktur. Sadece rabbına münacâtı vardır. O halde insanlar onun makamını nasıl bilebilirler? Yüce Allah'a yemin ederim ki, insanlara velînin hakikati açılmış olsaydı, Hz. İsa'ya taptıkları gibi ona da taparlardı. Eğer insanlara velînin nurunun parıltıları açılsaydı, onun kalbinin nurunun parıltıları güneşin ve ayın nurunu dürüp içine alırdı. Fakat Allah'ın velînin makamını kapalı tutmasında hikmetler ve sırlar vardır. Bu gizlemenin en aşağı mertebesi, insanların bu kimselerin evliyaullah olduklarını bile bile onlara eziyet etmeleri ardından Allah tarafından kendilerine savaş açılmasına mâruz kalmamalarıdır. Şu halde evliyanın makamlarının gizlenmesi yine insanlara bir rahmet ve eziyet edenlere özür beyan etme kapısını açmaktır. Çünkü insanlar evliyanın makamını bilmedikleri için her asırda onlara eziyet edip duracaklardır.

Onlar bu sözleriyle peygamberleri *"inkâr ettiler"* çünkü onlar yukarda söyledikleri sözü peygamberleri küçük gördükleri için söylediler. Peygamberlerin birer beşer olarak seçilmelerindeki hikmeti bilemediler. *"Ve"* kendilerine getirilen deliller üzerinde düşünmekten, peygamberlere îman etmekten *"yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi."* Allah onların îmanlarına ve itâatlarına ihtiyacı olmadığını onları helâk ederek ve köklerini kazıyarak gösterdi. Yüce Allah onların îmanlarına ve itâatlarına muhtaç olsaydı böyle yapmaz onları helâk etmezdi.

Sa'di Müfti der ki: "وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ/vesteğnallah" cümlesi başına kad takdiriyle hal olup mânâsı "zengin oldu" demektir. Maksad mükemmel zenginliktir. Çünkü arapça dilbilgisi kurallarına göre istif'al babındaki taleb ifâdesi, bu zenginliğin mükemmel zenginlik olmasını gerekli kılmaktadır.

"Allah" değil onların îmanlarına ve itâatlarına, âlemlere muhtaç olmayacak kadar *"zengindir, hamde lâyıktır."* Her yaratık lisan-ı hal ile O'na hamdeder. Ve O'nun kemâl sıfatları ile donanmış olduğuna şâhidlik eder. "Hamîd" kelimesine böyle mânâ verilebileceği gibi, "düşmanları bundan kaçınsa bile evliyası O'na hamdeder" şeklinde de olabilir. "Hamd" Allah'ın vasıflarını -kemal olması açısından- zikretmektir. Yüce Allah'ın, zâtı, sıfatı ve fiillerinde hamde lâyık olduğunu bilen kişi, O'nu zikirle ve övmekle meşgul olur. Çünkü kulun inanç, ahlâkı, fiili ve sözleri bakımından övgüye lâyık olacak yönleri çok olsa bile, yine de kınanacak yön ve eksiklikleri olur. Bu kuraldan Peygamber (s.a.) Efendimiz müstesnâdır. Çünkü o Muhammed'dir, Ahmed'dir ve her yönden mahmuddur, övülmüştür ve onun övgüye lâyık yanları vardır ve kemal sâhibidir. *İdris'in Erbaûn'*unda, "ey övgüye lâyık Fa'âl, bütün yaratıklarına lutfuyla ihsanda bulunan!" diye bir yakarma vardır.

Sühreverdi der ki: Bu duâyı okumaya devam eden kişi sayılamayacak mala kavuşur.

[154]. Buhari, Ezan 5

[155]. Buhari, cenaiz 80, 93; Müslim, kader 22-25; Ebû Davud, sünnet 17; Tirmizi, kader 5; Muvatta, cenaiz 52; Müsned, II, 233, 253

[156]. Deylemi, hadis no: 886.

NOT: Ruhu'l-Beyan'da hadisin devamı şöyle: *"Bazısı da vardır mü'min olarak doğar, mümin olarak yaşar, kâfir olarak ölür. Kimi de vardır kâfir olarak doğar, kâfir olarak yaşar, mümin olarak ölür."* Bu kısım Deylemi'de yok. Her halde onun için alınmadı.

[157]. Acluni, II, 454

[158]. Buhari, istizan 1; Müslim, cennet 28

MAHŞER VAKTİNDE SİZİ TOPLAYACAĞI GÜN

زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلٰى وَرَبِّى لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ
بِمَا عَمِلْتُمْ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧﴾ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ
الَّذٓى اَنْزَلْنَا وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ
الْجَمْعِ ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ
عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا
اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٠﴾

7. İnkâr edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler. De ki: Hayır! Rabbime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir. Bu, Allah'a göre kolaydır.

8. Onun için Allah'a, Peygamberine ve indirdiğimiz o nûra *(Kur'an'a)* inanın. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

9. Mahşer vaktinde sizi toplayacağı gün, işte o zarar günüdür. *(Ancak)* kim Allah'a inanır ve yararlı iş yaparsa, Allah onun kötülüklerini örter, onu *(ve benzerlerini)*, içinde ebedî kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte büyük kurtuluş budur.

10. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennem ehlidirler. Orada ebedî kalacaklardır. Ne kötü gidilecek yerdir orası!

"İnkâr edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler." Âyetteki "za'm" bilme iddiâsında bulunmaktır. Arapçada "اَزْعُمُ زَيْدًا قَائِمًا" demek, "ben Zeyd'in ayakta olduğunu ileri sürüyorum" demektir. Bu âyette cümlenin "زَعَمَ/zeame" fiili ile başlaması, inkâr edenlerin bu hükümlerine iddiâla ve sözlerinden başka bir delillerinin olmadığına işâret etmek içindir. Âyetin başındaki "zeame" fiili iki mef'ul almaktadır. Tıpkı "ilim" masdarı gibi. Burada dilbilgisi kuralına göre "اَنْ" edatı ve başında bulunduğu cümle, iki mef'ul yerine geçmektedir. "اَنْ" edatı, "enne"nin şeddesizidir, yoksa fiili muzâriyi nasbeden "اَنْ" edatı değildir. Eğer bu edat fiili muzâriyi nasbeden "اَنْ" edatıdır dersek, aynı âyette geçen "len" edatı da öyledir. Bu takdirde bir nasbedici edat bir diğer nasbedici edatın başına gelmiş demek olur ki bu da doğru değildir. Âyette "İnkâr edenler" ifâdesiyle Mekke kâfirleri kasdedilmektedir. Buna göre âyetin mânâsı, Mekke

kâfirleri, öldükten sonra asla diriltilmeyeceklerini, kabirlerinden kaldırılıp çıkarılmayacaklarını iddiâ ettiler, demek olur.

Kadı Şureyh der ki: Herşeyin bir künyesi vardır. Yalanı temsil eden de "zeamû" fiilidir.

Muhadramlardan birisi oğluna demiş ki: "Bana konuştuğun sözden iki kelime bağışla/bunları kullanma. Bunlar zan ifâde eden "zeame" kelimesi ile "sonra, ileride" anlamına gelen "sevfe" kelimeleridir. Bir kimsenin zan ifâde eden "zeame" fiilinin ve benzerlerini çok kullanması hiç hoş değildir. Çünkü bu gibi fiiller insanın duyduğu herşeyi konuşması anlamını ifâde eder ki, bu da bir insana yalan olarak yeter. Bir insan konuşmak isteyince, kesin olan şeyi konuşmalı, şüpheli olan şeylerden bahsetmemelidir. İnsan böylece her duyduğunu konuşmaktan kurtulmuş ve bunun neticesinde yalandan korunmuş olur. *el-Makasıdu'l-hasene*'de böyle ifâde edilmektedir.

Onlara cevap vermek ve olmaz dedikleri şeyi isbat ederek iddiâlarını iptal etmek için *"De ki hayır"* diriltileceksiniz. Çünkü arapçada "belâ" kelimesi kendisinden önce yer alan olumsuz cümleyi olumluya çevirme anlamı ifâde eder. Âyette ki: *"Rabbime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir."* ifâdesi başlı başına müstakil bir cümle olup, yukarda geçen "de ki" emrinin kapsamına dâhildir ve "belâ" kelimesinin ifâde ettiği öldükten sonra dirilmeyi pekiştirmektedir. Burada, öldükten sonra dirilmenin gerçekleşeceğini iki açıdan pekiştirme vardır. "*Ve rabbî*" lafzı bir yemin ifâdesidir. Bu ifâdenin âyetin bu noktasında tercih edilmesi, herhalde öldükten sonra dirilme olayında, Yüce Allah'ın bilgisinin tamlığını, kemalini ortaya koymasından, zâhir ve cismânî nimetlerle, bâtınî ve rûhâni nimetlerle birlikte terbiyenin ilâhî inâyetin tercih edilmesinden dolayıdır.

"لَتُبْعَثُنَّ" cümlesi kendisinden önce geçen kasem'in/yeminin cevabıdır. Kasem dolayısı ile te'kid lamı ile gelmiştir. Âyet metninde geçen "sümme" kıyamet günü uzun olacağı için zamanda sonralık ifâde edebileceği gibi, makam itibari ile bir sonralık da ifâde edebilir. *el-Lübab*'ın sözünün zâhirine göre "ve rabbî" ifâdesi daha öncesine bağlı bir kasemdir. Yine bu ifâdeye göre söz "ve rabbî" ifâdesinde tamam olmuştur. Bu nedenle orada vakf yapmak uygun olur. "لَتُبْعَثُنَّ" ifâdesiyle ona atfedilen ifâde ikisi birlikte mukadder ve yeni başlayan cümle olarak birinciyi te'kid etmek üzere bir başka kasemin cevabı olur. Müşrikler öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri gibi Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletini de inkâr etmelerine karşılık kasem ile birlikte öldükten sonra diriltileceklerinin haber verilmesinin faydası; herhalde şiddetli ve pekiştirilmeli bir biçimde onların iddiâlarını iptal etmektir. Böylece Allah'ın kendisine insaf takdir ettiği kimselerin bundan etkilenmesi, takdir etmediği mahrum olanlar aleyhine ise hüccetin, güçlü olması ve pekişmesi amaçlanmıştır.

"Bu" zikredilen öldükten sonra dirilme ve cezâ *"Allah'a göre kolaydır."* Yâni bu zikredilenler, Allah'ın kudretinin tam olması ve maddenin bunu kabul etmesi dolayısı ile Allah'a kolaydır.

فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٨﴾

8. Onun için Allah'a, Peygamberine ve indirdiğimiz o nûra *(Kur'an'a)* inanın. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"O halde", durum böyle olduğuna göre, cüz'î irâdenizi, îmânın meydana gelmesi için gerekli sebeblere kullanarak, kabirlerden diriltecek ve gerek açık gerek gizli yapılan her türlü amele karşılığını verecek olan, *"Allah'a",* Allah'ın fiilleri ve sıfatlarına dâir haberler veren *"Peygamberine"* Muhammed (s.a.)'e *"ve indirdiğimiz, o nûra (Kur'an'a) inanın."* Yâni Peygamberimiz'e indirdiğimiz o nûra inanın ki o nur Kur'an'dır. Çünkü Kur'an, i'cazı ile kendisi apaçık olup Allah katından indirilen haktır. Kur'an kendisi apaçık olduğu gibi ihtiyaç duyulan hususları da açıklıyor, helâl ve haramı ortaya çıkarıyor. Nur böyle olduğu gibi, âyette biz anlamına gelen azamet nun'u Allah'ın inâyeti ve ilgisinin tamlığını ifâde etmek içindir. "Allah" emrine sarılma ve sarılmama gibi "yaptıklarınızdan haberdardır." Haberdar olduğu için de sizlere bunun karşılığını verecektir.

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ ۗ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ
وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

9. Mahşer vaktinde sizi toplayacağı gün, işte o zarar günüdür. *(Ancak)* kim Allah'a inanır ve yararlı iş yaparsa, Allah onun kötülüklerini örter, onu *(ve benzerlerini)*, içinde ebedî kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte büyük kurtuluş budur.

Âyetteki hitap, akla gelen ilk ihtimale göre beşinci âyetteki ***"size ulaşmadı mı"*** hitâbına muhatap olanlardır.

"*Toplanma günü*" yâni hesaba çekilip yaptıklarının karşılığının verilmesi için insan, cin, gök ve yer ehlinden önceki ve sonrakilerin toplanacağı gün demektir ki bu da kıyamet günüdür.

Peygamberimiz (s.a.)'den şöyle bir haber vârid olmuştur: "*Yüce Allah öncekileri ve sonrakileri toplayacağı gün bir seslenen gelir ve bütün yaratıklara işittiren bir sesle şöyle seslenir: Bugün toplanacak olanlar Allah'ın ikrâmına kim daha lâyıkmış bilecekler. Sonra döner: "Vücudları yataklarından uzak kalanlar ayağa kalksınlar." diye bir kez daha seslenir. Bunlar ayağa kalkarlar, fakat sayıları azdır. Sonra bir kez daha seslenir: Sıkıntı ve darlık zamanlarında Allah'a hamdedenler ayağa kalksınlar. Bu çağrı üzerine onlar da ayağa kalkarlar fakat sayıları azdır. Bunların tümü*

cennete giderler. Sonra kalan insanlar hesaba çekilirler."[159]

Toplanmadan maksadın Allah'ın, kul ile yaptığı ameli bir araya getirmesi olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bazı bilginlere göre de bundan maksad Allah'ın zâlim ile mazlumu ya da her peygamber ile ümmetini bir araya getirmesidir.

"İşte" bu gün *"aldanma günüdür."* Âyet metninde yer alan "Teğâbün" lafzı ğabn masdarından gelir ve tefâül babındandır. Ğabn demek, iki kişi arasında cereyan eden bir ticarî ilişki içersinde bir çeşit gizleme nedeniyle taraflardan birisinin diğerini zarara uğratması demektir. "Teğâbün" ise insanların birbirlerini karşılıklı aldatması demektir. Bu açıdan kıyamet günü, bazı insanların bazılarını aldatmasının ortaya çıkacağı gün olacaktır.

Saîd ve cennetlik olanlar, cehennemlik olanların -şâyet hidâyet ehli olsalardı- cennette kendilerine takdir edilen yerlerine yerleşirler. Şaki yâni cehennemlik olanlar da, cennetlik olanların –şâyet sapık yolda gitselerdi- cehennemde kendilerine takdir edilen yerlerine konarlar.

Âyette "teğâbün" kelimesinin seçilmesi bir alaya alma ifâde eder. Çünkü cehennemliklerin, -eğer cennetlikler kötü amel işlemiş olsalardı cehennemde olacakları- yere oturmaları bir ğabn; yâni aldatma değildir. Bu ancak olsa olsa istiâre-i tehakkümiye kabilinden bir aldatma olur. Eğer böyle kabul etmezsek olmaz. Çünkü onlar cehenneme girmekle cennetlikleri aldatmış olmuyorlar.

Bir hadis-i şerifte şu ifâdeler yer alır: "*Cennete giren herkese mutlaka, -eğer kötü amel işlemiş olsaydı- cehennemdeki yeri gösterilecektir. Bunun sebebi o kulun daha çok şükür etmesidir. Ve yine cehenneme giren herkese mutlaka -eğer iyi amel yapsaydı- cennette bulunacağı makamı kendisine gösterilecektir. Bunun sebebi de daha çok pişmanlık duyması içindir.*"[160]

Teğâbünün mahşer gününe tahsis edilmesi, gerçek aldanmanın, dünya işlerinde olan aldanma olmadığını vurgulamak içindir. Teğâbün kelimesinin başındaki lam, ahd içindir. Böyle bir ahd çeşidinde şâyet dış dünyada bilinen bir çeşit yoksa o zaman bu o cinsin kâmil ve mükemmel ferdine hamledilir ve öyle anlaşılır. Buna göre "teğâbün" kendisinin üstünde bir başka aldanmanın daha olmadığı büyük aldanma demek olur.

Kâşâni der ki: "Aldanma dünyevî işlerde değildir. Çünkü dünya işleri fânî, geçici işlerdendir. Çok çabuk zâil olur. Fânîliğin zorunlu olması sebebiyle bu dünyada hiçbir şey bâkî kalmaz. Fânî olan herhangi birşey elden kaçırılırsa veya birisi bunun elden çıkmasına sebep olursa -bu kaybedilen şey insanın hayatı bile olsa- ancak ve ancak elden kaçması zorunlu olarak kaçınılmaz olan birşey kaybedilmiş olur. Dolayısı ile gerçekte aldanma, zarar ve ziyan yoktur. Asıl gabn/aldanma elden kaçırılmadığı takdirde devam edip bâkî kalacak olan şeylerde olur.

İşte bu kaçırılan şey kemâlî ve isti'dâdî nur'dur. İşte kurtuluş ve cehennemden yakayı sıyırma ticaretinde sermayenin ve kârın elden kaçırılması var ya asıl zarar ve aldanma işte bu noktada ortaya çıkar. Nitekim Allah; ***"onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girmemişlerdir."*** (el-Bakara, 2/16) buyurmaktadır. Her kim

istidadını kaybeder ya da ondan birşey kazanır da gayesine ulaşmazsa tam kemale oranla aldanmıştır. Sanki şu kâmil insan makamını ve maksadını kazanmıştır, şu aldanmış kimse ise eksikliği içinde hasret çekip durmaktadır."

Râğıb der ki: Teğabün günü kıyamet günüdür. Çünkü aşağıdaki âyetle işâret edilen alışverişte aldanma o gün ortaya çıkacaktır. Âyette şöyle buyrulmuştur: ***"İnsanlardan öyleleri vardır ki Allah'ın rızâsını elde etmek için kendini fedâ eder."*** (el-Bakara, 2/207) Bir başka âyet-i kerimede: ***"Allah müminlerden mallarını ve canlarını kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır."*** (et-Tevbe, 9/111) buyururken, bir diğerinde ***"Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların âhirette bir payı yoktur."*** (Âl-i İmran, 3/77) buyrulmuştur. Herhalde bu insanlar, geride bıraktıkları alışveriş işleminde ve tüm değiş tokuşlarında aldanmışlardır.

Bilginlerden birine âyette geçen teğâbün gününün ne olduğu sorulunca: "O gün herşey dünyadaki değerinin aksine ortaya çıkar" diye cevap vermiştir.

Bir diğeri der ki: "O gün kâfirin aldanışı îmânı terketmesi ile, mü'mininki ise daha güzelini yapmada kusuru ile ortaya çıkar. Ârif cennete girdiği zaman, arkadaşı onu gökte parlak yıldızı gördüğü gibi görür ve kendisinin de o ârifin mertebesi gibi mertebesi olmasını temenni eder. Ancak buna güç yetiremez ve dünyada iken bu makama ulaştıran sebebleri elden kaçırdığı için üzülüp hasret çeker."

Bir rivâyette şöyle denir: "Cennetlikler cennette ancak bir şeyin hasretini çekerler. O da, Allah'ı zikretmeden geçirdikleri andır."

Derler ki: Kıyamet günü en çok aldanmış olanlar şu üç sınıf insandır.

1- **Âlimler**: İnsanlara öğretmiştir de onlar bundan öğrendikleri ilimle amel edip cennete girmişler, kendisi ise ilmine aykırı davranıp kötü ameli sebebi ile cehenneme girmiştir.

2- **Âsi zengin**: Kölesi efendisinin malından istifade ile Allah'a itâat ederek cennete girmiş, kendisi ise Allah'a isyan ederek cehenneme girmiştir.

3- **Baba malına konan çocuk**: Babası cimrilik edip malını harcamadığı, böylece Allah'a isyan ettiği için ehenneme girerken, çocuğu ise o malı hayır yolunda harcadığı için cennete girmiştir.

Ey iyi huylu temiz adam, ye!
Zira o bahtsız biriktirip yemedi.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulur: *"Hiçbir kimse pişmanlık duygusu içinde olmadan Allah'a kavuşmaz. Bu kişi ameli kötü olan birisi ise, güzel amel işlemediği için, ameli iyi olan birisi ise bunu daha fazla yapmadığı için..."*[161]

Âriflerden birisi der ki: Mükellefin bu dünyada elde ettiği makamdan başka bir makama âhirette yükselmesi mümkün değildir. Herhangi bir kimse birşeyi bilir ve onu elde etmek üzere azmini buna yöneltirse ya hemen ya da ilerde mutlaka o şeyi elde eder.

Bunu eğer hayatında elde ederse onun sâhibi olmuş demektir. Eğer hayatında elde edemezse bu dünyadan ayrıldığında elde etmek üzere o şey ona azık olur. Sonra bu azık ona zorunlu bir azık olur. Her kim de bu dünya yurdunda herhangi bir makamı elde edemezse orada da bu makamı elde edemez.

Bu nedenle terakki etmek artık sona erdiği için bu güne "teğabün günü" denmiştir. Bunu bilmek gerekir. Bazı kimseler der ki: Bulanıklık içinde duruluğu, kahır içinde lutfu bilmeyen kimse aldanmışların en aldanmışıdır. Böyle birisi gerçeği görememesi nedeniyle tefrika sebebi ile hak'tan ayrılmıştır.

Oysa hakk cem ve ünsiyettedir. Yaptıklarının karşılığını görmekle meşgul olan kişi de aldanmıştır. Buna karşılık hakkı müşahede ile meşgul olan kişi ise aldanma sınırı dışına çıkmıştır. Ve yine bütün insanlar hakkı âhirette, dünyadaki mükâşefelerinden daha büyük ve daha azim bulunca da aldanmış olurlar, çünkü O'nu hakkıyla bilmemişler, O'na hakkıyla ibâdet etmemişlerdir. Her ne kadar O'nu ebedî olarak hakkıyla bilemeyecek olsalar da bundan daha büyük hangi aldanma vardır acaba? Çünkü O'nu görüyorlar fakat O'nun varlığının hakikatine eremiyorlar.

İbn Ata (r.h) der ki: Ehl-i Hakk, görme esnasında ve tecellî anındaki ziyanın miktarı ile aldandılar. Büyüklerden biri şöyle der: Aldanma günü Hakk'ın cem'iyyet makamından müşahede edildiği gündür. O gün şühûd ve mârifet ehli, gaflet ve perdelenme halkını aldatır. Çünkü şuhûd ve ma'rifet ehli, kurb ve cem nimetleri içinde olurlarken, hicab ehli, bu'd ve firak cehennemindedirler.

"Kim" istîdâdının nûruna göre sıdk ve ihlâsla: *"Allah'a inanır ve"* îmânının gereğine göre *"yararlı iş yaparsa"* çünkü amel nazar oranında olur. Amel-i sâlih, ister farz ister nafile, Allah'ın rızâsı istenerek yapılan ameldir.

Rivâyet olunur ki; **İbrahim b. Ethem** (r.h) bir gün hamama girmek ister. Hamamcı hemen ücretini talep eder. İbrahim iç geçirerek şöyle der: "İnsan ücret vermeden şeytanın evine bile giremezken amel olmadan Rahman'ın evine nereden girsin?"

"Allah" kıyamet günü *"onun kötülüklerini örter."* yâni Allah onu mağfiret eder. Ve kötülüklerini siler de onu bu kötülükleriyle rezil ve rüsvay etmez. *"Onu"* amelinin derecesine göre *"içinde ebedî kalacakları"* köşk ve ağaçlarının *"altlarından ırmaklar"* ki dört adettir *"akan cennetlere"* mecbur olduğu için değil, fazlı ve keremi ile *"sokar. İşte bu"* yâni günahların örtülmesi ve bağışlanması cennetlere sokulma, gerisinde başka bir kurtuluşun olmadığı *"büyük kurtuluştur."* Çünkü bu kurtuluş, en büyük helâklerden kurtuluşu, en yüce ve güzel şeyleri elde etmeyi ihtivâ etmektedir. Şu halde bu, Burûc suresinin onbirinci âyetinde geçen "el fevzu'l-kebîr"den daha yücedir. Çünkü el-fevzul-kebîr, menfaatlerin celbi ile sağlanır. Burada ki "el-fevzü'l-azîm" aslında, mecâzî varlıktan sıyrılıp hakiki varlığın elbisesini giymektir.

Bu da kişiye zevk veren gerçek îmâna ve amel edenin şuhûduna bitişik olan amel-i sâlih'e bağlıdır. Çünkü o zaman şuhûd nuru, onun izafi olan varlığını örter ve kendisini hakiki varlığın nuru ile nurlandırır. Kendisini ancak o zaman altlarından mârifet ve hikmet suları ile dolu nehirler akan vusûl ve visal cennetlerine sokar.

❀

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَاۜ
وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٠﴾

10. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennem ehlidirler. Orada ebedî kalacaklardır. Ne kötü gidilecek yerdir orası!

"İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince," Bu âyet-i kerime zorunlu olarak bilinen şeyi açıklamaktadır. Burada yer alan "âyetlerimizi" ifâdesi ile Kur'an veya mucizeler kasdedilmektedir. Çünkü bunların her biri Peygamber (s.a.)'in doğru söylediğine delildir.

"İşte onlar" orada ebedî kalmak üzere *"cehennem ehlidirler."* Bu "ashâbü'n-nâr/cehennem ehli" ifâdesinin mânâsı, ya içinde ebedî kalacakları için, cehennem yârânıdırlar anlamına ya da cehennemin mâlikleridir anlamınadır. Bu ikinci mânâya göre, kâfirler alaya alınmak için sanki cehennemin sâhipleri mertebesine indirilmişlerdir. *"Orada ebedî kalacaklardır."* Buradaki "ebedî" kaydı, bir önceki âyette zikredildiği ve bu âyet de onun mukabili olduğu için getirilmiştir.

"Ne kötü gidilecek yerdir orası!" yâni cehennem. Bu son iki âyet-i kerime sanki karşılıklı aldanmanın nasıl olacağını açıklamaktadır. Sanki anlamına "keenne" denilmesi, bir önceki âyette bulunan 've men yü'min'in başındaki vav ile bu âyetin başındaki vav'ın âyeti beyan, şeklinde anlamamıza engel olmasından dolayıdır. Nitekim bu husus maânî ilminde belirtilmektedir.

Bu âyet-i kerimede, Allah'tan ve ona hakiki îmandan mahrum olmuşlara bir işâret vardır. Çünkü hakiki îmânın ilim ve burhan/delil ile değil, tatma ve duyma yoluyla olur. Yine bu âyette Allah'ın seçkin kulları arasında tecellîlere göre îman etmeyip, Allah'ın zâhir âyetlerini inkâr edenlere de işâret vardır. İşte bu seçkin kullar devamlı ve sürekli biçimde, hicap nârında ve ihticab cahimindedirler. İşte bu ateş ne kötü bir gidecek yerdir. Şu halde akıllı olana çalışmak düşer. Çalışsın ki Allah kalbinin körlüğünü basiretinin perdesini gidersin ve açsın. Ve böylece o, Allah'ın eserlerini nefis ve afakta var olan delillerini müşahede etsin. Hicaptan mutlak olarak kurtulsun. Âriflerin nazarında ibret ve hikmet hareketlerinde bir maslahat ve önem vardır.

❀

Anlatırlar ki; **Ebû Hafs Nisâbûrî**, bir gün arkadaşları ile er-Rabi'de gezintiye çıkar, o sırada bir konağa rastlar. Konağın içinde çiçekler açmıştır. Ebû Hafs ibret nazarı ile o konağa baka kalır. Biraz sonra konaktan yaşlı bir mecûsi çıkar, Ebû Hafs'a sorar:

"– Ey hayırlıların önde geleni! Kötülerin önde gelenine misafir olur musun?" Ebû Hafs:

"– Peki" der ve içeri girerler. Aralarında Kur'an okuyan birisi vardır. Bu kişi okumasını bitirince mecûsi onlara der ki:

"– Şu dirhemleri alın ve bunlarda, kendi dininize mensup olanların pazarından kendinize yiyecek maddesi satın alın. Çünkü sizler bizim yiyeceklerimizi çekinir yemezsiniz."

Ebû Hafs ve arkadaşları o yaşlının dediğinin aynısını yaparlar, paraları alırlar. Tam çıkmaya davrandıklarında mecûsi, Ebû Hafs'a der ki:

"– Senden ayrılmayacağım, tam tersine senin arkadaşlarından birisi olacağım." Sonra o mecûsi, çocukları ve taraftarları müslüman olurlar. Sayıları on küsür kişi idi. Ebû Hafs arkadaşlarına demiştir ki: Gezmeye çıktığınızda işte böyle çıkınız.

Şuhûd erbâbı bir nazar edip baksa
İnkârcılar nifaksız mü'min olurlar.

---

[159]. el-Metâlibü'l-âliye, IV, 373
[160]. Müsned, II, 541
[161]. Kurtubî, Tefsir 9. âyet.

ELÇİMİZE DÜŞEN APAÇIK BİR DUYURMADIR

مَٓا اَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُۜ وَاللّٰهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١﴾ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ
فَاِنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٢﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَعَلَى
اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾

11. Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet isabet etmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür. Allah her şeyi bilendir.

12. Allah'a itâat edin, Peygamber'e de itâat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır.

13. Allah; O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.

"Allah'ın izni olmaksızın" beden, çocuk, mal ve hiç bir yaratığa, *"hiç bir musibet isabet etmez"* âyetinde yer alan "mâ" kelimesi olumsuzluk, devamında gelen 'min' de te'kid ifâde eder. Buna göre âyetin mânâsı şöyle olur: Allah'ın izni, takdir ve irâdesi olmaksızın hiçbir kulun başına hiçbir şekilde musibet gelmez.

Sanki musibet bizatihi insana yönelmiştir, ama ona isabet etmesi Allah'ın iznine bağlanmıştır. Bu âyet-i kerimede tesbit edilen bu gerçek ***"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla birlikte) Allah çoğunu affeder"*** (eş-Şûrâ, 42/30) âyeti ile çelişmez. Bu âyetin mânâsı, başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle işlediğiniz mâsiyetleriniz yüzündendir. Yüce Allah bunların çoğunu affeder, kulu cezâlandırmaz. Şûrâ suresindeki âyette böyle buyurulmasının sebebleri vardır:

1- Bu âyette yer alan tesbit günahkârlar hakkındadır. Çünkü nice musibetler vardır ki, insanın başına başka bir sebeble, mesela sabrederse fazla ecir verilmesi, ecir kazanması dolayısı ile günahlarının bağışlanması vb. sebeblerle gelir. İşte mü'minin başına gelen musîbet bu kabildendir.

2- Kötülük edene gelen musibet yaptığı kötülük sebebi iledir. Bu musibet ancak Allah'ın izni ve irâdesi ile olur. Nitekim Allah şöyle buyurur: ***"Hepsi Allah'tandır de."*** (en-Nisa, 4/78) Yâni o musibeti var etmek ve kula ulaştırmak açısından hepsi Allah'tandır. Kendi mülkünde ancak kendi dilediği cereyan eden Allah'ı tesbih ederiz.

Kâfirler, "eğer müslümanlar hak yolda olsalardı Allah onları dünyada iken mal ve bedenlerine gelen musibetlerden kendilerini korurdu" demişlerdi. İşte bunun üzerine

Allah, müminlerin başına gelen musibetlerin ancak onun takdiri ve dilemesi üzerine geldiğini beyan etmiştir. Mü'minin başına musibet isabet etmesinde birçok hikmetler vardır. Bunların ne olduklarını ancak O bilir.

Bu sebeplerden birisi yakînî bilgiyi elde etmektir. Böylece kul, elinde hiçbir şey olmadığını bilir. Kendi kuvvetlerinin ve güçlerinin hiçbir şey olmadığını itiraf ederek Allah'ın gücüne ve kuvvetine sığınır. Bir diğer hikmet yukarda geçtiği gibi eğer başına gelen musibetlere sabredip Allah'ın takdirine rızâ gösterirse günahlarının bağışlanmasına ve çok sevap almasına vesîle olur.

Peygamberler ve velîler dünya sıkıntılarına uğramasalar, vücudlarına hastalık gelmese o zaman halk bunların ellerinde görülen mucizeler ve olağan üstü haller dolayısı ile fitneye düşer. Çünkü onların vücudlarına gelen elem ve ağrılar beşer olmaları dolayısı ile zâhirlerine/dış görünüşlerine gelir. Müşahede ehli olmaları ve rableri ile ünsiyet peyda etmiş bulunmaları sebebiyle bâtınlarına/iç âlemlerine gelmez. Sanki bu kimseler, varlığı yok hükmünde olması dolayısı ile bu musibetlerden korunmuşlardır. Kâfirler ve kötü kimseler ise böyle değildirler. Gaffar olan Allah'tan afv ve âfiyet dileriz.

Bu âyet-i kerimede, nefs-i emmârenin, kalbi istila etmesi dolayısı ile musibet geleceğine işâret vardır. Ve yine âyette, nefse galib gelmek sûretiyle hareket hâlinde olan kalbe musibet isabet edeceğine işâret edilmektedir. Çünkü bu iki kalp, hikmete dayalı olarak saf kalbe, kahır tecellîsinin izni ile gerçekleşmektedir. Ya da intikama göre cinâyet işleyen nefs, lutfî ve cemâlî sıfatının tecellîsinin izni ile olur.

"Kim Allah'a inanırsa" kim Allah'ı tasdik eder, Allah'ın izni olmaksızın başına hiçbir musibetin gelmeyeceğini bilirse Allah onun kalbine hidâyet bahşeder.

Âyette diğer îman esasları zikredilmemiş, Allah'a îman asıl olduğu için onunla yetinilmiştir.. Başına bir musibet geldiğinde sızlanmaz, sebat edip ***"innâ lillah ve innâ ileyhi râciûn"*** yâni ***"Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz."*** (el-Bakara, 2/156) derse *"Allah onun kalbini doğruya götürür."*

Kim Allah'ı bilir, O'nun âlemlerin rabbi olduğuna inanırsa, O'nun kazâsına râzı olur ve verdiği belâya sabreder. Çünkü terbiye insanın tabîatına uygun şeyle olduğu gibi, tabîatın nefret ettiği şeyle de olur. Bazı âlimlere göre de âyetteki "yehdi kalbehû" ifâdesinin mânâsı "Allah ona yakîn bahşeder de bu sayede kul, başına gelecek olan musibetin asla saşmayacağını, başına gelmeyecek olanın da asla gelmeyeceğini bilir. Ve böylece O'nun kazâsına râzı ve hükmüne teslim olur" demektir.

Bazılarına göre ise "yehdi kalbehû" demek, daha çok itâatta bulunması ve hayırının artması için, o kuluna lütufkar davranır ve onun kalbine inşirah/gönül huzuru verir demektir. Allah onun gönlüne işin makbul olanı ve ibâdetin çoğaltılması konusunda yol gösterir.

Ebû Bekr Varrak (r.h) bu âyeti şöyle tefsir eder: Kim şiddet ve belâ esnasında Allah'a inanıp bunun O'nun adâletinin bir gereği olduğunu bilirse Allah onun kalbine rızâ hakikatlerini ve yakin fazlasını verir.

Ebû Osman (r.h) aynı âyeti şöyle anlamıştır: Kimin Allah'a îmânı sağlam ve sahih olursa Allah, Peygamberinin (s.a.) sünnetlerine uyması için onun kalbine hidâyet verir.

Bir kimsenin îmânının sağlam ve sağlıklı olmasının belirtisi, o kişinin sünnetlere devam edip tam olarak uyması, sapık görüşleri, heva ve hevesi terketmiş olmasıdır. Âlimlerden birisi bu âyet-i kerimeyi şöyle tefsir eder: Kim tahkiki îmanla Allah'a inanırsa îmânın gereği olarak Allah onun kalbini güzel amele yönlendirir ve böylece o kişi, matlubunun kemalini bulur, O'nun nazargahına erişir. Bir başkası bu âyet-i kerimeyi şöyle anlamıştır: Kim Allah'a, zâtına uygun olarak inanırsa Allah onun kalbini doğruya götürür; isim ve sıfatlarının mârifet nuru ile onu nurlandırır. Çünkü zâtı bilmek, zorunlu olarak sıfat ve isimlerin bilgisini sağlar. Fakat isim ve sıfatları bilmek, zâta âid bilgiyi doğurmaz.

Âyette hidâyetin önce olması ve sonra gelmesi meselesine gelince: Allah'a îman daha önce gerçekleşen bir hidâyet neticesidir. Kalbin hidâyeti ise daha sonra gerçekleşen bir hidâyet sayesinde olur. Böylece "îman hidâyete bağlıdır" şeklindeki yanlış kanâat ortadan kalkar. Şart mânâsını ifâde eden "men" kelimesinin belirttiği gibi hidâyet îmâna bağlı olduğuna göre -çünkü şart meşruttan öncedir- yâni önce îman sonra hidâyet gelir. Hidâyetin öncelik ve sonralık açısından bitmez mertebeleri vardır. Bunun için her gün Allah'a duâ ederiz ve durmadan ***"ihdina's-sırata'l-müstakim" "bizi doğru yola ulaştır"*** deriz. Bu duâyı yapma istediğimiz her amelde doğru yol olduğu ve bu yol Allah'ın rızâsına eriştirdiği içindir.

Bazılarına göre bu âyette önce îman, sonra hidâyet şeklindeki sıralama, maklûb/tersine bir sıralamadır. Âyetin mânâsı bunlara göre şöyledir. Allah kimin kalbini doğruya götürürse, o Allah'a inanır.

Âyet metninde yer alan "yehdi" fiili için yedi kırâat rivâyet olunmuştur. Bu yedi kıraat şekli arasında tercih edileni, müfred gaib kipi ile "yehdi" şeklinde olanı olup fâili Allah yerine kullanılan "o" zamiridir. Fiilin sonu meczum olup 'yü'min' fiilinin cevabı olmuş olur. Bu fiilin türediği masdar da "hidâyet"tir. Bu fiil yine aynı masdardan türemek üzere, gaibden nefs-i mütekellim sigasına geçilmek sûretiyle "nühdi" şeklinde de okunmuştur. Buna göre mânâsı; "kim Allah'a inanırsa onun kalbini doğruya götürürüz" demek olur. Bir başka kıraat şekli de "yühde kalbuhû" şeklindedir. Bu takdirde kalb kelimesi nâib-i fâil olur ki mânâsı; "Kim Allah'a inanırsa kalbine doğru olan gösterilir" demek olur. Bir diğer kıraat ise, "yehiddi kalbuhû" şeklinde olup mânâsı ise, "Kim Allah'a inanırsa onun kalbi doğruyu bulur" demek olur. Bu takdirde fiil, ***"emmen la yehiddi illa en yuhdâ" "..yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?..."*** (Yunus, 10/35) ifâdesi gibi olur. Kıraat şekillerinden bir diğeri ise, "yehdeu" hemzenin elife çevrilmiş hâliyle "yehdâ" ve "yehde" şekilleridir. Bu son üç kıraat biçimi aynı masdardan türeme olup, şekilleri farklıdır. Mânâsı "Kim Allah'a inanırsa o kişinin kalbi hakka kani olur, onunla huzur bulur" demek olur.

"Allah herşeyi"; kendi emrine boyun eğeni, kendini kerih göreni hoş görmemesi gibi kalbin hallerini, kalbin âfetlerini ve âfetlerden uzak olanlarını *"bilendir"*, Mü'minin

îmânını, ihlâsını da bilir ve kalbini zikredilen hususlara götürür.

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاِنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا
الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٢﴾

12. Allah'a itâat edin, Peygamber'e de itâat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır.

Bir kölenin efendisine emrettiği her hususta itâat ettiği gibi *"Allah'a itâat edin,"* ve bir ümmetin Allah'tan getirdiği hususlarda peygamberine itâat ettiği gibi *"Peygambere itâat edin."* Başınıza gelen musibetler, sizleri Allah'a itâatten, O'nun kitabına göre amel etmekten, Peygamber (s.a.)'e itâatle meşgul olmaktan ve onun sünnetine tâbi olmaktan alıkoymasın. Gerek ferahlık gerek sıkıntı anlarınızda bütün yönelişiniz, Allah'ın sizlere teşriî buyurduğu hükümler uyarınca amel etmek olsun.

Kâşâni bu âyet-i kerimeyi şöyle tefsir eder: Allah ve Rasûlü'ne mârifetinize göre itâat edin. Çünkü kemal mertebesine erişememenin, hüsran ve noksana düşmenin ekseriyeti, basiretsizlikten değil, ameldeki eksiklikten dolayıdır.

Yüce Allah'ın bu âyet-i kerimede "etîû: itâat einiz" emrini iki defa zikretmesi, emri pekiştirmek, Allah ile peygambere itâatın keyfiyet açısından farklı olduklarını beyan etmek, ilerde gelecek olan "eğer yüz çevirirseniz" âyetindeki "yüz çevirme"nin kaynağını açıklamak içindir.

Şâyet peygambere itâattan *"yüz çevirirseniz,"*ona bir sorumluluk yoktur, zira "*elçimize düşen apaçık bir tebliğdir."* Peygamber (s.a.) de bu görevini zaten sonuna kadar yapmıştır.

Burada rasul kelimesinin Allah'ın adını belirten "نا" zamirine muzaf olarak "Rasûlümüz" şeklinde gelmesinin sebebi, Peygamber Efendimiz'i şereflendirmek ve hilminin boyutuna işâret etmek içindir ki bu da Peygamber Efendimiz (s.a.)'in görevinin sadece tebliğ olmasıdır. Rasûl kelimesinin "نا" zamirine muzaf olmasının bir diğer sebebi de ondan (s.a.) yüz çevirmenin ne kadar çirkin olduğunu vurgulamaktır.

et-Te'vilâtu'n-necmiyye'de bu âyet şöyle tefsir edilir: Zâtına ve sıfatlarına mazhariyetin sebeblerini hazırlamak sûretiyle "Allah'a ve" şeriatinin zâhiri ahkâmına ve onun gittiği yolun bâtınî âdâbına mazhariyete kabiliyeti elde etmek sûretiyle "Peygambere itâat edin." Sebepleri, istidâdı hazırlamaktan, dünyaya ikbal ile şehvet denizlerinde yok olarak bu iki küllî husustan "yüz çevirirseniz elçimize düşen apaçık bir tebliğdir." Size ise alçaltıcı bir azap vardır.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾

13. Allah; O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur. Müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.

"Allah; O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur." Yâni ma'budluğa lâyık olan O'dur. O'ndan başkası değildir. Hidâyete ve dalâlete kadir olan O'dur. İnsanlara doğru yolu göstermede ve sapıklıklıkları içerisinde bırakmada O'nun hiçbir ortağı yoktur. Peygamberin elinde de bu özelliklerden hiçbiri yoktur. "Mü'minler" kalplerine îmânın yerleştirilmesi, musîbetlere karşı sabr hususunda ne tek başına ne de diğerleriyle ortaklaşarak -başkasına değil- özellikle "yalnız Allah'a dayanıp güvensinler." Âyette "aleyhi" diye zamir getirilecek yerde Allah'ın ism-i celalinin getirilmesinin sebebi; tevekkül olayının yüceliğine dikkat çekmek ve bu emrin ne kadar ulvi olduğunu vurgulamak içindir. Çünkü ülûhiyyet, insanın bütün benliği ile O'na yönelmesini, mâsivâ'dan tamamen ilişkiyi kesmesini gerektirir. Bu âyet-i kerime Rasûlullah (s.a.)'i ve mü'minleri Allah'a tevekkülde sebata ve daha çok tevekkül etmeye teşvik etmektedir.

Bil ki; tevekkül, yüce makamlardandır. Tevekkül demek, acziyet göstermek ve başkasına dayanmak demektir. *el-Hadâik*'da denir ki: Tevekkül, Allah'ın nezdinde olana güvenmek, insanların ellerinde olana bel bağlamamak, ümidi kesmek demektir. "Âyette yer alan tevekkül emrinin zâhiri, tevekkülün vâcib olduğunu ifâde ediyor, oysa insanların ekserisinde tevekkül yoktur. Şu halde bu durum insanların âsî olduklarını ifâde anlamını taşımıyor mu?" şeklinde kafalarda belirebilecek soruya şöyle cevap verebiliriz: Herhalde âyet-i kerimede emredilen tevekkül aklî tevekkül olsa gerektir. Aklî tevekkül demek, kulun gerek dünyevî gerek uhrevî hiçbir muradının Allah'ın dilemesi olmadan gerçekleşmeyeceğine inanması, muradının gerçekleşmesi hususunda Allah'a güvenmesidir. İnsan nefsi –her ne kadar başkasına yönelse ve sebebliliğe inandığı için gerçekleşmesini başkasından beklese de– bunu Allah'tan ummasıdır. Allah sebebleri yaratandır.

Buna karşılık et-tevekkulü't-tabiî denilen tabiî tevekküle gelince, bunda kişinin güveni tabiî olarak sadece Allah'a olur. İtimadı bütün amaçlarında sadece O'nadır. Böyle bir kimse bakışını başkalarından tümüyle tam olarak keser. İşte böylesi bir tevekkül zordur ve nadiren bulunur. Sadece kemal mertebesine ermiş evliyalarda görülür. Nitekim **Bişr Hâfî**'den (r.h) naklederler: Bişr Hâfî'ye Şam'dan bir gurup insan gelip kendisi ile birlikte hac etmesini isterler. Bişr isteğe olumlu cevap verir, ancak üç şartı vardır:

1- Yanımıza hiçbir şey almayacağız,

2- Hiç kimseden hiçbir şey istemeyeceğiz,

3- Hiç kimseden hiçbir şeyi kabul etmeyeceğiz.

Şamlılar derler ki birinci ve ikinci şartına tahammül edebiliriz, fakat üçüncüye gelince buna gücümüz yetmez. Bunun üzerine Bişr onlara şöyle der: Sizler hacıların azıklarına tevekkül edenlersiniz.

Derler ki: Her kim tevekkül ettiğini iddiâ eder, hem de doyar, o kişi azık hamalıdır.

Âriflerden biri şöyle der: Ondört kez yalın ayak ve tevekkül ederek haccettim. Ayağıma diken batardı da tevekkülümde eksilme olmasın diye onu ayağımdan çıkarmazdım.

İbrahim Havvas (r.h)'dan naklederler: Ben çölde giderken bir bedevî karşıma çıkageldi. "Ya İbrahim tevekkül bizim nezdimizdedir. Tevekkülünün sahih olması için bizimle kal. Bilmez misin, içinde yiyecek maddeleri olan bir beldeye girme umudun seni teşvik ediyor ve seni güçlendiriyor, beldelere girme umudunu kes de tevekkül et" dedi. Bu nedenle Allah tevekkülü lafza-i celal üzerine getirerek "alellâhi" buyurdu. Çünkü lafza-i celal bütün isimleri toplayan bir isimdir. Şu halde O'na tevekkül tam bir tevekküldür, cüz'î isimlere tevekkül ise noksan tevekküldür. Kim Allah'ı bilirse, kendisi aradan çıkıp bütün işlerini O'na havâle eder.

Kim Allah'ı vekili kılarsa, yapmış olduğu ibâdet ve diğer görevlerinin karşılığının kendisine tam olarak verileceği hususunda gece gündüz nefsi ile mücadele etmesi gerekir. Bir an bile gevşememesi, bir lahza geri durmaması gerekir. Çünkü vakitler çabuk geçer.

Kim değerli vakitlerini su ve toprağa (dünya işine) harcarsa
Ecel rüzgârı estiğinde, elinde sadece toz ve toprak kalır.

KENDİ İYİLİĞİNİZE
OLARAK HARCAYIN

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ
فَاحْذَرُوهُمْۚ وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ
﴿١٤﴾ اِنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌۜ وَاللّٰهُ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٥﴾
فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَط۪يعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْرًا لِاَنْفُسِكُمْۜ
وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ اِنْ تُقْرِضُوا اللّٰهَ
قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ شَكُورٌ حَل۪يمٌۙ ﴿١٧﴾
عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١٨﴾

14. Ey îman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır; onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, örterseniz, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.
15. Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır: Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır.
16. O halde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçının. Dinleyin, itâat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.
17. Eğer Allah'a *(rızâsı uğruna)* ödünç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat arttırır ve sizi bağışlar. Allah çok mükâfat verendir, cezâ vermekte acele etmeyendir.
18. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. Üstündür, hikmet sâhibidir.

"Ey" ihlâsla *"îman edenler, eşlerinizden ve çocuklarınızdan..."* Âyetteki "ezvâc" kelimesi, "zevc" kelimesinin çoğulu olup karıya ve kocaya şâmildir. *el-Lübab'*ta yer alan açıklamalar ilerde gelecektir. "Evlad" kelimesi de "veled" kelimesinin çoğulu olup erkek ve kız çocuklarına şâmildir. *"Size düşman olanlar da vardır."* Onların her ne kadar açıkça bir düşmanlıkları olmasa da sizleri Allah'a itâatten alıkoyarlar. Çünkü düşman bizâtihi düşman olmaz o ancak fiili ile, yaptığı hareketle düşman olur. İnsanın eşi ve çocuğu düşmanın yaptığı hareketleri yaptıklarında düşman olmuş olur. Bir kul ile onun ibâdet ve itâati arasına girip engel olmaktan daha çirkin bir fiil yoktur. Âyet-i kerimeyi "sizleri Allah'a itâatten alıkoyan düşmanlar…" şeklinde anlamak mümkün olduğu gibi "din ya da dünya işlerinde sizinle çekişen düşmanlar" şeklinde anlamak da

mümkündür. Hilenin en beter olanı din hususunda olanıdır. Çünkü bunun zararı dünyada olanın zararından daha beterdir. Bir haberde şu ifâdeler yer alır. "Senin düşmanın karşılaşıp öldürdüğün ve buna karşılık sevabını Allah'tan aldığın kişi değildir. Fakat senin en amansız düşmanın içindeki nefsindir. Yatağını seninle paylaşan karın ve zürriyetinden gelen çocuğundur."

Yüce Allah'ın bu âyet-i kerimede eşleri çocuklardan önce zikretmesinin sebebi kadınların, çocukların kaynağı olmaları, ayrıca şehvet mahalli olmaları dolayısıyla insanların kalblerine daha yakın bulunmalarından ve erkekleri daha çok meşgul etmek sûretiyle kulluklarına engel olmalarından dolayıdır. Bu nedenle Allah ***"nefsâni arzulara (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe... karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı."*** (Âl-i İmran, 3/14) âyet-i kerimesinde yine kadınları diğerlerinden önce zikretmektedir. *el-Lübab*'ta ifâde olunduğuna göre "eşlerinizden" ifâdesine erkekler de dâhildir. Nasıl ki bir erkeğin hanımı ve çocukları kendisine düşman oluyorsa kadının durumu da aynen böyledir. Onun da kocası bu işâret ettiğimiz özellikler itibariyle kendisine düşman olabilir. Şu halde bu âyette yer alan: *"Ey îman edenler, eşlerinizden ve çocuklarınızdan..."* ifâdesindeki hitâb tağlib yoluyla genel bir hitâbdır. Kadınların bu hitâba dâhil oluşları hitâb itibariyle değil de hüküm itibariyle olması muhtemeldir.

"Onlardan sakının." Sakının anlamına gelen "el-hazer" korkulan bir şeyden çekinmek, kaçınmak anlamınadır. Âyet-i kerimede yer alan "هُمْ/hüm" /onlar zamiri "adüv"/düşman yerine kullanılmıştır. "Adüv" kelimesi yapı itibariyle tekil olsa da çoğula da denir. Bazı âlimlere göre "فَاحْذَرُوهُمْ/ihzerûhum" ifâdesi, "nefislerinizi/kendinizi onları sevmekten, onlara aşırı biçimde bağlanmaktan ve onların sevgisiyle perdelenmekten koruyunuz, onların haklarını Allah Teala'nın haklarına tercih etmeyiniz" anlamınadır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: *"Sizlerin başınıza geçenler en hayırlılarınız, zenginleriniz en cömertleriniz olduğunda ve işleriniz aranızda meşveretle gerçekleştiğinde yeryüzünün üstü altından sizin için daha hayırlıdır. Fakat başınıza geçenler en kötüleriniz, zenginleriniz, cimrileriniz, işleriniz de kadınlarınıza teslim edildiği zaman yerin altı sizin için üstünden daha hayırlıdır."*[162]

Bir başka hadis-i şerifte: *"Kadınlara danışınız fakat görüşlerine aykırı hareket ediniz"*[163] buyrulmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.) Ümmü Seleme (r.anha) ile istişarede bulunurdu. Nitekim Hudeybiye sulhu kıssasında bu gerçek görülmektedir. Peygamberimiz'in bu danışması, faziletli olan bir kadının görüşlerine başvurulmasının câizliğine delildir. Peygamberimiz, Ümmü Seleme'nin faziletinden ve aklî yeteneklerinin gelişmiş olmasından dolayı danışırdı. Hatta **İmamü'l-Haremeyn** derki: "Ümmü Seleme'den başka bir görüş ileri sürüp de bunda isabet eden bir başka kadın daha bilmiyoruz." Bazıları Musa aleyhisselam meselesinde Hazreti Şuayb'in kızını da buna ilave etmişlerdir.

Rivâyet olunur ki **Hüsrev** balık yemeyi severmiş. Bir gün köşkünün salonunda **Şirin** ile birlikte otururken birden bir avcı çıkagelir. Beraberinde büyük bir balık vardır. Avcı balığı Hüsrev'in önüne koyar. Hüsrev balığı çok beğenir ve avcıya dörtbin dirhem verilmesini emreder. Bunun üzerine Şirin, Hüsrev'e dönerek:

"– Ne kadar kötü bir iş yaptın, artık bu andan itibaren askerlerinden herhangi birine bu miktarda bir bağışta bulunsan hakir görür ve 'efendim bana avcı bahşişini lâyık gördü' der", deyince Hüsrev:

"– Doğru söylüyorsun fakat hükümdarlara verdikleri bahşişlerden geri dönmek yakışmaz, çirkin olur" der. Bunun üzerine Şirin:

"– Avcıyı geri çağırırsın ve kendisine bu balık erkek mi yoksa dişi mi diye sorarsın, eğer erkek derse, ona biz dişi balık arzulamıştık, eğer dişi diyecek olursa biz erkek balık istiyorduk dersin" der.

Bunun üzerine avcı çağrılır ve geri gelir. Hükümdar avcıya:

"– Bu balık erkek mi yoksa dişi mi" diye sorar. Avcı:

"– Bu balık hunsâdır (hem erkeklik, hem dişilik organı taşır)" şeklinde cevap verince Hüsrev avcının bu cevabına güler ve kendisine bir dörtbin dirhem daha verilmesini emreder. Böylece avcı sekizbin dirhemi alıp beraberinde bulundurduğu bir torbaya doldurur ve omuzuna alarak tam çıkmak üzereyken torbadan bir dirhem yere düşer. Avcı torbayı yere koyarak bir dirhemi almak üzere eğilir ve alır. Hükümdar ile Şirin ise kendisine bakmaktadırlar. Şirin hükümdara der ki:

"– Bu adamın ne kadar hakir ve sefil olduğunu gördün mü? Bir dirhem düştü de omuzundan sekizbin dirhemi atıp o bir dirhemi almak üzere eğildi ve aldı. Bir dirhemi bırakmak adama kolay gelmedi. Bu söz üzerine hükümdar gazablanır ve "doğru söyledin ey Şirin" der ve avcının tekrar geri getirilmesini emreder. Adam geri gelince:

"– Ey alçak himmetli adam, sen insan değil misin? Nedir bu hırs ve bir dirhem için kendini paralamak?" diye sorar. Avcı yeri öperek:

"– Ben bu bir dirhemi nazarımdaki değerinden dolayı yerden kaldırmış değilim, ben bunu yerden şunun için kaldırdım: Bu dirhemin bir yüzünde hükümdarımızın adı, diğer yüzünde de resmi nakşedilmiştir. Bilmeyen birisinin gelip de üzerine basacağından korktum. Korktum ki bilmeden bu dirhemin üzerine basar ve böylece hükümdarımızı ve resmini hafife almış olur.

Hüsrev avcının bu cevabından hoşlanır ve bir dörtbin dirhem daha verilmesini emreder. Sonra "insanlara, kadınlara asla itâat etmeyin ve onların görüşleriyle sakın hareket etmeyin" diye vasiyetini kaleme alır.

Rivâyet olunur ki İsrailoğullarından birisi Hz. Süleyman aleyhisselama gelir ona:

"– Ey Allah'ın peygamberi bana hayvanların konuştukları dili öğretmeni istiyorum" der. Hz. Süleyman:

“– Hayvanların dilini öğrenmek istiyorsan bunu sana öğretebilirim fakat bu dili bildiğini birine haber verdiğin anda ölürsün” der. Adam:

“– Hiç kimseye haber vermeyeceğim” deyince Hz. Süleyman o halde ben de sana öğreteyim deyip öğretir.

Bu adamın gündüzleri çalıştırarak geçimini sağlamış olduğu bir öküzü bir de eşeği vardır. Akşam olunca hayvanlarına yiyecek götürür ve otları hayvanların önüne koyar. Merkep öküze der ki:

“Bu gece akşam yemeğini bana ver, sâhibimiz seni hasta zannetsin; yarın seni işe çıkartmasın. Sonra gelecek akşam, akşam yemeğimi ben sana veririm” der. Bunun üzerine öküz başını ottan kaldırır ve yemez bunu duyan adam gülümser. Karısı neden güldüğünü sorunca “hiç” diye cevap verir.

Ertesi akşam olunca adam merkebe ve öküze yiyeceklerini verdiği zaman öküz; “borcunu ver bakalım, çünkü ben açlıktan ve bitkinlikten mahvoldum” der.

Merkep; “Sen ne olduğunu ve durumun nasıl olduğunu bilmiyorsun” der. Bunun üzerine öküz “ne oldu ki?” diye sorunca eşşek; “bu sabah sâhibimiz kasaba gitti ve benim öküzüm hasta, hastalıktan çelimsizleşmeden önce onu kes dedi. Dolayısıyla sen bu gece sabret yiyeceğini bana ödünç ver ki kasap yarın sabah geldiğinde seni zayıflamış bulsun, kesmesin ve böylece sen de ölümden kurtulmuş olasın. Şimdi sen akşam yemeğini yer ve karnını şişirecek olursan korkarım ki kasap seni etli ve şişman bulur ve keser. Ben iki gecelik vermiş olduğun borcu sana iâde ederim.”

Bu sözleri duyan öküz kafasını ottan kaldırır ve hiç bir şey yemez. Hayvanların sâhibi duyduğu bu konuşmadan dolayı güler, karısı kocasına; “neden güldün bana haber ver, eğer vermiyeceksen beni boşa” deyince, adam “neden güldüğümü sana haber verirsem o anda ölürüm” der. Karısı “beni ilgilendirmez” deyince kocası “o zaman kağıt ve mürekkep getirki vasiyetimi yazayım, sonra haber vereyim, ardından da öleyim” der. Bunun üzerine karısı gerekli kağıdı ve mürekkebi verir. Kocası vasiyetini yazarken kadın bir parça ekmeği köpeğin önüne atar, ancak horoz daha erken davranıp o ekmek parçasını gagasıyla alıp kaçar. Köpek horoza “sen bana zulmettin” der. Horoz; “sâhibimiz ölmek istiyor sen nasıl olsa cenaze yemeğinden adam akıllı doyacaksın fakat biz üç gün kümesimizde hapis kalacağız, kapımızı kimse açmayacak. Sâhibimiz eğer karısını hoşnut etmek için ölürse Allah onu uzaklaştırsın ve ona gazab etsin. Benim dokuz karım var hiç biri içimde gizlediğim sırrı bana soramaz. Ben onun yerinde olsaydım, onu ölünceye ya da tevbe edinceye kadar döverdim, ondan sonra kocasının sırrını soramazdı.” der. Bu ifâde üzerine adam eline bir sopa alır ve karısını bu yaptıklarına tevbe edinceye kadar döver.

Câhil ve doğru olmayan bir kadın,
Senin başına belâdır, istediğin kadın değil.

“Eşlerinizden” anlamına gelen “مِنْ اَزْوَاجِكُمْ/min ezvâciküm” ifâdesindeki min harf-i

ceri teb'îdiyye (kısım bildiren) "min"'dir. Çünkü eşlerin arasında insana düşman olmayan da vardır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurur: *"Dünya tümüyle meta'dır ve dünya metaının en hayırlısı sâliha bir kadındır."*[164]

Peygamberimiz (s.a.) bir başka hadis-i şerifinde şöyle buyurur: *"Bir mü'min Allah'tan takvâdan sonra sâliha bir hanımdan daha hayırlı bir şeyden istifâde etmemiştir. Kişi böylesi hanımına emrettiğinde kendine itâat eder, ona baktığında kendisini sevindirir, üzerine yemin ettiğinde kendisini yemininde sâdık kılar. Evden uzak olduğunda kendi nefsi ve kocasının malı açısından kocasına samîmî ve içtenlikle bağlanır."*[165]

Bir kadın bu vasıflara sâhib olduğunda uğurludur, mübarektir. Eğer böyle değilse o zaman uğursuzdur ve hayırsızdır.

Kimin evi mâmur, hayat arkadaşı onu candan seviyorsa
Allah Teâlâ ona rahmet nazarıyla bakmıştır.

"Ama" onların dünya ya da din işlerine dâir afvedilmesi mümkin olan günahlarını *"affeder, kusurlarını başlarına kakmaz"* onları hoşgörür, *"hatalarını"* gizleyip mazeretlerini nazarı dikkate alarak *"bağışlarsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir"*. Bundan dolayı size işlediğinizin misli ile muâmele eder ve size ihsanda bulunur. Bu âyet-i kerime, ***"Eğer onlar seni hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itâat etme onlarla dünyada iyi geçin."*** (Lokman, 31/15) âyet-i kerimesi gibidir. Bu âyet-i kerime **Avf bin Mâlik el-Eşcai** (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Hz. Avf çoluk çocuk sâhibi idi, savaşa gitmek istediğinde çocukları: "Bizi kime bırakıp da savaşa gidiyorsun" diye peşinden ağlayarak babalarının yüreğini yumuşatırlardı. Böylece Hz. Avf'ın yüreği yumuşar ve savaştan kalırdı.

el-Hutey'e meşhur bir şairdir. Yolculuğa çıkmak istediğinde karısına şöyle der:

Yılları say ardımdan ve dayan
Bırak ayları, kısadır onlar

Bu şiire karısı da şiirle şöyle cevap verir:

Sana hasretimizi, özlemimizi an
Acı kızlarına, küçüktür onlar.

Anlatırlar ki müminlerden bir grup Mekke'den hicret etmek isterler. Fakat karıları ve çocukları kendilerine engel olurlar ve Mekke'de kalmalarının daha güzel olacağını süslü ifâdelerle anlatırlar. Rivâyete göre onlara şöyle derler: "Yaşadığınız beldeyi, aşiretinizi ve mallarınızı bırakıp da nereye gidiyorsunuz?" Bu ifâde üzerine hicrete

karar verenler, çocuklarına kızarlar ve derler ki: "Yüce Allah bizi hicret yurdunda bir araya toplarsa size hiçbir iyiliğimiz dokunmayacak." Gerçekten hicret etmek istediklerinde onlara gelecek iyiliğe engel olurlar. Çocukları da kendilerini bağışlamalarını kendilerine iyilikte ve yardımda bulunmalarını talep ederler.

Kâşâni bu âyet-i kerimeyi şöyle tefsir eder: "Onları idare etmek sûretiyle affeder, hilminizle işledikleri cürümleri hoşgörür, merhametinizle kötülüklerini bağışlayacak olursanız, hiç bir günah ve hiç bir meşakkat kalmaz." Asıl günah onlar sebebiyle iyilik yapmaktan geri kalmakta, sevgide aşırıya gitmekte ve şiddetli bir biçimde onlara bağlanmaktadır. Yoksa onlara karşı adâletin ve güzel ahlâka uygun davranışların gözetilmesinde değildir. Böyle güzel ahlâka sâhib olmak Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmaktır. Çünkü Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir. O halde size düşen onun ahlâkı ile ahlâklanmaktır.

Bu âyet-i kerimede afva ve hoşgörüye teşvikte, "sakınma" emrinden maksadın bunları tamamıyla terk, onlarla birlikte yaşamaktan yüz çevirmek olmadığına işâret vardır. Böyle bir davranış nasıl mümkün olur ki kadınlar cennet nimetlerinin en büyüklerindendir.

Âlemin nizamı kadınlarla temin edilir. Çünkü kadınlar olmasaydı peygamberler, evliya, âlim ve sâlih insanlar olmazlardı. Bütün yaratıklar bu saydığımız kimseler için yaratılmışlardır. Yüce Allah kullarına hatırlatmak için bu nimetleri zikrederek şöyle buyurur: ***"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de onun (varlığının) delillerindendir."*** (er-Rum, 30/21) Peygamber Efendimiz de hadis-i şeriflerinde: *"Dünyadan ve kadınlardan sakınınız."*[166] buyurmuştur. Hadîs-i şerifteki "kadınlardan sakınınız" ifâdesi onları tamamen terketmek için değil, beraber yaşama esnasında insana zararlı olacak şeylerden kaçınmak için söylenmiştir.

Nasıl ki kişi sağ olduğu sürece dünyayı tamamen terk etmesi istenmiyor, ancak ona bağlanmaktan, onun insanı meşgul eden ve Allah sevgisini unutturan sevgisinden kaçınması isteniyorsa, kadınlarla ilgili durum da böyledir. Sonra Peygamber Efendimiz'e (s.a.) kadınlar sevdirilmiştir. Bundan dolayı da kadınlar tümüyle terkedilemezler.

Peygamberimiz (s.a.) hadis-i şerifte şöyle buyurur: *"İnsanoğlu öldüğünde amel defteri kapanır. Ancak şu üç kimse hâriç: Sadaka-i câriyede bulunan veya kendisinden yararlanılan ilim birakan ya da kendisine duâ eden sâlih bir evlad bırakan."*[167]

Nitekim bu durum Necm suresinde beyan edilmişti. Peygamberimiz (s.a.) bu hadis-i şerifte sâlih evlad yetiştirmeye teşvik buyurmuş. Böylesi bir çocuğu dünyadan saymamış tam tersine onu dünyada kalıcı hayırdan kabul etmiştir. Böyle bir çocuk sayesinde insan ikinci ömrünü elde eder.

Bu âyet-i kerimede nefs-i emmâreler ve levvâmeler ile bunların çocuklarının -ki bütün bunlar bu nefislerin sıfatlarından ve şehevâni ahlâklarındandır- insana düşman

olduğuna, kalb şehrine hicret etmesine engel olduğuna işâret vardır. O halde bunların peşinden gitmekten hep kendileriyle haşır neşir olmaktan her durumda onların hareketleriyle ilgilenmekten kaçınmak şarttır. Yine bu çocukların sizlere binek olmaları dolayısıyla zaman zaman işlemiş oldukları yanlış hareketlerini affetmeniz, azarlayıp ayıplamanın ardından hoş görmeniz îmânınızın nuru kalbinizin mârifet ışıklarıyla onların karanlıklarını örtmek sûretiyle onları bağışlamanız gerekir. Çünkü Allah Teâlâ çok bağışlayıcıdır, lutfuyla sizlerin kusurlarını örter, sizlere üzerinize rahmetini yağdırmak sûretiyle merhamet eder. Yüce Allah bizleri ve sizleri takvâ ehlinden ve rahmetine erişenlerden eylesin ve bizleri çeşitli rahmetlerinin arasına gark etsin.

Kâşifî demiştir ki; "Onlardan hangisinin Allah'ın muhabbetini bir kenara bırakıp gönlünü mal ve evlada bağladığı, hangisinin de bunları Allah yolunda bağışladığını göstermek için imtihandır."

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

15. Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır: Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır.

"Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır." Belâ, sıkıntı ve çile kaynağıdır. Onlar sizleri hiç ummadığınız noktadan günaha ve cezâya düşürürler.

Bu âyet-i kerimede "إنّما/innemâ" edatı hasır için gelmiştir. Çünkü bütün mallar ve çocuklar fitnedirler. Zira mal ya da evladla ilgili bir husus mutlaka içinde fitneyi ve kalb meşguliyetini kapsıyor demektir. Burada çocukların eşlerden sonra zikredilmesi, aşağıdan yukarıya doğru bir terakki ve yükselme anlamınadır. Çünkü insan kalbi, çocuklarına mallardan daha çok bağlıdır. Zira çocuklar babalarının birer parçasıdırlar. Oysa mallar böyle değillerdir, onlar varlığın eklentisi ve uzantısıdırlar. Bu nedenle fiillerin tevhidi çocuklardan fânî olma, vazgeçme karşılığında, zâtın tevhidi de nefisten vazgeçme karşılığında getirilmişdir. Allah'ın sevgisini ve ona itâatı mal ve evlad sevgisine ve çocuklarının faydaları uğruna tercih eden kimse için *"Büyük mükâfat Allah'ın yanındadır."* Yüce Allah bu âyet-i kerimede dünyanın kusurunu zikretmek sûretiyle onları dünyadan kaçındırmakta âhiretin nimetini zikrederek oraya teşvikte bulunmaktadır.

İbn Mesud (r.a.)'dan rivâyet olunuyor: Sizler "Yâ Rabbi! Beni fitneden koru, demeyin. Çünkü insana fitne olmayan hiç bir mal ve çocuk yoktur. Onun için böyle diyeceğinize: "Fitnelerin saptırıcılarından sana sığınırım ya Rabbi!" deyiniz.

Bunun benzeri **Muhammed bin el Münkedir** (r.h.)'dan nakledilmiştir. O şöyle anlatır: Bir gece tavaf esnasında "ya rabbi beni koru" diye duâ ettim ve bu konuda Allah'a çok yalvardım. O gece rüyamda sanki birisi bana şöyle diyordu; "böyle yapma." Ben "niçin?" diye sordum. O dediki "çünkü o kendisine isyan edilmesini istiyor ki

mağfirette bulunsun.” İşte bu nükte korunmuş olan sırlardan ve sükût geçilmiş hikmetlerdendir.

Mişkatü’l-mesâbıyh’de nakledildiğine göre Peygamberimiz (s.a.) bir gün minberde halka hitâb ediyordu. O sırada torunları Hasan ve Hüseyin geldiler. Al gömlekler giymişler, düşe kalka yürüyorlardı. Peygamber Efendimiz minberden indi ve ikisini kucaklayıp önünde bir yere oturttu. Sonra şöyle dedi *“Allah doğru söylemiştir. Kuşkusuz mallarınız ve evladlarınız sizin için birer imtihandır. Şu iki yavrumun düşe kalka yürüdüklerini görünce dayanamadım, konuşmamı kesip onları ayağa kaldırdım.”*[168] Sonra Peygamberimiz (s.a.) konuşmasına devam etti.

İbn Atiyye der ki: Bu ve benzerleri, faziletli olan insanların fitneleridir. Bir de câhillerin ve fâsıkların fitneleri var ki bu onları helâk edecek her türlü fiile götürür.

Derler ki kıyamet günü insana ilk yapışacak kişi karısı ve çocuklarıdır. Onlar kişiyi Allah’ın huzurunda dururlar ve derler ki: “Ey Rabbimiz bundan bizim hakkımızı al! Çünkü bu kişi bilmediklerimizi bize öğretmedi, bize haram yedirdi, biz yediklerimizin haram olduğunu bilmiyorduk.” Bunun üzerine o kişiden karısının ve çocuklarının hakları alınır, böylece âile fertleri yaptığı iyilikleri yerler ve sonunda hiç bir iyiliği kalmaz. Bu nedenle Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“Kıyamet günü kişi getirilir, kendisine bu kişinin âile fertleri iyiliklerini yedi denir.”*[169]

Selef âlimlerinden birisi derki: “Bir insanın âile fertleri onun tâatlarının kurdudur. Bu öyle bir kurttur ki yiyeceğe, elbiseye ve başka şeylere düşer. Buradan hareketle selef âlimlerinden birçoğu malı ve evlenip de çoluk çocuğa karışmayı doğrudan doğruya terketmişler, bunlardan tamamıyla yüz çevirmişlerdir. Çünkü insanı Allah’tan alıkoyan her şey o insan açısından uğursuzdur. Bu nedenle Peygamberimiz (s.a.) duâsında şöyle derdi: *“Allah’ım beni seven ve çağrıma uyan kimseye az mal ve az çocuk ver. Bana gazab edene, çağrıma uymayana çok mal ve çok çocuk ver.”*

Burada Peygamber Efendimiz’in (s.a.) yapmış olduğu tesbit nefsine mağlup olanlar içindir. Buna karşılık Hz. Enes (r.a.) hakkında yapmış olduğu; *“Allah’ım onun malını ve çocuğunu arttır. Ona vermiş olduğun şeyleri bereketlendir; hayrını çok kıl,”*[170] şeklindeki duâsı ise böylesine nefsine mağlup olmayanlar içindir.

وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِأَنْفُسِكُمْ

16. O halde gücünüz yettiğince Allah’a isyandan kaçının, dinleyin, itâat edin ve mallarınızı Allah yolunda harcayın; bunlar sizin için hayırlıdır. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

“O halde gücünüz yettiğince Allah’a isyandan kaçının.” Yâni Allah’a karşı takvâlı olma hususunda olanca gücünüzü ve takatinizi harcayın. Âlimlerden birisi bu âyet-i

kerimeyi şöyle tefsir etmiştir: "Eğer bunu biliyorsanız ve samîmî iseniz eşlerinizin ve çocuklarınızın işlerini görmek gibi Allah'ın sizi hesaba çekmesine sebep olacak şeylerden kaçınınız. Allah Teâlâ'nın emrine aykırı olan şeyleri yapmayınız.

Bu âyet-i kerime ***"Ey îman edenler, Allah'tan hakkıyla korkun"*** (Âl-i İmran, 3/102) âyetini nesh etmiştir. Çünkü söz konusu âyet müslümanlara ağır gelmişti. Bu âyet inince onlar ayakları şişinceye, alınları yaralanıncaya kadar namaz kılmaya başlamışlardı. İşte bu ağırlık dolayısıyla Yüce Allah'ın kullarına bir kolaylık olsun diye ***"gücünüz yettiğince Allah'tan korkun"*** âyet-i kerimesi nâzil olmuştur.

İbn Abbas (r.a.)'dan şöyle dediği rivâyet olunuyor. Âl-i İmran suresindeki âyet-i kerime muhkem bir âyettir ve nesh edilmemiştir. İbn Abbas (r.a.) bu sözünü söylerken herhalde bu iki âyeti birleştirmiş ve hem buradaki ve hem de Âl-i İmran suresindeki âyetleri Allah'tan gücünüz yettiğince korkunuz, gücünüz elverdiği ölçüde Allah'tan korkma vasfıyla vasıflanmaya çaba gösteriniz. Çünkü Allah Teâlâ her kişiyi ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Takvânın hakkı kendine takvâ ismi verilmesi güzel olan şeydir. Bu da insanın gücünün üstünde olmasını gerektirmez, şeklinde anlamış olsa gerektir.

İbn Atâ (r.h.) der ki: "Gücünüz yettiğince Allah'tan korkun" âyet-i kerimesi sevabı karşılığında Allah'tan râzı olan kimse içindir. Al-i İmran suresindeki "Allah'tan hakkıyla korkun" âyet-i kerimesi ise Allah'ın rızâsından başka şeye râzı olmayan kimse içindir. Böylece İbn Ata (r.a.) ebrar ile mukarrabîn'in takvâdaki farklarına işâret etmiş oluyor. "Gücünüz yettiğince Allah'tan korkun" âyet-i kerimesi ebrar ile ilgilidir. "Allah'tan hakkıyla korkun" âyet-i kerimesi ise mukarrabin ile ilgilidir. Çünkü mukarrabînin hâl-i mecâzî varlıktan tamamıyla çıkmaktır. Bu da takvânın hakkıdır.

Kâşâni bu âyeti şöyle tefsir eder: Şu muhâlefet ve âfetler hakkında imtihanların gerçekleştiği yerlerde gücünüz yettiğince makamınız ve gücünüze göre hâlinizin ve mertebenizin miktarınca Allah'tan korkunuz.

Seriy Sakatî (k.s.) der ki: Muttaki, rızkı kendi kesbinden ve kazancından olmayan kimsedir.

Keşfü'l-esrâr'da gelmiştir ki; bir âyette emrin vücûbuna diğer âyette ise Hakk'ın vücûbuna işâret eder. *[Yâni emrin vücûbu "Allah'a karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının" âyeti iken Hakk'ın vücûbu "Allah'tan, sakınılması gerektiği gibi sakının" âyetinde dile getirilmiştir.]* Emrin vücûbu gelince, Hakk'ın vücûbu nesh edildi. Zira Hak kulundan bir şey talep ettiğinde bunu emrin farziyetiyle yapar ki o kimsenin fiili af dâiresine dâhil olabilsin. Eğer Hakk'ın vücûbuyla sorumlu tutsa, bin senelik ibâdet ve günah burada tek renktir.

Niyâzsızlığı gör ve istiğnaya bak
İster şen şakrak ol, ister figan eyleyen.

Eğer bütün peygamberler ve velîler bir araya gelseler, Allah'ın hakkına takat

getirebilecek ya da Hakk'ın cevabını lâyıkıyla verecek kimdir? Allah'ın emri mütenâhidir, ancak Allah'ın hakkına nihâyet yoktur. Zira emrin bakası, teklifin bakası kadardır. Teklif ise dünyadadır ve dünya teklif sarayıdır. Ancak Hakk'ın bakası, zâtın bakasıdır ve Zât mütenâhî değildir. Emrin vücûbu ortadan kalkar ancak Hakk'ın vücûbu kalkmaz. Dünya geçer gider, emir dönemi de onunla gider. Ancak Hakk'ın dönemi asla geçip gitmez. Bugün herkesin başında kendisine ne emredileceğinin düşüncesi vardır. Rasuller ve nebiler kendi nübüvvet ve risâletlerine bakarlar. Melekler kendi ibâdet ve tâatlerine bakarlar. Muvahhid, müctehid ve muhlisler kendi tevhid, îman ve ihlâslarına bakarlar. Yarın Hakk'ın rubûbiyet perdeleri ortadan kaldırıldığında nebiler kendi hallerinin kemaliyle ilim sözünü ortadan kaldırır ve "bizim ilmimiz yoktur" derler. Melekût melekleri, ibâdet ettikleri kendi mâbedlerini ateşe verir; "Senin için hakkıyla ibâdet edemedik" derler. Ârifler ve muvahhidler ise; "Seni hakkıyla tanıyamadık" derler.

Onun öğütlerini *"dinleyin"* emirlerine *"itâat edin"*, sizlere rızık olarak verdiği şeylerden sırf onun rızâsı için *"ve mallarınızı Allah yolunda"* harcamanızı emrettiği yerlere *"harcayın"*.

İbn Abbas (r.a.)'dan bu âyet hakkında şöyle dediği rivâyet olunur: Buradaki harcamadan yâni infaktan maksad zekâttır. Ancak zâhire göre burada emredilen harcama sadece zekât değil genelde bütün "hayrî" harcamalardır. Aslında bu harcama da âyetteki "أَطِيعُوا/etîû: itâat edin" emrinin şümûlüne dâhildir. Harcama fiilinin burada ayrıca özel olarak zikredilmesinin sebebi o zamanlar infaka/harcamaya olan ihtiyacın çok olmasından, malın canın yongası olmasından ve nefislerin mala çok düşkün olmasından dolayıdır. İşte bundan hareketle mallar bazı yerlerde çocuklardan önce zikredilmiştir. Hatta **İmam Gazâli** (r.h.) der ki: "Bazen mal sevgisi kötü âkıbetin sebeplerinden birisi olabilir. Çünkü insanda mal sevgisi Allah sevgisine galip olduğu zaman, malı seven kimse Allah'ın kendisini sevgilisinden ayıracağını bildiğinde kalbinde -Allah korusun- Allah'a karşı bir buğz ve kin belirir. Nitekim görüldüğü üzere bir kimse dünyasını oğlundan daha çok sevdiğinde oğlu o dünyalığı elinden almak istediğinde oğluna kızar ve onun helâk olmasını ister."

Âyet metninde yer alan "خَيْرًا لِأَنْفُسِكُمْ" ibaresi mukadder bir "kâne"nin haberi olup cümle olarak önce geçen emirlerin cevabı olur. Yâni şöyle denmiş olmaktadır; *"gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçının, dinleyin, itâat edin ve mallarınızı Allah rızâsı için harcayın ki bunlar sizin hayrınıza, iyiliğinize olsun."* Yahut "hayran" kelimesi mahzuf bir fiilin mef'ûlü de olabilir. Buna göre âyetin mânâsı "ve kendi nefsinize iyilik yapınız, nefsinize daha yararlı olana yöneliniz" demek olur. Bu takdirde ifâde yukarda geçen emirlere sarılmaya teşvik ve o emirlerin mallardan ve evladlardan, şehvet sevgisi, dünya süsü gibi yönelmiş oldukları şeylerden kendilerine daha hayırlı olduğunu beyan ve açıklama olmuş olur.

"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa" yâni Allah Teâlâ kimi nefsinin çamuruna

karıştırılmış olan bir düşüklükten, nefsinin cimriliğinden korur ve kurtarırsa –ki bununla ilgili açıklama Haşr suresinde geçmişti- (İşte onlar kurtuluşa erenlerdir) Bütün maksadlarına ve amaçlarına ulaşanlardır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *“Bir insanın hakkımı alıyorum, hakkıma dâir hiçbir şeyi terketmiyorum demesi cimrilik olarak o kişiye yeter”*[171]

Asmâi’den nakledilen bir hadis-i şerif şöyledir: “Bedevinin birisi bir topluluğa getirilir. Bedevi onlara şu hak uğrundadır ya da o haktan daha hayırlıdır” der. Topluluk “haktan daha hayırlı olan nedir” deyince bedevi, *“hakkını alırken lütufta bulunmak ve biraz göz yummak, hakkını tamamen almaktan daha üstündür”* der.[172] Bu sözün aynısı el-*Makâsıdu’l-hasene’*de geçmektedir.

Yüce Allah: ***“Kim cimrilik ederse ancak kendisine cimrilik etmiş olur.”*** (Muhammed, 47/38) ***“Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*** (et-Teğabun, 64/16) buyurmaktadır?”[173] der.

İhtiyaç sâhibi kimselerin gönüllerini sevindir
Bir gün onlar gibi ihtiyaç sâhibi olabileceğini düşün.
Sen başkalarının kapısında dilenci değilsin
Bunun şükrü gereği kapından dilenciyi kovma.

Bu âyet-i kerimede gerek ilmi, gerek malı ile bir başkasına yardımcı olup harcamanın, aslında insanın kendine harcaması demek olduğuna işâret vardır. Zira bütün insanlar, birlikte gayrılık olmadığı için, bir tek nefis gibidirler. Yine bu âyet-i kerimede Allah yolunda mecâzî varlığa harcama yapmaya muvaffak kılınan kimse, Allah tarafından gerçek varlığı kazanacağına dâir işâret de vardır.

إِنْ تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
وَاللّٰهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٧﴾

17. Eğer Allah’a *(rızâsı uğruna)* ödünç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat arttırır ve sizi bağışlar. Allah çok mükâfat verendir, cezâ vermekte acele etmeyendir.

Mallarınızı Allah’ın belirlemiş olduğu harcama yerlerine harcamak sûretiyle *“eğer Allah’a ödünç verirseniz”* **Keşşaf**’ta işâret edildiği gibi burada “اَلْقَرْضُ/el-karz” kelimesinin kullanılması çağrıda yumuşaklık sağlamak içindir. *el-Lübab’*ta denirki: Arapçada ‘karz’ kesmek demektir. Nitekim makas anlamına “mikraz” kelimesi kesmek anlamına gelen karz’dan türemiştir. Mikraz’a böyle denmesinin sebebi kendisinin kesmede âlet olarak kullanılmasından dolayıdır. Yine karz kelimesinden türeme olarak

arapçada "إِنْقَرَضَ الْقَوْمُ /inkâraza el-kavmu" denir ki mânâsı bir topluluk helâk oldu ve izleri eserleri kesildi demektir. Karza bu ismin verilmesi insanın elinde bulunan maldan bir kısmını kesip vermesinden dolayıdır. Buraya kadar aktardığımız kelimenin iştikak yapısıyla ilgiliydi.

Kelimenin nereden ne şekilde türediğinin açıklanmasından sonra dilcilerin bu kelime hakkında ihtilaf etmiş olduklarını belirtelim. Kimi dil âlimi karz için karşılığında bir şey beklenen her nesneye karz denir demişlerdir. Kimisine göre karz demek tekrar geri almak üzere birisine birşey vermek demektir. Âlimlerin ifâdesine göre bu âyet-i kerimedeki "karz" sözcüğü burada her iki mânâya -mecazen değil- hakikaten gelmektedir. Bazılarına göre buradaki karz kelimesi ikinci mânâda mecazdır. Çünkü insanın eline geri verilecek olan, verdiği borcun bedeli değil, mislidir. Bakara suresinde (âyet 245) **Keşşaf**'ta yer alan ifâde de buna meyletmektedir. Allah Teala'ya ödünç vermek demek insanın sevabını talep ettiği amelini önden yapması ve takdim etmesi anlamına bir meseldir. Herhalde en uygun açıklama bu olsa gerektir. Buna göre âyet metninde yer alan "tukrizu" kelimesi istiârey-i tasrihıyyey-i tebeıyye olur ve "karzen hasenen" ifâdesi de tasrihıyyey-i asliyye olur. *"Karzen hasenen"* demek ihlâsla ve gönül hoşluğuyla verilen ödünç demektir.

Sehl (r.a.) der ki: Karz-ı hasen demek amellerinizde Allah için kalblerinizi müşahede demektir. Bu tıpkı Peygamber Efendimiz'in 'ihsan'ı târif ederken; *"Allah'ı görüyormuşçasına ona ibâdet etmendir"* ifâdesinde olduğu gibidir. "Karzen" kelimesi ikraz yâni ödünç verme anlamına alınacak olursa masdar olmak üzere mansubdur. Buna karşılık nafakadan ayrılan anlamına alınacak olursa o zaman 'tukrizû' fiilinin ikinci mefulu olur, çünkü ikraz iki meful alır. İnfak kelimesinin ikraz kelimesiyle ifâde edilmesi ve mutlak olarak gani ve zengin olan Allah'a bağlı kılınması ve nafakanın karz kelimesiyle ifâde edilmesi Allah'ın hüsn-i kabulüne, rızâsına, verilen ödünçlerin zâyi olmayacağına, harcamada bulunanın harcamasının bereketine tam olarak lâyık olması dolayısıyla ulaşacağına işâret etmek içindir.

"Onu sizin için kat kat arttırır." "el-mudâafe", "tad'îf" anlamınadır. Tad'îf ise teksir yâni çoğaltma demektir. Âyet metninde yer alan fiil "mufâale" babından gelmekle birlikte buradaki anlamı iştirak yâni işteşlik değildir. Buna göre âyetin mânâsı; eğer Allah'a ödünç verirseniz, sizin için mükâfatını niyetlerinize, bu fiili gerçekleştirdiğiniz vakitlere ve yere göre dilemesi gereğince bire on, yetmiş, yediyüz ve daha fazla olarak verir. *"Ve"* harcamanızın bereketi nedeniyle işlemiş olduğunuz bazı günahlarınızı ve *"sizi bağışlar, Allah çok mükâfat verendir."* Basit bir itâatınız mukabilinde sizlere çok çok verir ya da şükreden kulun bu şükrüne karşılık ona mükâfat verir. Şükür demek Allah'a boyun eğerek onun vermiş olduğu nimetleri itiraf etmek demektir. Burada görüldüğü üzere şükre verilecek olan karşılığa "şükür" ismi verilmektedir. Ya da "Allahu şekûrun" demek Allah güzel fiilleri ve itâatını zikretmekle kuluna karşı çok övgüde bulunur demektir. Bu açıklamaya göre şükür, iyilikte bulunanın iyiliğini

zikretmek sûretiyle övmek anlamına gelmiş oluyor. Bu son **İmam Kuşeyri** (r.h.) tarafından tercih edilen mânâdır. “Şekûr” kelimesi ise “şâkir” kelimesinin mübalağa ifâde eden şeklidir. Şâkir demek şükür sâhibi demektir. Âlimlerden birisine sorulur.

“– Şükredenlerin en şükredeni kimdir?” O da cevap verir:

“– Günahlardan temiz olan kimse kendini günahkârlardan sayar. Farzları edâ ettikten sonra nafile ibâdetler yapan ve bunları edâya çaba gösteren kimse kendisini ameli eksiklerden ve kusurlulardan sayar. Dünyada aza râzı olan kimse kendisini ehl-i rağbetten/isteklilerden kabul eder. Ömrü boyunca Allah’ı zikirden geri kalan kişi kendisini gafillerden sayar. Güzel amel işlemeye istekli olan kendisini müflislerden kabul eder. İşte bunlar şükredenlerin içinde en çok şükredenlerdir. Allah Teâlâ’nın şekûr olduğunu bilen kimseye yakışan ise şükründe sebatkâr ve gayretli olmak, bu konuda asla gevşeklik göstermemek, Allah’a hamdetmeye devam etmek, bundan geri kalmamaktır. Şükür çeşit çeşittir.

a- **Bedenle yapılan şükür**: Bu, kişinin el, ayak gibi organlarını Allah’a itâatın dışında başka bir alanda kullanmaması demektir.

b- **Kalple yapılan şükür**: Bu insanın kalbini Allah’ın zikrinden onun mağrifetinden başka bir şeyle meşgul etmemesi demektir.

c- **Dil ile yapılan şükür**: Bu da kişinin dilini Allah’a senada bulunup övmenin dışında başka bir şeyle meşgul etmemesi demektir.

d- **Mal ile yapılan şükür**: Bu da kişinin malını Allah’ın rızâsının ve muhabbetinin dışında başka bir alanda harcamaması demektir.

Dosta şükür için söz söylemiyorum
Zira ona lâyık olan şükrü bilemiyorum
Bedenimdeki her kıl onun atâ ve ihsânıdır.
Her bir kılım için nasıl şükredeyim?

Allah’ın nimetlerine şükür çeşitleri içersinde en güzeli; kişinin bu nimetleri Allah’a isyanda kullanmaması, aksine ona itâatte kullanmasıdır.

“eş-Şekûr” isminin özelliği kula rızıkta genişlik, bedende ve başka alanlarda âfiyet vermektir. Şöyle ki; kendisinde nefes darlığı ve vucudunda yorgunluk olan kimse, üzerinde ağırlık hisseden bir hasta bu âyeti yazar da suyunu vücûduna sürerse ve ondan içerse Allah’ın izniyle sıkıntılarından kurtulur. Gözleri zayıf olan bir kimse bunu gözlerine sürerse bereketini bulur ve bu âyeti kırkbir kere yazar.

“Ceza vermekte acele etmeyendir.” Sizlerin cimrilik yapmak ve benzeri hareketleriniz sebebiyle günahlarınızın çok olmasına rağmen sizi cezâlandırmakta acele etmez. Tam tersine hilim sâhibi olur; öyleki câhil bir kişi işlediklerini Allah’ın bilmediğini zanneder, O’na gizli kaldığını düşünür, hatta gafil olan bir kimse Allah’ın hiç görmediği vehmine kapılır.

İmam Gazali “el-halîm” kelimesini şöyle açıklar: Halîm, asilerin mâsiyetini

müşahede eden, emrine aykırı davrandıklarını gören sonra da gazabı kendisini kışkırtmayan, kendisine gayz gelmeyen ve bu gayzı kendisini hızla intikam almaya sevketmeyendir. Oysa kendisinin son derece gücünün yanında hızla ve çabucak intikam alabilme yeteneği vardır. Nitekim bu konuda Yüce Allah bir başka âyet-i kerimede şöyle buyurur: ***“Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezâlandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı”*** (en-Nahl16/61)

Rivâyet olunur ki: Hz. İbrahim (a.s.) göklerin ve yeryüzünün melekûtunu “göklerdeki hükümranlığını ve hükümranlığının azametini” gördüğü zaman günahı içersinde bir isyankâr görür ve “Allah’ım bunu helâk eyle” der, Allah da onu helâk eder. Sonra bir başkasını görür ona da bedduâ eder, Allah Teâlâ onu da helâk eder. Ardından bir diğerini görür yine bedduâ eder, Allah Teâlâ yine onu da helâk eder. Sonra bir dördüncüsünü görür aynı şekilde ona da bedduâ eder. Allah Teâlâ: “Dur ya İbrahim”diye vahyeder. Yüce Allah sözüne devamla “eğer biz gördüğümüz her isyankârı helâk edersek yaratıklar arasında hiçbir kimse kalmaz. Fakat biz hilmimizle onlara azap etmiyoruz, tam tersine onlara mühlet veriyoruz. Ya tevbe ederler, ya da isyanlarında ısrarlarına devam ederler. Böyle yaparlarsa bizden hiçbir şeyi eksiltmiş olmazlar” der.

Derler ki: Hilim âfetlerin perdesidir. Hilim ahlâkın tuzudur.

Adamın birisi **eş-Şa’bi’**ye kötü söz söyler. Şa’bi adama, “eğer yalan söylüyorsan Allah seni bağışlasın, eğer sözünde doğruysan Allah beni mağfiret eylesin” der.

el-Ahnef hilim konusunda darb-ı mesellere konu olmuş birisidir. O şöyle derdi; Ben çok sabırlıyım, fakat halîm değilim. Halîm ile sabûr arasındaki farka gelince günahkâr olan kimse sabûr yâni sabırlı sıfatı açısından cezâ almayacağından emin değildir. Oysa halim sıfatı açısından bundan emin olabilir. Bir başka ifâdeyle sabûr sıfatı âhirette cezâlandıracağını ifâde ederken halim böyle değildir. Nitekim *el-Mefâtîh* isimli kitapta böyle açıklanmaktadır. Allah’ın Halîm ismiyle ahlâklanmak demek, insanların işledikleri suçları affetmek, yaptıkları kötü fiil ve davranışları hoşgörmek demektir. Hatta bu hareketlerine hilim ve gufranın gerçekleştirilmesi açısından ihsan ile mükâfat vermek demektir.

el-Erbaûn el-İdrisiyye’de şu satırları görüyoruz: Ey halim ve vakar sâhibi olan yaratıklarından hiçbir şey buna denk değildir. **Sühreverdi** (r.h) der ki; Allah’ın Halîm ismini kim zikrederse sözü makbul olup, bol hürmet görür. Şiddetlerde ve musibetlerde güçlü ve dayanıklı olur. Şöyle ki hiçbir yırtıcı hayvan veya başka bir yaratık onun karşısına dikilmeye cesâret edemez.

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

18. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. Üstündür, hikmet sâhibidir.

“Görülmeyeni ve görüleni bilendir.” O’na hiçbir şey gizli kalmaz.

Kâşifî demiştir ki; “açık olarak tasadduk ettiğiniz şeyi bilir. Riyâ ya da ihlâstan, kalplerinizde gizlediğinizi de bilir.”

Bu konuda Haşr suresinin sonlarında gerekli açıklamalar geçmişti. Bu âyet-i kerimede “gayb”in görülenden önce zikredilmesinin sebebi gayb âleminin daha kapsamlı ve o âlemi bilmenin bilgi açısından daha mükemmel olmasından dolayıdır.

“Üstündür, hikmet sâhibidir.” Kudreti ve hikmeti son derece üstündür.

Kâşifî demiştir ki; “sadakasını ihlâsla vermeyen kimseden intikam almaya kàdir, sadakasını doğrulukla verenlere ise ikramlarla hükmedicidir.”

Hüküm önceliklidir, ibret hükme olur yoksa sûrete değildir. Bu nedenle **Bel’am bin Bâûr** reddedilmiş, Ashabu’l-Kehf’in köpeği kabul edilmiştir.

Ebû Ali Dekkak (k.s) der ki: Ashab-ı Kehf söz konusu köpeği çevirdiklerinde ve köpek de dönüp gitmediği zaman Allah Teâlâ köpeği konuşturdu. Köpek:

“– Neden beni geri çeviriyorsunuz? Eğer sizin irâdeniz varsa benim de irâdem var, eğer sizi Allah yaratmışsa beni de O yarattı” der. Bunun üzerine Ashab-ı Kehf köpeğin bu konuşması ve sözleri ile onların “yakin”i arttı. Köpeğin sözünü işittiklerinde onu yanlarına alma noktasında görüş birliğine vardılar, ancak dediler ki köpek bize karşı Allah’ın kıdeminin eserleri ile delil getiriyor. Çare; çare ile onu taşımaktır. Bu nedenle evliya ezelî inâyeti idrak ettikleri için yürürlerken onu omuzlarında taşıdılar. Yine bunun gibi meleklerin arasında mertebe itibariyle ve değeri açısından iblis’ten daha üstünü yoktu. Fakat onun şakî yâni onun âsî olacağına dâir verilmiş olan ezelî hüküm kullara gizli olduğundan iblis hakkındaki ezelî hüküm ortaya çıkınca onu bilen iblis’i lânetledi, bilmeyen de lânetledi.

Kader anahtarı kimsenin elinde değildir
Kàdir-i mutlak sadece Allah Teâlâ’dır.
Bu tatlı balı arıdan çıkaran
Yılandan zehir yaratan aynı varlıktır.
Allah’ım gafletle ahdimi bozdum
Gayret eli kazaya ne yapabilir?
Bizim tedbirimizin elinden ne gelir?
Bu nükte bile kusurumuzun özrü için kâfidir.
Ben ne yaptımsa, onu sen yerle bir ettin
Efendiye karşı kulun elinden ne gelir?
İlâhî senin hükmünden kaçmıyorum
Fakat senin hükmün ne ise başıma o geliyor.

Hâfız Şirâzî (r.a.) şöyle demiştir:

Takvâ ve sarhoşluk ne benim elimdedir, ne de senin elinde
Ezel sultanı neyi yap dediyse onu yaptım.

Yine **Hâfız** şöyle demiştir:

Bu çemende kendi kendine bittim diye beni kınama
Nasıl yetiştiriyorlarsa öyle bitmekteyim.

Abdullah ibni Ömer (r.a.)'dan rivâyet olunuyor: Peygamberimiz (s.a.) buyurdu ki: "*Dünyaya gelip de başındaki ağlarda Teğabun suresinden beş âyetin yazılmamış olduğu hiçbir bebek yoktur."* [174]

Başka bir ifâde ile "Yeni doğan bebeklerden hiç biri yoktur ki başlarında Teğâbun suresinden beş âyet yazılı olmasın."

Bir hadis-i şerifte şöyle ifâde olunur: *"Her kim Teğabun suresini okursa aniden ölüm ondan kaldırılır."*[175] [176]

---

[162]. Tirmizi, fiten 78
[163]. Acluni, II, 4
[164]. Müslim, rada 59; Nesai, nikâh 15; Müsned, II, 168
[165]. Bk. Ebû Davud, Zekât 32
[166]. Müslim, zikr 99; Tirmizi, fiten 26; İbn Mace, fiten 19; Müsned, III, 19, 22, 46, 61, 84
[167]. Müslim, vasıyet 14; Tirmizi, ahkam, 36
[168]. Nesai, cuma 30; İdeyn 27; Ebû Davud, salat 227; Tirmizi, menakıb 30; İbn Mace, libas 20; Müsned, V, 354
[169]. Kurtubi, XVIII, 142-143
[170]. Müslim, fedailu's-sahabe, 141, 142 143
[171]. Sehavi, s. 324
[172]. Sehavi, s. 324
[173]. Bkz. Iraki, Muğni, III, 255
[174]. İbn Kesir, IV, 373; İbn Arrak, Tenzih, I, 196
[175]. İbn Hacer, Kâfi, IV, 551
[176]. Teğabün sûresinin tefsiri m. 1704 yılının Ekim ayında Allah'ın yardımıyla tamamlanmıştır.

سُورَةُ الطَّلَاقِ

65- et-TALÂK SÛRESİ

"Talâk", boşama anlamına gelir.
Sûre boşama konusunu ihtivâ ettiği için bu ismi almıştır.
Medine'de inmiştir. 12 âyettir.

KİM ALLAH'IN SINIRLARINI AŞARSA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَۚ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْۚ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّٓا اَنْ
يَأْتٖينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ
ظَلَمَ نَفْسَهُۜ لَا تَدْرٖي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ﴿١﴾ فَاِذَا بَلَغْنَ
اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَاَشْهِدُوا
ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَقٖيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِۜ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ
يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًاۙ ﴿٢﴾
وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُۜ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُۜ
اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهٖۜ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾ وَالّٰٓـئٖي يَئِسْنَ
مِنَ الْمَحٖيضِ مِنْ نِسَٓائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍۙ وَالّٰٓـئٖي لَمْ
يَحِضْنَۜ وَاُو۬لَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّۜ وَمَنْ يَتَّقِ
اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهٖ يُسْرًا ﴿٤﴾ ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهُٓ اِلَيْكُمْۜ وَمَنْ
يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهٖ وَيُعْظِمْ لَهُٓ اَجْرًا ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hâli bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir.

2. İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler içerisinde *(nikâhınız altında)* tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın. İçinizden adâlet sâhibi iki kişiyi de şâhid tutun. Şâhidliği Allah için yapın. İşte bu, Allah'a ve âhiret gününe inananlara verilen öğüttür. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder.

3. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter.

Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.

4. Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmaları *(doğum yapmaları)*dır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.

5. İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını arttırır.

"Ey P*eygamber! Kadınları boşayacağınızda"* Talâk vermek/boşamak, yâni nikâh düğümünü çözmek ve açmak demektir. *Müfredat*'ta "talak" kelimesinin aslının herhangi bir nesneyi bir bağdan çözmek, kurtarmak anlamına geldiği kaydedilmektedir. Arapçada bu anlamda ***"atlaktu el-baıyra min ıkâlihî"***/deveyi bağlı olduğu bağdan çözdüm, salıverdim demektir. *"Tallaktuhû"* ve hüve tâlikun ve talikun denirki o bu bağdan boştur, serbesttir, herhangi bir kayıtla kayıtlı değildir, anlamınadır. İşte *"tallaktu el-merete"* onu salıverdim ifâdesi bu yukarda zikredilen anlamda istiâre sanatıyla kullanılmıştır. Arapçada *"hiye tâlikun"* denir ki anlamı o kadın nikâh bağından boştur, demek olur. Arapçada "talâk" kelimesi "tatlîk" yâni boşama anlamına isimdir. Tıpkı "selâm" kelimesinin, "teslîm" anlamına, "kelâm" kelimesinin "teklîm" anlamına isim olması gibi. Bu konuda âlimlerin beyanına göre kadın hakkında kullanılan kelime "tatlîk" kelimesidir. Kadının dışında başka şeylerin bağından kurtarma anlamında ise "ıtlâk" sözcüğü kullanılmaktadır. Bu nedenle bir erkek karısına "أَطْلَقْتُكِ/atlaktuki" dese bu ifâdesiyle boşamaya niyet etmediği sürece boşanma gerçekleşmez, oysa "طَلَّقْتُكِ /tallaktuki" deseydi, niyet etse de etmese de boşanma gerçekleşmiş olurdu.

Yukarıdaki âyetin mânâsı: Ey Peygamber! Kendileriyle zifafa girdiğiniz ve iddetleri hayız beklemek şeklinde olan kadınlarınızı boşamak istediğinizde ve buna azmettiğinizde... demek olur. Âyeti bu şekilde tefsir etmemize ilerde gelen "tallıkûhünne/ onları boşayın" fiili karine teşkil etmektedir. Yukarıdaki âyeti "boşadığınızda" şeklinde anlamamız mümkün değildir. Çünkü böyle anlarsak ilerdeki fiilde "boşayın" şeklinde geldiği için bu durumda bir kavram yine kendisinin sonucunu doğurmuş olur. Oysaki herhangi birşey kendisinin sonucunu doğurmaz hiç kimseye meydana gelmiş olan bir şeyi meydana getirmesi emredilemez.

Bu âyet-i kerîmede herhangi bir şeyi gerçekleştirmeye yaklaşmış olan kişi ona başlamış mertebesine indirilmiştir. Bundan daha zâhir olanı ise âyet-i kerîme sebebin zikri ve fakat müsebbebin irâde edilmesi kabilindendir. Âyetin başındaki nida hem Hz. Peygambere ve hem de ümmetine genel olduğu halde sadece Peygamberimiz'e tahsis edilmesinin sebebi gerçek muhatabın Hz. Peygamber olduğunu ve ümmetinin bu hitâba peygambere tâbi olma yoluyla ve peygamberin ümmete tağlibi şeklinde olmasından dolayıdır. Bu âyet-i kerîmede emre muhatab olan kişi ona muhatab olmayana tağlib

edilmiştir. Buna göre âyetin mânâsı: "Ey Peygamber sen ve ümmetin, kadınlarınızı boşamak istediğinizde onları iddetlerini gözeterek boşayın" demek olur.

Keşşaf'ta şöyle bir açıklama yer alır. Cenâb-ı Hak nida açısından bunu peygambere özel kılarken hitâbı genel yapmıştır. Çünkü peygamber ümmetinin önderi ve onların örnek aldıkları kişidir. Nitekim herhangi bir topluluğun başkanına ve büyüğüne ey filanca şöyle şöyle yapınız, denir ki bu cümlede o önderin önderliği ortaya konulmuş ve onun başkanlığına itibar edilmiş olur. Aynı zamanda o kişinin, yönettiği toplumun dili olduğu ifâde edilmiş olur. Sanki o önder bir başına onların tümünün hükmünde gibidir. Çünkü o topluluk, o önderin görüşünden, onun görüşünü benimsemelerinden ortaya çıkmıştır. Nitekim el-**Baklî** şöyle der: Toplumun efendisine hitap edildiğinde onun toplum üzerindeki şerefi ortaya çıkmış olur. Çünkü o herkesi kendi ismi etrafında toplayan kişidir. Bu âyet-i kerîmede ittihadın yâni birliğin sırrına işâret vardır.

Keşfü'l-esrar'da şu açıklamaları görüyoruz. Bu konuda âlimlerin dört çeşit görüşleri vardır:

1- Âyet başındaki nida Hz. Peygamber'e (s.a.) yapılmış bir hitaptır. Daha sonra gelen fiilin çoğul kipinde zikredilmesi ise Hz. Peygambere tâzim ifâde etmek içindir, tıpkı hükümdarlara çoğul kipiyle hitap olunduğu gibi.

2- Buradaki hitap Hz. Peygamberedir fakat maksad onun ümmetidir.

3- Bu takdire göre âyet-i kerîmede şöyle denmiş olmaktadır: Ey Peygamber ve ey müminler! Kadınlarınızı boşayacağınızda iddetlerini gözeterek boşayın. Bu takdirde "müminun" kelimesi âyet metninde hazf edilmiş olur. Çünkü âyette zikredilen hüküm bunu göstermektedir.

4- Bu son takdire göre âyetin mânâsı: Ey Peygamber müminlere de ki: Kadınlarınızı boşayacağınızda onları âdetlerini gözeterek boşayın, denmiş olur.

Fakîr (**Bursevî**)'ye göre yukarıdaki dört açıklama tarzından sonuncusu buradaki makama en uygun olanıdır. Bu izaha göre âyet-i kerîme tıpkı ***"Ey Peygamber eşlerine şöyle söyle"*** (el-Ahzab, 33/28), ***"mümin erkeklere söyle"*** (en-Nur, 24/30), ***"mümin kadınlara söyle"*** (en-Nur, 24/31) kabilinden olur. Çünkü Peygamberimiz (s.a.) emredilen hususlarda her ne kadar asıl ise de aynı zamanda yasaklar konusunda onun ümmeti de birinci derecede bu yasaklardan sorumludur. Ne var ki boşama -ileride geleceği üzere- Yüce Allah'a mübahların arasında en kötüsü olduğu için uygun olanı boşama fiilinin Hz. Peygamber'e değil, onun ümmetine isnad edilmesidir. Her ne kadar Hz. Peygamber de boşamışsa da yine de onun ümmetine isnad olunmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa'yı bir talakla boşamıştı. İlgili âyet-i kerîme inince Peygamberimiz tekrar Hz. Hafsa'ya döndü. Hz. Hafsa çok bilgili, çok hadis bilen ve mertebesi Hz. Aişe'ye yakın birisiydi. Hz. Peygamber'e: "Ona dön çünkü o çok oruç tutar ve çok namaz kılar ve o cennette senin kadınlarındandır" denildi. Bunu *Taberi* nakletmektedir. Yukarıdaki hadiste ilmin fazileti, hadis ezberlemenin üstünlüğü, Allah Teâlâ'nın orucu, namazı sevdiği ve bunlara devam edenin şerefli insanlar oldukları beyan edilmektedir.

“Rivâyet edilmiştir ki; **Abdullah b. Ömer** (r.a.) eşini âdet görürken boşadı. Hz. Peygamber (s.a.) ona bu kararından dönmesini, âdetten temizlendikten sonra isterse boşayabileceğini söyledi. Bu sebeple bu âyet indi.”

Yukarıdaki dört açıklama çeşidinden birincisi ise daha uygundur. Bu konuda en sahih olan görüşe göre âyet-i kerîme başlı başına bir şeriat kuralını açıklamak üzere nâzil olmuştur. Nitekim **Sa'dî Müftî'**nin hâşiyelerinde de böyle zikredilmektedir.

“*Onları iddetlerini gözeterek boşayın”* Âyet metninde yer alan “iddet” kelimesi “adde-yeuddu” fiilinin masdarıdır. Hz. Peygamber'e kıyametin ne zaman kopacağı sorulunca: “*İki iddet tamamlandığında kopacaktır.”*[177] diye cevap vermiştir. İki iddetten maksad cennetliklerle cehennemliklerin sayısı demektir. Boşanan ya da kocası ölen kadının bu olayın ardından bir başkasıyla evlenmeksizin bekleyecek olduğu zamana iddet denmesinin nedeni, kadının kendisine biçilen bu süreyi ve günleri saymasından, gözetlemesinden dolayıdır. Nitekim *el-İhtiyar'*da böyle ifâde edilmiştir.

Buna göre âyetin mânâsı; kadınları boşayacağınızda onları iddetlerini gözeterek iddetlerine doğru boşayın, demek olur. Sayılacak olan ise Hanefi mezhebine göre yaşanacak olan hayızlardır. İddet kelimesinin başındaki lam hazfedilmiş bir kelimeye bağlıdır ki bu kelimenin ne olduğu ifâdenin anlamından anlaşılmaktadır. Kadın birinci hayzının ardından gelen temizlik döneminde boşandığı zaman iddetini beklemek üzere boşanmış olur. Maksad kadınların içersinde cimâ geçmemiş olan bir temizlik döneminde boşanmalarıdır. Bu boşanmanın ardından kadın iddetleri doluncaya kadar bekler. Bu çeşit bir boşama en güzel boşama olup sünnete en uygun olanı ve pişmanlıktan en uzak bulunanıdır. Çünkü üç talakı birden verip boşayan kimse daha sonra pişman olabilir.

Talak-ı sünnî ise erkeğin karısını içinde cinsel birleşmenin geçmediği bir temizlik döneminde boşaması ve bu boşamayı üç ayrı temizlikte birer birer vermesidir. Yine erkeğin karısını hâmile iken boşaması da talak-ı sünnîdir. Çünkü kadın uzayıp giden bir temizlik döneminde ise boşanması helâldir ve aynı zamanda böyle bir boşama sünnî talaktır.

Talak-ı bid'î ise çeşit çeşittir. Bunlardan bir tanesi boşamanın, içersinde cinsel birleşmenin geçtiği bir temizlikte yapılmış olmasıdır. Böyle bir boşanmada kadının bekleyecek olduğu iddet süresi uzatılmış olacağından buna bid'î talak denmiştir. Kadının iddetinin uzatılma durumu iddetin tuhur yâni temizlik esas alınarak yapılacağını söyleyenlere göredir ki bu da **İmam Şafi**'dir. Bu son örneğe göre kadının yaşayacak olduğu kalan temizlik günleri iddetten sayılmaz.

Talak-ı bid'î çeşitlerinden bir tanesi de kadının hayız ya da nifas esnasında boşanmış olmasıdır. Bu durumda da yine iddeti hayız kabul edenlere göre kadının iddeti uzatılmış olur. İddetin hayız sayılarak bekleneceğini söyleyen **Ebû Hanife**'dir. Bu son örneğimizde kadının hayız günlerinden geri kalanı yine iddetten sayılmaz ancak kadın zifafa girilmemiş bir kadınsa hayız esnasında boşanmasıyla bıd'î talak gerçekleşmez. Çünkü zifafa girilmemiş kadının iddet beklemesi gerekmez ya da hayızlarla iddet

beklemesi gerekmez. Çünkü böyle bir kadının boşanması herhangi bir zamanla kayıtlı değildir.

Bir başka bıd'î talak çeşidi üç talakın bir anda verildiği boşama şeklidir. Bir başka ifâdeyle koca karısını bir defada üç talakla boşar ya da bir temizlik döneminde ayrı ayrı olarak üç talakla boşar. Sünnete aykırı talak veren kocanın vermiş olduğu bu boşama fıkıh bilginlerinin genelinin ifâdelerine göre geçerlidir, ancak bu talakı veren koca günahkârdır. Bu nedenle Hz. Ömer (r.a.)'e karısına üç talakı birden vermiş bir adam getirilir. Hz. Ömer bu adamı döverek cezâlandırır.

Adamın birisi Peygamberimiz (s.a.)'in huzurunda karısını üç talakla boşar. Peygamber Efendimiz (s.a.): "*Ben sizin aranızda bulunduğum halde Allah'ın kitabıyla oynuyorsunuz?"*[178] diye adama çıkışır. Peygamberimizin bu ifâdesinde büyüklerin huzurunda edebin terk edilmesinin çok daha çirkin olduğuna ve bunu yapanın mutlaka cezâlandırılması gerektiğine işâret vardır.

İmam Şafiî'ye göre "li-ıddetihinne" kelimesinin başındaki lam "tallıkû" fiiline bağlıdır, çünkü bu lam vakit bildiren lam olup "inde" ya da "fi" mânâsınadır. Buna göre âyetin mânâsı; "...onları iddetlerine uygun olan vakitte boşayın" demek olur ki bu vakit de İmam Şafiî'ye göre tuhur yâni temizlik dönemidir. **Ebû Hanife**'ye göre âdet döneminde verilen talak âlimlerin ittifakına göre yasaktır. Şu halde buradaki lamı vakit lamı olarak kabul etmek mümkün değildir.

Burada *"kadınları boşayacağınızda"* ifâdesi genel bir ifâdedir. Âdet görenler, görmeyenler, yaşlılar, küçük olanlar, kendileriyle zifafa girilmiş olanlar ve bu durumda olmayanların hepsine şâmildir. Şu halde bu âyetin "kendileriyle zifafa girilmiş ve âdet gören kadınları tahsisi nasıl mümkün olur?" şeklinde gelecek bir soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Burada ne bir genel ve ne de bir özel durum vardır, fakat bu âyetteki kadınlar anlamına gelen "en-nisâ" kelimesi insan cinsinden dişi olanlara âid bir isimdir. İşte bu dişilik ve cinsiyet kadınların hem tümünde ve hem de bir kısmında mevcuddur. Şu halde âyet metnindeki "en-nisâ" kelimesiyle hem o ihtimali hem de öbür ihtimali kasdetmek mümkündür. Bu âyette "onları iddetlerini gözeterek boşayın" denildiğine göre buradan anlaşılıyor ki maksad kadınların tümü değil, bir kısmıdır. Bunlar da âdet görmekle iddet bekleyen ve kendileriyle zifafa girilmiş olan kadınlardır.

Boşamak daha önce ya da daha sonra vâki olan bir nikâha bağlıdır. Nikâh ise kendisiyle nikâhlanılan kadının ya da velîsinin rızâsına bağlıdır. Bu düşünceden hareketle boşamanın nikâha rızâya bağlı olduğu ortaya çıkıyor. Nikâh ise vâkidir, bâtıl değildir ve rızâya da dayalı değildir.

Bil ki nikâh ve talak/ boşama normal şer'i işlerden iki şer'i tasarruftur. Bunların duruma ve zamana göre güzel olanı da vardır, çirkin olanı da vardır. Peygamberimiz (s.a.), daha önce geçtiği üzere, Hz. Hafsa'yı bir ric'i talakla boşamıştı. Yine Hz. Sevde binti Zem'a ile Hz. Hatice'nin (r. anha) ölümünden sonra Mekke'de evlenmiş, sonra Medine'de bir gün yanına girdiğinde onun Bedir savaşında akrabalarından katledilenlere ağladığını görünce boşamıştı. Bunun üzerine Hz. Sevde, Peygamber

Efendimiz'den şefâat dilemiş ve kendi nöbetini de Hz. Âişe (r.anha)'ya bağışlamış, Peygamber Efendimiz de Hz. Sevde'ye rücû etmişti.

Hz. Peygamber (s.a.)'in; *"Allah katında helâllerin en kötüsü boşamadır"*[179] dediği ve Hz. Muaz'a: *"Ey Muaz! Allah Teâlâ yeryüzünde kendisine köle âzâdından daha sevimli ve boşamadan daha kötü birşey yaratmamıştır"*[180] buyurduğu halde kendisi nasıl boşamıştır?" şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Nikâh visâle yâni birleşmeye, boşama ise firaka/ayrılığa götürür. Allah Teâlâ visâli sever, firâkı yâni ayrılığı sevmez. Firâk günü hiçbir güneş yoktur. Çünkü ayrılık gecesinin gündüzü olmaz.

Râbia Adeviyye demiştir ki, "küfürde ayrılık tadı, îmanda ise vuslat lezzeti vardır." Artık sen inkâr ve ikrarı buna kıyas et.

O tatla bu lezzet, yarın kıyamette ortaya çıkar. O heybet sahrâsı ve siyaset meydanında bir topluluğa; "sizin için visali olmayan ayrılık, diğer bir topluluğa ise sizin için sonu olmayan bir vuslat vardır" derler.

Ayrılık ateşine yananlara şöyle derler:

Ondan bir vakit ayrılmak, bin güne bedeldir.
Ondan bir gece ayrılmanın belâsı bin yıla bedeldir.

Vuslatla parlayanlara ise şöyle derler:

Taltif günü vuslat perdesini kaldırın
Sevgiliden ayrılmanın ardından kavuşma için yolculuk davulu çaldı.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: *"Evleniniz fakat boşanmayınız, çünkü boşama yüzünden arş titrer."*[181]

Efendimiz başka hadis-i şeriflerinde: *"Herhangi bir şüphe olmadıkça kadınları boşamayınız. Çünkü Allah Teâlâ zevkine düşkün olan kadınlarla erkekleri* sevmez"[182] buyurmuştur.

Efendimiz diğer bir hadis-i şeriflerinde de: "Herhangi bir kadın mazeret olmaksızın kocasından kendisini boşamasını isterse cennet kokusundan mahrum kalır."[183] buyurmuştur.

Bize göre bu sorunun cevabı şöyle olsa gerektir: Peygamber Efendimiz'in bu şekilde davranmasında bizim bilemeyeceğimiz bir hikmet olabilir. Çünkü biz biliyoruz ki Peygamberimiz (s.a.) hak peygamberdir ve kendisinden hakka aykırı herhangi bir hareket ortaya çıkmaz.

Sonuncu hadis-i şerif gösteriyor ki, boşamayı yasaklayan şey buna herhangi bir gerekçe olmadığı durumla ilgilidir. Peygamberimizin (s.a.) boşamada bulunması boşamanın câizliğini ve bundan dönmenin mümkün olabildiğini göstermek için olabilir. Nitekim ta'ris gecesi Peygamber Efendimiz ve ashabı güneş doğup bir miktar yükselinceye kadar uyuya kalmış olmaları, namazın kaza edilmesi ve bunun cemaatle

kılınabileceği hususları gibi bir takım dini hükümlerin meşru kılınmasına sebep olmuştur.

Peygamber Efendimiz'in boşamasının bir başka hikmeti de Hz. Hafsa'yı ve Sevde'yi boşadıktan sonra zikredilen hadis-i şeriflerin kendisinden sâdır olmasına sebep olmasıdır. Diğer taraftan Peygamberimiz'in boşaması evla olanın terki kabilinden de olabilir. Âlimler peygamberler için evla olanı terk etmenin câiz olduğunu ifâde etmişlerdir.

Şâyet "Peygamberimiz'in yapmış olduğu hareket bir yönden evladır ama, diğer yönden Yüce Allah'ın emretmiş olduğu evladır, buna ne dersin?"şeklindeki bir soruya cevaben deriz ki: Kuşkusuz Yüce Allah'ın emretmiş olduğu şey daha tercihe şayandır. Daha tercihe şayan olanın terkedilmesi ise terk-i evlâ demektir.

Herhalde bir vakitte kadına dönmenin daha tercihe şayan olması, bir başka vakitte boşamayı terkin daha tercihe şayan olmasını gerektirmez. Çünkü her vakitte Allah Teâlâ emrinin tercihe daha lâyık olma ihtimali vardır.

Fakîr (**Bursevî**) der ki: Peygamberimiz (s.a.)'e kadınlar sevdirildi. Çünkü nikâhta gurbet ve vuslat zevkini seviyordu. Nikâh velâyet makamı olan cem makamına işâret etmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz'in: *"Ey Bilal beni rahatlat!"*[184] sözü bunu göstermektedir. Talak yâni boşamak sözcüğü ise nübüvvet makamı olan fark makamına işâret eder. Nitekim Peygamberimiz'in (s.a.): *"Ey Humeyra benimle konuş!"*[185] sözü bunu göstermektedir. Buna göre birincisi faslın vaslı, ikincisi vaslın faslı olmaktadır. Her ne kadar Peygamber Efendimiz (s.a.) fasıl ile vaslı, fark ile cem'i bir makamda yâni "cem'ul-cem" makamında toplamış ise de... Nitekim Yüce Allah'ın: ***"Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?"*** (el-İnşirah, 94/1) ifâdesi buna işâret etmektedir.

"Ve iddeti de sayın." "el-İhsâ" gayret etme yoluyla bilmek ve hesap etmek demektir. İddeti sayın demek, "talakın yâni boşamanın meydana geldiği vakti muhâfaza ederek zapt altına alın ve üç aded hayzı eksiksiz biçimde tam olarak tamamlayın" demek olur. Nitekim Hanefi mezhebine göre durum böyledir. Çünkü iddetten maksad kadının rahminin çocuksuz olduğunun tespit edilmesi demektir. Bunun mükemmeli de temizlik dönemi sayılarak değil, âdet dönemi sayılarak elde edilir. Bu tıpkı bir şeyin tam olarak temiz olması için üç defa yıkanmasına benzer.

Âyet-i kerîmede sayma emrine muhatap olanlar kadınlar değil, kocalarıdır, diğer müslüman erkekler de değildir. Âyeti böyle anlamazsak âmirlerin yeri gözetilmemiş olur. Ancak eşler bu emre doğrudan muhatap değillerse de dâhildirler.

Ebu'l-Leys der ki: Yüce Allah erkeklere iddeti muhafazayı emretti. Çünkü kadınlarda gaflet vardır. Belki de kadın iddetini muhâfaza edemez. **Kâşifî** de bu mânâyı benimsemiş olup şöyle demiştir; "Ey erkekler, kadınların iddet günlerini sayınız, zira onlar ona dikkat etmekten âciz, tam olarak sayıp hesaplamaktan gafildirler."

Koca karısını üç talakla boşamak istediğinde bu boşamaları temizlik dönemlerine yayabilmek için iddeti sayacaktır. Çünkü bir temizlik döneminde üç boşamanın

verilmesi her ne kadar İmam Şâfiî ve ona tâbi olan âlimler nezdinde sakıncasız olsa da İmam Ebû Hanife ve talebeleri nezdinde mekruh görülmüştür. **İmam Şâfiî** der ki: Talâkın; yâni boşamanın sayısı hakkında ben herhangi bir sünnet ve bidat bilmiyorum bu mubahtır. İddetin sayılmasının emredilmesinin nedeni erkeğin tekrar karısına dönmek istediğinde dönme zamanını ve ne kadar süreyle infak borçlusu olduğunu bilebilmesi, kadının koca evinde kalması hakkının hala devam edip etmediğini veya o evden çıkması gerekip gerekmediğini bilmesi, ondan dünyaya gelecek çocuğuna kendi nesebini verebilip veremeyeceğini anlaması içindir.

Derler ki bazı yerlerde erkekler de iddet beklerler. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

a- Bir erkeğin dört karısı varsa ve bunlardan birini boşarsa, boşadığı kadının iddeti dolmadıkça bir başka kadınla evlenemez.

b- Erkeğin bir karısı ve onun da bir kızkardeşi varsa, erkek karısını boşadığında boşamış olduğu kadın iddet beklediği sürece kız kardeşiyle evlenemez.

c- Herhangi bir kimse bir câriye satın aldığında hayız süresi ile istibrâ etmeden ona yaklaşması helâl olmaz.

d- Herhangi bir erkek bir harbiyye denilen darulharb vatandaşı bir kadınla evlenmek istediğinde bir hayız görüp temizlenmedikçe kendisiyle evlenmesi helâl olmaz.

e- Herhangi bir kadına kocasının öldüğü haberi gelse kadın bundan dolayı iddet beklese ve sonra bir başkasıyla evlense ve bu evlilikten bir çocuğu dünyaya gelse sonra kadının birinci kocası çıkıp gelse bu kadın birinci kocaya âiddir. Çünkü kadın onun nikâhlısı idi ve furkat/ayrılık sebeplerinden herhangi birisi ile karşılaşmış değildi. Şu halde eski nikâh olduğu üzere bâkî kalır, fakat birinci koca karısına, ikinci nikâhından dolayı iddet beklemeden yaklaşamaz.

İddet beklemenin vâcibliği nikâhın sahih olup olmamasına bağlı değildir. Herhangi bir duhul/zifaf gerçekleştiğinde iddet beklemek vâcib olduğu gibi; fâsid nikâh durumunda da -zifaf gerçekleşmiş ise- iddet beklemek vâcib olur.

f- Dâru'l-harp vatandaşı olan bir kadın, kocasını dâru'l-harp'te bırakarak eman alıp İslâm yurduna hicret ederek evlenmek isterse, imameyne göre bir hayız müddeti temizlenmedikçe onunla evlenilmesi helâl olmaz. Ebû Hanife'ye göre ise iddet beklemesi vâcib değildir.

g- Herhangi bir kimse, hâmile bir kadınla evlendiğinde, kadın doğum yapıncaya kadar onunla cinsel ilişkide bulunması helâl değildir.

h- Bir erkek âdet gören bir kadınla evlendiğinde, âdetinden temizlenmedikçe ona yaklaşması helâl değildir.

ı- Bir kimse nifas hâlindeki bir kadınla evlendiğinde kadın nifasından temizlenmediği sürece ona yaklaşması helâl olmaz.

i- Herhangi bir erkek bir kadınla zinâ edip sonra onunla evlendiğinde bir hayız müddeti temizlenmedikçe ona yaklaşması helâl olmaz.

Kadınların iddetlerini uzatma bir ricattan sonra ikinci defa boşayarak onlara zarar

verme hususunda *“Rabbiniz Allah’tan korkun.”* Takvâ emri daha önceki ifâdeyle alakalıdır. Allah Teâlâ’nın kendisini onların rabbi olarak nitelemesi, vermiş olduğu emri pekiştirme ve kendisinden sakınmanın icap ettiğini mübalağalı biçimde vurgulaması içindir. Takvâ “vikaye” kökündendir. Vikaye insanı hoşlanmadığı şeyden koruyan, koruması umulan o hoşlanılmayan şeyle insan arasına engel olan kalkan vb. nesnedir. Daha sonra bu mânâ kulu Allah’ın vaadi ve lutfu ile kahrından koruyan şeyleri edinmek anlamına istiâre sanatıyla kullanılmıştır. Böylece takvâ kulun sürekli zararlı şeylerden kurtulmasını ve hayatını yararlı şeylerle geçirmesini sağlar.

Takvânın birçok faziletleri vardır. Kim Yüce Allah’tan bütün mertebelerinde hakkıyla korkarsa kendisine beyanın hakikatleri keşf olunur ve o kişi için eşya üzerinde herhangi bir kuşku ve şüphe kalmaz.

“*Apaçık bir hayasızlık”*; yâni zinâ *“yapmaları hâli bir yana onları”* iddetten önceki kalmış oldukları *“evlerinden*” iddetleri bitinceye kadar “*çıkarmayın”;* yâni ayrılma esnasında onları iddetleri doluncaya kadar meskenlerinizden çıkarmayın.

Âyet metninde “buyûtihinne” denilerek evlerin erkeklere âid olduğu halde kadınlara izafe edilmesi buradaki yasaklığı pekiştirmek ve onların o evlerde iskâna tam olarak sanki kendi mülkleri imiş gibi kalmaya hakları olduğunu beyan etmek içindir.

Yine bu âyet-i kerîmede binâ, mesken anlamında “dâr” değil de ev, oda, anlamında “buyût” kelimesinin seçilmiş olmasının nedeni, kadınların iskânında kocaya gerekli olanın, içinde yaşamını sürdürebilecek olduğu bir odanın verilmesinin gerekli olduğuna işâret etmek içindir. Çünkü “dâr” birçok odayı içine alan ve kapsayan daha geniş bir barınaktır.

Sizlerin izninizle bile olsa *“kendileri de çıkmasınlar.”* Çünkü çıkmaya dâir verilecek olan izin çıkarma hükmündedir. Bizim elimizde ise iddet bekleyen kadının koca evinden intikal etme hususunda eşlerin birbiriyle anlaşabileceklerine cevaz veren bir delil yoktur.

Çünkü kadının, ayrılmanın meydana geldiği meskenden ayrılmaması şerîatın hakkıdır ve bu hak kulun düşürmesiyle sâkıt olmaz. Nitekim **Keşşaf**’ta da bu şekilde ifâde edilmiştir.

“İhraç” çıkarma ile “hurûcuhünne” kadınların çıkması ne anlama gelir? diye sorulacak olursa buna şu şekilde cevap vermemiz mümkündür: “İhraç”ın mânâsı; kocalar kadınlarına kızdıkları, evlerinde kalmalarını hoş görmedikleri, ya da onların kaldığı meskenlere ihtiyaçları olduğu için karılarını dışarı çıkarmasınlar. Kadınlar çıkmayı taleb ettiklerinde onların çıkmalarına da izin vermesinler demektir. Böylece Yüce Allah kocaların vereceği iznin, yasağın ortadan kaldırılmasında herhangi bir etkisinin olmayacağına işâret etmiş olmaktadır. Kadınlar da istedikleri zaman kendi başlarına iddet bekledikleri evden çıkmasınlar, denmiş olmaktadır. İddet bekleyen kadın herhangi bir zorunluluk ya da ihtiyaç olmaksızın meskeninden çıkacak olursa günaha girmiş olur.

Eğer herhangi bir zorunluluk meydana gelirse mesela kadının kalmış olduğu evin çökmesinden korkması, ya da evde yangın çıkması gibi bir durum dolayısıyla bir başka

evde kalmak üzere o evden çıkabilir. Yine iddet bekleyen kadının bükmüş olduğu ipleri satmak veya pamuk satın almak gibi ihtiyacı olduğunda alışveriş yapmak için gece değil de, gündüz dışarı çıkması câizdir. Nitekim *Keşfü'l-esrar'*da da böyle kayıtlıdır.

Eğer iddet bekleyen kadınlar zinâ yapmış olurlarsa o zaman kendilerine had uygulanmak üzere o evlerden çıkabilirler ve sonra da tekrar kaldıkları eve geri dönerler.

Bazı âlimlere göre âyet metninde yer alan "mubeyyine" kelimesi lazım; yâni geçişsiz fiildir, buna göre mânâ "apaçık bir hayasızlık" demek olur. Bu, tıpkı apaçık anlamına gelen "mubiyn" kelimesinin "ibâne" masdarından türemesi gibidir.

Âyet metninde yer alan *"fâhişe"* kelimesi gerek fiil, gerek söz olsun çok kötü, çok çirkin olan şey anlamına olup burada zinâ demektir. Bazılarına göre âyet metnindeki fâhişe kelimesinden maksad "el-bezâ"dır. Bezâ çirkin ve edepsiz söz söylemek, dil uzatmak/dille sataşmak demektir. Bu da kadınların haklarının düşürülmesi noktasında "nüşûz"; yâni itâatsizlik hükmündedir.

Bu açıklamaların ışığı altında âyet-i kerîmenin mânâsı şöyle olur: Kadınlar kocalarına ve onların babası, kardeşleri gibi akrabalarına çirkin söz söylerlerse o zaman onları kaldıkları evden çıkarmanız helâl olur.

İbn Abbas (r.a.)'ın ifâdesine göre âyet metninde yer alan "fâhişe" kelimesi her türlü mâsiyet demektir ve bu "lâ tuhricû"dan istisnâdır. Buna göre âyetin mânâsı, "onları, mâsiyet işleme durumları hâriç hiçbir halde bulundukları evden çıkarmayınız" demek olur.

Bu kelime, evlerinden çıkmayı yasaklamada mübâlaga ifâde etmek üzere "la yahrucne" fiilinin fâilinden de istisnâ olabilir. Buna göre âyetin mânâsı: "Onları evlerinden çıkarmayın ki dışarı çıkmakla çok çirkin ahlâksızlık/zinâ yapmış olmasınlar." Buna göre kadın iddet beklediği evden dışarı çıkarsa çirkin bir iş/zinâ yapmış olur. Bu tıpkı "yalan söyleme ki fâsık olmayasın" cümlesi gibi olur ki "yalan söylersen fâsık olursun" demek olur.

"Bunlar" bu hükümler *"Allah'ın"* kullarına belirlemiş olduğu *"sınırlarıdır."* Arapçada "had" iki şeyden birinin diğerine karışmasına engel olan nesne demektir. *"Kim Allah'ın"* zikredilen *"sınırlarını aşarsa…"* Âyet metnindeki "yeteadde" fiilinin aslı "yeteaddâ" idi, son harfi baştaki şart edatı olan "men" den dolayı düşmüştür. Masdarı haddi aşmak anlamında "et-teaddî"dir. İşte herkim ki Yüce Allah'ın koymuş olduğu hükümlerden birini ihlal etmek sûretiyle sınırlları aşarsa...denmiş olmaktadır. Âyet metninde "hudûdehû" şeklinde zamir getirecekken "hudûdallâhi" şeklinde açık isim getirilmesi, sınırı aşma meselesinin ne kadar korkunç olduğunu vurgulamak ve "şüphesiz kendine zulmetmiş olur" emrinin ve hükmünün sebebine işâret etmek içindir.

"*Şüphesiz kendine zulmetmiş olur.*" Yâni kendine zarar vermiş olur. **Baklî** (k.s) der ki: Allah Teâlâ emirleriyle ve yasaklarıyla sınırlarını çizmiştir ki o yola girenler korunsun. Eğer insanlar Allah'ın koymuş olduğu sınırı aşacak olurlarsa hak yoldan ayrılmış ve bu'd karanlıklarında sapıtmışlardır. Bu da insan nefsine yapılacak

zulümlerin en büyüğüdür. Çünkü bunu yapanlar, nefislerinin yüce derecelere ve yakınlığa vâsıl olmaya engel olurlar.

Âlimlerden birisi der ki: Allah'ın emrini hafife almak, emredeni iyi bilmemekten/az bilmekten kaynaklanmaktır. O halde Yüce Allah'ın ilmi karşısında azâbından korkmak ile rahmetini ummak ya da haya ile ismet arasında olmalı.

Bunlar dört sebebdir ve uygun olmayan yere düşmekten insanı koruyan bir beşinci sebep yoktur. Buradaki koruyucu sebeplerden herhangi birine sâhib olmayan insan mâsiyete düşer ve nefsine zulmeder. Kâmil olan insan nefsine hem zâhirî hem de bâtıni yönden hakkını veren insandır ve ona zulmetmeyendir.

Hikaye edilir ki: **Maruf Kerhi** (k.s) hûrilerden bir câriye görür, ona:

"– Sen kimin câriyesisin?" diye sorar. Câriye:

"– Ben testilerden soğuk su içmeyen kişinin câriyesiyim" der. Maruf Kerhî'nin içmek üzere testiye koymuş olduğu suyu vardı. Huri testiyi alır ve yere çalarak kırar.

Seriy Sakatî yerde bir testi parçası gördüm, yerden kaldırılmamış üzerinde otlar bitmişti. Marufu'n hûrisi kendisi soğuk suyu içmekten kaçındığında o testiyi yere vurup parçalamıştı. İşte o parça o testinin parçası ve bu parça Maruf'un kendi nefsine hakkını vermesinin karşılığı. Çünkü onun vücudunda câriyenin ve benzerinin zıddını talep eden birisi vardı. Ona her hak sâhibine mutlaka hakkını vermek şarttı.

"Bilemezsin…" Bu ifâde bir önceki cevap cümlesinin sebebini bildiren ifâdedir. Buna göre denmiş oluyor ki, "Sen ey sınırı aşan kişi, yaptığın işin âkıbetini bilemezsin." Bâzı âlimler bu âyeti: "Sen bilemezsin şeklinde değil de hiçbir nefis bilemez" şeklinde anlamışlardır.

"Olur ki Allah bundan sonra" İşlemiş olduğun bu sınırı aşma fiilinden sonra yapmış olduğun hareketin aksini gerektiren *"bir durum ortaya çıkarıverir."* Bu ortaya çıkan şey senin kalbinde olur. Çünkü kalpler Yüce Allah'ın iki parmağı arasındadır, dilediği gibi onları evirip çevirir.

Âyet metninde yer alan "yuhdisu" fiilinin kökü "hudûs"tur. Hudûs demek ister araz; ister cevher olsun herhangi bir nesnenin bir zamanlar yok iken sonradan meydana gelmesi demektir. Bir şeyin ihdâsı demek onun yoktan var edilmesi demektir. Senin yapmış olduğun bu sınırı aşma fiilinin aksini gerektiren bir durum meydana çıkar ve böylece Allah Teâlâ kadına karşı beslenen o buğzu ve kini sevgiye ve ondan yüz çevirme duygusunu ona yönelme arzusuna çevirebilir. O zaman da -erkek Allah'ın koyduğu sınırı aştığı için- ric'at yoluyla ya da yeni bir nikâh kıyarak bunu telâfî imkânı bulamaz.

Allah Teâlâ'nın ortaya çıkaracak olduğu durum, erkeğin kalbini sınırları aşmak sûretiyle işlemiş olduğu fiilden tersine ve aksine çevirmesidir. Zulüm erkeğin sınırları aşması sebebiyle başına gelen dünyevî bir zarardan ibârettir ve bunun telâfîsi mümkün değildir. Ya da zulüm demek hem dünyevî hem de uhrevî zararlara şâmil olan mutlak zarar demektir. Buradaki ta'lilin dünyevî zarara has ve özel kılınması insanların bundan kaçınmalarının daha güçlü ve o zararı önlemeye düşkünlüklerinin daha kuvvetli

olmasından dolayıdır.

Bu âyet-i kerîmede üç boşamanın bir kerede verilmesinin çirkin olduğuna işâret vardır, çünkü üç boşamadan sonra kadına geri dönmesi, mümkün değildir. Üç boşama şeytana yardımcı olmak anlamına gelir, bunun terkedilmesi ise şeytana rağmen yapılmış güzel bir iştir. Çünkü boşama şeytanın en önemli amaçlarından ve maksadlarındandır. Nitekim *Müslim* **Câbir** (r.a.)'dan şu hadis-i şerifi nakletmektedir.

Câbir (r.a.) diyor ki: Peygamberimiz (s.a.)'den dinledim, buyurdu ki: "*İblis'in arşı denizin üzerindedir. İblis avanelerini/askerlerini gönderir de bunlar insanları fitneye düşürürler. İblis yanında bunların en büyüğü insanları en çok fitneye düşürendir. Göndermiş olduğu avanelerinden biri gelir:*

"– Ben şöyle şöyle yaptım" der. İblis ona:

"*– Sen bir şey yapmamışsın" der. Sonra bir diğeri gelir:*

"– Ben onu karısıyla birbirinden ayırmadan bırakmadım" der. İblis onu kendisine yakın kimseler içerisine alır ve: "– Sen ne iyisin, *sen ne güzel bir saptırıcı ya da ne güzel bir şerlisin*."[186] der.

Hadis metnindeki (nun-ayın-mim)'harflerinden oluşan kelime övgü anlamı ifâde eden 'ni'me' fiili olabileceği gibi, tasdik ve olumlu cevap harfi olan 'neam' de olabilir. Övme anlamına olursa "sen ikrâma lâyık ne güzel bir nefersin" demek olur.

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
وَاَشْهِدُوا ذَوَىْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ
بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ
مَخْرَجاً ﴿٢﴾

2. İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler içerisinde *(nikâhınız altında)* tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın. İçinizden adâlet sâhibi iki kişiyi de şâhid tutun. Şâhidliği Allah için yapın. İşte bu, Allah'a ve âhiret gününe inananlara verilen öğüttür. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder.

"*İddet müddetlerini doldurduklarında"* yâni bekleme sürelerinin sonuna yaklaştıklarında... demektir. İddet/bekleme süresi ise "üç ay hâli" süresidir. Kadın üçüncü ay hâlinden temizlenip de boy abdesti almasa bile üç âdet kanamasının geçmesi ile bekleme süresi dolar. Çünkü boşanan kadın iddetinin sonuna erdikten sonra ona rücu etmek mümkün değildir. Böylece iddet müddetine ulaşmak demek olan "bulûğ" o süreye yaklaşmak demektir.

Nitekim *Müfredat'*ta ifâde olunduğuna göre "el-bulûğ" ve "el-belâğ" herhangi bir gayenin ve amacın en uç noktasına ulaşmak demektir ki, bu son nokta ister bir mekân

veya zaman ya da takdir edilmiş işlerden herhangi biri olsun farketmez. Bu kelimelerle o hedefe her ne kadar varılmasa da yaklaşmak anlamı ifâde edilir. Tıpkı bu âyet-i kerimede olduğu gibi. Çünkü bu âyette iddetlerini doldurduklarında denilmekte fakat maksad iddet müddetlerini doldurmaya yaklaştıklarında demektir. Çünkü kadın o sürenin en uç noktasına vardığında erkeğin o kadına dönmesi ve onu elinde tutması mümkün değildir. Âyet metninde yer alan "ecel" kelimesi ile kasdedilen herhangi bir şey için tâyin edilmiş, belirlenmiş bulunan süre demektir.

"*Onları ya"* kendileriyle güzel geçinerek ve uygun bir infakta bulunarak *"güzellikle nikâhınız altında tutun"* yâni sizler muhayyersiniz, dilerseniz onlara rucû edin. Rucû' Ebû Hanife'ye göre söz ile olabileceği gibi cinsel birleşmeyle, şehvetle cinsel organına bakmak ve dokunmakla da olur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: *"Müminlerin en mükemmeli, ahlâkça en güzelleri ve âile fertlerine en hoş davrananlarıdır."*[187]

"Veya" haklarını vererek kendilerine önce rücû' edip sonra yeniden boşayıp bekleme sürelerini uzatmak sûretiyle kendilerine zarar vermekten kaçınarak *"onlardan meşru ölçülere göre ayrılın. İçinizden"* yâni müslümanların içinden, nitekim **Hasan Basrî** âyeti böyle anlamıştır. Ya da **Katade**'nin tefsir ettiği gibi hür olanlarınızın arasından demektir. *"Adâlet sâhibi iki kişiyi de"* buradaki "ذَوَى/*zevey*" kelimesi mansup olup sâhib mânâsınadır *"şâhid tutun."* Yâni ric'at yaptığınızda veya ayrıldığınızda çekişmeyi önlemek için adâlet sâhibi iki kişiyi şâhid tutun. Çünkü kadın bekleme süresinin geçmesinden sonra kocasının kendisine bu süre içinde dönmüş olduğunu inkâr edebilir. Belki de eşlerden birisi ayrılıktan sonra ölebilir ve bunlardan hayatta kalan eş miras alabilmek için evliliğin devam ettiğini iddiâ edebilir. Şâhid tutulması hususundaki emir vücub ifâde etmez, mendupluk ifâde eder. Bu iki şâhid zâlim ve fâsık olmayacaklar, tersine âdil olacaklardır. Adâlet; insanın büyük günahları işlemekten kaçınması, küçük günahlarda ısrarlı olmaması ve iyiliklerinin kötülüklerine galip olması demektir. Herhangi bir küçük günahı ısrar etmeksizin işlemek adâleti zedelemez. Çünkü insan olup da peygamberlerin dışında mâsum olan yoktur. Nitekim fıkıh kitaplarında böyle kaydedilmektedir.

Ey şâhidler ihtiyaç esnasında "şâhidliği" samîmî olarak *"Allah için yapın."* Bu da şâhidlerin şâhidliği kendisine şâhidlik edilen kişinin lehine ve aleyhine yapmalarıdır. Hakk'ın yerine getirilip zulmün savulmasının dışında başka bir gaye için yapmamalarıdır. Eğer bir şâhid şâhidliği Allah için değil de herhangi bir amaç için yapacak olursa, bu hareketiyle şâhidliği gizleme vebalinden kurtulmuş olur. Fakat bundan sevap elde edemez. Çünkü ameller niyetlere bağlıdır. Kısaca ifâde etmek gerekirse şâhidlik bir emanettir ve Yüce Allah'ın ***"Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emrediyor"*** (en-Nisa, 4/58) âyetinde ifâde buyrulduğu üzere emâneti yerine getirmek şarttır. Eğer bir kimse emaneti gizlemiş olursa hıyanet etmiş olur. Hıyanet de Yüce Allah'ın ***"şâhidliği/ bildiklerinizi gizlemeyin, kim onu gizlerse bilsin ki onun kalbi günahkârdır."*** (el-Bakara, 2/283) âyetinin de gösterdiği üzere

büyük günahlardandır.

"*İşte bu"* buradaki "zalikum" ifâdesi şâhidliğe teşvik edilip yerine getirilmesine işâret etmektedir. Ya da "bu" ifâdesiyle âyette geçen boşamanın sünnete uygun olması, iddet/bekleme süresinin sayılması, bu süre içinde kadınların koca evinden dışarı çıkmamaları ve çıkarılmamaları, hanımına geri dönecekse buna iki şâhid tutulması, şâhidliğin tebdil ve tağyirden/değiştirmeden sakınılıp vakaya uygun bir şekilde yapılması gibi hususların hepsine işâret edilmektedir.

"*Allah'a ve âhiret gününe inananlara verilen bir öğüttür."* Burada yer alan "vaaz" içinde korkutma unsuru olan bir vazgeçirme ve caydırmadır. Bu korkutmanın Allah'a ve âhiret gününe inananlara yöneltilmesinin nedeni, verilen öğütten bu kişilerin yararlanacağından dolayıdır. Maksad o kişilere bunu hatırlatmaktır. Âyette Mücâdele suresinde olduğu gibi "ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ: ***Size öğütlenen budur."*** (el-Mücâdele, 58/3) denilmemiştir. Çünkü Mücâdele suresinde müminleri kıskançlığa teşvik etmek için böyle buyrulmuştur. Zira kıskançlığı olmayan kişinin dini de yoktur.

Allah'a îmânın gereklerinden biri de mâbudluk ve rablık haklarını gözetmek, âhiret gününe inanmak, hesaba çekilmekten ve azaba uğramaktan korkmak, Yüce Allah'ın ihsanını ve sevabını ummaktır.

Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi yaratıcısından ve yaratıklardan utanır da Allah Teâlâ'nın öğütlerine uyup onunla amel eder. Bu âyet-i kerîme insanın iki günü olup bunlardan birinin ilk gün/ dünya, diğerinin de âhiret günü olduğuna da işâret etmektedir.

Arapçada "yevm/gün" denildiğinde örfe göre güneşin doğuşundan batışına kadar olan zaman dilimi anlaşılır. Şer'an yevm ise ikinci fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar uzanan zaman dilimidir. Bu iki mânânın ikisi de burada kasdedilmiş değildir, bunun kasdedilmediği zaten açıktır. Şu halde burada âhiret günü denirken kasdedilen ister gece, ister gündüz olsun, ister uzun, ister kısa bulunsun mutlak zaman dilimi demektir. Bu söz konusu zaman ya sınırlıdır, bu takdirde zaman dünya zamanı olmuş olur ve ilk günden maksad da bu zaman olmuş olur, ya da sınırsızdır ki bu da âhiret zamanıdır ve yevmu'l-ahir ile kasdedilen sonu olmayan âhiret günü olmuş olur.

Âhiret gününe "yevmü'l-âhir" denmesi dünya gününden sonra gerçekleşmesinden dolayıdır. Âlimler buradaki "yevmü'l-âhir"dan maksadın yine mahdud bir vakit olmasının mümkün olduğunu ifâde etmişlerdir. Bu vakit de 'vaktü'n-nüşûr' denilen dirilme vaktinden cennetlik ve cehennemliklerin cennetteki ya da cehennemdeki yerlerine varacakları ana kadarki zaman dilimi olmuş olur. Buna göre buradaki âhiret gününün güneşin doğmasıyla batması arasındaki sınırlı iki günden istiâre yoluyla kasdedilmiş gün olması da mümkündür. Güneşin doğmasıyla batması arasındaki zaman dilimi ise uyku uyuklama zamanıdır. İşte bu iki zaman arasındaki şeyle dirilmeden önce kabirlerdeki geçen zaman kasdedilmiş olabilir. Nitekim Allah Teâlâ: ***"Eyvah, bizi kabrimizden kim kaldırdı."*** (Yâsin, 36/52) âyetinde bu şekilde hikâye etmektedir. Buna göre yevmü'l-âhir'e yarın denir. Nitekim Haşr suresinin sonlarında bu açıklama

geçmişti.

Büyüklerden biri demiştir ki: Uykudan sonraki yakaza hâlindeki bilginle, ölümden ve berzahtan sonraki diriltme durumundaki bilgin aynıdır. Aslında berzah birdir, ancak cisimle uyku esnasında olan berzah ölüm neticesi olan berzah değildir. Nasıl ki kişi uykusunun ardından uyanıyor, aynen bunun gibi ölümünün ardından da dirilecektir. Bu sâbit bir durumdur. Akıllı olan birgün sonu gelecek olan bugünde çalışıp çaba gösterirken îmandan ve amelden kesilmez. Ölümü ve dirilmesi bu ikisi üzere olmak için onlarla birlikte yaşar.

"Kim" talakı bid'î vermekten kaçınarak *"Allah'tan korkarsa"* ve bunun yerine sünnete uygun boşar, iddet bekleyen kadına zarar vermez, onu meskeninden çıkarmaz, şâhid tutma hususunda ihtiyatlı davranır ve diğer noktalara dikkat ederse *"Allah ona bir çıkış (yolu) ihsan eder."* Âyette geçen "mahrac" kelimesi çıkış anlamında mimli masdar olup Allah eşler hakkında meydana gelebilecek gam, keder ve sıkıntıya düşme durumunda kurtuluş yolu ihsan eder, huzur nasip eder.

Bazı âlimlere göre buradaki: "Allah'tan korkma" sadece boşama, iddet bekleyen kadına zarar verme ve benzeri hususlarda değil, geneldir. Buna göre âyetin mânâsı; "kim yaptığı ve yapmadığı her hususta Allah'tan korkarsa Yüce Allah ona kafasını karıştıracak ve durumunu bulandıracak her türlü hususta bir çıkış, dünya ve âhiret kederlerinden kurtuluş ihsan eder." Bu genel hükmün içerisine bizim belirttiğimiz hususlar da öncelikli olarak girer.

Rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.) bu âyeti okuduktan sonra "çıkış" kelimesini dünyanın şüphelerinden, ölümün sıkıntılarından ve şiddetlerinden, kıyamet gününün sıkıntılarından kurtuluş olarak tefsir etmiştir.

Celaleyn tefsirinde "mahrec/çıkış" sıkıntıdan rahatlığa, haramdan helâle, cehennemden cennete kurtuluş şeklinde tefsir edilmiştir. Âyetteki "mahrac" kelimesi daha önce belirtildiği gibi mimli masdar olabileceği gibi "çıkış yeri" anlamında ism-i mekân da olabilir. Buna göre âyetin mânâsı: "Kim Allah'tan korkarsa Yüce Allah onu rahata kavuşacağı bir mekâna çıkarır" demek olur.

Fethurrahman'da âyet: "Kim Allah'tan korkarsa Allah ona eşine geri dönmesi için çıkış yolu ihsan eder" şeklinde tefsir edilmiştir. **İbn Abbas** (r.a.)'ya:

"– Karısını üç ya da bin talakla boşayan bir koca için çıkış yolu var mıdır?" diye sorulmuş, İbn Abbas (r.a.) da:

"– Böyle bir kimse Allah'tan korkmamış, Allah da ona bir çıkış yolu ihsan etmemiştir. Böylece karısı kendisine üç talakla geri dönülmesi mümkün olmayan bir şekilde boşanmış, üçten fazla verdiği talak boynunda günah olarak kalmıştır" diye cevap vermiştir.

Denilmiştir ki çıkış iki şekildedir. Birincisi Yüce Allah'ın o kişiyi içinde bulunduğu bu sıkıntıdan çıkarması, ikincisi ona hoşnutluk ve sabırla ikramda bulunmasıdır. Bu da âfiyet kabilindendir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.) de: "Her türlü belâdan ve sıkıntıdan âfiyet iste." buyurmuştur. Âfiyet iki şekildedir; birincisi kişinin Allah'tan,

içinde sıkıntı olan her şeyden kurtulup âfiyet dilemesidir. Çünkü şiddet ve sıkıntının ekserisi günahlar sebebiyle insanın başına gelir. Böylece kişi sanki belâ ve sıkıntıdan âfiyet dilemiş ve nefse ârız olan şiddete kaynaklık eden günahlardan mağfiret dilemiş gibidir.

İkincisi ise insanın başına bir belâ ve sıkıntı geldiğinde insan kendi nefsine güvenmemelidir. Allah'a güvenmeli ve onun yardımını gözetmelidir. İşte bu mertebede belâ dostluğa, çile ihsana, kin ve garaz sevgiye ve aşka, elem lezzete, sabır şükre dönüşür ve böyle bir mertebeyi ancak ve ancak kemal sâhibi olan mükemmel kimseler elde ederler.

إِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهِ ۜ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ۜ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ ۜ

3. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.

"Ve ona beklemediği yerden" bu ihsanın ardından *"rızık verir."* Âyet metninde geçen "min" ibtidâiyye olup "yerzukhu/ rızık verir" fiiline müteallıktır. Buna göre âyetin mânâsı: "Kim Allah'tan korkarsa Allah ona aklına hayaline gelmeyecek ve beklemediği yerden rızık verir ve o da evlendiği eşinin mehrini, haklarını ve nafakalarını ödeme imkânı bulur" demektir.

Aynü'l-maânî isimli eserde bu âyet-i kerîme: "Kim Allah'tan korkarsa Allah ona, gözetmediği ve beklemediği sofradan ya da beklediği gözettiği hesaptan rızık verir" diye tefsir olunmuştur.

Sebeplerden geç ve takvâ talep et,
Bu şekilde Allah sana sebepsiz rızık ihsan etsin
Allah sana öyle bir yerden helâl bir rızık ulaştırır ki
Senin aklın ve hayalinden bile geçmez.

Peygamber Efendimiz (s.a.) buyurur ki: *"Ben öyle bir âyet biliyorum ki insanlar bu âyeti alsalar kendilerine yeter. Bu âyet;* ***"Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir"*** *âyet-i kerimesidir."*[188] Peygamber Efendimiz bu âyet-i kerimeyi durmadan okuyor ve tekrarlıyordu.

Yine bir başka rivâyette Peygamber Efendimiz (s.a.): *"Kim çok istiğfar ederse Allah Teâlâ ona her türlü kederi için bir ferahlık, her türlü sıkıntısı için bir çıkış yolu ihsan eder ve onu hiç beklemediği yerden rızıklandırır."*[189] buyurmuştur.

Rivâyet olunduğuna göre **Avf bin Mâlik el Eşcaî** (r.a.)'ın oğlu Sâlim'i müşrikler esir alırlar. Avf bin Mâlik Peygamber Efendimiz'e gelerek:

"– Oğlum esir alındı" der ve ihtiyaç içinde olduğundan, fakir olduğundan şikâyetçi

olur. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz:

"Allah'tan kork ve çok lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-aziym de!" diye tavsiyede bulunur. Avf bin Mâlik de kendisine yapılan bu tavsiyeyi tutar. Bir de ne görsün evinde iken birden oğlu kapıyı çalmaz mı? Üstelik çocuğun beraberinde yüz adet deve vardır. Düşmanın gaflet içerisinde olduğu bir anda çocuk develeri sürüp getirmiş, bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil olmuştur."[190]

Kâşifî demiştir ki; Avf kendi eşiyle Peygamberimiz (s.a.)'in sözüne göre amel etti, kısa bir süre sonra Avf'ın oğlu müşriklerin elinden kurtuldu. Onların dört bin koyununu sürerek selamet içinde Medine'ye geldi. Bu âyet nâzil oldu ki, kim takvâyı âdet edinirse helâl rızık bulur.

Aynü'l-maani'de ifâde edildiğine göre Avf bin Mâlik oğlunu bu esaretten dörtbin koyun ve çeşitli mallar vererek düşmanın elinden kurtarmıştır.

*Celaleyn'*de kaydedildiğine göre Avf bin Mâlik'in oğlu düşmanın develerini ve koyunlarını ele geçirmiş ve onları sürüp babasına getirmiştir.

Rivâyet edilmiştir ki, Hz. Ömer (r.a.)'ın hilâfeti zamanında bir adam geldi ve ondan hilâfet meclisinde yerine getirmek için valilik işi istedi. Hz. Ömer (r.a.) adama: "Kur'ân biliyor musun?" diye sordu. Adam: "Bilmiyorum, okumadım" diye cevap verdi. Hz. Ömer (r.a.): "Biz Kur'ân bilmeyene iş vermeyiz" dedi. Adam geri döndü, Hz. Ömer (r.a.)'ın kendisine bu işi vermesi için, zorluklarla beraber büyük bir azim ve gayret içinde kendisini Kur'ân öğrenmeye verdi. Kur'ân öğrenip onu hıfzettiğinde Kur'ân'ı okumanın ve bilmenin bereketiyle öyle bir mertebeye erişti ki artık gönlünde ne vali olma hırsı, ne de Hz. Ömer (r.a.)'ı görme isteği kaldı. Sonra bir gün Hz. Ömer (r.a.) adamı gördü ve şöyle dedi: "Ey delikanlı, ne oldu ki birden bire bizden uzaklaşmayı tercih ettin?" Adam şöyle cevap verdi: "Ey mü'minlerin emiri, sen insanların kendisinden uzaklaşmak isteyeceği kimselerden değilsin. Fakat Kur'ân öğrendim ve öyle zengin bir kalbe sâhib oldum ki insanlara ve o işe ihtiyacım kalmadı." Hz. Ömer (r.a.): "Seni bu dergâhta ihtiyaç duymamaya götüren âyet hangisidir?" diye sordu. Adam: "Bu âyet, Talâk Suresi'ndedir." diye cevap verdi.

Sıkıntı ve rızıktan her biri dünyevî, uhrevî, cismânî ve rûhânî olur. Sıkıntının ve darlığın en zoru uhrevî olanı, rızkın en bolu ise rûhânî olanıdır. Kim Yüce Allah'tan hakkıyla korkarsa Allah Teâlâ ona her iki dünyanın sıkıntılarından çıkış ihsan eder ve menfaatlerinden rızıklandırır. Şâyet; "takvâ sâhibi insanlar içinde en müttaki olanları peygamberler ve velîlerdir. Buna rağmen onların çoğunluğu şiddetli meşakkatlerle ve uzun bir yokluk ve fakirlikle imtihan olunmuşlardır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.): *"İnsanların içinde sıkıntısı ve belâsı en ağır olanlar peygamber ve evliya sonra bunların ardından gelenler ve sonra da onlardan sonra gelenlerdir."*[191] buyurmuştur. O halde Peygamber Efendimiz'in de ifâde buyurduğu üzere bu kimseler neden böylesine sıkıntı çekerler?" şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermek

mümkündür:

Sıkıntının en beteri ve en uzun olanı uhrevî olanıdır. Oysa yukarıda zikredilen peygamberler ve velîler Yüce Allah'ın lütfu ve keremi sayesinde böylesi bir sıkıntı çekmekten emin olan kimselerdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: ***"Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de."*** (Yunus, 10/62) Bu, insanların kendi istekleri ve tercihleri ile dünyada başlarına gelenler ise o yüce mükâfatı elde etmek içindir. Kendi istekleri olmadan çektikleri ve başlarına gelen sıkıntılar ise sabr-ı cemil elde etmeleri içindir. Dolayısıyla bu sıkıntıların yüce bir gayesi ve büyük bir menfaati vardır. ***"Allah zülcelal bilendir, hikmet sâhibidir"*** (et-Tevbe, 9/15) ***"Şüphesiz Allah dilediği şeyi yapar."*** (el-Hac, 22/14) ***"Allah dilediğine hükmeder."*** (el-Mâide, 5/1)

Âlimlerden biri der ki: Sahabeden birisi Peygamber Efendimiz'e gelerek ihtiyaç içinde olduğundan şikâyette bulundu. Peygamberimiz (s.a.) ona: *"Temizliğe devam et Allah rızkını genişletsin"*[192] buyurdu. Aynı âlim sözlerine şöyle devam eder. Nice insanlar vardır ki, temizliğe devam ettikleri halde rızıklarının genişlemesi bir yana normal ihtiyaçlarının asgarisini bile elde edememektedirler. Bu kimselere temizliğin herhangi bir engel dolayısıyla yukarda ifâde buyrulan sonucu vermemesi rızkın genişletilmesi gibidir. Ancak bu sonucun herhangi bir etki ve nedenden dolayı ortaya çıkmaması, sebebin sonucu doğuracağı zorunluluğuna engel değildir. Bir başka ifâdeyle illetin/sebebin sonucu getirmesi zorunluluğuna engel değildir. Sonucu sebebin doğurduğunu söyleyen âlimlere göre bu hüküm gâyet açıktır. Bu kanâatte olmayanlara göre ise mâni olmayışı illetin bir parçası kılınır. Engeller arasında gaflet ve bazı kusurların galebe çalması gibi unsurlar da vardır. İki zıttan birisinin galebe çalması esnasında diğerinin etkisi kalmaz.

Âcizane kanaatimize ve kalbimize doğan şeye göre taharete devam eden insanlar çeşitli mânevî rızıklarla; ilim, mârifet, hikmet ve hakikatler gibi rûhânî gıdalarla rızıklanmış insanlardır. Bazılarının maddi rızık ve cismânî gıda açısından darlık ve sıkıntıda olmaları zâhirî fakirliğin bâtına uygun düşmesi içindir. Bâtınî fakirlik ise mutlak zenginliğin ta kendisidir. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.) şöyle duâ buyurmuşlardır: *"Allah'ım beni sana muhtaç kılmakla müstağni eyle."*[193] Sürekli taharete devam eden kimseler ebediyyen rızıklanan insanlardır. Bunlar ya zâhirde ve bâtında birlikte rızıklanmaktadırlar. Ya da sadece bâtınî olarak rızıklanmaktadırlar. Sonra taharete devam eden kimselerin başlangıç ve sonuç itibariyle mertebeleri vardır. Sonuç ehli dediğimiz sonuna kadar tahareti bırakmayan insanlar arasında mutlak olarak rızıktan mahrum kalan hiçbir kimseyi görmek mümkün değildir, görülürse bu nadirdir. Asıl gani ve zengin olan Allah Teâlâdır.

*et-Te'vilâtü'n-necmiyye'*de bu âyet-i kerîme şöyle tefsir olunur: Kim Allah'tan korkup kendi mutlak zâtını, bütün eşyayı yaratıp yoktan var eden Yüce Allah'ın zât, sıfat ve fiillerine kalkan kılarsa Allah Tâalâ onun zât, sıfat ve fiillerini sıkıntı ve

darlıklardan kurtarır, ona bir çıkış yolu ihsan eder ve hiç ummadığı yerden Vehhâb isminin feyzinden kesp/kazanma ve içtihad/çalışma yoluyla değil de vehb/bağışlama yoluyla rızıklandırır.

"Kim Allah'a güvenirse Allah ona yeter…" Âyet metninde yer alan "tevekkül" kalbinin, insanın elindeki her mevcudda ve eline geçmeyen her hususta sakin ve huzurlu olması, kalbin her türlü alakadan yüz çevirerek her hâlükârda Allah Teâlâya bağlanması demektir. Âyetteki "hasbuhû" ifâdesi de "kâfi, yeter" anlamınadır. Buna göre âyetin mânâsı: "Kim Allah'a güvenirse Allah Teâlâ bütün işlerinde ona yeter ve ona her şeyi verir. O kadar verir ki artık kul, bu bana yeter der."

"Rızık konusunda Allah Teâlâ'nın hükmü değişmediğine göre tevekkülün ne anlamı kalıyor?" şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermemiz mümkündür: Allah'a tevekkül eden kimsenin kalbi kötü düşüncelerden boş, kafası sakin olur ve Yüce Allah'ın hükmünü çirkin görmez, bu itibarla tevekkül övülen bir nitelik olmuştur. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.) şöyle buyururlar: *"Şâyet siz Yüce Allah'a hakkıyla tevekkül edip güvenmiş olsaydınız, Allah Teâlâ sizi sabahleyin karnı aç olarak (rızkını aramak üzere) yuvasını terkeden ve akşamleyin karnı doymuş olarak dönen kuşları rızıklandırdığı gibi rızıklandırırdı."*[194]

Bu hadis-i şerif kesinlikle çalışmaktan geri kalmayı ifâde etmiyor, tam tersine rızkın aranması gerektiğini belirtiyor. Çünkü hadis-i şerifte kuşun sabahleyin yuvasından ayrılıp akşamleyin döndüğü yâni daima hareket hâlinde olduğu ifâde ediliyor. Tevekkül ancak geçim temini için gerekli gayret ve çabadan sonra olur. Bu, tıpkı bir çiftçinin tohumunu tarlaya attıktan sonraki tevekkülüne benzer. Selef âlimleri: "Ticaret yapıp kazanınız, çünkü siz öyle bir zamanda yaşıyorsunuz ki sizden biri muhtaç duruma düştüğünde yiyecek olduğu ilk şey dinidir. Bunlar muhtaç birini cenazeye gelmiş cemâat içerisinde gördüklerinde ona "sen dosdoğru dükkanına git" derlerdi.

*Mesnevî'*de şöyle gelmiştir:

Eğer tevekkül edeceksen çalışmada, işte tevekkül et
Önce ekin ek, daha sonra Cebbâr'a dayan.
Kazanan Allah sevgilisidir işâretini dinle!
Tevekkülden dolayı sebebe sarılmada tenbel olma.

Her türlü hareket ve kazançtan geri duran kâmil kimselere gelince, bunların gittikleri yol zor olur. Dinde zayıf olan kimseler bu yolu tutamazlar. Yukarda zikredilen hadis-i şerif gösteriyor ki, gerçekten tevekkül eden kimse kuşlar gibi belirli bir rızka ve kendine ayrılmış olan gıdaya dönen kimse değildir ki tevekkülü bozulmasın. Ancak kişi mükemmellerden olursa buna bir diyeceğimiz olamaz. Çünkü onların gözünde muayyen rızık ile muayyen olmayanı eşittir. Çünkü onların kalpleri sadece Allah'a bağlıdır, O'ndan başka hiçbir şeye bağlı değildir.

et-Te'vilâtü'n-necmiyye'de bu âyet-i kerîme şöyle tefsir olunur: Her kim kendi rızkı

konusunda şer'i ahkama, kalbinin rızkı konusunda vâridât-ı kalbiyeye/ kulun kasdı ve dahli olmaksızın kalbe gelen feyiz ve ilhamlara, ruhunun rızkı konusunda ilâhî ihsan ve lütuflara güvenip dayanırsa ism-i âzam olan Allah zikri ona yeter. Ya da tevekkülün bizzat kendisi ona yeter. Bu açıklamaya göre "hasbuhû/ona yeter" ifâdesindeki zamir, yukarda olduğu gibi Allah kelimesine değil, tevekkül kelimesine gitmektedir.

"*Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir.*" "بَالِغُ اَمْرِهِ/Bâligu emrihî" yaratıkları içerisinde kendisine tevekkül eden ve etmeyenler hakkında emrini gerçekleştiren, muradını tamamlayan ve ezeldeki hükmünü yerine getirendir. Ancak kendine tevekkül eden kimsenin kötülüklerini örter ve mükâfâtını arttırır.

et-Te'vilâtü'n-necmiyye'de bu kısım şöyle anlaşılmıştır: Şüphesiz Allah her emredilen hususta onu sonuna ve en uç noktasına kadar yerine getirendir. Âyet "bâligun emrehû" şeklinde de okunmuştur. Buna göre âyetin mânâsı şöyle olur. "Allah Teâlâ'nın emri dilediği hususa ulaşır, hiçbir isteği yerine getirilmeyerek boşa gitmez ve hiçbir arzulanan husus, Allah'ı âciz bırakamaz."

Kâşifî'nin dediği gibi: "Kendi işini istediği yere ulaştırandır, yâni Hakk'ın murâd ettiği bir şey yok olup gitmez."

Bu âyet-i kerîme "bâliğun emruhû" şeklinde emr kelimesi fâil olmak üzere de okunmuştur. Buna göre âyetin mânâsı Allah Teâlâ emri geçerlidir demek olur. *Kamus*'ta açıklandığına göre "emrullahi bâliğun" demek Allah'ın emri geçerlidir, nerede arzulanırsa oraya ulaşır demektir.

"Allah" sıkıntı, rahatlık, fakirlik, zenginlik, ölüm, hayat vb. *"her şey için bir ölçü"* zâtına, zamanına, kavmine, bütün keyfiyet ve vasıflarına bir takdir *"koymuştur."* ve bu takdir edilen şey Yüce Allah'ın takdir ettiğine göre yerine gelir. "Öyle bir ölçü ki ondan hiçbir şey kaçamaz."

Allah herşey için bir ölçü koymuştur yâni muayyen bir tek miktar ya da bir vakit, süre, ulaşacak olduğu bir son koymuştur. İşte bu ecel ve süre öne de gelmez, geriye de gitmez. Bunun değişmesi mümkün değildir.

et-Te'vilâtü'n-necmiyye'de şöyle denir: Allah her şeye lâyık olduğu bir rütbe ve kemal vermiştir.

Kâşâni bu âyet-i kerîmeyi şöyle anlar: Kim vâsıtalardan bakışlarını keserek vesîleleri bir yana bırakıp tamamen Allah'a döner, O'na tevekkül ederse Allah ona yeter, onu takdir olunan hususa ulaştırır, kendisi için taksim edilmiş olan dünya ve âhiretteki nasibine sevkeder. Şüphesiz Allah kendi işinden istemiş olduklarını yerine getirir, bunun karşısında hiçbir engel ve mâni yoktur.

Kim bu gerçeği kuşkusuz bir biçimde bilirse kimseden korkmaz ve kimseden bir şey de beklemez, bütün işlerini Allah Teâlâ'ya havâle eder ve kurtulur. Allah Teâlâ her iş için ezelde belirli bir sınır ve muayyen bir vakit tâyin etmiştir. Hiç bir kimsenin çabasıyla bu iş artmaz, hiçbir engel, hiçbir kusur ve eksiklik yüzünden de eksilmez. Takdir edilen vaktinden geri kalmaz, öne de gelmez. Bunu kesin bir biçimde bilen ve bu

gerçeğe şâhid olan kimse gerçekten Allah'a tevekkül etmiş demektir.

Müfredat'ta yer aldığına göre Allah Teâlâ'nın eşya/mevcudatla ilgili takdiri iki şekilde olur. Birincisi buna kudret vermek sûretiyle, ikincisi de o eşyayı hikmetinin gereğine uygun olarak belirli bir miktar ve özel bir biçimde yaratması şeklinde olur. Bunun sebebi şudur: Yüce Allah'ın fiili iki çeşittir:

a- Birincisi bilfiil yoktan var ettiğidir. Bilfiil yoktan var etmek demek onu bir defada kâmil olarak vücuda getirmek demektir. Artık buna Yüce Allah müstağni kılmayı dilediği, ya da değiştirmeyi irâde buyurduğu zamana kadar ona kevn/oluş ve fesad/bozuluş arız olmaz. Gökler ve bunların içinde bulunanlar buna örnektir.

b- Bir kısım fiilleri de vardır ki Yüce Allah bunların asıllarını bilfiil vücuda getirir, cüzlerini bilkuvve var eder ve ondan takdir edilenin dışında başka şey meydana gelmez. Yüce Allah'ın hurma çekirdeğinden elma ve zeytinin değil de hurmanın meydana gelmesini takdir etmesi gibi. Yine insanoğlunun sperminden ondan diğer canlılar değil de sadece insan yetişecek şekilde takdir buyurmuş olması gibi.

Yüce Allah'ın takdiri iki şekildedir:

1- Bir şeyin şöyle olacağı ve şöyle olmayacağı şeklindeki hükümdür. Bu ya vücub yollu ya da imkân yolludur. İşte Yüce Allah'ın *"Allah herşey için bir ölçü koymuştur"* âyet-i kerîmesi buna işâret eder.

2- Bir şeyin gerçekleşmesi için birine kudret vermesiyle olur. Yâni Allah kula sadece onu gerçekleştirme kudreti verir o kadar.

Âyet-i kerîme Yüce Allah'a tevekkülün ve bütün işini ona havâle etmenin gerekli olduğunu beyan etmektedir. Çünkü kul gerek rızık ve gerek diğer her şeyin ancak Allah'ın takdiri ile olduğunu bilince kadere ve tevekküle teslim olmaktan başka çaresi kalmaz.

Kâşifî demiştir ki; bu âyetin temeli takvâ ve tevekkül üzerinedir. Takvâ yakınlık bahçesinin esintisidir ve maiyet mertebesinden haber verir ki; "muhakkak Allah takvâ sâhipleriyle beraberdir." Tevekkül, Hakk'ın kifâyet gülzârının kokusudur, reyhan kokusundan muhabbet gelir ki; *"muhakkak Allah tevekkül edenleri sever"* buyrulmuştur. Bu iki sıfat olmadan hakikat yolunda yürümek mümkün olmaz.

Mânâ yolunda sülûk için tevekkül ve takvâ gerekir
Tevekkül yolcunun bineği, takvâ ise yol azığıdır.

Sehl (k.s) der ki: Ancak müttaki olan kimselerin tevekkülleri sahih ve sağlam bir tevekküldür. Takvâ da ancak tevekkül ile tamam olur. Bu nedenle Allah Teâlâ âyet-i kerîmede takvâ ile tevekkülü birleştirmiş ve: *"Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder... Kim Allah'a güvenirse o ona yeter"* buyurmuştur.

Bazıları der ki: Kim gerçek takvâya ererse Allah Teâlâ onun kalbine dünyadan yüz çevirmeyi kolaylaştırır, kendine yönelip hizmetle süslenme hususunda işini kolaylaştırır, onu yaratıklarına önder kılar, irâde sâhipleri artık bu kişiye uyarlar. O da kendine

uyanları sünnetlerin ve yolların en açık ve net olanına sevkeder. Yolların ve sünnetlerin en açığı dünyadan yüz çevirmek Allah Teâlâ'ya yönelmektir. İşte bu müttakilerin makamıdır.

Sehl (rahimehullah) der ki: Kim bütün işlerini rabbine havâle ederse Allah onun her iki dünyada da sıkıntılarını gidermeye yeter.

er-Rabî' (r.h.) şöyle der: Allah Teâlâ kendi nefsine şu şekilde hüküm vermiştir. O kendine tevekkül edene yeter, kendine îman edene hidâyet buyurur, kendisine borç verene karşılığını verir, kendine güveneni kurtarır, duâ edenin duâsına icabet eder. Bunun garantisi Yüce Allah'ın kitabındadır. Allah Teâlâ şöyle buyurur ***"Kim Allah'a güvenirse O ona yeter".*** (et-Talak, 65/3) ***"Kim Allah'a inanırsa Allah onun kalbini doğru yola götürür."*** (et-Teğabun, 64/11) ***"Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç verecek yok mu?"*** (el-Bakara, 2/245) ***"Her kim Allah'a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir."*** (Âl-i İmran, 3/101) ***"Bana duâ ettiği vakit duâ edenin dileğine karşılık veririm."*** (el-Bakara, 2/186)

وَالّٰٓـِٔي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَآئِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ

اَشْهُرٍ وَالّٰٓـِٔي لَمْ يَحِضْنَ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا ﴿٤﴾

4. Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüd ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmaları *(doğum yapmaları)*dır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.

Zifafa girdiğiniz *"kadınlarınız içinden"* yaşları ilerlediği ve taravetlerini kaybettikleri için *"âdetten kesilmiş olanlarla"* yaşları küçük olduğu için *"âdet görmeyenler hususunda tereddüd ederseniz"* kuşkuya kapılırsanız yaşları ilerlediğinden dolayı âdet kanamaları kesildiği için hükümlerini vermekte zorluğa düşerseniz ve bekleme sürelerinin ne kadar olduğunu bilemezseniz *"onların iddetleri (bekleme süreleri) üç aydır."* Âyetteki "وَالّٰٓـِٔي/ellâî" kelimesi ism-i mevsûl olup "اَلّٰت۪ي/elletî" kelimesinin çoğuludur. Âlimler yaşı ilerlemekten dolayı âdetten kesilme yaşını altmış veya ellibeş yaş olarak takdir etmişlerdir. Kadın bu yaştan sonra kanama görecek olsa bu âdet kanaması sayılmaz. Âyet metninde yer alan "يَئِسْنَ/yeisne" kelimesi fiili mâzidir. Arapçada "ye's" ümid kesmek anlamınadır. Kelime bu anlamıyla "reca/ummak" kelimesinin zıddıdır. Arapçada bu kelimenin "yeise min muradihi, yeyesu, ye'sen" şeklinde kullanımı vardır. Aynı mânâya Arapçada "yeise, yeyesu, ye'sen, iyasen, eysen" şeklinde bir başka fiil daha vardır. Bunların ismi fâilleri "yâis" şeklinde değil de "âyis" şeklindedir. Arapçada "imraetün âyisun" denildiğinde âdet

kanamasından kesilmiş kadın kasdedilir, fakat sıfat sonuna müennes tâ'sı getirilerek "âyise" şeklinde kullanılmaz. Çünkü sıfatlara müennes tâsı kelime müzekkerler/erkekler için de kullanıldığında iki sıfat arasında fark olsun diye getirilir. Bu sıfat erkekler için kullanılmadığına göre "tâ" harfinin getirilmesine ihtiyaç kalmaz. Bundan dolayı Arapçada "imraatün hâizun, tâlikun, hâmilun" denilir ki bütün bu sıfatlarda "tâ" harfi getirilmez, yalnız "hamil" kelimesinde kadın çocuğa hâmile ise ta harfi getirilmez, başka bir şey taşıyorsa o zaman getirilir. Kadının ye'si ve hamli âdet kanamasından ümidsizlik ve çocuğa hâmilelik dışında başka bir şeyse o zaman bu sıfatlara ta getirilerek "âise ve hâmile" şeklinde kullanılır.

el-Muğrib'te: "Ye's umudun kesilmesi demektir. İyâs kelimesi ise âdetten ümidsizlik ifâde eden fiilin masdarı olarak aslında iyâs şeklinde idi. Kelimenin ortasındaki hemze ifâde ederken hafiflik olsun diye hazf edilmiştir. 'Mahıyd' kelimesi 'hayz' anlamınadır. Mahıyd sözlükte 'hâdat el ünsâ fe hüve hâidun ve hâidatun' fiilinin masdarıdır. 'Hâdat el ünsa' demek kadının önünden kan çıktı demektir. **Câhiz**'ın belirttiğine göre tavşan, keler ve yarasalar da hayız görürler. *Kamus*'ta "hâzati'l-mer'etü tahıyzu hayzan ve mahıyzan ve mahâzan fe-hiye hâizun, hâizan min havâiza ve huyyazın" şeklinde kullanılır ki kanı aktı demektir. 'el-mahıyz' hem isim, hem de masdardır. Bazı âlimlere göre "el-havz" bu kelimeden türemedir. Çünkü su oraya aktığı için buna havz denmiştir. El hayda demek kadın demektir.

İslam şeriatında hayz terim olarak; herhangi bir hastalığı olmayıp âdetten kesilme yaşına gelmemiş, büluğa ermiş kadının rahminin dışarıya çıkardığı kana denir. İyâs demek şâri'in yâni Allah'ın, kadını kan görmekten ümidini kesmesi anlamınadır.

Âyet metninde yer alan birinci "min" ibtidâu'l-gâye anlamınadır ve bu "min" kendisinden önceki fiile bağlıdır. İkinci "min" ise beyan anlamına olup mahzuf bir fiile bağlıdır.

Âyette yer alan "ellâî yeisne" cümlesi mübtedâ/öznedir. Bunun haberi/yüklemi "fe-ıddetühünne" ifâdesidir, "in irtebtüm" ifâdesi ise mu'teriza/parantez arası cümlesidir. Şartın cevabı ise mahzuftur. Buna göre şöyle denmiş olmaktadır: Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüd ederseniz biliniz ki onların iddetleri üç aydır. Âlimler bu kısmı, bu şekilde açıklamışlardır.

Âyet metninde yer alan "eşhur" kelimesi "şehr" kelimesinin çoğuludur. Şehr ise bilinen bir sürenin adıdır. Şehr hilalin yenilenmesiyle ya da güneşin bir noktadan diğer bir noktaya dönmesi esnasındaki kat ettiği mesâfenin onikide bir parçasıdır yâni bir gündür.

Kamus'ta ifâde edildiğine göre şehr demek bilinen belli sayıdaki gün demektir. Çünkü şehr/ ay kamerle yâni gökteki ayla meşhurdur ve bilinir. Yaşı küçük olduğu için âdet görmeyen kadınların iddeti de yine üç aydır. Âyetin bu son kısmında "selâse" yâni üç kelimesi âyetin baş tarafı buna delâlet ettiği için hazf edilmiştir. Âdet görüp de iyas yaşına yâni menapoz dönemine ulaşmadan önce herhangi bir mâzeret nedeniyle âdet kanaması kesilen genç kadınların iddetleri **Ebû Hanife**'ye ve **İmam Şafiî**'ye göre

yeniden kanama başlamadıkça sona ermez. Bu gibi kadınların iddetleri ya üç âdet kanaması ya da menapoz yaşına varmaları iledir. O döneme vardıklarında ise iddetleri üç aydır.

İmam Secâvendî “lem yahıtne” kelimesinin üzerine okunuşta mutlak vakfa delâlet etsin diye “tı” harfi koymuştur. Çünkü “lem yahıdne” ibaresi âyetin daha sonra gelen kısmıyla anlam itibariyle ayrıdır. Zâhire göre aslında “tı” yerine vakfin lazım olduğunu gösteren “mim” harfinin konması gerekirdi. Çünkü akla gelen ilk ihtimal bu âyetin daha sonraki âyetle bitişik olduğudur. Bu da mânâyı bozar çünkü boşanan kadının yaşı küçük olduğundan âdet kanaması görmüyorsa hâmile olmayacağı da bellidir. Oysa bundan sonraki âyet hâmile olan kadınların iddetinden söz etmektedir.

“*Gebe olanların iddetleri ise”* âyet metninde yer alan “ulât” kelimesinin tekili sâhibe anlamına olmak üzere “zât” kelimesidir. “اَحْمَالُ/Ahmâl” kelimesi, “حَمْلٌ/hml” kelimesinin çoğuludur. Buradaki “haml” yük, ağırlık demektir ki bundan maksad karında taşınan bir ağırlıktır. Bu da ana karnındaki çocuktur. Buna göre âyetin mânâsı; kadınlardan hâmile olanların iddetleri üç aydır, demek olur. İddetleri yâni bekleme sürelerinin sonu ise, ister boşanmış olsunlar, isterse kocaları ölmüş bulunsun *“yüklerini bırakmaları (doğum yapmalarıdır) dır.”* Böyle bir kadın yâni kocası ölen veya kocası tarafından boşanan bir kadın bu olaydan bir an, bir süre sonra yükünü bıraksa yâni çocuğunu doğursa, bekleme süresi sona erer ve böyle bir kadın ikinci bir kocaya helâl olur. Böyle bir olayın ardından kısa bir an sonra gerçekleşecek doğumla iddeti sona erdiğine göre bir saat veya bir gün ya da bir ay sonra neden sona ermesin ki.

Bu âyet-i kerime ile ***“sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına evlenmeden dört ay on gün beklerler.”*** (el-Bakara, 2/234) âyet-i kerimesindeki genellik nesh edilmiştir. Çünkü bu suredeki âyet-i kerime Bakara suresindekinden daha sonra nâzil olmuştur. Sahih bir rivâyete göre **Sübey’a binti Haris el-Eslemiyye** kocasının vefatından bir kaç gece sonra çocuğunu dünyaya getirir ve bunu Peygamber Efendimiz’e hatırlatınca Peygamberimiz: *“Sen artık ikinci bir eşe helâl oldun, evlenebilirsin”*[195] diye cevap verir.

“Kim” koymuş olduğu hükümleri ve hakları hususunda *“Allah’tan korkarsa Allah onun işinde bir kolaylık verir.”* Bu takvâsı sebebiyle işlerini kolaylaştırır, kendisini hayra muvaffak kılar, mâsiyetlerden ve kötülüklerden korur. Âyet metninde yer alan “min” beyan içindir. Burada beyan edici olan “min” âyet sonlarındaki fasılalar korunmak üzere beyan edilen “yüsran” kelimesinden önce getirilmiştir veya “min”, “fi” anlamınadır.

ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهُٓ اِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّاٰتِه۪ وَيُعْظِمْ لَهُٓ اَجْراً ﴿٥﴾

5. İşte bu, Allah’ın size indirdiği buyruğudur. Kim Allah’tan korkarsa Allah onun

kötülüklerini örter ve onun mükâfatını arttırır.

"İşte bu" zikredilen hükümler *"Allah'ın size"* levh-i mahfuzdan *"indirdiği buyruğudur,"* şer'i hükmüdür. Burada herkese hitap edildiği halde –ki bu durum âyetin devamından anlaşılmaktadır-, "zâlike" ifâdesindeki kaf harfinin tekil getirilmesi, kaf'ın hazır olanla geçmiş olanı birbirinden ayırmak için olduğundandır, yoksa muhatapları ve onların hususiyetlerini belirlemek için değildir.

Ebu'l-Leys bu âyet-i kerimeyi şöyle açıklamıştır: "İşte bu Allah'ın kendisiyle amel etmeye hazır olmanız için peygamberinize indirmiş olduğu buyruğudur. O halde Allah'ın indirdiklerine sakın muhâlefet etmeyin ve onlara aykırı davranmayın."

"Kim" koymuş olduğu hükümlere riâyet ederek *"Allah'tan korkarsa, Allah onun kötülüklerini örter"* takvâsı sebebiyle Allah'ın hoşnutluğunu elde ettiği için Allah o kötülükleri örter, belki de onları iyiliklere çevirir. *"Ve onun mükâfatını"* kat kat *"arttırır."* Onun ecrini büyültür; yâni âhirette ona pek çok mükâfat verir.

Bazı âlimlere göre "Allah onun mükâfâtını arttırır" demek, kendisine ne çeşit olursa olsun büyük ecir verir demektir. Bu nedenle âyet metninde "ecr" kelimesi elif lamsız nekre getirilmiştir. Arapça dilbilgisinde herhangi bir kelimenin nekre getirilmesi tamamlamayı işâret eden genelleme içindir.

Burhânu'l-Kur'an isimli eserde denir ki: Allah Teâlâ bu surede boşama ile ilgili hükümler zikredilirken üç kez takvâyı emretmiş ve her keresinde bir çeşit cezâ/karşılık zikretmiştir. Önce Allah ona içine girdiği, ama hoşlanmadığı bu sıkıntıdan kurtulacağı bir çıkış yolu ihsan eder, ona hiç ummadığı yerden seveceği, hoşnut olacağı birini hazırlar.

İkincisi; Yüce Allah tutmuş olduğu zor işi ona kolay kılar, boşadığından daha iyisini, daha hayırlısını ona nasip eder.

Üçüncüsünde ise Cenâb-ı Hak o kişiye mükâfâtların en üstününü vereceğini vaad etmiştir ki bu da âhirette verilecek olan nimetlerdir.

---

[177]. Yusuf b. Zeki, Tehzîbü'l-kemal III, 417.
[178]. Nesai, talak 6
[179]. Ebû Davud, talak 3; İbn Mace, talak 1
[180]. Bk. Ebû Davud, talak 3
[181]. Deylemi, hadis no: 2293
[182]. Mecmeu'z-zevâid, IV, 335
[183]. Ebû Davud, talak 18; Darimî, talak 6; Müsned, V, 277. 283
[184]. Ebû Davud, talak 18; Darimî, talak 6; Müsned, V, 277. 283
[185]. Acluni, I, 450
[186]. Müslim, münafikin 66-67; Müsned, III, 314, 332, 354
[187]. Ebû Davud, sünnet 14; Müsned, II, 250, 472, 527; V, 89, 99; VI, 47, 99

[188]. İbn Kesir, IV, 379
[189]. Ebû Davud, vitr 26; İbn Mace, edeb 57; Müsned, I, 248
[190]. Terğib, III, 105
[191]. Tirmizi, zühd 56; İbn Mace, fiten 23
[192]. Kenzu'l-ummal, XVI, 128
[193]. Azîmâbâdî, Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Davud, IV, 283; el-Mübârekfûri, Mir'âtü'l-mefâtîh Şerhu mişkâti'l-mesâbîh, VIII, 226
[194]. Tirmizi, zühd 33; İbn Mace, zühd 14; Müsned, I, 30, 52
[195]. Buhari, tefsir (65), 2

ARANIZDA
UYGUN BİR ŞEKİLDE
ANLAŞIN

اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَٓارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا
عَلَيْهِنَّۜ وَاِنْ كُنَّ اُو۬لَاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ
حَمْلَهُنَّۚ فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّۚ وَاْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ
بِمَعْرُوفٍۚ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُٓ اُخْرٰىۜ ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ
مِنْ سَعَتِهِۜ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّٓا اٰتٰيهُ اللّٰهُۜ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَاۜ سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْراً ﴿٧﴾

6. Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp *(gitmelerini sağlamak için)* kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hâmile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için çocuğu emzirirlerse onlara ücretlerini verin, aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız çocuğu, başka bir kadın emzirecektir.

7. İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.

"*Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun.*" Gücünüz ve zenginliğiniz nisbetinde onlara mesken yapınız. Bu âyet-i kerîme isti'nâf-i beyâniyye olup takvâya teşvik eden daha önceki âyetten anlaşılan bir soruya cevap teşkil etmektedir. Sanki şöyle sorulmuştur: İddet bekleyen kadınlar hakkında takvâyla nasıl amel edeceğiz? Bu soruya sanki şöyle cevap verilmiştir: Onları oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun; yâni evinizin belli bir köşesinde oturtun. Buradaki hitap karılarını boşayan mümin erkekleredir. Âyet metninde yer alan "min vucdiküm"/gücünüz ve imkânınızdan, demektir. "el-Vücd" kudret ve zenginlik demektir. Arapçada "iftekara fulânün ba'de vucdihî" denir ki, mânâsı filanca kişi zengin iken fakir düştü, demektir. "Min vucdiküm" ifâdesi "haysu sekentüm" ifâdesinden atf-ı beyandır ve onun tefsiridir.

Aynu'l-maânî'de denir ki: "min" cinsi beyan etmek içindir. Çünkü yukarda yer alan "haysu" kelimesinde bir kapalılık vardır. **Ebû Hayyân**, "atf-ı beyanda âmilin tekrar edildiği bilinmemektedir, amilin tekrar edildiği sadece bedelde bilinmektedir. Şu halde uygun olanı "min vücdiküm" ifâdesinin bedel olarak anlaşılmasıdır." demiştir.

Katâde şöyle der: Karısını boşayan kocanın sadece bir odası varsa bu takdirde boşadığı kadını bu odanın bir köşesinde iskan eder. *el-Lübâb* müellifine göre kocanın boşamayı gerçekleştirdiği bina kendi mülkü ise kocanın oradan çıkması ve orayı iddet müddetince boşadığı kadına terketmesi gerekir. Bu bina mülkü değil de kiralanmış bir yer ise o zaman ücretini vermek zorundadır. Ücretsiz âriyeten yâni iğreti biçimde orada duruyorsa ve bu yeri iğreti veren kimse geri almışsa boşamayı yapan kocanın boşadığı kadına içinde oturacağı bir yer kiralaması gereklidir.

Keşfu'l-esrar'da ifâde olunduğuna göre; şüphe ile yapılmış bir cinsel birleşme veya herhangi bir kusur ya da "hıyaru ıtk" sebebiyle ya da feshedilmiş nikâh dolayısıyla iddet bekleyen kadının hâmile bile olsa mesken ve nafaka hakkı yoktur.

"*Onları"* oturdukları meskenlerinde uygun bulmadıkları kişileri o meskenlere koyarak veya onların mekânlarını meşgul ederek ya da başka bir sebeple *"sıkıştırıp gitmelerini sağlamak için"* onları çıkmaya zorlayarak *"zarar vermeye kalkışmayın."* Yâni onlara kasıtlı biçimde herhangi bir şekilde meskenlerinde zarar vermeye kalkışmayın.

Âyet metnindeki fiil her ne kadar "mufâale" babından gelse de bu bab her zaman müşâreket yâni işteşlik ifâde etmez.

Bu âyet-i kerimede insanca davranış ve merhamet teşvik edilmekte ve daha önceki evlilik hukukuna riâyet edilmesi ifâde olunmaktadır ki böylece kadın başka biriyle evlenmek gibi veya bir başka yoldan geçim noktasında uğradığı sıkıntıyı telâfî edebilsin.

Boşanmış olan kadınlar *"eğer hâmile iseler"* âyet metnindeki "ulât" kelimesi cemî müennes kuralına göre kesre ile mansuptur. 'Haml' kelimesinin tenvinli gelmesi umum ifâde etmesi içindir. Buna göre âyetin mânâsı boşanmış kadınlar ister doğumları yaklaşmış, ister yaklaşmamış olsun *"doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin."* Ki bekledikleri iddetten çıksınlar ve iddeti sayma külfetinden kurtulsunlar ve sizden başka kimi diliyorlarsa onunla evlenmeleri helâl hale gelsin.

Bâin talakla boşanmış olan kadın hâmile olduğu takdirde âlimlerin ittifakla ifâde ettikleri üzere hem nafaka ve hem de mesken hakkına sâhibdir. Buna karşılık hâmile olmayan ve bâin talakla boşanmış olan kadın tıpkı hâmilelerde olduğu gibi **Ebû Hanife**'ye göre nafaka ve meskene hak sâhibidir. Diğer üç mezhep imamının görüşlerinin aksine Ebû Hanife'ye göre böyle bir kadın iddeti, âdet kanamaları ya da ay saymak sûretiyle doluncaya kadar nafaka ve mesken hakkına sâhibdir.

Kocaları ölen kadınlara gelince onların terekeden nafaka hakları olmadığı gibi mesken hakları da yoktur. Tam tersine böyle bir kadın dilediği yerde kalarak iddetini doldurur.

Eğer bu kadınlar hâmile iseler bu konudaki icmâ şöyledir: Hanımını boşayan bir erkek hanımına veya çocuğuna nafaka ödemekle icbar edilmişse, öldükten sonra bu zorunluluk kalkar, artık onun malından nafaka ödenmesi vâcib değildir. Kocası ölen hâmile kadın da böyledir. Bu görüş âlimlerin ekserisinin görüşüdür. **İmam Ebû Hanife** ise boşanmış her kadın lehine nafaka ve mesken olduğu kanaatindedir. Bu boşanan kadın ister üç

talakla, ister bir ric'i ya da bâin talakla boşanmış olsun farketmez. Böyle bir kadın iddet beklediği sürece nafaka ve mesken hakkına sâhibdir.

Ric'î talakla boşanmış olan kadına gelince böyle bir kadın önceden olduğu gibi yine nikâhlıdır. Böyle bir boşanmada nikâh ancak iddetin dolmasıyla ortadan kalkar. Bu nikâhın iddetin dolmasıyla ortadan kalkabilir durumda olması, kadının nafaka hakkını düşürmez. Bu tıpkı karısına "îlâ" yapan ve talakını ayın geçmesine bağlayan kimse örneğinde olduğu gibidir. Ric'i talakla boşanmış olan kadının âlimlerin icmâına göre nafaka ve mesken hakkı vardır.

Bâin talakla boşanmış olan kadına gelince bizim mezhebimize göre iddet süresi içinde olduğu sürece böyle bir kadının nafaka ve mesken hakkı vardır. Delil ise Yüce Allah'ın ***"onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun"*** (et-Talak, 65/6) âyet-i kerîmesidir. Çünkü bu âyetin mânâsı "İddet bekleyen kadınları oturduğunuz yerin belli bir bölümünde oturtun ve imkânlarınız ölçüsünde iddet süresince onlara infakta bulunun" demektir. Çünkü **İbn Mes'ûd** (r.a.) bu âyet-i kerîmeyi "أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُم مِنْ وُجْدِكُمْ" şeklinde okumuştur. Yâni İbni Mes'ûd'un kıraatında *"onlara infak edin"* şeklinde bir fazlalık vardır. Bu da nafakaya hak sâhibi olduklarını göstermektedir. **İmam Şâfiî**'ye göre ise bu âyetin ifâdesi gereği böyle bir kadının mesken hakkı vardır. Ancak nafaka hakkı hâmile olmadıkça yoktur. İmam Şâfiî delil olarak ***"eğer hâmile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin"*** (et-Talak, 65/6) âyetini ileri sürmektedir.

Madem ki sizin mezhebinize göre her boşanmış kadının nafaka hakkı vardır. O zaman "eğer hâmile iseler..." şeklindeki şartın ne faydası vardır? diye bir soru sorulacak olursa buna cevaben deriz ki: Bu şartın faydası şudur: Hâmilelik süresi belki uzun sürebilir ve bazıları hâmilelik iddetinin miktarının dolmasıyla nafakanın düşeceğini zannedebilirler. İşte âyet-i kerîme **Keşşaf**'da da belirtildiği üzere bu yanlış anlamayı ortadan kaldırmış olmaktadır.

"*Sizin için çocuğu emzirirlerse"* Arapçada "rada" memeden süt içme anlamınadır. Şeriatte ise bu terim, herhangi bir çocuğun hakikaten ya da hükmen saf veya çoğunluğu insan sütü karışımı olmak kaydıyla karışık insan sütünü özel bir dönemde içmiş olması demektir. Buna göre âyetin mânâsı; Bu boşanmış olan kadınlar şâyet başka eşlerinizden olan ya da kendilerinden olan çocuklarınızı karı koca ilişkisinin sona ermesinden sonra emzirecek olurlarsa onlara ücretlerini verin, demek olur.

Âyet-i kerîmede "evlâdüküm" denilmeyip de "leküm" denilmesi yâni "çocuğunuzu emzirirlerse" yerine "sizin için emzirirlerse" denmesi Yüce Allah'ın ***"emzirmeyi tamamlatmak isteyen (baba için) anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*** (el-Bakara, 2/233) şeklinde ifâde buyurmuş olmasından dolayıdır. Şu halde çocuğun emzirilmesi anneye değil, babaya vâcibdir. Anne kendi gönlü ve rızâsı ile çocuğu emzirmek istemediğinde babanın onun için sütanne tutması gereklidir. Kadının ise çocuğu emzirmesi menduptur, ancak buna icbar olunamaz. **Ebû Hanife**'ye göre anneyi

aradaki nikâh ilişkisi sürdüğü ve iddet beklediği sürede emzirme karşılığında anneye ücret vermek câiz değildir. *"Onlara"* şâyet isterlerse ya da umarlarsa emzirmelerine karşılık *"ücretlerini verin."* Çünkü onlar bu takdirde sütanne hükmündedirler.

el-Lübab'ta ifâde edildiğine göre koca karısını boşadığında kadın çocuğunu emzirmek mecburiyetinde değildir, ancak çocuk annesinden başka bir kadının memesini almıyorsa bu takdirde annenin onu emzirmesi vâcib olur. Taraflar ücrette anlaşamayıp da kadın ecr-i misil talep etse, baba ise bundan kaçınıp sadece ücretsiz gönül rızâsıyla emzirmesini istese, anne ecr-i misil almaya daha lâyıktır. Çünkü baba ücret almayan gönüllü bir sütanne bulamamıştır.

Buna karşılık baba, anneyi ecr-i misle dâvet etse, anne de bunu kabul etmeyerek daha fazlasını istese, babanın talebi daha önceliklidir. Buna karşılık baba, annenin ücretini eli dar olduğu için veremese kadın onu emzirmeye icbar olunur.

Çocuk babaya âid olduğu halde niçin hürriyet ve kölelikte ona tâbi olmayıp anneye tâbi oluyor? denilirse buna şöyle cevap verilir: Çünkü anne câriye olup babadan başka, birinin mülkiyetinde ise çocuk,-babası hür bile olsa-anneye mâlik olan kişinin mülkü olur.

Anne hür ise -baba köle bile olsa- çocuk hür olur. Fıkıh bilginleri bunu şöyle izah etmişlerdir: Annenin suyu, babanın suyuna/spermine mülkiyet konusunda tercih olunmuştur. Çünkü annenin suyu belli bir yerde durmaktadır; oysa babanınki malum değildir. Bu mesele ifâde ediyor ki mülkiyet babalığa galiptir. Çünkü dinde hükümler şer'idir, akli değildir. Gerçek bilgi bu şeriatı koyan şâri'in katındadır. O dilediğini yapar ve dilediğine hükmeder.

Ey anne ve babalar *"aranızda uygun bir şekilde anlaşın."* Birbirinizle müşâvere edin ve danışın. Bu şöyle olur: Biriniz diğerinize onu emzirme ve ücret ödeme konusunda güzellikle davransın, hoşgörülü olsun. Baba verecek olduğu ücreti kısmaya kalkışmasın. Anne de işi zora koşmasın. Çünkü çocuk hem annenin ve hem de babanındır. Anne ve baba çocuk üzerinde ona şefkatle davranma noktasında birbirleriyle ortaktırlar.

"İ'timâr", "teâmur" mânâsınadır, bu tıpkı "iştivâr" kelimesinin "teşâvur" mânâsına olduğu gibidir. Arapçada "i'temere'l-kavmu ve teâmeru" denir ki mânâsı bir topluluk birbiriyle danışmalarda bulundu demektir. Bir başka ifâdeyle "iftiâl" babı bazen "tefâul" mânâsına kullanılır işte bu âyet-i kerîmede bu kabildendir.

"*Eğer anlaşamazsanız çocuğu"* **Keşşaf**'ta ifâde edildiği üzere baba için anneden *"başka bir kadın emzirecektir."* Arapçada "تَعَاسَرَ الْقَوْمُ/teâsere'l-kavmu" denilir ki mânâsı bir topluluk herhangi bir meseleyi zora koşmayı arzuladılar demektir. Daha açık bir ifâde ile süt verme konusunda anne ve baba güçlükle karşılaşır, yâni koca ücret veya kadın süt vermezse, demektir ki buna göre âyetin mânâsı, eğer işi zora koşup anlaşamazsanız, demek olur.

"Çocuğu onun için" yâni baba için şeklinde yaptığımız tefsir ***"emzirmeyi***

tamamlatmak isteyen (baba için) anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler." (el-Bakara, 2/233) âyet-i kerîmesine uygundur. Ancak "onun için" ifâdesi "baba için" şeklinde anlaşılabileceği gibi, "çocuk için" şeklinde de anlaşılabilir. Nitekim *Celaleyn* tefsiri ile **Kâşifî**'nin tefsirinde ve buna benzer tefsirlerde bu şekilde anlaşılmıştır. Bu takdirde zâhir olanı "سَتُرْضِعُ لَهُ/seturdiu lehû" şeklinde değil de, "سَتُرْضِعُهُ/seturdiuhû" şeklinde söylenmek gerekirdi.

Eğer anlaşamazsanız bu takdirde annenin dışında o çocuğu emzirecek bir sütanne bulunur, bulunmaz değildir.

Bu âyet-i kerimede zorluk çıkarmasından dolayı anneye bir azar vardır. Tıpkı bu, senin, birinden ihtiyacının karşılanmasını istediğinde onun, bunu karşılamada gevşek davrandığında ona: "Bu ihtiyacımı senden birisi karşılayacak" demen gibi olur ki, sanki ona zımnen "eğer sen bu ihtiyacımı karşılamamaya devam edecek olursan kınanmış bir kişi olursun" demiş olursun.

Sa'dî Müftî der ki, âyet-i kerîme aynı zamanda babaya da bir çıkışma ifâde etmektedir. Zira babaya hitap edilecek yerde cevabın verilmeyişi ve bunun yanında anne ücret noktasında zora sokulup bu nedenle çocuğu emzirmekten kaçındığında bir başka kadının emzirmesinin kaçınılmaz olduğuna işâret edilmektedir. Bu başka kadın da büyük bir ihtimalle ücret isteyecektir. Hâlbuki anne çocuğuna daha şefkatli ve daha merhametlidir. Dolayısıyla çocuğuna başka kadınlardan daha yakındır ve daha uygundur. İşte bu zikrettiklerimizle şart ile cevap arasındaki ilişkinin mükemmelliği ortaya çıkmış oluyor.

لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ ۖ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ ۚ
لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا ۚ سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

7. İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.

"*İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin."* Varlıklı ve zengin olan çocuk sâhibi kendi zenginliği nispetinde, yâni zenginliği ölçüsünde boşandığı süt veren kadına nafakasını versin.

Âyet metnindeki "min" kelimesi "li yunfik" fiiline bağlıdır. Buna göre âyetin mânâsı "nafakayı imkânlarına göre versin" demek olur. *"Rızkı daralmış bulunan da"* Rızkı daralıp da sadece karnını doyuracak olduğu azık miktarına inmiş olan kimse de... denmiş olmaktadır.

Boynu kısa olan kimseye "el-akder" denilmesi kelimenin yapısındaki bu mânâdan

türetilmiştir. Arapçada “ فَرَسٌ أَقْدَرُ يَضَعُ حَافِرَ رِجْلِهِ مَوْضِعَ حَافِرِ يَدِهِ *feresün akder yadau hâfira riclihî mevdıa hâfiri yedihî”* denir ki mânâsı “boynu kısa olan at arka ayaklarını ön ayaklarını bastığı yere basar” demektir. Yüce Allah’ın ***“zengin olan durumuna göre fakir de durumuna göre vermelidir.”*** (el-Bakara, 2/236) âyet-i kerîmesindeki “kaderuhu” kelimesi yâni kişinin durumuna uygun ve durumuna göre ayarlanmış demektir.

“*Allah’ın kendisine”* az bile olsa *“verdiği kadarından nafaka ödesin.”* Yâni fakir ve zengin herkes kendi gücünün yettiği ve imkânının elverdiğinden nafaka ödesin, demektir. İster az, ister çok olsun *“Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz.”* Çünkü ***“Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”*** (el-Bakara, 2/286)

Allah Teâlâ hiç kimseye ihsan ettiği maldan başka bir şeyi teklif buyurmaz, yâni kişiye kaldıramayacağı yükü yüklemez. Yüce Allah bu gerçeği şimdi yapacak olduğu vaadinde de pekiştirmektedir. Çünkü o şöyle buyurmaktadır: *“Allah bir güçlükten sonra”* hemen veya ileride gelecek *“bir kolaylık yaratacaktır.*” Çünkü Arapça dilbilgisi kurallarına göre gelecek zaman ifâde eden “sin” harfi, belirli bir gelecek zamanı ifâde etmez, her geleceğe şümûlü vardır. Zira âhiret de olsa, her gelecek yakındır.

Eli dar olan kimse elinin genişleyeceği ve Allah Teâlâ’nın işlerini açacağı zamanı beklesin. Çünkü beklemek ibâdettir.

Bu âyet-i kerîme eli dar olan kimsenin gönlünü hoş etmekte, gücünü yettiği ölçüde harcamaya teşvik etmekte, aynı zamanda genel olarak o zamanki fakirlere değil, fakir olan eşlere bir vaadi ifâde etmektedir. Nitekim müfessir **Zemahşerî** de bu âyetin o zamanki fakirlerin tümü için, ya da fakir olan eşler için imkânları ölçüsünde harcayıp bundan geri kalmayacak olurlarsa kendilerine rızık kapılarının açılacağı hususunda bir vaad olduğunu belirtmiştir.

Fakîr (**Bursevî**)’nin kanaatine göre bu âyet-i kerîmedeki vaad, bundan daha da ileriyedir. Çünkü Kur’an-ı Kerim herhangi bir zaman dönemiyle kısıtlanamaz. Âyetin, kayıtlanmayıp mutlak olarak zikredildiği yerde tefsir kabilinden sarfedilen söze iltifat olunamaz.

Baklî’ye göre âyetin tefsiri şu şekildedir: Rızık endişesi ve harcama hususundaki göğüs darlığından sonra Allah Teâlâ ona bir göğüs genişliği, cömertlik, gönül huzuru ve Allah’tan râzı olma duygusu bahşedecektir. Yine Allah Teâlâ kendisine iştiyak duyanlar için gönüllerinde Hakk’ın tecellîsine mâni olan hicabın zorluğundan sonra bu perdenin açılmasının kolaylığını yaratacaktır.

et-Te’vilâtü’n-necmiyye’de denir ki: Durumu elverişli olan herkes kendi imkânına göre harcama ile emrolunmuştur. Hak Teâlâ katından kendisine infak olunan ve kendisini gizleyen kişi o anda ruha infakta bulunur. Ruh o saatte sırra infak eder, sır o dakikada kalbe infak eder, kalb o anda nefse, nefis göğse, göğüs cisme infak eder. Kimin ilâhî feyizlerden olan rızkı daralmış bulunursa, kendi istidadına göre Allah’ın kendisine

verdiklerinden infakta bulunsun. Allah hiç kimseyi, ezelî istidadında ve gaybî kabiliyetinde verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz. Allah, feyzin kesilmesi zorluğu ardından feyzin artması kolaylığını yaratacaktır.

ALLAH SİZE GERÇEKTEN BİR UYARICI İNDİRMİŞTİR

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا
شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ
اَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي
الْاَلْبَابِۚ اَلَّذِينَ اٰمَنُواۚ قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًاۙ ﴿١٠﴾ رَسُولًا يَتْلُوا
عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًاۜ قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ
لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾ اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّۜ
يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌۙ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ
اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

8. Rabbinin ve O'nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azmış nice memleketler vardır ki, biz onları *(ahâlisini)* çetin bir hesaba çekmiş ve onları görülmemiş azaba çarptırmışızdır.

9. Böylece onlar da yaptıklarının karşılığını tatmışlar ve işlerinin sonu tam bir hüsran olmuştur.

10. Allah onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. Ey inanan akıl sâhipleri! Allah'tan korkun. Allah size gerçekten bir uyarıcı *(kitap)* indirmiştir.

11. İman edip sâlih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir Peygamber göndermiştir. Kim Allah'a inanır ve faydalı iş yaparsa Allah onu, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. Allah o kimse için gerçekten güzel bir rızık vermiştir.

12. Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.

"*Rabbinin ve O'nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azmış nice memleketler vardır ki,*".. âyet metnindeki "وَكَاَيِّنْ/keeyyin" kelimesi kem-i haberiyye olup çokluk ifâde etmektedir. "Karye" kelimesi ise insanların toplandığı yer demektir. Buna göre âyetin

mânâsı; rabbinin ve onun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azmış nice beldelerin halkı vardır ki... demek olur. Burada "karye" kelimesi muzafın hazf edilmesi ve muzafun ileyhin onun yerine getirilmiş olması kabilinden olup "ehlü karyetin/memleket halkı" demektir. Allah Teâlâ bu kelimeye "azmış" sıfatı getirmiştir. Ya da "karye" kelimesi mecâz-ı aklî'dir. Mecâz-ı aklî olma durumunda isnad mekâna yapılmış, o mekânda bulunanlar kasdedilmiştir.

Bu âyet-i kerîme, insanları zikredilen hükümlere karşı gelmemeleri için bir uyarı ifâde etmekte ve bunun kendilerine yükümlülük olduğunu vurgulamaktadır.

Müfredat'ta ifâde olunduğuna göre "el-utüvv" itâatten kaçınmak anlamınadır. *Kâmus*'ta ifâde olunduğuna göre "atâ, utüvveen ve utıyyen ve ıtıyyen" demek; böbürlendi, kendini büyük gördü ve haddi aştı demektir. Kelimenin ism-i fâili "âtin" ve "atıyyun" şeklindedir. "el-utüv" masdarı aslında "an" ile müteaddi olmaz, burada "an" ile kullanılması yüz çevirme mânâsını içerdiği içindir. Burada sanki şöyle denmiş olmaktadır: Rabbinin ve onun elçilerinin emirlerine karşı büyüklenme ve inad etmede haddi aşmaları nedeniyle uzaklaşıp yüz çeviren nice beldeler vardır ki...

Burada Yüce Allah'ın 'Rab' sıfatının getirilmiş olması, onları kınamak, kulların Rab ve Mevlâ'larına isyanlarının azgınlık, seyyid ve mâliklerinin durumu ile kendi nefislerinin mertebelerini; yetişip gelişmelerinde O'na olan ihtiyaçlarının sürekliliğini bilmemeleri hususunda câhilliklerini ortaya koymak içindir.

Arapça dilbilgisi açısından "keeyin" kelimesi mübtedâ (özne) "min karyetin" onun beyanı "atet" ise mübtedânın haberi yâni yüklemidir.

"*Biz onları (ahâlisini) çetin bir hesaba çekmiş"* yâni onları hesâba çektiğimizde kendileriyle tartışmış, onları sıkıştırmış ve dünyayı başlarına dar etmişizdir.

Onların çetin bir hesaba çekilmesi demek, âhirette büyük azâbı tatmadan önce, dünyada affedilmeksizin onlara kıtlık, açlık, hastalık, çeşitli elem ve sancıların verilmesi, düşmanlarının başlarına musallat edilmesi ve böylece Allah'a dönmeleri için günahlarının en küçüğü ve cürümleri sebebiyle hesaba çekilmeleri demektir.

Çünkü belâ, insanları iyiliğe sevk etmekte kamçı gibidir. Onlar öğüt kabul etmez, baş kaldırırlarsa Allah Teâlâ bundan daha beteriyle onları imtihan edip belâya dûçâr eder. Nitekim Yüce Allah bu konuda şöyle buyurur: "*ve onları görülmemiş azaba çarptırmışızdır"* yâni bilinmeyen, büyük, vermiş olduğu elem ve şiddetinden dolayı insanın tabiatının nefret ettiği, daha önce görülmemiş ve duyulmamış bir azapla cezâlandırdık. Ya da onları beklemedikleri bir azaba çarptırmışızdır. Çünkü onlar böyle bir azâbın başlarına geleceğini tahmin etmiyorlardı. Kendilerine haber verildiğinde de buna inanmıyorlardı. Hiç beklenilmeyen ve tahmin edilmeyen kahır, elem açısından daha beterdir. Beklenmeyen lütuf da daha lezzetlidir.

Buradaki görülmemiş azap, dünyada iken onları suda boğmak, ateşte yakmak, şiddetli rüzgâr göndermek ve üzerlerine şiddetli çığlık salmak gibi onların köklerini kazıyan başlarına gelen azap demektir. Arapçada "en-nükr" bilinmeyen zor iş demektir. Bu kelime ile aynı kökten türeyen "el-inkâr" ise irfanın zıddıdır.

Fakîr (**Bursevî**)'nin kanaatine göre Allah Teâlâ hesaba çekme ile azap etmeyi -sebepleri insanların Yüce Allah'ın ve peygamberlerinin emrinden çıkmaları ve yüz çevirmeleri olduğu halde- kendi nefsine izafe etmesi peygamberlerin Allah Teâlâ'da fânî olmalarından dolayıdır. Çünkü onlar bütün işlerinde Allah'ı vekil edinmişler, tasarruf, kahr ve benzeri şeylere mâruz kalmayı terk etmişlerdir. Çünkü peygamberler mâneviyat ve inançları kuvvetli olduktan sonra peygamber olarak gönderiliyorlar. Bu nedenle de ümmetlerinin kendilerini yalanlamalarına sabrediyorlar. Eğer kuvvetli inanç ve itikada sâhib olmadan peygamber olarak gönderilmiş olsalardı belki de kendilerini yalanlayanları şiddetle yakalayıp cezâlandırırlar, helâk ederlerdi. Allah'ın kemal sâhibi velî kullarını da bu peygamberlere kıyas edebiliriz.

فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾

9. Böylece onlar da yaptıklarının karşılığını tatmışlar ve işlerinin sonu tam bir hüsran olmuştur.

"Böylece onlar *da yaptıklarının karşılığını"* inkârlarının zararlarını, mâsiyetlerinin cezâsının ağırlığını *"tatmışlar"* yâni yenilecek bir nesnenin tadına bakan kimsenin hissetmesi gibi hissetmişlerdir *"ve işlerinin sonu"* korkunç ve daha beteri olmayan *"tam bir hüsran olmuştur."* Yâni zarar verenler, yaptıklarının daha kötüsünü tadarak hayat ve menfaatlerden mahrum kaldılar ve büyük cezâlara mübtelâ oldular.

Onların ticaretleri hüsranla sonuçlanmış, ömür ve sağlık gibi iki değerli servetlerini zâyi ettikleri için ve bu ömürlerini Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmekle tükettiklerinden hiçbir kâr elde edememişlerdir.

Müfredat'ta açıklandığına göre Arapçada "el-husr" ve "el-husrân" sermayenin zâyi edilmesi demektir. Bu fiil insana nisbet edilir ve
"خَسِرَ فُلَانٌ/hasıra fülanun" denir, ayrıca aynı fiil bir fiile de nispet edilerek "خَسِرَتْ تِجَارَتُهُ /hasırat ticâratuhû" yâni "filanca kişinin ticareti kazançlı olmamıştır" denilir. Aynı zamanda 'hasira' fiili, mal ve dünya makamı gibi hârici kazançlar için de kullanılır. Fiilin bu şekilde kullanılması çoğunluktadır. Bunun yanında sağlık, selamet, akıl, îman ve sevap gibi değerli nesneler için de kullanılmaktadır.

Âyet-i kerîme "ehlu'l-karye"; yâni belde halkı, terimiyle insan varlığına işâret etmektedir ki bu da nefis, heva ve heves ve diğer kuvvetlerdir. Çünkü bunlar ruhun hükmünden çıkmışlar, şeriatın hükmüne girmemişlerdir. Yine bu değerler kalbin, sırrın ve hafînin emrine uymaktan da yüz çevirmişlerdir. Bu nedenle gönüllerine Hakk'ın tecellî etmesine mâni olan hicap azâbına uğramışlar, dünya denizinde, dünyanın şehvetleri ve lezzetlerinde helâk olmuşlardır. Bunların işlerinin sonu ise dalâletin hüsranı, cehâletin ateşidir.

أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًاۙ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِۚ اَلَّذِينَ اٰمَنُواۚ
قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًاۙ ﴿١٠﴾

10. Allah onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. Ey inanan akıl sâhipleri! Allah'tan korkun. Allah size gerçekten bir Zikir/ öğüt verici *(rasûl)* indirmiştir.

Bununla birlikte *"Allah"* âhirette *"onlara"* hikmetine göre mikdârı kendi ilminde belli olan *"şiddetli bir azap hazırlamıştır."* Bu âyet-i kerîmedeki "lehum" ifâdesindeki lam "deâ aleyhi/ona bedduâ etti" cümlesinin zıddında kullanılan "deâ lehû/onun için duâ etti" sözünde olduğu gibi nefi'/fayda, yarar ifâde eden lam değil, tahsis lamıdır. Bu son âyet-i kerîmeyi "Allah ona ilm-i ezelîsinde hikmetinin gereği şiddetli bir azap takdir etmiştir" şeklinde anlamak mümkün olduğu gibi, "Allah onlara mahiyeti anlatılamayacak şekilde cehennemde azap sebeplerini hazırlamıştır" şeklinde tefsir etmek de mümkündür.

O halde bu kimseler sadece dünyada değil, hem dünyada hem de âhirette azap görecekler ve hesaba çekileceklerdir. Bu mânâ ***"biz onları çetin bir azaba çekmiş ve onları görülmemiş azaba çarptırmışızdır."*** (et-Talak, 65/8) âyet-i kerîmesinden buraya kadar nazm-ı kerime uygun olan mânâdır. Bu âyetleri mütâlaa edip gözden geçirdiğimde bana ilham edilen bu mânâdır. Sonra K**evâşi** tefsiri ile *Keşfu'l-esrar*'da ve **Ebu'l-Leys** tefsirinde ve *el-Esiletü'l-Mukhıme* isimli eserde bu tespitlerimi gösteren ifâdelere rastladım. Bu nedenle Allah'a hamdediyorum. Burada "bir takdim ve tehir olup buna göre âyetin mânâsı "biz onları dünyada çetin bir azaba çarptırdık ve âhirette de şiddetli bir hesaba çekeceğiz." Ya da buradaki "hâsebnâ" lafzı, fiili mâzi olmakla birlikte kıyamet lafızlarının ekserisinde olduğu gibi tahkik ifâde etmektedir" şeklinde tefsire ihtiyaç yoktur.

Bu gibi yerlerde büyük müfessirlerden sayılan kimselerin de yaptıkları açık bir tekellüf ve zorlama vardır. Nitekim *"hesaba çekilmeden önce, kendinizi hesaba çekiniz"*[196] hadis-i şerifinin ifâde ettiği üzere hesaba çekme işlemi hem bu dünya ve hem de öbür dünyayı kapsamak üzere geneldir. Hesaba çekilmekten maksad bazı yerlerde kulu mutlak olarak sıkıştırmak ve ona darlık vermek anlamınadır.

"Ey inanan akıl sâhipleri! Allah'tan korkun." Geçmiş milletlerden inkârcı ve inadçı olanların başlarına gelen azâbı görüp düşünerek durumlarından ibret alın. Eğer akıllarınız vehim şâibesinden kurtulmuş ise Allah'ın emirlerinden ve yasaklarından korkunuz. Arapçada "lüb", vehim şâibelerinden uzak olan akıl demektir. Bu da kalbin, nefsin sıfatlarının şâibesinden kurtulup ilk fıtrata dönmesiyle olur. Akıl vehimden, kalp de nefisten kurtulduğunda îman, yakînî olur. Bu nedenle Yüce Allah bu akıl sâhiplerini "ellezîne âmenû: inanan" şeklinde nitelemiştir. İmandan maksad tahkîkî, yakînî, ıyânî ve şuhûdî îmanla inanmaktır. Bu âyet-i kerîmede takvânın kaynağının söz konusu hâlisiyet olduğuna işâret vardır. Bu, gerçek ihlâsın ziyadesinin de takvâ ile olacağı gerçeğiyle çelişmez. Nice şeyler vardır ki bir başka şeyin aslına sebep olduğu gibi, o şeyin

artmasına ve kuvvetlenmesine de sebep olur. Takvânın kemali ile, mecâzî varlığın kabuğundan dışarı çıkıp hakiki varlığın özüne girmek ve ayânî îman ile vasıflanmak mümkündür.

Âlimlerden biri bunu: "Ey gerçekten ve sâdıkane inanan akıl sâhipleri" şeklinde tefsir etmiştir. Bu sıfatın mukayyide değil de sıfatı kâşife olması da mümkündür. Çünkü mümin olmayanların ülü'l-elbâb/akıl sâhipleri olmaları uygun değildir. Ancak âyet metnindeki "lüb" kelimesi ile herhangi bir şekilde gerek aptallık, gerek saflık, gerek delilik ve gerekse başka bir akıl zaafından uzak olan akıl kasdedilmiş olursa, bu takdirde bu sıfat sıfatı mukayyide olabilir. Bu takdirde takvâ olayının insanlar arasında müminlere tahsis edilmesine gelince, bundan en çok yararlananlar onlar olduğu içindir. Zâhire göre "الَّذِينَ آمَنُوا/elleziyne âmenû" mübtedâdır, haberi de sonra gelen "قَدْ أَنْزَلَ اللّٰهُ إِلَيْكُمْ/kad enzelallâhu ileyküm" cümlesidir.

"Allah size gerçekten bir zikir/öğüt verici uyarıcı (kitap) indirmiştir." Buradaki size hitâbı iltifat kabilindendir. "Zikir/öğüt verici" kelimesinden maksad ise kendisinden bedel getirilerek beyan edilen rasûldür.

رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ
صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًاۜ
قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾

11. İman edip sâlih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir Peygamber göndermiştir. Kim Allah'a inanır ve faydalı iş yaparsa Allah onu, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. Allah o kimse için gerçekten güzel bir rızık vermiştir.

"*İman edip sâlih amel işleyenleri"* Bu ifâdede yer alan ism-i mevsûl, "ellezi" kelimesi bir önceki âyet-i kerîmede sözü edilen zikir indirme olayından sonraki müminlerdir. Eğer böyle kabul etmezsek îmanla vasıflı olan kimselerin küfür ve inkârdan çıkarılmaları gibi bir anlam ortaya çıkar ki, bu mümkün değildir. Çünkü îmanla vasıflı olan kimseler inkâr içinde değillerdir ki bundan çıkarılmış olsunlar. Şu halde bunun mânâsı: "Peygamber içinde bulundukları durumdan onları çıkarmak sûretiyle şu anda bulundukları îman ve amel-i sâlih üzere devam etmelerini sağlasın diye Allah peygamber göndermiştir." demek olur.

Ya da âyet-i kerîmeyi: "Allah Teâlâ o kişinin îman edeceğini bildiği veya çıkarsın diye size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber göndermiştir." Şeklinde de tefsir edebiliriz.

Burada “sizi çıkarmak için” yerine “îman edip sâlih amel işleyenleri çıkarmak için” ifâdesinin getirilmesinin nedeni, îmânın ve sâlih amelin şerefini ortaya koymak, çıkarmanın sebebini beyan etmek ve îman edip sâlih ameli hayata geçirmeye teşvik etmek içindir.

“Karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için” yâni herkesi Yüce Allah’ın inâyetiyle çalışma ve çabasındaki derecesine ve bulunduğu duruma uygun olarak dalâletten hidâyete, bâtıldan hakka, cehâletten ilme, inkârdan îmâna, şüphelerden delil ve burhanlara, gafletten uyanıklığa, Allah’tan başkasıyla ünsiyet hâlinde olmaktan Allah’la ünsiyete (çıkarmak için) ey akıl sâhipleri ya da ey müminler *“size Allah’ın apaçık âyetlerini”* ihtiyaç duyduğunuz apaçık ahkâmı ortaya çıkaran, ya da bütün herkes nezdinde mânâlarında kapalılık olmayan apaçık âyetleri veya insaflı beliğ kimseler nezdinde mucize oluşunda hiçbir şüphe olmayan apaçık âyetleri *“okuyan”* ve size arzeden *“bir peygamber göndermiştir.”* Peygamber Efendimiz’in bu âyet-i kerîmede “zikir” kelimesi ile tanımlanması onun Kur’an âyetlerini okumaya ya da tebliğ etmeye veya bunlarla insanlara öğüt vermeye devam etmiş olmasından dolayıdır. Peygamberin (s.a.) gönderilmesi olayının bu âyette “indirilme” fiiliyle ifâde edilmesi de terşih kabilinden; yâni Peygamber (s.a.)’in mecazen “zikir” kelimesiyle ifâde edilmiş olmasındandır. Ya da buna şöyle bir açıklama getirmek de mümkündür: Peygamberin gönderilmesine indirilme denmesi peygamberin vahyin kendisine indirilmesine sonuç oluşundan dolayıdır.

Bir başka ifâde ile Peygamberimiz (s.a.) arasındaki çok sıkı ilişkiden dolayı zikre; yâni Kur’an’a benzetilmiş ve kendisine istiâre-i tasrihiyye olsun diye benzetilmiş olduğu şeyin; yâni Kur’an’ın/zikrin ismi verilmiştir. Bu cümlede istiâre yapılan; yâni kendisine benzetilen unsura terşih olsun diye uygun bir kelime getirilmiştir ki bu da inzal/indirilme kelimesidir.

Bir başka açıklama şöyle olabilir. Bu âyet-i kerîmede Peygamberimiz’in gönderilmesine indirilme denmesi sebebin müsebbebe isim olarak verilmesi kabilinden mecaz-ı mürseldir. Çünkü vahyin Peygamber Efendimiz’e indirilmesi Peygamberimiz’in peygamber olarak gönderilmesine sebeptir.

Bazı âlimlere göre âyeti şöyle takdir edip tefsir etmek mümkündür: “Allah Teâlâ size bir zikir; yâni Kuran indirmiş ve size bir rasul yâni Muhammed aleyhisselamı göndermiştir.” Fakat sözün mucez/kısa ifâde edilmesi rasul kelimesini nasp eden fiilin ihtisar yapılmasını gerektirmiştir ve bu fiile cümle içindeki bir karine delâlet etmektedir. Bu karînede “enzele/indirdi” fiilidir. Arapçada buna benzer şöyle bir cümle ifâde etmek mümkündür: O hayvana saman ve soğuk su verdim, cümlesinde takdir şu şekildedir: O hayvana saman verdim ve soğuk su içirdim.

Bu açıklamalara göre âyet metninde yer alan “zikir” kelimesinin üzerinde vakf-ı tam vardır yâni kıraat esnasında orada durulacaktır. Halbuki “rasûlen”kelimesini “zikran” kelimesinden bedel yapsaydık burada vakf-ı tam olmayacaktı.

Kâşâni’ye göre âyeti şöyle anlamak mümkündür: Allah Teâlâ size bir zikir; yâni zât,

sıfat, isim, fiil ve meâd zikirlerini kapsayan ayırıcı bir kitap ve bir elçi; yâni kendisine o zikri rûhu'l-kudüs indirmiştir. Böylece rasul kelimesi zikir kelimesinden bedel-i iştimal olmuş olur. Çünkü zikrin indirilmesi peygambere olması dolayısıyla o zikrin peygamberin ruhuna, mânâlarının da kalbine indirilmesi demektir.

"Karanlıklardan aydınlığa çıkarmak" cümlesinde peygamberin çıkarması ve kurtarması ya da Allah Teâlâ çıkarması şeklinde tefsir etmek mümkündür. Bazı âlimlere göre bu fiilin başındaki "lam" harf-i ceri "yetlû/okuyor" fiiline değil "enzele/indirdi" fiiline bağlıdır. Çünkü yetlû fiili tebaiyye yollu zikredilmiş, oysa enzele fiili böyle değildir.

et-Te'vilâtü'n-necmiyye'de bu âyet-i kerîme şöyle tefsir olunuyor: İlmî îmanla îman edip muktezâ-yı hale göre değil, ilm-i zâhire göre sâlih amel işleyenleri amellerle ve ahval ile bağlı kalma karanlıklarından çıkarıp hakkın eşyadaki faailiyetini görme mutlaklığının nûruna çıkarmak için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber göndermiştir.

Fakîr (**Bursevî**)'ye göre âyet metninde "zulumât/karanlıklar" kelimesinin çoğul olarak getirilmesi, karanlığın yoğunluğundan, kesâfetinden ve bunun sebeplerinin ve çeşitlerinin çokluğundan dolayıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: ***"De ki karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır ki"*** (el-En'âm, 6/63) Zulüm hakkında vârid olan haberlerde olduğu gibi kötü ameller de kıyamet günü zulümât/karanlıklar olacaklardır.

"*Kim Allah'a inanır ve faydalı iş yaparsa*" riyâdan; yâni yapmacıklık ve kötü niyetten uzak olarak faydalı bir iş yaparsa Allah onu cennetlere sokar.

Bu ifâde îmânın ve sâlih amelin şerefini beyan etmek üzere îman ve sâlih amelle vasıflı olan kimselerin son durumlarını açıklamak üzere getirilmiştir. Bu beyânın yapılması ile Allah'a îman etmeyip sâlih amel işlemeyen kimseleri bu fiile teşvik etmek ve onları buna motive etmek içindir. Büyüklerden birisi der ki: Îmânın bizatihi kendisi en yüce ve güzel ahlâkı vermiş olsaydı, Cenâb-ı Hak mümine "şunu yap, şunu yapma" demezdi. Şu halde güzel ahlâk îman olmadan da bulunabilir, îmânın ve güzel ahlâkın hem bu dünyada hem de âhirette sâhiplerine geri dönen bir takım etkileri ve sonuçları vardır. Nitekim **Ebû Talip** hakkında böyle bir haber vârid olmuştur. **Abbas (**r.a.) Peygamber Efendimiz'e seslenerek:

"– Ey Allah'ın Rasûlu! Ebû Tâlip seni koruyor, sana yardımcı oluyordu, acaba bu yaptıklarının kendisine bir faydası olacak mıdır?" diye sorar. Peygamber Efendimiz (s.a.):

"– Evet, eğer ben olmasaydım Ebû Tâlip cehennemde en alt tabakada olurdu" diye cevap vermiştir.

Öte yandan Ebû Leheb ölümünden sonra rüyada görülür. Pazartesi geceleri başparmağından su emmektedir. Bunun sebebi Peygamber Efendimiz'in dünyaya geldiği kendisine müjdelendiğinde, müjdeleyen câriyeyi âzâd etmiş olmasıdır. Nitekim bir başka rivâyette Peygamber Efendimiz (s.a.) Miraca yükseldiğinde cehennemi görür,

orada bir ağıla benzeyen mekân görür, içersinde bir adam vardır ve kendisine cehennem ateşi dokunmamaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.) sorar:

"– Bu ağıl içindeki adamın durumu nedir ki cehennem ateşi kendisine dokunmuyor." Cebrail (a.s.) şöyle cevap vermiştir:

"– Bu kişi Hatem-i Tâî'dir. Allah Teâlâ cömertliği ve elinin açıklığı dolayısıyla ondan cehennem azâbını uzaklaştırmıştır." Nitekim bu haber *Enîsu'l-Vahde ve Celîsu'l-Halve*'de yer almıştır.

Îman olmadığı halde güzel ahlâkın mertebesi bu olursa, îmanla birlikte acaba hangi derecede olur, varın siz hesap edin.

Âyet metninde Yüce Allah namaz, zekât ve diğer sâlih amelleri tahkik âlimlerine göre sırf kalbin tasdiki, diğer bazı âlimlere göre ise kalbin tasdiki ile birlikte dil ile ikrardan ibâret olan îman üzerine atfedilmesi, sahih olan görüşe göre îmânın amelden ayrı bir olgu olduğunu ifâde etmektedir.

Sağlam delillerle teyid edilmiş hak sözde yer alan Yüce Allah'ın vaadi ve keremi gereği cennete girmek için îmanlı olmak yeterlidir. İmandan sonra sâlih amelin zikredilmesi buna önem verilmesi ve teşvik içindir. Böylece Yüce Allah sâlih amel işleyenlerin hesaba çekilmeden veya kolay bir hesaba çekilerek daha baştan cennete gireceklerini haber vermiştir.

"Onu altlarından" köşklerinin ya da ağaçlarının altlarından *"ırmaklar akan"* Muhammed sûresinde zikredilen dört ırmağın aktığı *"içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar."* Onlar bu cennetlerde sürekli kalacaklardır. Âyetteki "hâlidîne" kelimesi "yudhilhu/onu sokar" fiilinin mefulünden haldir. Bu hâlin (ebedî kalacaklar) şeklinde çoğul getirilmesi, âyetin baş tarafında yer alan "men/ kim" kelimesinin mânâsı esas alındığından dolayıdır. Nitekim söz konusu "men"den sonra gelen üç fiilin tekil olması da aynı kelimenin lafzının dikkate alınmasından dolayıdır. "Ebeden" kelimesi zaman zarfi olup mânâsı sürekli, hiç kesinti olmaksızın demektir. Buna göre "ebeden" kelimesi "hulûd" yâni ebedilik kavramını pekiştirmek ve bu ebedilikten maksadın cennette uzun bir süre kalma; ama sonu gelen bir ikamet şeklinde zannedilmemesini sağlamak içindir.

"*Allah o kimse için gerçekten güzel bir rızık vermiştir."* Bu cümle de yine yukarda işâret ettiğimiz fiilin mefulünden bir diğer haldir. Bu ifâdede Yüce Allah'ın müminlere verecek olduğu sevabı tâzim ve teaccüb; yâni sevabın hayret uyandıracak derecede büyük olduğu mânâsı vardır. Çünkü Arapçada bir kural vardır: Haber cümlesi ile herhangi bir fayda veya onun lâzımı hâsıl olmuyorsa bu takdirde bu cümle -kullanıldığı yer bunu gerekli kılıyorsa- teaccüb; yâni hayret anlamı ifâde eder. Buna göre âyet-i kerîmede sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Yüce Allah'ın onlara vermiş olduğu rızık ne kadar güzeldir ve ne kadar da büyüktür.

Arapça cümle tahlil kurallarına göre âyet metninde yer alan "rızkan" kelimesinin zâhiri/ilk ihtimal "ahsene" fiilinin mef'ûlu olmasıdır. Kelimenin sonunda yer alan tenvin ise, orada müminler için hazırlanmış olan rızkın tavsifinin bile imkânsız olduğunu ifâde

etmek içindir.

Ya da tenvin o nimetlerin ve rızıkların sayıca veya süre açısından çok olduklarını ifâde etmek için getirilmiştir. Buna göre söz konusu rızıklar nefislerin arzuladığı şekilde tecellî edip sayılara sığmaz derecede çok olacaktır ya da süre açısından çok olacaktır. Çünkü o rızıkların yenmesi sürekli ve ardı arkası kesilmez biçimde olacaktır. Âyet metninde yer alan “lehû” zamirinin harf-i ceriyle birlikte “ileyhi” mânâsına gelmesi de uzak bir ihtimal değildir. Bu takdirde “rızkan” kelimesi meful değil de temyiz olmuş olur ve bu durumda âyetin mânâsı: “Yüce Allah o kimse için rızık açısından kendisine güzel olacak şeyleri hazırlamıştır” demek olur.

Büyüklerden birisi şöyle der: Ârifler açısından amellere verilecek olan karşılık, minnet gözüyle bakıldığında âmilin; yâni amel edenin değil, amelin karşılığıdır.

el-Esiletü’l-mukhıme’de denir ki: Zâhir olan güzel rızık; insanı azdıracak derecede çok ve rabbine karşı görevlerini unutturacak kadar ihtiyaç içerisinde bırakmaksızın yeterli miktarda verilen maldır.

Fakîr (**Bursevî**)’nin kanaatine göre yapılan bu tefsir yerinde değildir. Çünkü bu âyet-i kerîmede güzel rızıktan maksad âyetin daha öncesinin delâlet ettiği üzere dünya rızkı değil, âhiret rızkıdır.

*et-Te’vilatü’n-necmiyye’*de bu âyet-i kerîme şöyle tefsir olunur: Kim hakikî ve aynî bir îmanla Allah’a inanır, riyâdan ve âmil-i mecâzî olan kendine nispetten uzak olarak sâlih amel işlerse Allah o kimseyi hicap dönemi olmaksızın mükâşefe, müşahede, muayene ve muhadara cennetine sokar. Allah Teâlâ o kimseye güzel bir rızık verir.

Ruhun rızkı tefrid ile, kalbin rızkı tecrid, sırrın rızkı tevhid ile hafinin rızkı fenâ ve bakâ iledir.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّۜ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ
بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ
شَيْءٍ عِلْماً ﴿١٢﴾

12. Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah’ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.

“*Allah yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını”* sayıca ve tabakaca yedi kat gök kadarını *“yaratandır.”*

Arapça dilbilgisi kurallarına göre “Allah” kelimesi mübtedâ/öznedir. Haberi/yüklemi ise “ellezi” kelimesidir. Buna göre âyetin mânâsı “Allah yedi kat göğü ve yerden de bir o kadarını yaratan melik ve kâdir bir ilahdır” demek olur. Âyetteki “semâvât” kelimesinin nekre yâni elif lamsız gelmesinin sebebi, o gökleri yaratan Allah’ın kudretinin kemalini ifâde anlamı taşıyarak tâzim ifâde etmesi içindir. Ya da kelimenin

nekre getirilmesi Yüce Allah'ın her şeyi kuşatan hikmetine uygun olarak kâmil kudretini ispat maksadına yettiği içindir. Bu da Yüce Allah'ın yaratıklarına şu diye belirlemeksizin yedi kat göğü yarattığını haber vermesiyle hâsıl olmaktadır.

Yeryüzünün tabakalarının nasıl olduğu noktasında âlimler arasında ihtilaf vardır. Cumhura göre yedi yeryüzü demek üstüste tabaka hâlinde yedi kat yeryüzü demektir ve her tabaka arasında gök ile yer arasındaki mesâfe kadar bir mesâfe vardır ve her yerin Yüce Allah'ın yaratıklarından sakinleri vardır.

Dahhâk der ki: Yedi kat yeryüzü demek aralarında herhangi bir açıklık ve yarık olmaksızın ister denizlerde ister başka yerlerde olsun kat kat tabakalar demektir. Oysa gökler böyle değildir.

Kurtubî'nin ifâdesine göre birinci açıklama daha doğrudur, çünkü verilen haber buna delâlet etmektedir. Nitekim gerek *Buhari*'de ve gerekse başka eserlerde rivâyet olunduğuna göre Ka'b, Musa'ya denizi yaran Allah'ın adına yemin ederek Suhayb'in kendisine Peygamber Efendimiz'in (s.a.) girmeyi istediği herhangi bir köy görür görmez mutlaka şu duâyı okuduğunu ifâde etmiştir:

"Allah'ım! Ey yedi göğün ve bu göklerin gölgelediği nesnelerin rabbi, yedi kat yerin ve buralarda yerleşip kalan her şeyin; şeytanların ve onların saptırdıklarının, rüzgârın ve onun savurduklarının rabbi olan Allah'ım! Senden bu köyün hayrını, burada yaşayanların iyiliğini ve burada bulunanların en hayırlısını istiyoruz. Bu köyün şerrinden ve halkının şerrinden ve içinde bulunan insanların şerrinden sana sığınıyoruz."[197]

Şeyban ibn Abdurrahman, Katâde'den, o **Hasan**'den o da **Ebû Hüreyre** (r.a.)'dan şöyle rivâyet etmişlerdir: "Peygamber Efendimiz (s.a.) bir gün otururlarken birden üzerine bir bulut geliverdi. Efendimiz (s.a.) yanında bulunanlara sordu:

"– Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?" Orada bulunanlar:

"– Allah ve onun elçisi daha iyi bilir" dediler. Peygamberimiz (s.a.):

"– Bu bulut yerin köşeleridir. Yüce Allah bunları kendisine şükretmeyen ve duâ etmeyen bir kavmin üzerine salacaktır" buyurdu. Sonra yine:

"– Üzerinizdeki nedir biliyor musunuz?" diye sordu. Orada bulunanlar:

"– Allah ve elçisi daha iyi bilir" dediler. Peygamberimiz (s.a.):

"– O dünya semâsıdır, korunmuş tavandır, önüne geçilmiş dalgadır" buyurdu. Sonra yine sordu:

"– Sizinle onun arasındaki mesâfenin ne kadar olduğunu biliyor musunuz?" Onlar:

"– Allah ve elçisi daha iyi bilir" dediler. Efendimiz (s.a.):

"– Sizinle onun arasında beşyüz yıllık mesâfe vardır" buyurdu. Sonra:

"– Onun üstünde ne var biliyor musunuz?" buyurdu. Ashab:

"– Allah ve Rasûlü daha iyi bilir"dediler. Efendimiz:

"– Onun üzerinde iki gök daha vardır ki aralarındaki mesâfe beşyüz senelik yoldur. Rasûlullah (s.a.), yedi göğün hepsini saydı, her iki göğün arası dünya ile dünya göğünün arası kadardır" buyurdu. Sonra:

"– Onun da üzerinde ne var biliyor musunuz?" diye sordu. Ashab:

"– Allah ve Rasûlü daha iyi bilir" dediler. Efendimiz şöyle buyurdu:

"– Onun üzerinde arş vardır, onunla gök arasındaki mesâfe iki gök arasındaki uzaklık gibidir, buyurdu, ya da buna benzer bir ifâdede bulundu". Sonra yine:

"– Altınızda ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Oradakiler:

"– Allah ve elçisi daha iyi bilir" dediler. Peygamberimiz (s.a.):

"– Altınızda yer vardır, onun altında başka bir yer vardır ve bu ikisi arasında beşyüz yıllık bir mesâfe vardır" buyurdu, sonra sözüne şöyle devam etti: "Muhammed'in kudret ve irâdesiyle yaşadığı Allah'a yemin ederim ki şâyet siz bir dağa çıksaydınız Yüce Allah'ın üzerine düşerdiniz." Sonra Peygamber Efendimiz (s.a.) şu âyet-i kerîmeyi okudu: ***"O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O herşeyi bilendir"*** (Hadid, 57/3)[198] Nitekim *Harîdetü'l-acâib'*te bu şekilde rivâyet edilmiştir.

el-Makasıdu'l-hasene'de şöyle denir: *"Şâyet siz bir iple en aşağıdaki yere sarkıtılsaydınız Yüce Allah'ın üzerine inerdiniz."*[199]

Bazı âlimler bunu şöyle tefsir etmişlerdir: "Eğer siz bir iple yere sarkıtılsaydınız Yüce Allah'ın ilmine, kudretine ve saltanatına inerdiniz. Yüce Allah'ın ilmi, kudreti ve saltanatı her yerdedir ve o kitabında anlattığı üzere arşının üzerindedir."

Bizim şeyhimiz derdi ki: Bunun mânâsı, Yüce Allah'ın ilmi dünyanın her tarafını kuşatmıştır. Buna göre ifâde takdiren şöyledir: "Şâyet siz bir iple yeryüzüne sarkıtılmış olsaydınız Yüce Allah'ın ilmine inmiş olurdunuz. Allah Teâlâ herhangi bir mekâna inmekten münezzehtir. Çünkü Allah Teâlâ o mekânlar yoktan var edilmeden önce de mevcuttu.

Âriflerden biri de bunu şöyle açıklamıştır: Bu âyet-i kerîmede ulvi ve süfli âlemde hiçbir cevher yoktur ki rabbin merbuba (rab olduklarına) bağlandığı gibi hakka bağlı olmasın.

Bir hadis-i şerif şöyle der: *"Melekler Kâbe'nin yanında bir araya gelirler; birisi gökten inmekte, diğeri en alt tabakadaki yerden yukarı yükselmekte, üçüncüsü doğu tarafından, dördüncüsü batı tarafından yükselmektedir. Her biri diğerine nereden geldiğini sorar ve her biri de Yüce Allah'ın katından geliyoruz, sonra yine döneceğiz"* der.

Yeryüzü tabakası üstüste tabaka hâlindedir ve her bir yerin kalınlığı beşyüz yıllık bir mesâfe kadardır. **Ebû Hureyre** (r.a.) hadisinin delâlet ettiği üzere aralarındaki mesâfe de bu kadardır. Hadis-i şerifte denir ki: *"Kim yeryüzünden haksız yere bir karış toprak alırsa kıyamet günü yedi kat yerin dibine geçirilir."*[200]

İbn Melek der ki: Bu ifâde yeryüzünün âhirette de yedi tabaka olacağına işâret ediyor.

Kevâşî tefsirinde denir ki: Kur'an-ı Kerim'de yeryüzünün yedi kat olduğunu bu âyet-i kerîmeden daha net ve açık olarak gösteren başka bir âyet yoktur. Gökyüzünün her seması arasında beşyüz yıllık mesâfe olduğu gibi, her göğün kalınlığı da bu kadardır,

yeryüzü tabakaları da gök tabakaları gibidir. Nasıl her gökte Allah'ı tesbih eden, takdis edip ona hamdeden melekler varsa, her yer tabakasında da aynı, sıfat aynı biçim ve aynı acaiplikte yaratıklar vardır. Her göğün kendisine göre özel bir ismi olduğu gibi, her yerin de özel bir ismi vardır.

İbn Abbas (r.a.)'dan rivâyet ediliyor: **Nâfi bin Ezrak**'a:

"– Yeryüzü tabakalarının altında yaratıklar var mıdır?" diye sorulur. O:

"– Evet, vardır" der. Ona tekrar sorulur:

"– Peki nedir bu yaratıklar?" Nafi de:

"– Ya melektir ya da cindir" diye cevap verir.

Atâ bin Yesâr'dan bu âyet hakkında şöyle rivâyet olunuyor: Her yer tabakasında sizin Âdem'iniz gibi bir Âdem, Nuh'unuz gibi bir Nuh, İbrahim'iniz gibi İbrahim, İsa'nız gibi İsa vardır. Âlimler derler ki: Bunun mânâsı yeryüzünün her tabakasında Yüce Allah'ın yaratıkları vardır ve bunlar ileri gelen efendilerdir. O insanlara karşı Hz. Âdem'in, Nuh'un, İbrahim'in ve İsa'nın bizim içimizde ve aramızda tuttukları mertebe kadar makamları ve mertebeleri vardır.

Sehâvî "*el-Makâsıdu'l-hasene*" isimli eserinde der ki: "Yerler yedi kattır ve her katta bu yeryüzü üzerinde olduğu gibi yaratıklar vardır. Hatta sizin Âdem'iniz gibi Âdem, İbrahim'iniz gibi İbrahim vardır."[201] Hadis-i şerif nakil itibariyle İbn Abbas'tan sahih olarak geliyor olsa da meçhul bir hadistir. Müellif bu hadisi İsrailiyyattan; yâni Tevrat'ta zikredilen İsrailoğullarının sözlerinden almıştır. Ya da *Şerhu'n-Nuhbe*'de ifâde edildiği üzere İsrailoğullarının âlimlerinden ve meşâyıhından almıştır. Bu ve benzeri ifâdeler haber verilmediğinde ve senedi de mâsum olan birisine sahih olarak bağlanmadığında kim söylemişse ona merdûddur. *el-Makâsıdu'l-hasene*'nin israiliyyat tefsiri şeklindeki görüşü burada son buluyor.

İnsânu'l-uyûn isimli eserde denir ki: İbn Abbas (r.a.)'dan bu âyetin tefsiri hakkında şu sözler rivâyet olunur. "Buradaki yedi yerden yedi kat yer kasdedilir ve her tabakada Sizin peygamberiniz gibi peygamber, Âdem'iniz gibi Âdem, Nuh'unuz gibi Nuh, İbrahim'iniz gibi İbrahim, İsa'nız gibi İsa vardır." Bu hadisi **Hakim** *Müstedrek*'inde rivâyet etmiş ve isnadı sahihtir demiştir. **Beyhaki** ise bu hadis hakkında isnadı sahihtir fakat şaz'dır yâni isnadın sahih olması metnin de sahih olmasını gerektirmez demiştir. İsnadın sahih olması ile birlikte hadis zayıf olabilir.

Suyûtî der ki: Hadisi şöyle tevil etmek mümkündür: Bunlardan maksad beşer peygamberler namına cinlere tebliğde bulunan uyarıcılardır. Bu gibi uyarıcıların her birine kendi nâmına tebliğde bulunduğu peygamberin adını vermek uzak bir ihtimal değildir. Bu takdirde Peygamberimiz (s.a.)'in cinlere tebliğde bulunan bir elçisi bulunmuş olur ve bu elçi Peygamberimiz'in ismini taşır. Herhalde maksad Peygamber Efendimiz'in meşhur ismi yâni Muhammed olsa gerektir.

Bu makamın bir benzeri **Şeyh Üftade** hazretlerinin **Hz. Mahmud Hüdâî'ye** (k.s) söylemiş olduğu şu hitâbı olsa gerektir: "Şu anda âlemler çoktur ve o âlemlerde birçok Mahmud ve Üftade vardır."

Harîdatü'l-acâib'te denir ki, bu söz yâni her yer tabakasında bir âdem olduğu haberi felsefecilerin güneşler birden çoktur, kamer; yâni ay çoktur şeklindeki sözlerinden tuhaf değildir. Felsefecilere göre her bölgenin bir güneşi, ayı ve yıldızı vardır. Eski filozoflar derler ki yer komşuluk ve bitişik olma açısından yedi kattır. Bölgelerin birbirinden ayrılması mutâbaka ve mukâbese şeklinde değildir.

Müslümanlardan nazar ehli olan kimseler bu söze meylederler. Bunlar arasında yerin merdivenin basamakları gibi alçaklık ve yükseklik açısından yedi olduğunu söyleyenler olmuştur.

Rivâyet olunur ki, Kelbî, İbn Sâlih'ten o da **İbn Abbas**'tan (r.a.) yeryüzünün denizlerle birbirinden ayrılmış olarak yedi kıta olduğu rivâyet olunmuştur. Yâni denizler her yer tabakası arasında bir engel oluşturmakta ve bu engelin geçilmesi bir tabakadan diğerine ulaşılması ve dolayısıyla bir başka tabakadaki insanlara ilâhî dâvetin ulaşması mümkün değildir ve herkes semâda olur.

Mâverdî der ki: Buna göre yâni yeryüzünün yedi kat olması ve her tabakanın Yüce Allah'ın yaratıklarından ayrı sâkinlerinin bulunması ve İslâm dâvetinin sadece yerin en üst tabakasında yaşayanlara mahsus olması, aralarında yaratıcıyı akleden bulunsa bile dâvetin sadece bu tabakaya mahsus olması gibi durumlar ortaya çıkar. Semayı; yâni göğü müşahede edip edemedikleri, oradan ışık alıp alamadıkları noktasında iki görüş vardır. Bu görüşlerden birincisine göre bunlar bulundukları yerin her köşesinden göğü müşahede edebilmekte, oradan ışık alabilmektedir. Bu görüş yeri düz ve yaygın olarak kabul edenlerin görüşüdür.

İkinciye göre bunlar göğü müşahede edemezler. Allah Teâlâ onlar için müşahede edecekleri bir ışık yaratmıştır. Bu yaklaşım da yeri küre olarak kabul edenlerin görüşüdür.

Sa'dî Müftî der ki: Bu âyet-i kerîme bazen yedi bölge şeklinde tevil olunmuştur. Buna göre İslâm dâveti her bölgeye şâmil olmuş olur. Bazen de esirlere nispetle unsur tabakaları şeklinde tevil olunmuştur. Bu da gökten canlıların sûretlerinin üzerine indiği arz yâni toprak anlamınadır. Bu da sırf ateş ve ateşten imtizaç etmiş olan tabakadır ve esir küresi denilen havadır ki içersinde şihab yâni parlak yıldız, kuyruklu yıldızlar ve başka gök cisimleri vardır. Sonra zemherir, nesim ve toprak tabakaları ile çamur tabakasını içine alan nesim ile yüklü su vardır. Çamur tabakası altıncı tabakadır, arz tabakası ise merkezdedir. Eğer biz bunu zikredilen yedi gayb mertebesi olarak yorumlayacak olursak bu yedi gayb mertebesi kuvvetler, nefis, akıl, sır, ruh, hafi, gaybu'l-guyûb yâni aynu cem'uzzât tabakalarıdır. Eğer böyle hamledecek olursak "arazûn" meşhur yedi âzâ; yâni organ olmuş olur.

et-Te'vilatü'n-necmiyye'de ifâde edilir ki: Bu tabakalardan maksad kalbin tabakaları demek olup şunlardır: Göğüs, kalb, fuâd, rû', şiğaf, muhce, ruh.

Arâzi'n-nufûs, nefislerin tabakaları da şunlardır: Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i-mülheme, nefs-i mutmainne, nefs-i ma'deniyye, nefs-i nebâtiyye ve nefs-i hayvâniyyedir.

“Ferman” yâni Yüce Allah’ın emri. Emr kelimesinin başındaki “el” muzafun ileyhten bedeldir. *“Bunlar arasında inip durmaktadır ki”* yâni yedi gök ile yedi yer arasında inip durmaktadır. Zâhire göre bu cümle isti’nâfiye/ kendisinden önceki cümleyi açıklayan bir cümle olup Yüce Allah’ın hükmünün nerelere kadar şâmil olduğunu, emrinin ve fermanının bütün ulvî ve süflî âlemde ne derece geçerli olduğunu bildirmektedir. Ekseri âlimlere göre bu âyet metninde yer alan “emr” kaza ve kaderdir. Buna göre âyetin mânâsı Yüce Allah’ın kazâsı göklerin en yücesi olana yedinci gök ile yerlerin en aşağısı olan yedinci yer tabakası arasında cereyan etmekte, hükmü geçerli olmaktadır. Bu tespit Yüce Allah’ın hükmünün arş ve kürsüde cereyan etmediğini gerektirmez, çünkü bu makam zikredilenlerin zikredilmesini gerektirmektedir. Bir şeyin özel olarak zikredilmesi demek, hükmün de sadece o şeye tahsis edilmesini gerektirmez.

Fakîr (**Bursevî**)’nin âcizane kanaatine göre: Bu makamın ortaya çıkması bir mukaddimenin hazırlanmasını gerekli kılmaktadır. O mukaddime şudur: İrâdî ve icâdî bir iş arşı, teklifî ve irşadî bir işin şeriatı istivâ etmesi gibi istiva etmiştir ki şeriat arşın icadî tecellîlerin yedi kat gökle yedi kat yerin arasında inen îcadî ve emr-i tecellîlerin ters çevrilmişidir. Ve bu bir işin dört erkânının tam olmasına mevkuftur. Bu dört erkân mânevî ve ismi hareket, nurani ve rûhânî hareket, tabii ve misali hareket suri ve hissi harekettir. Bu hareket arşın hareketidir. Arş Yüce Allah’ın icadi emrinin istiva ettiği yerdir, yoksa Yüce Allah’ın kendisinin istiva ettiği yer değildir. Allah Teâlâ bundan münezzehtir. İlahî emir ve tâlimat onların arasında iner. Bunlar dünyevî, berzahî, haşrî, nîrânî ve cinânî tecellîlerdir. Bunların tamamı vucûdi tecellîlerdir. ***“O her an yaratma hâlindedir.”*** (er-Rahman, 55/29) âyet-i kerîmesi ile buna işâret olunmuştur. Yine ***“O, yerin içine gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni, oraya çıkanı bilir”*** (Sebe, 34/2) âyeti de buna işâret etmektedir.

Şuhûdî tecellîlere gelince büyük peygamberlerden ve evliyâ-i kiramdan kemal ehli olan kimselerin kalplerine, ruhlarına ve esrarına, dünyada ve âhirette tecellî edecektir. Buna göre âyetin mânâsı; Yüce Allah’ın yoktan var etmeye, yaratmaya, nizamı tertibe, bütün gök ve yerin arasındaki kemali sağlamaya, arş-ı azîm cihetinden Allah Teâlâ’ın emri ebeden ve dâimâ iner durur. Çünkü Allah Teâlâ ezelde olduğu gibi ebede kadar dünyada ve âhirette hep yaratıcı olmaya devam edecektir. O, âlemleri yok eder, fânî kılar ve başka âlemler var edip ortaya çıkarır. Onun yapacağı işlerin nihâyeti yoktur. O her gün ve her an, o asrın insanlarının yeteneklerine ve o zamanı yaşayanların kabiliyetlerine göre bir işte ve bir yaratıştadır.

“*Böylece Allah’ın her şeye kadir olduğunu…”*. “Ta’lemû” fiilinin başındaki lam harf-i ceri kendinden önceki “halaka” fiiline ya da “yetenezzelu” fiiline ya da her iki fiili içine alan “feale” gibi bir mutaallaka bağlıdır. Buna göre âyetin mânâsı: Allah Teâlâ bütün bunları, bu zikredilenlere kadir olanın her şeye kadir olduğunu bilesiniz diye yapmıştır, demek olur. Allah buna kadir olduğu gibi, hesaba çekip yaptıklarının karşılığını vermek için ölüleri diriltmeye de kadirdir.

İşte Yüce Allah bunları bilmeniz, O’nun emrine itâat edip hükmünü kabul etmeniz,

mutluluğa kavuşup bedbahtlıktan kurtulabilmek için hazırlık yapmanız için yapmıştır. Söz konusu "li" harf-i cerrine "lâmu'l-maslaha ve'l-hikme/ maslahat ve hikmet lamı" denir. Çünkü Yüce Allah abesle iştigal etmez, her yaptığı işte mutlaka bir maslahat ve hikmet vardır.

Rivâyet olunduğuna göre İmam Âzam **Ebû Hanife** bu âyetin, Kur'an-ı Kerim'deki insanları en çok korkutan âyetlerden olduğunu belirtmiştir. Evet, "ta'lemû"nun başındaki lam maslahat ve hikmet lamı olup garaz lâmı değildir. Çünkü Allah Teâlâ garazdan münezzehtir. Garaz, buna ihtiyacı olanlar için söz konusudur. Allah Teâlâ âlemlerden müstağnidir.

"Ve her *şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz."* Allah Teâlâ nasıl ki her şeyi kudretiyle kuşatmış, böyle olmayan kimselerden zikredilen fiillerin sudûrunun imkânsız olduğunu göstermiş, tıpkı bunun gibi her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz. İhâta demek herşeye ulaşan ilim demektir.

Doğrusu ilim bakımından her şeye kadirdir. Yâni O'nun ilim ve kudreti bütün mevcûdâtı kuşatmıştır. İlim ve hakikat bakımından hiçbir şey, onun ilim ve kudret dâiresinin dışında değildir.

Kün feyekün onun kudretinin sırrından bir işârettir
Zâhir ile bâtın konusunda onun bilgisi tektir
Gayb ve şehâdet âleminde bir zerre bile
Onun ilim ve kudret dâiresinin dışında değildir.

Âyet metninde yer alan "li ta'lemû" fiilindeki lam'ın âmilinin zikredilen yaratma ve emrin inişini beyan etmek olması da mümkündür. Emir/ferman iner demek, Allah bu fermanını yerle gök arasında vahyeder, demektir. Vahyetmesinin amacı müşahede ettiğiniz ve vahiy yoluyla aldığınız zikredilen ve insanları hayrete düşüren şeyleri bilmeniz, onun ilminden ve kudretinden hiçbir şeyin asla çıkmayacağını akletmeniz içindir.

Âyet metninde yer alan "ilmen" kelimesi temyiz olup buna göre âyetin mânâsı "Yüce Allah'ın ilmi herşeyi kuşatmıştır" demektir. Nitekim *Aynu'l-meânî*'de bu şekilde tefsir olunmuştur. "İlmen" kelimesi temyiz olabileceği gibi tekid edici masdar olarak da mansup olabilir. Buna göre de mânâ: "Yüce Allah herşeyi bütün incelikleri ve tam mânâsıyla bilir" demektir. Nitekim *Fethurrahman*'da bu şekilde tefsir olunmuştur.

Baklî (k.s) der ki: Şâyet insanın ruhlar gibi mârifet kudreti olsaydı Allah Teâlâ eşyayı görüp de hakkın varlığını bilsin diye illetleri/sebepleri ve istidlali vâsıta kılarak ona hitap etmezdi. İnsana kendi nefsini illetsiz öğretmesi hususunda yapılan hitap, ruhlara yapılan "elestü bi rabbiküm" ***"ben sizin rabbiniz değil miyim?"*** (el-A'râf, 7/172) hitâbı gibi olurdu. Çünkü orada illetsiz hitap, şuhûd ve târif vardır. Yüce Allah insanın cisim âleminde olduğu zaman sırf hitâbın vâridatını taşımaktan âciz olduğunu bildiği için kulu "Allah yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır" ifâdesiyle şâhidlere

havâle etmiştir. Gerçekte Allah Teâlâ'yı eşya vâsıtasıyla ya da herhangi bir sebep yardımıyla bilen kimse, gerçekte ârif değildir. Kâinatın yaratılışına bakan kimse, Allah Teâlâ'nın geniş bir kudret sâhibi ve şâmil bir kuşatma gücü olduğunu bilir ve O'nun kahrından korkar, Yüce Allah'ın kendisine muttali olduğunu, hâlini bildiğini ve gördüğünü bildiği için kalbi erir.

Şeyh Necmeddin *Te'vilât'*ında der ki: Bu âyet-i kerîmede Kur'an'ın esrarına dâir kapalı ve gizli hazineler vardır. Bunun ne olduğunu İbn Abbas (r.a.)'ın cevabı bize göstermektedir. **İbn Abbas**'a bu âyet-i kerîme sorulunca: "Eğer ben bu âyeti tefsir edersem benim boğazımı keserler ve beni recm ederler." demiştir. Bu şu demektir: İbn Abbas (r.a.)'ın işâret etmiş olduğu mânâ ifâde olunamaz, buna işâret de olunamaz, fakat bu mânâ sadece tadılır.[202]

---

[196]. Tirmizi, kıyamet 25

[197]. Bk. Tirmizi, deavat 90

[198]. Tirmizi, tefsir (57), 1

[199]. Tirmizi, tefsir (57), 1; Müsned, II, 370

[200]. Buhari, mezâlim 13; Müslim, müsakat 139-142; Tirmizi, diyat 21; Müsned, I, 187, 188

[201]. Acluni, I, 23

[202]. Talak sûresi, melik ve hallak olan Allah'ın izniyle 15 Cemaziyel evvel 1116 yılında, m. 1704 yılının Aralık ayında tamamlandı.

سُورَةُ التَّحْرِيمِ

66- et-TAHRÎM SÛRESİ

Adını Hz. Peygamber'in bazı yiyecekleri kendisine yasakladığını anlatan birinci âyetten alır. Medîne'de nâzil olmuştur. 12 âyettir.

NİÇİN KENDİNE HARAM EDİYORSUN?

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَۚ تَبْتَغ۪ي مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَۜ
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْۚ وَاللّٰهُ
مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Ey Peygamber! Eşlerinin rızâsını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

2. Allah, *(gerektiğinde)* yeminlerinizi bozmanızı size meşrû kılmıştır. Sizin yardımcınız Allah'tır. O, bilendir, hikmet sâhibidir.

"*Ey Peygamber! Eşlerinin rızâsını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?*" âyet metninde yer alan "lime" kelimesinin aslı "limâ"dır. Burada yer alan soru haram kılmanın hoş görülmediğini ifâde etmek için getirilmiştir. İhlâl kelimesi nasıl helâl kılmak mânâsına geliyorsa, tahrîm kelimesi de haram kılmak demektir.

Rivâyet olunduğuna göre Peygamberimiz (s.a.) Mısır hükümdarı **el-Mukavkıs**'ın kendisine hediye ettiği Kıptî asıllı **Mâriye** ile Hz. Âişe'nin gününde/nöbetinde gizlice baş başa kalmıştı. Hz. Hafsa (r. anhâ) bunu öğrenince Peygamber Efendimiz (s.a.) ona: "Bunu benim için gizli tut, Âişe'ye bildirme, ben Mâriye'yi kendi nefsime haram kıldım. Sana müjde vereyim ki, benden sonra ümmetimin işini Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer alacaklardır" demişti. Fakat Hz. Hafsa bunu Hz. Âişe'ye (r. anha) haber vermiş, kendisine verilen sırrı saklayamamıştı. Hz. Hafsa ile Hz. Âişe, Hz. Peygamber Efendimiz'in diğer eşlerine karşı dost ve birbirleriyle dayanışma içindeydiler.[203]

Süheylî (r.h) der ki: Peygamber Efendimiz (s.a.) Hz. Hafsa'ya, gördüğünü Hz. Âişe'ye ve diğer eşlerine bildirmemesini emretmişti. Hz. Hafsa Peygamber Efendimiz'i ümmü veledi/oğlunun annesi olan Kıptî asıllı Mâriye binti Şem'ûn'un evinde görmüştü. Mâriye, daha onsekiz aylık iken süt emme çağında vefât eden Peygamberimiz'in oğlu Hz. İbrahim'in annesiydi. Peygamberimiz (s.a.) böylece hanımlarının bu gerçeği duymaları halinde kıskançlığa kapılmalarından korkmuş ve bu sözü Hz. Hafsa'ya gizlice söylemişti. Ancak Hz. Hafsa kendisine söylenmiş olan sözü yaydı.

Bazılarına göre Peygamber Efendimiz (s.a.) Hz. Hafsa'nın gününde Hz. Mâriye ile

başbaşa kalmıştı. Bazı tefsir âlimlerinin ifâdesine göre Peygamber Efendimiz (s.a.) hanımları arasında günleri bölmüştü. Hz. Ömer bin Hattab'ın kızı Hz. Hafsa'nın günü geldiğinde o Peygamber Efendimiz'den babasını ziyaret etmek üzere izin almış, Peygamberimiz de kendisine izin vermişti. Hafsa dışarı çıkınca ümmü veledi/oğlunun annesi Kıptî asıllı Mâriye'ye haber gönderdi.

Keşfü'l-esrâr'da şöyle denilmiştir: "Mâriye (r.anha) Medîne dışında hurmalık içinde bir evde kalırdı. Zira Peygamber'in (s.a.) eşleri onunla Medîne'de oturmak istememişlerdi. Allah Rasûlü (s.a.) ara sıra tahâret için dışarı çıkar ve onu görürdü."

Peygamberimiz Mâriye'yi Hafsa'nın odasına alıp onunla mücâmaada bulunmuştu. Hafsa babasını ziyaretten dönünce kapıyı kapalı bulmuş ve kapının önünde oturmuştu. O sırada Peygamberimiz dışarı çıktı, yüzünden ter damlamaktaydı. Hafsa ise ağlıyordu. Peygamber Efendimiz "Niçin ağlıyorsun?" diye sorunca Hz. Hafsa: "Sen bana bunun için mi izin verdin? Câriyeni benim evime almışsın ve sonra onunla benim günümde ve benim yatağımda mücâmaada bulunmuşsun. Şâyet benim saygınlığım ve hakkım olduğunu düşünseydin, bu yaptığını hanımlarından hiç biriyle yapmazdın" dedi.

Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.): "Mâriye Allah'ın bana helâl kılmış olduğu câriyem değil midir? Ama sen sakin ol, bundan sonra o bana haramdır! Böylece ben senin hoşnutluğunu arzuluyorum. Ama bunu hanımlarımdan hiç birine haber verme!" dedi.

Peygamber Efendimiz (s.a.) dışarı çıkınca Hafsa kendisiyle Hz. Âişe'nin odasını ayıran duvara eliyle vurarak Hz. Âişe'ye: "Sana müjde vereyim mi? Allah'ın Rasûlü câriyesi Mâriye'yi kendisine haram kıldı. Allah Teâlâ o câriyeden bizi rahata kavuşturdu" dedi ve Âişe'ye gördüklerini haber verdi. Böylece Hz. Hafsa kendisine gizlice söylenen şeyi gizlememiş oldu. Peygamber Efendimiz de vermiş olduğu sırrı yaymasından dolayı cezâ olarak onu terk etmiş, hanımlarından uzaklaşmış ve yirmi dokuz gece Mâriye'nin evinde kalmıştır.

Ebü'l-Leys'in ifâdesine göre Peygamber Efendimiz hanımlarına şiddetli bir cezâ vermek için bir ay onların odalarına girmeyeceğine yemin etmiştir. Sonunda da bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Hz. Ömer (r.a.) kızı Hafsa'nın odasına girmiştir, Hz. Hafsa ağlamaktadır. Hz. Ömer "Allah'ın Rasûlü sizleri boşadı değil mi?" diye sordu. Hz. Hafsa: "Bilmiyorum işte, bizden şu odada uzaklaştı" dedi.

Rivâyete göre Hz. Ömer kızına dedi ki: "Hattab âilesinde hayır olsaydı Allah'ın Rasûlü seni boşamazdı."[204] Hz. Ömer şöyle anlatır: "Peygamberimiz'e (s.a.) geldim, huzuruna girdim, kendisine selâm verdim. Bir de ne göreyim Peygamberimiz (s.a.) bir kum üzerinde serili bir hasıra yaslanmış ve hasır vücûdunun yan tarafında iz bırakmıştı. Ona dedim ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü hanımlarını boşadın mı?' Bana 'Hayır' deyince: "Allahu Ekber" dedim. Ey Allah'ın Rasûlü! Bizler Kureyş topluluğu olarak, gördüğün gibi hanımlarımıza galip geliriz, onlarla baş ederiz, ama Medine'ye geldiğimizde burada hanımları kendilerine baskın çıkan bir topluluk gördük. Hanımlarımız onların hanımlarından bunu öğrenmeye başladılar. Peygamber Efendimiz (s.a.) bunun üzerine

tebessüm etti. Hz. Ömer Peygamber Efendimiz'e dedi ki: Hanımlarının durumuna canını sıkma! Allah seninledir, Ebû Bekir seninledir, ben de seninleyim.

İşte bu söz üzerine söz konusu yukarıdaki âyet Hz. Ömer'in sözüne uygun olarak nâzil olmuştur. Hz. Âişe der ki: "Yirmidokuz gece geçince Allah'ın Rasûlü benim odama girdi. Ona dedim ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Sen bizim yanımıza girmeyeceğine yemin etmiştin, ama yirmidokuz gün sonra gelip girdin. Ben bu günleri saymış bulunuyorum. Peygamber Efendimiz dedi ki: Bir ay yirmidokuz gündür. Böylece bir ay tamamlanmış oldu. Cebrâil nâzil oldu ve Peygamber Efendimiz'e (s.a.) dedi ki: Yüce Allah'ın emri Hz. Hafsa'ya râcîdir. Çünkü o çok oruç tutmakta ve çok ibâdet etmektedir. Ayrıca o cennette senin hanımlarından birisidir."

Bu olay olduğu günlerde Peygamber Efendimiz'in nikâhında dokuz hanım vardı. Bunlardan beşi Kureyş'tendi. Kureyş'ten olanlar *Hz. Âişe binti Ebû Bekir*, *Hafsa binti Ömer*, *Ümmü Habibe binti Ebû Süfyan*, *Ümmü Seleme binti Ümeyye* ve *Sevde binti Zem'a* idi. Kureyşlilerin dışındakiler ise *Zeynep binti Cahş Esediyye*, *Meymûne binti Hâris Hilâliyye*, *Safiyye binti Huyey bin Ahtab Hayberiyye* ve *Cüveyriyye bintü'l-Hâris Mustalikıyye* (r. anhüm) idi.

Nakledilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.) bal, bal şerbeti ve tatlı şeyleri severdi. Hz. Zeyneb'in (r.anha) yanında Mekke'den akrabalarının hediye olarak gönderdiği bir miktar bal vardı. Hz. Peygamber (s.a.), onun evine geldiğinde Hz. Zeyneb (r.anha) kendisine bal şerbeti ikram eder, bu da Hz. Peygamber'in (s.a.) onun yanında daha fazla durmasına ve daha çok kalmasına sebep olurdu. Bu durum Peygamberimiz'in eşlerinden bazılarına zor geldi. Hz. Âişe ile Hz. Hafsa (r.anhüma) aralarında anlaşarak; "Hz. Peygamber (s.a.) bal şerbeti içtikten sonra onun evinden hangimizin yanına gelecek olursa, 'Ey Allah'ın Rasûlü, sizden meğâfîr/zamk ağacı kokusu geliyor, zamk reçinesi mi yediniz' diye soralım."

Mağfûr, zamk ağacıdır ki ona "urfut" derler. Çöl ağaçlarındandır, ağacın kendisi güzel olsa da, kokusu çok çirkindir. Oysa Hz. Peygamber (s.a.) güzel kokuyu sever, Allah'a münâcât edeceği zaman kötü kokulardan arınır, güzel kokular sürünürdü.

Sonra Hz. Peygamber (s.a.) bir gün bal şerbeti içti ve hangi eşinin yanına vardıysa; "Ya Rasûlallah sizden zamk kokusu geliyor" dediler. Hz. Peygamber (s.a.): "Zamk yemedim, ancak Zeyneb'in evinde bal şerbeti içtim" dedi. Onlar da kendisine: "Demek ki arılar bal toplarken zamk ağacından yemişler." dediler. Cümlenin aslında geçen *ceres* kelimesi, arının beslenmesidir. Sözlükte ceres kelimesi, yemek, dille yalayarak yutmak mânâsına gelir.

İmam Zâhid (r.a.) nakletmiştir ki; "Bu durum birkaç kere bu şekilde tekrar edince Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu. 'Bal şerbetini kendime haram kıldım, Allah'a yemin olsun ki bir daha içmeyeceğim.' Peygamber (s.a.) bu yemini yaptı ki, bir daha kimse kendisine bu baldan getirmesin. Bunun üzerine âyet nâzil oldu."

İbn Atiyye der ki: Birinci görüş yâni âyet-i kerîmenin Mâriye yüzünden nâzil olduğu görüşü daha sahîh ve daha açıktır. Bundan dolayı insanlar bu âyet hakkında üzerine fıkhî

mütâlalar yürütmüşlerdir.

Keşfü'l-esrâr'da ifâde edildiğine göre bal hikâyesi *el-Lubâbeyn* isimli eserde ifâde edildiği gibi daha sahîh olan görüştür. Çünkü bu rivâyet *Sahîhayn* da denilen *Buhârî* ve *Müslim*'in *Sahîh* adını taşıyan iki büyük hadis kitabında zikredilmektedir.

Gerçekten de Mâriye rivâyeti daha tercihe şayandır. Buna göre âyet-i kerîmenin mânâsı şöyledir: Ey Peygamber! Eşlerinin rızâsını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı elinin altındaki câriyeyi ya da balı, niçin kendine haram ediyorsun? Yâni bunların sana helâl olduğuna inandığın halde bunlardan yararlanmaktan kendini neden alıkoyuyorsun? Çünkü Allah'ın helâl kılmasının ardında bu nesnelerin haram olduğuna inanmak avam seviyesindeki bir mü'min hakkında bile tasavvur olunamaz. Peygamberler hakkında nasıl düşünülebilsin!

Fakîhler derler ki: Bir kimse Allah'ın helâl kıldığı bir şeyin kendi düşüncesiyle haram olduğuna inanacak olursa kâfir olur. Çünkü Allah'ın yüceltmiş olduğu bir şey, O'nun Kur'an âyetleri vâsıtasıyla ya da okunmayan vahiy aracılığıyla haram kılmasından başka bir şekilde haram kılınamaz. Allah Teâlâ bir şeyi, bir hikmete ve helâl kılınması husûsunda kulun anlayabileceği bir maslahata bağlı olarak helâl kılmıştır. Eğer kul bunu haram kılarsa, o zaman o nesnedeki maslahatı mefsedete çevirmiş olur.

"*Eşlerinin rızâsını gözeterek*" Âyet metninde geçen "ibtigà", aramak demektir. "merdât" ise tıpkı "rızâ" kelimesi gibi masdardır. Bazı tefsirlerde ifâde olunduğuna göre bu kelime "rıdvân" kelimesinden ism-i masdardır. Kelimenin vavı elife kalbedilmiştir.

"Ezvâc" kelimesi "zevc" kelimesinin çoğuludur. Zevc yâni eş, kadına da söylenebilir, hattâ böylesi fasih olanıdır. Nitekim *Müfredât'*ta böyle ifâde edilmiştir. "Zevce" kelimesi aslında fasih olmayan bir kullanımdır. Kelime "ezvâc" şeklinde çoğul yapılmıştır. Oysa bu hikâyede Peygamber Efendimiz'in memnun etmek istediği eşleri sadece Hz. Âişe ve Hz. Hafsa'dır (r. anhümâ). Çünkü hâlihazırda böylesi bir kıskançlık konusunda ilk tabaka içerisinde onların râzı edilmesi, bütün eşlerin râzı edilmesi mânâsına gelmektedir. Çünkü kadınlar kıskanç olarak yaratılmışlardır. **Süheylî**'nin daha önce geçmiş olan sözünde olduğu gibi, fiilin çoğul kullanımı bazen iki şahıs için de mümkün olabilmektedir. Veyahut kelimenin bu şekilde çoğul getirilmesi, Peygamber Efendimiz'den hoş olmayan şeyleri talep eden ve hangisi olursa olsun bu konuda ona karşı ısrarcı olan eşin râzı edilmesinden kaçındırmak maksadıyla da olabilir. Çünkü Peygamber Efendimiz çok hayâlı, kerîm bir insandı.

Âyet metninde yer alan bu cümle "tuharrimu"; yâni sen haram kılıyorsun fiilindeki zamirden hâl olarak gelmiştir. Buna göre âyetin mânâsı: Ey Peygamber! Eşlerinin rızâsını arayarak ve arzulayarak Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Burada arayarak ve arzulayarak ifâdeleri hâldir. Oysa asıl senin rızânı aramaları gerekenler senin eşlerindir. Çünkü onlarda fazîlet olarak gözüken herhangi bir şey varsa, bu durum senden kaynaklanmaktadır.

Burada geçen kınama (inkâr) ise, hem kayd ve hem de mukayyedin tümüne bir anda vâriddir. Çünkü hanımlarının rızâsını gözetmek ve haram kılma fiillerinin tamamı hoş olmayan münker fiillerdir. Buradaki ifâde, Allah'ın şu âyet-i kerimesindeki ifâdesine benzemektedir: ***"Ey îmân edenler kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin."*** (Âl-i İmrân, 3/130)

Bu âyet-i kerîmede Hz. Mâriye'nin fazîletine ve balın üstünlüğüne işâret vardır. Bir hadis-i şerifte şöyle ifâde olunur: *"Yeryüzünden kaldırılacak olan ilk nimet baldır."*[205] Nitekim Nahl suresinde bu gerçek beyân olunmuştu.

"*Allah çok bağışlayandır*" Seni bağışlamış, nefsine haram kılma fiilini ve eşlerinin hoşnutluğunu gözetme hareketini örtmüştür. Çünkü Kerîm olan Mevlâ'nın ihsânından yararlanmama ve bundan kaçınma Allah Teâlâ'nın ihsânını kabûl etmemeye benzer.

"*...bağışlamada çok ileri gidendir.*" Çünkü sana merhamet eylemiştir. Seni bu hareketinden dolayı hesaba çekmemiştir. Seni azarlamasının sebebi ise, senin ismet sıfatını muhâfaza etmek istemesidir.

Kâşifî demiştir ki: Senin yeminin için keffâret buyuran Allah merhametlidir.

*Keşfü'l-esrâr'*da denir ki: Bu âyet, Kur'an-ı Kerim'de Peygamber Efendimiz'in azarlandığı ve itâba uğradığı en şiddetli âyettir.

(Rûzbihân) **Baklî** der ki: Allah Teâlâ peygamberini kendi görüşüyle hareket etmeyip kendisine vahyedilene uyması noktasında uyarmıştır. Nitekim bazı meşâyıh ***"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik."*** (en-Nisâ, 4/105) âyeti hakkında derler ki: Bu âyetle kasdedilen Peygamber Efendimiz'in kendi görüşü değil, kendisine gelen vahiydir. Çünkü Allah Peygamber Efendimiz'in Hz. Âişe ve Hz. Hafsa hâdisesinde geçen herhangi bir şeyi kendi nefsine haram kılması dolayısıyla Peygamberini azarlamıştır. Eğer din insanın kendi görüşü yönünde olsaydı, Peygamber Efendimiz'in görüşü bütün herkesin görüşünden daha uygun ve üstün olurdu.

Bu âyet-i kerîmede şu beyân da bulunmaktadır: Allah'ın dışında her hangi bir şey bir kimseyi meşgul ediyorsa o kimseye Allah'tan bir darbe ulaşır. Bu darbe sonucunda açılan yarayı Allah Teâlâ'dan başka hiç kimse iyileştiremez. Bu nedenle âyet-i kerîmenin sonunda Allah "*Allah çok bağışlayan çok esirgeyendir.*" buyurmaktadır.

İbn Atâ der ki: Bu âyet-i kerîme indiği zaman Peygamberimiz sürekli şöyle duâ ederdi: اَللّٰهُمَّ إِنِّى أَعُوذُبِكَ مِنْ كُلِّ قَاطِعٍ يَقْطَعُنِى عَنْكَ "*Allahım beni Sana ulaşmaktan alıkoyup engelleyen her şeyden Sana sığınırım!*"[206]

İnsanlardan uzaklaşıp bir köşeye çekilen
Halktan ayrıldığı için rahatsız olur.
Oysa gafildir o kimse
Hakk'a kavuşmaktır çünkü halktan ayrılmak.

❀

قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْۚ وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾

2. Allah, *(gerektiğinde)* yeminlerinizi bozmanızı size meşrû kılmıştır. Sizin yardımcınız Allah'tır. O, bilendir, hikmet sâhibidir.

"*Allah, (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmanızı size meşru kılmıştır.*" Âyette geçen "farz" burada meşrû kılmak ve açıklamak mânâsına gelir. Nitekim aynı âyetteki "leküm"/size ifâdesi buna delâlet etmektedir. Çünkü Arapçada "faraza" fiili "evcebe" yâni yükümlü kıldı demektir. Bu fiil "alâ" harfi ceriyle müteaddî olur. Oysa âyet-i kerîmede bu harf-i cerle müteaddî olmamıştır. Şu halde mânâ yükümlü kıldı olmaz. "Tahılle" kelimesi "hallele" fiilinin masdarıdır; mânâsı "tahlil" (çözmek) anlamınadır. Kelimenin aslı "kerrame"den "tekrime", "allele"den "taille", "bassare"den "tabsıra" şeklinde olduğu gibi tahliledir. Bazıları bunun tekrim, talil, tabsir ve tezkir mânâsına geldiğini söylemişlerdir. Ancak masdar sahîh olan fiilden kıyâsa aykırı olarak gelmektedir. Oysa bu fiil sülâsî kökünün ikinci harfi illetli olanlardandır. Tıpkı semmâ fiilinin tesmiye şeklinde geldiği gibi. Yahut fiil lâmel fiili hemzeli olabilir. Tıpkı cezzee fiilinden teczie şeklinde masdar geldiği gibi. Tahılle ile kasdedilen yemîni çözmektir. Sanki yemin düğümlenmiş bir ip gibidir ve keffâret bu düğümü çözmektedir. Arapçada "Hallele'l-yemîne tahlilen" şeklinde kullanılan fiil "keffâret vererek yeminini çözdü", yâni yemîni bozmayı gerektiren bir fiil işledi demektir. "Tahallele fî yemînihi" demek "yemîninde istisnâ yaptı", yâni "yemînin sonunda 'inşâallah' dedi" mânâsına gelir.

Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şeriflerinde şöyle buyururlar: *"Herhangi bir kimsenin üç çocuğu ölür de cehenneme girerse ancak Allah'ın yemini yerini bulacak kadar bir süre girer.*"[207] Yâni yemîninin sonunda inşâallah demiştir. Nitekim *Müfredât*'ta da aynı açıklama yer alır. Yahut Allah'ın kendisini yemîninden berî kılması takdîrinde bulunduğu mânâsındadır. Çünkü Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede şöyle buyurur: ***"İçinizden oraya uğramayacak hiç bir kimse yoktur."*** (Meryem, 19/71)

Tâcü'l-mesâdır isimli eserde şöyle denir: Arapçada "fe'altühû tahilleti'l-kasemi" denir ki, bunun mânâsı: "'Ben bu işi yapmayacağım' şeklindeki yemînimi çözecek kadar yaptım, bundan daha ileri gitmedim" demektir. Denilmiştir ki herhangi bir şeyde aşırıya gidilmemişse buna tahlîl denir. Nitekim Arapçada "Darabtühû tahlîlen" denir. Bu bab herhangi bir şeyi fethetmek, açmak mânâsında kullanılır.

Keffâret demek fakiri yedirmek veya giydirmek yada köle âzâd etmek veya oruç tutmak demektir. Nitekim Mâide sûresi tefsîrinde bu mesele ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Buna göre âyetin mânâsı: Allah Teâlâ yeminlerinizin çözülmesini meşrû kılmıştır ve size yeminlerinizin keffâret verilerek nasıl çözüleceğini beyân etmiştir. Burada kasdedilen yeminde istisnâ değil, keffâret verilerek yeminlerin çözülmesidir. Yemin de istisnâ şöyle olur: Yemin eden yaptığı yeminin ardından hiç aralık vermeden

“inşaallah” der. Böyle diyen kimse yemînini bozmuş olmaz. Çünkü yeminin hemen ardından gelen istisnâ yemînin kurulmasına engel olan istisnâdır. Böylece yemin sanki çözülmüş gibi olur. Kurulmuş olan yeminin çözülmesi ise ya keffâretle ya da istisnâ ile gerçekleşir. Âyeti Farsça ifâde etmek gerekirse; “Doğrusu Allah keffâretlerle yeminlerinizi geri almayı size beyân etti. Yâni yeminle bağladığınız şeyi keffâretle açabilir/çözebilirsiniz.”

Hidâye’de şöyle denilmiştir: Her hangi bir kimse şu anda mâliki olduğu bir şeyi kendisine haram kılsa, o şey o kimseye haram olmuş olmaz. Ancak o şeyin kendisine mübâh olması için yemin keffâreti vermesi gerekir. Çünkü **İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe**’ye (r. aleyh) göre helâl bir şeyi insanın kendisine haram kılması yemin sayılır. Böyle bir durumda o nesneden normal yararlanma biçimi neyse o dikkate alınır. Söz gelimi insan her hangi bir yiyeceği kendisine haram kılsa, onu yemeyeceğine dâir yemin etmiş sayılır. Yahut da herhangi bir câriyeyi kendine haram kılmış olsa, o câriyeyle cinsî temesta bulunmayacağına yemin etmiş kabûl edilir.

İbn Abbas (r.a.) demiştir ki: Tahrim; yâni her hangi bir şeyi insanın kendine haram kılması demek yemin etmek demektir. Herhangi bir kimse karısına sen bana haramsın, diyecek olsa bu sözüyle o kadını boşamaya niyet etmişse kadın boş olur. Bununla yemin etmeyi kasdetmişse bu sözü yemindir. Buna karşılık bu sözüyle yalan söylemiş olmayı murâd etmiş olsaydı hiç bir şey vâki olmayacaktı. Yine bunun gibi her hangi bir kimse bir yiyeceği kendine haram kılsa ve bunu söylerken niyeti yemin etmek olsa bu kişi yemin etmiş olur. **İmam Şâfiî** bu kanaatte değildir. Nitekim *Aynü’l-me‘âni*’de aynı bilgiler yer almaktadır.

Bazı âlimler derler ki: Peygamberimiz’in (s.a.) Allah’ın kendisine helâl kıldığı birşey için “O bana haramdır” dediği sâbit değildir. Ancak Peygamber Efendimiz (s.a.) sadece daha önce yapmış olduğu bir yemin dolayısıyla Mâriye’den kaçınması söz konusudur. O söz konusu yemîninde Mâriye’yi kasdederek “Vallâhi bu günden itibaren ona yaklaşmayacağım” demişti. İşte bunun üzerine kendisine “*Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi neden haram kılıyorsun?*” denilmiştir. Yâni yemin sebebiyle neden ondan kaçınıyorsun? denilmiş olmaktadır. Bir başka ifâdeyle ona “Yemin etmiş olduğun meseleye yönel ve yeminin sebebiyle keffâret ver” denilmiş olmaktadır. “*Allah yeminlerinizin çözülmesini size meşru kılmıştır*” âyet-i kerîmesinin zâhiri Peygamber Efendimiz’in yemin ettiğini göstermektedir. Şâyet “Peygamberimiz (s.a.) bundan dolayı keffâret verdi mi?” diye soracak olursan derim ki; **Hasan Basrî** (k.s.) Peygamber Efendimiz’in keffâret vermediğini ifâde etmektedir. Çünkü Peygamber Efendimiz’in geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlanmıştır. Keffâret meselesi sadece mü’minlere öğretme amaçlıdır.

Mukàtil’den rivâyet olunduğuna göre Peygamber Efendimiz Mâriye’ye yaklaşmayacağına dâir yaptığı yeminden dolayı bir köle âzâd etmiş ve tekrar Mâriye’ye dönmüştür. Çünkü Peygamberimiz’in geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanmış olması, onun yeminine keffâret vermesine aykırı düşecek bir durum değildir.

Peygamberimiz ve ümmeti ahkâm açısından zâhiren eşittirler.

"*Sizin yardımcınız*", seyyidiniz, işlerinizi çekip çeviren "*Allah'tır. O*" sizlere uygun olan ve lehinize bulunan şeyleri "*bilendir.*" Bildiği için de size bunları meşrû kılar. "*hikmet sâhibidir.*" O'nun fiilleri ve hükümleri sağlamdır. Sizlere ne emrediyorsa ve neleri yasaklıyorsa, bunlar ancak onun hikmetinin gereğine göredir.

---

[203]. İbn Kesîr, IV, 386-387.

[204]. Buhârî, talâk 8; tefsir (66), 1; Müslim, talâk 20; Ebû Dâvûd, eşribe 11; Nesaî, talâk 17; Müsned, VI, 221.

[205]. Hindî, Tezkira, s. 150.

[206]. Kuşeyrî, letâifü'l-işarat III, 605.

[207]. İbn Mâce, Cenâiz 1603.

HER ŞEYİ BİLEN ALLAH BANA HABER VERDİ

وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِه۪ حَد۪يثًاۚ فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِه۪ وَاَظْهَرَهُ
اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍۚ فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِه۪ قَالَتْ
مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَاۜ قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَل۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿٣﴾ اِنْ تَتُوبَٓا اِلَى اللّٰهِ فَقَدْ
صَغَتْ قُلُوبُكُمَاۚ وَاِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْر۪يلُ
وَصَالِحُ الْمُؤْمِن۪ينَۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَه۪يرٌ ﴿٤﴾ عَسٰى رَبُّهُٓ اِنْ
طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبْدِلَهُٓ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ
تَٓائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَٓائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَارًا ﴿٥﴾

3. Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber: Bilen, her şeyden haberdâr olan Allah bana haber verdi, dedi.

4. Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz *(yerinde olur)*. Çünkü kalpleriniz sapmıştı. Ve eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka verirseniz bilesiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrâil ve mü'minlerin iyileridir. Bunların ardından melekler de *(ona)* yardımcıdır.

5. Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona, sizden daha iyi, kendini Allah'a veren, inanan, sebatla itâat eden, tevbe eden, ibâdet eden, oruç tutan, dul ve bâkire eşler verebilir

"Peygamber eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti." Arapça'da "isrâr" masdarı, açıkça bildirmek mânâsına gelen i'lân masdarının aksine gizlemek demektir. Gizleme masdarı hem nesnelerin gizlenmesi ve hem de mücerred olan şeylerin gizlenmesi mânâsında kullanılır. Yine bu kelimeden türeyen "essir" kelimesinin mânâsı insanın kendi içinde gizlediği söz demektir. Arapçada "esrartu ilâ fulânin hadîsen" denir ki, bunun mânâsı: "Ben filan kişiye gizlice bir söz söyledim" demektir. Buna göre "el-isrâru ile'l-gayr" yâni başkasına gizlice sır vermek bu sözün sır verilen kimseye -her ne kadar başkasına gizlemeyi gerektirse de- sır verilen kimseye karşı açığa vurulmasını gerektirir. Şu halde "esrartü ilâ fulânin" yâni "ben filancaya sır verdim" demek bir açıdan o sözün açığa vurulmasını, bir başka açıdan da gizlenmiş olmasını gerektirir.

Âyet metninde yer alan "en-nebiyyü" kelimesi ile kasdedilen Peygamber

Efendimiz'dir (s.a.): Çünkü kelimenin başındaki elif-lâm takısı ahd içindir. Âyet metnindeki "iz" kelimesi zarfdır. Bu açıklamaların ışığı altında âyetin mânâsı: "Sır verme esnâsındaki o olayı hatırla" demektir. Âlimlerin çoğunluğuna ve meşhur olan görüşe göre bu zarf mef'uldür. Yâni denilmiş olmaktadır ki: Ey Muhammed! Peygamberin sır verdiği ve gizlediği vakti hatırla! Bu ifâde Peygamber Efendimiz'e kınama ve azarlama şeklinde ifâde olunmuştur.

Âyeti şu şekilde anlamak da mümkündür: Ey mü'minler sizler hatırlayın... Burada yapılan hitâb şâyet Peygamber Efendimiz'e ise o zaman izhâr; yâni açığa vurma, izmâr; yâni gizleme makamındadır. Yâni şöyle denmiş olmaktadır: Sen sır verdiğin ânı hatırla. Böylece peygambere hürmetin ve saygının vücûbiyetini ve hoş görmediği şeylerden haremini korumanın gerekliliğini ifâde eden bir vasıf getirilerek tâzim ifâde edilmiş oluyor. Buna karşılık hitâb peygamberden umûmî olarak herkese ya da husûsî bir ferd olarak özel bir kişiye ise o zaman "nebî" vasfının zikredilmesi, onun peygamberlik dâvâsındaki sadâkatine işâret etmek içindir.

"*Eşlerinden birine*" Bu âyet-i kerîmede eşlerinden birine ifâdesi ile kasdedilen Hz. Hafsa'dır (r.anha). Peygamberimiz Uhud Savaşından iki ay önce, hicretten otuz ay sonra, Şaban ayının başında Hz. Hafsa ile evlenmişti. Onun doğumu Peygamberimiz'in peygamberliğinden beş sene önce gerçekleşmiş idi. Hz. Hafsa, Kureyşliler Beytullah'ı binâ ettikleri sene dünyâya gelmişti. Kendisi Medine'de hicretin kırkbeşinci yılında Şaban ayında vefât etmiştir. Namazını o zamanlar Medine emîri olan **Mervan bin Hakem** kıldırmış, hatta tabutunu taşımıştır. Ebû Hureyre (r.a.) de onun naaşını taşıyanlardandır. Hz. Hafsa (r. anha) vefât ettiğinde altmış beş yaşındaydı. Ebû Hâfiz, Hz. Ömer'in lakabı idi. Kendisine bu lakabı Peygamber Efendimiz (s.a.) vermişti. Arapçada hâfiz kelimesi, aslan yavrusu demektir.

Âyet metninde yer alan bir söz anlamına "hadîsen" kelimesi **Râğıb'**ın ifâdesine göre şu şekilde târîf edilir: Söz demek insana işitme duyusu ya da ister uykuda ister uyanıkken vahiy yoluyla ulaşan kelâmdır. Burada "hadîs" kelimesinden maksad Peygamber Efendimiz'in (s.a.) Mâriye'yi kendine haram kılma sözü ya da balı haram kılması veya halîfeliğe kimin geçeceğine dâir söylemiş olduğu sözdür.

Sa'dî Müftî der ki: Peygamber Efendimiz'in balı kendisine haram kılması Hz. Hafsa'ya gizlice verilen sırlardan değildi. Bilakis bu olay Hz. Âişe, Hz. Sevde ve Hz. Safiyye nezdinde olmuştu.

"*Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip*" yâni Hz. Hafsa arkadaşı Hz. Âişe'ye, Peygamber Efendimiz'in kendisine gizlice söylemiş olduğu sözü ifşâ edince "*Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca,*" yâni Allah Hz. Hafsa'nın bu sözü yaydığını peygamberine Cebrâil diliyle bildirince... Âyet metnindeki "aleyhi" kelimesindeki zamir, muzâf takdîri ile hadîs kelimesine râcîdir. "Azhara" fiiline "atla'a" mânâsı yüklenmiştir. Azhara kelimesi "zahara fulânun es-satha", yâni "filânca evin çatısına çıktı" mânâsına gelen fiilden türemiştir. "Azhara" demek, "bir kimse bir şeyin sırtında oldu" demektir. "Azharahû ale's-sathi" demek, "birisi bir kimseyi evin çatısına çıkardı"

demektir. Bu mânâ Peygamber Efendimiz'e herhangi bir şeyin bildirilmesi mânâsında istiâre olarak kullanılmıştır. Kelime if'âl bâbındandır. Farsça ifâdesiyle, bir kimseye gizli olan bir şeyi ulaştırmak ve görür hâle getirmek mânâsına gelir.

Râğıb'ın açıklamasına göre, "zahara'ş-şey" ifâdesinin aslı, "herhangi bir kimse için yeryüzü üstünde, asla gizlenemeyecek bir şey hâsıl oldu" demektir. "Batana" ise "yeryüzünün içinde gizlenebilecek birşey elde etti" demektir. Sonra bu kelime göz yoluyla ve basîret yoluyla ortaya çıkan her şey için kullanılmıştır.

"*Peygamber*" Hafsa'ya "*bir kısmını bildirmiş…*" Farsça olarak da bildirmek, târif etmek, tâlim etmek mânâlarına gelir. Yâni Hafsa'nın arkadaşına söylemiş olduğu sözün bir kısmını bildirmişti. Peygamber Efendimiz azarlama yollu ona şöyle demişti: "Ben sana vermiş olduğum sırrı gizlemeni ve onu hiç kimseye açmamanı emretmemiş miydim?" Peygamberimiz'in Hz. Hafsa'ya vermiş olduğu sır, kendisinden sonra ümmetin yönetimine kimlerin geleceğine dâir verdiği sırdır.

Rivâyet olunur ki: Peygamber Efendimiz (s.a.) kendisini azarlayınca Hafsa şöyle dedi: "Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki Allah'ın babama vermiş olduğu şereften dolayı duyduğum sevinç yüzünden kendime hâkim olamadım."

"*…bir kısmından da vazgeçmişti.*" Bazı bilgileri vermekten de kaçınarak yüz çevirdi. Peygamber Efendimiz'in vermediği bilgi Mâriye meselesi idi. Bazı âlimlere göre âyetin mânâsı şöyledir: Peygamber câriyeyi kendisine haram kıldığını bildirdi, ancak halîfelik makamına kimin geçeceğine dâir olan bilgiyi vermekten kaçındı. Çünkü o ümidsizlik anında bunun yayılmasını hoş görmediği için nezâketi ve hilmi sebebiyle bundan kaçındı. Bu âyet-i kerîmede müridlerin tarîkata olan rağbetlerini arttırmak için şeyhlerin ferâset ve kerâmet göstermelerinin câiz olduğuna delil vardır. Yine bu âyet-i kerîme cereyân eden edebe aykırı bir husûsu sonuna kadar araştırmamayı teşvik etmektedir. Bu durum kerîm kimselerin sıfatıdır.

Hasan Basrî (k.s.) der ki: Kerîm olan kimse bir meseleyi asla sonuna kadar araştırmaz. Bazıları derler ki: Herhangi bir şeyden habersizmiş gibi davranmak kerîm olan kimselerin fiillerindendir.

"*Peygamber bunu ona haber verince eşi:*" yâni Peygamber (s.a.) Hz. Hafsa'ya ifşâ edip yaydığı sırrı bunu ifşâ etti diye Allah'ın ortaya koyduğunu haber verince "*Bunu sana kim bildirdi? dedi.*" Hz. Hafsa (r. anha), Peygamberimiz'in vermiş olduğu sırrı yaymasını kasdederek: Bunu sana kim bildirdi? dedi. O zannetti ki bunu Peygamber'e, Hz. Âişe haber verdi.

Bu ifâdede hem teaccüp/hayret bildirme ve hem de Hz. Âişe (r.anha)'nin bunu haber vermesinin uzak bir ihtimal olduğunu bildirme vardır. Hz. Âişe, Peygamber'e bunu bildirmemişti. Çünkü Hz. Hafsa ona ağzını sıkı tutmasını tavsiye etmişti. Âyet metninde "men nebeeke" denmeyişi âyetin bu kısmının edebî sanata uygun olarak daha öncesine uygun düşmesi içindir.

"*Peygamber: Bilen,* "kendisine hiç bir şeyin gizli kalmadığı" *her şeyden haberdâr olan (Allah) bana haber verdi, dedi.*" Bu ifâde üzerine Hz. Hafsa sustu ve teslim oldu.

Âyet metninde yer alan “nebbee” kelimesi de yine edebî sanatlara uyularak bu şekilde getirilmiştir. Denilir ki: “Enbee” ve “nebbee” fiilleri iki mef’ûle müteaddî olan fiillerdir. Birinci mef’ûl kendisi olarak gelirken, ikinci mef’ûl ise bâ harf-i ceriyle gelir. Birincisi bilindiği için hazf olunur, fiilin ikinci mef’ûle geçişi ise mef’ûlü cer eden cer harfinin hazf olunmasıyla gerçekleşir. Âyette de böyle olmuştur. Âyette geçen “felemmâ nebbehâ bihî” ifâdesi birinci, “felemmâ nebbeet bihî” ifâdesi ikinci, “men enbeeke” ifâdesi ise üçüncü kullanıma göredir. Âyette geçen “el-‘Alîm” “el-‘Âlim” ve “el-‘Allâm” kelimeleri ise Allah’ın esmâ-i hüsnâsındandır.

Allah Teâlâ’dan hayâ etmek, ona isyandan kaçınmak, Allah’ın günahlarını örtme ihsânına aldanmamak, kahrının ansızın gelip çatmasından, hileye karşı vereceği cezanın birden gelivermesinden korkmak, Allah’ın her şeyi hatta insanın içinden geçirdiklerini ve kalbinden geçen vesveselere varıncaya kadar bütün her şeyi bildiğini bilen kimselerin edeblerindendir.

Âlimlerden birisi anlatır: Bir gün karnım açtı. Tanıdığım kişilerden birisine aç olduğumu söyledim. Fakat bana hiç bir şey yedirmedi. Yoluma devam ettim. Yolda yere atılmış bir dirhem gördüm: Onu yerden kaldırınca birden ne göreyim! Üzerinde “Allah Teâlâ senin aç olduğunu bilmiyor mu ki başkasından yiyecek istiyorsun!?” yazılıydı!

“Habîr” alîm mânâsına gelir. **İmam Gazâlî** (k.s.) der ki: Mutlak ilme itibâr edildiğinde o mutlak olarak alîmdir. Mesele gayba ve bâtınî meselelere izâfe edildiğinde “el-habîr” kelimesi kullanılır. Eğer zâhirî meselelere izâfe edilirse “eş-şehîd” kelimesi kullanılır. Kul Allah Teâlâ’nın kendi fiillerinden haberdâr olduğunu, içinden geçen sırları bildiğini bilecek olursa bilir ki, ameli ne kadar gizli olursa olsun, kul unutmuş olsa bile Allah Teâlâ amelindeki her noktayı sonuna kadar sayar. Böylece kul o kadar çok mahcûb olur ki neredeyse helâk olacakmış gibi olur.

Anlatırlar ki, adamın birisi günlerden bir gün düşünceye dalar. Kendi kendine der ki: Yaşım şu kadar yıl, şu kadar ay, şu kadar gün ve gün sayarsak ömrüm şu kadar bin güne varmış. Eğer ben her gün Allah’a sadece bir mâsıyet işlemişsem benim amel defterimde şu kadar bin mâsıyet var demektir. Eğer ben her gün bir çok mâsıyet işlemişsem... Adam bu hesaptan sonra bir çığlık atar ve dünyâdan ayrılır.

Fakîr derim ki:

Günahkârım gerçi fakat Rabbim Gafûr ve Kerîm’dir
Belki ben düşmüşe kereminden el verir

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ۚ وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ
مَوْلٰيهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ ۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾

4. Eğer ikiniz de Allah’a tevbe ederseniz, *(yerinde olur)*. Çünkü kalpleriniz

sapmıştı. Ve eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka verirseniz, bilesiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrâil ve mü'minlerin iyileridir. Bunların ardından melekler de *(ona)* yardımcıdır.

"*Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz, (yerinde olur).*" Buradaki hitâb Hz. Hafsa ve Hz. Âişe'yedir (r. anhümâ). Üçüncü şahıstan hitâb kipine dönülmesi hitâbda mübâlağa ifâde etmek içindir. Fakat düşmanlar için nasıl ki ceza varsa, evliyâ yâni velîler içinde itâb yâni azarlama söz konusudur. Nitekim şöyle derler:

Olmazsa sitem yoktur sevgi
Varsa sitem vardır sevgi

Bu âyet-i kerîmede hem Hz. Hafsa'nın ve hem de Hz. Âişe'nin en parlak noktaya doğru irşâd edilmeleri sebebiyle kendileri için hayır murâd edildiğine işâret vardır.

"*Çünkü kalpleriniz sapmıştı.*" Bu âyetin başında geçen "fâ" harfi tâlîl; yâni sebep bildirme fâ'sıdır. Bu tıpkı "Rabbına ibâdet et, çünkü ibâdet haktır" cümlesi gibidir. Burada yer alan fâ, cevap fâ'sıdır demek mümkün değildir. Çünkü cevabın şart üzerine tertîb edilmesi şartın bir sonucu olmalıdır. Burada Peygamber Efendimiz'in iki hanımının kalplerinin sapması şarttan; yâni Allah'a tevbe etmelerinden daha önce gelir. Nitekim biraz sonra gelecek âyet-i kerîme içinde aynı şeyleri söylemek mümkündür. Buna göre âyet-i kerîmenin mânâsı şöyle olur: Sizlerden Allah'ın peygamberine samîmî olmak onun sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmemek gibi gerekli olan şeylerden kalplerinizin sapması gibi tevbeyi gerektiren bir fiil meydana gelmiştir. Burada "sağâ-yesğû-sagven" kökünden gelen bir fiil kullanılmıştır. Bu kelime meyletmek mânâsına gelir. "Esğâ ileyhi" ise kulağıyla meyletmek demektir. Şâir şöyle demiştir:

Abdülmuttalib oğlu Abbas âilesinin
En mübârek en onurlu ferdine meyleder kalpler

"Kalplerin bir araya getirilmesi" bir kelimede bazen iki tesniyenin, bazen de iki cem'in bir araya gelmesinden kaçınarak iki mütecânis kelimenin bir araya gelmesinden sakınmak içindir.

"*Ve eğer Peygambere karşı birbirinize arka verirseniz"* âyet metninde yer alan "tezâhera" kelimesinde, iki tâ'dan biri düşmüştür. Kelime "tefâul" babından ve sırt anlamına gelen "zahr"dan türemiştir. Çünkü insanın sırtı organlarının en güçlüsüdür. Bu açıklama ışığında âyet-i kerîmenin mânâsı şöyle olur: Eğer siz kıskançlıkta aşırı davranarak, verdiği sırrı yayarak, kendisini üzecek hareketlerinizle peygambere karşı kendi aranızda yardımlaşacak olursanız ve biriniz diğerinize arka verecek olursanız...

"*Bilesiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrâil ve mü'minlerin sâlih olanlarıdır.*" Âyet metninde yer alan "hüve" kelimesi ikinci mübtedâdır. Bu kelimenin burada getirilmesi sınırlama ifâde etmek için değil, metinde verilen hükmü

güçlendirmek içindir. Çünkü eğer bunu sınırlama anlamında alacak olursak Peygamber Efendimiz'in (s.a.) tek dostunun Allah olduğu gibi bir mânâ ortaya çıkar. Çünkü bu kelimeden sonraki kelimelerin onun üzerine atfedilmesi doğru ve sahih değildir. Âyet metninde yer alan "Cibrîl" kelimesi, "inne"nin ismi ile haberini aldıktan sonra mahalline atıftır "sâlihu'l-mü'minîne" kelimesi için de aynı açıklamayı yapmak mümkündür.

Secâvendî (r.h.) bu şekilde bir açıklamaya yönelmiştir. Çünkü Secâvendî "el-mü'minîne" kelimesi üzerine kıraat olunurken kullanılan vakıf (durma) işâretini koymuştur. Zâhir görüşe göre âyet metninde yer alan "sâlih" kelimesi müfred yâni tekildir. Bu nedenle cemî yâni çoğul vavı gelmeksizin kelime hâ harfiyle yazılmıştır. Bazı âlimler bu kelimenin vav ve nûn ile çoğul olmasını câiz görmüşlerdir. Bunlara göre izâfetten dolayı nun hazfedilmiş ve cemi vavı da iki sakin harf yan yana geldiğinden telaffuz esnâsında düşürülmüştür. Yazım esnâsında düşürülmesi de okunuş esnâsında düşmesine uyumlu olarak düşürülmüştür. Bu tıpkı "yemhu'llahu'l-bâtıle", "yed'u'l-insânu", "sened'u'z-zebâniye" vb. âyetlerde olduğu gibidir. Bütün bu âyetlerde de yazım okunuşa uyularak yapılmıştır.

Buna göre âyet-i kerîmenin mânâsı: Eğer ona karşı birbirinize arka verirseniz bilesiniz ki Peygamber (s.a.) de kendine arka verenlerden yoksun kalmayacaktır. Çünkü Allah Teâlâ, Cebrâil ve mukarreb meleklerin başı ona yardımcı olacaklar onun yakınında ve arkadaşı olacaklardır. Ayrıca mü'minlerden sâlih olanlar ona tâbî ve yardımcı olacaklardır.

Bu açıklamaya göre Cebrâil ve sâlih mü'minler atıf takdiri ile Peygamber Efendimiz'e dostluk kavramına dâhildirler. Yâni Cebrâil de meleklerin umûmuna dâhil olduğu için peygambere yardımcı olacaklar arasındadır.

Âyet metninde yer alan "mevlâhu" kelimesinde cümlenin tamam olması da mümkündür. Buna göre Cibrîl kelimesi mübtedâ onu takip eden kelimeler buna atıf ve zâhir kelimesi de tamamının haberi olur ve buna göre dostluk sadece Allah Teâlâ'ya mahsûs olmuş olur.

İbn Abbas'a (r.a.) göre âyet metninde yer alan "sâlihu'l-mü'minîne" mü'minlerin sâlihleri ifâdesi ile kasdedilenler Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) olmaktadır. Çünkü Cibrîl kelimesi ile daha sonra gelen melâike kelimesi arasında yer alan "sâlihu'l-mü'minîn" ifâdesi ile bu iki sahabînin kasdedilmiş olması daha uygundur. Zira böylece Peygamber Efendimiz'e mânevi yardımcılarla sûrî yardımcılar aynı ifâdede birleştirilmiş olur. Nasıl olmasın ki! Çünkü Cebrâil Peygamber Efendimiz'in yardımcısıdır. Onu ilâhi teyidlerle desteklemektedir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.a.) de peygamberlik işlerinin yürütülmesi ve hükümlerin zâhiren tatbik edilmesinde onun iki veziri ve yardımcısıdırlar. O yüce kimsenin yardımcıları da, Onun rızâsını, çocuklarının rızâsından üstün tutarlar.

Öte yandan iki halifenin Peygamber Efendimiz'e yardımcı olduklarının beyân edilmesi, onların Peygamberimizle evli olan iki kızlarının kalplerine daha güçlü etki

edecek ve onların peygambere karşı birbirleriyle yardımlaşmalarını zayıflatma husûsunda daha etkili olacaktır. Şu halde, bu kelimeyle bütün sâlih mü'minlerin kasdedilmiş olduğu durumların aksine, bu iki sahâbînin ifâdede daha önce yer alması uygun düşer. Nitekim meşhur olan da budur.

Bazılarına göre ise âyet metninde yer alan "sâlihu'l-mü'minîn" mü'minlerin sâlih olanları ifâdesi ile kasdedilen sahabîler ve onların ileri gelenleridir.

Mücâhid'den rivâyet edildiğine göre bu ifâde ile kasdedilen Hz. Ali'dir.

Âcizâne bu fakîrin görüşüne göre burada zikredilen mü'minlerin sâlihlerinden kasdedilenin Hz. Ali (r.a.) olduğunu Peygamber Efendimiz'in şu hadis-i şerifi güçlendirmektedir. Peygamber Efendimiz Hz. Ali'ye der ki: "*Ey Ali! Senin benim nezdimdeki yerin Hârûn'un Mûsâ nezdindeki yeri gibidir.*"[208] Çünkü "es-sâlihîn" dendiğinde peygamberler kasdedilir. Nitekim Allah aynı mânâda şöyle buyurmaktadır: ***"Her birini sâlih insanlar yaptık."*** (el-Enbiyâ, 21/72) Yüce Allah, Hz. Yusuf'tan rivâyet ederek onun: ***"beni sâlihler arasına kat."*** (Yusuf, 12/101) dediğini bizlere aktarmaktadır. Madem ki Hz. Ali, Hz. Hârûn mesâbesindedir, o zaman o da Hârûn gibi sâlihtir.

Süheylî (r.h.) der ki: Âyet-i kerîmedeki "mü'minlerin sâlihleri" ifâdesi umûmîdir. Bu nedenle evlâ olanı bu ifâdenin mü'minlerin umûmuna hamledilmesidir.

Râğıb'ın ifâdesine göre Arapça'da salâh demek herhangi bir şeyin mûtedil olmaktan çıkması, azalma ya da çoğalma mânâsında olsun kendisinden yararlanılamaz hale gelmesi demek olan fesâdın zıddıdır. Salâh ve fesâd çoğu zaman kullanım açısından fiillerle alakalı olan iki kavramdır. Kur'ân-ı Kerîm'de salâh kelimesinin zıddı olarak bazen fesâd bazen de seyyie kelimesi kullanılmıştır.

Rivâyet olunur ki adamın birisi **İbrahim b. Ethem**'e (k.s.) şöyle bir soru sorar: "İnsanlar benim için sâlih diyorlar ben sâlih olduğumu ne ile bilebilirim?" İbrahim b. Ethem cevap verir: Gizliden gizliye yaptığın amelleri sâlih olan kimselere sun. Eğer onları kabûl ederler ve güzel görürlerse bil ki sen sâlih kimsesin. Eğer etmezlerse değilsin. İbrahim bin Ethem'in bu ifâdesi hikmetli sözlerden birisidir.

"*Bunların ardından*" yâni Allah'ın ve onun en büyük meleğinin ve mü'minlerin sâlihlerinin yardımlarının ardından "*melekler de*" sayıları çok ve kalabalıklarıyla gökleri doldurmuş olmalarıyla "*ona yardımcıdırlar.*" **Kâşifî** demiştir ki: Göklerin ve yerin bütün melekleri… "*ona yardımcıdırlar*" ifâdesinde meleklerin yardımını ta'zim yâni yüceltme anlamı vardır: Çünkü meleklerin yardımı -Bedir savaşında vâkì olduğu üzere- hârikulâde hallerdendir. Meleklerin yardımcı olduklarının ifâde edilmesi, onların insanlardan daha üstün olmalarını gerektirmez.

Âyet metninde geçen "zahîr" kelimesi haberdir (yüklemdir). Melâike kelimesi ve cümle şu cümleye atfedilmiştir: Çünkü Allah Teâlâ ve ona atfedilenler peygamberin dostudurlar. Yâni bu kalabalıklar peygambere yardımcı ve ona arka verenlerdendir. Sanki bütün bunlar peygambere düşmanlık edenlere karşı bir tek el gibidirler. Şu halde iki kadının, Allah'ın, Cebrâil'in, mü'minlerin sâlihlerinin ve meleklerinin arka

verdikleri kişiye karşı birbirlerine arka vermeleri ne ifâde eder?

Allah'ın "bunların ardından" âyetiyle haber verdiği ve meleklerin yardımlarının diğerlerinin yardımlarından daha üstün olması meselesine gelince, aslında herkesin yardımı Allah'ın bu sayılanlar vâsıtasıyla yardımı demektir. Bunların arka vermeleri Allah'ın yardım çeşitleri arasında en üstün olanıdır. Bir başka ifâdeyle Allah Teâlâ'nın yardımı ya herhangi bir âlet kullanmaksızın ve sebep aracılığına başvurmaksızın zâtî yardım olur ya da mahlûkatının araya girerek yaptıkları yardım olur. İkinci çeşit yardım, mahlûkatın kudret ve kuvvetinin farklılığına göre farklılık gösterir. Meleklerin yardımı diğer yaratıkların kuvvet ve kudretlerinin farklı olması dolayısıyla, onların yardımlarına oranla daha büyük ve mertebece daha ileridir. Çünkü Allah Teâlâ meleklere insanın yapamayacağı şeyleri yapma fırsatı vermiştir. Âyet metninde yer alan "bunların ardından" ifâdesi zaman açısından değil, mertebe itibâriyle bir sonralık ve öncelik ifâde etmektedir. Buna göre meleklerin arka çıkmaları mü'minlerin yardımlarına oranla daha büyüktür. Cebrâil'e gelince o meleklerin umûmuna dâhildir. Burada aralarında Cebrâil de olmak üzere meleklerin tümünün yardımının bir başına Cebrâil'in yardımından daha güçlü olduğu gerçeği gizli kalmamaktadır.

İrşâd'da denilir ki: Bu onların görüşüdür. Ancak belki de en uygun olanı, âyet metninde yer alan "zâlike" ism-i işâretinin bilhassa "mü'minlerin sâlihlerinin yardımı" şeklinde anlaşılmasıdır. Böylece meleklerin arka çıkmalarının süreklilik bakımından bundan sonra geldiği beyân edilmiş olur. Bu da yardım husûsundaki üstünlüğün daha önce olandan sonraya doğru tertip edildiğini düşündürmek içindir. Sanki bununla mü'minlerin sâlihlerinin ardından, diğer meleklerin Peygambere yardımcı oldukları söylenmiştir. Böylelikle de onların yardımlarının mertebesinin yüksekliği ve sonra meleklerin yardımının mertebesi, Cebrâil'in yardımından ayrı tutularak veciz bir ifâdeyle dengelenmiştir.

Bazılarına göre Allah'ın peygamberin dostu olduğunu haber vermesi Hz. Safiyye ve Âişe'nin tehdîd edilmesine yeterli olduğu halde- Allah'ın dışında sâlih mü'minlerin, Cebrâil'in ve tüm meleklerin ona yardımcı olduklarının zikredilmesi, Peygamberin Allah katında insanlar ve tüm melekler nezdindeki değerinin yüksekliğini hatırlatmak içindir.

Fakîr (**Bursevî**)'ye göre, her şeye kadir olan Allah Teâlâ peygamberini desteklemiştir. Âlimlerin dedikleri de bundan ibârettir. Allah Teâlâ'nın kendi yardımı yettiği halde kendinden başka yarattıkları arasında kendisine yardımda güçlü olanları zikretmesinin sebebi ise, buradaki makamın destek makamı olmasından dolayıdır. Çünkü Hz. Âişe ve Hafsa Peygambere karşı birbirlerine arka vermişler yardımlaşmışlardı. Zahîr/yardımcı kelimesinin âyete eklenmesi bu makamın aynı zamanda tehdîd makamı olmasından dolayıdır. Âyet metninde yüce Allah'ın ardından Cebrâil'in zikredilmesi ve onun sâlih mü'minlerden önce ifâde edilmesi yaratıklar içersinde Cebrâil'in Peygambere ilk gelen yardımcı ve kendisiyle Allah Teâlâ arasında bir elçi olmasından dolayıdır. Yüce Allah'ın meleklerden önce mü'minlerin sâlihlerini zikretmesinin sebebi ise, sâlih

mü'minlerin yardım konusunda meleklerden daha çok öncelikleri bulunmasından dolayıdır. Çünkü meleklerin yardımı kalbî bir fiille olur. Oysa mü'minlerin sâlihlerinin yardımları hem kalbî ve hem de gayret yoluyladır. Bu yardım daha güçlüdür. Mü'minlerin sâlihlerinin yardımlarına, meleklerin yapacakları yardımların üstünlüğünün sonra ifâde edilmesi, zâhiren meleklerin zor olan işleri insanlara göre daha güçlü biçimde başarabilmelerinden dolayıdır. Şu halde ifâdedeki tehdîd makamı bu sonralığı zikretmeyi gerektirmektedir.

Allah'ın âyet metninde "mü'minlerin sâlihleri" ifâdesi hayret verici bir gerçeğe işâret etmektedir. Bu gerçeğe Allah beni muttalî kılmıştır. Sözünü ettiğim gerçek şudur: Sâlih kelimesi *Müfredât'*ta işâret edildiği üzere Peygamber Efendimiz'in ismidir. Şâyet "Bu nasıl olur? Bir peygamberin kendine yardım etmesi imkânsızdır" denecek olursa bu soruya cevap olarak derim ki, bu yardım peygamberin zâtında bulunan meleklik makamından insanlık makamına, onun cem' makamından fark makamına, yine onun velîliği makamından da peygamberliği makamına yardımdır. Bu tıpkı "es-selâmü aleyke eyyühe'n-nebiyyü" sözünde selâm vermesi gibidir. Eğer Peygamber'in böyle yaptığı sahih rivâyetlerle geliyorsa, bu durum da peygamberin namazdaki teşehhüd sırasında kendisine selâm vermesine benzer. Bunun benzeri Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kıbtîlerden kaçtığında kendisine yaptığı yardım gibidir. Nitekim Hz. Mûsâ (a.s.) kıbtîlere: "Ben sizden kaçtım" demiştir. Bu şöyle olmuştur: Onun bu sözünde nefs-i nâtıkasının nefs-i hayvâniyesine yardımı vardır. Burada insan kalbine ve onun nefse galib gelen rûhânî kuvvetlerine Allah'ın destek olduğuna, ilhâm meleğinin bunları desteklediğine de işâret edilmektedir.

Büyüklerden birisi şöyle der: Dünyâda kadından daha güçlü bir yaratık yoktur. Onu ancak âlemin niçin yaratıldığını, Hak Teâlâ'nın âlemi hangi hareketle yarattığını bilenler bilir. Âlem iki mukaddimeden oluşmuştur. Çünkü o bir netîcedir. Netîceyi doğuran ise tâlibdir. Tâlib olan muhtaç, netîce olarak doğmuş olan ise matlûbdur. Matlûb olanın kendisine muhtaç olunmak gibi bir üstünlüğü vardır. Bu konuda şehvet galiptir. Bu ifâdelerle yaratıklar arasında kadının yeri ortaya çıkmıştır. İlâhî hazret katından kadına bakan nedir ve kadın bu kuvvetini nereden almaktadır?

Allah Teâlâ kadına vermiş olduğu kuvvete karşı şu sözüyle uyarıda bulunmaktadır: "*Eğer ona karşı birbirinize arka verirseniz...*" Şiddeti ve kuvveti olan meleklerden güçlü yardımcılar zikrolundu. Çünkü mü'minlerin sâlihleri yaptıklarını gayretle yaparlar. Bu da fiilden daha güçlüdür. Eğer bunu anlarsan doğru yolu bulmuş sayılırsın. Çünkü Allah Teâlâ kendisini, Cebrâil ve mü'minlerin sâlihlerini saydıktan sonra melekleri bunların arkasından yardımcılar sırasına ilâve etmiştir.

Şeyh Afdalüddin Ahmedî (k.s.) şunu haber vermiştir: Şeyh bir gece Allah'ın ***"Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilemez."*** (el-Müddesir, 74/31) âyet-i kerîmesini düşünmeye başlar ve şunları anlatır: Kendi kendime dedim ki, bu düşman ve mücâdeleci hangi kişidir ki onunla savaşılırken göklerin ve yerin ordularına ihtiyaç duyuluyor ve Allah ***"göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."*** (el-Fetih, 48/4)

buyuruyor. Madem ki bunlar Cenab-ı Allah'ın ordularıdır, acaba bu ordular kiminle çarpışıyorlar? Düşmanların arasından herhangi bir şahıs ortaya çıkar çıkmaz birdenbire dur emriyle karşılaşıyor dedim. Gizliden bir ses bana dedi ki: Şaşırma! Ortada bundan daha tuhaf olanı var. Ben sordum: Nedir bu tuhaf olan? O ses dedi ki: Yüce Allah'ın Hz. Âişe ve Hafsa hakkında anlattıklarıdır. Ben sordum: Allah Teâlâ o hikâyede herhangi bir çarpışma ve katil anlatmıyor. Sadece *"Eğer ona karşı birbirinize arka verirseniz..."* buyuruyor. O dedi ki: Bu orduların zikrinden daha çok hayret vericidir. Şeyh sözüne şöyle devam ediyor: Kafam Allah'ın kendisini, Cebrâil'i, mü'minlerin sâlihlerini karşısına koyduğu bu büyük azameti öğrenmeye takıldı. Sonra bu olay hakkında bana bir gerçek haber verildi. Hiç bir şey için bu gerçeği öğrendiğim kadar sevinmemiştim. Ben bu olaydan kime dayanacağımızı ve o ikisini kimin takviye ettiğini öğrendim. Yine öğrendim ki Allah Teâlâ yardım konusunda kendisini zikretmemiş olsaydı, melekler ve mü'minler o iki kadına karşı gelemeyeceklerdi. Yine anladım ki bu ikisi Allah'ı bilme ilmini elde etmişler, dünyâya nasıl etki edeceklerini öğrenmişler, kendilerine bu güç verilmiş. Bu işâret ettiklerim gizli kalmış birer bilgi olarak elde ettiklerimdir. Bundan dolayı yüce Allah'ın bu ihsânına karşı ona şükrettim.

Şeyh Ali Havvâs (k.s.) der ki: Yaratıklar arasında bu iki kadının dayandıkları nesneye dayanan başka bir yaratık olduğunu zannetmiyorum. Hz. Lût (a.s.) Kur'ân'ın diliyle: ***"Keşke benim size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim dedi."*** (Hud, 11/80) demişti. Onun yanında o bunu bilmiyordu. Hz. Âişe (r.anha) ile Hz. Hafsa (r.anha) ise biliyorlardı. O kadınların değerini özellikle Hz. Âişe ve Hafsa'nın değerini bilmiyordu. Buna dâir çok az şey biliyordu. Çünkü kadınlar kadın olarak büyük bir güce sâhibdirler. Hatta temiz nefeslerden yaratılmış olan meleklerin en güçlüleri kadınların nefeslerinden yaratılanlardır. Kadının dünyânın hükümdarlarından en büyüğünü mücâmaa esnâsında secde eder biçimde kendi üzerine çekmesi dışında başka hiç bir şerefi olmasaydı, bu gerçek şeref olarak kadına yeterdi. Çünkü secde hâli namazda kulun halleri arasında en şerefli olanıdır. İşitenlerin gönüllerine te'sîr edeceğinden korkum olmasaydı ve bu te'sîr o kimseleri Allah'ın davetinden hicâba; yâni perdelenmelerine sebep olmasaydı, ben bundan acâyip birşey ortaya çıkarır söylerdim. Fakat bunun ehli vardır. Allah Teâlâ her şeyde bilendir, herşeyden haberdâr olandır.

عَسٰى رَبُّهُ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبْدِلَهُ اَزْوَاجاً خَيْراً مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ
مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَاراً ﴿٥﴾

5. Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona, sizden daha iyi kendini Allah'a veren, inanan, sebatla itâat eden, tevbe eden, ibâdet eden, oruç tutan, dul ve bâkire eşler verebilir.

Farsça tâbiriyle “Lâyık ve sezâdır ki O’nun Rabbi…” yâni Nebî’nin (a.s.) Rabbi… “sizi boşarsa” Yine Farsça tâbiriyle “Eğer onun eşleri olarak sizi boşarsa…” Burada asâ’nın ismiyle haberi arasında şart-ı mûteriz olarak gelmiştir, cevâbı da mahzûf ya da mütekaddimdir. “Allah onların yerine verir”; yâni Allah, Peygamberine (a.s.) sizin yerinize verir. “Eşler” yübdiluhû fiilinin ikinci mef’ûlüdür. “Sizden daha hayırlı” ifâdesi ise ezvâcın (eşlerin) sıfatıdır. Bundan sonra gelen ve müslimât (kendini Allah’a veren) kelimesinden seyyibât (dul kadınlar) kelimesine kadar olan kısım da böyledir.

Burada muhâtab Hz. Âişe ile Hafsa olduğu halde “sizlerden daha iyi” denilerek çoğul yapılması bu emre muhâtab olan iki eşin orada olmayan diğer Peygamber eşlerine tağlib edilmiş olmasından dolayıdır. Aslında takdîrî olarak “Peygamber sizin ikinizi ve sizin dışınızdaki diğer eşlerini boşarsa... Rabbi ona sizden daha iyi... eşler verebilir” demektir. Yahut buradaki hitâbı bütün Peygamber hanımlarına şâmil kılmak mümkündür. Yâni âyet metnindeki hitabı bütün Peygamber hanımlarına şâmil kılarak Hz. Âişe ile Hz. Hafsa (r.anhüma)’ya yapılan azarlamayı ve *“kalpleriniz kaydı”* şeklindeki ifâdeyi bütün Peygamber hanımlarına şâmil kılarak hitâbı genel yapmak mümkündür. Böyle bir durum tevbeyi gerektirir. Önce bu iki peygamber hanımı, peygamberin kendilerini boşamaları ihtimal dâhilinde olduğu zikredilerek korkutulmuştur. Sonra kendilerine “eğer peygamber sizin ikinizi boşayacak olursa bunun zararı sadece sizin ikinize âid olacaktır” denilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ ona ikinizden de daha iyi eşler verir denmektedir.

Âyet-i kerîmede Peygamber Efendimiz’in Hz. Hafsa’yı boşamadığını ve kadınlar arasında onlardan daha hayırlısı bulunduğunu gösteren herhangi bir işâret yoktur. Çünkü boşamanın bütün kadınlara bağlanması bunlardan herhangi birisinin boşanmış olmasıyla zıtlık teşkil etmez. Vâkî olmayan bir duruma bağlanan şeyin mutlaka vâkî olmuş olması gerekmez. Yâni hayırlılık ve iyi olmak, vâkî olmayan bir şeye bağlanınca kendi kendine vâkî olmuş olmaz. Allah Teâlâ Peygamber Efendimiz’in (s.a.) onları boşamadığını elbette bilir. Fakat Allah eğer peygamber onları boşarsa yerlerine kendilerinden daha iyilerini getireceğini -onları korkutmak üzere- haber vermiş bulunuyor. Bu tıpkı şu âyet-i kerîmeye benzemektedir: ***“Eğer ondan yüz çevirirseniz yerinize sizden başka bir toplum getirir, artık onlar sizin gibi de olmazlar.”*** (Muhammed, 47/38) Burada da Allah hem kudretini ifâde etmekte ve hem de onları korkutmaktadır. Yoksa Peygamber Efendimiz’in (s.a.) sahabîlerinden daha iyi ve hayırlı olanların bulunabileceğini ifâde sadedinde söylenmiş değildir.

Demişlerdir ki, Kur’ân’da geçen bütün “asâ” kelimeleri vâcibdir, sadece bu âyetteki böyle değildir. Bazılarına göre buradaki de vâcibdir. Fakat Allah Teâlâ bunu bir şarta bağlamıştır. O da peygamberin hanımlarını boşamasıdır. Fakat Peygamberimiz (s.a.) onları boşamamıştır. Ve zaten mezhebimize göre yeryüzünde mü’minlerin annelerinden daha hayırlı kadın yoktur. Ancak Peygamber Efendimiz (s.a.) kendisine isyân ettiklerinden ve eziyette bulunduklarından dolayı onları boşarsa bu sıfatlarla mevsûf olan onların dışındaki kadınlar peygambere itâat ederlerse onlardan daha hayırlı

olurlar.

Fethu'r-rahmân'da ifâde edildiğine göre "asâ" Kur'ân lâfızları arasında geçtiğinde vücûb ifâde eder. Ancak iki âyet-i kerîme bu kuralın dışındadır. Birisi Muhammed suresinde geçen "fehel aseytüm" yâni siz ***"geri dönerseniz yeryüzünde bozgunculuk yapmaya ve akrabalık bağlarını kesmeye dönmüş olmaz mısınız?"*** (Muhammed, 47/22) âyet-i kerîmesi, ikincisi ise bu âyet-i kerîmedir. İşte bu iki yerde "asâ" kelimesi vücûbiyet ifâde etmez. Çünkü burada boşama fiili bir şarta bağlanmıştır. Bu şart meydana gelmediğine göre o hanımların yerine onlardan daha iyisinin getirilmesi de vuku bulmamıştır.

Âyettte geçen "müslimât ve mü'minât" kelimeleri dilleriyle ikrar eden, bedenleriyle îmânlarına samimiyetle bağlanan kadınlar demektir. Buradaki müslimât ve mü'minât tekrar kabîlinden değildir. Bu iki kelimeyi şöyle de tefsir edebiliriz: Zâhiren bedenleriyle Allah'a boyun eğen ve kalpleriyle de onu tasdîk eden kadınlar. Bu âyette yer alan "kànitât" kelimesi ise itâat eden hanımlar demektir. Bir başka ifâdeyle itâatına devam eden ya da namaz kılan kadınlar anlamına gelir. "Tâibât" ise günahlarına tevbe eden, "âbidât" kelimesi ise Allah'a ibâdet edenler ya da Peygamber'in (s.a.) emrine boyun eğenler demektir.

"Sâihât" kelimesiyle kasdedilen ise oruç tutan hanımlar demektir: Oruç tutan bir kişiye "sâih" denmesi bu kişinin gündüzleri azıksız olarak dolaşması münasebetiyledir. Kişi kendini doyuracak kişiyi buluncaya kadar yemeden içmeden kesilmiş olarak dolaşır durur. İşte böyle bir kişi, yemeden içmeden iftar vakti gelinceye kadar kendini alakoyan oruçluya benzetilmiştir.

Bazı âlimlere göre oruç iki çeşittir:

a- **Hakîkî Oruç:** Yemeyi, içmeyi, mücâmaatı bırakmak şeklindedir.

b- **Hükmî Oruç:** Kulak, göz ve dil gibi organları mâsıyetlerden korumak demektir.

"Sâih" işte hakîkî değil de hükmî orucu tutan kişi demektir. "Sâihât" kelimesiyle Mekke'den Medine'ye hicret etmiş kadınlar da kasdedilmiş olabilir: Çünkü hicrette başka hiç bir şeyde olmayan daha fazla bir şeref vardır. Nitekim **İbn Zeyd** der ki: Muhammed ümmeti arasında hicret dışında bir seyahat yoktur. Seyahat kelimesi sözlükte yeryüzünde oradan oraya gezip dolaşmak demektir.

"Seyyibât" ifâdesi "koca görmüş olanlar…" demektir. "Ebkâr" ise "bâkire kızlar…" demektir. Seyyib, herhangi bir kadınla zifafa girmiş erkek, herhangi bir erkekle zifafa girmiş kadın demektir. Seyyib kelimesi müzekker ve müenneslik için aynı şekilde kullanılır. Erkekler için çoğulu seyyibîne, kadınlar için seyyibât şeklindedir. Kelimeden türeyen fiil racea yâni döndü anlamınadır. Kadına seyyib denmesi kocası kendisiyle ikamet ederse ona dönmesinden eğer kocası ayrılırsa başkasına dönmesinden ya da ilk haline dönmesinden dolayıdır. Kadının ilk halinde mâlûm olduğu üzere kocası yoktur. Şu halde kadın mutlaka şöyle veya böyle bir duruma dönmektedir. Erkeği de buna kıyas etmek mümkündür. Hiç evlenmemiş kızlara ise "bikr" ismi verilir. Çünkü böylesi kızlar dünyâya geldikleri ilk halleri üzeredir.

Râğıb der ki: Bekâreti giderilmemiş olan kıza "bikr" denmesi seyyibe kıyâs iledir. Çünkü bikr kadınların arzulanması hususunda seyyiblik halinden önceki durumlarıdır. Bikr kelimesinde öncelik ve ilklik anlamı vardır. Bu nedenle günün ilk saatlerine "bekera", meyvenin olgunlaşmış ilk çıkanlarına bâkûra denilmektedir. Allah Teâlâ bu kadınların niteliklerini sayarken müslimât, kànitât, tâibât, âbidât kelimeleri arasına atıf koymamıştır. Ancak seyyibât ile ebkâr arasına vâv harfi getirmiştir. Çünkü bu iki nitelik birbiriyle zıt olan ve bir şahısta aynı anda bulunması imkânsız olan niteliklerdir. Oysa diğer sıfatlar böyle değildir.

Burada sanki şöyle denmiş olmaktadır: Eğer o sizi boşarsa bu sıfatlarla sıfatlanmış bazıları -Hz. Âişe'ye târîz olarak- dul, bazıları da -yine ona târîz olarak- bekâr olmak üzere Rabbi ona sizden daha iyi eşler verebilir. Hz. Âişe'ye târîz dememizin sebebi, Peygamber Efendimiz'in sadece bâkire olarak onunla evlenmiş olmasındandır. İki kelime arasına fasledici "ev" kelimesi değil de vasledici yâni birleştirici "vâv" kelimesinin getirilmesinin hikmeti budur. Çünkü fasledici "ev" getirilmiş olsaydı, bu kelime peygamber hanımlarının tümünün dul ya da tümünün bâkire oldukları kanaatini uyandırırdı.

Süheylî (r.h.) der ki: Bazı âlimlere göre bu âyet-i kerîmede bâkire olan **Hz. Meryem**'e işâret vardır. Hz. Meryem de bâkire idi. Yine bu âyet-i kerîmede Firavun'un karısı **Âsiye binti Müzâhim**'e de işâret vardır. **İbn Abbas**'tan (r.a.) rivâyet olunduğuna göre Allah Teâlâ Peygamber Efendimiz'i cennette bu iki kadınla evlendirecektir.

Âyette "bikr" kelimesinden önce "seyyib" kelimesinin zikredilmesi Âsiye'nin yaşadığı dönemin Hz. Meryem'in yaşadığı dönemden daha önce geçmiş olmasından dolayıdır. Yine Peygamber'in (s.a.) eşlerinin -birisi hâriç- tamamının seyyib/dul olmalarından dolayıdır. Bu hanımların içerisinde en fazîletlisi Hz. Hatîce'dir. (r.anha) O seyyib idi. Buradaki öncelik şu halde hem fazîlet ve hem de zaman açısından öncelik olmuş olur. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.) bâkireden önce onların seyyib; yâni dul olanlarıyla evlenmişti.

*Keşfü'l-esrâr'*da rivâyet edildiğine göre **Muaz bin Cebel** (r.a.)'dan Peygamber Efendimiz (s.a.) Hz. Hatice'nin odasına girer. Hz. Hatice ömrünün son demlerini yaşamaktadır, artık ölmeye yakındır. "Yâni o vefat etmek üzeredir…" Peygamber Efendimiz sorar: Başına geleni çirkin mi görüyorsun ey Hatice? Allah istenmeyen şeylerden çok hayırlar meydana getirir. Kumalarının yanına vardığında onlara benden selâm söyle. Hz. Hatice onlar da kim ey Allah'ın Rasûlü? diye sorunca, Peygamber Efendimiz (s.a.) **Meryem binti İmrân**, **Âsiye binti Müzâhim** ve Mûsâ'nın kızkardeşi **Halime**'dir der. Bunun üzerine Hz. Hatice birbirinizle mutlu olun ve anlaşın der[209]. Bu ifâde eskilerin evlenenlere yaptıkları duâ idi. Bu duâda kızlar erkeklerden ayrılmış oluyordu. Daha sonra Peygamberimiz (s.a.) bu sözün söylenmesini yasaklamış ve evlenen kimseye şöyle duâ edilmesini emretmiştir: Allah sana hayır ve bereket versin, hayır ve bereketini devam ettirsin, aranızı hayır üzere birleştirsin.

Bu âyet-i kerîmedeki "ibdâl"; yâni peygamberin mevcûd olan eşlerinin daha

hayırlılarla değiştirilmesinden maksad bunun dünyâda olmasıdır. Nitekim Allah ***"eğer o sizi boşarsa..."*** ifâdesiyle buna işâret etmektedir. Çünkü cennet kadınları -dünyâda iken ister dul ister bâkire olsunlar- bâkire olacaklardır.

Bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: "*Cennette bulunan bir erkek beşyüz hûri, dörtbin dul kadın ve sekizbin bâkire kadınla evlenecektir. Erkek bunlardan herbiri ile dünyâdaki ömrü kadar kucaklaşacaktır.*"[210]

O halde cennetliklerin ekserisi kadınlar oluyor. Bu durum Peygamber Efendimiz'in: "*Ey kadınlar topluluğu mallarınızı tasadduk ediniz. Çünkü bana gösterildi ki, cehennemliklerin ekserisi sizler olacaksınız.*"[211] hadîs-i şerîfine aykırı değil midir? diye sorulacak olursa, ben bu soruya şöyle cevap verebilirim: Burada erkeklerden maksad erkeklerin tamamı değil, sadece bir kısmıdır. Çünkü ebrâr ve mukarrabîn olan erkeklerin tabakaları birbirinden farklıdır. Nitekim Peygamber Efendimiz'in (s.a.) şu hadîs-i şerîfi buna delâlet etmektedir: "*Cennetliklerin en aşağısı olan kişinin yetmişiki eşi olacaktır ve seksenbin hizmetçisi bulunacaktır.*"[212]

İnsanın hizmetçisinin çok olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bazı âlimlerin ifâdesine göre kâfirlerin çocukları cennetliklerin hizmetçileri olacaktır. Üstelik hizmetçiler sadece bu çocuklarla da sınırlı kalmayacaktır. Aksine cennetliklerin başka hizmetçileri de olacaktır.

"Peygamber (s.a.) Efendimiz her şeyde en hafifi ve en kolayı sevdiğine göre neden çok kadınla evlenmiştir?" Onlardan bir ya da iki kadınla neden yetinmemiştir? diye sorulacak olursa diyebiliriz ki: Bu hal Peygamberliğin esrârındandır. Bu nedenle Peygamber Efendimiz (s.a.) namaza da, kadınlara da doyamamıştır.

Rivâyet olunur ki, Peygamber Efendimiz'e (s.a.) başkalarını yenme ve erkeklik gücü noktasında kırk erkek gücü verilmişti[213]. Her helâl, insanın nefsini bulandırır, ancak helâl olan mücâmaat bunun dışındadır. Çünkü bu insanın nefsini arıtır, aklı, kalbi ve göğsü parlatır. İnsanı tahrik eden şehveti frenlemek sûretiyle insanın nefsine sükûn verir. Üstelik seçkin insanların şehveti, sade insanların şehveti gibi değildir. Çünkü seçkin insanların şehvet ateşleri muhabbet nûrundan sonra gelir, sade insanlarınki ise öncedir.

Yukarda geçen âyette bir çok faydalar vardır. Bunları sıralamak gerekirse:

a- Helâli haram kılmak Allah'ın râzı olduğu birşey değildir. Nitekim insanın eşinin rızâsını olması gerekenin dışında araması güzel bir yol değildir.

b- Sırrı yaymak insanlık değildir, özellikle sûrî ve mânevî sultanların sırlarını yaymak mürüvvete yakışmaz ve affolunmaz. İki kişiyi aşan her sır yayılır, yâni sır verenle sırrı dinleyen ya da iki kişinin dudağını aşan haber sır olmaktan çıkar.

c- Zelle yâni küçük hata yapan kimselere gerekli olan, bu hata yerleşmeden ve katılığı şiddetlenmeden bundan dönmektir.

d- Bekârlık, zâhirî güzellik, dilin tatlılığı gibi şeyler, her ne kadar cismânî nefâset ve insanlar nezdinde arzulanan bir şey ise de îmân, İslâm, Allah'a itâat, tevbe gibi şeyler,

rûhânî nefâsettir ve Allah katında makbûldür. Haseb şerefi neseb şerefinden daha üstündür. Dînî ilim ve şer'î edeb fazîletlerden sayılan haseblerdendir. Şu halde akıllı olan kişi kendisini verâ ile bezemelidir. Verâ şüpheli şeylerden kaçınmaktır. Takvâ ise haramlardan kaçınmaktır. Akıllı olan kimse kendisini çeşitli mekârim, güzel ahlâk, şerefli ve güzel vasıflarla süslemelidir.

---

[208]. Buhârî, ashâbu'n-Nebî 9; Tirmizî, menâkıb 20; İbn Mâce, muk. 11; Müsned, I, 170 177 179, 182, 184,185; III, 32.

[209]. İbn Kesîr, IV, 390.

[210]. Terğîb, V, 493.

[211]. Buhârî, îmân 21; Müslim, îmân 132; Tirmizî, îmân 6; Nesaî, îdeyn 19; İbn Mâce, fiten 19.

[212]. Tirmizî, sıfatu'l-cenne 23; Müsned, III, 76.

[213]. İbn Sa'd, I, 374.

KENDİNİZİ VE AİLENİZİ ATEŞTEN KORUYUN

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ
وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا أَمَرَهُمْ
وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ
إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوا إِلَى
اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسٰى رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨﴾

6. Ey inananlar! Kendinizi ve âilenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.

7. Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin! Siz ancak işlediklerinizin cezasını çekeceksiniz, *(denilir)*.

8. Ey îmân edenler! Samîmî bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter. Peygamberi ve Onunla birlikte îmân edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların önlerinden ve sağlarından *(amellerinin)* nûrları aydınlatıp gider de, "Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kadirsin" derler.

"*Ey inananlar! Kendinizi*" koruyun. Burada koruma emri muhâfaza, himâye ve sıyânet mânâsındadır. Âyet metninde yer alan "nefis" kelimesinden maksad burada insanın zâtıdır, yoksa nefs-i emmâresi değildir. Buna göre âyetin mânâsı "Ey inananlar nefsinizi muhâfaza edin ve uzaklaştırın" mâsıyetleri terkederek ve itâatte bulunarak nefsinizi koruyun, demektir.

"*Ve âilenizi*" Onlara nasîhat ederek, gerekli terbiyeyi vererek ve onlara öğrenmeleri gereken şeyleri öğreterek onları koruyun. Âyet metninde yer alan "ehl" kelimesi ile kasdedilen insanın karısı, çocuğu, erkek kardeşi, kız kardeşi, amcası, amcasının çocuğu ve hizmetçisi gibi nafakalarını temin ettiği ve bakımı altında bulunan bütün herkestir. Bu kelime ashâb şeklinde de tefsir edilmiştir. Âyet-i kerîme insanın yakın akrabalarından

uzağa doğru emr-i bi’l-mârûf yapmasının vücûbiyetine delâlet etmektedir.

Bir hadîs-i şerîfte Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: “*Allah Teâlâ şöyle diyen kimseye merhamet eylesin! O kimse ehline hitaben, ‘Ey âile fertlerim! Sizin namazınız, orucunuz, zekâtınız, zavallınız, yetîminiz, komşularınız! Umulur ki Allah Teâlâ sizleri cennette onlarla birlikte bir araya getirir.*“[214]

Başka bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: “*Sizlerin her biriniz birer çobansınız ve her bireriniz gütmüş olduğu sürüden mes’ûldür.*“[215] Bu hadis-i şerifte yer alan “râî” kelimesi muhâfaza mânâsına gelen riâyetten türemiştir. Buna göre hadîs-i şerîfin mânâsı; sizler eğer velî iseniz sizlerden istenen adâleti koruma, eğer yönetilen kesimden iseniz hıyânet etmemedir. Her biriniz kıyâmet günü korumayı üslenmiş olduğu değerden sorumlu olacaktır. İnsanların başına yönetime geçen kimse bir çoban mesabesindedir. Evin erkeği, âile fertlerinin çobanıdır. Evin kadını kocasının evinde ve onun çocuğunun başında çobandır. İnsanın kölesi efendisinin malı üstünde çobandır. Şu halde herkes sorumludur.

Âlimler demişlerdir ki: Kıyâmet günü en şiddetli azabı çekecek olan kişi âilesi hakkında câhil olan kişi olacaktır. Her ne kadar bu konuda yabancıların hükmü âile fertleri gibi olsa bile, burada nasîhat âile ferdlerine özel kılınmıştır. Çünkü akrabalar nasîhat edilmeye daha lâyıktırlar. Zîrâ onlar kişiye daha yakındırlar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: ***“Ey îmân edenler kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın.”*** (et-Tevbe, 9/123) Bir başka âyet-i kerîmede ise şöyle buyurulmuştur: ***“Önce yakın akrabanı uyar.”*** (eş-Şuara, 26/214) Bunun sebebi şudur: Bazen iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama konusunda şartlar yabancılar açısından elverişli bulunmayabilir. Oysa yakın akrabalar böyle değildir. Özellikle âile fertleri hiç böyle değildir. Sonra insanın âile fertleri üzerinde hâkimiyeti vardır.

İşâretlerden anlayan âlimlerden birisi demiştir ki: Bu âyet-i kerîmede şu denmek istenmektedir: Ey inananlar! Nefislerinizi dünyâ muhabbeti kirinden temizleyiniz ki sizin âile fertleriniz size tâbî olmak sûretiyle sâlih kişiler olsunlar. Eğer siz dünyâyı arzulayacak olursanız onlar da dünyâ ile meşgul olurlar. Çünkü imamın; yâni önderin hatâ yapması cemâatin de hatâya düşmesine sebeb olur.

Kàşânî (r.h.) der ki: Aslında ehil demek bir kişiyle kendi arasında rûhânî bir bağ ve bir aşk birliği bulunan kişidir. Bu birlik ister cismânî olsun, ister olmasın farketmez. İnsana aşk bağı ile bağlı olan her şey zorunlu olarak onunla birlikte dünyâ ve âhirette bulunur. Dolayısıyla kişiye onu ateşten koruması ve muhâfaza etmesi gerekli olur. Tıpkı insanın kendi nefsini koruduğu gibi. İnsan nefsini zulmânî heyetlerden temizleyecek olursa ve içinde hâlâ dünyâya dalmış olan nefislere karşı bir meyil ve muhabbet bulunursa o kişi, gerçekte nefsini temizlememiştir. Çünkü böyle bir muhabetle o kişi o nefislerin câzibesine kapılır ve cehenneme yuvarlanırken onlarla birlikte bulunur, onların yüzünden perdelenmiş bir kişi olur. İster içindeki tabiî güçler terkîbinde bulunsun, isterse insânî nefisler tabîat âleminde onun zâtından hâriçte olsun farketmez. Bu nedenle sâdık olan kimsenin kendileriyle birlikte mahşere gelebilmesi için velîleri

ve nefsini sâfiyane temizleyenleri sevmesi gerekir. Çünkü kişi sevdikleri ile birlikte haşrolacaktır.

"*Yakıtı insanlar*"; yâni insan ve cinlerin kâfirleri "*ve taşlar olan ateşten koruyun.*" Burada yakıttan maksad, ateşin kendisiyle tutuşturulduğu odundur. Âyetin deyimiyle "vek¯ud" ateşin tutuşturulduğu odun gibi şeylerdir. Farsça ifâdesiyle "Onun ateşini tutuşturan…" mânâsındadır. "Vük¯ud" ise ateş tutuşturmak mânâsında masdardır, âyet masdar şekliyle de okunmuştur. Bu şekilde okunduğundan ateşin tutuşturulması sebeplerinden sakının, anlamı takdir olunmuştur. Bu okunma ile mübâlağa kasdedildiği de ifâde olunmuştur.

Âyet metnindeki "insanlar" kelimesi ile insanların ve cinlerin kâfirleri kasdedildiği halde, cinlerin zikredilmemelerinin sebebi âyette insanların uyarılmasının kasdedilmiş olmasıdır. Çünkü cinlerin kâfirleri insanların kâfirlerine tâbîdirler ve âyetleri yalanlama fiili önce insanlar tarafından işlenmiştir.

Bu ateşin bir yakıtı da "taşlar" olacaktır. Ateşin odunla tutuşturulması gibi bu taşlar da birer yakıt olacaklardır. Bu âyet-i kerîme ateşin ne kadar yakıcı ve ne kadar güçlü olduğunu beyân etmektedir. Çünkü bir ateşin odun yerine taşla tutuşturulması onun hararetinin fazlalığındandır. Bu sebeple Peygamber Efendimiz (s.a.) şöyle buyurur: "*Sizlerin dünyâda yaktığınız ateş, cehennem ateşinin yetmişte biri (şiddetinde)dir.*"[216]

İbni Abbas'a (r. anhümâ) göre buradaki taştan maksad kibrit taşıdır. Bu taş tutuşturulduğunda dışarı ısı verme açısından yanan nesnelerin içinde en şiddetlisidir. Bu taşın çok hızlı bir tutuşma kabiliyeti vardır. Çirkin bir kokusu, fazlaca dumanı ve insanların bedenine şiddetli bir yapışma kabiliyeti vardır. İşte böylesi bir taşla yapılacak azâb çok şiddetli olur.

Bazı âlimlere göre cehennem ateşinin yakıtı insanlar oraya vardıklarında insan, oraya varmadan önce ise taşlar olacaktır. **Kâşifî** demiştir ki: "Kâfirlerin taptığı taştan putlara kadar…" Bunun delîli ise şu âyet-i kerîmedir: ***"Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtısınız."*** (el-Enbiyâ, 22/98) Yukarıdaki âyette insan kelimesi ile taş kelimesinin yanyana kullanılmasının sebebi, insanların taşı oymaları ve Allah'ı bırakıp da oydukları o taşları Rab edinmeleridir. "Ey menşei taş/toprak olan altın ve gümüş hazineleri…"

Sarı ve beyaz taştır altın ve gümüş
Bu taşlara ümid bağlama sakın
Bir gönül taştan daha katıysa
O elbette taştan huzur bulur daha çok
Eğer taştan koparmazsan gönlünü
Çok vurursun başını taşa hasretten pişmanlıktan

Bazılarına göre bu âyet-i kerîmede "taş" kelimesiyle hakkı kabûl etmeme husûsunda

taş gibi katı olan kimseler kasdolunmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu kimseler şöyle anlatılmaktadırlar: ***"Artık kalpleriniz taş gibi daha da katıdır."*** (el-Bakara, 2/74)

et-*Te'vîlâtü'n-necmiyye'*de bu âyet-i kerîme şöyle tefsir olunmaktadır: "Ey ilmî îmânla inanan kimseler, nefislerinizi ve rûhânî güçlerden meydana gelen ehlinizi uzaklığın ve koğulmuşluk hicâbının ateşinden koruyun. Bu öyle bir ateş ki onu ***"elestü birabbikum kàlû belâ"*** ahdini unutan kimselerin varlık odunları ve katı kalplerinin taşları tutuşturur. Onlar beşerî, tabiî, canavarca, hayvânî, behîmî, saldırgan ve şeytânî sıfatlardır. Allah Teâlâ mü'minlere kâfirlere hazırlanmış olan bu ateşten sakınmalarını emreder. Nitekim Bakara Sûresi bu gerçeği açıkça ifâde eder. Orada Cenab-ı Hak şöyle buyurur: ***"Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır."*** (el-Bakara, 2/24) Cenab-ı Hak bunu sakındırma husûsunda mübalağa ifâde etmek için belirtmektedir. Çünkü fâsıkların düştükleri dereke/mertebe, her ne kadar kâfirlerin derekelerinin üstünde ise de yine onlar aynı yerde kâfirlere tâbîdirler. Bundan dolayı îmân edenlere deniyor ki sizler fısktan kaçınarak aslen kendilerine şu ateşin hazırlanmış olduğu kimselere komşu olmaktan kendinizi koruyunuz.

et-Tefsîru'l-kebîr'de de işâret olunduğuna göre Cenab-ı Hakk'ın onlara kendilerine irtidâddan sakınmayı emretmiş olması uzak bir ihtimaldir.

"*Onun*" bu büyük ateşin "*başında acımasız,*" şefkatten ve rahmetten kalpleri uzak, "kalpleri katı, sert" "*güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna*" kâfirlere ve başkalarına cezâ verilmesi buyruğuna "*karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.*" Bu melekler Allah'ın emrini tâkîb ederler ve o cehenneme girenlere azap ederler. Bunlar ondokuz zebânî ve onların yardımcılarıdır. Âyet metninde yer alan "alâ" kelimesiyle kasdedilen hissî; yâni maddî istîlâ değildir. Tam tersine bununla kasd olunan velâyet, o ateşin üzerinde bulunma, ona hükümrân olma ve içinde cereyân eden şeylerin tamamına hâkim olmadır.

Kàşânî demiştir ki: Bu melekler yeryüzünde cereyân eden işler üzerinde te'sîrleri bulunan melekûtî ve semâvî güçlerdir. Bunlar yedi yıldızın ve oniki burcun rûhânîyetidir. Bunlar "zebâniyye" kelimesiyle işâret olunan ondokuz melek ve diğer meleklerdir. Bu diğer melekler süflî âlemin kendilerine havâle edildiği cismânî tabîattır ve yine bunlar cisimlere te'sîr eden melekût ve bütün güçlerdir. Bunlar öyle güçlerdir ki, şu insânî nefisler bu güçlerden uzaklaşabilse bulunduğu mertebeden hemen yükselecek, ceberût âlemine varacak ve bu melekûtî kuvvetlere te'sîr edecektir. Fakat insan nefsi bedenî işlere dalınca ve nefesleri heyûlânî cisimlerle bir araya gelince -bu heyûlânî cisimler taş kelimesiyle ifâde olunuyorlar- onlardan etkilenir. Onların sırrında hapsolunur ve onların eliyle azab görür.

Âyet metninde yer alan "şidâd" kelimesi güç mânâsına gelir. Çünkü bu melekler o kadar güçlüdürler ki, kendilerine emredildiği biçimde Allah düşmanlarından intikam almaktan âciz kalmazlar.

Bazı âlimlere göre bu meleklerin sözleri katı, fiilleri şiddetlidir ve bunlar çok ağır fiilleri yapacak kadar güçlüdürler. Elleriyle yapabildiklerini ayaklarıyla da yaparlar. Kendilerinden merhamet dilendiğinde asla acımazlar. Çünkü onlar gazabdan yaratılmışlardır. Onların yaratıldıkları temel yapı kahır üzerinedir. Onların kahır ve azaptan başka bir şeyden lezzet almaları mümkün değildir. Onların yaratılışlarının gereği hiç acımadan halka azâb etmektir. Tıpkı bir hayvanın yaratılış gereğinin yeme içme olması gibi. Bu meleklerden birisinin omuzundaki açıklık bir yıllık yürüyüş mesâfesi ya da meşrık ile mağrib arası kadardır. Bunlardan birisi kamçısıyla bir darbe vurduğunda yetmişbin darbe vurmuş olur ve bu darbeyle kâfirler cehenneme sürüklenirler.

"*Kendilerine buyurduğuna isyân etmeyen*" ifâdesi kâfirlerin cezalandırılması yolundaki emirleriyle diğer emirlerine karşı gelmeyen demektir. Bu âyeti Allah'ın kendilerine emrettiği hususta kendisine karşı gelmeyen şeklinde anlamak da mümkündür. Yâni onlar Allah'ın verdiği emri kabûlden çekinmezler. Bu emre bağlı kalırlar, onu yerine getirmeye azmederler. Bu melekler rüşvetle iş yapan dünyâ hükümdarlarının yardımcıları gibi değillerdir. **Kâşifî** demiştir ki: Rüşvete aldanmaz, aksi halde emre muhalefet etmiş olur.

"*Kendilerine emredilenleri yaparlar.*" Yâni hiç bir yüksünme gevşeklik, geri bırakma, fazla veya eksik yapma gibi bir durum olmaksızın kendilerine emredilenleri yerine getirirler.

Kàdî bu âyet-i kerîmeyi şöyle tefsir eder: Onlar geçmişte Rablerinin kendilerine emrettiğine karşı gelmezler. Gelecekte de kendilerine emredileni yapmaya devam ederler.

Bazı âlimlere göre âyet metninde "Allah'ın emrettiğini" şeklinde emir kelimesinin mâzî/di-li geçmiş zamanda buna karşılık "isyân etmezler" kelimesinin de gelecek zamanda ifâde edilmesi, isyan olgusunun olup olmamasının, emrin meydana gelmesinden sonra gerçekleşmesinden dolayıdır. Bunu izleyen ikinci kısımda ise emrin gelecek zamanda, fiilin ise şimdiki zamanda ifâde edilmesinin sebebi, Allah'ın şakî olan kimselere azâb edilmesine dâir olan emrinin ard arda olacağına işâret etmek içindir.

Büyüklerden birisi der ki: Bu âyet-i kerîme semâdaki bütün meleklerin günah işlemekten mâsum olduklarına delil teşkil etmektedir. Çünkü melekler hiç ihtilafsız biçimde mücerred akıldan ibârettirler, onların şehvetleri yoktur. Yapıları itibariyle -insanların ve semâya yükselmeyen yeryüzü meleklerinin aksine- itâatkârdırlar. Çünkü meleklerin içerisinde yeryüzünden semâya doğru asla yükselmeyen melekler vardır. Nitekim yine melekler arasında semâdan yeryüzüne doğru asla inmeyen melekler de vardır. Bu âyet-i kerîme yine melekler nezdinde Allah'ın hiç bir yasağının olmadığına işâret etmektedir. Meleklerin katında yasaklamadan kaçınma şeklinde bir ibâdetleri yoktur. Çünkü melekler yasaklanmış olan şeylerden kaçınmak sûretiyle ecir ve sevap elde edemezler. Oysa insanlar ve cinler ile yeryüzündeki melekler böyle değillerdir.

Çünkü bu saydıklarımız hem emredilenlere uyma sûretiyle ibâdet sevabı ve hem de yasaklardan kaçınma ecrini bir arada toplarlar.

Kirmânî *Buhârî-yi Şerîfi*'inde der ki: "Yasak edilen şeylerden terk fiilleri de ameldir; çünkü sahîh olan görüşe göre 'terk' nefsin alıkonulması demektir, bu da niyete muhtaçtır" denilecek olursa buna şöyle cevap vermemiz mümkündür: Evet, maksad Şâri'in emrine sarılmak ve sevâb elde etmek ise durum böyledir, ama buna karşılık cezânın düşürülmesi hedefleniyorsa bu takdirde cevabımız olumsuz olacaktır. Sözgelimi zinâyı terkeden kimse bu fiiliyle sevâb elde edebilmesi için niyet etmesi gerekir. Meşhur olan görüşe göre terk fiiliyle iskat kasdediliyorsa niyete ihtiyaç yoktur. Yâni terk fiilleriyle sevâb elde edilmek ve Şâri'in emrine sarılmak isteniyorsa bu fiillerde Allah'ın emrine sarılmış olmak için terkin kasdedilmiş olması şarttır. Şu halde zinâyı yapmayan kimse, ancak bu terkiyle Allah'ın emrine sarılmayı amaçlıyorsa bundan sevâb elde eder.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

7. Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin! Siz ancak işlediklerinizin cezâsını çekeceksiniz, *(denilir)*.

"*Ey kâfirler!*" yâni melekler bu kimseleri kendilerine emredildiği biçimde cehenneme sokarlarken kendilerine bu şekilde hitâb edilir. Yâni zebânîler kâfirleri günahlarından dolayı cehenneme götürürler, onlar itirâz ederek kurtulmaya çalışırlar, sonra Allah Teâlâ meleklere şöyle buyurur: "*Ey kâfirler!*" "*Bugün özür dilemeyin!*" Yâni bugün özür beyan etmeyiniz; zira makbûl olmaz ve size fayda vermeyecektir.

Kàşânî demiştir ki: Çünkü bedenin harab olmasından ve kapkaranlık heyetlerin yerleşmesinden sonra artık o dünyâda amelleri tamamlama olmayacağı için yapılan amellere cezâdan başka bir şey yoktur.

Îtizâr, özür dilemektir. Denilir ki: Suçumdan dolayı filân kişiden özür diledim, o da özrümü kabûl etti. Mûtezir/özür dileyen, haklı ya da haksız olabilir.

Râğıb'ın ifâdesine göre Arapça'da özür bir insanın günahını silecek olan şeyi araştırması demektir. Bu da üç çeşittir: Özür dileyen ya "bu işi ben yapmadım"der veya "şunun için yaptım" der ve günahkâr durumundan kendini çıkaracak olan şeyi zikreder ya da "yaptım ama bir daha yapmam" der. Bu üçüncü özür şekli tevbedir. Her tevbe bir özür dilemedir, fakat her özür dileme tevbe değildir.

"*Siz ancak*" dünyâda "*işlediklerinizin cezâsını çekeceksiniz (denilir).*" Yâni bu kâfirlere sizlere şiddetli bir biçimde getirilen yasaklamanın, îmân etmeniz ve itâatta bulunmanız için verilen emrin ardından dünyâda işlediğiniz inkâr ve mâsiyetin cezâsını çekin. Bugün sizin özrünüz kesinlikle kabûl edilmeyecektir, denilir. Evet, bugün sizin geçerli bir özrünüz yoktur. Çünkü kendi hesabınıza göre sûreten mâzeret olan şeyleri

ileri sürmeniz yasak edilmiştir. Bazı tefsirlerde bu âyet-i kerîme şöyle tefsir edilmiştir: Bugün özür dilemeyiniz. Çünkü bugün îtibâr edilecek bir mâzeretiniz yoktur ki, kabûl olunsun da size fayda versin.

Bu “özür dilemeyin” şeklindeki yasaklama eğer onların özür beyân etmelerinden önce ise bu takdirde âyet-i kerîme şu âyete uyum göstermektedir. ***“onlara izin de verilmez ki mâzeretlerini beyân etsinler.”*** (el-Mürselât, 77/36) Eğer bu yasaklama özür beyân etmelerinden sonradır denecek olursa o zaman bu söz te’vil olunur ve denilir ki, onlara mâzeret beyânlarını tamamlama fırsatı verilmez. İleri sürecekleri mâzeretleri dinlenmez.

*et-Te‘vîlâtü’n-necmiyye’*de bu âyet-i kerîme şöyle tefsir olunuyor: Hakkı bâtıl ile örten ve dünyâda iken Hakk’ı müşâhede etmekten mahrûm olanlara söyle! Âhirette hakkı müşâhade etmeyi istemesinler. Çünkü bugün onlara hakkı görmeme şeklinde bir mükâfat verilecektir. Zîrâ onlar dünyâ hayatında hakkı görmemişlerdi. Bu tıpkı şu âyet-i kerîme gibidir: ***“Bu dünyâda kör olan kimse âhirettede kördür. Üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.”*** (el-İsrâ, 17/72)

Âriflerden birisi der ki: Kıyâmet günü sâlih amel işleyemediğine hasretle içi yanacak olanlar ancak avam tabakası; yâni sade insanlardır. Buna karşılık âriflere gelince onlar kendilerinin amellerini görmezler ki onu elden kaçırdıklarına içleri yansın! Tam tersine onların sâlih ameli kaçırmış olmaları asla vâkî değildir. Bu ancak âdil bir taksimdir, her kulun bu taksime rızâ göstermesi gerekir. Bir insanın ben Allah’ın karşısında kusurluyum, eksiğim demesi nefsin ezilmesi bâbındandır, yoksa bu gerçek değildir. Çünkü hiç kimse kendisine taksim edilenden zerre kadar eksik bırakamaz ve buna zerre kadar da ekliyemez. Şu halde pişmanlık sadece kulun kendisine âid olduğunu zannettiği sonra da elden kaçırdığı amelleri hakkında olacaktır. Bunu da hiçbir ârif söylemez. Mısrâ:

Biz kısmet dâiresinde teslim noktasıyız.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا تُوبُٓوا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحاًۜ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ
يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ
يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُۚ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ
اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَاۚ اِنَّكَ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٨﴾

8. Ey îmân edenler! Samîmî bir tevbe ile Allah’a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter. Peygamberi ve Onunla birlikte îmân edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar.

Onların önlerinden ve sağlarından *(amellerinin)* nûrları aydınlatıp gider de, "Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kadirsin" derler.

"*Ey îmân edenler! Samîmî bir tevbe ile Allah'a dönün.*" Tevbe mâzeret beyân etme yollarının en belâğatli olanıdır. Tevbe eden kişi şu hareketi yaptım, kötülük ettim, kusur işledim diyerek özür beyân eder. Şerîatta ise bir terim olarak tevbe çirkin olduğu için günahı terketmek, kişinin işlediği günaha pişman olması ve bir daha işlememeye karar vermesi, kaçırdığı amellerden telâfî etmesi mümkün olanları yeniden yaparak telâfî etmesidir. İşte bu dört unsur ne zaman bir araya gelirse tevbenin şartları tamam olmuş olur. Nitekim *Müfredât*'ta bu şekilde açıklanmaktadır.

Âyet metninde yer alan "nush" insanın yararına olan fiili ya da sözü araştırması demektir. "Nasûh" kelimesi mübâlağa ifâde eder, buna göre nasûh demek, "içten ve samîmî bir şekilde yapılan" demektir. Tevbe kelimesinin bu şekilde nitelenmiş olması mecâzî bir isnaddır. Bu vasıf ve niteleme aslında tevbe edenlerin niteliğidir. Yâni tevbe eden kimseler tevbelerinde samîmî olurlar ve bunu o samîmiyet içerisinde yaparlar. Bu şu demektir: Tevbe edenler işledikleri çirkin fiillerden dolayı pişmanlık içerisinde böyle bir hareketi yaptıkları için son derece kederli bir biçimde ve bir daha yapmamaya karar vererek tevbe ederler. Öyle bir karar verirler ki artık sağılmış süt bir daha memeye geri dönmediği gibi hiç bir çirkin hareketi yapmamaya karar vermişlerdir. Kılıçla vücûdları delik deşik edilse ve ateşte yakılıp nefisleri hep ateşte bırakılsa yine de onları bu kararlarından çeviremez.

Rivâyete göre **Hz. Ali** (r.a.) bir bedevînin şöyle duâ ettiğini işitir: Allah'ım Senden mağfiret diliyorum ve Sana tevbe ediyorum. Hz. Ali şöyle der: Ey istiğfar eden kişi bir dilin çabucak tevbe etmesi şeklinde yapılan tevbe yalancıların tevbesidir. Adam sorar: Tevbe nedir? Hz. Ali der ki: Tevbede altı husus bir araya gelmelidir: Geçmiş günahlardan dolayı pişmanlık duymak. Yerine getirilmemiş olan farzları yerine getirmek; yâni namaz, oruç, zekât ve benzer farzları kazâ etmek. Yapılan haksızlıkları telâfî etmek. Haksızlığa uğratılan kişilerden helâllik dilemek. Bir daha o fiili işlememeye karar vermek ve mâsıyet içinde beslediği bedenini Allah'a itâat içinde eritmek, nefsine mâsiyetlerin tadını tattırdığı gibi itâatın acılığını da tattırmak.

Sa'dî Müftî der ki: Ehl-i Sünnet'e göre bir tevbenin gerçekleşmesi için pişmanlık duymak ve bir daha o fiili işlememeye karar vermek yeterlidir. Mûtezile mezhebi ise böyle düşünmez. Çünkü onlara göre tevbenin gerçekleşebilmesi için yapılan haksızlıkların telâfî edilmesi şarttır. Bu nokta bizim mezhebimize göre tevbe açısından vâcib değildir.

Büyüklerden birisi şöyle der: Tevbe ilâhî emirlere muhâlefet sayılan hareketlerin tamamından tevbe biçiminde olmadığı sürece bunun adı tevbe değil, terktir.

Bazılarına göre elbiseyi dikmek mânâsındaki nesâhat kökü iki şeyi bir araya getirip elbise dikmek demektir. Yâni tevbe-i nasûh, senin din hususundaki yırtıklarını diken ve eksikliklerini gideren tevbe demektir. Bir hadîs-i şerifte şöyle buyurulur: "*Mü'min*

zayıftır, yama yapar, yaptığı yama üzerine ölen mü'mine ne mutlu!"[217] Bunun mânâsı; mü'min dînini yırtar; yâni zedeler, sonra da tevbe ederek ya da benzer bir hareketle bu yırtığı yamar. Dosdoğru olunuz, ama bunu asla tamamlayamayacaksınız. Yâni her şeyde dosdoğru olmayı başaramayacaksınız. Şu halde doğru yoldan sapmayınız. Yine buna benzer bir ifâde şu şekildedir: *"Ey Hanzala! Bazen öyle, bazen böyle..."*

Belâgatü'z-Zemahşerî'de şu ifâde yer alır: Nasîhat eden kimsenin sözü senin arınmana engel olmasın. O, sendeki yırtığı dikmektedir. Yâni nasîhat eden kişinin nasîhat ettiği kişiyi kontrol etmekle yaptığı iş, elbisenin eksikliğini gidermeye benzer.

Demişlerdir ki: Arapça'da bal, mumdan hâlis olduğunda "aselun nâsihun" denilir. İşte tevbe de hâlis ve katıksız olma açısından buna benzetilmiştir. Benzer şekilde, nasîhat veren kişi için, balın karışıklık durumundan uzak olması gibi, sözü hâlis oldu denilir.

"Tevbeten nasûhan" tâbiri ile insanlara nasîhat etmek isteyen tevbe kasdedilmiş olması da mümkündür. Yâni tevbe eden kişide etkisi ortaya çıktığı için ve yapılan amel ciddî ve azîmet içinde kararlılıkla gerektiği gibi yapıldığı için insanları benzerine teşvik eden tevbe çeşidi kasdedilmiş olabilir.

Zünnûn Mısrî (k.s.) der ki: Tevbe önceden işlenmiş olan günahlara sürekli ağlamak ve bu günahlara daldığından dolayı korku duymak, kötü arkadaşlardan uzak durup cennet ehli olan insanlarla birlikte bulunmaktır.

Tüsterî (r.h.) demiştir ki: Bu tevbe bid'at olan bir tevbe değil, sünnî bir tevbedir. Çünkü bid'atçının tevbesi olmayacaktır. Bunun delîli de Peygamber Efendimiz'in (s.a.) şu sözüdür: "*Allah Teâlâ her bid'atçinin tevbe etmesine engel olmuştur.*"[218]

Vâsitî (k.s.) demiştir ki: Tevbe-i nasûh insanın herhangi bir amaç olmaksızın tevbe etmesi demektir.

Şeyh Ebû Abdullah bin Hafîf (k.s.) de şöyle demiştir: Allah Teâlâ kullarından tevbe etmelerini istedi. Tevbe kulların terkettikleri hususlarda Allah'a geri dönmeleri demektir. Tevbenin nasûh olması tevbede sâdık olmak demektir. Tevbenin nasûh olması demek içten ve dıştan, sözle ve fikren kendisinden sâdır olan ilâhî emirlere aykırı olan her şeyi terketmek demektir.

Kàşânî (r.h.) şöyle demiştir: Tevbenin mertebeleri takvânın mertebeleri gibidir. Nasıl ki takvâ mertebelerinin ilk basamağı şer'î yasaklardan kaçınmak ve son basamağı da enâniyet ve onun her türlü kalıntısından vazgeçmektir. İşte tevbe de böyledir. Tevbenin ilk basamağı mâsiyetlerden uzak durmak, son basamağı da tahkîk ehli nezdinde büyük günahların analarından birisi olan kendinde varlık görmekten uzak kalmaktır.

Tevbe pişman olmaktır ancak
Hakk'ın kapısına Müslüman olarak gelmektir yeniden
Yüz çevirip mecâzdan hakîkate
Niyâz ile baştan başlamaktır hizmet ve ibâdete

et-Te'vîlatü'n-necmiyye'de şöyle denir: Allah ayakları îmân toprağına kâmil

insanların ayaklarının yerleştiği gibi yerleşmeyen mü'minlere işâret ediyor. Onları dünyâdan ve dünyâ muhabbetinden dönerek Allah'a tevbe etmeye, O'na itâat etmeye teşvik ediyor. Bu öyle bir tevbedir ki, bütün yırtıkları yamayla örter ve kişi cismânî lezzetler ve hayvânî şehvetler içine batması sebebiyle din elbisesinde meydana gelen yırtıkları yamayıp diker.

Denilmiştir ki: Avâmın; yâni sade insanların tevbesi hatalardan, havâssın; yâni seçkinlerin tevbesi yapılan gafletlerden dolayıdır, ama daha seçkin olanların tevbesi ise amellerini güzel görmüş olmalarından dolayıdır.

Bir hadîs-i şerîfte buyrulur: "*Ey insanlar! Allah'a tevbe ediniz! Çünkü ben günde yüz kere tevbe ediyorum.*"[219] Hadis metninde geçen "insanlar" kelimesine erkekler ve kadınlar dâhildir. İnsanın kötü bir iş yaptığında hemen tevbe etmesi vâcibdir. Çünkü bunun ertelenmesi, haram olan şeyi yapmakta ısrarlı olma mânâsına gelir. Haramda ısrar küçük günahı büyük günah haline getirir. Tevbenin kabûl edilmiş olmasının alâmeti, Allah'ın kişiye günahını hatırlatmamasıdır. Çünkü tevbe günahta herhangi bir varlık bırakmaz. Tevbe eden kimse şâyet yaptığı günahı hatırlıyorsa tevbesinde bir sakatlık var demektir. Belki de tevbe Allah'ın katında makbul olabilir, ancak isyankâr olan kişiden azâbı kaldırmaz. Bu tıpkı hırsızlık yapan birisinin hâkim nezdinde tevbe etmesine benzer. Bu tevbe onun elinin kesilme cezâsını ortadan kaldırmaz. **Mâiz** hadisinde yeterli delil mevcuddur. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.) Mâiz hakkında şöyle demiştir: "*O öyle bir tevbe ile tevbe etti ki, eğer bu tevbe Medine halkına taksim edilseydi hepsine yeterdi.*"[220] Bununla birlikte Mâiz'in tevbesi kendisinden zinâ cezâsını kaldırmadı. Tam tersine Peygamber Efendimiz (s.a.) Mâiz'in recm edilmesini emretti ve recmedildi. Anla!

*Mesnevî'*de şöyle bir hikâye anlatılır:

Bir zamanlar bir adam vardı Nasûh adında
Tellâklık ederdi kadınlar hamamında
Yüzü benzerdi kadın yüzüne
Gizlerdi daima erkekliğini
Kötülükte, hîlede pek çevikti
Bu şekilde avlardı kadınları
Yıllarca bu şekilde tellâklık yaptı
Halinden, sırrından bir koku bile almadı kimse
Sesi kadın sesine, yüzü kadın yüzüne benzerdi zîrâ
Fakat şehveti kuvvetli, üstelik pek uyanıktı
Bu sûretle padişahın kızlarını bile
Bu âşık güzelce keseler, ovar ve yıkardı
Tevbe eder, ayağını çekmeye çalışırdı bu işten
Fakat kâfir nefsi bozdurup dururdu tevbesini
O kötü işli adam bir gün bir ârifin yanına gidip

“Bizi de hatırla duâlarında” dedi
O ârif adam, anladı onun gizlediği gerçeği ama
Vurmadı açığa ayıpları örten Allah’ın hilmine uyarak
Ârif tuhaf bir gülüşle şöyle dedi “Ey kötü yaratılışlı adam
Bildiğin şeyden Allah sana tevbe nasîb eylesin”
O duâ yedi göğü de geçti kabul edildi
O yoksulun işi nihâyet yoluna girdi düzeldi
Celâl sâhibi Allah’ın yaratışı bir sebep var etti de
Kurtardı onu bu lânet ve günahtan
Nasûh tası doldururken o hamamda
Bir incisi kayboldu padişahın kızının
Küpesindeki incilerden birisi kayboldu
O inciyi aramaya koyuldu bütün kadınlar
Sıkı sıkı kapattılar hamamın kapısını
Araştırdılar herkesin eşyâsını
Herkesin eşyası arandı ama bulunamadı inci
Ortaya çıkarılıp rezil olmadı çalan inciyi
Bu sebeple bu üstünkörü aramayı bırakıp başladılar aramaya
Herkesin ağzını, kulağını, bedenlerindeki her deliği
Birisi seslendi: “Soyunun hepiniz
Yaşlı genç herkes soyunsun anadan doğma”
Nedîmeler inciyi bulmak için
Herkesi aramaya başladılar bir bir
Korkusundan tenha bir yere çekildi Nasûh
Yüzü korkudan sapsarı olmuş, morarmıştı dudakları
Dedi ki “Ya Rab! Nice kereler tevbe ettim
Ancak bozdum tevbe ve ahidlerimi
Ben bana layık olanı yaptım
Sonunda işte bu kara sel gelip çattı
Arama sırası bana gelirse eyvâh bana
Kim bilir neler çekecek, ne güçlüklere düşeceğim
Kâfire bile verme böyle gam keder
Rahmet eteğine sarıldım meded meded!
Beni bu sefer de korur, suçumu örtersen ne olur?
Yapılmayacak her şeyden tevbekâr oldum artık
Eğer ben bu sefer de bozarsam tevbemi
Ne duâmı kabul et, ne de dinle sözümü”
Onun “Yâ Rab, Yâ Rab” dediği sırada
İnciyi arayanların sesi duyuldu
“Herkesi aradık bir de sen gel ey Nasûh”

O vakit kendinden geçti Nasûh
Rûhu bedeninden uçup gitti sanki
Cânı helâk eden bu korkunun ardından
Müjdeler geldi "Kaybolan inci işte burada" diye
Doldu hamam halkın bağırış ve nârâsıyla
"Hüzün gitti" diye el çırpmasıyla
Kendinden geçen Nasûh kendine geldi yine
Yüzlerce günün aydınlığını gördü gözleri
Herkes ondan helâllik istemekte
Elini öpüp durmaktaydı herkes
"Senden şüphe ettik, hakkını helâl et
Dedikodunu yaptık, etini yedik âdetâ"
En yakın bulunan o olduğu için padişahın kızına
Herkes ondan şüphe etmişti en fazla
"Sultana ondan yakın bir kadın yok
İnciyi o çalmıştır çaldıysa" diyerek
Önce onu aramak istemişlerdi ama
Yine de hürmet ettiklerinden sona bırakmışlardı
"Aldıysa biraz mühlet vermiş olalım da
Bari bir yere bıraksın" diye düşünmüşlerdi
Bunun için ondan helâllik diliyorlardı
Ardı ardına özür dileyip duruyorlardı
Nasûh: "Bu bana Allah'ın lütfu ihsânı
Yoksa dediğinizden çok daha beterim ben
Bendeki kötülüklerin yüzde biridir bana isnad ettikleriniz
Bundan şüphe eden olabilir fakat bence apaçıktır bu
Şükürler olsun sana Allah'ım
Beni ansızın kurtardın bu kederden
Tenimin her bir kılında bir dil olsa da
Hepsiyle sana şükretmeye kalksam yetmez yine de
Sonra biri gelip Nasûh'a dedi ki:
"Padişahımızın kızı sana iltifât ediyor
Seni çağırıyor padişahın kızı
Ey temiz kişi hemen gel de başımı yıka"
"Var git" dedi Nasûh "elim işten kurtuldu
Hastalandı şimdi senin Nasûh'un
Yürü git bir başkasını bul hemen
Allah'a yemîn olsun ki elim işe varmıyor artık
Kendi kendine: Suç haddi aştı,
Nasıl gider gönlümden o korku, o elem

Ben bir kere öldüm de tekrar dirildim
Ölümün de yokluğun da acısını tattım ben
Sağlam bir ihlâsla tevbe ettim Allah'a
Bu can bu tende durdukça bozmam tevbemi
O acıyı çektikten sonra bir daha
Ancak eşek olanın ayağı gider o tehlikeye"

"*Umulur ki Rabbiniz…*" Farsça ifâdesiyle belki de sizin yaratıcınız… *Keşfü'l-esrâr*'da şöyle denilmiştir: "Sizden tevbe edeni, Allah kendi üzerine vâcib kılmıştır."

"*Sizin kötülüklerinizi örter.*" Hatta onları siler ve iyiliklere çevirir.

"*Peygamberi ve onunla birlikte îmân edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar.*" Âyet metninde "cennât" şeklinde cennet kelimesinin çoğul yapılması bir ihtimâl bu söze muhâtab olanların çokluğundan olabilir. Çünkü muhâtablardan her birinin bir cenneti olacaktır. Her bir cennet çeşidinin ayrı ayrı bulunmasından dolayı sayısı birden çok olduğu için böyle ifâde olunmuş olabilir.

*İrşâd'*da denir ki: Âyet metninde "'asâ" (umulur ki) ifâdesinin yâni umdurma ve heves ettirme kipinin getirilmesi ifâdenin kibriyâ ve azamet yollu getirilmesinden dolayıdır. Çünkü hükümdarlar ve melikler "le'alle" ve "asâ" kelimeleri ile cevap verirler. İşte bu kelime burada kesinlik ve kat'îlik makamında getirilmiştir. Ayrıca bu kelimenin getirilmesi yüce Allah'ın günahları bağışlayıp onları cennete koymasının kendi katından bir ihsân olduğuna tevbenin -kul ibâdet vazifelerini ne kadar özenle ve hırsla yaparsa yapsın- bu sonuçları sağlamaya yeterli olmadığına işâret etmek içindir.

Bu fakîre göre âyet metninde yer alan "tekfîr" yâni kötülüklerin örtülmesi kelimesi cehennemden kurtulmaya işâret etmektedir: Çünkü kötülükler azabın sebebidirler. Madem ki sebeb ortadan kalkıyor o zaman o sebebe bağlanmış olan sonuçlar da ortadan kalkar. Yine aynı metinde "cennete sokma" ifâdesi Allah'a yaklaştırma fiiline işâret etmektedir. Çünkü cennetler Allah'a yakın olma ve onun ağırlamasına nâil olma yerleridir. "Nehirlerin akması" ifâdesi ise cennetteki hayatın ebedîliğine işâret etmektedir. Çünkü su hayatın temel unsurudur ve aslıdır. Şu halde insanın bu nehirler karşılığında ilim suyunun, fıtrat sütünün, ilham balının, hal şarabının olması gerekir. Nasıl ki dünyâda mânevî hayat bu saydığımız sebeplerle sağlanıyorsa, âhiretteki sûrî hayatta da böyledir. O hayatta bu saydığımız nesnelerin sûretleri ile olacaktır.

Allah'ın "*peygamberi utandırmayacağı gün*" ifâdesi "sizi cennetlere sokar" fiilinin zarfıdır. Utandırma anlamına gelen "ahzâ" kelimesinin uzaklaştırmak, rezil etmek, hakîr kılmak ve helâk etmek gibi çeşitli anlamları vardır. Bu anlamlar *Tâcü'l-masâdır'*da ifâde edildiği üzere birbirine yakındırlar. Âyet metninde yer alan "nebî" kelimesi bilinen bir peygamberdir. Yâni öyle bir gün ki Allah Teâlâ peygamberini mahcûb etmez. Yâni ne ona azap eder, ne de onun günahkârlar hakkındaki şefâatini reddeder.

Tefsir âlimlerinden birisi der ki: Utandırma anlamına gelen "yuhzî" kelimesi bir ihtimâl "hızy"dan türemiş olabilir. Bu takdirde mânâsı rezâlet demektir. Eğer bu

masdardan türemişse o zaman yüce Allah haklarında ***"Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük kâfirleredir."*** (en-Nahl, 16/27) buyurmuş olduğu kâfirlere târîzde bulunmaktadır. Ancak bu kelime "hızâyet" masdarından türemiş de olabilir. Hızâyet hayâ ve utanma demektir. Burada uygun olan da Peygamberin durumu göz önüne alındığında özellikle peygamber hakkındaki söz tamamlandığına göre bu mânâdır. Eğer bu kelime ile birinci mânâ kasdedilmiş ise o takdirde şöyle tefsir etmek mümkündür: Ümmetin rezil oluşu peygamber hakkında rezâlet yapmaktan geri durmayacakları takdirde olur. Nitekim buna Peygamber Efendimiz'in duâsındaki yer alan şu cümleler ifâde etmektedir: "*Ya Rabbi! Bizi kıyâmet günü rezil ve rüsvây etme! Buluşma günü bizi kepâze etme.*"[221] İşte bu duâ birinci mânâya işâret etmektedir. Çünkü Peygamber duâsında Hz. İbrâhim'in (a.s.) duâsında söylediği gibi "*Beni rezil, rüsvây etme"* demiyor. Oysa Hz. İbrâhim (a.s.) şöyle duâ etmişti: ***"İnsanların dirilecekleri gün beni mahcûb etme!"*** (eş-Şuarâ, 26/87) Oysa Peygamber Efendimiz: *"Bizleri rezil rüsvây etme!"* şeklinde duâ ediyor ki, bu duâsı merhametinin kuvveti sebebiyle bütün ümmetine şâmil olsun. Peygamber ümmetinin fertleri arasına mürüvvetindeki mükemmellik sebebiyle âlî olan kendi zâtını da ilâve etmektedir.

Bazı âlimlere göre âyet metninde yer alan "hızy" kelimesi, aralarındaki kopmaz bağ sebebiyle azâbdan kinâyedir, ama daha uygun olanı bunun sadece azâba değil, her türlü rezillik ve rüsvâylığa şâmil olmasıdır. Bütün bu rezâlet çeşitleri hesâbın, kitâbın, cezânın ve başka şeylerin doğmasına etki eden sebeplerden birisidir.

"*Onunla birlikte îmân edenler*" ifâdesi daha önce geçen peygamber kelimesine atıftır. Âyet metninde yer alan "me'ahû" kelimesi, "la yuhzî" kelimesinin sılasıdır; yâni Allah Teâlâ'nın peygamberle birlikte îmân edenleri de utandırmayacağı günde Allah sizi cennetlere sokar, demektir. Yâni Allah'ın utandırmaması herkese şâmil olacak o hiç kimseyi utandırmayacaktır.

Bu cümle peygamber kelimesine atıf değil, mevsûlden haldir. Buna göre âyetin mânâsı; peygamberi ve onunla birlikte oldukları halde îmân edenleri utandırmayacağı günde cennetlere sokar. Bu son cümle yukarıda geçen "âmenû". Yâni îmân edenler kelimesine de bağlı olabilir. Burada bu açıklama en uygun olanıdır. Çünkü Allah şöyle buyurur: ***"Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum."*** (en-Neml, 27/44)

Allah Peygamberi ve îmân husûsunda ona uyanları Allah'ın utandırmayacağı günde sizi cennetlere sokar. Nitekim aynı şekilde Allah şöyle buyurur: ***"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene îmân etti. Mü'minler de…"*** (el-Bakara, 2/285) Yüce Allah'ın o gün mü'minleri utandırması, kötü hesap, ayıplama, azarlama, mahrumiyetin zilleti ve verilen cevabın reddedilmesidir. Allah insanları bağışladıktan sonra kolay bir hesaba çekecek. Hatta bazılarından hesabı kaldıracak. Onlara lütfuyla muâmelede bulunacak. Kendilerine cemâlini açacak, kendilerinden umulan kişileri akrabalarına, kardeşlerine ve dindaşlarına umdukları şefâatı gösterecektir.

Dâvûd Kayserî, ***“Süleyman’la beraber âlemlerin rabbi olan Allah’a teslim oldum.”*** (en-Neml, 27/4) âyet-i kerîmesini Süleymân’ın teslim olduğu gibi ben de teslim oldum, şeklinde tefsir eder. Bu âyet-i kerîmede yer alan “me‘a” kelimesi peygamberi ve onunla birlikte îmân edenleri utandırmayacağı günde, âyet-i kerimesi gibidir. Bu tesbitin doğruluğuna delil olarak ***“Allah şâhid olarak yeter ki Muhammed Allah’ın Rasûlü’dür. Onunla berâber bulunanların da…”*** (el-Fetih, 48/29) Kuşkusuz mü’minlerin îmân ettikleri zaman peygamberin îmân ettiği zamana bitişik değildi ve aynı şekilde Belkıs’ın İslâm’a girişi, Süleyman’ın İslâm’a girdiği esnâda olmamıştı. Şu halde bu ifâdelerden maksad peygamber nasıl Allah’a îmân etmişse, mü’minler de öyle îmân ettiler. Süleyman (a.s.) nasıl Allah’a teslim olmuşsa ben de öylece teslim oldum, demektir.

Âyet metninde “me‘ahû” kelimesinin üzerinde cümle bitmektedir. Bu ifâde Allah’ın kâfirlerden ve fâsıklardan utandıracak olduğu kimselere -daha önce geçtiği üzere- bir târîzdir. Aynı zamanda mü’minlere kendilerini fâsıklar ve kâfirler gibi olmaktan koruduğu için hamdetmeleri amacıyla bir teşviktir. “*Ve’llezîne…*” diye başlayan kısmın mübtedâ, sonrasında gelen “*nûruhüm…*” ifâdesi ve devâmının da haber olduğu ya da haberinin mübtedâsıyla beraber olduğu da söylenmiştir.

Âyet metnindeki “îmân”dan maksad kâmil olan îmândır. O zaman mü’minlerin âsî olanları cehenneme girmez sonucu çıkar.

“*Onların önlerinden ve sağlarından (amellerinin) nurları*” yâni îmânlarının ve sırât-ı müstakîm üzere itâatlarının nurları “*koşar.*”

Aynü’l-me‘ani’de bu nurdan maksadın muâmele ehli açısından sırât-ı müstakîm üzere ihlâs nûru olduğu ve bunun mum mesâbesinde bulunduğu, buna karşılık hâl erbabı nezdinde sıdk nûru olduğu ve bunun da ay mesâbesinde bulunduğu, muhabbet ehli nezdinde ise vefâ nûru olduğu ve bunun da güneş ışınları mesâbesinde bulunduğu ifâde olunmuştur.

Âyet metninde yer alan “yes‘â” Arapça’da “sa‘y” kelimesinden türemiştir. Sa‘y hızlı ve çabuk çabuk yürümek demektir. Âyetin bu kısmında mü’minlerin nûrlarının pırıl pırıl parlayacağına işâret olunmaktadır.

“*önlerinden*” Bu nûr onların iki ellerinin önünü; yâni önlerini aydınlatacaktır. Arapça’da “beyne eydîhi” ifâdesi ile herhangi birşeyin önü kasdedilir. Çünkü insanın önünde olan şey çoğunlukla iki elinin önünde olur. Burada “iki el” denmeyip de “ellerinin önünde” denmesi; yâni tesniye yerine çoğul yapılması ya herhangi bir sebebe bağlı olmadan tesniye yerine çoğul kullanılmasından ya da kulların ellerinin çok oluşunun göz önüne alınmış olmasındandır.

“*Yanlarından*” aynı metinde yer alan “eymân” kelimesi sağ el anlamına gelip solun zıddıdır. Buna göre âyetin mânâsı sağ ve sol taraflarından nurları koşar demektir. Bütün her taraflarından koşar mânâsında da olabilir. Nûr her taraftan koştuğu halde sağ ve sol tarafın ifâde edilmesiyle yetinilmesinin sebebi, sağ ve sol tarafın yönlerin içinde en şerefli olmalarından dolayıdır. Peygamber Efendimiz’in (s.a.) duâlarından birinde bu

kelime yer almaktadır: “*Allah’ım kalbime nûr ver, kulağıma nûr ver, gözüme nûr ver, sağımdan nûr ver, solumdan nûr ver, önümü nûr kıl, arkamı nûr kıl, üzerimde nûr kıl, altımda nûr kıl ve beni nûr kıl*.”[222]

Bazı âlimlere göre âyet metninde ellerin ve sağ elin özel olarak ifâde edilmesi, âhirette saâdet ehli olacak olan kimselere amel defterlerinin sağ taraflarından ve önlerinden, buna karşılık bedbahtlara ise sol taraflarından ve arkalarından verilecek olmasından dolayıdır. İşte bu ifâde o gerçeğe alâmet olacaktır ve bu nûr sırât üzerinde cennete girmeye bir kılavuz ve orada bu kimselere bir süs olacaktır.

Kàşânî bu âyet-i kerîme hakkında şöyle demiştir: Onların nurları önlerinde koşacaktır. Yâni nazar ve ilmî kemâllerine göre elde ettikleri nurları önlerinde, amellerine ve bunun kemâline göre elde ettikleri nurları da sağ taraflarından koşacaktır. Çünkü ilmî nur vahdet kaynağından, amelî nur da kalp cânibinden çıkar. Kalp nefsin sağ tarafıdır. Âyeti şöyle anlamak da mümkündür: Onlardan önce geçenlerin nurları önlerinde, aralarından itâatkâr olanların nurları da sağ taraflarından koşacaktır.

Bu açıklamanın daha geniş ve kâmil şekli Hadîd Sûresi’nde geçmişti.

“*Mü’minler, ‘Ey Rabbimiz! nurumuzu bizim için tamamla! Zulüm ettiğimizde bizi bağışla! Çünkü sen her şeye kadirsin’ derler.*” Bu ifâdeyi zâhir olan ihtimâle göre mü’minler söylerler. Bunu Peygamber Efendimiz ümmeti için söyleyebilir. Münâfıkların nûru söndürüldüğü zaman mü’minler de acıdıklarından bu duâda bulunabilirler. Yâni beşer olmaları sebebiyle kendi nurlarına da zarar gelecek diye korkarlar ve geçmişte işledikleri günahları düşünerek: “Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla!” derler. Yâni “Ey Rabbimiz! Bizim nûrumuzu koru ve onu bâkî eyle ki selâmetle geçebilelim.” demiş olurlar. Nûr’un tamamlanmasından maksad mü’minlerin selâm yurdu olan cennete ulaşıncaya kadar devam etmesi demektir. “Bizi bağışla” ifâdesi ise “günah kirinden temizle” demektir.

“Sen her şeye kadirsin” ifâdesi yâni nûru tamamlamak, günahları bağışlamak gibi her şeye kadirsin demektir. Bazılarına göre mü’minler bu duâyı nurları tamam olduğu halde Allah Teâlâ’ya yaklaşmak için yaparlar. Bu takdirde âyet-i kerîme tıpkı Peygamber Efendimiz’in günahları bağışlanmış olduğu halde kendisine: ***“hem kendinin hem de mü’min erkeklerin ve mü’min kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!”*** (Muhammed, 47/19) ifâdesi gibidir.

Zemahşerî’nin *Keşşâf*’ında şu açıklamalar vardır: “Orası Allah’a yaklaşma yurdu olmadığı halde mü’minler bu duâyı yaparak Allah’a nasıl yaklaşabilirler?” diye sorulacak olursa, bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Mü’minlerin oradaki halleri Allah’a yakın olanların halleri gibi olduğundan onlar için hâsıl olan rahmeti talep ediyorlar demektir. Buna tekarrub; yâni Allah’a yaklaşma ismi verilmiştir.

Bazı âlimlere göre mü’minlerin nurları amellerine göre farklı farklı olacaktır ve dolayısıyla onlar Allah’ın bir ihsânı olmak üzere nurlarının tamamlanmasını isteyeceklerdir. Buna göre “yek¯ulûne”/derler ifâdesi “benû fülânin katelu Zeyden” yâni “filân oğulları Zeyd’i öldürdüler” kabîlinden olur.

Kimine göre cennete ilk girecek olanlar Sırât üzerinden şimşek gibi geçerler. Bazıları rüzgâr gibi geçerken, bazıları çocuklar gibi emekliye emekliye ve sürüne sürüne geçerler. İşte bunlar "Yâ Rabbi nûrumuzu tamamla!" derler.

Sehl Tüsterî (k.s.) der ki: Dünyâda ve âhirette Allah'a muhtaç olma olgusu mü'minlerden hiçbir zaman sâkıt olmaz. Onlar izzet ve gınâ yurdu olan cennette olsalar bile yine de Allah Teâlâ'ya şiddetli bir ihtiyaç içinde olurlar. Çünkü onunla karşılaşmaya hasretiyle yanmaktadırlar. Bu sebeple "Bizim nûrumuzu tamamla" derler.

Bil ki: Bu dünyâda tamam olmayan şey orada da tamam olmaz. Orada ancak buradaki nazar ve himmete bağlı olanlar tamam olur. Sonra anla ki nurlar çoktur. Zât'ın nûru, sıfatların nûru, fiillerin nûru, namaz, abdest ve daha başka ibâdetlerin nuru gibi. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.) uzunca bir hadisinde şöyle buyurur: "*Namaz nurdur.*"[223] Onun sırrı şudur: Namaz kılan kimse Rabbine gizlice fısıldamaktadır ve ona yönelmektedir. Peygamberimiz şöyle buyurur: "*Kul namaz kılmak için doğrulduğunda Allah Teâlâ yüzünü onun tarafına doğru çevirir.*"[224] Allah nurdur, kulun hakîkati ise zulmâniyettir. Karanlık olan zât, aydınlık olan zâta yönelip de sahîh ve doğru biçimde onunla aynı hizâda durduğunda aydınlık zâtın nurlarından nur elde eder. Görmez misin ki aslında siyah ve karanlık bir cisim olan ay, kesîf bir varlık olduğu halde güneşin karşısında bulunduğu için nasıl da ondan nûr alıyor? Güneşin karşısındaki konumunun farklılığı oranında elde ettiği aydınlık nasıl da birbirinden farklı oluyor? Güneşle ayın karşı karşıya gelmesi tam olup, güneşin tam karşısında bulunduğunda ondan ışık elde etmesi de tam oluyor.

Bir hadis-i şerifte: "*Karanlıklarda mescidlere yürüyenler kıyâmet günü tam bir nûr ile müjdelenmişlerdir.*"[225] Bu hadîs-i şerif her karanlığın cemaati terketmek için bir mâzeret olmadığına tam tersine şiddetli karanlığın mâzeret olduğuna işâret etmektedir. Çünkü cemaatten geri kalmayı mübah kılan mâzeretler abdest yerine teyemmüm yapmayı mübah kılan hastalık ve benzerleridir. Meselâ insanın elinin ve ayağının çaprazlama kesik olması veya kişinin felçli olması ya da yürüyememesi veya gözünün kör olması, havanın yağmurlu, yerin çamurlu bulunması, şiddetli bir soğuğun, sağlığı yerinde olan kişiler için şiddetli bir karanlığın bulunması ve yine sultandan ya da onun dışında başka zorbalardan korku duyulması cemaate gitmemeyi mübah kılan mâzeretlerdendir.

Bir hadis-i şerifte yer aldığına göre Peygamber Efendimiz (s.a.): "*Kardeşlerimi özledim*" demişti. Orada bulunanlar "Ey Allah'ın Rasûlü, biz senin kardeşlerin değil miyiz?" diye sorunca Peygamber Efendimiz (s.a.) "*Sizler benim ashâbımsınız, bizlerin kardeşlerimiz henüz dünyâya gelmemiş olanlardır*" demişti. Orada bulunan sahâbîler sormuşlardı: "Ey Allah'ın Rasûlü, ümmetinden henüz dünyâya gelmemiş olanları nasıl tanırsın?" Peygamber Efendimiz şöyle cevap vermişti: "*Söyler misiniz, herhangi bir kimsenin siyah at sürüsü arasında alnı beyazlı, ayakları sekili atları olsa bu atlarını o sürüden ayırıp tanıyamaz mı?*" Orada bulunanlar da: "Evet, tanır ey Allah'ın Rasûlü!" demişlerdi. Peygamber Efendimiz (s.a.) sözüne şöyle devam etmişti: "*Çünkü onlar abdest aldıklarından dolayı alınları beyazlı, ayakları sekili gelirler ve ben*

onlardan önce havuzun başında yerimi almış olurum.“[226] Peygamber Efendimiz abdestin tesîriyle mü’minin yüzünde, iki elinde ve ayaklarında kıyâmet günü belirecek olan beyazlığı istiâre yoluyla atın alnı, ön ve arka ayaklarındaki beyazlığa benzetmektedir.

Hadis metninde yer alan ve çoğulu agar ve gurre olan “ğur” kelimesi atın alnındaki beyazlığın adıdır. Bu beyazlık bir dirhemin alanından daha büyüktür. Arapça’da hadis metninde geçen tahcîl kelimesi ise atın ayağındaki seki demektir. Bu beyazlık atın dört ayağında olabileceği gibi iki ayağında veya bir el iki ayakta ve sadece bir ayakta olabilir. Ancak sadece iki ön ayakta seki olmaz, iki ön ayakta olacaksa arka ikide de mutlaka olur. Atın ön ayağının birinde olup da diğerinde seki olmaz, ön ayaklardan birinde olursa mutlaka arka iki ayakta da seki bulunur. Hadis metninde geçen “dühüm” kelimesi “edhem” kelimesinin çoğulu olup siyah demektir. “bühüm” ise “ebhem“in çoğulu olup atların aynı renkte olup başka hiçbir renge çalmaması demektir. Yine aynı kelime bir başka rivâyette şu şekilde istiâre olarak kullanılmıştır: İnsanlar kıyâmet günü mahşere “bühüm” olarak gelirler. Yâni insanlar kıyâmet günü haşrolduklarında alaca hastalığı, topallık gibi dünyâdaki olan ârızalarından uzak ve birbirine eşit olarak mahşere gelirler, demektir. Hadis metninde yer alan farat kelimesi ise havuz ve kovanın ıslâh edilmesini isteyen kişidir.

---

[214]. Müsned, II, 250.

[215]. Buhârî, cuma II, cenâiz 32, istikrâz 20, vesâyâ 9, itk 17, 19; nikâh 81, 92; ahkâm 1; Müslim, imâre 20.

[216]. Buhârî, bed’ü’l-halk 10; Tirmizî, cehennem 7; İbn Mâce, zühd 38.

[217]. Deylemî, hadis no: 6552.

[218]. Terğîb, I, 50.

[219]. Müslim, zikr 42.

[220]. Müslim, hudûd 22; Ebû Dâvûd, hudûd 8; Tirmizî, hudûd 22; Müsned, VI, 399.

[221]. İbn Aşâkir, Tarihi Dımışk c.18, s.149.

[222]. Buhârî, de‘avât 9; müsâfirîn 181, 187, 189; Ebû Dâvûd, tatavvû 26; Tirmizî, de‘avât 30; Müsned, I, 284, 343, 352, 373.

[223]. Tirmizî, tahâret 1; Tirmizî, deavât 85; Nesaî, zekât 1; İbn Mâce, tahâret 5; Dârimî, vudû 2; Müsned, V, 342-344.

[224]. Terğîb, I, 334.

[225]. Ebû Davud, Salat 49.

[226]. Deylemî, hadis no: 7104.

KÂFİRLERE VE MÜNÂFIKLARA KARŞI CİHAD ET

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ
جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٩﴾ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ
نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ
فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ
الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ اِذْ
قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ
وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِي
اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا
وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ﴿١٢﴾

9. Ey Peygamber! Kâfirlere ve münâfıklara karşı cihâd et, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. O gidilecek yer ne de kötüdür!

10. Allah, inkâr edenlere, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misâl verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kişinin nikâhları altında iken onlara hâinlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin! denildi.

11. Allah, inananlara da Firavun'un karısını misâl gösterdi. O: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun *(kötü)* işinden koru ve beni zâlimler topluluğundan kurtar! demişti.

12. İffetini korumuş olan, İmrân kızı Meryem'i de *(Allah örnek gösterdi)*. Biz, ona rûhumuzdan üfledik ve Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O, gönülden itâat edenlerdendi.

"*Ey Peygamber!*" Ey haber veren rasûl veya şânı yüce rasûl!

"*Kâfirlere*" kılıçla, yâni kâfirlere karşı kılıçla cihâd et! "*ve münâfıklara karşı*" gerekli delilleri ileri sürerek ya da onları cehennem azâbıyla tehdîd ederek veya onları kahır yüzüyle tersleyerek ya da sırlarını ortaya çıkararak "*cihâd et*".

Kàşânî bu âyet-i kerîmeyi şöyle tefsir eder: Ey Peygamber! Kâfirlere ve münâfıklara karşı seninle onlar arasında gerçekten bir zıtlık olması sebebiyle cihâd et.

Denilmiştir ki: Nifak kalpte gizli olan bir şeydir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.) kalplerde olan nifâk ve ihlâsı bilmesinin herhangi bir yolu yoktur. Bunları ancak Yüce

Allah'ın kendisine bildirmesiyle bilebilir. Bundan dolayı Allah Peygamber Efendimiz'e münâfik olduklarını bildirdiği kimselerle diliyle cihâd etmesini emretmiştir. Kılıçla cihâdın emredilmeyişinin sebebi münâfığın kelime-i şehâdeti diliyle telaffuz etmesi dolayısıyla kanını kurtarmış olmasından ve ölünceye kadar bu sıfat üzere bulunduğu sürece müslümanların tâbî olduğu hükümlere tâbî olmasından dolayıdır.

"*Onlara karşı sert davran.*" Bu iki zümreye karşı yaptığın savaşta ve ileri sürdüğün delillerde sertliği takın. Bu âyet-i kerîme Allah düşmanlarına karşı sert davranmanın güzel ahlâktan sayılacağına işâret etmektedir. Merhametlilerin en merhametlisi Hz. Peygamber Efendimiz'e onlara karşı sert davranması emredildiğine göre onun dışındakilerin ne tavır alması gerektiği hakkında ne dersin? Bu emir sevilen kimselere merhamet etme ile çelişmez. Nitekim Allah şöyle buyurur: ***"Muhammed Allah'ın elçisidir, beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler"*** (el-Fetih, 48/29)

"*Onların varacağı yer cehennemdir.*" Onlar cehennemde şiddetli bir azâb göreceklerdir. Yâni kâfirler ve münâfıklar eğer îmân edip ihlâslı olmazlarsa onların dönecekleri yer cehennemdir.

Kàşânî der ki: Onlar bu sıfatları üzere bulundukları sürece varacakları yer cehennemdir. Yâni istîdâdları kalmadığı veya hiç olmadığı için daima ve ebedî olarak varacakları yer cehennemdir.

"*O gidilecek yer*" cehennem veya onların âkibetleri "*ne de kötüdür.*" Bu ifâde cehennemliklerin kötülenmesi hususunda mübalağalı bir ifâde elde etmek için zorunlu olarak bilinen şeyleri açıkça ifâde etmektedir. Yine bu ifâdede Allah yolunda cihâd eden kalp peygamberine işâret vardır. Çünkü o peygambere kâfirlerle; yâni kötülüğü emreden nefs-i emmâre ile onun hayvânî ve şehvânî sıfatlarıyla cihâd etmesi de emrolunmaktadır. Münâfıklarla yâni arkasından gidilen hevâ ve hevesle onun hayvânî ve yırtıcı canavar nitelikleriyle cihâd edilmesi emredilmekte, onlara riyâzet kılıcı ve mücâhede okuyla katı davranılması istenmektedir. Onların cehennemdeki makamları bu'd yâni uzaklık, hicâb yâni mahrûmiyettir. O ne kötü bir âkıbettir. Çünkü perdenin/hicâbın zilleti ve perdelenmenin uzaklığı azâbın şiddetinden daha şiddetlidir.

Bu fakîre göre zâhirî düşmanlar ile mücadele edilirken insanlar katılığa ve sertliğe muhtaç olduklarına göre düşmanların en beteri olan nefs-i emmâre ile mücâdelede nasıl davranılmalıdır, varın siz hesâb edin. Nefse katı davranmakta kurtuluş vardır. Ona yumuşak davranmaksa helâke sebep olur. Bu yüzden şâirlerden biri şöyle demiştir:

Yumuşaklığı canına mâl olur samurun
Kirpiyse sertlik ve çetinliğiyle kalır hayatta

Bir Arap atasözünde şöyle denilir: İsyan edene sopa vardır. **Şeyh Sâdî**'nin sözü de şöyledir:

Sertlik ve yumuşaklık birlikte güzeldir eyâ
Cerrâh olan hem yaralar hem de ilâç koyar yaraya

Burada mü’minin cemâl, celâl sıfatı ve kemâl değeri olduğuna işâret olunmaktadır. Muâmelelerin ilki cemâldir. Çünkü Allah Teâlâ’nın rahmeti gazabından önceliklidir. Sonra celâl muâmelesi gelir. Kâfirler İslâm dâvetini yumuşaklıkla ve rıfk ile kabûl etmediklerinden, münâfıklar ise ihlâs ve yakîni kabûl etmediklerinden celâl sıfatıyla muâmele görürler. Bundan dolayı Allah Teâlâ peygamberine karşılıklı isimlerinin hükümleri ortaya çıksın diye sert ve katı davranmayı emretmiştir.

Bu âyet-i kerîmede rahmet için yaratılan insanlar; yâni mü’minlere gazab edilmemesi, kızılmaması gerektiğine, onlara kaba davranılmaması gerektiğine işâret vardır. Çünkü mü’mine gazabla ve katı davranmak hikmeti tersine çevirmek, maslahatı başaşağı döndürmek demektir. Mahlûkatın içerisinde gazaba lâyık olanlar da vardır. Onlar kâfirler ve münâfıklardır, bunlara merhamet olunmaz, yumuşak davranılmaz. Aynı sebeple bu gruba bid’atçiler de dâhildirler. Bu sebeple ehl-i sünnete mensûb olan birisinin bid’atçiye güler yüzle davranması câiz değildir. Allah Teâlâ böyle davrananların bir kısmını azarlamıştır. Şu halde mü’mine düşen hak yolda düşmanların hîlelerini savuşturuncaya, şeytanların tuzaklarını zâhirî ve bâtınî olarak defedinceye kadar çalışmak, çaba sarfetmektir. Mü’min bu hareketine böylece devam etmelidir. Çünkü insana mahsûs olan özelliklerden terakkî; yâni ilerleme ancak bununla sağlanabilir. İşte bu sebepten ötürü cihâd insanlara ve cinlere mahsûs kılınmıştır. Meleklerin cihâdı ise insanlara tâbî olarak ya da müslümanların sayılarını arttırarak gerçekleşir. Anla!

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍۜ كَانَتَا
تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ
اللّٰهِ شَيْـًٔا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾

10. Allah, inkâr edenlere, Nûh’un karısı ile Lût’un karısını misâl verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kişinin nikâhları altında iken onlara hâinlik ettiler. Kocaları Allah’tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin! denildi.

“*Allah, inkâr edenlere, Nûh’un karısı ile Lût’un karısını misâl verdi.*” Âyetin deyimiyle “darbu’l-misâl”, bu gibi durumlarda tuhaf bir hâlin, onun sâyesinde aynı tuhaflık husûsunda kendisine benzeyen bir başka hale benzerliğinin bilinmesi için örnek olarak gösterilmesidir. Buna göre Allah Teâlâ kâfirlerin şu andaki ve ilerideki durumları için bir misâl göstermiştir. Buna göre Allah Teâlâ Nûh’un karısı ile Lût’un karısının durumlarını misâl olarak göstermiştir. Böylece o kâfirlerin durumu da ortaya

çıkmış ve açıklık kazanmış olmaktadır. Nûh'un karısının adı **Vâile** yada **Vâlia** idi. Lût'un karısının adı ise **Vâhile** idi.

"*Bu ikisi kullarımızdan iki sâlih kişinin nikâhları altında iken onlara hâinlik ettiler.*" Bu cümle adı geçen bu iki kadını iyiliğe ve duâya çağıran iki sâlih insanın durumunu beyân etmektedir. Bu iki kadının o iki sâlih insanın "altlarında olmaları" o iki insanın nikâh ve evlilik ilişkisi dolayısıyla tasarruf ve hükümleri altında olmaları demektir.

"Sâlihîn" kelimesi abdeyn; yâni iki kul kelimesinin sıfatıdır. Buna göre âyetin mânâsı o iki kadın iki Peygamberin nikâhı altında ve iki büyük Rasûlün ismeti; yâni koruması altında dünyâ ve âhiret iyiliklerini elde edebilme fırsatı ile dünyâ ve âhiret saâdetini yakalayabilme imkânına sâhibdiler, demektir. Burada Nûh ve Lût (a.s.) kasdedilerek iki kul kelimesinin ifâde edilmesi, onların tâzîm ifâde eden zamîre izâfe edilerek ve sâlih olma niteliğiyle nitelendirilerek tâzîm edilmeleri içindir. Yoksa "tahte abdeyni min ibâdinâ sâlihayni" denecek yerde kısaca "tahtehumâ" demekle yetinilebilirdi. Fakat âyetteki ifâdelerin kullanılması aynı zamanda kulluğun ve sâlih insan olmanın şerefini de beyân etmektedir.

"*Onlara hâinlik ettiler*" Adı geçen iki kadının kocalarına hıyânet ettiklerinin ifâde edilmesinin sebebi peygamberle birlikte olmaları durumuna hiç uymayan o büyük cinâyeti işlemiş olmalarından dolayıdır.

Hıyânet emânetin zıddıdır. Burada sözü geçen iki kadının hıyânet ettiklerinin ifâde edilmesi daha önceden bilinen hareketlerinden ve emânete aykırı davranmalarından dolayıdır. Bu açıklamalara göre âyetin mânâsı bu iki kadın inkâra saparak, münâfıklık yaparak, kocalarının deli olduğunu ifâde ederek ve kocalarına gelen misâfire zulmederek sataşmaları için o sapık kimselere o misâfirlerin geldiklerini haber verererek hıyânet etmelerinden dolayıdır. Dolayısıyla bu kadınların kocalarına hıyânetleri zinâ ederek değil, günah işleyerek olmuştur. Çünkü hiç bir peygamberin karısı zinâ etmiş değildir. İnsanın karısının zinâ etmiş olması ağır ve nâmûsuna düşkün olan kimseler için inkârdan çok daha izzet-i nefsi yaralayıcı bir durumdur. Her ne kadar kâfirlik bir cürüm olarak zinâdan daha beter ve kıyâmet günü kulun cezalanması açısından inkâr zinâdan daha kötü ise de ar ve nâmûsuna düşkün olan kimseler açısından izzet-i nefsi yaralama noktasında kâfirlikten daha beterdir. Bu âyet-i kerîme durumları Peygamber Efendimiz'e (s.a.) inkârla ve isyânla hıyânet eden kâfirlerin durumuna benzeyen bu iki kadının hallerini anlatmaktadır. Oysa bu kadınların kocaları olan peygamberler tam bir îmân ve itâat üzere idiler.

"*Kocaları*" yâni bu iki peygamber "*Allah'tan gelen hiç bir şeyi*" Allah'ın azâbını "*onlardan savamadı.*" Yâni bu iki peygamber, adı geçen bu iki kadından evlilikleri hukuku dolayısıyla Allah'tan gelen hiç bir azabı savamadılar. Nûh'un (a.s.) karısı tufanda boğuldu, Lût'un (a.s.) karısının başına taş yağdı.

"*Onlara*" öldükleri esnâda ya da kıyâmet günü "*haydi ateşe girenlerle beraber*" Cehenneme giren diğer kâfirlerle birlikte "*siz de girin denildi.*" Burada denildi

kelimesinin mâzî/di-li geçmiş zaman kipiyle ifâde edilmesinin sebebi kendilerine yapılacak olan bu hitâbın kesinliğinden dolayıdır. Bu hitâbı onlara azâb etmekle yükümlü olan melekler diyeceklerdir. Bu cehenneme giren kâfirlerle kendilerinin dostları arasında hiç bir ilişki olmayacaktır. Âyet metninde "dâhilîn" şeklinde cehenneme girenlerin çoğul ve erkek kipiyle ifâde edilmesinin sebebi bu iki kadının cehenneme yalnız girmeyeceklerinden dolayıdır. Sonra dilbilgisi kuralına göre müenneslerle müzekkerler bir arada bulunduklarında erkeklere âid kipe ağırlık verilir ve erkek siğasıyla ifâde olunur.

Bu âyet-i kerîme günah işleyip de başkasının sâlih olmasından yararlanacağını uman kimsenin bu ümidini boşa çıkarmaktadır. Bu ümidi besleyen kişi o sâlih olan kimsenin gittiği yola ve gidiş tarzına uygun hareket etmiyorsa, aralarında neseb veya evlilik bağı gibi kaynaştırıcı bir bağ olsa bile yine de o kimsenin sâlihliğinden yararlanamaz.

Kàşânî demiştir ki: Tabiî; yâni doğal bağ ile sûrî; yâni şeklî bağlar uhrevî meselelerde îtibâr edilen şeyler değildir. Tam tersine bu hususta tesirli olan sadece hakîkî muhabbet ve rûhânî birliktir. Tabiî bir bağa göre kaynaşma ve birlikte yaşamaya göre şekil alan sûrî; yâni şeklî bağın öldükten sonra hiçbir tesîri yoktur. Zîrâ kıyâmet günü insanlar arasında ***"akrabalık bağları kalmamıştır."*** (el-Mü'minûn, 23/101) İşte bâtınî bağlar da bununla mukayese edilebilir. Bütün iyi ve kötü güçlerin tamamı her ne kadar ruh ve cesed ikilisinden doğmuşlar ise de kötü olanları -Nûh'un oğlu gibi- gerçekte ruh ehlinden değildir. O halde saîd ve şakî olan insanlar her iki dünyâda da birbirlerinden ayrıdırlar.

İyilik ve takvânın rindlikle ne münâsebeti var?
Vaaz dinleme nerde? Nerde rebâb nağmesi?

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي
عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ
الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾

11. Allah, inananlara da Firavun'un karısını misâl gösterdi. O: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun *(kötü)* işinden koru ve beni zâlimler topluluğundan kurtar! demişti.

"*Allah, inananlara da Firavun'un karısını misâl gösterdi.*" Yâni Allah inananlara Firavun'un karısının durumunu inkâr bağının onlara zarar vermeyeceğini misâl olarak gösterdi. Çünkü Firavun'un karısı dünyâda Allah'ın düşmanlarının tasarrufunda iken cennette, cennet odalarının en yücelerindedir. Firavun'un karısından maksad **Âsiye binti Müzâhim** ismindeki hanımdır. Arapça'da ***"raculun âsî ve imraatun âsiye"*** denilir ki

bu kelime esâ'dan türemiştir, bu da hüzün demektir.

Büyüklerden birisi der ki hüzün; yâni üzüntü ediblerin süsüdür. Hüzün aşını tatmayan kimse çeşitli ibâdetlerin lezzetini de tatmaz.

Âsiye kelimesi *"esâ"*dan türemiş olabileceği gibi *"esv"*den türemişte olabilir. *"Esv"* tedâvî etmek demektir. Buna göre *"âsî"* demek doktor demek olur.

Şöyle denilmiştir: Bu âyet-i kerîme mü'minleri şiddet ve sıkıntı esnâsında sabra teşvik etmektedir ki sıkıntıya sabrederlerken -ileride geleceği üzere- Firavun'un eziyetlerine sabreden karısından daha zayıf olmasınlar.

"*O Rabbim! Bana*" Ey benim Yüce Allah'ım, meleklerin eliyle ya da kudret elinle "*katında*" rahmetine yakın olarak "*cennette bir ev yap;*" Bu âyet-i kerîmeyi kudret elinle diye tefsir etmemizin sebebi, rivâyete göre Allah'ın Adn cennetini herhangi bir vâsıta olmaksızın bizzat kendi eliyle yaratmış ve Tûbâ ağacını kendi eliyle dikmiş olmasıdır.

"*Katında*" yâni rahmetine yakın, buradaki zarf konuşan kişiden hal olarak gelmiştir. Çünkü Allah Teâlâ herhangi bir mekâna girmiş olmaktan münezzehtir. Ya da âyeti şöyle anlarız; bana mukarrabînin derecelerinin en yücesinde bir ev yap. Bu takdirde "'ınde=katında" kelimesi fiilden hal, cennet kelimesi de beyt kelimesinden sıfat olur.

'Aynü'l-me'ânî'de "ındeke" kelimesi, benim herhangi bir hak edişim olmaksızın, tam tersine senden bir ikram olmak üzere kendi katında ev yap, demek olur.

Rivâyet olunduğuna göre Firavun'un karısı bu duâyı yaptığında bütün hicâblar yâni perdeler kaldırılır ve o bembeyaz inciden yapılmış olan cennetteki evini görür ve böylece rûhu çekilip alınır.

Zarîf kişilerden birisine sorulur: Kur'ân-ı Kerîm'de "***el-câr kable'd-dâr"*** yâni evden önce komşu al şeklindeki atasözü nerededir? diye sorulur. O da der ki: ***"bana katında cennette bir ev yap"*** âyet-i kerîmesidir. "Katında" ifâdesi komşuluğu "beyten fi'l-cenneti" kelimesi de evi ifâde etmektedir.

"*Beni*" câhil "*Firavun'dan ve onun*" bâtıl "*(kötü) işinden koru ve beni zâlimler topluluğundan kurtar! demişti.*" Âyetin başındaki "iz" gizli bir misâl verme fiilinin zarfıdır. Buna göre âyetin mânâsı Allah mü'minlere Firavun'un karısının halini misâl gösterdi. O şöyle demişti... takdirindedir.

Onun işinden maksad bâtıl işinden yâni onun pis nefsinden, kötü komşuluğundan, inkâr ve isyânından ibâret olan kötü amelinden beni kurtar, denmiş olmaktadır. Zâlimler topluluğundan kurtar, cümlesinin mânâsı ise zulmünde kendisine tâbî olan kıptîlerden kurtar, takdîrindedir.

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Mûsâ (a.s.) sihirbazlara galib geldiğinde Firavun'un karısı îmân etti. Bazılarına göre bu kadın Hz. Mûsâ'nın halasıdır ve Mûsâ'ya (a.s.) îmân etmiştir. Firavun onun İslâm'a girdiğini anlayınca îmânından dönmesini istedi. Onu yakalatarak iki elini ve iki ayağını dört kazıkla yere çaktırdı. Kendisini bu kazıklara bağlayıp güneşe bıraktırdı. Hak Teâlâ meleklere emretti, yanına geldiler ve kanatlarıyla ona gölge yaptılar. Bunun üzerine Allah bu kadına cennetteki evini gösterdi. Evini

görünce içinde bulunduğu azâbı unuttu ve o güldü. Bu manzarayı görenler bu kadın aklını yitirmiş azâb içinde olduğu halde gülüyor, dediler. Bu rivâyet gösteriyor ki Firavun'un karısı azâb çektiği halde mâsıyete meyletmemiştir. İşte sâliha olan kadınlar böyle olmalıdır.

Dahhâk demiştir ki: Firavun yere çakılmış kazıklara bağlı olan kadının üzerine değirmen taşı bırakılmasını emretti. İşte bunun üzerine o: ***"Rabbim bana katında Cennette bir ev yap"*** dedi. Değirmen taşı vücûduna yaklaştırıldığında ruhu cennete yükseldi ve taş ruhu çıktıktan sonra cesedi üzerine bırakılmış oldu. Bu sebeple kendisi hiç bir acı duymadı.

Bazılarına göre Firavun'un karısı cenneti özlemişti. Firavun'la birlikte bulunmaktan usanmıştı. Onun için Rabbinden cennette kendisine bir ev yapmasını istemişti. Çoğu tefsirde, Hak Teâlâ'nın onu cesediyle göğe yükselttiği ve hâlâ cennette olduğu bilgisi vardır.

Hasan Basrî (k.s.) der ki: Firavun'un karısı cennete yükselmiştir. Orada yiyip içmekte ve nîmetlerden faydalanmaktadır.

Keşşâf'ta şu ifâdeler yer almaktadır: Bu âyet-i kerîme Allah'a sığınmanın ona başvurmanın sıkıntılardan ve çilelerden kurtuluş dilemenin sâlihlerin yolu, rasûllerle nebîlerin sünneti olduğuna delîl teşkil etmektedir.

*Mesnevî'*de şöyle geçer:

Böylece Allah'ın belâsı gelip çatar ona
Yalvarıp yakarmanın hiçbir faydası olmaz o vakit
Bu huzurda hiçbir şeyin itibârı yoktur
Tevâzû kulluk ve düşkünlükten başka

Sıkıntının kaldırılması için önceden duâ edilmesi tarîkat ehlince kınanmış bir husustur. Çünkü bu, Allah'a mukavemet ve onun verdiği meşakkatlere tahammül iddiâsı taşır. Nitekim **İbnü'l-Fârız** (k.s.) bir beytinde şöyle der:

Güzeldir cesâret ve sabır göstermek düşmana karşı
Çirkindir âcizliği gizlemek dostun yanında

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهِ مِنْ رُوحِنَا
وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِه۪ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِت۪ينَ ﴿١٢﴾

12. İffetini korumuş olan, İmrân kızı Meryem'i de *(Allah örnek gösterdi)*. Biz, ona rûhumuzdan üfledik ve Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdîk etti. O, gönülden itâat edenlerdendi.

"*İffetini korumuş olan, İmrân kızı Meryem'i de (Allah örnek gösterdi.)*" Âyet metninde "İmrân kızı Meryem" ifâdesi daha önce geçen "Firavun'un karısı" ifâdesi üzerine atfedilmiştir. Bu son üç âyette kocası olan kadınlarla kocası olmayan Hz. Meryem, dul kadınları tesellî etmek gönüllerini hoş etmek için birlikte örnek gösterilmişlerdir. Meryem Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde ismiyle zikredilmiştir. Onun dışındaki kadınlar ise kendi isimleriyle zikredilmemişlerdir. Çünkü Meryem kâmil bir erkek gibi kendi nefsini itâata vermişti. Meryem "âbide" yâni ibâdet eden mânâsındadır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de -daha önce Ahzâb Sûresinde geçtiği üzere- Hz. Zeyd'i de ismiyle zikretmiştir.

Yukarıdaki âyet-i kerîmenin mânâsına gelince; Allah Teâlâ îmân edenlere İmrân'ın kızı ve Hz. Îsâ'nın (a.s.) annesi Meryem'in durumunu dünyâ ve âhiret şerefinden kendisine bahşedilenleri mensûb olduğu kavim kâfir olduğu halde kendisinin dünyâ kadınlarının üzerine çıkarıldığını örnek olarak vermiştir.

Âyet metninde yer alan "ihsân" *Tâcü'l-mesâdır*'da zikredildiği üzere iffetli olmak, yâni kötülükten uzak durmak demektir. Yine bu âyette geçen "ferc" iki bacak arasında olan şey demektir. Bu kelimeyle kinâye yoluyla erkeklik ya da kadınlık organı kasdedilir. Kelime bu kinâye anlamı ile o kadar çok kullanılmıştır ki sonunda kinâyeyi de öteye geçerek gâyet açık ve net olarak bu son anlamına kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre âyet-i kerîmenin mânâsı Allah Teâlâ ister haram ister helâl yoldan iffetini en sıkı biçimde korumuş ve hiçbir erkeğe dokundurtmamış olan İmrân kızı Meryem'i de örnek gösterdi. O kadın ki ırzını haramdan çok sağlam bir şekilde korudu.

Kâşifi tefsiri'nde nakledilen bir görüşe göre iffetini korumuş ve hiç fuhuş yapmamış İmrân kızı Meryem'i de örnek gösterdi, şeklinde anlaşılabilir.

Bazı âlimlere göre Allah Teâlâ Âsiye'yi Firavun'un dokunmasından ve el sürmesinden nasıl korudu ise Meryem'i de azıp günaha dalmaktan aynı şekilde korumuştur. Firavun, Âsiye'ye ilişememiştir. Çünkü kendisi "ınnîn" yâni iktidarsız idi. Kimi rivâyetlere göre Firavun'un iktidarsızlığı bir hastalıktan veya yaş ileriliğinden idi. Ya da dul kadınlarla cinsel birleşmeyi başarabilirken bâkirelerle başaramıyordu.

Durum bu olduğuna göre Âsiye'nin -seyyibat kelimesinde geçtiği üzere- seyyib yâni dul olarak nitelenmesi konumunun dul olmasından yâni görünürde bir kocasının bulunmasından dolayıdır.

Süheylî (r.h.) demiştir ki: "ihsânü'l-ferc" tâbiri, elbisenin temiz olması mânâsına gelir. Bununla gömleğin yakası kasdedilir. Buna göre "ahsanat fercehâ" demek elbisesi ile herhangi bir şüpheyi gizlemedi, demektir. Yâni bu kadın elbisesi temiz olan kadın demektir. İşte gömleğin "ferc"inin ihsânı ile elbisenin şüpheli şeylerden temizliği kinâye yoluyla ifâde edilmiş olmaktadır. Bir gömleğin ferci (açıklığı) dört tanedir. Bunlar iki kol çıkışı ile gömleğin üstü ve altıdır. Düşüncen bunun dışında başka noktalara gitmesin, çünkü Kur'ân-ı Kerîm, câhilin aklına gelen şeyleri kasdetmeyecek derecede mânâsı en nezih, lafzı en veciz, işâreti en latîf ve ibâresi en güzel kitaptır.

Keşşâf'ta ifâde olunduğuna göre âyet metninde geçen "ferc" kelimesi ile zırhın yakası

kasdedilir, şeklindeki tefsir tefsirlerin en güzellerindendir. “Ahsanathu” kelimesinin mânâsı da başkasını engelledi demektir.

“*Biz, ona ruhumuzdan üfledik*” Buradaki “fâ” harfi sebep bildirmektedir “nefh” ise birşeye üflemek demektir. Buna göre âyetin mânâsı işte bu sebeple biz onun fercine üfledik demektir. Burada ferc kelimesi elbisenin yakası anlamınadır. **Kâşifî**’nin dediği gibi: Onun vücûd elbisesine üfledik. Nitekim *Aynü’l-me’ânî*’de **Secâvendî** de âyet-i kerîmeyi bu şekilde açıklamakta ve biz onun elbisesinin açık olan yakasına ruhumuzdan üfledik demektedir.

Ebü’l-Kàsım ise *Es’ile*’de böyle demiyor: Çünkü kinâyeden maksad kadının gömleğinin yakasıdır. Bu kelime müzekker olmaya daha yakındır. Buna göre âyet metninde yer alan “fîhi” ifâdesi istihdam kabîlindendir. Çünkü zâhire göre âyet metninde geçen “ferc” kelimesinden maksad kadınlık organıdır. Bu kelimenin zamîri ile ferc’in bir başka mânâsı kasdedilmiştir. Nitekim “vemâ lehâ min fürûc” yâni ***“Onda hiçbir çatlak da yok”*** (Kaf, 50/6) âyetinde ferc kelimesi kadınlık organı mânâsından başka bir mânâda kullanılmıştır. Üfleme fiilinin zamîre isnâd edilmesi mecâzendir, yâni oraya üfleyen Cenab-ı Hak değil onun emriyle Cebrâil’dir ve Cebrâil Hz. Meryem’in giymiş olduğu gömleğin yakasına üflemiştir.

“*Ruhumuzdan üfledik*” ifâdesinde geçen ruh kelimesinden maksad herhangi bir vâsıta olmaksızın yaratmış olduğumuz ruhtan üfledik demektir. Bu rûh’un Allah Teâlâ’ya izafe edilerek “rûhumuz” şeklinde ifâde edilmesinin sebebi, hem Hz. Meryem’e ve hem de Hz. Îsâ’ya bir azamet ve büyüklük katmak içindir. Bu tıpkı “tahhir beytî” yâni ***“...evimi temiz tut”*** (el-Hac, 22/26) âyet-i kerîmesinde olduğu gibidir. Yüce Allah Enbiyâ Sûresi’nde “fenefahnâ fîhâ” buyuruyor, yâni ***“Biz ona rûhumuzdan üfledik”*** (el-Enbiyâ, 21/91) Yâni biz Meryem’e rûhumuzdan üfledik. Bir başka ifâdeyle Meryem’in karnında emrimizden bir unsur olan rûh sayesinde Îsâ’ya hayat verdik demek olur.

Bazı âlimlere göre bu âyet-i kerîmenin mânâsı: Biz Îsâ’ya onun kadınlık organında hayat verdik ve genel âdete göre herhangi bir sebep veya bir tenâsül olmaksızın sadece bizim emrimizden olan ruhtan olmak üzere onun karnında bir çocuğu yoktan var ettik demektir. “Min rûhinâ” ifâdesi bu şekilde tefsir edilebileceği gibi, rûhumuz Cebrâil cihetinden de tefsir edilebilir. Çünkü Cebrâil Hz. Meryem’in giydiği gömleğin yakasından ona üfürmüş ve bu üfürük onun içine işlemişti. Bir üçüncü şekil olarak üfürdük ifâdesi, orada üfürme gerçekleştirdik, şeklinde tefsir edilebilir. Bu âyet-i kerîme Enbiyâ Sûresindeki âyete uygun olarak “fîhi” değil de “fîhâ” şeklinde de okunmuştur. Buna göre âyetin mânâsı, biz Meryem’e rûhumuzdan üfledik, olur ancak öyle veya böyle hepsinin mânâsı aynıdır.

Âcizâne bu fakîrin kanaatine göre burada gizli bir sır mevcûddur. Bu da şudur: Üfürme her ne kadar gömleğin yakasından içeriye doğru olmuşsa da Hz. Îsâ (a.s.) kadın ve erkek sıvısından meydana geldiğine göre, bu iki suyun birisi Meryem’in menisi, diğeri ise var olduğu düşünülen menidir. İşte bu ikincisi üfürmeyle meydana gelmiştir. Şu halde gömleğin yakasından içeri üfürme, meninin kadınlık organına dökülmesi

mesâbesinde oluyor. Gömleğin yakasından içeri üfürülen ruh, kadınlık organına dökülen su mesâbesindedir. Dökülen su bizâtihî rûhun aynısı olmasa da ruh hükmündedir. Çünkü ruh bu sudan yaratılmaktadır. Bu nedenle Allah Teâlâ “biz ona üfledik” yâni biz o ferce üfledik, diyor. Bu fercten maksad ister gömleğin yakası olsun, isterse kadınlık organı olsun farketmez. Anla! Bu sırrı ancak rûhânî evliyalar kabûl ederler.

“*Ve Rabbinin sözlerini*” peygamberlere indirilmiş olan sâhifeleri tasdik etti. *Keşfü’l-esrâr*’da Yüce Allah’ın indirilmiş olan kelimeleri ile kullarına teşrî buyurduğu şerîatleri tasdik etti şeklinde tefsir olunmaktadır.

Bazılarına göre âyetin mânâsı Meryem, Cebrâil’in müjdelemiş olduğu müjdeleri tasdik etti şeklindedir.

“*Ve kitaplarını*” sahîfeleri ve onların dışında daha önce geçen ve daha sonra gelecek olan ilâhî kitapların tümünü kapsayan bütün kitaplarını “*tasdik etti.*” Tasdik etti ifâdesi yukarda geçen “ahsanat” fiiline atfedilmiştir.

“*O gönülden itâat edenlerdendi.*” Yâni Meryem Allah’a itâata devam edenler zümresinden idi. Âyet metninde yer alan “mim“, “teb’îz” yâni kısım bildiren mimdir. *Aynü’l-me’ânî*’de yapılan tefsire göre Meryem Mescid-i Aksâ’nın bir köşesine çekilmiş ibâdet edenlerdendi.

“el-Kànitìn” kelimesinin müzekker yâni erkeklere mahsus bir kip içerisinde getirilmesinin sebebi, ifâde için tağlîb yâni müzekker kipin müennese galib kılınmasından dolayıdır. Çünkü Meryem bu lafzın içerisine dâhildir. Allah’a itâat eden erkeklerin arasında o da vardır ve yine “el-Kànitìn” kelimesinin böyle getirilmesinin sebebi, Meryem’in itâatinin erkeklerin itâatinden geri kalmadığına ve netîcede onların zümresinden sayıldığına işâret etmek içindir. Ya da “kânet mine’l-kànitìn” ifâdesi, Meryem Allah’a itâat edenlerin neslindendi, demek olur. Çünkü Hz. Meryem Hz. Mûsâ’nın kardeşi Hz. Hârûn’un evladından geliyordu. Âyet metninde yer alan “min” ibtidâü’l-gaye içindir.

Peygamber Efendimiz’den gelen bir rivâyet şu şekildedir: “*Erkeklerden kemâle ermiş olanlar çoktur. Kadınlardan sadece dört kadın kemâle ermiştir. Bunlar Âsiye binti Müzâhim, Meryem binti İmrân, Hatice binti Huveylid ve Fâtıma binti Muhammed’dir. Âişe’nin kadınlara olan üstünlüğü tiridin diğer yemeklere olan üstünlüğü gibidir.*”[227] Araplar tirit üzerine başka hiçbir şeyi tercih etmiyorlardı. Hatta bu nedenle tiride “hubûhatü’l-cenne” yâni cennetin hayırlısı diyorlardı. Çünkü tirit etle birlikte olduğunda bütün gıdaları, tatları bir araya toplar ve yenmesi gâyet kolay, çiğnemesi çok hafiftir. Bu nedenle tirit kelimesi atasözlerine geçmiştir. Hz. Âişe’ye güzel ahlâkının yanında tatlı bir konuşma, fasîh bir lehçe, iyi bir huy, sağlam bir akıl ve kocaya sevimli olmak nitelikleri nasîb edilmiştir.

Hz. Âişe (r.anha) koca olarak Peygamber Efendimiz’in haklarını yerine getirmekte, kendisiyle konuşmakta son derece yetenekli idi. Bir kadın olarak Peygamber Efendimiz kendisiyle kolayca kaynaşır ve onun sözlerini dinlerdi. Zaten onun Peygamber Efendimiz’den öğrendiklerinin diğer hanımlarının istifâdesinden daha fazla olması onun

kimliğini anlama husûsunda yeterlidir. Hz. Âişe o kadar çok hadis rivâyet etmişdir ki, erkekler bu kadar hadis rivâyetinde bulunmamışlardır. Peygamber Efendimiz (s.a.) onun hakkında: "*Dîninizin üçte ikisini Âişe'den alınız*"[228] buyurmuştur. Bu nedenle *Emâlî*'de şu beyti görüyoruz:

Sıddîka üstündür Zehrâ'dan bilesin
Bazı husûsiyetleriyle bu kesin

Fakat mutlak kemâl yine de Fâtımetü'z-Zehrâ'nın (r. anha) idi. Nitekim zikredilen hadîs-i şerif bunu ifâde etmektedir. Hz. Âişe'nin tiride benzetilmesi ve diğer eşlerin ise katıkların en lezzetlisi olan ete benzetilmeleri de[229] bunu göstermektedir.

Âcizâne derim ki: Nurlu gecelerden birinde Peygamber Efendimiz'i sanki şöyle derken görmüştüm: Âişe bir araya gelen altı kadındır. Yâni o zamanlar bana verilen ilhâma göre ben bu cümleyi şöyle anlamıştım: Hz. Âişe (r. anha) Peygamber Efendimiz'in nikâhında toplanan altı kadından altıncısıdır. Sanki dokuz kadından bu altısı fazîlet ve üstünlük açısından birbirine eşittir. Bu altı kadından biri de Hz. Âişe'dir. Fakat Hz. Âişe fazîletçe meşhur olmuştur ve kendisine bu şekilde nidâ olunmuştur. Kalan altı kadının halleri ise ilâhî bir gizli hikmetle gizlenmiştir. Bu nedenle Peygamber Efendimiz (s.a.) bana kalan altı hanımını beyân etmedi. Asırlar birbirinden farklı, çağlar birbirinden ayrı olsa da, Peygamber Efendimiz'in yaşadığı dönemin bir kısmında kemâl derecesine eren erkeklerin çok olduğunu, kadınların ise az olduğunu gösteren hadis vardır. Bu sebeple **Hâfız** şöyle demiştir:

Ehlullâhın nişânı âşıklıktır kendine gel sen
Şehir şeyhlerinde göremiyorum bu nişânı ben

Mevlânâ Câmî de şöyle demiştir:

Âşıkların sırlarından söylemek için başka bir dil gerek bize
Bizim illerde böyle bir dilden anlayan yok ne yazık ki [230]

---

[227]. Buhârî, enbiyâ 32; Müslim, fedâilu's-sahâbe 70.
[228]. Aclûnî, I, 449.
[229]. Buhârî, fedâilu's-sahâbe 30; Müslim, fedâilu's-sahâbe 89.
[230]. Tahrîm Sûresi, aylar zinciri içinde tanzîm edilmiş aylardan Allah'ın ayı olan Receb'in ilk on günü içinde, m. 1705 yılının Şubat ayında tamamlandı. Sene bin yüz onaltı